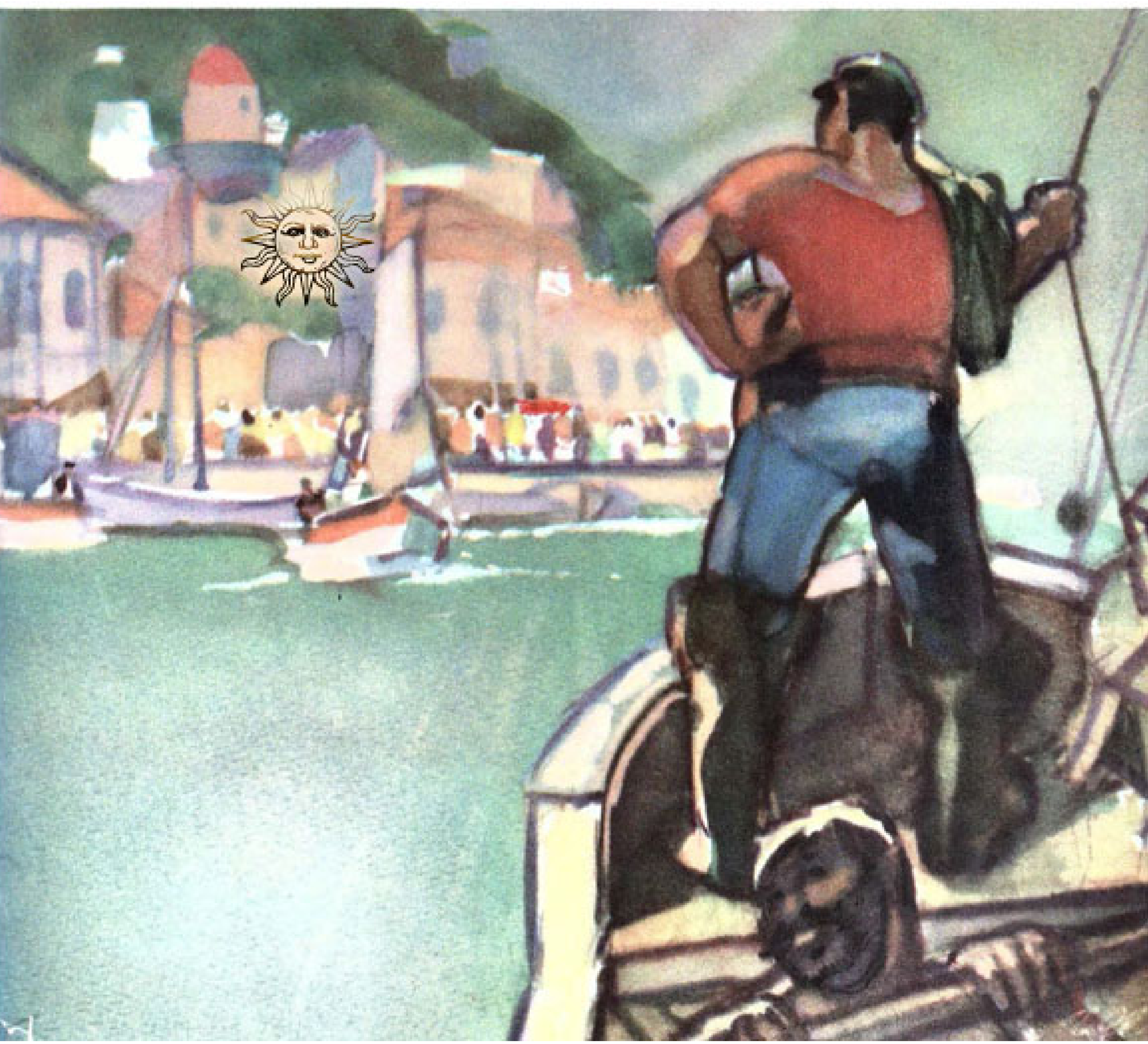
ALEKSANDAR KUPRIN

Dvoboj i druge pripovetke



BIBLIOTEKA RUSKE I SOVJETSKE KNJIŽEVNOSTI

Aleksandar Ivanovič Kuprin

DVOBOJ
i druge pripovetke

Preveli s ruskog:

Nikola Nikolajević
Petar Mitropan
Svjetlana Cinoti
Olga Tarasjev

Urednik:
Dr Aleksandar Petrov

Ilustracije:
G. Filipovski

Naslov originala:
Поединок; Повести и рассказы
– Александр Иванович Куприн

Zajedničko izdanje:
„Vuk Karadžić“, Beograd;
„Прогресс“, Moskva



PREDGOVOR:

ISTRAŽIVAČ ŽIVOTA

Možda je najveća pohvala koja se uopšte može dati jednom umetniku ako se o njemu kaže da je – istraživač. Među ruskim piscima realistima dorevolucionarnog doba nikome ne dolikuje u toj meri ta visoka ocena kao Aleksandru Ivanoviču Kuprinu. U njegovim delima nema nijednog izmišljenog sižea, ničeg „veštačkog“, a ipak, kakva je to prava i čista umetnost! Neodoljivo se nameće još jedna reč: majstor!

Svako njegovo delo je gotovo ogled, ali i poema. „Olesja“, „Narukvica od granata“, neuporedivi „Lestrigoni“, „Smaragd“, cirkuske priče, najzad „Dvoboj“, svejedno šta uzeli, sve kod Kuprina diše nesumnjivom istinom i, istovremeno, visokom poezijom. Jer ako naučnik-istraživač mora, u najmanju ruku, da bude savestan, istraživač-umetnik mora da bude još i strastven i, ako hoćete, pristrastan.

Ali, naravno, savesnost pre svega. Istraživač-botaničar, kada otkrije neki nepoznati cvet sa pet latica, neće napisati da ih je bilo šest. Već i sama pomisao na takvo ponašanje botaničara je nemoguća, apsurdna. Ali mi znamo da je u toku vekova bilo istraživača-umetnika, a među njima i pisaca, koji su belo nazivali crnim, i obratno.

Kuprin je kristalno savestan istraživač. Od gnojnih rana do visina čovečijeg duha – to je polje njegove delatnosti. Piše iskreno i otvoreno, bez ulepšavanja, ali i bez isticanja zla, ne gleda kroz crne, niti kroz ružičaste naočare. Uz svetlost plamena toliko neophodnog umetniku – uz strastvenost. Promenivši mnoga i raznovrsna zanimanja, zaljubljen u život, Kuprin kao da je znao sve, i to mu daje ono radosno osećanje slobode u rukovanju građom koje prožima i pas kada čitamo njegova dela.

„Ja sam skitnica i strasno volim život. Bio sam strugar, slovoslagač, gajio sam i prodavao duvan, krdžu srebrenicu, plovio sam kao ložač po Azovskom moru, ribario na Crnom – na Dubinjinskim lo-

vištima, tovario lubenice i cigle na Dnjepru, putovao sa cirkusom, bio glumac – sve ni popamtio nisam. I nikada me nije terala nužda. Ne, samo beskrajna žeđ za životom i neutoljiva radoznalost... Želeo bih da se na nekoliko dana pretvorim u konja, u biljku ili ribu, ili da budem žena i doživim porođaj: želeo bih da poživim unutrašnjim životom i pogledam svet očima svakog čoveka koga susretnem." Tako, rečima jednog od svojih junaka, govori Kuprin.

A ipak, niko neće reći da je Kuprin bio istraživač života samo istraživanja radi i da je zahvatao iz života i zapisivao na hartiju sve što mu je došlo pod ruku. On je bio istraživač čovečnosti u čoveku i onog odvratnog u stvarnosti što nasrće na tu čovečnost. Naslikao je okrutno, nemilosrdno čudovište što sakati i proždire ljude, čudovište koje se na političkom jeziku zove kapitalizam a kod umetnika je steklo svojstva mitskog Moloha. On je u životu i u ljudima tražio Ljubav s velikim „Lj" i takve je ljude naselio u svoje priče, pripovesti i romane, svejedno da li su to posetioci pristanišne krčme („Gambrinus") ili mali činovnik Želtkov („Narukvica od granata") ... Ali je umeo i da mrzi, da nemilosrdno šiba ljude trivijalne i naduvene, moralno unakažene buržoaskim društvom („Dvoboj"). Kuprin je izrazito socijalni pisac s naglašenim osećanjem za pravdu koji nije težio oligarhijskim vrhovima društvene piramide već njenoj širokoj, demokratskoj osnovi.

Ime jednog pisca se u našoj svesti izjednačava s ledenim, makar i zaslepljujućim bleskom, drugog – s gotovo nezdravom psihološkom istančanošću, dok treće diše sarkazmom. Kuprin – to je ime toplo, dobro, svetlo. U njegovim smo knjigama na zemlji, među ljudima shvatljivim i nama bliskim, ljudima koji bude naše saučešće ili izazivaju naš otpor.

U trenutku oktobarske revolucije Kuprin je bio pisac prvoga reda, i kada njegovo ime stavimo pored drugih blistavih imena, ono ne bledi u tom redu. Zaista: Tolstoj, Čehov, Gorki, Kuprin, Koroljenko...

Kad bi na dan svoje stogodišnjice Kuprin sedeo u počasnom predsedništvu a mi izlazili na pozornicu da održimo svoje jubilarne govore, zar bismo i toga dana svoju pažnju usmerili na onaj period njegovog života koji je protekao u Parizu? Mada se, naravno, ta činjenica ne može zaobići. Stvaralački i životni put Kuprinov složen je, protivrečan. U knjigama o njegovom životu i stvaralaštvu mogućno je pročitati otprilike sledeće: on nije shvatao pravi smisao revolucionarnih događaja, istorijsku ulogu masa, neretko im pripisujući „sti-

hijske“ i „rušilačke“ nagone. Sve je to tako. Ali, uza sve to, period emigracije bio je za Kuprina duboka, bezizlazna tragedija. On nije spadao među pisce kojima odgovara i hidroponika, njemu su bili potrebni tle, zemlja, i to – rođena zemlja. Na korenju biljke istrgnute iz tla ostaju grumenčići matične zemlje. Upravo su ti grumenčići i hranili, dok su mogli, stvaralaštvo Aleksandra Ivanoviča u emigraciji. Ali je biljka bila jaka, moćna, bile su joj neophodne ne mrvice već ceo sloj humusa – pa je venula i propadala. Sam Kuprin je rekao: „Postoje ljudi koji zbog gluposti ili očajanja tvrde da se može i bez domovine. Ali, izvinite, sve je to pretvaranje pred sobom. Što je čovek talentovaniji, to mu je teže bez Rusije.“

A Kuprin je bio veoma talentovan.

Očekivali biste da ćete ga naći u Sen Ženevjev de Boa, na ruskom groblju u predgrađu Pariza. Ali, ma koliko dugo lutali tužnim brezovim alejama, nećete naći ploču s Kuprinovim imenom. Njegov prah počiva u rodnoj zemlji, a njegovo ime i knjige žive u matičnoj velikoj književnosti.

VLADIMIR SOLOUHIN

PRIPOVETKE

ŽBUN JORGOVANA

(prevela Olga Tarasjev)

Nikolaj Evgrafovič Almazov jedva sačeka da mu žena otvori vrata, pa ne skidajući kaput, sa šapkom na glavi, ode u svoj kabinet. Žena, čim ugleda njegovo smrknuto lice sa skupljenim obrvama i nervozno ugrizenom donjom usnom, istog trena shvati da se desila velika nesreća... Ona ćutke krenu za svojim mužem. U kabinetu Almazov malo zastade, gledajući nekuda u ugao. Zatim ispusti iz ruku tašnu, koja pade na pod i otvori se, i baci se u fotelju, ljutito pucketajući skupljenim prstima...

Almazov, mlad siromašan oficir, pohađao je predavanja u Akademiji generalštaba i sada tek što se bio vratio otuda. On je danas pokazivao profesoru poslednji, najteži praktični rad – topografsko snimanje terena...

Do sada su svi ispiti dobro prošli, i samo su bog i žena Almazovljeva znali po koju cenu je to ostvareno... Da počnemo od toga da je sam upis na akademiju u početku izgledao nemoguć. Dve godine uzastopce Almazov je svečano padao na ispitima i tek treće je upornim radom savladao sve prepreke. Da mu nije žene, on možda ne bi našao u sebi dovoljno energije i digao bi ruke od svega toga. Ali Veročka mu nije dopuštala da klone duhom i stalno ga je bodrila... Ona je navikla da svaki neuspeh dočekuje vedrim, skoro veselim izrazom lica. Odricala se svega neophodnog da bi svome mužu stvorila, makar i jeftin, ali čoveku koji se bavi umnim radom – ipak neophodan komfor. Bila mu je, prema potrebi – prepisivač, crtač, čitač, propitivač i podsetnik.

Prošlo je oko pet minuta teškog ćutanja, tužno prekidanog sakatim hodom budilnika, koji im je bio davno poznat i već dodijao: jedan, dva, tri-tri: dva čista i treći nepravilan i promukli otkucaj. Almazov je sedeo ne skidajući kaput i šapku i okrenuvši se na stranu... Vera je stajala dva koraka od njega, takođe ćutke, s izrazom patnje na lepom, nervoznom licu. Najzad ona progovori prva, s onom obazrivošću sa kojom govore samo žene kraj postelje bliskog teškog bolesnika...

– Pa, Kolja, kako tvoj rad?... Loše?

On sleže ramenima i ne odgovori.

– Kolja, jesu li odbacili tvoj plan? Reci, svejedno ćemo zajedno rešavati.

Almazov se brzo okrenu ka ženi i poče da govori vatreno i nervozno, kao što obično govore o dugo potiskivanoj uvredi.

– Pa da, pa da, odbacili, ako baš hoćeš da znaš. Zar sama ne vidiš? Ode sve do đavola!... Sve ovo đubre – i on zlobno ćušnu nogom tašnu s crtežima – sve ovo đubre možeš maltene u peć da baciš! Eto ti i akademije! Kroz mesec dana opet u puk, pa još obrukan, propisno. I sve to zbog neke odvratne mrlje... Do đavola!

– Kakva mrlja, Kolja? Ja ništa ne razumem.

Ona sede na fotelju sa strane i zagrli Almazova. Nije se protivio, ali je i dalje gledao u ugao sa uvređenim izrazom.

– Kakva mrlja, Kolja? – upita ona još jednom.

– Oh, pa obična mrlja od zelene farbe. Pa ti znaš, noćas do tri sata nisam legao, morao sam da završim. Plan je odlično nacrtan i obojen. To svi kažu. Pa eto, noćas sam dugo ostao, umorio se, ruke su počele da mi se tresu – i napravio sam krmaču... Pa još tako gustu krmaču... masnu. Počeo sam da brišem i još više sam zamazao. Mislio sam, mislio, šta sad od nje da napravim, pa sam rešio da prikažem grupu drveća na tom mestu... Ispalo je vrlo zgodno, ne možeš ni da poznaš da je bila mrlja. Donosim danas profesoru. „Tako, tako, da. A otkuda vam ovde, poručniče, odjednom žbunje?“ Trebalo je da ispričam baš kao što je bilo. Pa, možda bi se nasmejao, i to bi bilo sve... Uostalom, ne, neće se smejati, to je tako uredan Nemac, pedantan. Ja mu i kažem: „Ovde stvarno raste žbunje“. A on će na to: „Ne, ja tu okolinu poznajem kao svojih pet prstiju, i tu žbunja ne može biti“. Reč po reč, i među nama izbi prepirka. A tu je još bilo i mnogo naših oficira. „Ako vi tako tvrdite“, kaže, „da na tom prevoju ima žbunja, onda izvolite već sutra pojahati sa mnom tamo... Ja ću vam dokazati da ste vi ili nemarno radili, ili direktno precrtali sa neprecizne karte...“

– Ali zašto on tako pouzdano tvrdi da tamo nema žbunja?

– Oh, bože, zašto? Kakva to, boga ti, detinjasta pitanja postavljaš? Pa zato što on, evo, već dvadeset godina poznaje taj teren bolje od svoje spavaće sobe. Najodvratnija cepidlaka što postoji na svetu, a

uz to još i Nemac... Pa eto, na kraju krajeva će ispasti da lažem i upuštam se u prepirku... Osim toga...

Za sve vreme razgovora on je izvlačio iz pepeljare, koja je stajala pred njim, upotrebljene šibice i lomio ih na male komadiće, a kada je zaćutao, ljutito ih je bacio na pod. Videlo se da je ovom jakom čoveku došlo da zaplače.

Muž i žena dugo su sedeli potonuvši u teška razmišljanja, bez reči. Ali odjednom Veročka energično skoči sa fotelje.

– Čuj, Kolja, moramo odmah da krenemo! Brzo se oblači.

Nikolaj Evgrafovič se namršti kao od neizdržljivog fizičkog bola.

– Ma ne govori, Vera, gluposti. Zar misliš da ću ići da se pravdam i izvinjavam. To znači potpisati svoju smrtnu presudu. Nemoj, molim te, da praviš gluposti.

– Ne, to nisu gluposti – pobunila se Vera, lupivši nogom. – Niko te ne tera da ideš da se izvinjavaš... Jednostavno, ako tamo nema tog glupog žbunja, treba ga odmah posaditi.

– Posaditi?... Žbunje?... – izbeči se Nikolaj Evgrafovič.

– Da, posaditi. Ako si već jednom slagao – treba ispraviti. Spremaj se, daj mi šešir... Bluzu... Ne tražiš gde treba, pogledaj u ormanu... Kišobran!

Dok je Almazov, koji je pokušao, ali bez uspeha, da se usprotivi, tražio šešir i bluzu, Vera je brzo otvarala fioke stolova i komoda, vadila korpe i kutijice, otvarala ih i bacala po podu.

– Minđuše... Pa, to su sitnice... Za njih ništa neće dati... A evo, ovaj prsten sa krupnim brilijantom, skupocen je... Obavezno ga moramo otkupiti... Biće šteta ako propadne. Grivna... isto će dati vrlo malo. Starinska je i iskrivljena... Gde je tvoja srebrna tabakera, Kolja?

Kroz pet minuta sav nakit bio je spakovan u torbicu. Vera, već obučena, poslednji put pogleda svuda unaokolo da bi proverila da nije nešto u kući zaboravljeno.

– Hajdmo – reče najzad odlučno.

– Pa, kuda ćemo ići? – pokuša da se usprotivi Almazov. – Sada će da se smrkne, a do moje deonice ima skoro deset vrsti.

– Gluposti... Idemo!

Almazovi su najpre svratili u zalagaonicu. Videlo se da je proce-

njivač tako davno navikao na svakodnevne prizore ljudskih nesreća, da ga one uopšte nisu mogle ganuti. On je tako sistematski i dugo razgledao donete stvari, da je Veročka već počela da gubi strpljenje. Uvredio je naročito time što je, proverivši kiselinom prsten sa brilijantom i izmerivši ga, procenio na tri rublje.

– Pa to je pravi brilijant – pobunila se Vera – on košta trideset sedam rubalja, i to kada se ukaže zgodna prilika.

Procenjivač s izrazom umorne ravnodušnosti zatvori oči.

– Nama je to, gospođo, svejedno. Mi kamenje uopšte ne primamo – reče, bacajući na tas sledeću stvar – mi procenjujemo samo metal.

No, zato je starinska i povijena grivna – sasvim neočekivano za Veru – bila ocenjena vrlo skupo. Ukupno se, ipak, nakupilo oko dvadeset tri rublje. Ta svota bila je više no dovoljna.

Kada su Almazovi došli kod baštovana, bela petrogradska noć već se beše raširila po nebu i vazduhu u vidu mlečnog plavetnila. Baštovan, Čeh, mali starčić sa zlatnim naočarima, taman se spremao s porodicom da večera. On je bio jako iznenađen i nezadovoljan tako kasnom pojavom naručilaca i njihovom neobičnom molbom. Verovatno da je posumnjao u nekakvu mahinaciju i na Veročkine uporne molbe odgovarao je vrlo suvo:

– Izvinite. Ali ja noću ne mogu slati tako daleko radnike. Ako vam odgovara sutra ujutru – stojim vam na usluzi.

Tada je ostao samo jedan način: detaljno ispričati baštovanu celu priču sa nesrećnom mrljom. I Veročka tako i uradi. Baštovan je prvo slušao s nepoverenjem, skoro neprijateljski, ali kada je Vera došla do toga kako joj je palo na pamet da posadi žbunje, on postade pažljiviji i nekoliko puta se saosećajno osmehnu.

– Pa, nema druge – složi se baštovan kad Vera završi svoju priču. – Recite, kakvo žbunje možemo da vam zasadimo?

Međutim, od svih vrsti koje je baštovan imao, nijedna nije odgovarala: silom prilika morali su da pristanu na žbunje jorgovana.

Uzalud je Almazov ubeđivao ženu da se vrati kući. Ona je pošla zajedno s mužem na teren i sve vreme, dok su sadili žbunje, trčkarala je tamo-amo i smetala radnicima i tek onda je pristala da ode kući, kada se uverila da uopšte ne može da se napravi razlika između busena oko žbunja i ostale trave, kojom je bio pokriven ceo prevoj.

Sledećeg dana Vera nije mogla nikako da se skrasi u kući pa izađe na ulicu da dočeka muža. Ona je još izdaleka, već prema živahnom i pomalo skakutavom hodu, pogodila da je slučaj sa žbunjem okončan povoljno… Stvarno, Almazov je bio sav prašnjav i jedva je stajao na nogama od umora i od gladi, ali njegovo lice zračilo je trijumfom zbog izvojevane pobede.

– Dobro je! Prekrasno! – viknu još na rastojanju od deset koraka, kao odgovor na uznemiren izraz ženinog lica. – Zamisli, odjahasmo on i ja do samog žbunja. Gledao ga on, gledao, čak je i listić otkinuo i sažvakao. „Kakvo je ovo drvo?“ – upita. Kažem: „Ne znam, vaše prevashodstvo“. – „Mora biti da je breza?“ – kaže. Ja odgovaram: „Po svoj prilici je breza, vaše prevashodstvo“. Onda se on okrenu k meni, čak je i ruku pružio. „Izvinite“, kaže, „poručniče. Mora biti da počinjem da starim, kad sam zaboravio na to žbunje.“ Simpatičan je on, profesor, i pametan je. Stvarno, meni je žao, što sam ga prevario. On je jedan od naših najboljih profesora. Znanje ima prosto fantastično. I kako je brz i precizan u oceni terena – čudo jedno!

Ali Veri je bilo nedovoljno to što je on ispričao. Ona ga je terala da joj još i još jednom prepričava u detalje ceo razgovor sa profesorom. Nju su interesovali i najmanji detalji: kakav je izraz lica imao profesor, kakvim je tonom govorio o svojoj starosti, šta je tom prilikom osećao lično Kolja…

I oni su išli kući tako kao da osim njih nikoga na ulici nije bilo: držeći se za ruke i neprestano se smejući. Prolaznici su u nedoumici zastajali da bi još jednom bacili pogled na taj čudnovat par…

Nikolaj Evgrafovič nikada nije sa takvim apetitom ručao kao tog dana… Posle ručka, kada je Vera donela Almazovu u kabinet šolju čaja, muž i žena istovremeno prsnuše u smeh i pogledaše se.

– Ti, zašto? – upita Vera.

– A ti zašto?

– Ne, ti kaži prvi, a ja ću posle.

– Pa, tako, gluposti. Setio sam se celog tog slučaja sa jorgovanom. A ti?

– Ja isto zbog gluposti, i isto zbog jorgovana. Htela sam da kažem, da će jorgovan od sada zauvek biti moje najomiljenije cveće…

(1894.)[1]

. . . .

1: „Žbun jorgovana“ objavljen u listu „Žiznj i iskustvo“, Kijev, 1894., 17. oktobra, br. 305.

KA SLAVI

(prevela Svjetlana Cinoti)

Kada sam 18** godine završio Zemljoradničku akademiju, bio sam primoran da otpočnem svoju životnu karijeru u neverovatno zabačenom kraju, u jednom od malih pograničnih jugozapadnih gradova. Večito blato, krda svinja po ulicama, kolibe premazane glinom i balegom… A i društvo – zna se već kakvo je u takvim mestima: mirovni posrednik,[2] načelnik sreske policije, beležnik, trošarinski činovnici. Nikakve tu sloge nije bilo, svako je samo svoj interes gledao, a razlog tome su, naravno, bile žene. Najpre ljubavnik se stekne, zatim nesporazumi oko toga ko će prvi krstu u crkvi da priđe, a napokon i spletka, bremenita svakojakom nesrećom. Obavezno se nađu neki Monteki i Kapuleti i njihovo neprijateljstvo postane predmet živog interesovanja celog grada. Ukratko – sve je krenulo naopako.

Stiže nam novi islednik.

Ima, znate, takvih univerzalnih ljudi koji umeju nekako istog časa, na prvi pogled, da očaraju najraznorodnije društvo. Mislim da je njihova tajna veoma jednostavna i sastoji se u tome što oni znaju da slušaju. Nekako intuitivno on pogađa vašu slabu tačku, navodi razgovor na to, a zatim samo strpljivo sluša. Vi pred njim prospete najlepše bisere svoje duše, a on samo klima glavom i hmka. Uostalom, time još nije bilo iscrpljeno sve bogatstvo islednikove darovitosti. Umeo je i do grčeva da nasmeje dame, dobro da popije i da, u društvu neženja, divno priča nepristojne viceve.

Islednik postade prva karika zbližavanja u ovom društvu. Možda je to bilo i nesvesno, samo zato što su svi pogledi, u iščekivanju nečeg novog i veselog, bili uprti u njega. A počelo je sve od amaterskih predstava.

. . . .

[2] *Mirovni posrednik* – funkcija nastala posle ukidanja kmetstva (1861) radi rešavanja sporova između seljaka i plemića oko zemlje.

Mene uključiše tek kada se čitava stvar već uhodala, ali se, na sreću, pokazalo da nisam bio nizašta. Dodeliše mi u jednoj glupoj prevedenoj drami ulogu ljubomornog muža – najbezličniju i najdužu ulogu u celom komadu. Ne možete ni da zamislite s kakvom sam krotkošću trpeo svakojaka maltretiranja na probama. Ko me samo nije učio, ko se sve nije izmotavao sa mnom! I reditelj, i sufler, i amaterke, pa čak, sećam se, i neki gimnazista četvrtog razreda koji je govorio promuklim basom i nosio cviker. Naročito mi nije polazilo za rukom ono mesto gde doznajem za ženino neverstvo i „sa užasnim gestovima očajanja“ (tako je pisalo u komadu) vičem: „O, prokletstvo! Kad god se setim svoje sramote, ja drhćem od negodovanja!“ Čim dođe dotle – amaterke se smeju, a reditelj viče: „Vi se držite kao maneken! Vidite i sâm da je tu primedba: ‘gestovi očajanja’. Gledajte mene. Evo, ovako treba da se gestikuliše!“

Dođe očekivani dan priredbe. Prožimala me je jeza. A najvažnije – što se komad više primicao sudbonosnom mestu, – ja sam sve više osećao da će me ono saseći. Konačno me inspicijent izgura na binu. Ja glavačke izletim, zakolutam očima, pokušam da se prisetim onoga što mi je govorio reditelj i izvodim prvi gest očajanja. Ali, tog momenta na svoj užas shvatam da su mi one kobne reči naprosto izletele iz glave. Eto, ne mogu da se setim i – *basta*! Prođe minut, možda dva – a meni sav taj užas godinama traje. Stojim tako skamenjen u očajničkoj pozi, ćutim i ništa ne čujem, samo mi u ušima bruji. Napokon čujem iz suflerske kabine: „O, prokletstvo! Kad god...“ Činim poslednji, neverovatan napor, hvatam se za kosu i besomučno vičem na čitavo pozorište: „O, prokletstvo! Kad god se setim svoje banknote, ja pršćem od negodovanja!“ Naravno, još iste večeri su me, sa velikim zadovoljstvom, isterali iz kružoka, a iskrivljena fraza postade anegdota i neće me čuditi ako ju je i neko od vas već čuo.

Tako ja ostadoh po strani. Kao što se i moglo očekivati, svi jednoglasno odlučiše da za prvi put treba pripremiti nekakvu tešku dramu, napisanu suvoparnim jezikom i pored nje, naravno, vodvilj. Nije moglo da prođe bez intriga. Na glavnu dramsku ulogu pretendovale su dve dame. Jedna je svoje pravo zasnivala na tome što je u toj ulozi gledala Fedotovu,[3] druga je opet tvrdila da je, naročito za ovu ulogu, već poručila haljinu sa čipkanim riševima i svilenim vezom. Cela se stvar više puta raštimavala i ponovo naštimavala... Naposletku, uoči

[3] Glikerija Nikolajevna Fedotova (1846–1925), ruska glumica.

same predstave, naljuti se, zakapricira, razbole i odbi da igra gospođica koja je trebalo da nastupi u vodvilju. Vodvilj više nije mogao da se otkaže, jer su i plakati bili odštampani i deo ulaznica rasprodat. Niko nije hteo da bude zakrpa, pošto je ranija glumica odbila ulogu. Tada neko posavetova da se uloga predloži Lidočki Gnjetnjevoj.

Možda se nekome od vas, gospodo, desilo da bar jednom sretne ženu koja je promakla kroz vaš život kao Osijanova sen[4] i ostala zauvek u sećanju kao davni, dragi, ali čudni san? Pa neka ona nikad nije obraćala pažnju na vas, neka vi niste čak ni pokušali da je zavolite, neka ste docnije sretali pametne, osećajne i lepe žene – nijedan drugi lik nije mogao da potisne ovaj neobjašnjivo osobiti, istančani lik. Lidočka je bila upravo takva. I dan-danas se neobično živo sećam njene spoljašnosti – gipko, suvonjavo telo, oholi luk obrva, crne vitice, plavičaste žilice na slepoočnicama, razdražljiva i ružna usta, i, kao kontrast njima – prekrasne, tamne oči, surove, gotovo tužne i nikad nasmešene. Lidočkin otac, sreski blagajnik, živeo je otvoreno. Tokom mnogih godina često sam odlazio kod njih, i Lidočka se na moje oči iz nestašnog mačeta-šiparice u kratkim haljinicama pretvorila u lepu devojku. Sve je u njoj bilo dražesno: i jednostavna, pažljiva osetljivost na tuđu nesreću, i graciozna kapricioznost, i prostodušno oštra iskrenost, i stidljivost, i još nešto, što se ogledalo u celoj njenoj pojavi – nešto nalik na drskost ili nekakvu strasnu radoznalost prema svemu neobičnom. Ne mogu, đavo da ga nosi, svu tu dubinu da iskažem, ali takvu ženu ne možeš sresti na svakom koraku.

U početku ona odlučno odbi ponuđenu joj ulogu i pristade tek posle dugih molbi. Na probama je gotovo nisam ni viđao, ali sam izdaleka mogao da uočim da ju je posao poneo. Obično je ona često sa mnom delila utiske, i zapanjujuće je bilo njeno umeće da jasno i tačno prenese i najfinije detalje onog što je videla, čula, ili osetila. Sretoh je ponovo tek na predstavi, iza kulisa, gde sam imao pristupa zahvaljujući tome što sam učestvovao u crtanju dekoracija.

Sudarismo se baš pred njen izlazak na binu u uzanom prolazu između kulisa i zida. Imala je jednostavnu belu haljinu, skupljenu u struku plavom pantljikom. Lice joj se nekako čudnovato izmenilo pod šminkom: kao da je postalo nepoznato, crte se pokazaše mnogo oštrije i lepše, oči – iscrtane i blistave od unutarnjeg nemira i tamne

[4] Osijan – legendarni junak keltskog narodnog epa; njegovim imenom nazvan je ciklus poetskih dela prožet elementima fantastike i tajanstvenosti.

šminke – činile su se neprirodno velike.

– Kako je – upitah – strah vas hvata?

Ona prinese obe ruke grudima i pogleda me nekako kao da moli za pomoć.

– Bojim se… Ovde samo lupa li lupa… Čini mi se da ću odbiti da izađem na scenu. Ta što ću s rukama i nogama? Bože, kakvo je ovo mučenje!

Inspicijent je pozva. Počeh da osluškujem. Umesto veselih uvodnih reči kojima počinje njena uloga, umesto zvonkog smeha neophodnog na tom mestu, začuh bojažljiv, isprekidan i gotovo tuđ glas i ja nehotice zažmurih. Bi me nekako sramota i strah zbog nje. Znao sam koliko je nervozna i samoljubiva, i shvatao sam kako mora da pati zbog svoje nespretnosti.

Nekoliko mučnih sekundi ništa nisam čuo, a kad sam, najzad, sa strepnjom pogledao na binu kroz bočni prozorčić zastrt gasom, zanemeo sam od čuda. Lidočka ne samo da se povratila, nego se prepoznati nije mogla. Svaki njen pokret odlikovao se spontanom i sigurnom gracioznošću, svaka njena reč je bila izgovorena baš onako, kako se u svakodnevnom životu izgovara. Uostalom, nije samo na mene Lidočka ostavila takav utisak. Preleteh pogledom po sali i videh da su sva davno poznata lica vedra i nasmejana.

Cela njena uloga sastojala se od nekih dvadesetak-tridesetak replika neobično živih i koketnih. Kada je, pevušeći nekakvu melodiju i bacajući uvis veliku gumenu loptu, pošla prema izlazu, za njom se prolomiše uzvici i buran aplauz. Ona se vrati i pokloni se zbunjeno, nekako kao učenica. Pozvaše je još jednom, pa još jednom – tako, čini mi se, četiri puta. Stajao sam pokraj vrata i otvarao ih. Ona uđe zadihana, sjajnih očiju, sa rumenilom koje je probilo čak i šminku, usana suvih od uzbuđenja. Kad joj čestitah, pruži mi obe ruke.

Čitavo to veče Lidočka je bila neobično, čak bi se moglo reći, neprirodno vesela i često bi se bez razloga nervozno smejala. Nekoliko puta sam joj prilazio i pričao joj nešto. Slušala je ne prekidajući me, ali je odgovarala neumesno, gledala me je netremice, ali joj je u očima blistala tako sanjarska sreća, i usne se tako blaženo smešile, da mi je bilo sasvim jasno koliko su njene misli daleko od mojih priča. Gledala me je onako, kako čovek prepušten sanjarenju gleda neki udaljeni predmet, nekakvu mrljicu na zidnim tapetama – mrljicu ne vidiš, a pogled odvojiti ne možeš.

Tako je i Lidočka, verovatno, još uvek zamišljala sebe na pozornici, kako stoji iznad stotina glava, slušala zaglušujući i opojni pljusak aplauza, i opet ju je vuklo da se vrati u onaj prekrasni san iz kojeg tek što se bila probudila.

Lidočkin debi stvarno je ostavio utisak na publiku, te su mnogi još iste večeri pohitali da joj to iskažu najlaskavijim rečima. Zahvaljujući javnom mnjenju, ona je u sledećem komadu dobila tešku i značajnu ulogu: trebalo je da igra Ofeliju.

Ona se prihvati ove uloge isto onako strasno, kao što se prihvatala svega što je bilo novo za nju, i uz to tako uporno, kako se od nje nije moglo očekivati. Oslabila je čak i pobledela. Sam bog bi znao šta je tada osećala, kako je radila njena mašta; o tome nikome nije govorila. Ali se, verovatno, u njenoj duši upravo tada i rodio čitav jedan svet novih nadanja i osećanja, koji je bio presudan za celi njen kasniji život.

Napokon održaše predstavu. Ja sam bio u publici – tada me već više nisu pustili iza kulisa jer je u pozorištu bio uveden strogi red, a komad je režirao pravi pravcati glumac ne baš tako beznačajnog imena.

Lidočka, doduše, nije izbegla opštu sudbinu svih debitanata – pokatkad je govorila suviše tiho, pravila duge pauze… Ali sam zato video pravu Ofeliju, upravo onaj čarobni ženski lik koji je stvorio Šekspir. Izašla je pred nas baš takva – nežna i bojažljiva, istovremeno voleći i žrtvujući svoju ljubav radi dvorske etikecije i bezuslovne pokornosti očevom moralu. Ona nije heroina: kod nje pre ima mnogo čisto dečjeg poverenja i povodljivosti. Po prirodi je otvorena i ne ume da laže, ali navika da se uvek kreće u društvu čini da njena ljubav nikome ne pada u oči. Sve dotle, dok skrivena unutrašnja borba ne izbije kao iznenadno ludilo, niko čak i ne sluti šta se, zapravo, zbiva u njenoj duši. Tek tada svi shvataju da je to

… otrov duboke tuge.

Lidočki prirediše burne ovacije. Neko joj pokloni ogroman venac od cveća vezan širokim ružičastim atlasnim trakama. Mahnitao sam se kao i svi ostali, ali sam po onom istom blaženom osmehu na njenim usnama, po zažarenim obrazima uspeo da zapazim da joj se zavrtelo u glavi.

Kasno noću otpratih je kući malaksalu i srećnu. Držala me je ispod ruke. Bilo je ono prolećno doba kad jorgovan tek počinje da cveta. Kroz toplu dremljivu noćnu tamu kao da se širila nekakva mirisna slatka milina, na licu kao da se osećao nečiji dah, i nečije vrele usne, činilo se, tek što nisu dotakle tvoje.

Išli smo vrlo brzo, tako da je ostalo društvo zaostalo za nama. Nagnuh se i pogledah je sa strane: glava joj je bila zabačena unazad, a oči uprte u treperave srebrne zvezde. Osetivši moj pogled ona se trgla i najednom čvrsto pritisla moju ruku.

– Hladno vam je? – upitah tiho.

– Nije – odgovori ona – nije mi hladno, to sam se od svojih misli trgla. Baš sam o vama mislila.

Od tih njenih reči prođe me i jeza i milina.

– O meni? Zar o meni?

– Da, o vama. Recite, možete li da ustanete rano ujutro? Recimo, u šest?

Odgovorih da sam spreman ne samo da ustanem u šest sati, nego i... već se i ne sećam šta sam joj, zapravo, rekao; mora biti da je bilo nešto vrlo glupo.

Uto stigosmo do njene kapije i zaustavismo se da pričekamo ostale. Ona se obazre oko sebe, zatim mi se unese u lice i brzo prošapta:

– Sutra... u našoj bašti... rano, što ranije... oko šest, pola sedam... Tata kasno ustaje...

I ponovo mi čvrsto steže ruku.

Treba priznati, gospodo, da sam u to doba bio veoma mlad, neoprostivo mlad. Kući stigoh kao na krilima, i, tako mi boga, ne znam da li sam te noći spavao ili ne. Ponekad se čovek nađe u takvom stanju, da ne može da odredi da li spava, ili budan sanja. To se dešava onda kada ti je u duši nekakav naročit, osobito jak utisak. Jasno, tada sam shvatio da sam već odavno zaljubljen u Lidočku (mada, iskreno rečeno, ranije nisam zapazio ni najmanji znak te ljubavi). Cele sam noći mislio samo na to kako ću je sutra sresti bojažljivu i rumenu od stida zbog jučerašnje smelosti, kako ću joj reći da sam je već na prvi pogled zavoleo... Zbunjivalo me je jedino to što nisam znao na koji način da je zaprosim. „Dozvolite da vam ponudim svoju ruku i svoje

srce?“ Odvratno: kao da je pozivam na kontrdans.[5] „Hoćete li, Lidija Mihajlovna, da mi budete žena?“ Hm... Pa, ovo i nije loše, ali je za mladu devojku, čini mi se, kanda nekako previše poslovno. A? Ukratko rečeno, u ovoj tački ni do kakvog određenog rešenja ne dođoh.

Probudih se u šest, kao od nekog udarca, misleći na Lidočku i na predstojeći sastanak. Već kroz nekoliko minuta, drhteći od hladnoće i mladalačkog zanosa, osećajući svežinu i gipkost u svim mišićima, iz zaleta sam preskakao ogradu njene bašte.

Jutro, ko naručeno, beše sveže, zlaćano, veselo i nekako zvonko. Trava je blistala poput sjajne zelene svile, a tu i tamo su podrhtavali, presijavajući se raznobojnim plamičcima, krupni dijamanti rose. Sunčevi zraci, probijajući se kroz gusti čestar lipovih aleja, padali su okruglim, pokretnim mrljama na pesak baštenske staze. Činilo mi se da su i ptice bezumno ushićene ovim čudesnim jutrom – toliko su se komešale u grmlju, cvrkutale, zviždukale i ćurlikale. Bože! A kako mi je samo duša bila raspevana, koliko je samo radosti i snage treperilo u meni!... Da li sam ikada bio srećniji nego u tom trenutku? Teško.

Nisam još stigao ni do polovine aleje, kad se na drugoj strani pojavi Lidočka. Išla je vrlo brzo, po svom običaju ljupko spustivši glavu. Njena tanana, vitka pojava u jednostavnoj beloj haljini čas je promicala u senci drveća, čas se iskrila obasjana blistavom, zlatnom svetlošću. Pođoh joj u susret. Želeo sam da joj se bacim pred noge, da vičem, da se smejem, da pevam. U očima joj se još video trag jutarnjeg sna; na brzinu začešljane nestrpljivom rukom tamne vitice nemarno su padale na čelo. Kako je samo bila divna: sveža, ružičasta, nasmejana!

Lidočka mi pruži obe ruke. Sagoh se i poljubih najpre jednu, pa drugu. Ona istrže ruke i reče: „Hajdemo dalje, ovde nas mogu videti“.

Pođoh za njom, uživajući u lepim pokretima njenog tela i osluškujući lako šuštanje njene haljine, dok mi je srce oduševljeno i neujednačeno lupalo. Zađosmo u najdublji deo bašte, tamo gde je visoko žbunje jorgovana raslo tako bujno, da je pod njim bila uvek tamna i mirisava hladovina. Kao u nekakvoj nedoumici, Lidočka stade, podi-

. . . .

[5] *Kontrdáns* (fr. *contredanse*, engl. *countrydance*) – jedan od oblika izvorno engleskog, a potom i francuskog, narodnog plesa uz muziku.

že se na prste i rukom uhvati gust, čvrst grozd belog jorgovana. Razrezani rukav haljine se rastvori i ja ugledah njenu tananu ružičastu ruku sa devojački oštrim laktom. Grana nije popuštala. Lidočka skupi obrve, savi granu tako da je pukla i s naporom je trže prema sebi. Lišće zatreperi i na nas se odjednom sruči kiša krupnih, hladnih kapi rose. Ne mogoh da odolim. Miris jorgovana, bodreća svežina ranog prolećnog jutra, ružičasta gola ruka na domaku mojih usana – sve mi to iznenada pomuti razum.

– Lidija Mihajlovna, – rekoh drhtavim, neodlučnim glasom – znate li da ja... da vi... da ja...

Lidočka se okrete prema meni. Sigurno je veoma dobro razumela moj ton, ali ništa sem čuđenja i uzdržanog osmeha koji je treperio u uglovima usana nisam mogao da pročitam na njenom licu. Moje odlučnosti nestade isto onako brzo kao što je i došla.

– Zašto ste zaćutali? – upita ona napokon.

– Ja... pa ja... ja... ja zapravo ništa nisam rekao... Vi ste mi juče ukazali čast svojim poverenjem... Ako vam je potrebna usluga bezgranično odanog čoveka (počeh već da dolazim k sebi), onda vas molim da neizostavno mene odaberete.

Lidočka pomirisa cveće, pogleda me ispod oka i upita:

– I moći ću *u svemu* da se oslonim na vas kao na vernog prijatelja? Oh, kakva bi to sreća bila; ništa nije tako sveto i nesebično kao prijateljstvo!

Mora biti da je Lidočka primetila moje razočarano opuštene usne i sažalila se nada mnom. Ona, naravno, nije znala kako se nesebični prijatelji-žene despotski ophode sa prijateljima-muškarcima. Požurih da joj iznesem desetak najkrasnorečivijih dokaza. Počeh, na svoju veliku žalost, već da shvatam o čemu se, zapravo, radi.

– Ako je tako – reče – onda mi možete učiniti veliku uslugu. Rešila sam da se potpuno posvetim teatru. Ipak, neka to za sada ostane među nama. Naravno, pre svega treba da učim i učim, to znam, i baš zato mi je potreban iskusan i strog učitelj. Nađite mi dobrog profesora i biću vam večno zahvalna.

– Ali, Lidija Mihajlovna, – pokušah da joj osporim – ta vama je poznato da ovde kod nas ne samo profesora, nego ni...

– Znam, znam – upade mi ona nestrpljivo u reč – već sam o svemu tome razmišljala. Recite mi, je l' istina da se vi ovih dana sprema-

te za Moskvu?

– Da, spremam se, ali, ako hoćete, mogu i da ostanem. Stvar nije hitna.

– Ne, neizostavno idite – i što pre, to bolje. Ja ću s tatom doći za nedelju dana, i vi ćete, ako budete hteli, moći sve to da mi sredite. U redu? Uradićete to? E, pa onda, najlepše vam hvala. A sada idite, idite; tata samo što se nije probudio. I zapamtite – ovo je najstrožija tajna!

Pokunjeno sam otišao. Odmah mi pade na pamet misao: kako sam samo i pomisliti mogao da sam zaljubljen u Lidočku? Zar sam zaljubljen? Pa ja sam samo njen prijatelj, odani i verni prijatelj. Njen je otac dobar čovek, ali ga se ništa, sem njegove državne blagajne, ne tiče; majka celog života kuburi sa nervima i sa lekarima. Zato je Lidočki neophodan prijatelj i savetnik koji bi bdeo nad njenim devojačkim neiskustvom.

Ali, ma kako da sam pokušavao da se utešim svim čarima solidne uloge prijatelja, dušu mi je tištala i probadala uvreda. U ono zeleno doba ja još nisam stigao da dođem do zaključka da me je sudbina osudila da budem večiti neženja. Ja sam, izgleda, i došao na svet posedujući nekakve posebne osobine starog neženje. Koliko mi je samo devojaka poveravalo svoje male tajne, koliko me je dama odabiralo za svog „najboljeg prijatelja“! A, međutim, – taman se moje srce zalepi za neku izabranicu, – kad me ona prenerazi. Ili mi neku poruku dà za srećnog suparnika, ili me odabere za posudu u koju pretače svakojaka nežna ali za mene potpuno neinteresantna osećanja. Zašto li se to, gospodo, uvek tako dešavalo? Ta ja nisam nakaza, niti sam bogalj, niti na žensko ličim, a nisam, rekao bih, ni naročito glup. Zar odista postoje nesrećnici stvoreni od specijalnog, samačkog materijala? Uostalom, đavo da ga nosi, možda to uopšte i nije nesreća!

S Lidočkom sam se susreo u Moskvi. O svemu smo se unapred dogovorili. I o profesoru sam se raspitao pre njenog dolaska. U to vreme on je već bio sišao sa pozornice, ali ste njegovo prezime, sigurno, čuli od svojih očeva i majki. Bio je to čuveni glumac Slavin-Slavinski.

Jednom Lidočka reče svojima da ide kod tetke, a u stvari mi smo se našli u pasažu i pošli zajedno nekud na Presnju. S teškom mukom nađosmo kuću Slavinskog: skroman stančić sa jeftinim zidnim tapetama i niskom tavanicom. Na zidovima ogromni venci s natpisima

na trakama: „Nevolja zbog pameti", „Kin, ili Genije i raspuštenost",[6] „Revizor", „Romeo i Julija" i dalje: „našem dragom", „najdarovitijem", „velikom glumcu" itd., itd. Osim nas u salonu je čekao glatko izbrijan gospodin sa cvikerom, naborana prezriva lica i dve dame, obe već u godinama i ružne. Napokon izađe profesor. Fizionomija matorog lava: kosmata griva sede kose, smione oči i široke nozdrve. Izmeni nekoliko reči sa izbrijanim gospodinom, suvo se pokloni damama, a onda priđe nama i zaustavi se upitno gledajući Lidočku. Svojom dugogodišnjom pronicljivošću on je naslućivao da je sav smisao naše posete u njoj.

– Šta mogu da učinim za vas? – upita.

Istog trena Lidočku obli rumenilo. Mogu misliti koliko se ona još ranije namučila zamišljajući ovo pitanje. Ali više nikakva zbunjenost nije mogla da je pokoleba. Savlada se i reče, gledajući profesoru u oči:

– Htela bih... da učim kod vas... dramsku umetnost.

Mislim, gospodo, da se to i svakom od vas događalo: kad dugo smišljaš nekakvu frazu ona na kraju obavezno ispadne ili šuplja, ili trivijalna, ili bombasto izveštačena.

Slavinski pažljivo pogleda Lidočku i reče:

– Budite ljubazni, uđite u moj kabinet.

Lidočka se preklinjući osvrnu na mene. Profesor mi se istog časa pokloni i pokaza rukom da uđem. Mi sedosmo u fotelje, a Slavinski poče da hoda s kraja na kraj sobe.

– Zbog čega su vam, zapravo, potrebni časovi? – upita posle izvesne pauze. – Želite li da stupite na scenu ili tek onako, radi zadovoljstva?

Lidočka skupi hrabrost i odgovori mu odvažnim i u isto vreme isprekidanim od uzbuđenja glasom:

– Da, htela bih na scenu.

– Dobro. A da li vam je poznato da možete stupiti samo na provincijsku scenu?

– Poznato mi je. Ali ja pretpostavljam da ću docnije...

. . . .

[6] „Kin, ili Genije i raspuštenost": komad francuskog pisca Aleksandra Dime-Oca (1802–1870). Edmund Kin (1787–1833), engleski glumac tragičar.

Slavinski odmahnu glavom kao da je hteo da kaže: „Ta ne slušam ja te reči ni prvi, možda čak ni stoti put…“

– Recite mi istinu, draga gospođice, vi mora da ste igrali u amaterskim predstavama?

– Jesam.

– I mora da ste, na vašu nesreću, imali uspeha?

– Da, imala sam izvesnog uspeha… Ali zašto bi to bilo na nesreću?

Slavinski stade pred nju sa nežnim osmehom na lepom licu.

– Zato, drago moje dete, što u svetu nema drugog tako jakog otrova kao što je slava. A i slađega od njega nema ništa. On i u najmanjim dozama, iako sporo, deluje sigurno. Veliki uspeh, aplauzi, odštampano prezime – i već ste otrovani, i već vas nezadrživo vuče da uzmete još više i više tog slatkog otrova. Ta znam ja šta se u vašoj dražesnoj glavici dešava: hiljade gledalaca, suze ushićenja, zaglušujući uzvici gomile i slava, slava, slava… O, kako je samo trnovit taj put! Našto lažna skromnost? Na mom putu bilo je slave, ali kada bih mogao iznova da otpočnem život, radije bih postao trgovac ili zanatlija. Verujte mi, ja sam već starac, a i da lažem – nikakvog računa nemam. Mnogo mladih ljudi, ponesenih kao i vi nadanjima, prošlo je kroz moje ruke. Ali pitajte me: „Gde su oni sada?“ Desetak, petnaestak steklo je kakvu-takvu popularnost. A od većine ni traga ni glasa. Veliki postotak krenuo je utabanim putem alkoholizma, dvosmislenog vašarskog uspeha, zakulisnih intriga i spletki! Pa ja, draga moja, ni reč ne kažem kad mi dođu nekakvi oficiri u ostavci ili trgovački sinovi, ili devojke izgubljene u smislu Himeneja. Videste li kod mene u salonu onaj par? To je moj krst zbog koga će mi verovatno mnogo toga biti oprošteno. Ali zato, kad god sudbina dovede u moj salon mlado, poletno stvorenje, sve mi se čini da ga svojim sopstvenim rukama guram u duboki i prljavi vir. Ne možete ni da zamislite kakva je to kloaka – ta provincijska scena…

Slavinski je još dugo i ubedljivo govorio. Ne sećam se svih njegovih reči, ali mi se čini da je bilo teško ne poverovati njegovim vatrenim izlaganjima.

Lidočka ustade i spuštenog pogleda poče užurbano i nervozno da navlači rukavice.

Slavinski joj pritrča. Po njenom ljutitom licu shvatio je da su njegove reči uprazno bačene i počeo je da se izvinjava. Priznade da se

previše zaneo, da nije trebalo sve to da joj kaže i da je, na kraju krajeva, spreman da joj daje časove. Bog će ga znati čime se on rukovodio u svom strasnom govoru – proračunatom iskrenošću ili istinskim duševnim saosećanjem?

– Šta znate napamet? – upita on pošto ponovo sedosmo.

Ispostavilo se da Lidočka ništa sem basni ne zna, a i to se ne usuđuje da govori bez knjige. Profesor skide sa police jednu od knjiga u crvenim povezima od safijana i dade joj, nasumce je otvorivši.

– Potrudite se da pročitate – reče.

Preko Lidočkina ramena ja zavirih u knjigu i prepoznadoh neprevaziđenu po svojoj lepoti scenu rastanka Romea i Julije, kada se Romeo spušta izjutra lestvicama kroz prozor svoje drage. Lidočka poče vrlo nesigurno, grešila je i žurila, scena joj je bila nepoznata, ali je ipak, čini mi se, dosta dobro pročitala. Profesor je slušao veoma pažljivo, mršteći malo obrve kad god bi pogrešila.

– Dobro, vrlo dobro – reče, kada Lidočka završi i bojažljivo ga pogleda. – Sposobnosti imate, ne usuđujem se da kažem – talenta. U svakom slučaju, možete da budete koristan radnik na sceni. Samo treba učiti, učiti i učiti. Evo, potrudite se da saslušate kako ću vam ja ovo pročitati.

Kako je samo pročitao!

Izađosmo od Slavinskog dosta zbunjeni, mada je profesor bio veoma ljubazan sa nama. Po izrazu Lidočkina lica shvatio sam da je ona ostala nepokolebljiva.

Bio je to naš poslednji susret. Posle toga sam je odjednom izgubio iz vida, jer me je sudbina opet bacila u zabit. Ja sam, gospodo, u svojoj priči zahvatio neka, tako reći, praistorijska vremena. Tada ne samo da nije bilo našeg kluba, uličnih svetiljki ili amaterskih predstava, nego je i dućana u celom gradu bilo svega dva. Ali zato, a danas toga nema, u gradu beše smešten čitav puk NN-skih čuvara. Da su sada ovde, ala bi samo naše devojke skakutale! A u ono davno i neprosvećeno doba prisustvo husara u gradu ne samo što nije nikoga radovalo, već bi bogobojažljive starice, spremajući se uveče na počinak i začuvši na ulici zveket mamuza, čitale krsteći se molitvu o caru Davidu i njegovoj krotkosti. Pa meni se i sad ponekad diže kosa na glavi od prijatnih uspomena vezanih za one husare.

Uostalom, među njima beše i dobrih momaka i, što je najvažnije,

neobičnih bećara. Sa jednim od njih – konjičkim potporučnikom Alferovim – delio sam stan. Za mene je zauvek ostalo tajna šta nas je zapravo povezivalo; živeli smo u najprisnijem prijateljstvu, mada nedeljama ne bismo ni reč progovorili. Istina, konjički potporučnik Alferov ni na prvi pogled se nije odlikovao nekom naročitom inteligencijom, ali što ga je čovek više upoznavao, to mu se gluplji činio. Govorio je malo, ili, tačnije, nije ni govorio već je nekako naglo ispaljivao rečenice, dodajući im uvek neke svoje rečce: glavo kobilja, dametina: umesto dama, tandara-mandara-broć i tome slično. Ako bi se zadesio kod kuće (što se uostalom retko dešavalo), nalazio bih ga uvek u istoj pozi: ležao bi na divanu, dugih nogu dignutih uvis i prekrštenih, u raskopčanoj šarenoj košulji, s gitarom u rukama i cigaretom u uglu usana. Sav njegov muzički repertoar, koji je izvodio basom, sasvim pogrešno, sastojao se od samo dve pesmice. Jedna u duru pevala se u pauzama između pijanki, kada je bilo para, i zvučala je nekako ovako:

Be-sne konji, đemovi zvecka-aju,
Grabe napred, frkću, penu-u-šaju.
Gospođice, gospe u očaju
Pogledima prate one što nestaju.

Pesmica u molu odlikovala se najbesmislenijim rečima. Sećam se samo da se pevalo o tome...

Kako je prijatno
Mreti u groznici,
Dok ti srce lupa
Ko psu na uzici.

Ukratko rečeno, bio je to, kao što vidite, u svakom pogledu odličan momak.

Jednom, kad sam se posle ručka prepustio slatkom neradu, ulete Alferov u moju sobu, izvodeći uz put vazdušne piruete. Imao je u rukama veliki list crvenog papira. Pogledah ga u nedoumici.

– Đavo ga odneo, kroz tri dana nam u grad stiže dramska trupa – viče on. – Tru-pa, tru-pa-pa! – I, pevušeći polku u ritmu koji bi parao uši i najgorem klaviristi, poče gore-dole da juri po sobi.

Pošto sam dosta dobro poznavao Alferova s njegove estetske strane, sa istim čuđenjem ga upitah:

– Pa što ste tako veseli?

– Kako što? – sada se on zapanji. – A glumice? Ura, živela dramska trupa!

Uzimam iz ruku Alferova plakat i pročitam sledeće:

„Rusko-malorusko društvo dramskih umetnika, pod rukovodstvom g. Maksimenka i uz učešće glumaca Imperatorskih pozorišta g. Južina i gđe Verine, imaće čast da u najskorije vreme u kući g. Solovejčika održi niz sjajnih predstava među kojima će biti čuvene drame kako ruskih, tako i drugih stranih autora.

Uzgred, u sredu, 22. septembra, davaće se:

MAJČINO PROKLETSTVO
Drama u 5 činova

Ova drama se sa uspehom davala na evropskim prestoničkim pozornicama i na pozornicama mnogih provincijskih veličina. Na kraju će svi umetnici ove trupe dati raznovrstan *divertisman*“.[7]

Sećam se da su me zaprepastila prezimena glumaca. Bio je tu i Sapega-Nikoljski, i Malinin-Ančarski, i Smeljska, i Andrejeva-Doljska, pa čak i Gnedič-Baratinska.

U našem pustom, monotonom životu čak su i vežbe invalida iz mesne vojne komande predstavljale atrakciju, koja je okupljala čitav grad. Suvišno je reći da su se ulaznice za prvu predstavu samo na juriš mogle dobiti, iako se pozorište – prepravljeno na brzu ruku od skladišta za jaja – odlikovalo prostornošću. Moj se potporučnik te večeri naročito brižljivo obuče i jako se namirisa parfemom *Pačoli*. Ulazeći u pozorište, toliko je zveckao sabljom i mamuzama, da je skrenuo na sebe sveopštu pažnju.

Ogromna sala (koja je imala samo parter) bila je osvetljena pomoću tri ili četiri viseće lampe. Da bi se moglo nešto razabrati, oko je prvo trebalo da se navikne na mrak. Pozorište se brzo punilo. Iz poslednjih redova, gde je iza pregrade stajala gomila mladih Jevreja i vojnika privučena niskom cenom ulaznica, sve su se glasnije čuli razgovori, kašljanje i smeh. Iza zavese na kojoj behu nacrtane dve guske i kula koja je štrčala iz vode, čuli su se žurni udarci čekića, lupanje nogu i nerazgovetne brze fraze. Između gledališta i pozornice,

. . . .

[7] *Divertisman* – Zabava, razonođenje; ples na pozornici, mali balet, igra i pesma između činova; *divertimento*. (fr.)

okrenuvši se publici, sedelo je pet-šest muzikanata, s dvema violinama, flautom, trombonom i velikim bubnjem – bio je to kompletan orkestar Gerška Špiljmana, koji je obično svirao na jevrejskim svadbama.

Nečiji snažan glas uzviknu s galerije: „Vreme je! Počinji!" Nekoliko drugih ga podrža: „Vreme je! Vre-me-e!" Gerško udari dvaput notama o pult i, uzviknuvši: „Ša!", pogleda muzikante koji uzimahu instrumente. Kad se sve umirilo, on mahnu istovremeno i glavom i flautom koju je držao na usnama. Na taj način Špiljman je svirao i ujedno dirigovao flautom, a orkestar je svirao „Majufes", jevrejsku nacionalnu igru. Naposletku odjeknu zvono iza kulisa i zavesa se podiže.

Komad je, izgleda, bio preveden, sa radnjom iz srednjovekovnog života, ali kakav je bio sadržaj, to do kraja nisam mogao da shvatim. Ono što je na publiku stvarno ostavilo neočekivan, ali izvanredan utisak, bila su strána prezimena. Izađe tako, na primer, na pozornicu mladić, priđe junakinji i predstavi se, stavljajući ruku na srce: „Markizo, ja sam Fernando de la Kapo di Monte, nećak našeg starog prijatelja grofa d'Argentuela". Galerija je neizrecivo ushićena. „Tako, tako, samo napred", čuju se otud glasovi – „raspali!"

Sećam se, bio je u komadu i nekakav sveštenik-jezuita, tajna opruga čitave drame. Govorio je izveštačeno drhtavim glasom i neprestano se smejao šištavim smehom teatralnog zločinca. Zatim, bio je tu i nekakav mlad i plemenit potomak starinske loze. Ovu ulogu igrao je glumac u visokim čizmama sa mamuzama i u sivoj potkošulji uvučenoj u čakšire NN-skog puka (kasnije sam saznao da su sve te butaforske potrepštine i kostime sakupili kod poverljivih poštovalaca umetnosti nekoliko dana pre predstave). Po nagovoru podmuklog sveštenika neko je zbog nečega oklevetao plemenitog potomka u lovačkim čizmama i navukao na njega majčino prokletstvo. Potomak se opašta sa svojom draganom, odlazi iz grada, i skrhan bolom luta šumama. Tamo uz put ubija sveštenika. Naposletku se, tugujući za draganom, vraća u grad, i sada se pojavljuje pred publikom sav zarastao u kosu, u dugačkoj košulji opasanoj konopcem, sa kuhinjskim nožem u ruci. Zateče ljubljenu u naručju nevernog prijatelja i odmah ih oboje tu, na mestu zločina, ubija. Odvode ga u zatvor; putem on govori još jedan monolog i otrgnuvši se stražarima skače u reku, kuda odmah za njim hita i njegova majka, prekasno shvativši svoju grešku. Potoci krvi, dugački monolozi sa kletvama, strana i-

mena – jednom rečju, srceparajuća drama po ukusu provincijskih trupa.

Što sam ih duže slušao, to je više u meni raslo nekakvo napregnuto, mučno osećanje da li stida, da li žalosti prema tim ljudima što se prenemažu. Pogledah susede – i njihova su lica bila isto tako bolno namrštena. Viče tako čovek, krevelji se, udara pesnicama u grudi i osećaš da sam ne shvata kako je nelagodno i žalosno gledati ga. I dođe ti da mu vikneš: „Dobri čoveče, zašto izabraste tako nezahvalan i težak posao; ako već nizašta drugo niste sposobni, idite onda pa klešite kamen: taj posao je i lakši i priznatiji i unosniji od prenemaganja koje ništa sem mučnog sažaljenja ne pobuđuje“.

Više od svih zaprepastio me je upravo onaj glumac koji je igrao plemenitog potomka. Sudeći po glasu, to je bio čovek već u godinama. Verovatno je nekada letimice video nečiju glumu i neizbrisivo mu se urezalo u pamćenje pet-šest umetničkih pokreta, koje je do krajnosti preuveličavao. Tako, na primer, on u izuzetno tragičnim trenucima nije hodao kao što to ljudi obično čine, makar i skrhani velikim bolom, već je neprestano padao. Spustio bi glavu na grudi i počeo čitavim telom da se naginje napred, nalik na statuu koja samo što nije tresnula na zemlju. Ali mu iznenada noge prave dva brza koraka napred, glava leti gore, oči se kolutaju i ruke se raširenih i zgrčenih prstiju pružaju u prostor. A međutim, bože moj, s kakvom je samo usrdnošću igrao taj čovek! Glumio je bez perike i ja sam, verujte, svojim očima video kako je *stvarno* čupao kosu. Kada se udarao pesnicama u upale grudi, udarci su odjekivali po celom pozorištu i izazivali divlji kikot na galeriji.

Po završetku prvog čina izađoh na hladan trem da popušim cigaretu. Pritrča mi Alferov, sav ozaren i zveckav.

– Bio sam! Video sam! – viknu on još izdaleka. – Jedna je predivna.

– Koga si to video?

– Glumice. Tri su rugobe, ali jedna je prava divota!

– Pa jesi li se upoznao?

– Nisam još. Zasad sam samo kroz pukotinu... Znaš, nekako mi nezgodno. Mislim da zamolim kapetana; njega takvo šta neće zbuniti. Eno ga, stoji i puši. Hajde da mu priđemo.

Taj konjički kapetan, poslednji izdanak čuvenog husarstva iz doba partizanskih ratova i Denisa Davidova,[8] već gada beše za nas uvaženi i pomalo čudan anahronizam. Mogao je da popije nečuvenu količinu svakojakih votki i vina, imao je glas čuven u celoj diviziji, sa ženama se ophodio viteški, a sa muškarcima despotski. Priđosmo mu.

– Kapetane... rođeni; – obrati mu se Alferov upola šaljivo, upola bojažljivo i pomalo ponizno – želeo bih da se upoznam sa glumicama. Kako bi se to moglo?

Kapetan ga iskosa pogleda.

– Pa kakve ja veze imam s tim?

– Znate, nekako je nezgodno. Ne umem da nađem povod. I uopšte... nezgodno je.

– Ne umeš? A umeš li nos sam da obrišeš? – izbaci kapetan dubokim basom. – Idi pravo iza kulisa i reci: eto ja sam, reci, konjički potporučnik taj i taj i, ako ćemo pravo, treba da sam još u pelenama. Glup si ti, Alferuška, mlad si i glup. Hajdemo.

Sav srećan, Alferov potrča za kapetanom, a ja se vratih na svoje mesto u zagušljivu salu; Gerško opet odsvira „Majufes“, zavesa se sporo i nezgrapno podiže. U dubini scene dva glumca su gestikulisala, a sa strane, bliže rampi, sedela je mlada žena licem okrenuta publici. Ona se nije pojavljivala u prvom činu, inače bih je odmah zapazio. U početku ni sam nisam shvatao zbog čega je ona toliko privukla moju pažnju. Zatim mi se njeno lice učini tako poznato – da sam samo čekao da joj čujem glas. „Počne li da govori“, mislio sam – „verovatno ću se setiti.“ I čim je progovorila, prepoznadoh u njoj Lidočku. Kako se samo promenila za ove tri godine! Ne bi bilo ništa da je samo oslabila i ostarila; ne, bila je još dovoljno mlada i lepa da na prvi pogled osvoji potporučnika-bekriju. Ali se na njenom licu, u umornim pokretima, u nervoznom, izmučenom glasu osećala stara, skrivena patnja, osećala se čak i kroz svu onu uobičajenu laž teatralne visokoparnosti. Kad smo se rastali, Lidočka je bila nestašna, graciozna devojka, gotovo dete, a sad sam sa čuđenjem i velikom tugom posmatrao ženu umornu od života. Videlo se da tu senku patnje nije stekla na sceni već iza kulisa. I nehotice se setih njenog prvog pozo-

. . . .

[8] Denis Vasiljevič Davidov (1784–1839), ruski pesnik, heroj rata protiv Napoleona 1812. godine, jedan od inicijatora partizanskog ratovanja u neprijateljskoj pozadini.

rišnog nastupa – sada više nije bilo ni traga od njene nekadašnje prostodušno-zanosne jednostavnosti. Sada se pred publikom ponašala slobodno, rekao bih čak preslobodno; sada se samo smešila, neprirodno pokazujući zube, kikotala se isto onako napregnuto i bezosećajno kao i sve glumice, kršila je, kao i one, ruke, izbacujući laktove. Pogledah plakat: ispostavilo se da je njeno umetničko ime bilo Verina.

Tek što se završio treći čin kad videh Alferova kako se žurno, gazeći po tuđim nogama i zveckajući sabljom po tuđim kolenima, probija ka meni.

– Ajdemo, rođeni, iza kulisa, naši su svi tamo. Samo još tebe čekamo. Jesi li video Verinu? Majčice! Obećali su mi da će me sada upoznati sa njom. Da ponesem buket? A? Šta misliš?

Krenusmo uokolo pozorišta uskim neosvetljenim hodnikom, penjući se i silazeći nekoliko puta niz nekakvo stepenište u potpunom mraku. Alferov, koji je već poznavao raspored pozorišnih prostorija, vodio me je za ruku. Uđosmo u garderobu, veliku vlažnu sobu sa zemljanim podom i uskim stepeništem koje je vodilo pravo na scenu. Dva ugla, pregrađena daskama, služila su muškarcima i ženama za presvlačenje. U oblacima duvanskog dima i u čađavom titranju dveju lampi bilo je teško razaznati bilo šta. U garderobi guralo se neobično mnogo ljudi. Od naših, osim mene, Alferova i kapetana, dođe još zemski lekar,[9] glomazan, prljav, otužan i brbljiv cinik. Na stolu, nasred sobe, ležale su razbacane konzerve sardina, jabuke, sir, votka, crno vino i kolači.

Društvo se još nije dovoljno međusobno poznavalo, a nije bilo toliko pijano da bi se osećalo neusiljeno. Zato se svi nekako odveć bučno i preterano obradovaše našem dolasku. Alferov me najpre predstavi trima glumicama koje su sedele nekako suviše otmeno, jedna do druge, stisnuvši se na malom uzanom pletenom divanu.

Prva mi se veoma dopade – bila je to stara, jako debela žena dobroćudna i smešna lica. Alferov reče da je to madam Veneljska, a ona čvrsto stegnu moju ruku i dodade sa smeškom: „Komična starica“. Druga se predstavi veoma živo i razgovetno: „Andrejeva-Doljska“. Lice te osobe sa kovrdžavom i oštrom crnom kosom, veli-

[9] *Zemski lekar*. – Zemstvo – plemićko-građansko samoupravljanje uvedeno u Rusiji 1864. godine.

kim bestidnim sivim očima i crnačkim usnama krasnorečivo je govorilo o niskim instinktima. Treća je bila mlitava, nervozna i bolešljiva plavuša, pomalo razroka ali nimalo ružna. Njen uski i dugi dlan bio je hladan i vlažan.

Muški deo trupe odlikovao se ofucanim odelima i potpunim odsustvom donjeg rublja. *Jeune premier,*[10] preterano raskalašan čovek i jedini kicoš u trupi, zvao se Južin. On je, izgleda, patio od hroničnog zapaljenja samoljublja: lice mu ni za trenutak nije gubilo izraz spremnosti da se smesta uvredi.

– Da niste vi rođak onog čuvenog Južina?[11] – upitah u želji da mu kažem nešto lepo.

Jeune premier se odmah uvredi, zavuče ruke u džepove i izbaci napred desnu nogu. – A zašto, molim lepo – čuvenog? Zato valjda što nastupa na imperatorskoj sceni? Pa tamo, ako baš hoćete da znate: samo netalentovani i mogu da prođu!

– Ali, dozvolite, da niste malo prestrogi? – upitah što je moguće blaže. – Tamo ipak imaju sredstava da do kraja izuče zanat. Barem se meni tako čini.

Ja još ni završio nisam, a Južin se već gorko smejao.

– Tako vam se čini? – uzviknu uvređeno i ironično. – Vama se tako čini! I tako će se činiti svakome ko ne poznaje stvar, a hoće da sudi o njoj. Kažete: izučiti! A ja vam kažem da je izučavanje uništilo čistu umetnost. Zar ja mogu da dirigujem osećanjima gledalaca, ako sam svaki gest, svaku pozu napamet nabubao? Čuveni glumac! Gola tehnika i – ni za groš osećanja.

– Ali, pa kako ćete... bez uvežbavanja?

– Pa lepo – odsečno reče *jeune premier* – vrlo jednostavno. Evo: ja, na primer. Ja nikada ne igram na probama, niti ulogu učim. A zašto? Zato što sam ja glumac osetljiv i igram kako mi dođe. Ah, pa zar ova publika uopšte išta razume? Ali kada sam igrao u Toršku[12] sa Ivanovom-Kozeljskim – ocenili su me kako treba, publika me prihvatala, to vam mogu reći.

. . . .

[10] Prvi ljubavnik (fr.).

[11] Aleksej Ivanovič Južin (Sumbatov) (1857–1927), ruski glumac.

[12] Mitropan Trofimovič Ivanov-Kozeljski (1850–1898), ruski glumac, nastupao prvenstveno u provinciji.

– Šta vi tamo pričate o Kozeljskom? – umeša se neki ženski glas. – Vaš Kozeljski već odavno nizašta nije. Ne, kad sam sa Novikovom radila... E, to je glumac, nema šta.

– A ja vam kažem da je vaš Novikov marioneta – zlobno je prekide *jeune premier*, pobledevši i smesta izgubivši svoju nameštenu samouverenost. – A vi sa njim nikada ni igrali niste!

– A ja kažem da ste vi – prostak. U Toršku su vas trulim jabukama zasuli, a vi kažete da vas je publika prihvatila!

Menadžer, dobrodušni i lukavi debeljko, s teškom mukom prekide započetu svađu.

– Arsenije Petroviču! Marija Jakovljevna! – vapio je pritrčavajući čas *jeune premier*-u, čas glumici, dok su oni, sa zlobom na licu, pokušavali da se bace jedno na drugo. – Za ime boga! Za ime boga, molim vas! Pa zar je to način! Ta opet će, kao u Rjašsku, doći policija i narediti da se spusti zavesa. Slušajte, gospodine, nemam čast da znam vaše ime (on mi pritrča i uhvati me za rukav), možda biste vi mogli da utičete? Recite im! A glavno je, znate, da oni to ne rade od zlobe. Nego evo, evo ovde – protrlja grudi pesnicom – ovde je... krv, znate, vrela. Umetnik! Pametan čovek! Gotovo je celu gimnaziju završio. Uostalom, i sami ste sad izvoleli čuti kako on o umetnosti...

Posle se ovaj dragi impresario cele večeri muvao između nas i šapatom nas molio da glumcima ne dajemo votku. Naročito se brinuo za tragičara – onog što je igrao plemenitog potomka.

– Ančarski, dušice, – molio je – vi ćete me u grob oterati. Prošli put su vas u „Liru" jedva za noge sa scene odvukli. Pa šta će vam piće? Da nema te proklete votketine, mogli biste postati ukras ruske scene.

Tragičar, star čovek suznih očiju, sedeo je pred ogledalom, glasno žvakao krastavac i šarao se smeđom olovkom.

– Ne bojte se, Ivane Ivanoviču, – umiri on menadžera. – Ančarski neće izneveriti, Ančarski zna granicu! A bez ovoga mi, tragičari, ne možemo da živimo. Snažna osećanja!

U taj čas ga pozovu na pozornicu i on se nesigurnim koracima uspe stepeništem. U susret mu je silazila Lidočka; u jednoj ruci držala je torbicu na dugačkoj vrpci, a drugom je pridržavala haljinu.

Ne mogu da vam iskažem sve ono što se odrazilo na njenom licu kad me je ugledala (požurih joj u susret). Na njemu se ogledao i napor sećanja, i nedoumica, i nemir, i radost, koja brzo planu i isto se

tako brzo ugasi, da bi bila zamenjena hladnom surovošću.

– Lidija Mihajlovna, – rekoh uzbuđeno i zavirujući joj u oči. – Lidija Mihajlovna, u kakvim smo se, eto, čudnim prilikama ponovo sreli!

Lidočka sada već sasvim neprijateljski skupi svoje ohole obrve.

– Da, mi se, čini se, ovlaš poznajemo – reče ona. – Samo, ja u našem susretu ništa čudno ne vidim.

Okrete se i priđe glumcima koji su sedeli na divanu. U to vreme slabo sam poznavao život, pa me je njena hladnoća duboko pogodila, tim pre što se čitava scena odigrala naočigled mnogobrojnih gledalaca i izazvala prigušeni kikot. „Zašto li me je tako sasekla?“ – mislio sam zbunjeno. „Čini mi se da nisam rekao ništa drugo osim da sam srećan što je vidim.“

Alferov je, međutim, zveckajući mamuzama, već dugo Lidočki pričao strašne besmislice: „Onu uzvišenu nasladu koju su osetili svi gledaoci koji su, videvši onu koja je umela da ovaploti…“ Na kraju se tako zapetlja u onom fatalnom „koji“ da se zbuni i neočekivano završi razgovor gromoglasnim traženjem šampanjca.

Počeše da pucaju zapušači, stolice su bile primaknute stolu i garderoba se začas ispuni žagorom muških i ženskih glasova. Doktor, kao da se s lanca otrgao, poče i levo i desno da sipa viceve, a kapetan je satresao daščane zidove svojim gromoglasnim smehom. Alferov se muvao zaneseno i bez ikakvog smisla, žene su se brzo zajapurile, zapalile cigarete i zauzele slobodne poze. Svi su govorili u jedan glas i niko nikoga nije slušao. Jedino Je Lidočka bila ozbiljna i sve vreme ćutala. Uzalud sam pokušavao da joj uhvatim pogled – imao sam toliko toga da joj kažem – prelazila je očima preko mene kao preko nekakve stvari. Na Alferovljeve ljubaznosti nije smatrala za potrebno da odgovara.

Što su bučniji postajali „talenti i obožavaoci“, to se menadžer više uzbuđivao: „Gospodo, molim vas, tiše, malo tiše, gospodo. Pa poslednji čin je najtragičniji!… Tako vam boga! Sav ćete efekat pokvariti, gospodo! U sali se čujete…“

Ali odjednom, na najtragičnijem mestu drame, dopre iz sale divlji urlik smeha i aplauz. Svi se iznenađeno pogledaše. Avaj! To je moglo značiti samo to da Ančarski, koji je „znao granicu“, nije mogao da ustane sa stolice, i pored svih napora dvojice tamničara koji su trebali da ga odvedu. Kad se naposletku pojavio na vrhu stepeništa koje je

vodilo u garderobu, menadžer se okomi na njega psujući, prebacujući mu i gušeći se od besa.

– Bedniče! Pijanduro! Šta to radite od mene! – vapio je mlatarajući pesnicom. – Pa od gladi biste crkli da mene nema, iz blata sam vas izvukao, a vi... Kako je to podlo, kako je to nisko! Ispičuturo!...

– Prijatelju moj! – ganutim glasom prekide ga Ančarski. – Ja sam iznemogao od slatke težine lovorika. Pusti me...

Obazrevši se naokolo, on se malaksalo spusti pored mene na slobodnu stolicu i odjednom, stavivši glavu među dlanove, gorko zaplaka.

– Niko me ne razume – začuh kroz jecaje, a nečiji glas sa drugog kraja stola zapeva iz sve snage:

I niko me ne žali.

– Znate li zbog čega on pati? – umeša se tamnokosa glumica, po svemu sudeći, vrlo nemirna i nedruštvena osoba. – Prošle nedelje ga je žena napustila.

– Žena? Ma nemojte? – upitah saosećajući.

– Pa da, žena. Pozorišna žena.

– Kako, oprostite, pozorišna?

– O, kako ste vi čudni. Gospodo, pogledajte kako je samo naivan. On ne zna šta je to pozorišna žena!

Neki se radoznalo osvrnuše. Zbunih se, ne znam ni sam zašto.

– Šta se čudite? – obrati mi se nadmeno *jeune premier* (čini mi se da me je tada čak i mladićem nazvao). – Mi smo slobodni umetnici, a ne službenici konzistorije. I zato nikada svoj odnos prema ženi ne prikrivamo obrednom laži. Volimo kako hoćemo i koliko hoćemo. A pozorišna žena – to je samo termin. Tako ja zovem ženu sa kojom me, osim nekih fizioloških, vezuju i scenski interesi.

Dugo je još govorio u istom stilu, ali ga ja već više nisam slušao, brinulo me je ono što se na suprotnom kraju stola, uz sveopšti smeh i galamu, dešavalo između Alferova i Lidočke. Po njenim skupljenim obrvama i gnevno stisnutim usnama shvatih da je uvređena. Alferov je već bio dobro nakresan. Ljuljao se bespomoćno na stolici tamo-amo, pokušavajući da podigne kapke koji su se spuštali.

– Čujte – dopre do mene uzbuđeni, ali i suzdržani Lidočkin glas – vi mene ne možete da uvredite. Čula sam već i gore gadosti. Ali zar ne shvatate da ja ne želim ni da razgovaram s vama?

Alferov se zaklati na stolici.

– K-da n-ne m-gu? Ionako nas niko ne čuje. Pa ja to od čista srca! Stan, konji i sve tako… Razumete? A da bih ja nešto?… Bože sačuvaj! Ni govora! Posle, možda za lepo ponašanje, a sada – ni govora! *L'appétit vient en mangeant.*[13] A što ti prisluškuješ? – pripreti mi uz pijani smešak, uhvativši moj pogled.

Tad me i Lidočka pogleda. Oči joj sevnuše od negodovanja.

– Recite, molim vas – uzviknu namerno podižući glas tako da bi svi mogli da je čuju – da li se vi tako ophodite sa svim nepoznatim ženama ili samo sa onima koje nemaju mušku zaštitu?

Alferov se zabezeknu. Sa svih strana čula su se pitanja:

– Šta se dogodilo? U čemu je stvar? Ko je koga uvredio?

– Možeš misliti, kakva osetljivost – zajedljivo se s druge strane stola zakikota tamnokosa glumica – kao da će joj od toga nešto biti!

Lidočka sevnu na nju očima. Obrazi joj u trenutku pobledeše, a onda ih, isto tako brzo, obli jarko i neujednačeno rumenilo.

– Neće meni, *madame* Doljska, ništa biti – viknu ona – već će se samo još više raširiti rđav glas o našim skitalačkim trupama… Vidite: ovaj gospodin gleda na glumicu tako, da joj odmah predlaže da mu bude metresa. Pa šta je za vas uvreda, ako ovo nije?

Odjednom se u garderobi podiže neopisiva buka. Glumice počeše uglas da viču, muškarci da se svađaju među sobom, podsećajući jedan drugog na neke neraščišćene račune sa običnih predstava i korisnica, da prebacuju jedan drugome zbog krađe i glumačke nesposobnosti. Zemski lekar se naže ka stolu, savi dlanove u trubu i poče da viče prodornim glasom: „Drž' ga, ne puštaj! Drž', drž'!" Ančarski, koji je bio spavao na stolici, podiže se i nesigurnim korakom priđe Lidočki koja je stajala usred bučne gomile glumaca.

– Dete moje! – zavapi, šireći ruke. – Ofelijo božanstvena! Nasloni svoju napaćenu glavu na moje izmučene grudi, da zajedno plačemo.

[13] Apetit se javlja za vreme jela (fr.).

Ali je Lidočka već bila na rubu nesvesti. Pritrčah joj, odgurnuh tragičara i uhvatih je za ruku. Ona i nehotice pođe za mnom drhteći od uzbuđenja. Nečije uslužne ruke prebaciše preko nje ogrtač i maramu i izađosmo na ulicu. Ne znam da li je čula kako je za nama iz garderobe pokuljala čitava bujica psovki.

– Kao da mi ne znamo kakvo je đubre ta Verina! – vrištala je Doljska nadglasavajući ostale. – Pravi se da je poniženo nevinašce, a sama je u Tiflisu dete imala!

Krupne snežne pahuljice su nečujno i gusto padale na zemlju, promičući kroz tamu poput belih zvezda. Noga je gazila po mladom, mekom snegu, kao po čupavom tepihu.

– Zašto ćutite? – obrati mi se Lidočka razdražljivo, kada odmakosmo nekih stotinak koraka od pozorišta.

– Pa šta tu ima da se kaže? – slegnuh ramenima.

Ona se usiljeno nasmeja.

– A ja sam, zamislite, bila ubeđena da ćete planuti plemenitim negodovanjem zbog ovog skandala. Onomad ste me tako tragično pozdravili! „U kakvim smo se čudnim prilikama ponovo sreli." O!! Ja sam odlično shvatila smisao vašeg uzvika, mada vam se on, može biti, sasvim slučajno omakao. „Pre si pripadala mome društvu" – to ste hteli na kažete – „i ja sam ti ukazivao ono uslovno poštovanje pa koje me je naše poznanstvo obavezivalo. Sada te sretoh kao glumicu; za moje pare ti moraš da me zabavljaš cela dva sata. I molim te, nemoj da pomisliš da smo se sada sreli kao jednaki."

Shvatao sam da je Lidočka tražila bilo kakav povod da iskali svu onu zlobu koja je u njoj uzavrela i zato nastavih da ćutim. To ju je, izgleda, još više dražilo.

– I eto, vi dolazite iza kulisa. „Glumice – zanimljivo! Slobodno ponašanje, veseli razgovori i jeftine ljubavi!" Bilo bi interesantno videti sve to izbliza. Vaš cilj je još relativno pristojan. A onaj prostak dođe pravo kao... A znate šta ću da vam kažem? Vi ste evo došli da nas, kao čudnu rulju, sa uživanjem posmatrate, a ja mislim da je ta rulja mnogo čistija i bolja od svih vas, uglačanih, zalizanih i razvratnih. Sad ste mogli da vidite kako pravimo skandale, kako pijemo votku, kako se svađamo i primamo milostinju. Pa šta! Ali zato niste videli kako ovi isti gladni glumci-skitnice, *svi – čitava trupa*, nose u zalagaonicu svoje poslednje kaputiće da bi pomogli bolesnom drugu! Zato niste videli kako nas spretni menadžer kao naivnu decu, kao

ovce vara u obračunu! Zato vi nećete moći ni da zamislite koliko svaki od nas pati zbog naše prezrive i razvratne radoznalosti. O, kako vas molim, pokrovitelji umetnosti, zakulisne mecene! Sto puta je bolje daviti se u našem blatu nego prihvatati vaša gnusna dobročinstva. Zbogom. Ovo je moja kapija. Zahvaljujem vam se na ljubaznosti, mada sam i sama mogla da nađem put.

Ona otvori kapiju i pođe, ne osvrćući se, napred.

– Lidija Mihajlovna! – viknuh, pružajući prema njoj ruke. – Zar ćemo se tako rastati? Setite se, ta mi nikada nismo bili neprijatelji.

Ona stade.

– A o čemu mi još možemo da razgovaramo? Zar vi sada imate išta zajedničko sa putujućom komedijantkinjom? Uostalom, ako već hoćete da dobijete celovit utisak, onda uđite. Videćete barem kako živimo. Što ste stali? Ne bojte se – ja nemam pozorišnog muža.

Njene su reči bile i dalje zajedljive, ali se ton ipak smekšao. Mora biti da se jaka potreba da vređa i da se oseća uvređenom stišala u njoj, a moja krotkost ju je još više razoružala.

Uđoh u kuću. Lidočka je zauzimala jednu sobu. Kakva li je samo bila ta soba! Sićušni prozori, niska, iskrivljena tavanica sa gredama, okrečeni zidovi posiveli od vlage, uzani gvozdeni krevet i sto sa ogledalom prekrivenim izvezenim peškirom. Lidočka upali prljavu lampu bez abažura i malaksalo se spusti na stolicu. Ruke joj nemoćno padoše na kolena, a umorne i tužne oči netremice se zagledaše u plamičak lampe. Sada me je mnogo više nego u pozorištu zaprepastio paćenički izraz njenog lica. Pokoravajući se nesvesnom osećanju žalosti, ja joj se približih, oprezno uhvatih njenu bledu, tananu ruku i prinesoh je usnama. I odjednom, možda zbog moje nežnosti, a možda i zato što su njeni prenapregnuti nervi nisu izdržali, Lidočka naglo priljubi svoje lice uz moje grudi, obavi mi ruku oko vrata i grčevito zajeca. Znate, uvek je to tako: dugo se skriva u čoveku neka stara, nepodeljena ni sa kim tuga, a posle, kad se izlije, suze se više ne mogu zaustaviti. I tada, histerično plačući, ljubeći moje ruke, Lidočka mi ispriča tužnu istoriju svog života.

Posle one naše moskovske posete Slavinskom srećno se vratila kući. Ko zna, možda bi se njena strast za teatrom i stišala bez pogibeljnih posledica, da nije srela jednu svoju bivšu gimnazijsku drugaricu, provincijsku glumicu. Sam će bog znati šta je tu glumicu nateralo da naveliko hvali svoj život – da li urođena glupost, neoset-

ljivost i beskrupuloznost, da li ženska hvalisavost, a možda je to bio zao i osvetoljubivi predumišljaj zlosrećnice – tek taj susret odluči Lidočkinu sudbinu. Stupila je na scenu. U početku joj je sve izgledalo ružičasto. Spoljašnja strana čitave stvari, to jest siromaštvo, glad, dugovi, bedan pozorišni ambijent – sve to za nju nije postojalo. Ali se uskoro u umetnost umeša i ljubav. Sudbina je htela da sretne glumca čije je ime i sada dosta poznato, pa ga ja neću pominjati: bio je to lepi lažljivac vatrenih reči i hladna srca. Smatrao je sebe ruskim Kinom, imao je čudnovate umetničke sklonosti i kaprice, a Lidočka je trebalo da mu se divi i da nalazi tragove genijalnosti u svim manifestacijama njegove brutalne prirode. Kada mu Lidočka rekla da će se kroz tri meseca poroditi, on ju je, onako lopovski, krišom napustio, ostavivši je na milost i nemilost sudbine. Dete je umrlo. Šta je bilo dalje? Čitav niz dosadnih dana, bednih večernjih aplauza, noćnih orgija... Navikla se da pije. Tako bar srce ne razjeda stalna tuga. S početka su je rođaci proganjali pismima i ona ne bi imala ništa protiv da se vrati, ali se posle deteta u njoj probudio njen sopstveni, svojevrsni ponos. Ako se nije vratila kada je još to mogla, kako da se vrati sada, prinuđena nevoljom. I u tom čudnom ponosu prepoznadoh nekadašnju Lidočku.

– Vi mi, rođeni, oprostite za sve ono što sam vam uz put napričala – molila me je gledajući me prekrasnim, molećivim očima. – Bilo mi je jako teško. Čim sam vas ugledala, navrla mi u sećanje sva moja prošlost, tako lepa i ničim neuprljana, a u ono što sam vam govorila o glumcima nemojte da verujete. Htela sam da vas uvredim, bes svoj da iskalim. Sećate se kad smo zajedno bili u Moskvi kod Slavinskog? Bio je hiljadu, hiljadu puta u pravu. Mada, nema šta, i on mi je neki... Samo ovde već nije ni trnje, već gadost nekakva. Ta nema dana da me ne uvrede nečim! I napustila bih odmah ovu prokletu scenu, ali zar se može? O svemu sam, shvatite, o svemu sam obavestila svoje; namerno sam uništila sve mostove iza sebe. Gde mi je obraz da se sada pred njima pojavim? Zar se na to može još i pomišljati? Može li se? Tako vam boga, recite, može li se?

Bilo je toliko upornosti u njenim žurnim pitanjima, toliko je žudno čekala na moj odgovor, da mi je postalo jasno koliko ju je često mučila misao o povratku kući. Pokušao sam da je po mogućnosti umirim jednostavnim i iskrenim rečima: rekao sam joj da ona ne samo da može, nego i mora da se vrati svojim starcima, da im je sada, ovako bolesna i izmučena, dvaput draža, kao što je majci draže bolesno dete, da nikada nije kasno da se fizički i duhovno odmori od

ovog teškog života.

Lidočka je pažljivo slušala, ne ispuštajući moju ruku i s vremena na vreme je uzdisala duboko i ubrzano, kao dete posle dugog plakanja. Oči, još vlažne od suza, zablistaše joj radosnom nadom. I neprimetno pređosmo na naše zajedničke uspomene i dugo sedesmo jedno uz drugo, sastavivši stolice, zaboravivši o večerašnjim događajima, neumorno smo postavljali pitanja i odgovarali na njih kao brat i sestra posle dugog rastanka. Lidočka se čak i smejala nekako stidljivo, poput deteta, i uzdisala, i kao da ni sama nije verovala u ono što se u njoj tog časa dešavalo. Napokon, kad se plamičak u lampi već počeo gasiti, ja dođoh sebi i počeh da se opraštam.

– Čekaću vas sutra – reče Lidočka i čvrsto mi stisnu ruku. – I da znate, biće onako kako vi kažete. Toliko vam verujem, da će mi biti lako čak i pomoć da primim od vas.

I opet, kao pre nekoliko godina, i ove noći, posle rastanka sa Lidočkom dugo nisam mogao da zaspim, i opet mi pade na pamet da joj ponudim brak. Dirnula me je priča o njenom skitalačkom životu, i poželeh svom snagom da joj pružim odmor, nežnost i mir. „Žena koja je mnogo patila mora da zna mnogo i da voli“, mislio sam prevrćući se s boka na bok – „biće najnežnija žena i majka. I, naravno, ako postane moja žena, niko više neće smeti da joj prebaci zbog sramote ranijeg života.“

Razmišljao sam tako jer nisam do tada sretao ljude kao što je Lidočka. Ali sledećeg dana dogodi se nešto neočekivano, nešto čudno i čak, kako sam onda mislio, ružno. Da li ste imali prilike, gospodo, da čujete kad se u crkvi čita molitva: „O vsjakoj duše hristijanskoj, skorbjaščej že i ozlobljenoj, čajuščej Hristova utešenija?“ I eto, Lidočka je upravo spadala u te „skorbjaščije i ozlobljenije“.[14] Nema neuravnoteženijih ljudi od njih. Šiba ih sudbina, šiba, i naposletku ih tako unakazi i ozlojedi da ih je teško prepoznati. Oni su, s jedne strane, osetljivi, nežni, saosećajni, samopožrtvovani, dobra srca, a s druge strane – mnogo je u njima satanske gordosti, uvredljive, izopačene gordosti, stalne sumnjičavosti prema sebi i drugima, sklonosti da analiziraju svako svoje osećanje i, što je glavno, nekog preteranog, sumanutog stida. Naišao momenat – on će dušu da vam dâ, otkriće vam ono što je za njega najdragocenije i najneprikosno-

[14] Napaćene i ozlojeđene.

venije, a čim taj trenutak prođe, on vas već mrzi zbog svoje iskrenosti i hita da se olakša uvredom. Kasnije sam shvatio da je i Lidočka pripadala takvim, sudbom pregaženim ljudima.

Ujutro me je probudio Alferovljev posilni (sâm potporučnik cele noći nije ni dolazio kući). Kiril mi pruža pisamce, a meni se srce sledi.

– Od koga je? – upitah.

– Ne znam, vaše visokoblagorodstvo, nekakvo mi ga Jevrejče donese. Reče mi da odgovor nije potreban i pobeže.

Pisamce je bilo od Lidočke.

„Poštovani gospodine Nikolaje Arkadijeviču“, – pisala je Lidočka – „mislim da vas nije ništa manje sramota nego mene zbog onog jučerašnjeg. Sve što sam vam rekla, posledica je trenutne nervne krize. Ma kako vi bili divni sa svojom razboritošću, draža mi je moja sloboda i posao koji volim i kome ću služiti bez mudrovanja i bez osude, kao i svi ostali. Pišem vam na brzinu, jer me čekaju Alferovljeve kočije. Ponavljam još jednom da između nas, sem uzajamnog stida, ničeg drugog ne može da bude.“

Pogledah na sat – već je davno prošlo podne – žurno se obukoh i pohitah da tražim Lidočku. Prljava i stara Jevrejka koju zatekoh u njenom stanu reče mi da je „gospođica upravo otišla. ...Takvih dva lepa konja bili u kočiji upregnuta kao kod gubernatora.“ Dugo bih se ja još premišljao kuda dalje da krenem, da mi nije palo na pamet da svratim u pozorište. I stvarno, ne stigoh još ni do ulaza u garderobu, kad začuh žagor velikog društva. Otvorih vrata i ugledah sledeću scenu.

Usred sobe, na stolu pretrpanom punim i praznim flašama šampanjca stajala je Lidočka, raščupana i zajapurena, sa čašom u visoko dignutoj ruci. Oko nje stojeći ili sedeći skupili su se Alferov, lekar, kapetan i još pet-šest naših mesnih fićfirića. U dnu sobe stajala je grupa glumaca koji su u nedoumici i sa izvesnom uznemirenošću posmatrali ono što se događalo. Niko i ne primeti da sam ušao, pošto je sveopšta pažnja bila usredsređena na to što je u tom trenutku Lidočka uz izrazitu gestikulaciju pevala sa svog uzvišenja:

Kakav su nam ručak donosili!
Kakvim su nas vinom napojili!
Ja sam pila, pila, pila,

Tako da sam sad rešila
Da sam spremna već i sama...
Ha, ha, ha, ha, ha...
Pst... nek ostane među nama!

Odjednom nam se pogledi sretoše. Ona u trenutku poblede, zaljulja se i čaša se sa zveketom otkotrlja po podu. Svi se okrenuše prema meni.

– Gospodo, – uzviknu Lidočka, a u očima joj planu zloba – ko želi da pije vino iz moje cipele?

– Ja, ja, ja! – razleže se odmah nekoliko glasova.

– Ne mogu svi odjednom! Alferove, skidaj!...

I ona pruži Alferovu svoju malenu nogu. Ovaj skide cipelu i stavi čašu u nju.

– Ispijmo u zdravlje Nikolaja Arkadijeviča – nastavi Lidočka uzbuđeno. – On me je noćas vraćao na put spasenja. Živeli kreposni mladići!

– Uraaa! – zaurla već zagrejano društvo.

– Zna on šta valja! – vikao je glasnije od svih lekar. – Vina mu za to dajte!

Spopade me bes.

– Čestitam, Lidija Mihajlovna, – rekoh uz nizak i podrugljiv naklon – vi ste odista velika glumica, ali sam tek sada shvatio kakve su vas pobude odvele na scenu.

Izašao sam iz garderobe ispraćen sveopštim smehom. Uostalom, zar mi nije bilo sasvim svejedno? Pravi smisao ove idiotske scene nije shvatao niko, mada je komična uloga, u svakom slučaju, pripala meni... Šta još da se kaže: uloga opaka, osvetnička i nepravedna...

(1894.)[15]

[15] „Ka slavi“ objavljena je u časopisu „Ruskoje bogatstvo“, Petrograd, 1894, decembar, br. 12, pod naslovom „Lidočka“ (Priča iskusnog čoveka). U sabrana dela (1912) pripovetka je ušla pod naslovom „Ka slavi“.

ALLEZ![16]

(prevela Svjetlana Cinoti)

Ovaj odsečni, zapovednički uzvik bio je prvo što je *mademoiselle* Nora zapamtila u svom mračnom, jednoličnom i nomadskom detinjstvu. To je prva reč, koju je njen slabašni, dečiji jezik izgovorio, i ona je uvek, čak i u snovima, budila u njoj sećanje na hladnoću nezagrejane cirkuske arene, miris konjušnice, tromi galop konja, suvo pucketanje dugačkog biča i oštar bol udarca, koji bi iznenada prekinuo kolebanje izazvano strahom.

– *Allez!*...

U praznom cirkusu mračno je i hladno. Tu i tamo, probivši se teško kroz staklenu kupolu, zraci zimskog sunca ostavljaju jedva vidne mrlje na somotu malinove boje, na pozlati loža, na štitovima s konjskim glavama i na zastavama koje ukrašavaju stubove; oni poigravaju na mlečno-belom staklu električnih svetiljki i klize po čeliku vratila i trapeza gore, na strašnoj visini, gde su se ispreplele sprave i konopci. Jedva se naziru samo prvi redovi, dok su mesta iza loža i na galeriji potpuno utonula u mrak.

Dnevni rad je u toku. Pet-šest artista u bundama i kapama sede u foteljama prvog reda pored ulaza u konjušnice i puše smrdljive cigare. Nasred maneža stoji dežmekast, kratkonog muškarac sa cilindrom na potiljku, crnih, brižljivo ufitiljenih brkova. Vezuje dugačko uže oko pasa sićušne petogodišnje devojčice, koja stoji pred njim i drhti od uzbuđenja i hladnoće. Ogromni beli konj, kojeg konjušar vodi duž ograde, glasno frkće, trza izvijenim vratom a iz nozdrva mu šikljaju mlazovi bele pare. Kad god bi prolazio pored čoveka u cilindru, konj bi popreko pogledao korbač, koji ovaj steže pod pazuhom, uznemireno bi zafrktao i, trzajući se u stranu, povukao za sobom konjušara koji se opirao. Mala Nora oseća iza sebe nervozne pokrete konja i sve više drhće.

. . . .

[16] Napred, marš! (fr.)

Dve snažne ruke hvataju je oko struka i lako bacaju na konjska leđa, na široki kožni madrac. Gotovo istog trenutka i stolice, i beli stubovi, i prugaste lanene zavese na ulazima – sve se slije u jedan šareni krug, što juri u susret konju. Uzalud ruke obamiru, grčevito stežući grubi talas grive, a oči se čvrsto stiskaju zaslepljene suludim promicanjem maglovitog kruga. Čovek u cilindru hoda unutar maneža, drži kraj dugačkog biča pored konjske glave i zaglušujuće pucketa njime...

– *Allez*!...

A evo je kako u kratkoj suknjici od providne svile golih, mršavih, poludetinjih ruku, obasjana električnom svetlošću, stoji na trapezu koji se snažno klati pod samom cirkuskom kupolom. Na istom trapezu, pored njenih nogu, visi, uhvativši se kolenima za šipku, glavom nadole, drugi dežmekast muškarac, u ružičastom trikou sa zlatnim šljokicama i resama, onduliran, napomađen i surov. Evo ga kako diže opuštene ruke, širi ih, ustremljuje na Noru prodoran, odmeravajući i hipnotišući pogled akrobate i... udara dlanom o dlan. Nora čini hitar pokret napred, da bi se sunovratila pravo u te snažne, bezdušne ruke (o, kako će stotinama gledalaca sada zastati dah!), ali se srce odjednom stisnu, užasnuto zamre i ona još jače stegnu tanke konopce. Opuštene bezdušne ruke podižu se iznova, pogled akrobate je sve usredsređeniji... Prostor dole, pod njenim nogama, izgleda kao bezdan.

– *Allez*!...

Ona balansira, jedva dolazeći do daha, na samom vrhu „žive piramide“ koju čine šestorica ljudi. Ona klizi, izvijajući svoje gipko, zmijoliko telo između prečki dugih belih lestava, koje neko dole drži na glavi. Ona se obrće u vazduhu odbačena uvis snažnim i strašnim, kao čelične opruge, nogama žonglera u „ikarijskim igrama“. Ona ide visoko iznad zemlje po tankoj, treperavoj žici koja se bolno useca u stopala... A svuda oko nje uvek ista glupavo-lepa lica, napomađeni razdeljci, natapirane ćube, pažljivo ufitiljeni brkovi, miris cigara i oznojenog ljudskog tela, i svuda onaj isti strah i onaj isti neizbežni, kobni, jednaki za ljude, za konje i za dresirane pse, uzvik:

– *Allez*!...

Tek što je navršila šesnaest godina i bila neobično lepa, kada se jednom za vreme predstave okliznula sa trapeza i proletevši pored mreže pala na pesak maneža. Odmah su je, onesvešćenu, odneli iza

kulisa i počeli je tamo po prastarom cirkuskom običaju iz sve snage tresti za ramena da bi došla sebi. Ona se osvesti i zaječa od bola koji joj je pričinjavala iščašena ruka. „Publika je uznemirena i počinje da se razilazi“, govorili su oko nje. – „Iziđite i pokažite se publici!...“ Ona poslušno razvuče usne u uobičajeni osmeh, osmeh „graciozne jahačice“, ali već posle dva koraka kriknu i zatetura se od neizdržljivog bola. Tada je prihvate deseci ruku i silom izguraju pred zavesu na ulazu, prema publici.

– *Allez*!...

Ove sezone u cirkusu je kao gost „radio“ klovn Menoti. To nije bio običan, jeftin klovn-jadnik, koji se valja po pesku, dobija šamare i zna po celo veče da zabavlja publiku sipajući kao iz rukava šale, a da pri tom još od juče ni okusio ništa nije; bio je to klovn-zvezda, najpoznatiji na svetu solo-klovn i imitator, nadaleko čuveni dreser koji je dobio niz nagrada, i tako dalje i tako dalje. Na grudima je nosio masivni lanac od zlatnih medalja, uzimao po dvesta rubalja za nastup, ponosio se time što, eto, već pet godina nije oblačio druge kostime sem od moarea, obavezno se posle predstave osećao „slomljen“ i govorio o sebi s patetičkom gorčinom: „Da, – mi smo pajaci, mi treba da zabavljamo *situ* publiku!“ Na areni bi izveštačeno i pretenciozno pevao otrcane pesmice ili bi deklamovao sopstvene stihove ili bi ironisao na račun dume[17] i kanalizacije što bi, uglavnom, ostavljalo na publiku, privučenu u cirkus bombastom reklamom, utisak naduvenog, dosadnog i neumesnog majmunisanja. U privatnom životu držao se umorno-pokroviteljski i voleo tajanstveno i nehajno da aludira na svoje veze sa neobično lepim, strašno bogatim, ali njemu već potpuno nezanimljivim groficama.

Kada se Nora, izlečivši ruku, prvi put pojavila u cirkusu na jutarnjoj probi, pozdravljajući se sa njom, Menoti zadrža njenu ruku u svojoj, pogleda je namešteno umornim, zamagljenim očima i malaksalim glasom upita je za zdravlje. Ona se zbuni, pocrvene i povuče ruku. Taj trenutak bio je odlučujući za njenu sudbinu.

Kroz nedelju dana, ispraćajući Noru posle velike večernje predstave, Menoti je zamoli da večera s njim u restoranu onog velelepnog hotela gde je uvek odsedao nadaleko čuveni solo-klovn.

. . . .

[17] Duma: predstavničko telo sa zakonodavnim ili administrativnim funkcijama u carskoj Rusiji.

Separei su bili smešteni na spratu i, popevši se, Nora se za trenutak zaustavi – delimično od umora, delimično od uzbuđenja i poslednje devičanske neodlučnosti. Ali joj Menoti čvrsto steže lakat. U glasu mu se oseti životinjska strast i surova naredba bivšeg akrobate, kada procedi:

– *Allez!*...

I pošla je... U njemu je gledala neobično, uzvišeno biće, gotovo boga... Ako bi mu palo na pamet da naredi, ona bi i u vatru pošla.

Cele godine putovala je za njim iz grada u grad. Čuvala je Menotijeve brilijante i medalje za vreme njegovih nastupa, oblačila mu i svlačila triko, pazila na njegovu garderobu, pomagala pri dresuri pacova i svinja, mazala mu fizionomiju pomadom i, što je najvažnije, verovala je sa idolopokloničkim zanosom u njegov svetski značaj. Kada bi ostali nasamo, on nije znao o čemu da razgovara s njom, i primao je njena strasna milovanja sa izrazom prekomerne dosade čoveka koji je sit života, ali milostivo dozvoljava da ga obožavaju.

Posle godinu dana ona mu dosadi. Njegov se onemoćao pogled zaustavi na jednoj od sestara Vilson, koje su izvodile „vazdušne letove“. Sada već prema Nori nije imao nikakvih obzira i često ju je u garderobi, naočigled artista i konjušara, šamarao zbog neprišivenog dugmeta. Ona je sve to podnosila sa onom krotkošću s kojom od svog gospodara prima batine staro, pametno i odano pseto.

Najzad, jedne noći, pošto je vodeći dreser u svetu bio izviždan jer je prejako udario bičem psa, Menoti je otvoreno rekao Nori da se smesta nosi do sto đavola. Ona posluša, ali se na vratima zaustavi i okrete mu se preklinjući ga pogledom. Tada Menoti jurnu prema vratima, otvori ih besnim udarcem noge i dreknu:

– *Allez!*...

Ali posle dva dana opet je, kao isprebijano i isterano pseto, nešto povuče da se vrati gazdi. Smrklo joj se pred očima kad joj hotelski poslužitelj uz drzak podsmeh reče: „Kod njih se ne može, oni su u separeu zauzeti s gospođicom“.

Nora se pope na sprat i nepogrešivo se zaustavi pred vratima onog istog separea gde je pre godinu dana bila s Menotijem. Da, on je bio tu: poznala je setan glas krajnje premorene veličine, prekidan pokatkad srećnim smehom riđe Engleskinje. Nora naglo otvori vrata.



Zidne tapete malinove boje sa pozlatom, zaslepljujuća svetlost dvaju kandelabara, sjaj kristala, gomila voća i flaše u srebrnim posudama, na sofi leži Menoti bez sakoa i Vilsonova u raskopčanoj bluzi, miris parfema, vina, cigare, pudera – sve ju je to isprva prenerazilo; zatim se bacila na Vilsonovu i udarila je pesnicom u lice nekoliko puta. Ova je vrisnula – i poče rusvaj…

Kada je Menotiju s mukom pošlo za rukom da razdvoji dve žene, Nora mu se brzo baci pred noge i, obasipajući mu čizme poljupcima, poče da ga moli da joj se vrati. Menoti je s mukom odgurnu od sebe, čvrsto je stegnu za vrat snažnim prstima i reče:

– Ako se odmah ne izgubiš odavde, đubre jedno, narediću slugama da te izbace napolje!

Ona ustade i gušeći se prošapta:

– A-a! Kad je tako… kad je tako…

Pogled joj se zaustavi na otvorenom prozoru. Brzo i okretno, kao iskusna gimnastičarka, ona skoči na prozor i nagnu se napred držeći se rukama za spoljne prozorske okvire.

Duboko dole, na ulici, kloparale su kočije koje su odozgo ličile na male čudne životinje, blistali su trotoari posle kiše, a u lokvama su titrali obrisi uličnih svetiljki.

Norini se prsti slediše, a srce stade od trenutnog užasa… Zatim, zatvorivši oči i duboko uzdahnuvši, ona diže ruke iznad glave i savladavši uobičajenim naporom svoju nemoć, kao da je u cirkusu, viknu:

– *Allez!*…

(1897.)[18]

. . . .

[18] Među ranim pripovetkama, posvećenim cirkuskim jahačima i akrobatima „Allez!“ je više od ostalih privukla pažnju čitalaca. Veoma su interesantne ocene koje su došle kroz memoarsku literaturu. Tako je, na primer, književnik P. A. Sergejenko zapisao 29. decembra 1906. godine: „Uveče je Lav Nikolajevič (Tolstoj) došao na čaj razdragan i počeo da govori o Kuprinu, čiju je gotovo celu knjigu pročitao. Bio je zadovoljan njime.
– Naročito su dobre dve kratke pripovetke: „Allez!“ i „Kasni gost“… „Allez!“ je divna pripovetka“.

BREGET

(prevela Svjetlana Cinoti)

Neobično se živo sećam te duge decembarske večeri. Sedeo sam pored okruglog trpezarijskog stola i pri jakoj svetlosti viseće lampe čitao raskupusani broj „Severne pčele“,[19] onaj isti, meni dragi po uspomenama broj, koji bih obavezno, dolazeći na božićne praznike u Ružičnu, zatekao i marljivo pročitao od početka do kraja. Stric Vasilije Filipovič sedeo je sučelice u niskoj i dubokoj kožnoj fotelji, pruživši na tapeciranu klupicu svoje kostoboljom izmučene noge umotane u ćebe sa tigrovom šarom. Lice mu je ostajalo u senci; samo su strašne bele brčine i lula koja je virila iz njih bile u svetlom krugu i neobično se jasno ocrtavale. Ponekad bih podigao pogled sa sveske i osluškivao mećavu koja je besnela napolju. Ti zvuci koji počinju muklim jecanjem, rastu po hromatskoj lestvici do prodorne cike i ponovo se stišavaju uvek nose u sebi nešto užasno, neku mrgodnu i zlobnu pretnju. Drveće se tada uvija i gudi svojim krošnjama, vetar zviždi i jeca u dimnjacima i kod svakog novog naleta oluje čini ti se kanda neko baca u prozorske kapke pregršti sitnog suvog snega. I kada bih se predao tom đavolskom koncertu, misao bi mi se i nehotice zaustavljala na tome da ja, eto, sedim sada u zapuštenoj spahijskoj kući, izgubljenoj u sumornim snežnim ravnicama, sedim nasamo sa oronulim, bolesnim starcem, daleko od grada, od uobičajenog društva, i već počelo bi mi se činiti da više nikada neće prestati to zavijanje mećave, i ova beskrajna tuga, i monotoni hod klatna...

– Kažeš, slučajnost – izusti neočekivano Vasilije Filipovič, okrećući se teško u svojoj fotelji i zaklanjajućn se rukom od svetla – a znaš li ti da život ponekad dâ da napravi takvu šalu kakvu nijedan tvoj romansijer ni izbliza neće izmisliti?...

[19] „Severna pčela“: reakcionarni književni i politički list, izlazio u Petrogradu 1825–1864. godine.

S početka nisam razumeo na šta se odnosi ova upadica, ali se zatim setih da smo za ručkom razgovarali o bezgraničnosti literarne fantazije, pa upitah:

– Zašto ste odjednom o tome počeli, striče?

– Pa onako... sedim sada ovde... tišina... napolju vreme... pa tako, znaš, vraća ti se prošlost... Setih se jednog događaja i zato rekoh...

Stric je ućutao i sa teškim uzdasima dugo umotavao bolesne noge. Zatim poče:

– Skupismo se tako jednom kod konjičkog kapetana fon Ašenberga na imendanu. Bilo je to jedne zime. Moram ti reći da smo se mi, to jest naš N-ski puk, upravo vratili iz mađarskog pohoda[20] i po naredbi vojnih starešina razmestiše nas po odvratnim zaseocima. Neverovatna pustoš i čamotinja. Istina, išli smo u posetu obližnjim popovima, ali prosudi sam, šta tu ima zabavnog? Preostaše nam samo danonoćne pijanke i karte, karte i pijanke. Tako stvorismo i pravilo da:

... ko nije pijan dvaput na dan,
Taj, oprostite, nije ulan...

I tako, sakupismo se. Najpre – konjički kapetan *II* klase Ivanov prvi... Sada u pukovima starci kukaju da se usitnio narod, da mladež nizašta nije. Isto je tako i u naše vreme zanovetao kapetan Ivanov. A moram ti reći da je on po godinama bio najstariji oficir u puku i znalo se (i čitav se puk time ponosio) da je u svoje vreme s Denisom bio *na ti* a s Burcovom,[21] da je bančio i kavge zapodevao punih šest meseci uzastopce. Osim toga, tu beše major Kožin – ovaj je bio čuven u celoj konjici po svom izuzetnom glasu. Kakav je to glas bio, đavo da ga nosi! Dešavalo bi se da usred dobre pijanke uzme čašu, prinese je ustima i rikne. Eto, ti se smeješ, a njemu bi, na časnu reč, samo parčići u ruci ostali. Behu tu još dva poručnika – Reznikov i Belago; zvali smo ih „*inseparable*“[22] ili „muž i žena“ jer se nikada nisu razdvajali i uvek su u istom stanu živeli. Prisutan je bio i jesaul[23] Sirotko ili „šup-

. . . .

[20] Misli se na pomoć koju je Nikola I uputio Austrijancima da bi se ugušila mađarska revolucija 1848–1849. godine.

[21] A. P. Burcov (?–1813), prijatelj Denisa Davidova, služio s njim u istom puku.

[22] Nerazdvojni (od fr. inséparable).

[23] Jesaul, ruski esaul – čin kapetan kozačke konjanice u Prvom svetskom ratu.

lja glava“ – zvali su ga tako jer je uz svaku reč dodavao „šuplja glava“. Bio je i konjički potporučnik grof Olhovski – ništa naročito, šonja, mada dosta dobar dečko… doduše, pomalo naivan i glup; tek što su nam ga poslali iz vojne škole… Bio je u ovom društvancetu i poručnik Čekmarev, sveopšti miljenik i mezimac. Ponekad, u dobrom raspoloženju, o njemu je čak i kapetan Ivanov prvi govorio: „Ovaj deran… još može i da prođe… vijuge su mu u glavi husarske… Taj neće izdati…“ Beše to veseo, darežljiv, spretan lep čovek, odličan plesač i jahač – kraće rečeno, divan momak. A ono što je naročito osvajalo naša ogrubela srca bila je nekakva čudesna blagost ili gotovo ženstvenost u njegovom osmehu i ponašanju. Osim toga, treba reći da je bio veoma bogat i da je njegov novčanik uvek bio svima na raspolaganju.

Sakupismo se tako sve same neženje (kod nas u puku bila su samo dvojica oženjena) i popismo strašno mnogo. Pili smo u domaćinovo zdravlje, u krug, pili smo „na aršin“ – poređali bismo čaše na aršin dužine i ispijali ih redom, doveli pevače i s pevačima pili, pozvali pukovski orkestar i uz muziku pili… Jesaul Sirotko – „šuplja glava“ – uz svaku čašicu kazivao je uzrečice: „Jedna ko nijedna, čovek hoda na dve noge, treći put bog pomaže“, i tako maltene do pedeset; većina od njih bila je sasvim nepristojna.

Tada se neko seti, čini mi se da je to bio jedan od „nerazdvojnih“, da je grof Olhovski juče bio kod spahije da igra landskneht. Pokazalo se da je Olhovski na kartama dobio hiljadu i po rubalja, vranog ždrepca i zlatni sat *Breget*.[24] Sat nam Olhovski odmah pokaza, stvarno lep sat: izrezbaren i ukrašen, a kada se odozgo pritisne dugme, on počne melodično da otkucava sate i četvrtine sata. Starinski sat.

Olhovski se napravi pomalo važan:

– Ovo je – reče – veoma retka stvar. Ni za šta na svetu je ne bih iz ruku ispustio. Sasvim je moguće da u svetu nema više od dva-tri ovakva primerka.

Čekmarev se nasmeši.

– Ne bi trebalo da precenjujete vaš sat. Ja vam mogu pokazati isti takav. On uopšte nije tako retka stvar kao što vi mislite.

Olhovski nepoverljivo odmahnu glavom:

– A gde ćete da ga nabavite? Oprostite, ali ja sumnjam…

. . . .

[24] Ekskluzivni švajcarski brend.

– Kako hoćete. Želite opkladu?

– Sa zadovoljstvom… Kada ćete ga nabaviti?

Ali se ova opklada učini društvu nezanimljivom. Jesaul Sirotko uhvati Olhovskog za okovratnik i odvuče ga u stranu govoreći:

– Eto ih, šuplje glave, opet počeli sa glupostima. Ako ćemo piti, onda ćemo piti, a ako ne, onda je bolje da igramo karte…

Pijanka se nastavi. Odjednom Kožin naredi svojim stravičnim glasom:

– Drabanti,[25] napolje! (Drabantima smo zvali posilne.) Vrata pod ključ! Gasi svetlo! Punč je na redu!…

Otpremiše smesta poslugu, zaključaše vrata i pogasiše sva svetla. Namestiše glavu šećera na spoj triju ukrštenih sablji ispod kojih staviše veliki kotao. Rum buknu plavim plamenom i kapetan Ivanov prvi pogrešno zapeva baritonom:

Gde su husari prohujalih dana?[26]
Smeli husari gde su?

Mi smo ga neskladno pratili u horu. Kada je stigao do reči:

Pamtim dobro ja vas, dedi,
Dok pijete iz krčaga.
Oko vatre red vas sedi,
Nos vam crven ko u vraga –

glas mu zadrhta i još više napuknu.

Punč još nije bio skuvan kada se odjednom jesaul Sirotko lupi dlanom o čelo i uzviknu:

– Braćo moja! Šuplje glave! Sasvim sam zaboravio da mi danas stiže komora. Moram da brišem, deco!

– Sedi, sedi i nemoj da lažeš – reče kapetan Ivanov prvi.

– Tako mi boga, golube, moram… Pustite me, šuplje glave. Do osam moram da budem tamo, a, uostalom, ionako ću se brzo vratiti.

. . . .

[25] Telesna straža, telohranitelji.

[26] „Gde su husari prohujalih dana?“ – Netačno navedeni stih iz pesme Denisa Davidova „Pesma staroga husara“.

Olhovski, koliko je sati? Odsviraj de!

Čuli smo kako Olhovski prevrće po džepovima. Odjednom zabrinuto reče:

– Eto ti ga na!…

– Šta se desilo? – upita fon Ašenberg.

– Ma sat nikako da nađem. A tek što sam ga metnuo kraj sebe, sad kad sam skidao plašt.

– Dajte de, gospodo, posvetlite.

Upalismo svetlo, počesmo da tražimo sat ali ga ne nađosmo. Odjednom nam postade nekako nelagodno i počesmo izbegavati da gledamo jedan u drugoga.

– Kada ste ga poslednji put imali? – upita fon Ašenberg.

– Pa kad su vrata zaključali… evo sada. Skidao sam, sećam se, mundir i mislio: staviću ga kraj sebe, makar ću u mraku znati koliko je sati…

Svi se ućutaše i snuždiše. Ivanov prvi tako snažno udari pesnicom o sto da su se čaše, koje su stajale na njemu, srušile uz zveket.

– Do đavola! – viknu promuklo. – Pa da tražimo taj prokleti sat. Ajde, momci, brzo, zavlačite se pod sto, pod klupe. I da se nađe!…

Tražili smo ga približno četvrt sata, ali sve je bilo uzalud. Zbunjen i izgubljen, Olhovski je stalno ponavljao: „Gospodo, ta đavo neka ga nosi… ta do đavola s tim satom, gospodo…“ Ali Ivanov prvi dreknu na njega strašno izbečivši oči:

– Budalo! Pljujemo mi na tvoj sat. Razumeš li da *po-slu-ga nije bila tu*.

Napokon, izmoreni od potrage za tim prokletim satom, sedosmo oko stola u mučnom ćutanju. Kožin nas žalosno pogleda i sasvim tiho upita:

– Šta sada da radimo, gospodo?

– Pa to je već vaša stvar, majore, – surovo odgovori Ivanov prvi. – Vi ste među nama najstariji po činu… Samo: sat ima da se nađe.

Odlučili smo da će svaki od nas dozvoliti da ga pretresu. Prvi priđe jesaul Sirotko, za njim kapetan Ivanov prvi. Lice starog husara dobi purpurnu boju, i ožiljak od sablje, koji je od temena do prekonosice išao duž cele njegove sede glave, ocrtavao se kao široka bela

pruga. Drhtavim prstima on je izvrtao džepove tako silovito kao da je hteo da ih sasvim istrgne iz čakšira i grizući brkove mrmljao:

– Sramota! Čoveku da se smuči! Prvi put N-ci pretražuju jedan drugog… Bruka! Sramota za moju sedu glavu, sramota…

Na taj način svi smo redom bili pretraženi. Ostade još samo Čekmarev.

– Hajde, Feđuša, priđi… šta ti je? – gurne ga sa surovom i tužnom nežnošću Ivanov prvi.

Ali je ovaj i dalje stajao, priljubivši se uza zid, bled, nepokretan, drhtavih usana.

– Pa hajde, Čekmareve, – hrabrio ga je major Kožin. – Ta vidiš, svi smo to prošli…

Čekmarev lagano odmahnu glavom. Nikada neću zaboraviti strašni, iskrivljeni osmeh koji je nagrdio njegove usne u trenutku kada je izgovarao:

– Ja… neću dozvoliti… da me pretraže…

Kapetan Ivanov prvi planu:

– Kako, do đavola? Petorica starih oficira dozvolili su da ih pretraže, a ti ne dozvoljavaš? Vidiš, cela mi je njuška ištraftana i zubi kundakom izbijeni, ma pretražili su me… Zar si ti bolji od nas? Ili si možda na čast osetljiviji nego mi? Odmah da si prišao, Feđka, čuješ li?

Ali je Čekmarev ponovo odrično odmahnuo glavom.

– Neću – prošaputa.

Bilo je nečeg stravičnog u njegovoj nepokretnoj pozi, u umrtvljenom pogledu i zategnutom osmehu.

Ivanov prvi promeni najedared ton i obrati mu se veoma nežno što niko nije mogao da očekuje od te stare pijanice i ogrubelog vojnika:

– Feđuša, golube moj, okani se gluposti… Znaš da te kao sina volim… Ta okani se, mili, molim te… Možda si ti, ovaj, nekako… znaš… zbog one budalaste opklade… razumeš, šalio se… a? Našalio si se, Feđuša, i gotovo, a sad, molim te…

Krv jurnu Čekmarevu u lice i odmah se povuče. Trzaji mu iskriviše usne. Ćutke, sa onim istim paćeničkim osmehom, on odmahnu

glavom… Postade užasno tiho; u toj tišini samo je zaglušno odjekivalo ljutito šmrkanje majora Kožina.

Ivanov prvi duboko uzdahnu punim plućima, okrenu se bokom Čekmarevu i ne gledajući ga muklo reče:

– U tom slučaju, znate, poručniče… mi, mada ne sumnjamo u vaše poštenje… ali znate… (on baci brz pogled na Čekmareva i odmah okrenu glavu), znate, nekako je nezgodno da i dalje ostajete među nama…

Čekmarev se zatetura. Izgledalo je kao da će se svakog trenutka srušiti. Ali se savlada i pridržavajući sablju levom rukom, gledajući u pod ukočenim očima, polako kao mesečar pođe prema vratima. Ćutke smo se razmakli da mu napravimo put.

O produžetku pijanke nije moglo biti ni govora i fon Ašenberg nije ni pokušao da nas nagovara. Pozvao je posilne i naredio im da pospreme sto. Mi, sada već potpuno trezni i tužni, sedeli smo ćuteći i kao u nekom iščekivanju. Najedared Bajdenko, domaćinov posilni, uzviknu:

– Vaše blagorodstvo! Evo ga neki sat!

Poletesmo k njemu. I stvarno, na podu, ispod kotlića za punč, ležao je džepni sat Olhovskog.

– Đavo bi ga znao – mrmljao je zbunjeni grof – mora da sam ga nekako nehotice nogom, šta li, tamo gurnuo.

Posluga je bila po drugi put udaljena da bismo slobodno mogli da razmotrimo situaciju. Mladež je branila Čekmareva saosećajući s njim, ali su stari drugačije gledali na sve to.

– Ne, gospodo, on je uvredio sve nas i zajedno sa nama ceo puk – reče svojim dubokim, odlučnim basom major Kožin. – Zašto smo mi mogli dozvoliti da nas se pretraži, a on – ne? Da je uvredio jednog oficira – lako bi se rešilo: petnaest koraka, pištolji i gotova stvar. A ovde je sasvim nešto drugo. Ne, on treba da napusti N-ski puk, i on će ga napustiti.

Fon Ašenberg, Ivanov prvi i jesaul su se s ovim složili, mada je bilo očigledno da im je žao Čekmareva. Počesmo se razilaziti. Sporo, ćutke, kao da smo se vraćali sa sahrane, izišli smo na doksat i zastali da se oprostimo.

Neki čovek brzo je trčao putom u pravcu fon Ašenbergove kuće. Ivanov prvi pre ostalih prepozna posilnog poručnika Čekmareva.

Vojnik je bio bez kape i izgledao je veoma uplašen. Još u trku, s mukom dolazeći do daha, povika:

– Vaše blagorodstvo… nesreća!… Ubio se poručnik Čekmarev!…

Pojurismo u Čekmarevljev stan. Vrata nisu bila zaključana. Čekmarev je ležao na podu prevalivši se na stranu. Pod je bio zaliven krvlju, veliki dvobojski pištolj ležao je dva koraka dalje… Gledao sam prekrasno lice samoubice na koje se već počela navlačiti kamena maska smrti i činilo mi se kao da na njegovim usnama vidim onaj isti mučni, iskrivljeni osmeh.

– Pogledajte da nije ostavio pismo – reče neko od prisutnih.

Pismo je doista postojalo. Ležalo je na stolu pritisnuto… šta misliš, čime?… zlatnim džepnim satom firme *„Breget“* i – što je najgore – taj je sat bio potpuno isti kao i sat grofa Olhovskog.

Pismo i sad znam napamet. Evo šta je u njemu pisalo:

„Zbogom, dragi drugovi. Kunem se bogom, kunem se patnjama gospoda nam Isusa Hrista da nisam ukrao. Samo zato nisam dozvolio da me pretražite što sam u tom trenutku imao u džepu isti sat kao i potporučnik grof Olhovski, koji sam nasledio od pokojnog dede. Na žalost, živih svedoka nemam, te sam zato bio primoran da biram između sramote i smrti. Ukoliko se sat Olhovskog nađe i tako dokaže moja nevinost, molim kapetana Ivanova prvog da sve moje stvari, oružje i konje podeli dragim drugovima, a sebi da ostavi moj džepni sat“.

I dole potpis.

Stric Vasilije Filipovič sasvim se povukao u senku. U svom zaklonu dugo je brisao nos i kašljao. Napokon reče: – Eto vidiš, golube, kakve sve slučajnosti ima u rezervi život…

(1897.)[27]

[27] List „Volinj“, 1897, 5. oktobra, br. 178.

OLESJA

(prevela Olga Tarasjev)

I

Moj sluga, kuvar i sadrug u lovu – lugar Jarmola – uđe u sobu pogrbljen pod naramkom drva, baci ga s treskom na pod i poče da duva u promrzle prste.

– Uh, kakav vetar napolju, paniću, – reče čučnuvši ispred peći. – Treba dobro založiti. Dajte mi šibicu, paniću.

– Znači, sutra na zečeve nećemo ići, a? Šta ti misliš, Jarmola?

– Ne… ne može se… čujete, kakav kijamet! Zec se sada pritajio i – ni makac… Sutra nećete nijedan trag videti.

Sudbina me je na celih šest meseci bacila u zabačeno seoce Volinske gubernije, na kraj Polesja, i lov je bio moje jedino zanimanje i zadovoljstvo. Priznajem, kada su mi predložili da idem na selo, uopšte nisam mislio da ću se toliko nepodnošljivo dosađivati. Krenuo sam čak sa radošću. „Polesje… divljina… okrilje prirode… jednostavne naravi… iskonski karakteri – mislio sam sedeći u vagonu – meni sasvim nepoznat narod, sa čudnovatim običajima, karakterističnim jezikom… i, sigurno, mnoštvo poetskih legendi, predanja i pesama!“ A ja sam u ono vreme (kad već pričam, reći ću sve) uspeo da proturim u jedne male novine priču sa dva ubistva i jednim samoubistvom i teorijski sam znao da je za pisce korisno da proučavaju život i običaje.

Ali… ili su se Perebrodski seljaci odlikovali izuzetnom, upornom zatvorenošću, ili ja nisam umeo da im priđem – tek moji odnosi sa njima svodili su se samo na to što bi oni, ugledavši me, još izdaleka skidali kape, a kada su prilazili bliže, sumorno su izgovarali: „’žbog“

što je trebalo da znači: „Pomaže bog“. Kada sam, pak, pokušavao da razgovaram sa njima, posmatrali su me sa čuđenjem, odbijajući da shvate najprostija pitanja i stalno su nastojali da me ljube u ruku – stari običaj koji se zadržao iz doba poljske vladavine.

Sve knjige koje sam imao vrlo brzo sam pročitao. Iz dosade – mada mi je to u početku izgledalo neprijatno – pokušao sam da se upoznam s tamošnjom inteligencijom: katoličkim sveštenikom koji je živeo petnaest vrsta od mene, „panom orguljašem“, seoskim policajcem i pisarom sa susednog imanja, penzionisanim podoficirom – ali to mi nije pošlo za rukom.

Pokušao sam zatim da se pozabavim lečenjem Perebrodskih stanovnika. Imao sam na raspolaganju: ricinusovo ulje, fenol, bornu kiselinu, jod. Ali sam tu, pored mog skučenog znanja, naišao i na potpunu nemogućnost postavljanja dijagnoze, jer su simptomi bolesti kod svih mojih pacijenata bili uvek jedni te isti: „boli posredi“ i „ni da jedem, ni da pijem ne možem“.

Dolazi k meni, na primer, stara žena. Obrisavši zbunjeno nos kažiprstom desne ruke, ona iz nedara vadi par jaja, pri čemu za trenutak opazim njenu braonkastu kožu, i stavlja ih na sto. Zatim počinje da hvata moje ruke da bi na njih utisnula poljubac. Ja krijem ruke i ubeđujem staricu: „Mani, starka… ostavi… nisam ja pop… meni ne treba… Šta te boli?“

– Posredi me boli, paniću, baš usred srede, tako da čak ni da pijem, ni da jedem ne možem.

– Je li ti se to davno pojavilo?

– A zar ja znam? – odgovara ona isto tako pitanjem. – Tako sve peče, peče. Ni da pijem, ni da jedem ne možem.

I, ma koliko se trudio, neke jasnije simptome oboljenja ne mogu naći.

– Ma, nemojte vi da se sekirate – posavetova me jednom pisar, onaj penzionisani podoficir – sami će se izlečiti. Zarašće kao na psu. Ja, da vam kažem, upotrebljavam samo jedan lek – nišador. Dođe k meni seljak. „Šta ti treba?“ – „Ja sam“, kaže, „bolestan…“ Ja mu odmah stavim pod nos bočicu s nišadorom u alkoholu. „Miriši!“ Miriše… „Miriši još… jače!“ Miriše… „No, je li lakše?“ – „Jes’ kao da je olakšalo…“ – „Pa, idi s bogom…“

Uz to, gadilo mi se to ljubljenje ruku (neki su prosto padali pravo

pred noge i iz sve snage se trudili da mi izljube čizme). To u stvari nije bio izraz srdačne zahvalnosti, već odvratna navika, nastala usled vekovnog ropstva i nasilja. I ja sam se samo čudio tom istom pisaru-podoficiru i seoskom policajcu, posmatrajući s kakvom velikom važnošću turaju pod nos seljacima svoje ogromne crvene šape...

Meni je ostajao samo lov. Ali, krajem januara nastalo je takvo nevreme – da je bilo nemoguće odlaziti u lov. Svaki dan duvao je strašan vetar, a preko noći na snegu se stvarao tvrd, ledeni sloj snežne kore, preko koje bi zec projurio ne ostavljajući trag. Sedeći unutra i osluškujući zavijanje vetra, nepodnošljivo sam se dosađivao. Naravno, sa žarom sam prihvatio tako naivnu razonodu kao što je: učenje lugara Jarmole azbuci.

Počelo je to, uostalom, dosta neobično. Jednom sam pisao pismo i odjednom osetih da mi neko stoji iza leđa. Okrenuvši se, ugledah Jarmolu koji je, kao i uvek, nečujno prišao u svojim mekim opancima od like.

– Šta je, Jarmola? – upitah.

– Pa eto, zadivljen sam kako pišete. Kad bih ja mogao tako... Ne, ne... ne tako kao vi – zbunjeno zabrza on, videći da se osmehujem. – Ja bih samo svoj prezimen...

– Šta će ti to? – začudih se... (Treba napomenuti da Jarmola važi za najsiromašnijeg seljaka i najveću lenštinu u celom Perebrodu; platu i svoj seljački prihod troši na piće; tako loših volova kao što su njegovi nema nigde u okolini. Po mom mišljenju, njemu pismenost baš ni u kom slučaju nije mogla da zatreba.) Još jednom sam ga zapitao s nevericom: – Pa šta će ti da znaš da napišeš prezime?

– E, vidite, paniću, u čemu je stvar... – odgovori Jarmola neobično blago – Mi nemamo nijednog pismenog u selu. Kad je potrebno da se potpiše neki papir, ili neka stvar u opštini, ili tako nešto... niko ne može... Kmet samo udara pečat, a ni sâm ne zna šta u njemu stoji... Pa bi za sve bilo dobro kada bi neko umeo da se potpiše.

Takva briga Jarmole – poznatog lovokradice i bezbrižnog skitnice, o čijem mišljenju seoski sabor nikada ne bi ni pomislio da vodi računa – takva njegova briga o opštim interesima rodnog sela zbog nečeg me je dirnula. Predložio sam sam da mu dajem časove. Što je to bio mukotrpan posao – sav taj moj trud da ga naučim da svesno čita i piše! Jarmola, koji je savršeno poznavao svaku stazicu u svojoj šumi, maltene svako drvo, koji je umeo da se orijentiše i danju i noću

na bilo kojem mestu, da raspoznaje po tragovima sve vukove, zečeve i lisice iz okoline – taj isti Jarmola nikako nije mogao da shvati zašto, recimo, slova „m“ i „a“ zajedno čine „ma“. Obično bi on nad takvim zadatkom mučno razmišljao desetak minuta, a ponekad i više, i pri tome bi njegovo mršavo tamnoputo lice upalih crnih očiju, sve obraslo u oštru crnu bradu i velike brkove, izražavalo krajnji stepen umnog naprezanja.

– Pa hajde, Jarmola, reci: „ma“. Jednostavno samo reci: „ma“ – navaljivao sam. – Nemoj da gledaš na hartiju, gledaj u mene, eto tako. Hajde, reci: „ma“...

Jarmola bi duboko uzdisao, stavljao na sto štapić i izgovarao tužno i odlučno:

– Ne... ne mogu...

– Kako ne možeš? Pa to je tako lako. Jednostavno reci: „ma“, eto, kao što ja kažem.

– Ne... ne mogu, paniću... zaboravio sam...

Svi metodi, sistemi i poređenja razbijali su se o tu strahovitu ograničenost. Ali Jarmolina težnja za prosvećivanjem uopšte nije slabila.

– Ja bih samo svoje prezime! – stidljivo me je molio. – Ništa više nije potrebno. Samo prezime: Jarmola Popružuk, i više ništa.

Konačno napustivši ideju da ga naučim svesnom čitanju i pisanju, počeo sam da ga učim da se potpisuje mehanički. Na moje veliko iznenađenje, taj način se pokazao najpristupačniji za Jarmolu, tako da smo krajem drugog meseca skoro savladali prezime. Što se tiče imena, da bismo olakšali zadatak, rešili smo da ga sasvim odbacimo.

Uveče bi Jarmola, pošto bi završio loženje peći, s nestrpljenjem očekivao kada ću ga pozvati.

– No, Jarmola, hajde da učimo – govorio sam.

On bi, snebivajući se, prilazio stolu, oslanjao se laktovima na njega, proturao pero među svoje crne, ogrubele, krute prste i, podigavši obrve, pitao:

– Da pišem?

– Piši.

Jarmola je dosta sigurno crtao prvo slovo – „P“ (to slovo zvalo se kod nas: „dva stuba i gore prečka“); zatim me je upitno gledao.

– Pa što ne pišeš? Jesi li zaboravio?

– Zaboravio... – s gorčinom je klimao glavom Jarmola.

– Eh, kakav si! Hajde, sada točak.

– A-a! Točak, točak!... Znam... – živahnuo bi Jarmola i usrdno crtao na papiru izduženu uvis figuru po obrisima veoma sličnu Kaspijskom moru. Završivši taj posao, on je neko vreme ćutke uživao gledajući ga, kriveći glavu čas na levu čas na desnu stranu i žmireći.

– Pa, što si stao? Piši dalje.

– Pričekajte malo, paniću... evo odmah. – Minut-dva je razmišljao a zatim bojažljivo pitao: – Isto kao prvu?

– Tako je. Piši.

Tako malo pomalo stizali smo do poslednjeg slova – „k“ (debeli „jer“ smo odbacili) koje je kod nas bilo poznato kao „štap, a ispred štapa krivulja s repom na stranu“.

– A šta vi mislite, paniću, – govorio bi ponekad Jarmola, završivši svoj rad i gledajući ga sa ushićenom gordošću – kad bih još pet-šest meseci učio, ja bih sasvim dobro znao. Šta vi kažete na to?

II

Jarmola je čučao ispred vratanaca, džarajući žar u peći, a ja sam šetao tamo-amo po dijagonali svoje sobe. Od svih dvanaest soba ogromne gospodske kuće koristio sam samo jednu, bivšu sobu za odmor. Druge su bile zaključane i u njima su nepokretno i svečano buđali starinski nameštaj presvučen svilom, retka bronza i portreti iz *XVIII* veka.

Vetar je napolju besneo kao stari, prozebli goli đavo. U njegovom zavijanju čuli su se jauci, cika i divlji smeh. Uveče bi se mećava razigrala još jače. Spolja je neko pomamno bacao u prozorska stakla pregršti sitnog suvog snega. Obližnja šuma roptala je i stenjala

neprestanom, pritajenom, muklom pretnjom…

Vetar se uvlačio u prazne sobe i zavijao u odžacima, i stara kuća, sva rasklimana, raspucana, polurazvaljena, odjednom je oživljavala od čudnovatih zvukova koje sam osluškivao s nehotičnim nemirom. Evo, kao da je nešto uzdahnulo u beloj sali, uzdahnulo duboko, isprekidano, tužno. Evo, negde daleko, počele su da škripe osušene istrulele daske poda ispod nečijih teških i bešumnih koraka. Pričinjava mi se, potom, da pored moje sobe, u hodniku, neko oprezno i uporno pritiska kvaku na vratima i zatim, odjednom, razjarivši se, juri po celoj kući besno tresući sve prozorske kapke i vrata, ili, uvukavši se u odžak, cvili tako žalosno, dosadno i neprekidno, čas dižući sve više svoj sve tanji glas do žalosne piske, čas spuštajući ga do životinjske rike. Ponekad bi, bogzna otkuda, provaljivao taj strašni gost i u moju sobu, pretrčavao kao iznenadna jeza preko mojih leđa i zalelujao plamen lampe koja je škiljavo svetlela ispod zelenog papirnatog abažura, opaljenog odozgo.

Obuze me nekakav čudnovat, neodređen nemir. Evo, mislio sam, sedim gluve i nespokojne zimske noći u trošnoj kući, u selu izgubljenom među šumama i smetovima, stotine vrsta daleko od gradskog života, od društva, od ženskog smeha, od ljudskog razgovora… I počinjalo je da mi se pričinjava da će godinama i desetinama godina trajati ovo olujno veče, da će trajati sve do moje smrti, i tako isto će urlikati napolju vetar, isto tako škiljavo će goreti lampa ispod ubogog zelenog abažura, isto tako ću uznemireno šetati tamo-amo po mojoj sobi, isto će tako sedeti kraj peći ćutljivi, usredsređeni Jarmola – čudnovato, meni tuđe stvorenje, ravnodušno prema svemu na svetu: i prema tome što u njegovoj kući njegova porodica nema šta da jede, i prema besnoj igri vetra, i prema neodređenoj tuzi koja me nagriza.

Odjednom sam neizdrživo poželeo da narušim to mučno ćutanje, makar nečim sličnim čovečijem glasu, pa upitah:

– Šta ti misliš, Jarmola, otkud danas takav vetar?

– Vetar? – odgovori lenjo podižući glavu. – A zar panić ne zna?

– Naravno da ne znam. Otkud bih znao?

– I zaista ne znate? – živahnu odjednom Jarmola. – Ja ću vam reći – produži s prizvukom tajanstvenosti u glasu – reći ću vam: ili se veštica rodila, ili veštac pravi veselje.

– Veštica – to je čarobnica po vašem?

– Da, tako, tako... čarobnica.

Nestrpljivo navalih na Jarmolu. „Ko zna“, mislio sam – „možda ću uspeti da iscedim iz njega neku interesantnu priču vezanu za čarolije, za zakopano blago, za vukodlake?...“

– A, tu kod vas, u Polesju, ima li veštica? – upitah.

– Ne znam... Možda ima – odgovori Jarmola, ravnodušno kao i do sada i opet se naže prema peći. – Stari ljudi vele da ih je nekad bilo... Možda i nije istina...

Razočarao sam se. Karakteristična Jarmolina crta bila je uporna ćutljivost i više se nisam nadao da ću bilo šta od njega saznati o toj interesantnoj temi. Ali, na moje veliko iznenađenje, on odjednom poče da govori sa nekom lenjom nemarnošću, i kao da se ne obraća meni već zatutnjaloj peći:

– Imali smo pre nekih pet godina jednu takvu vešticu... Ali su je momci proterali iz sela!

– Pa kuda su je oterali?

– Kuda!... Zna se, u šumu... Pa kuda bi? I kolibu su joj srušili da od proklete jazbine ni drvce ne ostane... A nju su izveli iz sela i proterali.

– A zašto su s njom tako postupili?

– Mnogo je štete od nje bilo: svađala se sa svima, sipala je ispod kuća neke svoje travke, bajala u žitu... Jednom je od naše mladice tražila zlot (petnaest kopejki). Ona joj reče: „Nemam zlota, otkači se“. – „‘E pa dobro’, kaže, ‘zapamtićeš ti da mi nisi dala zlot’...“ I šta mislite, paniću, baš od tada počelo je mladicino dete da poboleva. Bolovalo, bolovalo i najzad umrlo. E, tada su momci vešticu i proterali, neka joj oči ispadnu...

– Pa, gde je sad ta veštica? – nastavih radoznalo.

– Veštica? – polako, po svom običaju, ponovi pitanje Jarmola. – A otkud ja znam?

– Zar u selu nije ostao neko od njene rodbine?

– Ne, nije ostao. Pa ona je bila tuđinka: ili Kacapka,[28] ili Ciganka. Bio sam dečak kada je došla u selo. I devojčica je sa njom bila: ćerka ili unuka... Obe su proterali...

. . . .

[28] *Kacapka* (Kacap) – tako su nekada Ukrajinci podrugljivo nazivali Ruse.

– A zar sada niko k njoj ne odlazi: da im vrača ili da traži neke trave?

– Žene odlaze – prezrivo izusti Jarmola.

– Aha! Znači, ipak se zna gde živi?

– Ja ne znam… Kažu da živi negde oko Bisova kuta… Znate onu močvaru što se nalazi iza Irinovskog druma. Pa, eto, u toj močvari ona i živi, majčicu joj!

„Veštica živi samo nekih deset vrsta od moje kuće… prava, živa, poleska veštica!“ Ta misao me je odmah zainteresovala i uzbudila. – Slušaj, Jarmola, – obratih se lugaru – a kako bi bilo da se ja sa njom upoznam, sa tom vešticom?

– Fuj! – pljunu s negodovanjem Jarmola. – Baš ste našli s kime da se upoznajete.

– Našao, ne našao, ja ću svejedno k njoj otići. Čim malo otopli, odmah idem. Ti ćeš me, naravno, odvesti?

Jarmolu su tako prenerazile poslednje reči, da čak skoči s poda.

– Ja?! – uzviknu s negodovanjem. – Ma, nipošto! Nek bude šta bude – ja neću ići.

– Eto ti sad, gluposti, ići ćeš.

– Ne, paniću, neću ići… nipošto neću ići… Zar ja?! – opet uzviknu on, zahvaćen novim talasom gneva. – Zar ja da idem do vještičine jazbine? Sačuvaj me, bože. I vama ne savetujem, paniću.

– Kako hoćeš… a ja ću ipak otići. Radoznao sam da je vidim.

– Nema tamo ničeg zanimljivog – progunđa Jarmola, ljutito zalupivši vratanca peći.

Sat kasnije, kada se on, sklonivši samovar i napivši se u mračnom predsoblju čaja, već spremao da ide kući, upitah ga:

– A kako se zove ta veštica?

– Manujliha – odgovori Jarmola sasvim preko volje.

Mada on nikada nije ispoljavao svoja osećanja, izgleda da se veoma vezao za mene; zbog naše zajedničke strasti prema lovu, zbog mog jednostavnog ophođenja, zbog pomoći koju sam ponekad pružao njegovoj uvek gladnoj porodici, a u prvom redu zbog toga što ga ja, jedini na celom svetu, nisam korio zbog pijančenja, što Jarmola nije podnosio. Zato ga je moja odlučnost da se upoznam s vešticom

gadno oneraspoložila, što je on izražavao samo glasnijim šmrkanjem i time što je, izašavši na doksat, iz sve snage udario nogom u bok svoje kuče – Rjapčika. Rjapčik je očajno zacvileo i odskočio u stranu, ali je odmah zatim potrčao za Jarmolom, ne prestajući da zavija.

III

Kroz jedno tri dana je otoplilo. Jednoga jutra, vrlo rano, Jarmola uđe u moju sobu i nemarno reče:

– Treba pušku očistiti, paniću.

– A zašto? – upitah, protežući se ispod jorgana.

– Zec je noćas mnogo hodao: ima puno tragova. Hoćemo li u lov?

Video sam da Jarmola jedva čeka da krene u šumu ali da tu strasnu lovačku želju skriva prividnom nezainteresovanošću… Stvarno, u predsoblju je već stajala njegova jednocevka, od koje nije utekla još nijedna šljuka, iako joj je blizu otvora cev bila prošarana kalajnim zakrpama, stavljenim na mesta gde su rđa i barutni gasovi izjeli gvožđe.

Tek što smo ušli u šumu, naiđosmo na zečji trag: dve šape jedna pored druge, i dve pozadi, jedna iza druge. Zec je izašao na put, prešao oko dvesta hvati i načinio s puta ogroman skok u mladu borovu šumu.

– E, sada ćemo ga zaobilaziti – reče Jarmola. – Čim je skočio, odmah će tu i leći. Vi, paniću, idite… – On se zamisli smišljajući, na osnovu samo njemu poznatih znakova, kuda da me pošalje… – Vi idite do stare krčme. A ja ću da ga zaobiđem od Zamlina. Čim ga pas istera, ja ću početi da gučem.

I on odmah iščeze, kao da je zaronio u gust čestar sitnog šipražja. Osluškivao sam. Nijedan zvuk nije odavao njegov hod zverokradice, nijedna grančica nije krcnula pod njegovim nogama obuvenim u likove opanke.

Ja sam bez žurbe stigao do stare krčme – razvaljene kuće u kojoj niko nije stanovao, i zaustavio se na ivici četinarske šume, ispod ravnog golog stabla visokog bora. Bilo je tiho, kako biva samo u šumi zimi, kada je dan bez vetra. Rastresite grude snega pritiskivale su grane nadole, dajući im čaroban, svečan i hladan izgled. Povremeno bi s visine pala tanka grančica i čulo se vrlo jasno kako padajući s lakim pucketanjem zapinje za druge grane. Sneg je na suncu dobijao ružičastu boju, a u senci plavkastu. Obuze me mirna čarolija te svečane, hladne tišine i učini mi se da osećam kako vreme polako i bešumno prolazi kraj mene...

Odjednom daleko, u samom čestaru, razleže se lavež Rjapčika – karakterističan lavež psa koji goni divljač: tanak, s prelivima i nervozan, koji skoro prelazi u ciku. Odmah začuh i glas Jarmole koji je gnevno vikao za psom: „U-b'j!... U-b'j!" – prvi slog – otegnutim oštrim falsetom, a drugi – odsečno iz basa (tek mnogo kasnije saznao sam da taj poleski lovački uzvik potiče od glagola „ubiti").

Činilo mi se, prema pravcu laveža, da pas juri ulevo od mene i brzo sam pohitao preko proplanka da zecu presečem put. Međutim, nisam uspeo da napravim ni dvadeset koračaja kad ogroman sivi zec iskoči iza panja i, kao da se ne žuri, zabacivši nazad dugačke uši, visokim, retkim skokovima pretrča preko puta i sakri se u mladoj šumi. Odmah za njim munjevito izlete Rjapčik. Videvši me, on jedva mahnu repom, brzo zagrize zubima nekoliko puta sneg i opet pojuri zeca.

Odjednom Jarmola, isto tako bešumno, izroni iz čestara.

– Pa što mu vi, paniću, ne preprečiste put? – viknu on i prekorno zacokta jezikom.

– Pa daleko je bilo... preko dvesta koračaja.

Videći moju zbunjenost, Jarmola omekša.

– Pa, ništa... Neće nam umaći. Idite na Irinovski drum, – sad će on tamo izaći.

Krenuo sam prema Irinovskom drumu i već kroz minut-dva čuh da pas opet juri negde nedaleko od mene. Obuzet lovačkim uzbuđenjem, potrčah, držeći pušku spremnu, kroz gusto žbunje, lomeći granje i ne obraćajući pažnju na njegove snažne udarce. Tako trčah dosta dugo i već počeh da gubim dah, kad odjednom lavež psa prestade. Pođoh sporije. Činilo mi se da ako budem išao stalno pravo, sigurno ću sresti Jarmolu na Irinovskom drumu. Ali, uskoro sam se

uverio da sam trčeći, obilazeći žbunje i panjeve i uopšte ne misleći o putu, zalutao. Tada sam počeo da zovem Jarmolu. On se nije odazivao.

Međutim, ja sam mahinalno išao sve dalje. Šuma se proređivala, tle se spuštalo i postajalo džombasto. Trag koji je moja noga utiskivala u sneg brzo je tamneo i ispunjavao se vodom. Nekoliko puta sam već do kolena upadao. Morao sam da skačem sa džombe na džombu; noge su mi upadale u mrku mahovinu, koja ih je pokrivala, kao u mek ćilim.

Šipražje skoro sasvim prestade. Preda mnom je bila velika okrugla močvara, prekrivena snegom, ispod čijeg su belog pokrivača virile retke džombe. Na suprotnom kraju močvare, između drveća, videli su se beli zidovi nekog kućerka. „Verovatno tu živi irinovski šumar“ – pomislih. – „Moram da svratim da se raspitam za put.“

Ali doći do kuće nije bilo baš tako lako. Svaki čas sam upadao u močvaru. Čizme su se nakupile vode i pri svakom koraku glasno šljapkale; postajalo je nemoguće vući ih za sobom.

Najzad, pređoh preko te močvare, popeh se na mali brežuljak i sad sam mogao dobro da razgledam brvnaru. To čak nije ni bila kuća, već upravo kućica iz bajke „na kokošijim nogama“. Pod joj nije dodirivao zemlju već je bila sagrađena na stubovima, verovatno zbog visokog vodostaja koji je u proleće plavio svu Irinovsku šumu. Ali, jedna njena strana bila se od starosti slegnula, pa je zbog toga izgledala hroma i tužna. Na prozorima je nedostajalo po nekoliko okana; zamenjivale su ih neke prljave rite, koje su poput grba virile napolje.

Pritisnuh rezu i otvorih vrata. U kući je bilo vrlo mračno, a pošto sam dugo gledao u sneg, pred očima su mi promicali ljubičasti krugovi; zato dugo nisam mogao da razaberem ima li koga u kući.

– Ej, dobri ljudi, ko je od vas kod kuće? – upitah glasno.

Oko peći se nešto pokrenu. Priđoh bliže i videh staricu koja je sedela na podu. Ispred nje je bila ogromna gomila kokošijeg perja. Starica je uzimala pero po pero, skidala sa njega paperje i stavljala ga u korpu, a badrljicu bacala pravo na zemlju.

„Pa to je Manujliha, irinovska veštica“, sinu mi u glavi, pošto malo pažljivije pogledah staricu. Sve crte babaroge, kako je predstavlja narodni epos, bile su tu: mršavi upali obrazi prelazili su u oštar, dugačak, mlitav podbradak, koji se skoro dodirivao sa nosem, povijenim nadole; upala bezuba usta neprekidno su se kretala kao da nešto

žvaću; izbledele, nekada plave oči, hladne, okrugle, izbuljene, sa vrlo kratkim crvenim kapcima, gledale su kao oči neviđene zloslutne ptičurine.

– Zdravo, bako! – rekoh što je moguće ljubaznije. – Da se ti ne zoveš Manujliha?

Umesto odgovora nešto je zaklokotalo, zakrkljalo u staričinim grudima; zatim su iz njenih bezubih i mrmljajućih usta izleteli čudni zvuci, koji su čas ličili na zadihano graktanje stare vrane, čas odjednom prelazili u sipljivi isprekidani falset.

– Ranije su me možda dobri ljudi i zvali Manujliha... A sada me zovu gatka a prezivaju – patka. A šta ti hoćeš? – upita ona neljubazno i ne prekidajući svoj monotoni rad.

– Pa, eto, bakice, zalutao sam. Možda imaš mleka?

– Nema mleka – ljutito odbrusi starica. – Mnogo vas po šumi šeta... Ko će vas sve napojiti, nahraniti...

– Au, bakice, ala si ti neljubazna prema gostima.

– Tačno je, baćuška, nisam ljubazna. Ne držimo za vas đakonije. Ako si umoran – sedi, niko te ne tera napolje. Znaš kako kaže poslovica: „Dođite kod nas da sedimo pred kućom, da na naš praznik čujete zvona, a na ručak k vama i sami ćemo se setiti da dođemo“. Tako ti je to...

Taj način govora odmah me je ubedio da je starica stvarno došljakinja u ovom kraju; ovde ne vole i ne razumeju oštar govor pun retkih izraza, kojima se tako rado razmeće pričljivi stanovnik severa. Međutim, starica je, nastavljajući mehanički svoj posao, još nešto mrmljala sebi u bradu, ali sve tiše i nerazgovetnije. Razabirao sam samo pojedine reči, koje nisu imale nikakve veze među sobom: „Eto ti i bakice Manujlihe... A ko je to – ne zna se... Ta, moje godine nisu male... Nogama prebira, zriče, brblja – pravcata svraka...“

Neko vreme sam ćutke osluškivao, i neočekivana misao da je preda mnom luda žena izazvala je u meni osećaj gadljivog straha.

Ipak, uspeo sam da pogledam oko sebe. Veći deo kuće zauzimala je velika obijena peć. U prednjem ćošku nije bilo ikona. Po zidovima su, umesto običnih lovaca sa zelenim brkovima i ljubičastim psima i portreta nepoznatih generala, visili svežnjevi osušenih trava, veze smežuranog korenja i kuhinjsko posuđe. Ni sovu, ni crnog mačora nisam primetio, ali su me sa peći sa čuđenjem i nepoverenjem

posmatrala dva šarena ozbiljna čvorka.

– Bakice, a da li može kod vas čovek bar vode da se napije? – upitah podižući glas.

– Eno, tamo, u kaci – klimnu glavom starica.

Voda je imala ukus ustajale močvare. Zahvalivši se starici (na šta ona nije obratila ni najmanje pažnje), upitah je kako da izađem na drum.

Odjednom ona podiže glavu, pogleda me netremice svojim hladnim ptičijim očima i poče brzo da mrmlja:

– Idi, idi... Idi, junače, svojim putem. Nemaš ti tu šta da radiš. Svakog gosta za tri dana dosta... Hajde, baćuška, hajde...

Meni, stvarno, nije preostajalo ništa drugo no da idem. Ali, odjednom mi pade na pamet da isprobam poslednje sredstvo da makar malo omekšam surovu staricu. Izvadih iz džepa nov srebrni novčić i pružih ga Manujlihi. Nisam se prevario: videvši novac stara se pokrenu, oči joj se razrogačiše i ona pruži za njim svoje skvrčene, čvornovate, drhtave prste.

– E, ne, bako Manujliha, džabe ne dam – izazivao sam je, skrivajući novac. – Ajde, gataj mi malo.

Mrko naborano lice gatare skupilo se u grimasu nezadovoljstva. Ona se, izgleda, kolebala i neodlučno gledala u moju pesnicu gde je bio stegnut novac. Ali, gramžljivost prevagnu.

– Ajde, ajde, idemo de, idemo – promrmlja ona, teško se dižući sa poda. – Nikome ja sada ne vračam, mili... Zaboravila sam... Ostarila sam, oči me izdale. Pa eto, jedino tebi, možda.

Držeći se za zid, podrhtavajući pri svakom koraku svojim pogurenim telom, ona priđe stolu, dohvati špil sivih, od vremena nabreklih karata, izmeša ih i primače mi.

– Preseci... Levom ručicom preseci... Od srca...

Pljunuvši u prste, poče da gata. Karte su padale na sto sa takvim zvukom, kao da su napravljene od testa, i uklapale su se u pravilnu osmokraku zvezdu. Kada je poslednja karta legla poleđinom nagore preko kralja, Manujliha mi pruži ruku.

– Pozlati, dobri gospodine... Bićeš srećan, bićeš bogat... – zapevala je prosjačkim, pravim ciganskim glasom.

Ćušnuh joj spremljen novac. Starica ga hitro, kao kakav majmun, sakri u ustima.

– Imaćeš velike koristi od dalekog puta – poče ona uobičajenim brzim govorom. – Susret sa karo damom i neki prijatan razgovor u važnoj kući. Uskoro ćeš dobiti neočekivanu vest od kralja tref. Stoje ti nekakve brige, a posle imaćeš neke male pare. Bićeš u velikom društvu, pijan ćeš biti… Ne baš mnogo pijan, ali stoji ti ipak neko pijančenje. Živećeš dugo. Ako ne umreš u šezdeset osmoj godini, onda…

Odjednom stade, diže glavu, kao da nešto osluškuje. Ja takođe počeh da osluškujem. Nečiji ženski glas, svež, zvonak i jak, pevao je približavajući se kući. I ja poznadoh reči ljupke ukrajinske pesmice:

Oj, da li to cvet ili ne
Udiku lomi,
Oj, da li to san ili ne
Glavicu obara.

– Pa idi, idi sada, sokole, – uznemireno se uzvrpolji starica, gurajući me rukom od stola. – Nema potrebe da se muvaš po tuđim kućama. Idi kuda si krenuo…

Ona me čak uhvati za rukav jakne i povuče prema vratima. Njeno lice izražavalo je neku životinjsku zabrinutost.

Glas koji je pevao pesmu odjednom se, sasvim blizu kuće, prekide, gromko zveknu metalna reza i u svetlosti naglo otvorenih vrata pojavi se visoka nasmejana devojka. Obema rukama pažljivo je pridržavala prugastu kecelju iz koje su provirivale tri malecke ptičije glavice crvenih vratića i crnih blistavih očica.

– Gledaj, bakice, opet su zebe pošle za mnom – viknu ona, glasno se smejući – pogledaj kako su smešne… Mrtve su gladne. A ja, kao za inat, nisam ponela hleba.

Međutim, ugledavši me, odjednom zaćuta i obli je jako rumenilo. Njene tanke crne obrve nezadovoljno se sastaviše a oči upitno pogledaše staricu.

– Eto, gospodin je svratio… Traži put – objasni starica. – E pa, baćuška, – energično se okrete ona meni – dosta si se odmarao. Napio si se vodice, popričao si, i sada je red da kreneš. Nismo ti mi društvo…

– Slušaj, lepotice, – rekoh devojci. – Pokaži mi, molim te, gde je Irinovski drum, jer ovako se iz vaše močvare nikad neću iščupati.

Mora da je na nju ostavio utisak mek, molećiv ton kojim sam izgovorio te reči. Ona brižljivo stavi na peć pored čvoraka svoje zebe, baci na klupu kratak kaputić koji je već skinula i ćutke izađe iz kuće.

Ja krenuh za njom.

– Jesu li to sve pripitomljene ptice? – zapitah, stižući devojku.

– Pripitomljene – odgovori ona oštro i ne pogledavši me. – Evo, gledajte – reče, zaustavivši se kraj plota. – Vidite stazicu, eno, eno, tamo među borovima? Vidite?

– Vidim…

– Idite njome sve pravo. Kad stignete do hrastove klade, skrenućete levo. Tako pravo, sve kroz šumu, šumom idite. Odmah tamo će i biti Irinovski drum.

Dok mi je ispruženom desnom rukom pokazivala pravac puta, ja i nehotice počeh da uživam gledajući je. Ona nije imala ničeg sličnog ovdašnjim devojkama, čija lica ispod ružnih marama koje ozgo pokrivaju čelo a ozdo usta i podbradak imaju istovetan, uplašen izraz. Moja neznanka, visoka crnka od dvadeset do dvadeset pet godina, držala se lako i graciozno. Široka bela bluza slobodno i lepo obavijala je njene mlade, zdrave grudi. Ko je jednom video jedinstvenu lepotu njenog lica, nije ga mogao više zaboraviti, ali teško ga je bilo opisati čak i kada se navikne na njega. Njegovu lepotu činile su te velike, sjajne, tamne oči, kojima su tanke, u sredini povijene obrve davale neulovljivu nijansu lukavosti, odlučnosti i naivnosti; zagasito rumeni ten, izvijene usne koje su odavale čvrstinu volje, od kojih se donja, nešto punija, malo isticala, odlučno i kapriciozno.

– Zar je moguće da se ne bojite da same živite u takvoj divljini? – upitah, zaustavivši se kraj ograde.

Ona ravnodušno sleže ramenima.

– A čega da se plašimo? Vuci se ovde ne pojavljuju.

– Pa zar su vuci jedini… Može sneg da vas zaveje, može doći do požara… Zar malo šta može da se dogodi. Vi ste ovde same, niko neće stići da vam pomogne.

– I hvala bogu! – odmahnu ona prezrivo rukom. – Kad bi mene i baku sasvim na miru ostavili, bolje bi bilo, a ovako…

– A šta ovako?

– Ako budete mnogo znali, brzo ćete ostariti – odbrusi ona. – A u stvari, ko ste vi? – upita brižno.

Dosetih se da se verovatno i starica i ova lepotica boje nekih zlostavljanja od strane vlasti, pa požurih da je umirim.

– Ne brini, molim te. Nisam ni seoski policajac, ni pisar, ni trošarinac, jednom rečju, nisam nikakva vlast.

– Niste, stvarno, istinu govorite?

– Dajem ti časnu reč. Zaista nemam veze s tim. Prosto sam došao ovamo da poživim nekoliko meseci, a posle ću da odem. Ako želiš, nikome čak neću ni reći da sam bio ovde i da sam vas video. Da li mi veruješ?

Lice devojke se malo razvedri.

– Pa, znači, ako ne lažete, onda istinu kažete. A jeste li ranije čuli o nama ili ste sami svratili?

– Pa, ni sam ne znam šta da ti kažem... Da sam čuo, čuo sam, čak sam i hteo da jednom navratim do vas, a danas sam naišao slučajno – zalutao sam... A sada, hajde, reci mi, zašto se vi bojite ljudi? Kakvo vam zlo oni čine?

Ona me pogleda ispitivački, nepoverljivo. Ali moja savest je bila čista, pa sam ne trepnuvši izdržao taj uporan pogled. Tada ona poče da govori sa uzbuđenjem koje je raslo:

– Čine nam zlo... Prosti ljudi još nekako, ali vlast... Dođe pandur – oduzima, dođe žandar iz sreza – oduzima. A uz to još pre no što uzme – sprda se sa starom: „Ti si, kažu, veštica, đavolica, robijašica...“ Eh, ma šta da vam pričam!

– A tebe ne diraju? – omače mi se neoprezno pitanje.

Ona podiže glavu s nadmenom samouverenošću, a u njenim suženim očima sinu zluradost...

– Ne diraju... Jednom je nekakav geometar pokušao... Hteo je, zamislite, da se pomazi... Mora da do sada nije zaboravio kako sam ga pomazila.

U tim podrugljivim, ali na neki poseban način ponositim rečima osetilo se toliko grube samostalnosti da ja nehotice pomislih: „Ipak, nisi ti uzalud rasla u Poleskoj šumi – s tobom je zaista opasno šegačiti se“.

– A zar mi nekoga diramo? – produži ona, počinjući da mi sve više veruje. – Nama ni ljudi ne trebaju. Samo jednom godišnje odem u selo da kupim sapun i so... Pa eto, još i čaj za baku, ona veoma voli čaj. Inače, mogle bismo baš nikoga i da ne vidimo.

– No, vidim ja da ti i baka ne volite ljude... A mogu li ja nekada da svratim nakratko?

Ona se nasmeja i – kako se čudno, kako neočekivano promeni njeno lepo lice! Nije ostalo ni traga ranije oštrine: ono najednom postade svetlo, stidljivo, detinjasto.

– Ma šta biste radili kod nas? Baka i ja smo dosadne... Što da ne, svratite, ako ste stvarno dobar čovek. Samo... ako već nekada k nama zabasate, onda je bolje bez puške...

– Bojiš se?

– Zašto da se bojim? Ničega se ja ne bojim – i u njenom glasu opet se oseti puna sigurnost. – Samo ja to ne volim. Zašto ubijati ptičice, ili, na primer, zečeve? Nikome oni ništa nažao ne čine, a žele da žive isto kao vi i ja. Ja ih volim: oni su mali, tako glupi... Ali, uostalom, do viđenja – požuri ona – ne znam kako da vas zovem... Bojim se, grdiće me baka.

I lako i brzo otrča kući, sagnuvši glavu i pridržavajući rukama vetrom razbarušenu kosu.

– Stani, stani! – viknuh. – Kako se zoveš? Hajde da se upoznamo kako treba.

Ona za trenutak zastade i okrete se k meni.

– Aljona me zovu... Po ovdašnjem – Olesja.

Zabacih pušku na rame i odoh u pravcu koji mi je pokazala. Popevši se na malo brdašce, odakle je počinjala uska, jedva primetna šumska stazica, okrenuh se. Crvena Olesjina suknja, lako zatalasana vetrom, još se videla na doksatu kuće, izdvajajući se kao upadljiva mrlja na zaslepljujuće beloj, ravnoj snežnoj pozadini.

Sat posle mene dođe kući Jarmola. Kao uvek neraspoložen da vodi prazne razgovore, on me nijednom rečju ne upita o tome gde sam i kako sam zalutao. Samo, kao uzgred, reče:

– Tamo... zeca sam ostavio u kuhinji... hoćemo li ga peći ili hoćete nekome da ga pošaljete?

– Pa ti, Jarmola, i ne znaš gde sam ja danas bio? – rekoh, unapred

zamišljajući lugarevo zaprepašćenje.

– A što da ne znam? – grubo progunđa Jarmola. – Zna se, išli ste kod veštica...

– Pa kako si to saznao?

– A kako da ne saznam? Vidim, ne odazivate se, pa se vratim na vaš trag... Eh, paniću, – dodade on sa prekornom ljutnjom. – Ne bi trebalo time da se bavite... Grehota je!...

IV

Proleće je te godine stiglo rano, naglo, i – kao uvek u Polesju – neočekivano. Potekli su po seoskim ulicama nemirni, tamni, svetlucavi potočići, ljutito se penušajući kraj kamenja na koje su nailazili i brzo vrteći iverke i guščije perje; u ogromnim barama odražavalo se plavo nebo sa okruglim, kao uskovitlanim belim oblacima koji su plovili po njemu; sa krovova su počele da padaju česte zvonke kapi. Vrapci su u jatima zaposeli bele vrbe kraj puta i čavrljali tako glasno i uzbuđeno da se ništa nije moglo čuti od njihove galame. Svuda se osećao radostan, užurban životni nemir.

Sneg se istopio, samo je ponegde ostao u vidu prljavih, rastresitih komada u dolinama i senovitim šumarcima. Ispod njega provirila je obnažena, mokra, topla zemlja, koja se preko zime odmorila i sada je bila puna svežih sokova i žudnje za novim materinstvom. Iznad crnih njiva lepršalo je lako isparenje, ispunjavajući vazduh mirisom otkravljene zemlje – onim svežim, neodoljivim i snažnim opojnim mirisom proleća, koji čak i u gradu raspoznaješ među stotinama drugih mirisa. Činilo mi se da se zajedno s tim mirisom u moju dušu uliva prolećna tuga, slatka i nežna, ispunjena nemirnim očekivanjima i nejasnim predosećajima – poetska tuga koja sve žene čini u našim očima lepuškastim i koja je uvek začinjena neodređenom žalošću za prošlim prolećima. Noći su postale toplije; u njihovom gustom vlažnom mraku osećao se nevidljiv užurban stvaralački rad

prirode...

Tih prolećnih dana Olesjin lik nije mi izlazio iz glave. Godilo mi je da, kada ostanem sam, legnem, zatvorim oči da se bolje usredsredim, i neprestano izazivam u svojoj uobrazilji njeno čas strogo, čas lukavo, čas obasjano nežnim osmehom lice, njeno mlado telo, odraslo na slobodi među stablima stare šume, vitko i snažno kao u mladih jela, njen svež glas sa neočekivano dubokim baršunastim nijansama... „U svim njenim pokretima, u njenim rečima", mislio sam – „ima nešto plemenito (naravno, u najboljem smislu te dosta otrcane reči), neka urođena prefinjena suzdržanost..." Takođe me je privlačio Olesji i neki oreol tajanstvenosti koja ju je okruživala, sujeverna reputacija veštice, život u gustoj šumi sred močvare i naročito – ta ponosita uverenost u svoje snage, koja se primećivala u ono malo reči upućenih meni.

Sasvim je razumljivo da sam, samo što su se malo prosušile šumske stazice, krenuo u kućicu „na kokošijim nogama". Za slučaj da budem prinuđen da smirujem staričino gunđanje, ponesoh pola funte čaja i nekoliko pregršti šećera u kockama.

Obe žene zatekao sam kod kuće. Starica se vrzmala oko razbuktale peći, a Olesja je prela lan, sedeći na neobično visokoj klupi; kada sam ulazeći lupnuo vratima, ona se okrete, konac se prekide u njenim rukama i vreteno se otkotrlja po patosu.

Starica me je neko vreme pažljivo i ljutito posmatrala, namrštivši se i zaklanjajući šakom lice od jare iz peći.

– Zdravo, bakice! – rekoh gromkim, bodrim glasom. – Mora biti da me ne prepoznaješ? Sećaš li se, prošlog meseca navraćao sam da pitam za put? Sećaš li se da si mi vračala?

– Ničega se ne sećam, baćuška, – promrmlja starica, nezadovoljno tresući glavom – ničeg se ne sećam. I nikako ne mogu da shvatim – šta si kod nas izgubio. Kakvo smo ti mi društvo? Mi smo obični ljudi, prosti... Nemaš šta ti kod nas da tražiš. Šuma je velika, ima mesta, ne moramo se sresti... eto, tako...

Zbunjen neljubaznim dočekom, sasvim sam se pomeo i našao se u tako glupom položaju kada ne znaš šta da radiš: da li da grubost pretvoriš u šalu, ili da se i sam naljutiš, ili, najzad, da se ne rekavši ni reči okreneš i odeš. Nehotice okrenuh se s bespomoćnim izrazom lica Olesji. Ona se jedva primetno osmehnu sa nijansom dobrodušne ironije, ustade od preslice i priđe starici.

– Ne boj se, bako, – reče ona pomirljivo – to nije zao čovek, on nam neće ništa nažao učiniti. Izvolite, molim vas, sedite – dodade pokazujući mi klupu u prednjem uglu i ne obraćajući više pažnju na staričino gunđanje.

Okuražen njenom pažnjom, dosetih se da upotrebim odlučujuće sredstvo.

– Ala si ti ljutita, bakice... Samo što se gost pojavi na pragu, a ti odmah grdiš. A ja sam ti doneo ponude – rekoh, vadeći iz torbe svoje paketiće.

Starica baci brz pogled na zavežljaje, ali se odmah okrenu ka peći.

– Nikakve mi tvoje ponude nisu potrebne – progunđa, ljutito džarajući žaračem ugljevlje. – Poznajemo mi takve goste. Prvo ti se bez sapuna uvlače u dušu, a posle... Šta ti je to u fišeku? – okrenu se odjednom k meni.

Istoga časa dadoh joj čaj i šećer. To je ublažujuće delovalo na staricu, mada je produžila da gunđa, iako ne više maločašnjim nepomirljivim tonom.

Olesja opet poče da prede, a ja se smestih kraj nje na nisku, kratku i veoma rasklimatanu klupicu. Levom rukom Olesja je brzo uvrtala belu kudelju meku kao svila a u desnoj joj se sa lakim zujanjem okretalo vreteno, koje bi ona čas puštala da pada skoro do zemlje, čas ga vešto hvatala i kratkim pokretima prstiju opet prinuđivala da se vrti. Taj posao, tako jednostavan na prvi pogled, a koji u suštini zahteva ogromnu, mnogovekovnu praksu i veštinu, ona je radila kao od šale. Nehotice obratih pažnju na njene ruke: bile su ogrubele i pocrnele od rada, ali malene i tako lepog oblika, da su na njima mogle da joj pozavide mnoge otmene devojke.

– A, eto, vi mi tada ne rekoste da vam je baka bacala karte – izusti Olesja. I videći da sam bojažljivo pogledao nazad, dodade: – Ništa, ništa, ona je malo tvrda na ušima, neće čuti. Ona samo moj glas dobro razume.

– Pa, jeste, bacala je. A što?

– Pa onako... Jednostavno pitam... A je l' vi verujete? – baci na me kradomice brz pogled.

– U šta? U to što mi je tvoja baka vračala, ili uopšte?

– Ne, uopšte...

– Kako da kažem, biće tačnije da ne verujem, ali, ipak, ko zna? Kažu, dešava se… Čak i u pametnim knjigama napisano je o tome. A eto, u to što je tvoja baka govorila, baš uopšte ne verujem. Tako će bilo koja seljanka umeti da proriče.

Olesja se osmehnu.

– Da, istina je da ona sada loše vrača. Ostarila je a i mnogo se boji. A šta su vam rekle karte?

– Nije bilo ničeg zanimljivog. Sada se i ne sećam. Ono što obično kažu: daleki put, dobitak na trefu… Ja sam čak i zaboravio.

– Da, da, loša je ona vračara postala. Mnoge reči je zbog starosti zaboravila… Ne može ona. A i boji se. Jedino ako vidi novac, onda pristane.

– A čega se boji?

– Zna se čega, boji se vlasti… Pandur dođe i uvek preti: „Ja te“, kaže, „uvek, u svako doba mogu strpati. Ti znaš“, kaže, „šta vama sleduje za vračanje? Slanje na doživotnu robiju na Sokolsko ostrvo“. Šta vi mislite, da li on to laže ili ne?

– Da laže – ne laže; stvarno, za to nešto sleduje, ali ne tako strašno… Dobro, a ti, Olesja, umeš li ti da vračaš?

Ona kao da se malo zbunila, ali samo za tren.

– Vračam… Samo ne za novac – dodade ona brzo.

– Možda ćeš i meni da baciš karte?

– Ne – tiho ali odlučno odgovori ona, odmahnuvši glavom.

– Pa zašto nećeš? Ako ne sada, onda drugi put… Meni se nešto čini da ćeš mi ti reći istinu.

– Ne. Neću. Nipošto neću.

– E, pa to već nije lepo, Olesja. U ime prvog susreta ne možeš da odbijaš… Zašto nećeš da pristaneš?

– Zato što sam vam već jednom bacala karte, drugi put se ne sme…

– Ne sme? Pa zašto? Ja to ne razumem.

– Ne, ne, ne sme se… ne sme… – prošapta ona sa sujevernim strahom. – Sudbina se ne sme dva puta ispitivati… To ne valja… Ona će saznati, čuti… Sudbina ne voli kada je ispituju. Zato su sve vračare nesrećne.

Hteo sam Olesji da odgovorim nekom šalom, ali nisam mogao: suviše mnogo iskrenog ubeđenja beše u njenim rečima, tako da kada ona pomenuvši sudbinu pogleda sa čudnim strahom na vrata, ja nehotice ponovih taj pokret.

– Dobro, ako nećeš da mi gledaš u karte, ispričaj mi šta je onda stajalo u kartama – zamolih je.

Olesja odjednom baci preslicu i svojom rukom dodirnu moju.

– Ne... Bolje ne – reče, i njene oči dobiše molećiv dečji izraz. – Molim vas, ne tražite... Nije vam dobro stajalo... Bolje ne tražite...

Ali ja nastavih da ubeđujem. Nisam mogao da odredim: da li su njeno odbijanje i nejasni nagoveštaji o sudbini dobro uvežbani postupci gatare, ili je ona zaista i sama verovala u to što je govorila, ali bilo mi je nekako nelagodno, gotovo strašno.

– Pa dobro, ipak ću reći – pristade na kraju Olesja. – Samo pazite, da se dogovorimo unapred: ne ljutite se ako vam nešto ne bude po volji. Eto šta vam je stajalo: mada ste dobar čovek, slabić ste... Dobrota vaša nije lepa, ne ide od srca. Niste gospodar svoje reči. Volite da budete gospodar nad ljudima, a, iako to ne želite, ipak im se potčinjavate. Vino volite, a takođe... Ali, svejedno, kad pričam, onda već sve po redu... Nas, ženskinje, mnogo volite, i od toga ćete u životu mnoge nevolje imati... Ne cenite novac i ne umete da ga prištedite – bogat nikada nećete biti... Da nastavim?

– Govori, govori! Sve što znaš, govori!

– Stajalo je dalje da će vam život biti neveseo. Nikoga vi srcem nećete zavoleti, zato što imate hladno srce, lenje, a onima koji će vas voleti donećete mnogo bola. Nikada se nećete oženiti, tako ćete kao neženja i umreti. Velike radosti u životu nećete imati, ali ćete imati mnogo dosade i teškoća... Nastaće takvo vreme, da ćete poželeti da dignete ruku na sebe... U takvom ćete se zapletu naći... Ali nećete se usuditi, izdržaćete... Bićete u velikoj oskudici, ali pred kraj života sudbina će vam se promeniti zbog smrti nekog bliskog vam čoveka, i to za vas sasvim neočekivano. Samo, sve će to biti kroz mnogo godina, a, evo, ove godine... Ja ne znam tačno kada – karte kažu, da će vrlo brzo... Možda čak i ovog meseca...

– Pa šta će se desiti ove godine? – upitah, kad ona ponovo zastade.

– Pa eto, već se i bojim da govorim dalje. Stoji vam velika ljubav

od strane dame tref. Samo ne mogu da odgonetnem da li je ona udata ili je devojka, a znam da ima crnu kosu...

Nehotice bacih brz pogled na Olesjinu glavu.

– Šta vi to gledate? – ona odjednom pocrvene, osetivši moj pogled sa razumevanjem svojstvenim nekim ženama. – Pa da, slično mojoj – produži ona nesvesno popravljajući kosu i još više crveneći.

– Znači, ti kažeš – velika trefova ljubav? – našalih se.

– Ne smejte se, ne treba da se smejete – ozbiljno, skoro strogo reče Olesja. – Ja vam sve vreme samo istinu govorim.

– Dobro, neću, neću. Šta dalje?

– Dalje... Oh! Loše stoji toj dami tref, gore od smrti. Zbog vas će doživeti veliku sramotu, što se celoga života ne može zaboraviti, stoji joj duga tuga... A vama u njenoj planeti ništa loše ne stoji.

– Slušaj, Olesja, a zar nisu mogle karte da te prevare? Zašto bih ja toliko neprijatnosti pričinjavao dami tref? Ja sam čovek tih, skroman, a ti si toliko užasa o meni napričala.

– E, to već ne znam. Pa i ispalo je tako da nećete to vi da napravite – to jest, ne namerno, nego će se zbog vas ta nesreća dogoditi... Eto, kada se moje reči obistine, tad ćete me se setiti.

– I sve si to videla u kartama, Olesja?

Ona odgovori posle izvesnog vremena, nerado i nekako neodređeno:

– I u kartama... Ali ja i bez njih mnogo saznam, eto, recimo, po licu. Ako, na primer, neki čovek mora ubrzo umreti lošom smrću, ja ću to odmah na njegovom licu pročitati, čak ne moram sa njim ni da govorim.

– Pa šta ti vidiš na njegovom licu?

– Ta ja ni sama ne znam. Odjednom mi dođe nekako strašno, kao da on mrtav preda mnom stoji. Eto, bar baku pitajte, ona će vam reći da istinu kažem. Trofim, vodeničar, pretprošle godine obesio se u svojoj vodenici, a ja sam ga samo dva dana pre toga videla i odmah rekla baki: „Eto, bakice, gledaj, Trofim će ovih dana umreti lošom smrću“. Tako je i bilo. A lane o božićnim praznicima svratio je k nama konjokradica Jaška, molio je baku da mu gata. Baka mu je otvorila karte, počela je da vrača. A on u šali pita: „Ti mi, bako, reci kakvom ću smrću umreti?“ A sâm se smeje. A ja, kad sam ga pogledala, ni da

se pomaknem ne mogu: vidim, sedi Jakov, lice mu je mrtvo, zeleno... Oči su zatvorene, a usne crne... Posle, kroz nedelju dana, čujemo da su seljaci uhvatili Jakova kad je hteo da odvede konje... Cele noći su ga tukli... Zao nam je narod ovde, nemilosrdan... U pete su mu zabili eksere, kočevima polomili sva rebra, a ujutru je dušu ispustio.

– A što mu ti ne reče da ga čeka nevolja?

– A što da kažem? – pobuni se Olesja. – Zar možeš pobeći od onoga što ti je suđeno? Samo bi uzalud čovek svoje poslednje dane uznemiren bio... Ma i meni samoj je gadno, što tako vidim, sama se sebi smučim... Ali šta ću? To mi je sudbina. Baka moja, kad je mlađa bila, isto je prepoznavala smrt, i moja mati isto, i bakina mati – to nije od nas... to je tako u našoj krvi.

Ona je prestala da prede i sedela je nisko sagnute glave, tiho stavivši ruke na kolena. U njenim nepokretnim očima raširenih zenica odrazio se nekakav mračan užas, nekakva nehotična pokornost tajnim silama i natprirodnim moćima, koje su bacile senku na njenu dušu.

V

U međuvremenu starica je prostrla na sto čist peškir sa izvezenim krajevima i stavila na njega glineni ćup, koji se pušio.

– Hajde da večeraš, Olesja, – pozva ona unuku i, posle trenutnog kolebanja, dodade obraćajući se meni – možda biste i vi, gospodine, s nama jeli? Izvolite... Samo, naša hrana nije bogzna šta, supe mi ne kuvamo, nego jednostavno poljski krupnik.

Ne može se reći da je njen poziv bio naročito uporan, i već sam hteo da ga odbijem, ali me Olesja sa svoje strane zamolila sa tako milom prostodušnošću i sa tako nežnim osmehom, da sam nehotice pristao. Ona mi je sama sipala pun tanjir krupnika – čorbe od heljde sa slaninom, lukom, krompirom i kokošjim mesom – izvanredno ukusnog i hranljivog jela. Sedajući za sto, ni baka ni unuka nisu se

prekrstile. U toku večere nisam prestajao da posmatram obe žene, zato što se po mom dubokom uverenju koje i sada zastupam nigde čovek ne ispoljava tako jasno, kao za vreme jela. Starica je gutala krupnik sa takvom užurbanom halapljivošću, glasno mljackajući i gurajući u usta ogromnu parčad hleba, tako da su se ispod njenih mlitavih obraza nadule i pokretale velike guke. Olesja je čak i u držanju za stolom imala neku urođenu finoću.

Jedan sat posle večere oprostih se sa domaćicama kućice „na kokošijim nogama“.

– Hoćete li da vas malo ispratim? – predloži Olesja.

– Kakav si to ispraćaj izmislila! – ljutito promrmlja starica. – Ne drži te mesto, skakavče...

Ali Olesja je već stavila na glavu crvenu kašmirsku maramu i odjednom pritrčavši baki zagrli je i zvonko poljubi.

– Bakice! Mila, draga, zlatna... ja ću samo za trenutak, za tren i natrag.

– Hajde, dobro, dobro, nestašnice, – slabo se branila od nje starica. – Vi, gospodine, ne zamerite: ona mi je detinjasta.

Prošavši uzani puteljak, izađosmo na šumski put, crn od blata, sav u tragovima od kopita i ispresecan brazgotinama od točkova punim vode, u kojoj se odražavala vatra večernjeg rumenila. Išli smo ivicom puta gusto pokrivenog mrkim prošlogodišnjim lišćem, koje se još nije osušilo posle snega. Ponegde su, kroz njegovo mrtvo žutilo, podizali svoje ljubičaste glavice krupni zvončići „sna“ – prvog cveta Polesja.

– Slušaj, Olesja, – počeh – veoma bih želeo da te pitam nešto, ali se bojim da ćeš se naljutiti... Reci mi, da li je istina što pričaju da je tvoja baka... kako da se izrazim...

– Vračara? – mirno mi pomože Olesja.

– Ne... Ne vračara... – zbunih se ja. – Pa dobro, ako baš hoćeš – vračara... Naravno, svašta svet priča. Prosto zato što ona zna nekakve trave, sredstva, bajanje... Uostalom, ako ti je to neprijatno, ti možeš i da ne odgovaraš.

– Ne, zašto – odgovori ona jednostavno – šta je tu neprijatno? Jeste, ona je zaista vračara. Samo, sada je ostarila i ne može više da radi ono što je radila ranije.

– A šta je umela da radi? – zainteresovah se ja.

– Svašta... Umela je da leči, pomagala je protiv zubobolje, zaustavljala krv, bajala od ujeda besnog psa ili zmije, otkrivala zakopano blago... ma nemoguće je sve nabrojiti.

– Znaš šta, Olesja?... Oprosti mi, ali ja u sve to ne verujem. Budi iskrena sa mnom, nikome neću reći: pa to je sve – samo pretvaranje, samo da se ljudi varaju?

Ona ravnodušno sleže ramenima.

– Mislite kako hoćete. Naravno, seljanku je lako prevariti, ali vas ja ne bih varala.

– Znači, ti čvrsto veruješ u vradžbine?

– Pa kako da ne verujem? Nama je vračanje u porodici. A i sama mnogo šta znam.

– Olesja, mila... Kad bi ti samo znala kako me to zanima... Zar zaista nećeš ništa da mi pokažeš?

– Što da ne, pokazaću, ako hoćete – spremno se složi Olesja. – Hoćete odmah?

– Da, ako možeš, odmah.

– A nećete da se bojite?

– Taman posla. Noću bih se možda i bojao, a sada je još svetlo.

– Dobro. Dajte mi ruku.

Ja se pokorih. Olesja brzo zadiže rukav mog kaputa i otkopča dugme na manžeti, posle izvuče iz svog džepa omanji, oko petnaest santimetara dug finski nožić i izvadi ga iz kožne futrole.

– Šta ćeš to da radiš? – upitah, osećajući kako se u meni rađa podmukla bojazan.

– A, evo odmah... Pa vi rekoste da se nećete plašiti!

Odjednom njena ruka napravi jedva primetan lak pokret i ja osetih u mekom delu ruke, malo iznad onog mesta gde se napipava puls, razdražujući dodir oštrog sečiva. Krv je odmah navrla po celoj širini posekotine, potekla po ruci i u čestim kapima počela da kaplje na zemlju. Jedva se uzdržah da ne viknem, ali sam, izgleda, pobledeo.

– Ne bojte se, ostaćete živi – osmehnu se Olesja.

Ona snažno steže rukom moju ruku iznad rane, nisko se sagnu li-

cem ka njoj i poče brzo šaputati nešto, dišući na moju kožu isprekidano i vrelo. Kada se Olesja uspravila i otvorila svoje prste, na ranjenom mestu se videla samo jedna crvena ogrebotina.

– Šta kažete? Da li vam je dosta? – sa lukavim osmehom upita ona, skrivajući svoj nožić. – Hoćete li još?

– Naravno, hoću. Samo kada bi moglo ne tako strašno i bez krvoprolića, molim te.

– Šta da vam tako pokažem? – zamisli se ona. – Recimo, neka bude ovo: idite ispred mene putem... Samo pazite, ne okrećite se.

– A to neće biti strašno? – upitah, trudeći se da bezbrižnim osmehom prikrijem plašljivo iščekivanje neprijatnog iznenađenja.

– Ne, ne... Sitnica... Idite.

Krenuh napred vrlo zainteresovan, osećajući iza svojih leđa napregnuti Olesjin pogled. Ali, prešavši dvadesetak koračaja, odjednom se spotakoh na sasvim ravnom mestu i padoh ničice.

– Idite, idite! – povika Olesja. – Ne okrećite se! Nije to ništa, do svadbe će da zaraste... Čvršće se držite za zemlju, kada budete padali.

Krenuh dalje. Još deset koračaja, i ja se po drugi put ispružih koliko sam dug.

Olesja se glasno zasmeja i zatapša rukama.

– No, šta je? Jeste li zadovoljni? – viknu ona svetlucajući svojim belim zubima. – Verujete li sada? Ništa, ništa!... Poleteli ste ne nagore već nadole.

– Kako si to uradila? – sa čuđenjem zapitah, stresajući sa sebe grančice i suve travčice, prilepljene uz moje odelo. – Je li to tajna?

– Uopšte nije tajna. Sa zadovoljstvom ću vam ispričati. Samo bojim se da vi, možda, nećete razumeti... Neću umeti da objasnim...

Ja je stvarno nisam potpuno razumeo. Ali, ako se ne varam, taj originalni trik sastoji se u tome što se ona, idući za mnom neposredno korak u korak i netremice me gledajući, istovremeno trudi da podražava svaki, ma i najmanji moj pokret, tako reći, poistovećuje se sa mnom. Prošavši tako nekoliko koračaja, ona počinje u mislima da zamišlja na nekom rastojanju ispred mene kanap, razapet preko puta na visini od jednog aršina nad zemljom. Onoga trenutka kada bih ja morao da dodirnem nogom taj kanap. Olesja pravi pokret kao da pada, i onda, po njenim rečima – i najsnažniji čovek mora neminov-

no pasti... Tek mnogo kasnije setio sam se nejasnog Olesjinog objašnjenja kada sam čitao izlaganje doktora Šarkoa o ogledima koje je vršio sa dve pacijentkinje Salpetrijera, koje su bile profesionalne vračare i koje su patile od histerije. I bio sam vrlo začuđen saznavši da su francuske vračare iz naroda pribegavale u sličnim slučajevima potpuno istom postupku, koji je primenjivala lepuškasta poleska vračara.

– O! Ja još mnogo svega znam – samouvereno izjavi Olesja. – Na primer, mogu da vam uteram strah.

– Šta to znači?

– Učiniću tako da ćete osetiti strah. Sedite vi, recimo, uveče u svojoj sobi i odjednom osetite bez ikakvog razloga takav strah da počinjete drhtati i ne smete da se okrenete. Samo u tom slučaju moram da znam gde vi živite, i da pre toga vidim vašu sobu.

– Pa, to je sasvim jednostavno – izrazih sumnju. – Priđeš prozoru, kucneš, vikneš nešto.

– O, ne, ne... Ja ću u to vreme biti u šumi, nikuda iz kuće neću izaći... Ali ću sedeti i stalno misliti da, evo, idem ulicom, ulazim u vašu kuću, otvaram vrata, ulazim u vašu sobu... Vi sedite negde... recimo, kraj stola... ja se prikradam otpozadi polako... vi me ne čujete... ja vas hvatam za rame rukama i počinjem da stežem... sve jače, jače, jače... a sama vas gledam... evo ovako – gledajte...

Njene tanke obrve odjednom se skupiše, oči me uporno posmatraju groznim pogledom koji privlači, zenice su se povećale i poplavile. Odmah sam se setio glave Meduze koju sam video u Moskvi u Tretjakovskoj galeriji – rad ne sećam se koga umetnika. Pod tim upornim, čudnovatim pogledom obuze me hladan užas kao pred nečim natprirodnim.

– No, dosta, dosta, Olesja... prestani – rekoh sa izveštačenim smehom. – Meni se mnogo više dopada kada se osmehuješ – tada imaš tako milo, detinjasto lice.

Krenuli smo dalje. Odjednom sam se setio Olesjinog načina izražavanja i, za prostu devojku čak i prefinjenosti rečenica, pa rekoh:

– Znaš šta me čudi kod tebe, Olesja? Eto, ti si odrasla u šumi, nikoga nisi viđala... Čitati, naravno, takođe nisi mnogo mogla...

– Pa ja uopšte i ne umem da čitam.

– E, pa, tim pre... Međutim, ti tako dobro govoriš, ništa gore ne-

go prava gospođica. Reci mi, otkuda ti to? Razumeš li šta te pitam?

– Da, razumem. To je sve od bake... Vi ne sudite po tome što ona tako izgleda. U! Kako je ona pametna! Eto, možda će ona i pred vama da se raspriča, kada više navikne na vas... Ona sve zna, sve, sve na svetu, bilo šta da upitaš. Istina, sad je ostarila.

– Znači, ona je u svom životu mnogo videla? Odakle je rodom? Gde je ranije živela?

Izgleda da se ova pitanja nisu dopala Olesji. Ona odgovori posle izvesnog vremena, nerado i neodređeno:

– Ne znam... Pa ona o tome ne voli da govori. Ako nekada i kaže ponešto, uvek moli da se to zaboravi i da se više ne pominje... E, ipak moram ići – užurba se Olesja – baka će se ljutiti. Do viđenja... Oprostite, ne znam vaše ime.

Ja joj rekoh.

– Ivan Timofejevič? Drago mi je. Pa do viđenja, Ivane Timofejeviču! Neka vam ne bude ispod časti da navratite.

Na rastanku pružih joj ruku i njena mala snažna ruka odvrati mi jakim, drugarskim stiskom.

VI

Od toga dana postao sam čest gost u kućici „na kokošijim nogama“. Svaki put kada bih dolazio, Olesja bi me dočekivala sa svojim uobičajenim uzdržanim dostojanstvom. Ali uvek, pri prvom nehotičnom pokretu koji bi napravila kada bi me ugledala, primećivao sam da se raduje mome dolasku. Starica, kao i ranije, nije prestajala da mrmlja nešto sebi u bradu, ali nije javno ispoljavala neprijateljstvo, zahvaljujući za mene nevidljivom, ali nesumnjivom zauzimanju unuke; isto su tako ne mali uticaj, povoljan po mene, imali pokloni koje sam ponekad donosio: čas topla marama, čas tegla slatkog, čas flaša višnjevače. Olesja i ja smo, kao po prećutnom dogovo-

ru, uobičajili da me ona prati do Irinovskog druma kad krenem kući. I uvek bi tada počinjao tako živ, interesantan razgovor, da smo se oboje nehotice trudili da produžimo put, idući što je moguće sporije ćutljivim šumskim proplancima. Kada bismo stigli do Irinovskog druma, ja bih je pratio natrag oko pola vrste, i opet, pre no što bismo se pozdravili, još dugo smo razgovarali, stojeći ispod mirišljave nadstrešnice od borovih grana.

Mene je kod Olesje očarala ne samo lepota, već i njena celovita, samostalna slobodna priroda, njen um, istovremeno i jasan i obavijen nepokolebivim nasleđenim sujeverjem, detinjasto nevin, ali ne lišen vragolaste koketerije lepe žene. Ona me je neumorno i podrobno ispitivala o svemu što je interesovalo i uzbuđivalo njenu netaknutu, bujnu maštu: o zemljama i narodima, o prirodnim pojavama, o ustrojstvu zemlje i vasione, o učenim ljudima, o velikim gradovima... Mnogo od toga izgledalo joj je čudnovato, kao iz bajke, nestvarno. Ali ja sam od samog početka našeg poznanstva imao s njom tako ozbiljan, iskren i jednostavan ton, da je ona rado, bez rezerve verovala u sve što sam joj pričao. Ponekad, ne znajući kako da objasnim nešto što je, po mom mišljenju, bilo nerazumljivo za njenu poludivlju glavu (a ponekad ne sasvim jasno i meni samom), odgovarao sam na njena vatrena pitanja: „Vidiš li... Neću umeti da ti ispričam... Nećeš me razumeti“.

Tada bi ona počinjala da me preklinje:

– Ne, molim vas, molim, ja ću se potruditi... Recite kako bilo... makar i nerazumljivo...

Ona me je primoravala da se upuštam u fantastična poređenja, u najslobodnije primere, i kada mi je bilo teško da nađem odgovarajući izraz, ona mi je pomagala čitavom bujicom nestrpljivih nastavaka sličnih onima koje mi nudimo čoveku koji muca, kada mučno zastane na jednoj reči. I stvarno, na kraju krajeva njen gipki nemirni um i sveža mašta prevladali su moju pedagošku nemoć. Nehotice sam postajao ubeđen da je ona, s obzirom na njenu sredinu i na njeno vaspitanje (ili, bolje rečeno, njegov nedostatak), posedovala vanredne sposobnosti.

Jednom sam nešto uzgred spomenuo o Petrogradu. Olesja se odmah zainteresova:

– Šta je to Petrograd? Varošica?

– Ne, to nije varošica; to je najveći ruski grad.

– Najveći? Najveći, najveći što postoji? I većeg od njega nema? – naivno me poče ispitivati.

– Pa da… Tamo živi sva glavna vlast… velika gospoda… Kuće su tamo sve kamene, drvenih nema.

– Pa svakako daleko veći od naše Stepanje? – uvereno upita ona.

– O, da… malo veći… tako, jedno pet stotina puta. Tamo ima takvih kuća gde u svakoj živi duplo više sveta nego u celoj Stepanji.

– Ah, bože moj! Pa kakve su te kuće? – skoro sa strahom upita Olesja.

Morao sam, po običaju, da upotrebim poređenje.

– Užasne kuće. Imaju četiri, pet, a neke i šest spratova. Vidiš, eno, onaj bor?

– Najveći? Vidim.

– Eto, tako visoke kuće. I odozgo do dole pune su ljudi. Žive ti ljudi u malim sobičcima, kao ptice u kavezima, po jedno deset ljudi u svakom, tako da za sve skoro da nema dovoljno vazduha. A drugi žive dole, ispod same zemlje, u vlazi i hladnoći; dešava se da ne vide u svojoj sobi sunce cele godine.

– E pa, ja nipošto ne bih promenila svoju šumu za vaš grad – reče Olesja, mašući glavom. – Ja i u Stepanju kad odem na pijac, smuči mi se. Guraju se, galame, svađaju… I takva me tuga obuzme za šumom – da bih sve bacila i pobegla glavom bez obzira… Neka ide s milim bogom taj vaš grad, ne bih ja tamo živela nikada.

– E, a ako tvoj muž bude iz grada? – upitah sa smeškom.

Namrštila se, i tanke nozdrve joj zadrhtaše.

– Koješta! – reče sa nipodaštavanjem. – Ne treba mi nikakav muž.

– To ti samo sada tako govoriš, Olesja. Skoro sve devojke to isto kažu, pa se ipak udaju. Pričekaj malo; srešćeš nekoga, zavolećeš – pa ćeš ne samo u grad, već i na kraj sveta sa njim da pođeš.

– Ah, ne, ne… molim vas, nećemo o tome – ljutito se branila ona. – Čemu takav razgovor?… Molim vas, nemojte.

– Što si ti smešna, Olesja. Zar ti zaista misliš da nikad u životu nećeš zavoleti muškarca? Ti si tako mlada, lepa, jaka. Ako ti se zapali krv, onda ti neće biti do zaricanja.

– Pa šta, i zavoleću! – blesnuvši očima, izazivački odgovori Olesja. – Nikoga neću da pitam.

– Onda ćeš se i udati – zadirkivao sam je.

– To vi, možda, o crkvi govorite? – doseti se ona.

– Naravno, o crkvi... Sveštenik će vas voditi oko nalonja, đakon će zapevati „Isaije likuj“, na glavu će ti staviti krunu...

Olesja spusti oči i sa slabim smeškom odrečno mahnu glavom.

– Ne, dragi moj... Možda vam se i neće dopasti ono što ću reći, samo u našoj porodici niko se nije venčavao: i mati i baka bez toga su proživele... Mi u crkvu ne smemo ni da svratimo...

– Sve to zbog vaših vradžbina?

– Da, zbog naših vradžbina – s mirnom ozbiljnošću odgovori Olesja. – Pa kako ja mogu da se pojavim u crkvi, kad je moja duša od samog rođenja prodata njemu.

– Olesja... Mila... Veruj mi, ti sama sebe obmanjuješ... Pa to je besmisleno, to je smešno što govoriš.

Na Olesjinom licu opet se pojavio onaj poznati čudan izraz neumitne i mračne pokornosti svojoj tajanstvenoj predodređenosti.

– Ne, ne... Vi to ne možete razumeti, a ja to osećam... Eto, ovde – ona čvrsto pritisnu ruku na grudi – u duši osećam. Sav naš rod je proklet na veke vekova. Ta, razmislite sami: ko nam pomaže ako ne on? Zar običan čovek može da uradi ono što ja mogu? Sva naša snaga je od njega.

Svaki put kada bi naš razgovor samo dodirnuo tu neobičnu temu, završavao bi se na sličan način. Uzalud sam iscrpljivao sve dokaze koji su Olesji bili dostupni, uzalud sam na jednostavan način govorio o hipnotisanju, o ubeđivanju, o lekarima-psihijatrima, o indijskim fakirima, uzalud sam pokušavao da joj objasnim fiziološki neke njene oglede, recimo, zaustavljanje krvi vračanjem, koje se tako jednostavno postiže veštim pritiskivanjem vene – Olesja, tako puna poverenja prema meni u svemu drugome, s tvrdoglavom upornošću odbacivala je sve moje dokaze i objašnjenja... „U redu, u redu, o zaustavljanju krvi vračanjem još ću da vam i prihvatim“ – govorila je podižući glas u žaru prepirke – „a odakle sve drugo nastaje? Zar ja samo krv umem da zaustavljam? Hoćete li da vam za samo jedan dan sve miševe i bubašvabe uništim u kući? Hoćete li da za dva dana najobičnijom vodom izlečim najjaču groznicu, makar svi vaši lekari o-

dustali da leče bolesnika? Hoćete da učinim tako da neku reč sasvim zaboravite? A zašto snove tumačim? A zašto proričem budućnost?“

Takva prepirka se uvek završavala time što bismo i ja i Olesja zaćutali, ne bez unutrašnjeg nezadovoljstva jednog prema drugom. Zaista, za mnoge stvari iz njene crne magije ja nisam imao objašnjenja u svojoj oskudnoj nauci. Ne znam i ne mogu reći da li je Olesja posedovala moć nad bar polovinom onih tajni o kojima je govorila sa tako naivnom verom, ali ono čemu sam često bivao svedok utisnulo je u mene nepokolebivo ubeđenje da je Olesja posedovala ona nesvesna, instinktivna, maglovita, slučajnim iskustvom nakupljena čudnovata saznanja, koja su išla nekoliko vekova ispred egzaktne nauke i koja žive pomešana sa smešnim i divljim verovanjima u mračnoj, nepristupačnoj narodnoj masi, prenoseći se, kao najveća tajna, s kolena na koleno.

Bez obzira na oštro neslaganje u tom pogledu, mi smo se sve više i jače vezivali jedno za drugo. O ljubavi među nama nije bila rečena još nijedna reč, ali biti zajedno, to je za nas već bila potreba, i često u trenucima ćutanja, kada bi se naši pogledi slučajno sretali, video bih kako bi se ovlažile Olesjine oči i kako je kucala tanka plava žilica na njenoj slepoočnici...

No, zato su se moji odnosi s Jarmolom sasvim poremetili. Za njega, očigledno, nisu predstavljale tajnu moje posete kućici „na kokošijim nogama“ i večernje šetnje sa Olesjom: on je uvek sa zapanjujućom tačnošću znao šta se događa u njegovoj šumi. Pre nekog vremena primetio sam da počinje da me izbegava. Njegove crne oči pratile su me izdaleka s prekorom i nezadovoljstvom svaki put kada bih se spremao da idem u šumu, mada svoju osudu on nije izražavao nijednom reči. Naši komično ozbiljni časovi opismenjavanja bili su prekinuti. Ako bih ponekad uveče zvao Jarmolu da uči, on bi samo odmahivao rukom.

– Koješta! Jalov je to posao, paniću, – govorio bi sa lenjim prezirom.

U lov smo, takođe, prestali da idemo. Svaki put kada bih pokretao razgovor o tome, Jarmola je nalazio neki razlog da odbije: čas mu je puška bila pokvarena, čas ker bolestan, čas on nije imao vremena. „Nema vremena, paniću... mora se njiva danas uzorati“ – najčešće bi odgovarao Jarmola na moj poziv, a ja sam odlično znao da on uopšte neće „uzorati njivu“, već da će ceo dan provesti kraj krčme u nesigurnoj nadi da će ga neko počastiti. To ćutljivo, pritajeno neprijatelj-

stvo počinjalo je da me zamara i već sam pomišljao da se odreknem Jarmolinih usluga prvom zgodnom prilikom… Zaustavljalo me je samo osećanje sažaljenja prema njegovoj velikoj siromašnoj porodici, kojoj je Jarmolina plata od četiri rublje pomagala da ne umre od gladi.

VII

Jednom, kada sam po običaju došao pred veče u kućicu „na kokošijim nogama“, odmah mi pade u oči snuždeno raspoloženje ljenih ukućana. Starica je sedela s nogama na krevetu i, pogurivši se i obuhvativši glavu rukama, njihala se napred-nazad, nešto nejasno mrmljajući. Na moj pozdrav nije uopšte obratila pažnju. Olesja se pozdravila sa mnom kao i uvek ljubazno, ali razgovor nam nije polazio za rukom. Činilo se da me sluša rasejano i odgovara pogrešno. Na njenom lepom licu ležala je senka nekakve stalne unutrašnje brige.

– Osećam da vam se nešto neprijatno dogodilo, Olesja, – rekoh, pažljivo dodirujući njenu ruku koja je ležala na klupi.

Olesja se brzo okrenu ka prozoru, kao da tamo nešto razgleda. Trudila se da izgleda mirna, ali njene obrve su se skupile i zadrhtale, a zubi su čvrsto zagrizli donju usnu.

– Ne… šta je kod nas moglo naročito da se dogodi? – reče prigušenim glasom. – Kao što je bilo tako je sve i ostalo.

– Olesja, zašto mi ne govoriš istinu? To nije lepo s tvoje strane… A ja sam verovao da smo postali pravi prijatelji.

– Zaista nema ništa… Tako… neke brige… sitne…

– Ne, Olesja, mora da nisu sitne. Pogledaj – uopšte ne ličiš na sebe.

– To vam se samo tako čini.

– Budi iskrena prema meni, Olesja. Ne znam da li ću moći da ti

pomognem, ali ću možda makar neki savet da dam… No, na kraju krajeva, prosto će ti biti lakše kad se izjadaš nekome.

– Ah, zaista, ne vredi o tome govoriti – nestrpljivo odvrati Olesja. – Ničim nam vi tu ne možete pomoći.

Starica se odjednom, žustro kao nikad dosad, umeša u naš razgovor:

– Šta se kočoperiš, luda glavo! Predlažu ti pametnu stvar, a ti digla nos. Kao da nema na svetu nikog pametnijeg od tebe. Dozvolite, gospodine, da vam ja ispričam ceo slučaj redom – okrete se ona ka meni.

Neprilika je bila mnogo veća no što sam mogao pretpostaviti iz reči gorde Olesje. Sinoć je u kućicu „na kokošijim nogama“ svratio ovdašnji policajac.

– U početku je on, kao što je red, seo i zatražio votku – pričala je Manujliha – a zatim je počeo… „Čisti se iz kuće za dvadeset četiri sata sa svim svojim prnjama. Ako“, kaže, „sledeći put dođem i zateknem te ovde, znaj, progonstvo ti ne gine. Uz pratnju dva vojnika poslaću te, prokletu, u rodni kraj.“ A moj rodni kraj je, baćuška, daleko, grad Amčensk… Ja tamo sada nikoga ne poznajem, i dokumenta naša odavno ne važe, a pri tom su i neispravna. Bože dragi, koje li nesreće!

– A što ti je on ranije dozvoljavao da živiš a sada se predomislio? – upitah.

– Pa eto ti… Lajao je on nešto, ali ja, moram priznati, nisam razumela. Vidiš o čemu se radi: kućerak ovaj, u kojem mi živimo, nije naš, već spahijski. Olesja i ja smo ranije u selu živele, a posle…

– Znam, znam, bako, čuo sam o tome… Seljaci su se na tebe razljutili…

– Eto, baš to. Tada sam ja kod starog spahije, gospodina Abrosimova, ovu udžericu iskamčila. Eto, a sad kao da je šumu kupio novi spahija i kao da on hoće nekakve močvare da isušuje, šta li. Samo, šta im ja tu smetam?

– Bakice, a možda je sve to samo laž? – primetih. Jednostavno policajac je poželeo da dobije „crvenu“.[29]

. . . .

[29] Novčanica od deset rubalja.

– Nudila sam, rođeni, nudila. Ne uzima! Eto ti... Davala sam mu dvadeset pet rubalja, ne uzima... Ma kakvi! Tako se razbesneo na mene da ja već nisam znala gde sam. Zapucao jedno te isto: „Napolje i napolje!“ Šta ćemo sad da radimo, jadne mi sirotice! Baćuška rođeni, bar nam ti nečim pomozi, ubedi ga, nezajažljivu izelicu. Večito bih ti, čini mi se, bila zahvalna.

– Bako! – prekorno i naglašavajući svaki slog reče Olesja.

– Ma, šta ti – bako! – naljuti se starica. – Ja sam ti baka evo već dvadeset petu godinu. Zar je, po tebi, bolje ići s prosjačkim štapom? Ne, gospodine, nemojte nju slušati. Smilujte se, ako možete nešto da učinite – učinite.

Obećah neodređeno da ću se zauzeti, mada je iskreno govoreći, malo bilo nade. Ako već naš policajac odbija da „primi“, znači stvar je bila vrlo ozbiljna. Te večeri Olesja se pozdravila sa mnom vrlo hladno i nije kao dosad pošla da me isprati. Video sam da je ponosita devojka ljuta na mene što sam se umešao i da se pomalo stidi bakine žalopojke.

VIII

Bilo je sivo, toplo jutro. Nekoliko puta počinjala je da pada krupna, kratkotrajna, blagodatna kiša, posle koje naočigled raste mlada trava i niču novi izdanci. Posle kiše za tren bi se pojavljivalo sunce, obasipajući radosnim sjajem umiveno kišom mlado, još nežno zelenilo jorgovana koji je ispunjavao moj vrtić; glasnija je postajala svadljiva dreka vrabaca na rastresitim baštenskim lejama; jače su mirisali lepljivi mrki pupoljci topola. Sedeo sam za stolom i crtao plan šumskog letnjikovca, kad u sobu uđe Jarmola.

– Došao je pandur – reče turobno.

Tog trenutka potpuno sam bio zaboravio da sam pre dva dana naredio da me obavesti ako dođe policajac, pa nikako nisam mogao odmah da shvatim kakve veze ima sad sa mnom ovaj predstavnik

vlasti.

– Šta kažeš? – upitah u nedoumici.

– Kažem: pandur je stigao – ponovi Jarmola istim neprijateljskim tonom kojim mi se obraćao poslednjih dana. – Sad sam ga video na nasipu. Ide ovamo.

Na ulici se začu tandrkanje točkova. Požurih ka prozoru i otvorih ga. Dugačak, mršav konj boje čokolade, sa opuštenom gubicom i uvređenom njuškom, umerenim kasom vukao je visoka, klimava, opletena kola pomoću samo jedne rude – drugu rudu zamenjivao je debeo kanap (zli jezici u srezu tvrdili su da je policajac namerno uveo ovako jadne „kočije“ da bi presekao sva nepoželjna govorkanja). Policajac je sâm upravljao konjem, ispunjavajući svojim ogromnim telom, obučenim u sivi šinjel od najfinijeg oficirskog sukna, oba sedišta.

– Moje poštovanje, Evpsihije Afrikanoviču! – viknuh naginjući se kroz prozor.

– A-a, moje poštovanje! Kako ste? – odgovori on ljubaznim, otegnutim načelničkim baritonom.

On zaustavi konja i dodirnuvši ispruženim dlanom štit kape s teškom gracioznošću nagnu napred svoje telo.

– Svratite na trenutak. Imam neki poslić s vama.

Policajac široko raširi ruke i zatrese glavom.

– Ne mogu. Na dužnosti sam. Idem u Vološu zbog mrtvaca – utopljenik.

Ali ja sam već znao slabe strane Evpsihija Afrikanoviča i zato rekoh sa nameštenom ravnodušnošću:

– Šteta, šteta... A ja sam sa imanja grofa Vorcelja dobio par takvih flaša...

– Ne mogu. Dužnost iznad svega...

– Prodao mi ih je krčmar kao dobrom poznaniku. On ih je u podrumu kao rođenu decu negovao... Možda biste svratili... A ja ću narediti da vašem konju dadu zobi.

– Eto, kakvi ste vi, zaista – s prekorom reče policajac. – Zar ne znate da je služba pre svega?... A šta je u flašama? Šljivovica?

– Ma kakva šljivovica! – odmahnuh rukom. – Starka, baćuška,

eto šta!

– Mi smo, moram priznati, već mezetili – žalosno počeša obraz policajac, namrgodivši se jako.

Ja nastavih mirno.

– Ne znam, da li je istina, ali se krčmar kleo da ima dvesta godina. Miris – prosto kao konjak i žuti se kao ćilibar.

– Eh! Šta vi sa mnom radite! – uzviknu u komičnom očajanju policajac. – Ko će da mi prihvati konja?

Starke sam stvarno imao nekoliko flaša, mada nije bila tako „drevna“ kako sam se hvalisao, ali računao sam da će joj snaga sugestije dodati nekoliko desetina godina... U svakom slučaju, bila je to prava prirodna domaća izvanredna votka, dika podruma propalog magnata. (Evpsihije Afrikanovič, koji je vodio poreklo iz svešteničke porodice, odmah je izmolio jednu bocu za slučaj, kako reče, ako dođe do nazeba...) I zakuska se kod mene našla gurmanska: mlada rotkvica sa svežim, tek ulupanim puterom.

– Pa-a, poslić vaš kakve je vrste? – upita posle pete čašice policajac, zavalivši se na naslon stare fotelje, koja zastenja pod njim.

Počeh da mu izlažem položaj sirote starice, pomenuh njenu nemoć i očaj, površno osudivši nepotreban formalizam. Policajac me je slušao oborene glave, metodično čisteći od žilica crvenu, jedru rotkvicu i žvaćući je s prijatnim hrskanjem. Povremeno bi brzo podigao prema meni ravnodušne, mutne, smešno male i plave oči, ali na njegovom ogromnom crvenom licu nisam mogao ništa da pročitam: ni sažaljenje, ni protivljenje. Kada na kraju zaćutah, on samo upita:

– Pa, šta vi to hoćete od mene?

– Kako šta? – uzbudih se ja. – Shvatite, molim vas, njihov položaj. Žive dve sirote, nezaštićene žene...

– I jedna od njih je prosto baštensko pupoljče! – zajedljivo ubaci policajac.

– Ma nije važno da li je pupoljak ili ne – to je sporedna stvar. Ali zašto se, recite, ne zauzmete za njih? Kao da baš morate da žurite da ih iselite? Pa sačekajte makar malo, dok ja lično ne odem kod spahije da se zauzmem. Šta vi rizikujete ako pričekate mesec dana?

– Kako šta rizikujem? – podskoči u fotelji policajac. – Molim vas, sve rizikujem, a pre svega službu. Samo bog zna kakav je taj gospo-

din Ilijaševič, novi spahija. Možda je spletkaroš, od onih koji, čim ima nešto, pravo za hartiju, držalju i – prijava u Petrograd? Ima kod nas i takvih!

Pokušah da umirim razgoropađenog policajca.

– Ma nemojte, Evpsihije Afrikanoviču. Vi preuveličavate čitavu stvar. Na kraju krajeva, šta? Pa rizik je rizik, a zahvalnost je ipak zahvalnost.

– *Fju-ju-ju*! – otegnuto zazvižda policajac i duboko zavuče ruke u džepove šalvara. – I to se zove zahvalnost! Šta vi mislite, da ću zbog tričavih dvadeset pet rubalja staviti na kocku svoj službeni položaj? Ne, to vi o meni loše mislite.

– Ma šta se vi uzbuđujete, Evpsihije Afrikanoviču? Tu se uopšte ne radi o sumi, nego prosto tako... Recimo, o čovečnosti...

– O čo-ve-čno-sti? – izgovori on ironično razvlačeći svaki slog. – Dozvolite, pa ti su mi se ljudi evo gde popeli!

On energično udari sebe po jakom bronzanom potiljku, koji je prelazio preko kragne u obliku debelog ćosavog nabora.

– No, to ste već preterali, Evpsihije Afrikanoviču.

– Uopšte nisam. „To je guba ovdašnjih krajeva“, što reče znameniti basnopisac, gospodin Krilov. Eto, ko su te dve dame! Vi niste čitali prekrasno delo njegove svetlosti kneza Urusova, koje nosi naslov „Seoski policajac“?

– Ne, nisam imao prilike.

– Velika šteta. Divno i u najvišem smislu poučno delo. Savetujem vam da se, kad budete imali vremena, upoznate...

– Dobro, dobro, sa zadovoljstvom ću se upoznati. Ali, ja svejedno ne razumem, kakve veze ima ta knjiga sa dvema sirotim ženama?

– Kakve? Vrlo neposredne. Tačka jedan (Evpsihije Afrikanovič pruži debeli, dlakavi kažiprst na levoj ruci): „Seoski policajac mora budno da pazi da svi posećuju hram božji usrdno, ali da u njemu budu bez prinude...“ Dopustite da vas zapitam, odlazi li ta... kako se zvaše... Manujliha, šta li?... Odlazi li ona kadgod u crkvu?

Ćutao sam, iznenađen neočekivanim obrtom razgovora. On me pobedonosno pogleda i pruži drugi prst.

– Tačka dva: „Posvuda se zabranjuju tobožnja proricanja i lažna vidovitost...“ Je l’ osećate? Zatim tačka tri: „Zabranjeno je izdavati se

za veštice, čarobnice ili upotrebljavati slične prevare“. Šta ćete na to reći? A zamislite da se sve to otkrije, ili sa strane dođe do načelnika? Koga će na odgovornost? – Mene. Ko će da leti iz službe? – Ja. Vidite kako stoje stvarčice.

On opet sede u fotelju. Njegove oči, upravljene nagore, rasejano su kolutale po zidovima sobe, a prsti snažno dobovali po stolu.

– Dobro, a ako vas ja zamolim, Evpsihije Afrikanoviču? – počeh opet umilnim glasom. – Naravno, vaše obaveze su komplikovane i teške, ali vi imate, ja znam, predobro, zlatno srce. Šta vas košta da mi obećate da nećete dirati te žene?

Oči policajca odjednom se zaustaviše povrh moje glave.

– Lepu puškicu imate – nemarno reče ne prestajući da dobuje prstima. – Odlična puškica. Prošli put kada sam svraćao kod vas i nisam vas zatekao kod kuće, sve sam uživao gledajući je... Divna puškica!

I ja okrenuh glavu i pogledah pušku.

– Da, puška nije loša – pohvalih. – Ona je antikvitet, fabrike *Gastin-Reneta*, tek sam je prošle godine preradio, obratite pažnju na cevi.

– Kako da ne, kako da ne... ja sam u cevima uglavnom i uživao. Fantastična stvar... Prosto, može se reći, blago.

Naši pogledi su se sreli i ja videh kako u uglovima usana policajca zadrhta lak – ali značajan osmejak. Ustadoh, skidoh sa zida pušku i priđoh s njom Evpsihiju Afrikanoviču.

– Čerkezi imaju vrlo simpatičan običaj da poklone gostu sve što on pohvali – rekoh ljubazno. – I mada vi i ja nismo Čerkezi, Evpsihije Afrikanoviču, molim vas da primite tu stvar od mene za uspomenu.

Policajac se napravi da se postideo.

– Zaboga, takvu divotu! Ne, ne, to je već suviše rasipnički običaj!

Ipak, nisam morao dugo da ga ubeđujem. Policajac primi pušku, pažljivo je stavi među svoja kolena i zaljubljeno obrisa čistom maramicom prašinu koja se skupila na orozu. Malo sam se smirio kad sam video da je puška, na kraju krajeva, prešla u ruke ljubitelja i poznavaoca.

Skoro istoga časa Evpsihije Afrikanovič ustade i požuri da krene.

– Posao ne čeka, a ja sam se tu s vama raspričao – reče, jako trupkajući o pod kaljačama koje je s mukom navlačio. – Kada budete u našim krajevima, izvolite, svratite k meni.

– Dobro, a kako stoji stvar sa Manujlihom, gospodine načelniče? – delikatno napomenuh.

– Videćemo, pogledaćemo... – neodređeno progunđa Evpsihije Afrikanovič. – Eto, šta sam još hteo da vas zamolim... Rotkva vam je divna...

– Sam sam je odgajio.

– Fan-tastična rotkva! A kod mene, znate, moja životna saputnica jako voli svako povrće. Pa kada bi, znate, ono... jednu vezicu.

– Sa zadovoljstvom, Evpsihije Afrikanoviču. Smatraću svojom dužnošću... Još danas ću po čoveku poslati korpu. I puter ujedno, dozvolite... Puter mi je izuzetan.

– Pa, dobro, i puter... – milostivo odobri policajac. – A onim dvema nagovestite da ih za sada neću dirati. Samo neka znaju – iznenada podiže glas – da me se jednim hvala neće rešiti. A sada – želim vam sve najbolje. Još jednom *mersi* za poklončić i čašćavanje.

On vojnički lupi petama i teškim korakom site i važne osobe pođe ka svojim kočijama, kraj kojih su u pozama punim poštovanja, već bez kapa na glavi, stajali policijski nadzornik, seoski kmet i Jarmola.

IX

Evpsihije Afrikanovič je održao svoje obećanje i na neodređeno vreme je ostavio na miru stanovnike šumske kućice. Ali, moji odnosi sa Olesjom su se naglo i čudnovato promenili. U njenom ophođenju sa mnom nije ostalo ni traga od ranije poverljive i naivne nežnosti, od živosti u kojoj se tako simpatično mešala koketnost lepe devojke sa vragolastim detinjastim nestašlukom. U našem razgovoru pojavila se nekakva nesavladiva neprijatna zategnutost... Olesja je hitro i

oprezno izbegavala zanimljive teme koje su ranije davale tako beskrajnu širinu našoj radoznalosti.

U mom prisustvu ona se predavala radu, puna napregnute i ozbiljne poslovnosti, ali ja sam često primećivao kako su se usred toga posla njene ruke odjednom nemoćno opuštale, a oči netremice i neodređeno gledale dole, na pod. Ako bih u takvom trenutku zovnuo Olesju po imenu ili joj postavio neko pitanje, ona bi se trgla i polako okrenula ka meni svoje lice na kojem se ogledao strah i napor da shvati smisao mojih reči. Ponekad mi se činilo da joj je moje prisustvo neugodno i da joj smeta, ali ta pretpostavka nekako se nije mogla povezati sa ogromnim interesovanjem koje je ona, samo nekoliko dana pre toga, pokazivala za svaku moju primedbu, za svaku rečenicu... Mogao sam jedino da pretpostavim da Olesja neće da mi oprosti moje pokroviteljstvo u slučaju sa seoskim policajcem, koje je tako uzbudilo njenu nezavisnu prirodu. Ali, ni to tumačenje nije me zadovoljilo: otkud je, u stvari, mogla da se u prostoj devojci, odrasloj u šumi, pojavi tako prekomerno osetljiva gordost?

Sve je to zahtevalo objašnjenje, a Olesja je uporno izbegavala svaku povoljnu priliku za otvoren razgovor. Naše večernje šetnje su prestale. Uzalud sam svaki dan, spremajući se da idem, upućivao Olesji rečite, molećive poglede – ona se pravila da ne razume njihovo značenje. Prisustvo starice, bez obzira na njenu gluvoću, brinulo me je.

Ponekad sam se bunio protiv sopstvene nemoći i protiv navike koja me je svakog dana vukla Olesji. Nisam ni sam slutio kakvim je tankim, jakim, nevidljivim nitima moje srce bilo vezano za tu čarobnu i meni neshvatljivu devojku. Još nisam razmišljao o ljubavi, ali sam već preživljavao nemirni period koji prethodi ljubavi, pun nejasnih, mučnih i tužnih osećanja. Ma gde se nalazio, ma čime želeo da se zabavim – sve moje misli bile su obuzete Olesjinim likom, sve moje biće težilo je njoj, svako sećanje na njene ponekad najbeznačajnije reči, na njene pokrete i osmehe, stezalo je tihim i slatkim bolom moje srce. Dolazilo je veče i ja sam dugo sedeo kraj nje na niskoj rasklimatanoj klupici i s ljutnjom osećao da postajem sve neodlučniji, neveštiji i nesnalažljiviji.

Jednom sam tako proveo kraj Olesje ceo dan. Još od samog jutra nisam se dobro osećao, mada još nisam mogao jasno da odredim u čemu se sastojala moja bolest. Pred veče mi je bilo gore. Glava mi je postala teška, u ušima mi je zujalo, u temenu sam osećao tup neprestan bol – kao da ga je neko pritiskivao mekom ali snažnom rukom.

Usta su mi se osušila, a celo telo je prožimala nekakva mlitavost, mučna slabost, zbog koje sam svakog trenutka imao želju da zevam i da se protežem. U očima sam osećao takav bol kao da sam pre toga netremice i izbliza gledao u bleštavu tačku.

Kada sam se kasno uveče vraćao kući, baš na sredini puta obuze me i poče da trese jaka groznica. Išao sam skoro ne videći put, gotovo da nisam bio svestan kuda idem i posrtao sam kao pijan, dok su mi zubi snažno cvokotali.

Ni dan-danas ne znam ko me je dovezao kući... Ravno šest dana tresla me je neprekidna užasna poleska groznica. Danju bi se bolest kao smirivala i ja sam se vraćao svesti. Tada bih se, sasvim iznuren bolešću, na jedvite jade vukao po sobi, sa bolovima i slabošću u kolenima; pri svakom malo jačem pokretu krv mi je udarala kao vruć talas u glavu i pokrivala mrakom sve predmete pred mojim očima. Uveče bi, obično oko sedam časova, kao bura, u naletu dolazila bolest i ja bih provodio u krevetu užasnu, dugačku kao stoleće noć, čas dršćući ispod jorgana od hladnoće, čas goreći od neizdržljive vrućine. Samo što bi me uhvatio laki dremež, čudnovata, ružna, drečavo šarena snoviđenja počela bi da igraju u mom zapaljenom mozgu. Moji snovi bili su puni sitnih, mikroskopskih detalja, koji su se gomilali i kačili jedan za drugi u strašnom metežu. Čas mi se činilo da sređujem nekakve raznobojne sanduke čudnih oblika vadeći male iz većih, a iz malih još manje, i nikako ne mogu da prekinem taj beskrajan rad, koji mi već odavno izgleda odvratan. Čas su pred mojim očima, sa ošamućujućom brzinom, promicale dugačke sjajne pruge tapeta, a na njima sam umesto šara sa fantastičnom jasnoćom video čitave niske ljudskih lica – ponekad lepih, dobrih i nasmejanih, ponekad u strašnim grimasama, koja bi se plazila, kezila i kolutala ogromnim beonjačama. Zatim bih se upuštao sa Jarmolom u zapetljanu, vrlo složenu, apstraktnu prepirku. Svakog trenutka bi dokazi, koje smo jedan drugom iznosili, postajali sve tananiji i dublji; pojedine reči, čak i slova dobijali su odjednom tajanstveno, neuhvatljivo značenje, a u isto vreme sve jače me je obuzimao gadljiv užas od te nepoznate, neprirodne sile, koja izvlači iz moje glave jedan za drugim nakazne sofizme i ne dozvoljava mi da prekinem prepirku koja mi se već odavno zgadila...

To je bio nekakav uzavreo vihor ljudskih i životinjskih likova, pejzaža, predmeta najčudnijih oblika i boja, reči i izraza, čije se značenje primalo svim čulima... Začudo, u isto vreme nisam prestajao da

vidim na tavanici svetao ravan krug, koji je bacala lampa sa zelenim nagorelim abažurom. Zbog nečega sam znao da se u tom spokojnom krugu nejasnih ivica pritajio ćutljiv, jednoobrazan, tajanstven i surov život, još strašniji i teži od razbesnelog haosa mojih snoviđenja.

Potom bih se budio, ili, tačnije – ne budio, već odjednom osećao budnim. Svest mi se skoro vraćala. Shvatao sam da ležim u krevetu, da sam bolestan, da sam malopre buncao, ali svetao krug na tamnoj tavanici plašio me je ipak pritajenom zloslutnom pretnjom. Oslabelom rukom dosezao sam do sata, gledao ga i sa tužnom nedoumicom uveravao se da je sva ta beskrajna povorka mojih nakaznih snova trajala ne više od dva-tri minuta. „Gospode! Kad će da svane!“ – mislio sam u očajanju, vrteći glavu po vrelim jastucima i osećajući kako mi gore usne od mog sopstvenog, teškog i kratkog daha... Ali, evo, opet bi me savlađivao laki dremež i opet je moj mozak postajao arena šarenog košmara, i opet sam se kroz dva minuta budio, obuzet samrtnom tugom...

Posle šest dana moja jaka priroda, uz pomoć kinina i esencije bokvice, pobedila je bolest. Ustao sam s kreveta sav razglavljen, jedva stojeći na nogama. Zdravlje mi se vraćalo pohlepnom brzinom. U glavi, umornoj od šestodnevnog grozničavog bunila, osećalo se sada lenjo i prijatno odsustvo misli. Apetit se udvostručio, a telo je jačalo iz časa u čas, upijajući svakim svojim delićem zdravlje i radost života. Istovremeno sve jače me je vuklo u šumu, u usamljenu naherenu brvnaru. Živci mi još nisu došli u red, pa svaki put kada sam vaskrsavao u sećanju Olesjino lice i glas, osećao sam takvu umilnu raznežеnost, da sam želeo da plačem.

X

Prošlo je još pet dana i ja sam toliko ojačao da sam bez imalo zamora, peške stigao do kućice „na kokošijim nogama“. Kada sam stupio na njen prag, srce je sa uzbuđenjem i strahom počelo da mi lupa u grudima. Skoro dve nedelje nisam video Olesju i sada sam naročito

jasno shvatio kako mi je bila bliska i draga. Držeći se za rezu na vratima, oklevao sam nekoliko trenutaka i jedva hvatao dah. U neodlučnosti čak sam za neko vreme zatvorio oči pre no što gurnuh vrata...

U utiscima sličnim onima koji su propratili moj ulazak ne možeš se nikada snaći... Zar se mogu zapamtiti reči koje se izgovore u prvim trenucima susreta majke sa sinom, muža i žene ili dvoje zaljubljenih? Govore se najjednostavnije, najobičnije rečenice, smešne čak ako ih budeš doslovno zapisivao. Ali, tu je svaka reč umesna i beskrajno draga već zato što je izgovorio najdraži glas na svetu.

Sećam se, vrlo se jasno sećam samo da se prema meni brzo okrenulo bledo Olesjino lice i da su se na tom prekrasnom, novom za mene licu u jednom te istom trenutku odrazili, zamenjujući jedno drugo, nedoumica, strah, zabrinutost i nežan, ozaren osmeh ljubavi... Starica je nešto mrmljala, muvajući se oko mene, ali ja nisam čuo njene pozdrave. Olesjin glas dopreo je do mene kao slatka muzika.

– Šta se desilo s vama? Bili ste bolesni? Oh, kako ste oslabili, jadni moj.

Dugo nisam bio u stanju da joj odgovorim, i mi smo ćutke stajali jedno naspram drugog, držeći se za ruke, pravo, duboko i radosno gledajući jedno drugom u oči. Tih nekoliko ćutljivih časaka uvek smatram za najsrećnije u mom životu – nikada, nikada, ni ranije ni kasnije, nisam osećao tako čisto, puno i sveobuhvatno ushićenje. I kako sam mnogo čitao u velikim tamnim Olesjinim očima: i uzbuđenje zbog susreta, i prekor zbog mojeg dugog odsustva, i vatreno priznanje ljubavi... Osetio sam da mi, zajedno s tim pogledom, Olesja daje radosno, bez ikakvih uslova i kolebanja, celo svoje biće.

Ona je prva poremetila taj zanos, pokazavši mi laganim pokretom očiju na Manujlihu. Sedosmo jedno kraj drugog i Olesja poče detaljno i brižno da me ispituje o toku moje bolesti, o lekovima koje sam uzimao, o onome šta je rekao i šta misli lekar (koji je dva puta dolazio iz varošice). O lekaru me je naterala da joj pričam nekoliko puta uzastopce, i ja bih povremeno primećivao da je preko njenih usana preletao podrugljiv osmejak.

– Ah, zašto nisam znala da ste se razboleli! – uzviknu ona s nestrpljivim sažaljenjem. – Ja bih vas za jedan dan digla na noge... Ma, kako čovek može da im veruje kad ništa, ništa ne znaju? Zašto niste poslali po mene?

Ja se zbunih.

– Vidiš li, Olesja… to se dogodilo tako iznenada… a osim toga, plašio sam se da te uznemiravam. U poslednje vreme ti si postala sa mnom nekako čudna, kao da si se ljutila na mene ili kao da sam ti dosadio… Čuj, Olesja, – dodadoh, spuštajući glas – ti i ja moramo mnogo, mnogo da kažemo jedno drugom… ali nasamo… razumeš?

Ona polako obori oči u znak pristanka, potom bojažljivo pogleda na baku i brzo šapnu:

– Da… i ja sam htela… kasnije… pričekajte…

Samo što je zašlo sunce, Olesja poče da me požuruje da idem kući.

– Spremajte se, spremajte brže – govorila je, vukući me za ruku sa klupe. – Ako vas sada uhvati vlaga bolest će se odmah vratiti.

– A kuda ćeš ti, Olesja? – zapita odjednom Manujliha, videći da je njena unuka užurbano stavila na glavu veliku sivu vunenu maramu.

– Idem… da ga malo ispratim – odgovori Olesja.

Ona to izgovori ravnodušno, gledajući ne u baku, već kroz prozor, ali sam u njenom glasu uhvatio jedva primetnu nijansu razdražljivosti.

– Ipak ćeš ići? – naglašavajući, ponovi pitanje starica.

Olesjine oči sevnuše i netremice se zaustaviše na Manujlihinom licu.

– Da, hoću da idem! – uzvrati ona osorno. – Odavno je već o tome bilo govora i razgovora. *Moja* stvar i *ja* odgovaram.

– Eh, ti!… – ljutito i s prekorom uzviknu starica.

Htela je još nešto da doda, ali samo mahnu rukom, odgega svojim drhtavim hodom u ćošak i stenjući poče nešto da petlja oko neke korpe.

Shvatio sam da je ovaj brz neprijatan razgovor, kojem sam maločas bio svedok, u stvari nastavak niza uzajamnih svađa i praskanja. Silazeći s Olesjom ka šumi, upitah je:

– Baka ne želi da ideš u šetnju sa mnom? Je li?

Olesja ljutito slegnu ramenima. – Molim vas, ne obraćajte na to pažnju. Pa da, ne želi… Pa šta!… Zar ja nisam slobodna da radim što mi se sviđa?

Odjednom osetih neodoljivu želju da prekorim Olesju zbog njene

maločašnje grubosti.

– Znači, i ranije, još pre moje bolesti, ti si isto mogla, samo nisi htela da ostaješ sa mnom u četiri oka... Ah, Olesja, kad bi ti samo znala kakav si mi bol zadavala... Ja sam tako čekao, tako čekao svako veče da opet pođeš sa mnom... A ti si tada bila tako nepažljiva, neraspoložena, ljuta... O, kako si me mučila, Olesja!...

– Hajde, prestanite, dragi moj... Zaboravite to – s blagim izvinjenjem u glasu zamoli Olesja.

– Pa ne, ne prekorevam te ja, onako, uz razgovor... Sad shvatam zašto je to bilo... A u početku – zaista, smešno mi je i da se setim – pomislio sam da si se na mene naljutila zbog pandura. I ta misao me je veoma žalostila. Izgledalo mi je da me smatraš tako dalekim, tuđim čovekom, da ti je čak i običnu drugarsku uslugu teško od mene da primiš... Mnogo mi je to bilo neprijatno... Nisam mogao čak ni da pretpostavim, Olesja, da je to sve zbog bake...

Olesjino lice odjednom obli rumen.

– Uopšte nije zbog bake!... Ja sama to nisam želela! – vatreno, prkosno uskliknu ona.

Pogledao sam je sa strane, tako da sam video čist, nežan profil njene malo nagnute glave. Tek sada sam primetio da je i Olesja oslabila za ovo vreme i da su se ispod njenih očiju pojavile plavičaste senke. Osetivši moj pogled, Olesja podiže oči prema meni, ali ih odmah spusti i okrenu se od mene sa stidljivim smeškom.

– Zašto nisi htela, Olesja? Zašto? – upitah isprekidanim od uzbuđenja glasom i uhvativši Olesju za ruku naterah je da stane.

U tom trenutku nalazili smo se upravo na sredini dugačke, uske i prave, kao strela, šumske proseke. Visoki, vitki borovi okruživali su nas sa obeju strana, praveći gigantski hodnik, koji se gubio u daljini, natkriljen svodom mirišljavih isprepletanih grana. Gola, oljuštena stabla bila su obojena tamnocrvenim odsjajem večernje rumeni koja se gasila...

– Zašto? Zašto, Olesja? – ponavljao sam šapatom i sve jače stezao njenu ruku.

– Nisam mogla... Plašila sam se – jedva čujno izgovori Olesja. – Mislila sam da se može pobeći od sudbine... A sada... sada...

Ona se zagrcnu, kao da joj nedostaje vazduh, i odjednom se njene ruke brzo i čvrsto obaviše oko moga vrata i moje usne slatko opeče

ubrzani, drhtavi Olesjin šapat:

– Sada mi je svejedno, svejedno!… Zato što te volim, moj dragi, moja srećo, moj najdraži!…

Ona se privijala uz mene sve jače, i ja sam osećao kako je treptalo u mojim rukama njeno jako, snažno, vrelo telo, kako je ubrzano udaralo kraj mojih grudi njeno srce. Njeni strasni poljupci ulivali su se u moju, posle bolesti još nesigurnu glavu, poput opojnog vina, i ja počeh gubiti vlast nad sobom.

– Olesja, za ime boga, nemoj, ostavi me – govorio sam, trudeći se da joj rastavim ruke. – Sada se i ja bojim… bojim se sam sebe… Pusti me, Olesja.

Ona podiže gore svoje lice, i ono se sve ozari laganim osmehom punim čežnje.

– Ne boj se, mili moj, – reče sa neopisivim izrazom nežnosti i dirljive smelosti. – Nikada ti neću prebaciti, ni na koga neću biti ljubomorna… Samo reci: voliš li me?

– Volim, Olesja. Odavno te volim, i mnogo volim. Ali… ne ljubi me više… Ja gubim snagu, vrti mi se u glavi, ne odgovaram za sebe…

Njene usne su se opet dugo i bolno slatko priljubile uz moje i ja ne čuh, već pre naslutih njene reči:

– Pa, onda nemoj da se bojiš i nemoj ni o čemu više da misliš… Danas je naš dan, i niko nam ga neće oteti…

***

I cela ta noć pretvori se u nekakvu čarobnu, zanosnu bajku. Pojavi se mesec, i njegov sjaj čudesno, raznoliko i tajanstveno išara šumu i leže sred mraka u obliku neravnih, plavičasto-bledih pega na hrapava stabla, na izvijeno granje, na meku, kao plišani ćilim, mahovinu. Tanka stabla breza belasala su se oštro i jasno i izgledalo je kao da su po njihovim retkim krošnjama prebačeni srebrnasti, prozirni, laki velovi. Mestimično svetlost uopšte nije prodirala pod gustu nadstrešnicu borovih grana. Tamo je bio potpun, mrkli mrak i samo je u njegovoj sredini zrak, neznano otkuda skliznuvši, odjednom snažno obasjavao dugi niz drveća i bacao na zemlju uzan, pravilan trag –

tako svetao, kitnjast i divan, kao da je to aleja koju su vile priredile za svečani prolaz Oberona i Titanije. I mi smo išli zagrljeni, usred te nasmešene žive legende, bez ijedne reči, uronili u svoju sreću i u strašno ćutanje šume.

– Dragi moj, pa ja sam sasvim zaboravila da ti moraš da žuriš kući – seti se odjednom Olesja. – Eto, kako sam nevaljala! Ti samo što si ozdravio, a ja te do sada držim u šumi.

Ja je zagrlih, zbacih maramu s njene guste tamne kose i naklonivši se njenom uhu upitah jedva čujno:

– Nije li ti žao, Olesja? Ne kaješ se?

Ona polako odmahnu glavom.

– Ne, ne... Ma šta se posle dogodilo, neću zažaliti. Tako mi je lepo...

– A zar obavezno mora nešto da se dogodi?

U njenim očima za tren se pojavi izraz meni već poznatog mističnog užasa.

– O da, obavezno... Sećaš li se, govorila sam ti o dami tref? Pa, ta dama tref – to sam ja, to će se meni desiti nesreća, o čemu je stajalo u kartama... A znaš da sam htela da te zamolim da sasvim prestaneš da dolaziš k nama. A tada si se baš razboleo, i ja te skoro pola meseca nisam videla... I takva me čežnja obuze za tobom, takva žalost, da bih, čini mi se, sve na svetu dala da makar još malo budem s tobom... Eto, tada sam i rešila. Neka bude, mislim se, šta bude, a ja svoju radost ne dam nikome...

– To je istina, Olesja. To je i sa mnom tako bilo – rekoh, dodirujući usnama njenu slepoočnicu. – Ja nisam znao da te volim sve dok se s tobom nisam rastao. Nije ono uzalud neko rekao da je rastanak za ljubav isto što i vetar za vatru: malu ljubav gasi a veliku raspiruje još jače.

– Kako ono reče? Ponovi, ponovi, molim te – zainteresova se Olesja.

Ponovih još jednom tu, ne znam čiju, izreku. Olesja se zamisli i ja videh po kretanju njenih usana da ponavlja moje reči.

Izbliza sam zagledao u njeno bledo, unazad zabačeno lice, u njene velike crne oči u kojima su svetlucale sjajne mesečeve pege – i nejasan predosećaj bliske nesreće odjednom mi se, poput neočekivane

hladnoće, uvuče u dušu.

XI

Skoro mesec dana trajala je naivna, čarobna bajka naše ljubavi, i sve do sada zajedno s divnim likom Olesje žive nesmanjenom snagom u mojoj duši ta plamteća predvečerja, ta rosna jutra ispunjena mirisima đurđevka i meda, puna bodre svežine i zvonke ptičje graje, ti vrući i setni, lenji junski dani... Nijednom se ni dosada, ni zamor, ni večita strast za skitničarskim životom nisu pokrenuli u to vreme u mojoj duši. Ja sam kao pagansko božanstvo ili kao mlada snažna životinja uživao u svetlosti, toploti, svesnoj radosti življenja i u mirnoj, zdravoj, čulnoj ljubavi.

Stara Manujliha postala je posle moga ozdravljenja nepodnošljivo džangrizava, dočekivala me je sa tako otvorenom zlobom, i dok sam sedeo u brvnari tako je bučno i besno pomicala lonce na peći, da smo se Olesja i ja radije sastajali svako veče u šumi... I veličanstvena zelena lepota borove šume, kao dragoceni okvir, ulepšavala je našu nepomućenu ljubav.

Svakoga dana bih sa sve većim čuđenjem primećivao da Olesja – devojka odrasla usred šume, koja čak ne ume ni da čita – u mnogim slučajevima u životu ispoljava istančanu delikatnost i naročiti, urođeni takt. U ljubavi – u njenom pravom, grubom smislu – uvek postoje užasne strane, koje predstavljaju mučenje i stid za osetljive umetničke prirode. Ali Olesja je umela da ih izbegava s takvom naivnom čednošću, da ni jedno jedino ružno poređenje, nijedan ciničan momenat nije oskrnavio našu vezu.

Međutim, približavalo se vreme moga odlaska. U stvari, sve moje službene obaveze u Perebrodu bile su završene i ja sam namerno odugovlačio rok povratka u grad. Još nijednu reč nisam rekao Olesji o tome, bojeći se čak i da pretpostavim kako će ona primiti moje saopštenje o neophodnosti odlaska. Uopšte, nalazio sam se u teškom po-

ložaju. Navika se suviše duboko ukorenila u meni. Svakodnevno viđati Olesju, slušati njen mili glas i zvonki smeh, osećati nežnu čaroliju njenih milovanja – postalo je za mene više nego neophodno. Onih retkih dana kada bi nas vreme omelo da se vidimo, osećao sam se kao izgubljen, kao da sam lišen nečeg najglavnijeg, najvažnijeg u mom životu. Svaki rad izgledao mi je dosadan, suvišan, celo moje biće stremilo je u šumu, u toplotu, na svetlost, ka dragom poznatom Olesjinom licu.

Misao da se oženim Olesjom sve češće mi je padala na pamet. U početku to mi je samo ponekad izgledalo kao moguć, u krajnjem slučaju, pošten ishod naših odnosa. Samo jedna stvar plašila me je i zadržavala: nisam smeo čak ni da zamislim kakva će biti Olesja obučena u modernu haljinu, u razgovoru u gostinskoj sobi sa ženama mojih kolega, istrgnuta iz tog čarobnog okvira stare šume, pune legendi i tajanstvenih sila.

Međutim, što se više primicalo vreme mog odlaska, obuzimao me je sve veći užas od usamljenosti i sve veća tuga. Odluka da se ženim svakoga dana postajala je sve čvršća u meni, i na kraju prestao sam već da gledam u tome drski izazov društvu. „Ta žene se i dobri i učeni ljudi krojačicama, sobaricama“, tešio sam se – „i žive divno, i do poslednjih svojih dana blagosiljaju sudbinu koja ih je podstakla na tu odluku. Pa, zaboga, neću ni ja biti gore sreće od drugih.“

Jednom, sredinom juna, pred veče, očekivao sam po običaju Olesju na zaokretu uske šumske stazice, među žbunjem rascvetalog gloga. Još izdaleka prepoznao sam laki, brzi šum njenih koraka.

– Zdravo, rođeni moj, – reče Olesja, grleći me i teško dišući. – Načekao si se, sigurno? A ja sam se jedva izvukla... Sve sam s bakom ratovala.

– Do sada se nije smirila?

– Ma kakvi! „Ti ćeš“, kaže – „propasti zbog njega... Nauživaće se on do mile volje, pa će te ostaviti. On te uopšte ne voli...“

– To ona o meni tako?

– O tebi, dragi... Ali ja svejedno nijednoj njenoj reči ne verujem.

– A ona sve zna?

– Ne znam sigurno... izgleda da zna. Uostalom, ja s njom o tome ništa ne razgovaram, sama naslućuje. Ali što o tome da razmišljamo... Hajdemo.

Ona otkide grančicu gloga s bujnim grozdom belih cvetova i stavi je u svoju kosu. Polako smo krenuli stazicom koja se jedva rumenela na večernjem suncu.

Još prošle noći rešio sam da se obavezno večeras izjasnim. Ali, čudnovata neodlučnost ukočila mi je jezik. Mislio sam: ako kažem Olesji o mom odlasku i ženidbi, da li će mi poverovati? Neće li joj izgledati da joj svojim predlogom samo umanjujem, ublažavam prvi bol od rane koju joj nanosim? „Eto, čim priđemo onome klenu sa oguljenim stablom, odmah ću početi“, odredio sam sebi u mislima. Prilazili smo klenu i ja sam, bledeći od uzbuđenja, već uzimao dah da počnem da govorim, ali odjednom moja hrabrost je slabila, prelazeći u nervozno, bolno lupanje srca i osećaj hladnoće u ustima. „Dvadeset sedam – to je moj sudbonosan broj“, mislio sam nekoliko minuta kasnije – „izbrojaću do dvadeset sedam, i tada!...“ I počinjao sam u mislima da brojim, ali kada bih dolazio do dvadeset sedam, osećao sam da odlučnost još nije sazrela u meni. „Ne“, govorio sam sebi – „bolje da produžim da brojim do šezdeset – to će onda biti ceo minut – i onda obavezno, obavezno...“

– Šta je danas s tobom? – odjednom upita Olesja. – Ti razmišljaš o nečem neprijatnom. Šta ti se desilo?

Tada počeh da govorim, ali nekakvim i meni samom odvratnim tonom, izveštačeno, neprirodno nemarno, kao da se radilo o najnevažnijoj stvari.

– Stvarno, postoji mala neprijatnost... ti si pogodila, Olesja... Vidiš, moj posao je ovde završen, i pretpostavljeni me zovu u grad.

Letimično, sa strane, bacih pogled na Olesju i videh kako je nestala boja s njenog lica i kako su zadrhtale njene usne. Ali mi ne odgovori ni reči. Nekoliko minuta išao sam ćuteći pored nje. U travi su glasno zrikali zrikavci i odnekud izdaleka dopirao je jednoličan napregnut pisak prdavca.

– Ti, svakako, i sama razumeš, Olesja, – opet počeh ja – da ja ovde ne mogu da ostanem a i nemam gde, na kraju krajeva, i služba se ne može zanemarivati...

– Ne... što... tu nema šta – odazva se Olesja naizgled mirno, ali takvim prigušenim, beživotnim glasom da me je uhvatila strava. – Kad je u pitanju služba, onda, naravno... treba ići...

Ona stade kraj drveta i nasloni se leđima na stablo, sva bleda, s rukama nemoćno opuštenim niz telo, sa žalosnim, mučnim osme-

hom na usnama. Njeno me bledilo prepade. Poleteh k njoj i jako stegoh njene ruke.

– Olesja… šta ti je? Olesja… draga!…

– Ništa… izvinite… to će proći. Tako… zavrtelo mi se u glavi…

Ona učini napor i pođe napred ne povlačeći svoju ruku iz moje.

– Olesja, ti si sada o meni loše pomislila – rekoh s prekorom. – Sram te bilo! Zar je moguće da i ti misliš da ja mogu otići i napustiti te? Ne, moja draga. Zato sam i počeo ovaj razgovor, što hoću još danas da odem kod tvoje bake i da joj kažem da ćeš ti biti moja žena.

Sasvim neočekivano za mene, Olesju kao da nisu iznenadile moje reči.

– Tvoja žena? – Ona polako i tužno zavrte glavom. – Ne, Vanječka, mili, to je nemoguće!

– Ali zašto, Olesja? Zašto?

– Ne, ne… Ti i sam shvataš da je o tome smešno čak i misliti. Ma kakva sam ti ja žena? Ti si gospodin, ti si pametan, obrazovan, a ja? Pa ja i da čitam ne umem, ni da se maknem ne umem… Ti bi se mnogo stideo zbog mene…

– To su sve gluposti, Olesja! – uzvratih vatreno. – Kroz pola godine ti samu sebe nećeš poznati. Ti čak i ne pretpostavljaš koliko imaš urođene bistrine i kakav ti je dar zapažanja. Zajedno ćemo pročitati mnogo lepih knjiga, upoznaćemo se sa dobrim, pametnim ljudima, videćemo zajedno sav široki svet, Olesja… Mi ćemo do starosti, do same smrti ići držeći se za ruke, eto, kao što sada idemo, i ne samo da se neću stideti, već ću se ponositi tobom i biću ti zahvalan!…

Na moj vatreni govor Olesja mi odgovori zahvalnim stiskom ruke, ali je ostala pri svome.

– Ta, zar je samo to?… Možda ti još ne znaš… Nikada ti nisam pričala… Pa ja nemam oca… Ja sam vanbračno dete…

– Prestani, Olesja… To me najmanje sprečava. Baš me briga za tvoju rodbinu, ako si mi ti draža od oca i majke, draža od celog sveta! Ne, sve su to sitnice, to su prazni izgovori!…

Olesja sa tihom pokornom nežnošću prisloni svoje rame na moje.

– Mili moj… Bolje da uopšte nisi počinjao da govoriš o tome… Ti si mlad, slobodan… Zar bih ja imala snage da ti vežem i ruke i noge

za ceo život... A šta ako ti se posle druga dopadne? Ti ćeš me onda omrznuti, proklećeš taj dan i sat kada sam pristala da pođem za tebe. Ne ljuti se, dragi! – molećivo uzviknu ona, videći po mome licu da su mi neprijatne te reči. – Ne želim da te uvredim. Ja samo o tvojoj sreći mislim. Najzad, ti si zaboravio na baku. Razmisli i sam, zar će lepo biti od mene da je ostavim samu?

– Pa šta... i za baku ćemo kod nas naći mesta. (Priznajem, pomisao na baku bila mi je vrlo neprijatna.) A ako ne bude želela da živi kod nas, u svakom gradu postoje takve kuće... Zovu se starački domovi... gde takvim staricama daju utočište i dobru negu...

– Ma ne, šta ti je! Ona iz šume nikuda neće hteti. Ona se boji ljudi.

– Pa, onda ti sama reši, Olesja, kako je bolje. Ti ćeš imati da biraš mene ili baku. Ali znaj jedno – bez tebe će mi život omrznuti.

– Sunašce moje! – s dubokom nežnošću reče Olesja. – Već i za same te reči, hvala ti... Ogrejao si moje srce... Ali ipak, neću se udati za tebe... Bolje da onako pođem s tobom, ako me ne oteraš... Samo, ne žuri, molim te, ne požuruj me. Daj mi jedno dva dana da o svemu dobro razmislim... I s bakom moram da porazgovaram.

– Slušaj, Olesja, – upitah, sledeći novu misao koja mi je pala na um. – A možda se ti opet... bojiš crkve?

Izgleda da je od tog pitanja trebalo i početi. Skoro svaki dan prepirao sam se s Olesjom, trudeći se da je razuverim u postojanje tobožnjeg prokletstva, koje prati njenu porodicu zajedno s posedovanjem čarobnjačke moći. U suštini, u svakom ruskom intelektualcu ima nešto od prosvetitelja. To nam je u krvi, to nam je usadila sva ruska beletristika poslednjih decenija. Ko zna? – kada bi Olesja duboko verovala, strogo se pridržavala postova i ne bi izostajala ni s jednog crkvenog bogosluženja – vrlo je mogućno da bih ja onda počeo da se podsmevam (ali samo malo, jer sam uvek bio religiozan) njenoj pobožnosti i da razvijam u njoj kritičko razmišljanje. Ali, ona je s upornom i naivnom ubeđenošću propovedala svoje opštenje s mračnim silama i svoju otuđenost od boga, o kome se ona čak i plašila da govori.

Uzalud sam pokušavao da pokolebam Olesjino sujeverje. Svi moji logički dokazi, sav moj ponekad grub i pakostan podsmeh razbijali su se o njeno pokorno ubeđenje u njen tajanstveni fatalni poziv.

– Ti se bojiš crkve, Olesja? – ponovih.

Ona ćutke saže glavu.

– Ti misliš da te bog neće primiti? – produžih sa sve većim žarom. – Da on neće imati za tebe milosti? On, koji je gospodario milionima anđela i ipak sišao na zemlju i prihvatio užasnu, sramotnu smrt da bi spasao sve ljude? Onaj koji nije prezreo kajanje najgore žene i obećao razbojniku-ubici da će on još danas biti s njim u raju?...

Sve to u mom tumačenju već nije bilo novo za Olesju, ali ovoga puta ona čak nije htela ni da me sasluša. Ona brzim pokretom strže sa sebe maramu, zgužva je i baci mi je u lice. Poče igra. Ja sam se trudio da joj otmem glogov cvet. Braneći se, ona pade na zemlju i povuče me za sobom, radosno se smejući i pružajući mi svoje, od ubrzanog disanja otvorene, vlažne drage usne...

Kasno noću kada smo se pozdravili i već se dosta udaljili odjednom čuh iza sebe Olesjin glas:

– Vanječka! Sačekaj trenutak... Nešto ću ti reći!

Okretoh se i pođoh joj u susret. Olesja mi brzo pritrča. Na nebu je već bio tanak, srebrn oštrozub srp mladog meseca, i pri njegovoj bledoj svetlosti video sam da su Olesjine oči pune krupnih neprolivenih suza.

– Olesja, zbog čega ti to? – upitah zabrinuto.

Ona uhvati moje ruke i poče da ih ljubi, čas jednu čas drugu.

– Dragi... kako si ti dobar! Kako si dobar! – govorila je drhtavim glasom. – Sada sam išla i pomislila: kako me ti voliš!... I znaš, strašno želim da uradim nešto što će ti biti vrlo, vrlo prijatno.

– Olesja... devojčice moja mila, smiri se...

– Slušaj, reci mi – produži ona – da li bi ti bilo mnogo milo, ako bih ja jednog dana pošla u crkvu? Samo istinu, pravu istinu reci.

Ja se zamislih. Odjednom mi prođe kroz glavu sujeverna misao: da se ne desi zbog toga neka nesreća?

– A što ćutiš? Hajde, reci brzo, da li bi ti to bilo drago ili bi ti bilo svejedno?

– Kako da ti kažem, Olesja? – počeh zamuckujući. – Pa da, možda bi mi i bilo prijatno. Više puta sam ti govorio da muškarac može da ne veruje, da sumnja, štaviše, i da se ruga. Ali žena... žena mora biti pobožna bez razmišljanja. U onoj jednostavnoj i umilnoj poverljivosti s kojom se ona prepušta božjoj zaštiti uvek osećam nešto dir-

ljivo, ženstveno i prekrasno.

Zaćutah. Olesja je takođe ćutala, prignuvši glavu na moje grudi.

– A zašto si me o tome pitala? – zainteresovah se ja.

Ona se odjednom trže.

– Onako... Jednostavno sam pitala... Ne obraćaj na to pažnju. Pa, do viđenja, mili. I dođi sutra.

Ona nestade. Još dugo sam gledao u mrak, osluškujući česte korake koji su se udaljavali od mene. Odjednom obuze me iznenadni užas predosećanja. Neizdrživo poželeh da potrčim za Olesjom, da je stignem i da je molim, preklinjem, čak i da zahtevam, ako treba, da ne ide u crkvu. Ali, obuzdah svoju neočekivanu želju i čak, sećam se, pošavši, izgovorih glasno:

– Izgleda da ste se i vi sami, dragi moj Vanječka, zarazili sujeverjem.

O, bože moj! Zašto nisam tada poslušao nejasni glas srca koje – sada u to bezuslovno verujem! – nikada ne greši u svojim brzim tajnim predosećanjima.

XII

Narednog dana posle tog sastanka bio je upravo praznik Sv. Trojice, koji je te godine padao na dan velikomučenika Timofeja, kada se pojavljuju predznaci koji, prema narodnom verovanju, predskazuju lošu žetvu. Selo Perebrod se, u crkvenom smislu, smatralo pripojenim, to jest, mada je imalo svoju crkvu, nije imalo svog sveštenika, već je ponekad dolazio, za vreme posta ili na velike praznike, sveštenik iz sela Volčjega.

Ja sam toga dana neizostavno morao da odem službeno u susednu varošicu, pa sam odjahao tamo oko osam sati ujutru, još po hladnoći. Za kraća putovanja odavno sam kupio jednog konjića, starog šest-sedam godina, obične ovdašnje rase, ali kojeg je vrlo pažljivo i

usrdno odnegovao pređašnji vlasnik, sreski geometar. Konja su zvali Tarančik. Veoma sam zavoleo tu simpatičnu životinju čvrstih, tankih, kao izvajanih nogu, s kosmatim šiškama ispod kojih su ljutito i nepoverljivo gledale vatrene oči, i jake energično stisnute gubice. Boja mu je bila prilično retka i smešna: sav je bio siv, mišje boje, i samo je po sapima imao šarene, bele i crne pege.

Morao sam da projašem kroz selo. Velika zelena poljana, koja se protezala od crkve do krčme, bila je potpuno prekrivena dugim nizovima kola, kojima su sa ženama i decom došli na praznik seljaci iz okolnih sela: Vološe, Zuljne i Pečalovke. Između kola su se muvali ljudi... Bez obzira na rano jutro i stroge naredbe, među njima je već bilo pijanih (votku je preko praznika i noću prodavao krišom bivši krčmar Srulj). Jutro je bilo bez vetra, sparno. Vazduh je bio zagušljiv i izgledalo je da će dan biti neizdrživo vruć. Na usijanom nebu, koje kao da je prekrila srebrnasta prašina, nije bilo ni oblačka.

Završivši sve što sam morao u varošici, na brzinu sam pojeo u svratištu punjenu jevrejsku štuku, popio grozno, mutno pivo i krenuo kući. Ali, prolazeći pored kovačnice, setih se da se Tarančiku već odavno klima potkovica na levoj prednjoj nozi, pa stadoh da potkujem konja. To mi oduze još jedno sat i po vremena, tako da je, kada sam prilazio Perebrodskoj periferiji, već bilo između četiri i pet po podne.

Cela poljana vrvela je od pijanog, bučnog sveta. Ogradu i doksat krčme bukvalno su zakrčili kupci, gurajući i tiskajući jedan drugog: Perebrodski seljaci, izmešani sa došljacima, sedeli su po travi, u senci kola. Svuda su se videle zabačene unazad glave i nagnute flaše. Više nije bilo nijednog treznog čoveka. Opšte pijanstvo došlo je već do one granice kada seljak počinje bučno i hvalisavo da preuveličava svoje pijanstvo, kada njegovi pokreti postaju nekako umorno i teško razbacani, kada se umesto da, na primer, potvrdno klimne glavom, celim telom naginje napred, povija kolena i odjednom se, izgubivši sigurnost, bespomoćno tetura unatrag. Pod nogama konja koji su ravnodušno žvakali seno vrzmala su se i vrištala deca. Na drugom mestu je žena, i sama jedva stojeći na nogama, plačući i psujući vukla za rukav kući odvratno pijanog muža koji se opirao... U senci ograde gusta gomila od jedno dvadeset ljudi i žena tiskala se oko slepog pevača, i njegov drhtavi, unjkavi tenor, praćen zvonkim monotonim

zujanjem instrumenta, oštro se izdvajao iz opšte buke gomile. Još izdaleka čuh poznate reči „dumke“:[30]

Oj, nastupi veče iznad Počajeva,
Oj, izađe turska vojska
Kao oblak crni...

Dalje se u toj pesmi govori o tome kako su Turci, kad nisu mogli da osvoje Počajevski manastir na juriš, rešili da ga osvoje lukavstvom. U tom cilju oni poslaše, kao na dar manastiru, ogromnu sveću, napunjenu barutom. Dovezli su tu sveću dvanaest pari volova i obradovani kaluđeri već su hteli da je zapale pred ikonom Počajevske božije majke, ali bog ne dopusti da se ostvari zločinačka zamisao.

Usni čtec najstariji:
Da ne treba sveću uzimati,
U čisto polje je treba odneti,
Pa je tamo sekirama razlomiti.

A kaluđeri:

U čisto je polje odnesoše,
Sekirama seći počeše,
Na sve strane
Meci i čaure poleteše...

Nepodnošljivo vruć vazduh, izgledalo je, kao da je sav bio prezasićen odvratnim smešanim mirisom votke, luka, ovčijih kožuha, jake krdže i isparenja prljavih ljudskih tela. Provlačeći se pažljivo između ljudi i s naporom zadržavajući Tarančika koji je mahao glavom, nisam mogao a da ne primetim da su me sa svih strana pratili drski, radoznali i neprijateljski pogledi. Protivno običaju, nijedan čovek ne skinu kapu, ali žamor kao da se utiša kad sam se pojavio. Odjednom se negde u samoj sredini gomile razleže pijani, promukli uzvik koji ja nisam sasvim razumeo, ali se kao odgovor na njega razleže uzdržani smeh. Nekakav ženski glas poče preplašeno da ubeđuje larmadžiju:

. . . .

[30] *Dumka* – naziv za ukrajinske lirske pesme.

– Tiše ti, budalo... Šta se dereš! Čuće...

– Baš me briga što će da čuje! – produži izazivački seljak. – Šta mi je on, vlast, šta li? On samo u šumi kod svoje...

***

Odvratna, dugačka, užasna rečenica ostade u vazduhu zajedno sa eksplozijom pomamnog smeha. Brzo okrenuh natrag konja i grčevito stegoh dršku korbača, obuzet onim bezumnim besom koji ništa ne vidi, ni o čemu ne misli i ničega se ne boji. I odjednom čudna, bolesna, tužna misao sinu u mojoj glavi: „Sve se to već jednom, pre mnogo, mnogo godina dešavalo u mom životu... Isto je tako pržilo sunce... Isto je tako bila prepuna bučnog, uzbuđenog sveta ogromna poljana... Isto tako sam se okrenuo natrag u nastupu strašnog gneva... Ali, gde je to bilo? Kada? Kada?..." Spustih korbač i u galopu odjahah kući.

Jarmola, koji polako iziđe iz kuhinje, prihvati od mene konja i reče grubo:

– Tamo, paniću, kod vas u sobi sedi ekonom sa Marinovskog imanja.

Učini mi se da je hteo još nešto da doda, vrlo važno za mene i neprijatno, učini mi se čak da mu preko lica pređe letimičan zao podsmeh. Namerno zastadoh na vratima i izazivački pogledah Jarmolu. Ali on je već, ne gledajući me, vukao za uzdu konja koji je pažljivo koračao istežući vrat.

U svojoj sobi zatekao sam pisara Nikitu Nazariča Miščenka. Bio je u sivom sakou sa ogromnim riđim kockama, u uzanim pantalonama boje različka, sa jarkocrvenom kravatom, napomađenog razdeljka na sredini glave, i sav je mirisao na persijski jorgovan. Videvši me, on skoči sa stolice i poče me pozdravljati, ne klanjajući se, već nekako izvijajući se u struku, s osmehom koji je otkrivao blede desni obeju vilica.

– Imam čast da vas pozdravim – ljubazno je brbljao Nikita Nazarič. – Milo mi je da vas vidim... A ja vas čekam otkako se služba božja završila. Odavno se nismo videli, čak sam vas se uželeo. Zašto nikad ne svratite k nama? Naše stepanjske devojke čak vam se i podsmeva-

ju.

I odjednom, pošto se neočekivano nečega seti, prasnu u neobuzdani smeh.

– Sad ću vam ispričati kakva je danas bila smejurija! – uzviknu on, gušeći se i praskajući od smeha. – Ha, ha, ha, ha... Pucao sam od smeha!...

– O čemu se radi? Kakva smejurija? – grubo upitah, ne krijući svoje nezadovoljstvo.

– Posle službe božje desio se ovde skandal – produži Nikita Nazarič, prekidajući svoju priču salvama smeha. – Perebrodske devojke... Ne, bogami, ne mogu da izdržim... Perebrodske devojke uhvatile su ovde, na poljani, vešticu... To jest, naravno, one je smatraju vešticom zbog svoje seljačke primitivnosti... Ala su je udesile!... Htele su da je namažu katranom, ali ona se nekako izvukla, pobegla...

Strašna slutnja prolete mi kroz glavu. Pritrčah pisaru i, od uzbuđenja ne znajući šta radim, snažno ga zgrabih rukom za rame.

– Šta govorite! – povikah neljudskim glasom. – Ta prestanite da ržete, đavo vas odneo! O kakvoj veštici govorite?

On odjednom presta da se smeje i iskolači na mene okrugle, uplašene oči.

– Ja... ja... zaista, ne znam – zbunjeno promuca. – Izgleda, nekakva Samujliha... Manujliha... ili... Dozvolite... kćerka neke Manujlihe?... Nešto su trabunjali seljaci, ali ja nisam, priznajem, zapamtio.

Naterao sam ga da mi ispriča sve po redu šta je video i čuo. On je govorio loše, nevezano, zapetljavajući se u pojedinostima, a ja sam ga svaki čas prekidao nestrpljivim raspitivanjem i usklicima, skoro grdnjom. Iz njegove priče razumeo sam vrlo malo i tek posle skoro dva meseca dobio sam celovitu sliku tog prokletog događaja, i to na osnovu priče očevica, žene državnog šumara, koja je toga dana takođe bila na službi božjoj.

Moj predosećaj nije me prevario. Olesja je savladala svoj strah i došla u crkvu; mada je stigla tek u sredini službe i stala na sâm ulaz, njen dolazak su odmah primetili svi seljaci koji su bili u crkvi. U toku cele službe žene su se došaptavale i okretale natrag.

Međutim, Olesja je našla u sebi dovoljno snage da odstoji do kraja službe. Možda ona nije shvatila pravi značaj tih neprijateljskih pogleda, možda je iz gordosti prešla preko njih. Ali, kada je izašla iz

crkve, onda ju je, kraj ograde, sa svih strana opkolila gomila žena, koja je iz časa u čas postajala sve veća i koja se sve više sužavala oko Olesje. U početku one su samo ćuteći i drsko zagledale bespomoćnu devojku koja se plašljivo osvrtala na sve strane. Posle su se osuli grubi podsmesi, nepristojne reči, psovke propraćene smehom, potom su se pojedinačni uzvici slili u opštu prodornu žensku ciku, u kojoj se ništa nije moglo razabrati i koja je još više zatezala živce razuzdanoj gomili. Nekoliko puta Olesja je pokušavala da se probije kroz taj živi užasni obruč, ali su je stalno ponovo odbacivali u sredinu. Odjednom, piskavi glas neke starice zaurla odnekud iza gomile: „Treba je katranom namazati, strvinu!" (Poznato je da u Malorusiji mazanje katranom čak i kapije kuće u kojoj stanuje devojka predstavlja za nju strašnu bruku, bruku koja se ne može sprati.) Skoro u istom trenu iznad glava pobesnelih žena pojavi se kanta s katranom i četkom, koju su dodavale iz ruke u ruku.

Tada se Olesja, u naletu ljutnje, užasa i očajanja, baci na prvu svoju mučiteljku koja joj se našla pod rukom, tako naglo da je obori. Istoga časa na zemlji se stvori gužva i desetak tela napravi jednu opštu urlajuću gomilu. No, Olesja je nekakvim čudom uspela da se izvuče iz tog klubeta, pa strmoglavce potrča putem – bez marame, u odelu iskidanom u dronjke ispod kojih se na mnogim mestima videlo golo telo. Za njom je, zajedno sa grdnjom, smehom i povicima, poletelo kamenje. Međutim, za njom je potrčalo sasvim malo sveta, a i oni koji su pošli odmah su odustali... Udaljivši se na pedesetak koraka, Olesja se zaustavi, okrenu ka podivljaloj gomili svoje bledo, izgrebano, okrvavljeno lice i viknu tako jako da se svaka njena reč čula na poljani:

– Pa dobro!... Još ćete se vi ovoga setiti! Još ćete se siti naplakati!

Ta pretnja, kako mi je posle pričala ta ista žena, očevidac događaja, bila je izrečena sa tako strasnom mržnjom, tako odlučnim proročkim tonom, da je za trenutak cela gomila bila kao ukočena, ali samo za trenutak, jer se odmah zatim čula nova eksplozija grdnje.

Ponavljam, mnoge detalje tog događaja saznao sam znatno kasnije. Nisam imao ni snage ni strpljenja da do kraja saslušam Miščenkovu priču. Odjednom se setih da Jarmola sigurno još nije stigao da skine sedlo s konja i, ne rekavši ni reč začuđenom pisaru, žurno izađoh napolje. I stvarno, Jarmola, je još vodao Tarančika duž ograde. Brzo sam zauzdao konja, zategao kolan i okolnim putem, kako se ne bih ponovo provlačio kroz pijanu gomilu, odjahao u šumu.

XIII

Nemoguće je opisati stanje u kojem sam se nalazio u toku tog mahnitog jahanja. Povremeno bih sasvim zaboravljao kuda i zašto idem; ostajalo je samo nejasno saznanje da se dogodilo nešto nepopravljivo, besmisleno i užasno – saznanje koje liči na težak bezrazložan nemir koji ponekad obuzme čoveka u grozničavom košmaru. I istovremeno – kako je to čudno! – u glavi mi je neprekidno odzvanjao, u taktu s konjskim topotom, unjkav, drhtav glas slepog pevača:

Oj, izađe turska vojska
Kao oblak crni...

Stigavši do uske stazice koja je vodila direktno do Manujlihine kuće, siđoh s Tarančika po kojem je, na krajevima pokrovca i na onim mestima gde mu se koža dodirivala sa kolanom izbila gusta pena u obliku belih grudvi, i povedoh ga za uzdu. Od jake dnevne zapare i brzog jahanja krv mi je šumela u glavi, kao da ju je tamo sabijala ogromna pumpa koja neprekidno radi.

Privezavši konja za plot, uđoh u brvnaru. U prvi mah mi se učini da Olesje nema kod kuće, i čak u grudima i ustima osetih studen od straha, ali je videh malo zatim, kako leži na krevetu, licem okrenuta zidu, sa glavom sakrivenom u jastuke. Ona se čak ne okrete na zvuk otvaranja vrata.

Manujliha, koja je sedela tu, na zemlji, teško se podiže na noge i poče mahati rukama na mene.

– Tiše! Ne galami ti, prokletniče, – preteći prošaputa, prilazeći mi sasvim blizu. I pogledavši me pravo u oči svojim izbledelim, hladnim očima, prosikta zlobno: – Dakle? Vidiš li, golube, do čega si doveo?

– Slušaj, stara, – odgovorih oštro – sada nije trenutak za obračun i pridiku. Šta je s Olesjom?

– *Psst!*... tiše! U nesvesti je Olesja, eto šta je s Olesjom... Da se nisi trpao gde ti nije mesto, da nisi koješta trabunjao devojčici, ništa se loše ne bi dogodilo. A ja, budala stara, gledala sam, dopuštala... A moje srce predosećalo je nesreću... Osećalo je ono nevolju od onoga

dana kada si nam maltene na silu upao u kuću. Šta? Nećeš valjda reći da je nisi ti nagovorio da krene u crkvu? – odjednom, s licem iskrivljenim od mržnje, stara nasrnu na mene. – Zar nisi ti, gospodičiću prokleti? Nemoj da lažeš, nemoj da vrtiš ko lija repom, bezobrazniče! Šta ti je trebalo da je zavlačiš u crkvu?

– Nisam je mamio, babo… Dajem ti reč. Sama je poželela.

– O, nesrećo, moja nesrećo! – pljesnu rukama Manujliha. – Dotrčala je odande izobličena, sva košulja u dronjcima… Gologlava… Priča šta je bilo, i čas se smeje, čas plače… Eto, prosto kao da je poludela… Leže u krevet… sve plače, a posle, vidim, kao da je zadremala. A ja, budala stara, obradovah se: eto, mislim, sve će san izlečiti, proći će. Gledam, ruka joj pala dole, mislim: treba je namestiti, može da otekne ruka… Dodirnuh je, golubicu, za ruku, a ona sva u vatri gori… Znači, dobila je groznicu… Skoro ceo sat je neprestano govorila, brzo i tako žalosno… Eto, samo što je zaćutala za trenutak. Šta si uradio? Šta si s njom uradio? – u novoj bujici očajanja uzviknu starica.

I odjednom se njeno tamno lice skupi u užasnu, odvratnu grimasu plača: usta su se razvukla i po uglovima opustila nadole, napregoše se i zadrhtaše svi mišići lica, obrve se uzviše, pa namrštiše čelo u duboke bore, a iz očiju potekoše, neobično brzo, suze krupne kao zrna graška. Obuhvativši glavu rukama i stavivši laktove na sto, ona poče da se njiše napred-nazad celim telom i zajauka otegnuto i tiho:

– Kćerkice moja-a-a! Unučice mila-a-a! Joj, teško mi je-e-e, mu-u-čno!…

– Ne kukaj, stara, – grubo prekidoh Manujlihu. – Probudićeš je!

Starica zaćuta, ali i dalje s onom strašnom grimasom na licu nastavi da se njiše napred-nazad, dok su krupne suze padale na sto… Prođe tako desetak minuta. Sedeo sam pored Manujlihe i s tugom slušao kako muva, jednolično i isprekidano zujeći, udara o prozorsko staklo.

– Bako! –raču se odjednom slab, jedva čujni Olesjin glas. – Bakice, ko je kod nas?

Manujliha žurno odgega ka krevetu i opet poče kukati:

– Joj, unučice moja, ro-o-đena-a-a! Joj, teško meni-i-i staroj, kuku…

– Oh, bako, pa prestani! – s tugom i patnjom u glasu zamoli O-

lesja. – Ko je to u našoj kući?

Ja oprezno, na prstima, priđoh krevetu s onim neprijatnim osećanjem krivice zbog svog zdravlja i svoje grubosti, koju uvek osećaš pokraj bolesnika.

– To sam ja, Olesja, – rekoh, spuštajući glas. – Tek što sam stigao na konju iz sela... A celo jutro bio sam u gradu... Tebi nije dobro, Olesja?

Ona, ne dižući lice s jastuka, pruži nazad ogoljenu ruku, kao da traži nešto u vazduhu. Razumeo sam taj pokret i uzeh njenu vrelu ruku u svoje. Dve ogromne plave modrice – jedna iznad šake, a druga iznad lakta – oštro su se ocrtavale na beloj, nežnoj koži.

– Mili moj, – progovori Olesja, sporo, teško odvajajući jednu reč od druge. – Želim da... da te vidim... ali ne mogu... Svu su me... unakazili... Sećaš se... tebi se... moje lice tako dopadalo?... Je li da ti se sviđalo, rođeni?... I ja sam se uvek tome radovala... A sad će ti biti mrsko... da me gledaš... Pa, eto... ja... i ne želim...

– Olesja, oprosti mi – šapnuh, nagnuvši se sasvim do njenog uha.

Njena vrela ruka čvrsto i dugo stiskaše moju.

– Nemoj!... Šta ti je, dragi?... Kako te nije stid čak i da pomisliš na to? Po čemu si ti kriv? Sve sam to ja, glupača... Pa i zašto sam otišla... stvarno? Ne, sunce moje, nemoj ti sebe da okrivljuješ...

– Olesja, dozvoli mi... Samo, prvo mi obećaj da ćeš dozvoliti...

– Obećavam, mili... sve što ti zaželiš...

– Dozvoli mi, molim te, da pošaljem po lekara... Molim te! Pa, ako hoćeš, možeš ništa da ne radiš od onoga što ti on bude naredio. Ali, pristani, makar radi mene, Olesja.

– Oh, dragi moj... U kakvu si me klopku uhvatio! Ne, ipak je bolje da mi dozvoliš da ne ispunim svoje obećanje. Ni kad bih stvarno bila bolesna, kad bih ležala na samrti, ni onda ne bih pustila sebi lekara. A zar sam ja sada bolesna? To mi se jednostavno od straha desilo, to će do uveče da prođe. A ako ne – baka će mi dati da popijem lek od đurđevka, ili će zakuvati u čajniku malinu. Šta će tu lekar? Ti si moj najbolji lekar. Eto, ti si došao, i meni je odmah bolje... Oh, samo mi jedno smeta: hoću da te vidim bar jednim okom, ali se bojim...

Nežnim naporom odvojih njenu glavu od jastuka. Olesjino lice buktalo je grozničavim crvenilom, tamne oči blistale su neprirod-

nom jačinom, suve usne nervozno su podrhtavale. Dugačke crvene ogrebotine izbrazdale su njeno čelo, obraze i vrat. Tamne modrice bile su po čelu i ispod očiju.

– Ne gledaj me... molim te... Ružna sam sada – preklinjući je šaputala Olesja, trudeći se da mi svojim dlanom zatvori oči.

Srce mi se ispuni sažaljenjem. Priljubih usne na Olesjinu ruku koja je nepokretno ležala na ćebetu i stadoh je pokrivati dugim i tihim poljupcima. I ranije sam ponekad ljubio njene ruke, ali ih je ona uvek otimala užurbano, stidljivo i sa strahom. Sada se, pak, nije protivila toj nežnosti, pa me je drugom, slobodnom rukom polako milovala po kosi.

– Ti sve znaš? – šapatom me upita.

Ja ćutke sagoh glavu. Istina, nisam sve razumeo iz priče Nikite Nazariča. Samo, nisam hteo da se Olesja uzrujava sećajući se jutrošnjeg događaja. Ali odjednom, setivši se uvrede koju je doživela, zapljusnu me talas neobuzdanog gneva.

– Oh! Zašto u to vreme nisam bio tamo! – uzviknuh uspravljajući se i stežući pesnice. – Ja bih... ja bih...

– Hajde, dosta... dosta, ne ljuti se, mili, – blago me prekide Olesja.

Više nisam mogao da obuzdavam suze koje su mi odavno pritiskale grlo i pekle oči. Naslonivši lice na Olesjino rame, bešumno zaridah, podrhtavajući celim telom.

– Ti plačeš? Ti plačeš? – U njenom glasu osećala se začuđenost, nežnost i saučešće. – Mili moj... Prestani, prestani... Nemoj da mučiš sebe, mili... Pa meni je tako lepo pored tebe. Nećemo da plačemo dok smo zajedno. Hajde da bar poslednje dane provedemo veselo, da nam ne bude tako teško da se rastanemo.

U čudu podigoh glavu. Nejasan predosećaj odjednom polako steže moje srce.

– Poslednje dane, Olesja? Zašto – poslednje? Zašto bismo se rastajali?

Olesja zatvori oči i poćuta nekoliko trenutaka.

– Moramo da se oprostimo, Vanječka, – progovori ona odlučno. – Eto, čim se malo oporavim, baka i ja ćemo odmah otputovati odavde. Ne smemo ovde više ostati...

– Ti se nečega bojiš?

– Ne, dragi moj, ničega se ja ne bojim, ako zatreba. Ali, zašto ljude navoditi na greh? Ti možda i ne znaš... Pa ja sam tamo... u Perebrodu... pripretila zbog ljutnje i zbog sramote... A sada, čim se nešto dogodi, odmah će nas optužiti: ako počne da gine stoka ili se nečija kuća zapali – za sve ćemo mi biti krive. Bako, – obrati se ona Manujlihi, podižući glas – je li da govorim istinu?

– Šta ti ono reče, unučice? Nisam dobro čula, moram da priznam! – promrmlja starica, prilazeći bliže i prinoseći dlan uvetu.

– Kažem, da sada, ma kakva da se nesreća u Perebrodu dogodi, za sve ćemo mi biti krive.

– Oh, istina je, istina, Olesja, sve će na nas nesrećnice da svale... Nema nam više života na belom svetu, namučiće nas, sasvim će nas izmučiti, prokletnici... A onda, kako su me iz sela isterali... Šta? Zar nije isto tako bilo? Pripretila sam... isto od muke... jednoj budali blesavoj, kad ono – umre joj dete. Nisam bila ni kriva, ni dužna, a samo što me nisu ubili, prokletnici... Kamenjem su me gađali. Bežim od njih, a samo tebe, malecku, čuvam... Eh, mislim, neka ja i dobijem, ali zašto da nevino dete strada?... Jednom rečju – varvari, razbojnici pogani!

– Ali kuda ćete otputovati? Pa vi nigde nemate ni rođaka, ni poznanika... Najzad, i novac vam je potreban da se sredite na novom mestu.

– Snaći ćemo se nekako – nemarno progovori Olesja. – I pare će se naći kod bake, skupila je ona nešto.

– A jesu mi i pare! – nezadovoljno reče starica, odlazeći od kreveta. – Parice sirotinjske, suzama oblivene...

– Olesja... A kako ću ja? O meni i ne pomišljaš! – uzviknuh, osećajući kako se u meni rađa gorki, bolni i zlobni prekor.

Ona se pridiže i ne stideći se bakinog prisustva obgrli rukama moju glavu i nekoliko puta uzastopce poljubi me u čelo i obraze.

– O tebi ja najviše mislim, rođeni moj. Samo... vidiš li... nije nam suđeno da budemo zajedno... eto šta je!... Sećaš li se, otvarala sam ti karte? Pa, sve je tako i bilo, kao što su one tada pokazale. Znači, sudbina ne želi našu sreću... A da nije tako, zar misliš da bih se ja nečega bojala?

– Olesja, opet ti o svojoj sudbini? – viknuh nestrpljivo. – Neću u

nju da verujem… i nikada neću verovati!…

– Oh, ne, ne… ne govori tako – preplašeno prošaputa Olesja. – Ne bojim se ja za sebe, već za tebe, mili. Ne, bolje je da ti o tome uopšte i ne počinješ da govoriš.

Uzalud sam se trudio da razuverim Olesju, uzalud sam joj slikao bezbrižnu sreću koju neće pomutiti ni promenljiva sudbina, ni grubi, zli ljudi. Olesja je samo ljubila moje ruke i odmahivala glavom.

– Ne… ne… ne… ja znam, vidim – tvrdila je ona uporno. – Ništa nećemo osim nevolje imati, ništa… ništa…

Zbunjen, pometen tom sujevernom upornošću, ja na kraju upitah:

– Ali, ti ćeš me u svakom slučaju obavestiti koga dana odlazite?

Olesja se zamisli. Odjednom se slab osmejak pojavi na njenim usnama.

– Na to ću ti ispričati malu bajku… Jednom vuk trčaše kroz šumu, vide zeca i reče mu: „Zeko, zeko, ja ću te pojesti!“ Zec stade preklinjati: „Poštedi me, vuče, još mi se živi, kod kuće me čekaju malena deca“. Vuk ne pristade. Tada će zec: „Daj mi bar tri dana da još poživim na svetu, a posle me pojedi. Ipak će mi biti lakše da umrem“. Dade mu vuk tri dana, ne jede ga ali ga čuva. Prođe jedan dan, prođe drugi, na kraju, završava se i treći. „E pa, hajde, sad se spremaj“, kaže vuk – „sada ću početi da te jedem“. Tada moj zec zaplaka gorko: „Ah, vuče, što mi pokloni ta tri dana! Bolje da si me odmah pojeo, čim si me ugledao. Jer, ja ova tri dana nisam živeo već sam se samo mučio!“ Mili moj, je li da je zečić rekao istinu? Šta ti misliš?

Ćutao sam obuzet tužnim predosećanjem bliske usamljenosti. Olesja se odjednom pridiže i sede u krevetu. Njeno lice odmah postade ozbiljno.

– Vanja, čuj… – izgovori ona odmereno. – Reci mi: Dok si bio sa mnom, jesi li bio srećan? Da li ti je bilo lepo?

– Olesja, još pitaš!

– Pričekaj… Da li si zažalio što si me upoznao? Jesi li mislio na drugu ženu, kada si bio sa mnom?

– Ni jednog trenutka! Ne samo u tvom prisustvu, već i onda kada sam ostajao sam, ni o kome drugom, osim o tebi, nisam mislio.

– Jesi li bio na mene ljubomoran? Jesi li bio nekada nezadovoljan

sa mnom? Da li ti je bilo nekada dosadno uz mene?

– Nikada, Olesja! Nikada!

Ona stavi obe ruke na moja ramena i sa neiskazanom ljubavlju zagleda se u moje oči.

– Pa onda, znaj, dragi moj, da nikada nećeš da pomisliš o meni ružno ili s ljutnjom – reče ona tako ubedljivo, kao da mi je u očima čitala budućnost. – Kada se budemo rastali, teško će ti biti u prvo vreme, oh, još kako teško... Plakaćeš, nigde nećeš moći da se skrasiš. A posle će sve proći, sve će se izbrisati. I onda ćeš bez tuge misliti na mene, lako i radosno.

Ona opet zabaci glavu na jastuk i prošaputa oslabelim glasom:

– A sad idi, dragi moj... Idi kući, mili moj... Malo sam se zamorila... Sačekaj... poljubi me... Nemoj da se plašiš bake... ona će dozvoliti. Dozvolićeš, zar ne, bako?

– Pa, pozdravi se, pozdravi kao što treba – nezadovoljno progunđa starica. – Što da krijete od mene?... Odavno znam...

– Poljubi me ovde, i ovde još... i ovde – govorila je Olesja, dodirujući prstom svoje oči, obraze i usta.

– Olesja! Ti se opraštaš sa mnom, kao da se više nećemo videti! – uzviknuh uplašeno.

– Ne znam, ne znam, mili moj. Ništa ne znam. Hajde, krepi s bogom. Ne, sačekaj... još trenutak... Daj mi uvo... Znaš šta mi je žao? – poče da šapće dodirujući usnama moj obraz. – Žao mi je što nemam dete od tebe. Oh, kako bih se radovala tome!

Izašao sam pred kuću u pratnji Manujlihe. Pola neba prevukao je crn oblak s oštrim uvojcima na krajevima; ali sunce je još sijalo, kloneći se ka zapadu, i u toj mešavini svetlosti i tame koja je nastupala, bilo je nečega zloslutnog. Starica pogleda gore, zaklonivši oči dlanom kao kišobranom, i značajno zaklima glavom.

– Biće danas u Perebrodu oluja – reče ubedljivo. – Možda čak i s gradom.

XIV

Već sam se približavao Perebrodu, kad neočekivani vetar zavrte i potera po putu stubove prašine. Pale su prve – retke i teške – kapi kiše.

Manujliha se nije prevarila. Oluja, koja se polako spremala celog tog vrelog, neizdrživo sparnog dana, razbesnela se neobičnom snagom u Perebrodu. Munja je sevala skoro neprestano, a od udaraca groma drhtala su i zveckala stakla na prozorima moje sobe. Oko osam sati uveče oluja se utišala na nekoliko minuta, ali samo zato da bi ponovo počela još većom žestinom. Odjednom se nešto, sa zaglušujućim treskom, prosu po krovu i zidovima stare kuće. Priskočih prozoru. Krupan grad, veličine oraha, silovito je padao na zemlju, da bi posle podskakivao nagore. Pogledah na dud koji je rastao kraj same kuće – bio je potpuno go, sve lišće je bilo opalo s njega pod strašnim udarcima grada... Ispod prozora pojavila se jedva primetna figura Jarmole koji se pokrio po glavi kaputom i istrčao iz kuhinje da zatvori kapke na prozorima. Ali, zakasnio je. U jedan od prozora odjednom je takvom snagom udario ogroman komad leda, da se on razbio, a parčići su se sa zveketom razleteli po podu sobe.

Osetio sam umor, pa prilegoh, ne svlačeći se, na krevet. Mislio sam da uopšte neću moći da zaspim te noći i da ću se do jutra u nemoćnoj tuzi prevrtati s boka na bok, zato sam rešio da je bolje da se ne svlačim, da bih se posle bar malo zamorio jednolikom šetnjom po sobi. Ali sa mnom se desila vrlo čudna stvar: učinilo mi se da sam samo za trenutak zatvorio oči; međutim, kada sam ih otvorio, kroz pukotine kapaka već su se probijali dugački svetli zraci sunca, u kojima su se kovitlale bezbrojne zlatne čestice prašine.

Iznad mog kreveta stajao je Jarmola. Njegovo lice odavalo je surovu zabrinutost i nestrpljivo iščekivanje: mora da je on već dugo očekivao ovde da se probudim.

– Paniću, – reče svojim muklim glasom, u kojem sam osetio zabrinutost. – Paniću, mora se da vi odavde otputujete...

Spustih noge sa kreveta i zaprepašćeno pogledah Jarmolu.

– Da putujem? Kuda da putujem? Zašto? Ti si, sigurno, poludeo.

– Ništa ja nisam poludeo – ljutito odbrusi Jarmola. – Vi ne čuste, šta je jučerašnji grad učinio? Kod polovine sela žito kao da je nogama izgaženo. Kod ćoravog Maksima, kod Jarca, kod Mute, kod Prokopčukovih, kod Gordija Olefira... Ipak je napravila štetu, đavolska veštica... crkla dabogda!

Odjednom sam se u magnovenju setio celog jučerašnjeg dana, pretnje koju je kod crkve izrekla Olesja i njenog strahovanja.

– Sad se sav narod buni – nastavi Jarmola. – Od jutros su se svi opet iznapijali i deru se... I o vama, paniću, loše viču... A vi znate, kakav je kod nas narod?... Ako oni vešticama nešto urade, pa tako i treba, to je pravedna stvar, a vama, paniću, kažem jedno – što pre kidajte.

I tako su se obistinila Olesjina strahovanja. Trebalo ju je što pre obavestiti o nesreći što je pretila njoj i Manujlihi. Brzo se obukoh, na brzu ruku pljusnuh vodom po licu i kroz pola sata već sam jahao u galopu prema Bisovom kutu.

Što sam se više primicao kućici „na kokošijim nogama", to je u meni jačao neodređen, tužan nemir. Ubeđivao sam samog sebe da će mi se sada desiti neka nova, neočekivana nesreća.

Skoro u trku prešao sam usku stazicu, koja se izvijala po peskovitom brežuljku. Prozori brvnare bili su raskriljeni, vrata širom otvorena.

– Gospode! Pa, šta se to desilo? – prošaptah, ulazeći zamrlog srca u kućicu.

Kućica je bila prazna. U njoj je vladao onaj tužan, prljav nered koji uvek ostaje posle užurbanog odlaska. Gomile smeća i krpa ležale su na podu, a u uglu je stajao drveni kostur kreveta...

Sa stegnutim srcem prepunim suza hteo sam već da pođem iz kuće, kad odjednom moju pažnju privuče svetao predmet, očigledno namerno okačen o ugao prozorskog rama. Bila je to niska jeftinih crvenih perli, poznatih u Polesju pod imenom „korala" – jedina stvar koja mi je ostala za uspomenu na Olesju i na njenu nežnu, velikodušnu ljubav.

(1898.)[31]

. . . .

[31] List „Kijevljanin“, 1898, 30, 31. oktobra, 3–7, 11–14, 17. novembra, br. 300, 301, 304–308, 312–315, 318 s podnaslovom „Iz sećanja na Volinj“.

Kritičari nisu odmah zapazili pripovetku i različito su je ocenili. Barhin u listu „Odeskije novosti“ pisao je: „...u nizu izvanrednih dela posvećenih čoveku koji živi u šumi jedan kritičar mora da spomene Kuprinove pripovetke ‘Olesja’ i ‘Šumska zabit’. ‘Olesja’ je divna priča o Polesju, tihom kraju borovih šuma; o tajni ovog još neproučenog borika – lepotici ‘vračari’, ‘vračari’ široke duše koja zna da voli... Njene reči su pune nežne milošte, uzbudljive tajne, tako da pojedine stranice pripovetke zvuče kao muzika, kao šumska simfonija“.

Međutim, neki kritičari nisu smatrali „Olesju“ za uspelo delo nego su tvrdili da se u njemu Kuprin, prikazujući duhovni život naroda, odrekao istine.

Kuprin je voleo „Olesju“ mada je bio svestan njenih nedostataka te se slagao s A. P. Čehovom koji ju je smatrao „mladalački sentimentalnim i romantičnim delom“. Odgovarajući na pitanje koju od svojih pripovedaka smatra najboljom, Kuprin je jednom rekao: „Ima ih dve: ‘Olesja’ i ‘Reka života’. Ispunjene su životom, svežinom, borbom protiv starog i iživelog, težnjom ka novom i boljem. U njih sam uneo više duše nego u bilo koje drugo delo“.

M. Gorki je hvalio pripovetku: „Ovo delo mi se dopada zbog toga što je prožeto atmosferom mladosti“.

KLAVIRISTA

(prevela Svjetlana Cinoti)

Dvanaestogodišnja Tinočka Rudnjeva uleti poput eksplozivne bombe u sobu gde su se starije sestre uz pomoć dveju sobarica spremale za današnju svečanost. Uzbuđena, zadihana, razbarušenih kovrdža na čelu, rumena od brzog trčanja, ličila je u tom času na lepuškastog dečaka.

– *Mesdames*, a gde je klavirista? Sve sam u kući pitala i niko ništa ne zna. Jedan kaže: „Meni nije naređeno“, drugi: „To nije moja stvar“... I uvek je kod nas tako, uvek – žestila se Tinočka, lupajući potpeticom o pod. – Uvek nešto pobrkaju, zaborave, a zatim prebacuju jedan na drugoga...

Najstarija sestra, Lidija Arkadijevna, stajaše ispred velikog ogledala. Okrenuvši se bokom, izvivši unazad svoj prekrasni goli vrat i lako zažmurivši kratkovidim očima, stavljala je u kosu žutu ružu. Ona nije podnosila buku i odnosila se prema „dečurliji“ sa hladnim i učtivim prezirom. Bacivši pogled na Tinin odraz u ogledalu, nezadovoljno primeti:

– Najviše nereda u kući svakako praviš ti – koliko sam te puta molila da ne ulećeš u sobe kao sumanuta.

Tina podrugljivo napravi kniks i isplazi ogledalu jezik. Zatim se okrenu drugoj sestri, Tatjani Arkadijevnoj, oko koje je, porubljujući na brzu ruku kraj njene plave suknje, puzala krojačica, i zabrza:

– Pa jasno, od naše Mrgodne princeze ne možeš ništa drugo ni da čuješ sem pouka. Tanječka, dušo, ti bi mogla sve to da središ. Mene niko ne sluša, samo se smeju kad ja govorim... Tanječka, hajdemo, molim te, jer skoro će šest sati, kroz jedan sat ćemo i svećice na jelki da upalimo...

Tina je tek ove godine dobila dozvolu da učestvuje u kićenju božićne jelke. Još prošlog Božića nju su zajedno sa mlađom sestrom Kaćom i njenim vršnjakinjama zaključavali u dečju sobu, uveravajući je da u sali nema nikakve jelke, već da su to „jednostavno došli parke-

tari". Sada, stekavši privilegije koje su je u neku ruku izjednačavale sa starijim sestrama, ona se, razumljivo, najviše uzbuđivala, brinula i trčala za desetoricu, svaki čas bi se našla nekom na putu i samo pojačavala opštu gužvu koja je uvek uoči praznika vladala u kući Rudnjevih.

Porodica Rudnjevih spadala je u red onih bezbrižnih, gostoljubivih i bučnih moskovskih porodica, koje su od pamtiveka živele u okolini Presnje, Novinskog i Konjušaka i stvorile Moskvi reputaciju gostoljubivog grada. Dom Rudnjevih – velika trošna kuća, izgrađena još pre carice Katarine, sa lavovima na kapiji, sa širokim prilazom za kola i glomaznim belim stubovima ispred glavnog ulaza – od jutra do mraka tokom cele godine vrveo je ljudima. Nekakvi susedi po narovčatskom ili insarskom imanju, nekakvi daljni rođaci, koje niko do tada nije video niti čuo za njihovo postojanje, stizali su bez ikakvog najavljivanja, više kao „iznenađenje", i mesecima živeli kod njih. Kod Arkaše i Mitje dolazilo je tuce drugova koji su s vremenom menjali svoju spoljašnost: najpre kao gimnazijalci i kadeti, zatim kao pitomci vojnih škola i studenti i napokon kao golobradi oficiri ili gizdavi i preterano ozbiljni advokati-pripravnici. Devojčicama su stalno dolazile u posetu drugarice svih uzrasta počev od Kaćinih vršnjakinja koje su dovodile u goste i svoje lutke, do Lidijinih prijateljica koje su pričale o Marksu i agrarnom sistemu i zajedno sa Lidijom čeznule da se upišu u Višu žensku školu. O praznicima, kada bi se sva ta vesela, žustra mladež okupila u ogromnoj kući Rudnjevih, zadugo bi u njoj zavladala atmosfera nekakve sveopšte prostodušne, poetske i nestašne zaljubljenosti.

To su bili dani potpune anarhije koja je poslugu dovodila do očajanja. Svi uslovni pojmovi o vremenu koje se „kod normalnih ljudi" deli na čaj, doručak, ručak i večeru pomešali bi se ovde u bučnom i zbrkanom neredu. Onog časa kada bi jedni završavali sa ručkom, drugi bi tek počinjali da ispijaju jutarnji čaj, dok bi treći, ponevši sa sobom hrpu sendviča, ceo dan provodili na klizalištu u zoološkom vrtu. Sto se uopšte nije raspremao a kredenac je bio otvoren od jutra do mraka. No, ipak bi se dešavalo da mladež, pošto ogladni u sasvim nepogodno vreme, posle klizanja ili vašarskih predstava pošalje u kuhinju Akinfiču delegaciju sa molbom da im spremi „nešto lepo". Akinfič, stara pijanica, ali veliki poznavalac kuvarske veštine, obično bi dugo odbijao i gunđao na delegaciju. Tada bi se koristilo prefinjeno laskanje: govorili bi da u Moskvi nema više dobrih kuvara, da još samo starci gaje neprikosnoveno poštovanje prema svetinji kulinar-

ske veštine i tako dalje. Završavalo bi se tako da bi se Akinfič pogođen u živac predavao i, isprobavši na palcu oštricu noža, govorio sa nameštenom surovošću:

– Dobro, dobro... šta ste se tu raspevali... Koliko vas ima, čavke?

Irina Aleksejevna Rudnjeva – domaćica – gotovo nikada nije izlazila iz svojih odaja sem u izuzetno svečanim i zvaničnim prilikama. Poreklom kneginjica Oznobišina, poslednji izdanak čuvene i bogate loze, ona je jednom zauvek rešila da je za nju društvo njenog muža i dece suviše „meskino“[32] i „brutalno“ te ga je zato ravnodušno „injorisala“; zabavljala se odlazeći u posetu arhijerejima i održavajući veze sa istim kao i ona fosilnim potomcima čuvenih porodica čije loze sežu daleko u prošlost. Uostalom, Irina Aleksejevna bila je čak i sada tajno, ali mučno ljubomorna na svog muža. I verovatno s razlogom, jer Arkadij Nikolajevič, čuveni u Moskvi gurman, kockar i darežljivi pokrovitelj baleta, i pored svojih pedeset i kusur godina, još uvek nije izgubio zasluženu reputaciju udvarača, obožavatelja žena i osvajača. Još i sada, kada bi, zakasnivši deset minuta i skrenuvši na sebe sveopštu pažnju, ušao u salu Boljšog teatra, elegantan i samouveren, sa gordom, rasnom i prosedom glavom na naočitom telu – mogao bi se nazvati lepim čovekom.

Arkadij Nikolajevič retko se pokazivao kod kuće jer je uvek ručao u Engleskom klubu i uveče, ako u pozorištu ne bi bilo zanimljivog baleta, odlazio bi tamo da se karta. Kao glava porodice, bavio se isključivo time da zalaže, otkupljuje i ponovo zalaže čas jedne čas druge nekretnine, ne misleći na budućnost, sa onom nemarnošću koja je tako svojstvena garsonjeru koga je sudbina razmazila. Naviknut da od jutra do mraka bude u velikom društvu, voleo je da mu i u kući bude bučno i živo. Ponekad je uživao da iznenadi svoju omladinu nekakvom neočekivanom zabavom i sâm da učestvuje u njoj. Dešavalo se to, uglavnom, sutradan posle velikog kartaškog dobitka u klubu.

– Mladi republikanci! – govorio bi ulazeći u salon i blistajući svojim svežim izgledom i zanosnim osmehom. – Vi ćete svi, čini mi se, uskoro da zaspite od vaših ozbiljnih razgovora. Ko hoće da ide sa mnom van grada? Putovanje će biti divno: sunce, sneg i mraz. Molim one koji pate od zubobolje i svetskog bola da ostanu kod kuće pod

[32] Prostačko (od fr. mesquin).

nadzorom naše poštovane Olimpijade Savične…

Poslali bi po trojke kod Ječkina, pa jurili glavačke iza Tverskog đerma, ručali bi u „Mauritaniji“ ili u „Streljni“ i vraćali bi se kući tek kasno uveče na veliko nezadovoljstvo Irine Aleksejevne koja se sa gadljivošću odnosila prema tim „eskapadama[33] rđavog tona“. Ali se omladina nigde nije tako dobro provodila kao u tim eskapadama, pod vođstvom Arkadija Nikolajeviča.

Neizostavno svake godine Arkadij Nikolajevič učestvovao je u božićnoj proslavi. Ovaj dečji praznik pružao mu je, ko zna zašto, svojevrsno prostodušno zadovoljstvo. Niko od ukućana nije umeo bolje od njega da izmisli za svakog poklon, te su se starija deca, kad bi iskrsla teškoća, obraćala njegovoj dovitljivosti.

– Tata, pa šta ćemo darovati Kolji Radomskom? – pitale bi kćeri Arkadija Nikolajeviča. – Znaš, on je veliki, gimnazijalac poslednjeg razreda… nećemo mu valjda igračku…

– Zašto igračku? – rekao bi Arkadij Nikolajevič. – Najbolje će biti ako mu kupite lepu tabakeru. Mladiću će da laska tako solidan poklon. Sada se kod Lukutina mogu kupiti veoma lepe tabakere. Da, uzgred budi rečeno, kažite nekako nenametljivo tom Kolji: da se ne stidi da puši preda mnom. Jer juče, kada sam ušao u salon, on je cigaretu sakrio u rukav…

Arkadij Nikolajevič je voleo da mu zabava ispadne kako valja, te je zato uvek pozivao orkestar Rjabova. Ali se ove godine[34] s muzikom desio deli niz fatalnih nesporazuma. Kod Rjabova zbog nečega poslaše čoveka suviše kasno; njegov orkestar, koji se za praznike delio na tri dela, već je bio zauzet. Maestro, međutim, u ime dugogodišnjeg poznanstva s porodicom Rudnjevih obeća da će nekako srediti tu stvar, nadajući se da će neko od njegovih klijenata prebaciti proslavu za drugi dan, ali iz nepoznatog razloga zadocni s odgovorom, te kad su se Rudnjevi rastrčali da traže drugi, ispostavi se da u celoj Moskvi nema nijednog slobodnog orkestra. Arkadij Nikolajevič se naljuti i naredi da se nađe dobar muzikant klavirista, ali kome je dao tu naredbu, više se ni sâm nije mogao setiti. Taj „neko“ sigurno je

. . . .

[33] Vragolije (od fr. *escapade*).

[34] Priča se dešava 1885. godine. Ujedno treba primetiti da se osnovna fabula zasniva na stvarnom događaju koji je M. A. Z-va, koja je dobro poznavala porodicu – nazvanu u priči Rudnjev, – ispričala u Moskvi autoru (prim. A. I. Kuprina).

prebacio svoju obavezu na nekog drugog, ovaj drugi, po običaju sve pobrkavši, na nekog trećeg, a treći je u opštoj gužvi i posve zaboravio na to…

Međutim, vatrena Tina već je uspela da okrene celu kuću tumbe. Čestita nastojnica, debela, dobrodušna Olimpijada Savična, reče da joj je gospodin doista bio naredio da nađe muzikanta ukoliko orkestar ne dođe i da je ona to odmah prenela sobaru Luki. Luka se opet pravdao da je njegov posao da bude pored Arkadija Nikolajeviča, a ne da trči po gradu u potrazi za klaviristima. Na galamu dotrča iz gospođicinih odaja okretna i spretna, kao majmunče, koketna i brbljiva sobarica Dunjaša, koja kao da je smatrala da joj je dužnost da se upliće u svaki neprijatan događaj. Premda je niko ništa nije pitao, ona je sve vatreno ubeđivala da, eto, neka je bog ubije na mestu, ako je išta, makar krajičkom uva, načula o nekom muzikantu. I ko zna kako bi se završila cela ta zavrzlama da nije u pomoć pritekla Tatjana Arkadijevna, punačka, vesela plavuša koju je sva posluga obožavala zbog njene mirne naravi i neobične spretnosti s kojom je rešavala unutrašnje sukobe.

– Kraće rečeno, ovako do sutra nećemo završiti – reče ona svojim mirnim, kao u Arkadija Nikolajeviča, pomalo podrugljivim glasom. – Šta bilo da bilo, Dunjaša će odmah otići da traži muzikanta. Dok se ti, Dunjaša, budeš spremala, ja ću ti iz novina povaditi adrese. Potrudi se da pronađeš što bliže jer gosti samo što nisu počeli da dolaze. Novac za fijaker uzmi kod Olimpijade Savične…

Tek što izgovori kad na vratima jako odjeknu zvonce. Tina je već glavačke jurila u susret gomili nasmejane, rumene od mraza i snegom poprhane dece, koja su unela sa sobom miris zimskog vazduha, snažan i zdrav kao miris jabuka. Desilo se, naime, da su se dve velike porodice – Likovi i Maslovski – stigavši istovremeno – slučajno našle pred kapijom. Predsoblje odmah zabruja od glasova, smeha, lupanja nogu i zvučnih poljubaca.

Zvonce se oglašavalo gotovo neprekidno. Stalno su nailazili novi i novi gosti. Gospođice Rudnjev jedva su stizale da ih dočekuje. Odrasle su pozivale u salon, a decu mamile u dečju sobu i trpezariju da bi ih tamo izdajnički zaključale. U sali svetlo još nije bilo upaljeno. Ogromna jelka čiji su se fantastični obrisi jedva nazirali u polutami, stajala je na sredini sobe i ispunjavala je mirisom smole. Tu i tamo zasvetlucala bi, odbijajući svetlost uličnog fenjera, pozlata ukrasnih lanaca, oraha i kartonaže.

Dunjaša se nije vraćala i Tina, pokretna kao rasuta živa, izgarala je od nestrpljivog nemira. Deset puta pritrčala bi Tanji, odvela bi je u stranu i uzbuđeno joj šaputala:

– Tanječka, draga, šta ćemo sad?... Pa ovo ni na šta ne liči.

Tanja se i sama uznemirila. Prišla je starijoj sestri i poluglasno rekla:

– Ni sama više ne znam šta da radimo. Moraćemo zamoliti tetka Sonju da nam malo svira... A posle ću ja da je zamenim nekako.

– Pokorno zahvaljujem – podrugljivo reče Lidija. – Tetka Sonja će posle celu godinu da nas gnjavi kako nam je uslugu učinila. A ti tako dobro sviraš da je bolje sasvim bez muzike igrati.

Uto Tatjani Arkadijevnoj priđe Luka, gazeći nečujno svojim đonovima od jelenske kože.

– Gospođice, Dunjaša vas moli da iziđete za trenutak.

– Šta, je li ga dovela? – upitaše u jedan glas tri sestre.

– Dođite, izvolite da sami pogledate – neodređeno odgovori Luka. – Oni su u predsoblju... Samo, sumnjivo je to nešto... Dođite.

U predsoblju je stajala Dunjaša, još uvek u bundici s prilepljenim grumenovima prljava snega. Iza nje, u mračnom uglu, micala se nekakva sitna prilika odvezujući žutu kapuljaču u koju beše umotana njena glava.

– Samo, gospođice, nemojte da me grdite – šapne Dunjaša na uvo Tatjani Arkadijevnoj. – Bog nek me na mestu zgromi ako nisam bila na pet mesta ali nijednog klaviristu nisam zatekla. Evo, nađoh ovog derana, a ni sama ne znam, je li za šta. Ubio me bog ako ovo nije jedini. Kune se da je svirao na kućnim zabavama i na svadbama, a odakle ja mogu da znam...

Sitna prilika se u međuvremenu oslobodi kapuljače i kaputa i ispostavi se da je to bled, veoma mršav dečak u izlizanoj uniformi realke. Shvatajući da se razgovor vodi o njemu, on je u nezgrapnoj pozi punoj iščekivanja nastavio da stoji u svom uglu ne usuđujući se da priđe bliže. Pronicljiva Tanja pogleda ga kradomice nekoliko puta i odmah zaključi da je taj dečak sramežljiv, siromašan i samoljubiv. Lice mu nije bilo lepo, ali je bilo izražajno i finih crta; tamni čuperci koji su se s obe strane visokog čela uvijali u „gnezdašca“ pridavali su njegovom licu izgled lake prostodušnosti, ali su krupne sive oči – suviše velike za ovako sitno dečje lice – gledale pametno, odlučno i,

nimalo detinjski, ozbiljno. Na prvi pogled dečak je mogao imati jedanaest-dvanaest godina.

Tatjana zakoraknu prema njemu i, ustručavajući se gotovo kao i on, neodlučno upita:

– Kažete da ste već imali prilike… da svirate na kućnim zabavama?

– Da… svirao sam – odgovori on nešto promuklim od mraza i snebivanja glasom. – Možda vam se zato što sam tako mali čini…

– O, ne, nipošto… Ta vama mora da je već trinaest godina?

– Četrnaest.

– To je, naravno, svejedno. Ali bojim se da će vam bez prakse biti teško.

Dečak se iskašlja.

– O, ne, ne brinite… Navikao sam već. Dešavalo mi se da sviram po celo veče gotovo bez prekida…

Tanja upitno pogleda stariju sestru. Lidija Arkadijevna, koja se odlikovala čudnom bezdušnošću prema svemu što je progonjeno, bespomoćno i poniženo, sa uobičajenim prezirom na licu upita:

– A umete li, mladiću, da svirate kadril?

Dečak se nagnu napred, što je, verovatno, trebalo da bude naklon.

– Umem, molim lepo.

– A valcer da li umete?

– Da, molim lepo.

– Možda i polku umete?

Dečak odjednom sav pocrvene ali uzdržano odgovori:

– Da, i polku umem.

– A lans? – nastavi da ga zadirkuje Lidija.

– *Laissez donc, Lidie, vous êtes impossible*[35] – strogo primeti Tatjana Arkadijevna.

Krupne dečakove oči odjednom gnevno i podrugljivo planu.

[35] Prestanite, Lidija, vi ste nemogući. (fr.)

Nestane iznenada napregnute nezgrapnosti u njegovom držanju.

– Ako vam je po volji, *mademoiselle*, – naglo se okrenu Lidiji – ja osim polki i kadrila sviram još i sve Betovenove sonate, Šopenove valcere i Listove rapsodije.

– Mogu misliti! – namešteno, kao glumica na sceni, dobaci Lidija pecnuta ovim samouverenim odgovorom.

Dečak skrenu pogled na Tanju u kojoj je instinktivno naslućivao zaštitnicu, i njegove ogromne oči sada dobiše molećiv izraz.

– Najlepše vas molim… dozvolite mi da nešto odsviram…

Osetljiva Tanja shvati kako je Lidija bolno pogodila dečakovo samoljublje i bi joj ga žao. A Tina čak poče da skače u mestu i da tapše, radujući se što će sada ova gadna, ohola Lidija dobiti čvrgu.

– Naravno, Tanječka, naravno, neka odsvira – poče da moli sestru, pa odjednom sa njoj tako svojstvenom munjevitošću uhvati malog pijanistu za ruku i odvuče ga u salu ponavljajući:

– Ništa to nije… Vi ćete sada odsvirati i ona će da ostane kratkih rukava… Ništa, ništa!

Neočekivano pojavljivanje Tine kako tegli za sobom realca sa sramežljivim osmehom na licu, izazove opštu nedoumicu. Odrasli su jedan za drugim prelazili u salu gde je Tina, posadivši dečaka na taburet, već stigla da upali sveće na divnom Šrederovskom klaviru.

Realac nasumce uze prvu iz gomile debelih, ukoričenih u šagrensku kožu notnih sveski i otvori je. Okrenuvši se zatim vratima gde je ocrtavajući se oštro na tamnoj pozadini neosvetljenog salona stajala u beloj haljini Lidija, reče:

– Da li vam je po volji *„Rapsodie Hongroise“*[36] Nº 2 Lista?

Lidija s omalovaženjem isturi donju usnu i ništa ne odgovori. Dečak pažljivo spusti ruke na klavirske dirke, sklopi za trenutak oči i ispod prstiju mu grunu svečani, veličanstveni početni akordi rapsodije. Bilo je čudno gledati i slušati ovog čovečuljka čija se glava jedva nazirala iza stalka za note, kako izvlači iz instrumenta tako snažne, smele i duboke zvuke. I njegovo lice kao da se odjednom preobrazilo, ozarilo i postalo gotovo prekrasno; blede usne su se malo otvorile a oči još više uvećale i postale duboke, vlažne i sjajne.

. . . .

[36] „Mađarska rapsodija“ (fr.)

U sali se postepeno počeše okupljati slušaoci. Čak je i Arkadij Nikolajevič, koji je voleo i dobro poznavao muziku, izašao iz svog kabineta. Prišavši Tanji, on je na uvo upita:

– Gde pronađoste ovog švrću?

– To je klavirista, tata, – odgovori tiho Tatjana Arkadijevna. – Je li da odlično svira?

– Klavirista? Tako mali? Zar je moguće? – čudio se Rudnjev. – Pazi, molim te, kakav majstor! Ama grešno je i terati ga da svira muziku za igru.

Kada je Tanja ispričala ocu o sceni koja se desila u predsoblju, Arkadij Nikolajevič zavrti glavom.

– A, to li je... E, pa ne smemo da uvredimo mališana. Neka svira, a posle ćemo već nešto da izmislimo.

Kada je realac završio rapsodiju, Arkadij Nikolajevič prvi zaplješka. I svi ostali počeše da aplaudiraju. Dečak, rumen i uzbuđen, ustade sa visokog tabureta; očima je tražio Lidiju ali ona već nije bila u sali.

– Vi... divno svirate, dragi moj. Pružili ste nam veliko zadovoljstvo – smešio se nežno Arkadij Nikolajevič prilazeći muzikantu i pružajući mu ruku. – Samo, bojim se da ćete se... kako da vas zovem ne znam.

– Azagarov, Jurij Azagarov.

– Bojim se, dragi Juročka, neće li vam naškoditi da svirate celo veče? Pa znate, ako se umorite, kažite bez ikakvog ustručavanja. Naći ćemo ovde već nekog ko će da nam odrnda. A sada odsvirajte nam nekakav bravurozan marš.

Uz snažne akorde marša iz „Fausta“ brzo su bile upaljene sveće na jelki. Zatim Arkadij Nikolajevič svojeručno širom otvori trpezarijska vrata gde gomila dece, preneražena neočekivanom jakom svetlošću i gromoglasnom muzikom koja je iznenada doprela do njih, kao da se skamenila u zaprepašćenim smešnim pozama. Jedno za drugim, deca su bojažljivo ulazila u salu i sa radoznalošću punom poštovanja obilazila oko jelke dižući uvis svoje mile njuškice. Ali kroz nekoliko minuta, kada su darovi bili već podeljeni, sala zabruja od neopisive vreve, piske i srećnog, zvonkog dečjeg smeha. Decu kao da je opio sjaj sveća na jelki, miris smole, jaka muzika i divni pokloni. Odraslima nikako nije polazilo za rukom da ih okupe u kolo oko jel-

ke, jer bi se čas jedno čas drugo istrglo iz kruga i otrčalo svojim igračkama koje su bile ostavljene privremeno nekome na čuvanje.

Tina, posle pažnje koju je njen otac ukazao Azagarovu, definitivno odluči da uzme dečaka pod svoje pokroviteljstvo, te mu sada pritrči s najprijateljskijim osmehom.

– Molim vas, odsvirajte nam polku.

Azagarov zasvira i pred očima počnu da mu promiču bele, plave i ružičaste haljinice, kratke suknjice ispod kojih bi za trenutak sevnule bele čipkaste pantalonice, plave i tamne glavice u kapicama od cigaretnog papira. Svirajući, on je mahinalno osluškivao ravnomerno, u taktu sa njegovom muzikom, lupkanje mnogobrojnih nogu, kad ga odjednom neobično uzbuđenje koje prostruja salom, primora da okrene glavu prema ulaznim vratima.

Ne prestajući da svira, video je kako je u salu ušao stariji gospodin za koga su se, kao po nekoj čaroliji, prikovali pogledi svih prisutnih. Pridošlica je bio nešto viši od srednjeg rasta, krupne građe, ali se ne bi moglo reći da je debeo. Ponašao se sa onom finom i neuhvatljivom nemarnošću i u isto vreme sa onom uzvišenom jednostavnošću, koja je svojstvena samo ljudima iz visokog društva. Odmah se videlo da je taj čovek navikao da se oseća slobodno kako u malom salonu tako i pred hiljadama gledalaca ili u salama kraljevskih palata. A najlepše beše njegovo lice – jedno od onih lica, koja na prvi pogled ostaju u sećanju za ceo život: veliko četvrtasto čelo izbrazdano surovim, gotovo gnevnim borama; oči, duboko smeštene u svojim dupljama i natkriljene borama gornjih kapaka, gledale su teško, umorno i nezadovoljno; bio je obrijan, a tanke, odlučno i čvrsto stisnute usne ukazivale su na čeličnu volju nepoznatog, a donja vilica, jako isturena i vrlo zaoštrena, ostavljala je na licu pečat vlastoljubivosti i upornosti. Opštu sliku dovršavala je dugačka gusta griva bujne, nemarno zabačene kose, koja je činila da ova osobita, gorda glava podseća na lavlju...

Jurij Azagarov zaključi da novi gost mora biti veliki gospodin, jer kada je ušao u salu sa blistavim od radosti Arkadijem Nikolajevičem, čak su ga i ohole starije dame dočekale osmesima punim poštovanja. Poklonivši se neodređeno nekoliko puta, nepoznati s Rudnjevim prođe brzo u kabinet, ali ga je Jurij čuo kako na neku domaćinovu molbu odgovara:

– Molim vas da me ne molite, najdraži Arkadije Nikolajeviču.

Znate i sami kako mi je teško da vas ražalostim svojim odbijanjem...
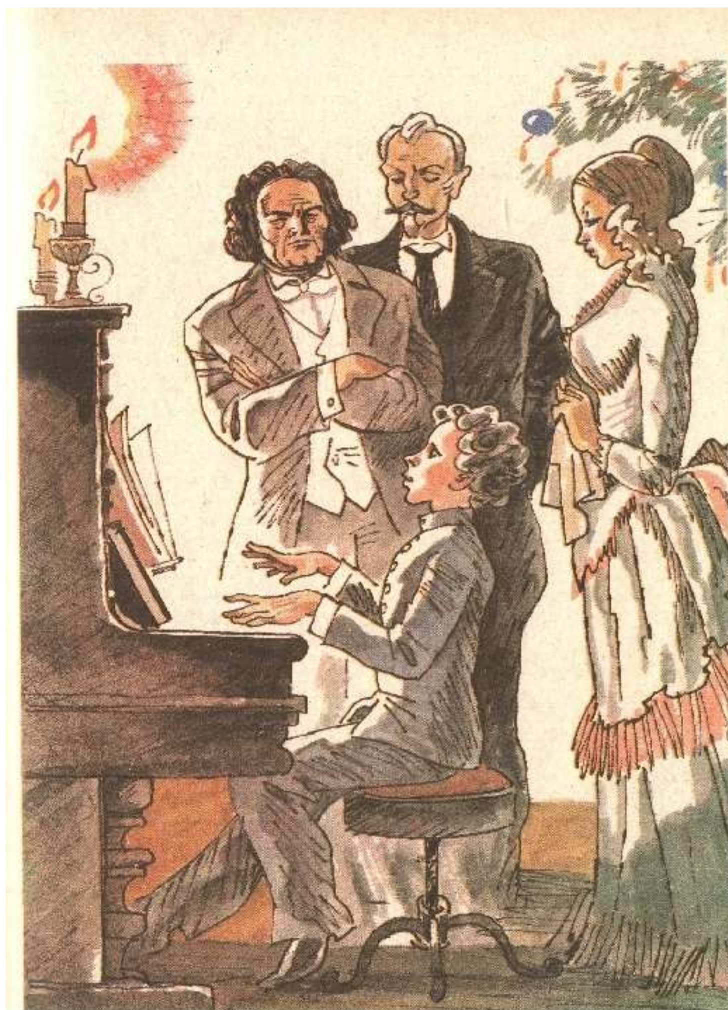
– Ali bar nešto, Antone Grigorjeviču. Za mene i za decu to će biti istorijski događaj – nastavi da moli domaćin.

U tom času Jurija zamole da svira valcer i on ne ču što je odgovorio onaj koga su zvali Anton Grigorjevič. Svirao je redom valcere, polke i kadrile ali mu iz glave nije izlazilo veličanstveno lice neobičnog gosta. I utoliko je više bio zaprepašćen, gotovo prestrašen, kada se, osetivši na sebi nečiji pogled, okrenuo nadesno i video da ga gleda Anton Grigorjevič, ravnodušno i nestrpljivo slušajući ono što mu je na uvo šaptao Rudnjev.

Jurij shvati da se razgovor vodi o njemu i on okrete od njih glavu, u zbunjenosti koja je graničila sa nekim neshvatljivim strahom. I istog časa, gotovo istog trenutka, kako mu se činilo kasnije, kada je već kao odrastao čovek proveravao svoje tadašnje utiske, on iznad svog uha začu ravnodušan, zapovednički glas Antona Grigorjeviča:

– Odsvirajte, molim vas, još jednom *rapsodiju Broj dva*.

On zasvira, najpre bojažljivo, nesigurno, mnogo lošije nego prvi put, ali hrabrost i nadahnuće postepeno su mu se vraćali. Prisustvo onog, moćnog i neobičnog čoveka, nekako odjednom ispuni njegovu



dušu artističkim uzbuđenjem i dade njegovim prstima izuzetnu elastičnost i poslušnost. On je i sam osećao da nikada u svom životu nije svirao tako dobro kao tada i da, verovatno, još dugo neće tako svirati.

Jurij nije video kako se postepeno razvedravalo natmureno čelo Antona Grigorjeviča i kako se malo-pomalo smekšavao strogi izraz njegovih usana, ali kada je završio i okrenuo se, usred aplauza, u njegovom pravcu – onog privlačnog i čudnog čoveka više nije bilo. Umesto njega prilazio mu je sa značajnim osmehom, tajanstveno podignutih obrva Arkadij Nikolajevič Rudnjev.

– Znate šta, dragi moj Azagarove, – gotovo šapatom reče Arkadij Nikolajevič – uzmite ovaj koverat, spremite ga u džep i nemojte da ga izgubite, u njemu je novac. A sada idite u predsoblje i obucite se. Povešće vas Anton Grigorjevič.

– Ali ja još mogu celo veče da sviram – pokuša da se suprotstavi dečak.

– Pst! – zatvori oči Rudnjev. – Zar ga stvarno niste prepoznali? Zar se niste dosetili ko je to?

Jurij se dvoumio šireći sve više i više svoje ogromne oči... „Ko bi mogao da bude ovaj neobičan čovek?“

– Golube, pa to je Rubinštajn. Shvatate li: Anton Grigorjevič Rubinštajn![37] A ja vam, dragi moj, od srca čestitam i radujem se što ste sasvim slučajno kod mene na božićnoj proslavi dobili takav poklon. On se zainteresovao za vaše sviranje...

Realac u izlizanoj uniformi odavno je u celoj Rusiji poznat kao jedan od najdarovitijih kompozitora, a neobični gost sa veličanstvenim licem već je našao večni mir otišavši zauvek iz svog burnog i nemirnog života, života mučenika i pobednika. Ali nikada i nikome Azagarov nije poverio one svete reči koje mu je, sedeći s njim u saonama, rekao te mrazne božićne noći njegov veliki učitelj.

(1900.)[38]

. . . .

[37] Anton Grigorjevič Rubinštajn (1829–1894), ruski pijanista, kompozitor i dirigent. Godine 1862. osnovao je prvi u Rusiji Petrogradski konzervatorijum gde je duže vreme bio profesor i direktor.

[38] List „Odeskije novosti“, 1900, 25. decembra, br. 5167

ČOVEK S ULICE

(preveo Petar Mitropan)

I

Tako je, sasvim tačno. To ste potpuno pravilno objasnili, gospodine… izvinite, nemam osobitu čast da znam vaše ime i prezime… Glavni uzrok zbog čega sam propao i sada se potucam na dnu – to je slabost mog karaktera. Tako je i advokat kazao na raspravi kad su mi sudili. „Pred vama je, gospodo porotnici, izrazit primer fizičke i moralne degeneracije na bazi naslednog alkoholizma, loše ishrane, iznurenosti i ružnih bolesti.“ Pre toga su me pregledala tri profesora, pa i oni su jednoglasno rekli isto. Još onda sam uneo te reči u svoju beležnicu. Jer moram priznati: mada sam izgubio sliku i priliku inteligentnog čoveka – volim obrazovane ljude i cenim nauku.

Kad me sad gledate, razume se, ne biste rekli da je i ovaj subjekt koji sedi pred vama nekada bio na dobrom putu i mogao da stvori ime i karijeru. Ali to je uistinu tako. Da se izrazim simbolički. Tu, na Peresipu,[39] postoji kafanica „Jagoda“, gde se toče žestoka pića; prava, da prostite, jazbina. U toj kafanici vise iza tezge dve slike kao upozorenje ili opomena onima koji su još trezni. Na jednoj je naslikan neki čovek u ritama, recimo, kao ja; spava u blatu pod plotom i pored njega rokće svinja. Ispod toga piše: „Mogao bi biti čovek“ – sa uzvičnikom. A na drugoj slici je napisano: „Kupovao za gotovo, kupovao na kredit“ – i prikazana su dva tipa. Jedan mršav, otrcan, donji deo pantalona su mu kučići iskidali, uhvatio se za glavu, a oči mu izbečene – to je onaj koji je kupovao na kredit. A drugi sedi okrenuvši mu straž-

[39] Naziv Odeske periferije.

njicu, pravi, znate, ugojeni buržuj s bakenbartima, zavalio se s cigarom i smeje se, a pred njim kasa u kojoj su u stupčiće poređani zlatnici. Slike su vašarske, jevtine, i mada se nisam nikad bavio trgovinom, zaslužuju pažnju. Jer to je neka vrsta aluzije na moj vlastiti život. Hm! Krčmar je tamo Vukol Naumič, opasan starac. Jednom sam mu kazao: „Trebalo bi, Vukole Naumiču, da naručiš i treću sliku: kako je onaj otrcani uhvatio bankara jednom rukom za okovratnik, a drugu zavukao u kasu. A dole natpis: 'I šta je iz toga izašlo'." Ali krčmar, razume se, ne zna za šalu. Ja sam mu kazao onako, kao alegoriju, a on je hteo da zove žandara. Kao da sam time njemu lično pretio. Šta ćete – prostak.

Treću sliku, to jest onu moju fantaziju, ja vam, cenjeni gospodine, nisam uzalud naveo kao primer. Jer i ja sam pokušao jednom da se bavim takvom praksom, i stoga sam izbrisan iz spiska života. Hvala bogu što je državni sud s učešćem porote priznao da sam bio neuračunljiv i pustio me na slobodu. Inače bih morao da idem kopati „bakar i zlato" u dalekim predelima.[40]

Kad je već dotle došlo, dozvolite da ispričam sve redom. Izvinite, gospodine, ali po vašoj spoljašnosti i po razgovoru mogao bih zaključiti da ste, verovatno – novinar. Pa neka, možda će vam moja biografija poslužiti za nedeljni feljton ili za popularni naučni članak. To će mi činiti zadovoljstvo. Na primer, dajte ovaj naslov: „O tome kako neke osobe ne umeju da urede svoj život". Ili još bolje, prosto: „Ispovest jednog prestupnika". Uzgred rečeno, da li smem da naručim za vaš račun još piva? Samo dozvolite da tražim obično, za osam kopejki. U njemu bar nema glicerina. Ej, *psst*! – Momče!... Dva piva. Što gledaš, budalo, kao tele u šarena vrata? To gospodin časti. Ne vidiš koga služiš, tikvane?

Ne veruje, bitanga. Istina, ovde sam jednom napravio veliki lom. A osim toga i moje odelo. Znate kako u „Grand hotelu" jedna pevačica peva:

> Orri-gi-nalno mi odelo,
> Raskošan nakit moj,
> Ta-ra-ra-ra, ti-ri-ri-ri...

. . . .

[40] „Bakar i zlato" – iz pesme Mihaila Ljermontova. Aluzija na sibirske rudnike za robijaše.

Razumem, gospodine krčmaru. Oprostite, znam da je nepristojno na ovakvom mestu pevati kuplete. Neću više, ćutaću. Da, tako, dakle. Izvinite me, gospodine, molim vas. Ako ćemo pravo, nisam dostojan da budem s vama u istoj sobi. Ko ste vi, a ko sam ja! Ali vi osećate sažaljenje prema čoveku koga je sudbina upropastila i čak se ne gadite da sedim pored vas. Dozvolite da vam za to poljubim ruku. No, no, no, neću... Ne ljutite se, oprostite.

Da. Tako, dakle. Malopre sam vam se predstavio kao bivši student, ali sve to nije istina. Prosto, video sam da ste intelektualac i kao velim: najpre ću ga upecati na studenta. I upalilo je. Ali postupili ste sa mnom plemenito i zato ću s vama biti potpuno otvoren... Bio sam na Univerzitetu samo jednom u životu i to na kongresu arheologa kad sam radio kao novinski izveštač. Bio sam, reći ću istinu, dosta nakvašen i šta su tamo brbljali, ništa nisam razumeo. O nekim ženskim kipovima iz nekog doba...

Međutim, dozvolite da kažem, ja ipak nisam bez obrazovanja. Eto, i danas pamtim: Alkibijad je bio bogat i visokog roda, priroda ga je bogato obdarila umnim sposobnostima... i tamo još za psa, kako mu je odrubio rep... izuzetke na *„is“* i tome slične stvari...

Otac mi je bio tapetar i dekorater, imao je svoju radionicu u Kudrinu, u Moskvi. A majke se slabo sećam. Sećam se samo da je bila debela žena, s jednim okom, a drugim kao da je uvek nekom namigivala. Sećam se još, ali to već kao kroz san, kako ju je na moje oči grlio naš stariji majstor Šikunov i govorio: „Ne mari, Andrjuška je mali, ništa ne razume, mi ćemo mu dati kopejku...“ Pili su oni, mora biti, grdno, moj tatica i mamica – uvek su zaudarali na rakiju – i tukli su me čim stignu, kao što se kaže: motkom, varjačom i prakljačom. Moje vaspitanje su zanemarili te sam rastao kao korov na ulici i u dvorištu. A pravi mi je vaspitač bio naš kalfa, dečak po imenu Juška.

Treba da vam kažem, video sam u svom životu veliki broj najraznovrsnijih tipova. Dosta je već samo to što sam ležao u zatvoru. Ali toliko pokvarenog i bestidnog, kao što je on, nikad nisam video. Čemu je nas, dečake, učio, šta nas primoravao da radimo tamo, iza štale, između drva, to se ne usuđujem da vam kažem – stid me je. Bogami. A i on je sam bio gotovo dete...

To još nije ništa što smo pušili, pili votku, igrali krajcarice i karte – desno i levo – i što sam krišom ocu uzimao novac. I otac se o praznicima, kad su nam dolazili gosti, zabavljao time što me je napijao i naređivao da igram... S Juškom je bilo još gore. Od jedanaest godina

poznao sam ženu; to je bilo u dnu zabačenog dvorišta pod rukovodstvom istog Juške. Zaista, čudno! Taj čovek je potpuno nestao sa mog vidika i ne znam gde je: da li na robiji ili su ga negde ubili kao psa... Ali niko nikad nije imao na mene tako paklenog uticaja. Bojao sam ga se neverovatno. Hoćete li verovati: čak i sada ga neki put vidim u snu kako me tuče, i budim se od straha... U vaše zdravlje! A vi? Nećete? No, kako želite. Dobro je pivo! Hladno.

Međutim, ja sam s vremenom rastao. Ne znam kakav me je mađioničar ugurao u Gimnaziju, u pripremni razred. Mislim da stvar nije prošla bez podmazivanja – ćušnuli su, mora biti, kome sleduje. Eto, otada je počelo lutanje moje grešne duše po mukama. Za tri godine, čini mi se, obišao sam sve srednje škole, klasične i realne. Negde sam napunio nastavniku džep žvakanom hartijom, negde su me uhvatili pijanog na ulici. Jednom sam ukrao drugu kolekciju pera... et cetera, et cetera,[41] slično tome.

Dođem kući – otac odmah pozna po očima: „Izbacili te?“ Ja ćutim. „Ah, kučkin sine! Čekaj malo, daću te u obućare, onda ćeš da propištiš. Idi, donesi kaiš.“

Najzad nisam više imao gde da se upišem. Ostala je jedino privatna gimnazija Hacimovskog. Možda ste čuli? Izvanredna je to bila ustanova, moram reći, kratko – zamak čudesa i mađija. Nekakav bogataški detić do petnaeste godine terao golubove, tata i mama ne može da napiše bez greške, kad najednom posle pet godina vidiš ga, izašao od Hacimovskog sa maturskom svedođbom. To je istina: tamo su u starijim razredima sedele vrlo zrele osobe, od dvadeset pet godina, solidne bradonje. Za jednog takvog mamlaza pričali su da je u gimnaziju dolazio zajedno sa sinom. Sin u pripremni, a on u sedmi razred. I obojici su za doručak spremali sendviče.

Tu su davali većinom trgovačku i plemićku decu – sve samo one koje su isterali iz svih drugih zavoda. Za učenje se plaćalo solidno. Taj zavod je ličio na menažeriju: mangupi, izgrednici, siledžije, i svi kao jedan – najpokvareniji dečaci. Jahali su profesore. A i profesore smo imali. Ptičice!...

U Hacimovskog sam dobio konačnu polituru. Ali i otuda su me uskoro najurili. Zbog čega? Zbog raznih stvari. To je dugačka priča. Počelo je time što mi je vaspitač zaplenio album sa onakvim, znate,

[41] I tako dalje i tako dalje (od lat. *et cetera*).

sličicama s objašnjenjima u stihu – proizvod moje muze – no, i tako dalje... Zašto da pominjem! *Pason*,[42] što kažu Francuzi.

Došao sam kući. Otac je opet hteo da dohvati kaiš, ali vidi da sam postao jači od njega – pa ustuknu. Strašno se naljutio.

– Jedan ti je – reče – ostao put, tikvane nevaljali: Idi u vojsku!

Počeo sam službu u đačkoj četi. Četiri godine uzastopce polagao sam prijemni ispit u vojnoj školi ali nikako da savladam bezdan premudrosti. Naposletku je ispitivačima valjda dodijala moja fizionomija – pustiše me. I iz škole su me triput vraćali u četu zbog raznoraznih ispada. Iz škole sam izišao kao podzastavnik, oduvao sam u tom jadnom zvanju dve godine i bio proizveden za oficira.

II

Neću da pričam šta sam sve izvodio kad postadoh oficir. Pojedinosti – poštom. Reći ću kratko: pijančio sam, pravio izgrede, potpisivao menice, igrao kadril po javnim kućama, tukao Jevreje, ležao u hapsu. Ali jedno ću reći: dajem vam poštenu reč da sam na kartama uvek bio ispravan. A izbaciše me iz puka ipak zbog karata. Uostalom, pravi razlog je bio možda još gori. Eh, ne bi trebalo, ali svejedno, ispričaću.

Imao sam u puku ljubaznicu, ženu jednog oficira. Znate kako je: zabitno mesto, ružan južni gradić, čama, blato – jedina nam je zabava bila: služba – da šamaramo vojnike, votka, karte i još ti romani. U tom smo bili toliko usrdni da smo svi koliko nas je bilo dolazili jedan drugom rod. I niko to nije smatrao za nešto zazorno. Tako je svima bilo poznato: taj i taj živi s tom i tom, a njenog su muža zatekli s onom, a s njom živi poručnik Ivanov, a ranije je poručnik Ivanov živeo... jednom rečju – papazjanija.

[42] Da promenimo temu (od fr. *Passons*).

Zvala se Marija Nikolajevna. Bila je vitka, nežna, lice kao u tužnog anđela – mršavo, prozirno, ustašca malena, rumena, plavuša, oči velike, svetle, plave. Obrazovana. Svršila je devojački zavod s odlikom, svirala napamet gospodina Šopena, bila iz dobre plemićke porodice i dosta imućna. Mnogi od nas vrteli su se oko nje kao tetrebi za vreme parenja, ali niko nije imao uspeha. A ja sam, znate, prišao i uzeo je drskošću, i to se tako iznenada dogodilo da ni sâm nisam očekivao. Imala je dvoje dece, dve devojčice.

Pravio sam posete o Uskrsu. Pravo da vam kažem, posete su bile povod da dvostruko pijemo. Pogodiš kola na ceo dan i vozaš se od jedne kuće do druge. Dođeš negde, a tamo pun sto jela i pića: kovržice od putera na jelima, kolači od oraha i badema, kuglof, šunke ukrašene izreckanom hartijom, slatka rakija od gloga, od šljive, pelinkovac. *Cap, cap* – trgoh pet-šest čašica, natrućao, natrućao i odoh drugim poznanicima. „Ah, nemojte, mi se ni s kim ne ljubimo!“[43] – „Ama kakve ste to pravoslavne hrišćanke, gospođice? Ne, ne. Čak i u Svetom pismu stoji: zagrlimo jedan drugog, kažemo“... i tako dalje. Program je poznat.

Kod Marije Nikolajevne došao sam već pred veče. Sedim i nemam pojma šta jedem, šta pijem i šta brbljam. Njen muž, potpukovnik, hrče tu, u spavaćoj sobi, i on se vratio posle poseta. Vreme je bilo sumorno, niti dan niti veče, napolju kiša, dosada, kuca časovnik, razgovor nikako da krene. Obuze me tuga. Počeo sam da pričam Mariji Nikolajevnoj o svom detinjstvu, o Juški, o ocu, o kaišu, o tome kako su me terali iz gimnazije. I zaplakah. I, čujte, koliko čovek može biti podao. Plačem, brišem nos, suze mi teku iz očiju i iz nosa, sav se tresem, pričam lepoj obrazovanoj dami najprljavije strahote – reklo bi se, celu sam dušu izvrnuo! A sebe sam ipak predstavio u privlačnom obliku: kao da me niko ne shvata, da sam neka uzvišena zverka, nešto nalik na Evgenija Onjegina; žalosno detinjstvo, ozlojeđena duša, nikad nisam osetio šta je nežnost – šta sve tu nisam natrućao. Pogledam, i ona plače. Nagnula glavu u stranu, sklopila ruke na kolenima, oči joj postale velike, sjajne, a suze se brzo, brzo kotrljaju niz obraze. Tu me je uhvatilo. Čujem kako muž hrče u susednoj sobi, poleteh k njoj kao prvi ljubavnik u pozorištu: „O, zar ti da plačeš? Zbog koga? Zar zbog mene! O, te svete suze! Čime ću ih iskupiti?“ I već je stežem rukama. Nije se opirala, nije rekla nijednu

[43] Stari ruski običaj: triput se poljubiti pri čestitanju Uskrsa.

reč – podala mi se kao ovčica. I lice joj je bilo sve mokro od suza.

Tada sam poznao šta znači vlast nad čovekom. Od te večeri Marija Nikolajevna postade moja robinja. U bukvalnom smislu. Činio sam sa njom što sam hteo. Ona mi je posle toga i sama često govorila: „Znam da si nitkov, da si gadan čovek, razvratnik; osim toga si mali, podli čovečuljak, alkoholičar, ti me varaš s najgorim opajdarama; svakoj ženi koja sebe iole poštuje moraš biti odvratan fizički i moralno... pa ipak ja te volim. Ja sam tvoja robinja, tvoja svojina, tvoja stvar. Ako ti nekoga ubiješ, opljačkaš, siluješ dete – od tebe se može svašta očekivati – ja ipak neću prestati da te volim celoga svoga života. Ti si moja bolest".

Takve akatiste čitala mi je često, a i u pismima to pisala, te sam njene reči dobro upamtio... I sad recite mi – vi ste, očevidno, čovek obrazovan i načitan – recite, zašto pametne, mile, divne žene često vole razne probisvete? Može biti, zbog suprotnosti? Da znate koliko sam takvih slučajeva video u svom životu. Mislite možda da je Marija Nikolajevna bila neka naročito strasna žena? O, nimalo. Popuštala je uvek samo mojim nastojanjima, a inače ponašala se prema meni kao majka. Ne baš tako kao moja rođena mamica koja me je donela na svet, nego kako treba: blago, strpljivo, nežno, brižljivo...

Da. Malopre sam govorio o vlasti. I možete li zamisliti da mi je Marija Nikolajevna postala toliko odvratna da to ne mogu izraziti. Natresao sam se nad njom divljački: terao sam je kad dođe, zakazivao sastanke i po pet puta nisam dolazio; njena pisma – draga, topla, dobra pisma – ostajala su na kanabetu i na podu neotvorena po čitave nedelje. Stalno sam od nje izvlačio novac za pijanke, za kocku, pa sam uzimao i za žene. I, znate, što ću vam reći? Filozofska misao: nijedno zlo na ovom svetu se ne gubi. Ako si još u detinjstvu otkinuo bubi krila, to će ti se uračunati i vratiti. Gospod bog o svima nama, gore kod sebe, vodi dvojno italijansko knjigovodstvo: prihod i rashod – sve je kod njega raspoređeno po rubrikama. Uostalom, po Darvinu, bog ne postoji. Onda – sudbina, to je svejedno. I ja sam čvrsto uveren da ako sam docnije, uh, i te kako dobijao po glavi, to je zbog nje, zbog Marije Nikolajevne. Otkinuo sam joj krila, upropastio je, uprljao joj dušu, i sve sam to činio nemilosrdno, a nju sam mrzeo grozničavo, do ludila!...

Jednom se kod mene skupilo momačko društvo. Pili smo, kartali se, potom opet pili i opet se kartali. Profućkao sam sve, do poslednjeg groša. Dvaput sam slao posilnog do Marije Nikolajevne po poja-

čanje – i opet gubio. Sećam se, ona mi je posle druge pošiljke uputila pisamce: „Dragi moj, trudite se da se uzdržite od postupaka zbog kojih ćete se sutra sami kajati. I ma šta se desilo, setite se da imate prijatelja koji je spreman da za vas sve učini". Kad sam od posilnog primio novac, ja sam ovo pismo iscepao na parčiće i bacio na pod u predsoblju.

Poručnik Parfenenko pokupio je sav novac koji smo svi skupa imali, i najednom ga zabole stomak i otrča kući, jer nije hteo da igra na veresiju. A mi – opet da pijemo, već drugi dan bez prestanka. Počeli smo da razgovaramo o našim damama. Ova ima dugačke noge, to je lepo, ali su vrlo mršave: kad je obučena – lepa je, a kad se skine – ne valja. Ona ima mladež na krstima. Neka ima naročite, omiljene, reči koje izgovara u intimnim trenucima. Druga se ljubi na takav i takav način. Jednom rečju, sve smo pretresli do poslednje koščice. Što da zaziremo kad smo u svojoj kući? Teraj!

Počeše da se raspituju o mojoj. A ja u pijanoj kuraži lupih: ako hoćete, zviznuću samo, i ona će kao psetance ovamo dotrčati i sama će vam sve pokazati. Nisu mi poverovali. Onda ja istog časa hitno šaljem s posilnim cedulju: „Takva i takva stvar, draga Mari, dođite odmah, u protivnom me nikad više nećete videti. I da vi ne biste pomislili da je ovo šala ili prazna pretnja, čim dođe vaš muž, istog dana ću mu sve otkriti..." i reč „sve" tripút podvukoh.

I šta mislite? Dojurila je. Bleda, zadihana, jedva se drži na nogama. Ušla je i stala na vratima, naslonila se na ragastov, usne su joj modre, kao u mrtvaca, zubi cvokoću. „Dobro veče, Andrej Mihajloviču! Prolazila sam ovuda, vidim svetlo, pomislih da nije moj muž kod vas? Bojala sam se da ga ne namamite da se karta. Vi lako uvalite čoveka u greh." Jednom rečju, mrmlja koješta, kao da bunca; jer celom puku je poznato da joj je muž otputovao u okružnu komandu da primi municiju! Govori i trudi se da se osmehne, a oči joj – krupne, plave – gledaju me s užasom. Eh, obuze me mržnja prema njoj. „Svlači se" – velim. Skinula je ogrtač, a ruke joj drhte kao u pijanice. Shvatila je, od prvog trenutka shvatila šta tražim od nje. Skinula je ogrtač. A ja vičem: „Svlači se dalje, skidaj prsluče, dole suknju!" Ona nije čak ni trepnula, nije mogla da odvoji oči od mene. Uze gornje dugme – otkopča, poče da traži drugo, ali ne može da ga odmah nađe, prsti joj drhte. I ni reči, ni glasa! Ali tada su se umešali moji drugovi. Svi su bili pijani, podivljali, crveni, podnaduli, ali ih je ova nema slika ozlojedila. Toliko ozlojedila da, kad je ona otišla, vidimo

– potporučnik Bakanov leži u nesvesti. Bio je to sasvim zelen dečak, stidljiv, učtiv, pristojan iako je mnogo pio. Oni su obećali – i njoj i meni – da će sve sačuvati u tajnosti, ali ko će se uzdržati. Stvar se pročula u celom puku i čaša mojih zlodela – da se izrazim visokim stilom – prevršila se. Počeše svi da me gledaju neprijateljski – izbegavaju da mi pruže ruku, a i onaj što pruži – okreće oči u stranu kao kakav krivac. Nisu se usuđivali da mi kažu nešto otvoreno, jer su štedeli Mariju Nikolajevnu. Nekako su odmah shvatili da nije posredi romančić, nije beznačajna veza od duga vremena, već nešto zamršeno, krupno, bolesno – neka ili psihologija ili psihijatrija. I njenog muža su čuvali. On je bio zaslužan potpukovnik sa Šipke[44] i živeo je, a čini mi se, i dosad ostao u slatkom neznanju.

Dakle, svi su čekali priliku.

Jednom smo u oficirskom klubu igrali landsknehta. Ta igra je zvanično zabranjena u oficirskom klubu, ali na to se gledalo kroz prste. I ja sam se priključio. Imao sam ludu sreću te večeri, prosto do gluposti, ali na srcu mi je bilo nekako nemirno, neveselo. I još nešto mi se učini čudno: sreo sam u tremu potporučnika Bakanova, nismo se čak ni pozdravili nego smo se samo letimično pogledali, ali odjednom osetih neku tugu i gađenje.

Odigrali smo sedam ili osam rundi i dođe red na mene da držim bank. Spustio sam, sećam se kao da je bilo danas, desno dvojku karo, levo kralja pik i vadim iz sredine, jedan, dva, tri, pet, devet, vidim – karta ide i u sebi mislim: „Ide – u korist bankarovu“. Znate, poznata igračka sujevernost. Najzad – hop! – izvučem dvojku. Moja! Ali što ti je sudbina! – pogrešio sam: ispale su odjedared dve karte. I najednom čujem iza sebe: „Osim toga što ste nitkov, vi ste, potporučniče, još i varalica!“ Ja se okrenuh, a Bakanov mi ceo špil baci u lice. Neko pokraj mene ošamari me, i još – sa svih strana! Ja vičem: „Gospodo, stanite! Šta je ovo? To je nesporazum!“ A oni mi viču: „Napolje iz kluba! Isterajte ga! Izbacite ga kroz prozor! Varalica! Još sutra da leti iz puka!“

Sad razumete: oni nisu hteli da sramote Mariju Nikolajevnu pred celim društvom i iskoristili su taj slučaj. Posle dva dana oficirski sud časti predloži mi da podnesem molbu za prevod u rezervu. Tako su

[44] Ruska vojska i bugarski dobrovoljci herojski su branili od Turaka prevoj Šipka za vreme Rusko-turskog rata 1877–1878. godine.

me najurili iz puka kao šugavo pseto... Tako mi je i trebalo. Treba biti pravičan: znam da sam to zaslužio. Šta se tu može... *pason*! Još piva? Hvala, ne odbijam. *Vuos etes tres aimable*.[45] Samo mi je nezgodno da stalno pijem sam...

III

Šta sam bio potom? Pitajte bolje šta nisam bio. Tada je počelo takvo tumbanje! Bio sam desetar na građenju kanalizacije, bio sam ložač u Azovskom parobrodarstvu, pa crtač, trgovački putnik, pomoćnik kod zubnog lekara, vukao sam džakove na pristaništu, i baš u ovom gradu, radio kao slovoslagač u štampariji. Uzgred da kažem, da sam se u to vreme dok sam bio slovoslagač oženio. To je ispalo nekako glupo. Ali svejedno, godinu i po kasnije otišao sam i ostavio ženu i mališana. Zanimljivo detence smo imali – divota jedna! A ja uopšte do ludila volim decu! – decu i životinje! I kad smo se rastajali, među nama nije bilo ni svađe, ni tuče, ni prevare. Prosto me je jednog lepog majskog jutra nešto povuklo u svet. Imao sam, osim toga, na umu još nešto: da će bez mene ipak nekako srediti život, a sa mnom će sigurno propasti. Zato, „ne govoreći ni s kim ni reči i ogrtačem zaklonivši pola lica" gurnuo sam legitimaciju u džep i tu-tu u drugi grad.

Potom sam pevao u opereti i u crkvenom horu; jedno vreme sam bio angažovan u dramskoj trupi, igrao sam uloge naivčina i komičara s pevanjem. Godinu dana živeo sam u manastiru kao iskušenik. Bože, pa zar se može sve upamtiti!

Iz manastira su me izbacili lako, za tren oka. Bio sam određen da poslužujem u manastirskom konaku. Ne mogu reći, lepo se živelo. Sa tasa sledovalo mi je deset rubalja mesečno, imao sam stan i hranu, a i neke sporedne male prihode. Nismo bežali od čaše, a ni od

[45] Vi ste vrlo ljubazni (od fr. *Vous êtes très aimable*).

drugih stvari... Uopšte bilo je zanimljivo. Nečastivi se uvek vrzma oko svetih mesta... Sablazan! Leti se kod nas, za manastirsku slavu, skupljalo po hiljadu žena, većinom seljanki, građanki, trgovkinja, sitnih spahinica – svakojakih: i mladih i starih. Čudna stvar! Za ženu nema veće slasti nego da greši i kaje se, kaje se i greši. Pogotovu kada je okolo takvo pobožno raspoloženje, crkveni čin, smernost, kajanje, skrušenost... A evo zašto su me najurili iz svetog mesta:

Visile su kod nas po zidovima u konaku štampane liste, ne molitve već onako... pesničke vežbe nekog oca Pavsikakija. Naslov je bio: „Duhovna borba protiv nevidljivog neprijatelja“. Ja se i sada sećam odlomaka: „Brate, zatvaraj vrata s molitvom da se ne bi uvukla dušepogubna zver... Otvoriće čeljusti greha i rigati vatru, a ti ne oklevaj – krsti se i klanjaj... Trudiće se da te ubode žaokom lenosti, a ti mu odvrati pokajanjem i postom... Protiv baterija njegove bludnosti podigni utvrđenje uzdržavanja... Gađaće te kartečom zavisti, ali štit nek ti bude spasonosna reč...“ I tako dalje, s granatama i bombama, sa fišecima i mecima... A ja sam se s kaluđerom iz manastirskog konaka, Prohorom, jednom prilikom napio, pa iznad ovih redova napisah svoje vlastite stihove u duhu onih, izvinite, što se pišu po zidovima na izvesnim javnim mestima. I sasvim zaboravih na to.

A u međuvremenu dobili smo novog Preosvećenog. Došao vladika u manastir, sve pregledao, blagoslovio, bio vrlo zadovoljan redom. Najzad pođe u trpezariju, taj dostojanstveni pastir, naočit, sa bradom – ne arhijerej već slika! Za njim otac iguman, otac blagajnik, otac ekonom, jeromonasi, sva manastirska bratija. I mi, iskušenici, tiskamo se uza zid i kao neke neme senke drhtimo od strahopoštovanja.

Najedared vladika pita: „A šta vam je to po zidovima?“ – „To je“, veli otac ekonom – „istaknuto radi poučavanja neprosvećenog puka... U neku ruku: pesnički uobličeno.“ Preosvećeni priđe, pogleda jedan časak, zatim se okrete bratiji sav crven od gneva. „Čija je to prljava olovka napisala ove gnusnosti?“ Prelete nas sve očima. Pronicljiv je bio arhipastir: primeti da se Prohor sav promenio u licu i upre u njega prstom. „Ti!“ Prohor mu se baci pred noge. „Oprosti, preosvećeni vladiko, bio sam tome samo svedok i iz slabosti nisam sprečio. Pisao je iskušenik Andrej.“ Tada se vladika obrati meni. „Ako se u jabuci pojavio crv“, veli – „iseku sredinu i bace da ne bi propao ceo plod. Još koliko sutra uklonite ovog spisatelja iz manastira. Neka izoštrava svoju pokvarenu uobrazilju u uličnim novinama.“

I šta mislite – vladika se pokaza kao pravi prorok! Nije prošlo ni tri meseca a ja sam se igrom sudbine stvarno uvukao u jedne novine, iz početka kao korektor, a zatim kao reporter.

Klima je tamo bila laka, vesela. Nije se tražila ni pismenost, ni talenat, posao se obavljao većim delom po krčmama i kafanicama, svet okolo je bezobziran, prevejan. Milina! Ali i tu mi se omaklo – takva mi je sudbina.

Izdržavali smo se svakojako, raznim sporednim putevima. Na primer, u letnjim baštama, u bifeima kafešantana. Spomeneš u deset redaka da smo, recimo, sinoć u „Gvadalkiviru" gledali novoangažovanu zaslugom neumornog vlasnika meksikansku zvezdu Puzu-Laperuzu, nenadmašnu u izvođenju... no... eto vam kredita. Feljtonisti su kao uzgred reklamirali gastronomske radnje, romanopisci su vodili svoje junake u poznate restorane i tako dalje. Pala bi nam koja para i kod mirovnih sudija.[46] Optuže pekara što mu majstori spavaju na naćvama, krčmara – zbog prljavštine, bakalina – što prodaje saharin, ali najviše pekare i poslastičare. A ja sedim u sudnici na vidnom mestu i s vremena na vreme nešto unesem u beležnicu. Pa recite, kome je prijatno da dospe u novine? Međutim, ispod oka gledam sa strane: vidim, moj pekar ne izlazi, mada je rasprava već odavno završena, i neprestano me pogleda uznemireno. Sačekam ja desetak minuta i sasvim nemarno izlazim iz sobe kao iz svoje kuće. On za mnom. Na ulici nekakvim sladunjavim glasom pita: „Dozvolite da upitam, niste li novinar?" A ja mu onako oholo: „Jesam. A šta hteli?" – „Pa tako... he, he, he!... Malopre i moja stvar se raspravljala, možda ste pratili?" – „Pratio sam." – „I zabeležili ste?" – „Zabeležio sam." – „Eto, belaja! Znate li da su me sasvim neosnovano zapisali... Treba da vam kažem da naš policijski nadzornik... Ama, što mi stojimo na ulici? Hoćete li da svratimo, s nogu... Tu blizu je kafanica... ja bih vam sve redom ispričao... Znate i vreme je sad takvo da poziva na čašicu. A ovde izvrsno spremaju škembiće na poljski način. Stvarno, hoćemo li?" Ja odmah zauzimam strog stav. „Pa ja, pravo da vam kažem, nemam ništa protiv, samo unapred da se dogovorimo: platićemo popola. Što se tiče čašćavanja, u našoj redakciji – bože sačuvaj!" I, naravno, izlazim iz kafane i sit i napit i s dvadeset pet rubalja u džepu.

. . . .

[46] Mirovne sudije su u prvom stepenu odlučivale u građanskim i sitnim krivičnim predmetima.

Ali, ponavljam, spotakao sam se – spotakao zato što sam zagrizao preveliki zalogaj. Bio je kod nas u redakciji jedan subjekt, uređivao gradsku hroniku i pisao nedeljni feljton. Pravo da vam kažem, bio je lav a ne čovek! Sudite i sami šta se može zaraditi na gradskoj hronici i na dve hiljade redaka u feljtonima? No, recimo, dvesta-trista rubalja. A on je mesečno plaćao luksuzne kočije, ručavao u „Belvi“-u i kod Bjankija, imao metresu Francuskinju i oblačio se kao car Solomon u svoj svojoj slavi. Pio je samo šampanjac – donosili su mu bocu uz supu. Jednom rečju, bio je otimač.

Jednog dana u redakciji zove me na stranu. Poverljivo. „Čujte“, veli, „ima posla. Obojica možemo zaraditi hiljadu. Hoćete?“ – „Ta, kako ne bih hteo!“ – „Lepo. Onda, evo vam gotovih podataka. Otidite Dehtjarenku. Znate ga?“ – „Znam.“ – „Kroz dve nedelje on će predati ključeve, ali sad je za njega veoma važno da niko ne zna u kakvom su mu stanju novčani poslovi. A meni je iz izvesnih razloga nezgodno da to činim lično. Razumete li?“ I dao mi je najpodrobnija uputstva.

Otišao sam Dehtjarenku. „Da li gospodin prima?“ – „Prima.“ – „Predajte posetnicu.“ A na mojoj posetnici stoji: saradnik tih i tih novina, dopisnik tog i tog prestoničkog lista, književnik, a iznad toga, da bude impozantnije, plemićki znak – kruna! Iziđe. „Imam li čast da razgovaram s gospodinom Dehtjarenkom?“ – „Ja sam. A šta ste hteli?“ – „Znate, ja se spremam da napišem nekoliko ekonomskih članaka za širu publiku o južnoj industriji. Razume se, najviše mesta biće posvećeno vašem preduzeću, čiji kapacitet...“, jednom rečju, vagon komplimenata. On ni reči, sluša, ćuti, prava grdosija od Ukrajinca, prosed, brkat, sitnih lukavih očiju. „Sve je to lepo“, veli, „samo kakve to veze ima sa mnom?“ – „A eto, kažem, dobio sam neke brojeve tu, u ovoj beležnici, pa sam došao za svaki slučaj, radi sigurnosti: Možda ćete vi, uvaženi Tarase Kiriliču, nešto dodati?“ Nasmeja se Ukrajinac, uze beležnicu i ode. Posle jednog minuta vrati se. „Ne“, veli, „ovde je sve vešto udešeno. Uostalom, nešto sam dodao... Ali sa štampanjem ipak pričekajte. Možda ću vam posle nedelju dana dati druge brojke. Do viđenja.“

Izašao sam na glavni ulaz, pogledao – pet stotinarki. Malo. Uto, znate, ona manastirska dušepogubna zver pogodi me bombom halapljivosti. Dođoh u redakciju – čeka me mađioničar i volšebnik. „No, šta je bilo?“ – „Ama ništa, velim, saslušao me, pogledao beležnicu i vratio natrag: ‘To se’, kaže, „mene ne tiče’.“ – „Čujte, čudovište, da vi ne lažete?“ – „Bogami, poštena reč!...“ – „E, kad je tako, veli...

dobro. Ja ću mu smrsiti konce.“ Sutradan nakitio člančinu. I kako je vešto, ugursuz, sve udesio: nije stavio ni prezime, ni ime, a čak i detetu je jasno da Dehtjarenko propada. Ali iz toga se izrodila rđava stvar. Kad je pročitao novine, Dehtjarenko se razbesne – i odmah gubernatoru. Gubernator pozvao urednika i iste večeri mene grešnog izbaciše iz redakcije na ulicu, u đavolsku mater.

IV

Još dve godine posle toga životario sam, ali od čega? – bogami, ni danas ne znam. Stan nisam plaćao, to se po sebi razume, zaduživao sam se po krčmama, obilazio zalagaonice, a uglavnom živeo sam od pozajmica. Imao sam u gradu masu poznanika, još iz novinarskog rada. Tu sam duboko shvatio aforizam: praviti vic i pozajmljivati novac treba iznenada. Sretnem nekog na šetalištu, zapodenem razgovor, a potom najedared, onako, s nemarnim izrazom: „Ah da, možete li da mi pozajmite do sutra rublju ili dve?“ Rublja je tolika suma –da je sramota ne dati je. Na taj način dovijao sam se ne samo da ne umrem od gladi nego sam svake večeri bivao i pri piću.

S vremena na vreme padao je pokoji sitan posao. Jedan se profesor sažali na mene i dade mi da mu sredim biblioteku i napravim katalog. Divan je bio starčić, sav kao srebrn, veoma lep i neopisivo dobar. Sedam meseci sređivao sam mu biblioteku, a kad se on jednom setio da je pregleda – zajauka nesrećnik. Čak je zaplakao. „Recite mi bar“, veli, „za ime boga, kome ste prodavali? Platiću dvostruko i četvorostruko skuplje, jer to su sve retke stvari, unikati!“ Bilo mi ga je mnogo žao, te sam i sam zasuzio, samo kud bih mogao da se setim? Prodavao sam većinom na buvljoj pijaci iz ruke u ruku. A ponekad i na kilo.

Žene su me takođe pomagale. I zamislite – što mi je prokleta sudbina: uvek sam natrapao na najduševnije, najpitomije žene – čak i među kuvaricama, trgovkinjama, sobaricama po hotelima, čak i među običnim uličnim devojkama. Zašto se to tako događalo – đavo

će ga znati! Ja ne znam…

Pa ipak, moralo se svašta doživljavati. Upoznao sam put i u prenoćišta za skitnice. Jednom sam konačio u Florovskom manastiru (uopšte mnogo sam se muvao po raznim bogougodnim mestima). Mada je taj manastir ženski, ima tamo posebnih spavaćih odeljenja za osobe i jednog i drugog pola. U plemićkom odeljku plaćalo se deset kopejki. Zvali smo to utočište, po imenu manastira, hotel Florida, ili drukčije – Florencija. Došao sam tamo kasno, dosta nakresan. To je, znate, dug staklen trem i desno sve sobice, svaka za četvoricu. Odredili su mi slobodan krevet i legao sam.

Rano izjutra čuvar budi sve, po propisu. Nisam se ni ispavao, glava buči od mamurluka. Ljut sam kao sto đavola. Vidim na krevetu preko puta barata mlad čovek, kratko ošišan, sa bradicom *a la* Anri Katr,[47] a rublje na njemu, da prostite, prljavo do krajnje mere. Gledam mrzovoljno šta će biti dalje. Mladi čovek poče da čisti cipele. Čistio je, čistio, najzad završi: možeš da se ogledaš u cipelama; zatim isto tako marljivo lati se da čisti kaput i prsluk; potom najednom vadi ispod dušeka pantalone; ispostavilo se da je spavao na njima celu noć. Pitam ga: „To ste, mladiću, valjda radi sigurnosti, da ne bi ukrali?“ On se nasmeja. „Ne, to je zato da se ne kvari fazon, bolje će stajati.“ Ja mu na to: „Zar u našoj situaciji nije svejedno kako nam stoje pantalone? Samo nek je čista savest i čašica votke“. On se nasmeja i upita: „A šta je to savest? Da li se ona jede?“ Dopao mi se, vidim, nije dosadan, ponudih mu da trknemo zajedno do krčme. „Ja“, veli, „to upražnjavam, i čak naveliko, ali bojim se mirisaće izjutra, a ja moram na posao.“ – „To ne smeta, uzmite u usta suvog čaja, malo žvaćite, i sve će proći.“ On poče da se koleba: „Stvarno, da uzmem možda čaja?“ A tada se već beše obukao: skide s eksera grudi od kartona, stavi čist okovratnik, crnu mašnu s plavim zvezdicama, pogledam ga, do đavola! – pravi član pariskog džokej-kluba iz pomodnog žurnala i čak spreda na pantalonama ima „bug“. „Kakva metamorfoza!“ – velim. A on se samo smeje: „U našem poslu drukčije se ne može“.

Reč po reč, svratismo u jednu kafanicu, pa u drugu, i u bilijarnicu… Najzad vidim da su naši fondovi presušili i da nemamo čime da platimo.

. . . .

[47] Kao u Anrija IV (fr.).

Tada on zapita koliko je časova: „Četiri? Pričekajte me četvrt časa.“ Stavi na glavu kapu sa plemićkim pervazom,[48] pa na vrata.

Sneveselio sam se i kažem samom sebi: „Dakle, stari prijatelju, sad ćeš ti da izvučeš deblji kraj. Jasno da se ova stvar neće svršiti bez policije. Ipak, mladić je vešto izveo taj trik“. Ali i pored toga čekam. Zatražio sam novine. Prođe četvrt časa, i dvadeset minuta, i pola časa, i više... Imao sam vremena da pročitam i sve oglase: izgubila se crna pudlica, traži se instruktor za đaka... Priznajem: klonuo sam duhom. Kelner prolazi pored mene sa izazivačkim izrazom na licu. Priđe stolu i počne meni pod nosom da čisti čaršav salvetom, ili da premešta tanjire bez ikakve potrebe. Šta da se radi? Već sam bio uzeo vazduha da potražim račun kad eto ti mog mladića. „Načekali ste se, je l' te?“ – „Pa, bogami, jesam...“ – „Ama to nije ništa. Kelneru, koliko smo dužni?“ – „Dve rublje i dvadeset kopejki.“ – „Daj još jednu bocu crnog vina i naplati.“ Pa baci zlatnik na sto.

Tog dana smo se sprijateljili, a uveče mi se on ispovedio. „Posao mi je“, veli, „sasvim jednostavan, mada nije tako lak kao što izgleda. Ja bijem žicu.“ – „Kako to bijete žicu? Prosite milostinju?“ – „Ne, nije baš tako. Milostinju prose na ulici neobrijani subjekti sivoplavih noseva i u ritama. Za njih je dvadeset kopejki Šeherezadino bogatstvo. A pomislite, ko bi se usudio da mi pruži dvadeset kopejki kad nosim plemićku kapu, čisto odelo i uz to lepo prezime? Idem pravo u kuću, kažem da me prijave, predstavim se kao jednak, rukujem se. 'Izvinite, molim vas, što vas uznemiravam, ali sad sam u teškim prilikama, svakog dana očekujem da dobijem službu...' i tako dalje i tome slično... Kako bi imao obraza da mi dà manje od rublje? Nikad.“

Dopalo mi se sve što je ispričao. Sutradan i ja sam isprobao njegovu taktiku. U početku sam osećao strah, ali postepeno sam se snašao, navikao i počeo žicati gde stignem. Da se nisam razboleo, ne bih napustio taj život. To i ponižava čoveka i opasno je, ali interesantno i uvek u džepu ima novaca, poviše i lako stečenog novca.

Tu se uvek računa na psihologiju. Dođem, recimo, inženjeru i izigravam građevinskog tehničara: visoke čizme, iz džepa viri metar na rasklapanje; kod trgovca sam bivši trgovački pomoćnik; kod mecene – glumac; kod izdavača – književnik. Oficiri mi između sebe, kao bivšem oficiru, skupljaju priloge. Čitava enciklopedija!... Laviraš

[48] Plemići su u carskoj Rusiji nosili kape sa crvenim pervazom.

i izvijaš se kao zmija, svakog časa na oprezu, sav – pažnja: da se ne pogreši, ne pretera, ne padne u prosjački ton. Celo vreme gledaš mu u oči, ne, ne u oči nego u povije – tako se bar i sam ne osećaš neugodno a i njemu izgleda da imaš otvoren i pošten pogled siromašnog trudbenika gonjenog sudbinom. Glavno je da sačekaš dok se on zbuni: zbog tebe ili zbog samog sebe biće ga stid, a možda zbog svog raskošnog kabineta. I najtvrđeg čoveka, na kraju krajeva, možeš toliko zbuniti da počne kriti pogled a rukom tražiti u džepu novčanik. Onda treba odmah dati gas i ne treba se bojati da preteraš. Svejedno, on ti u duši ne veruje i odvratan si mu do krajnosti, ali neće smeti da ti ne dà, neće se usuditi. Tu je psihologija.

Istina, bilo je i obratnih slučajeva. Jednom sam bio žicu kod člana nekog slovenskog ili balkanskog društva u Odesi. Ne, čekajte, ne slovenskog društva već, kako sam docnije saznao, on je sâm osnivao neko društvo. Bio je, čini mi se, Čeh ili Hrvat, nešto tako. Cilj njegova društva bio je ovaj: da se izvesnih dana o praznicima skupljaju u velikoj prostoriji deca i odrasli – uglavnom iz nižeg staleža – i da svakom bude slobodan pristup: i studentu, i oficiru i gimnazistkinji. Valjalo je zainteresovati i više vlasti – dobro je kad dođe gubernator, arhijerej, upravnik grada; jednom rečju – pastirska idila. I da svi u tom društvu, pod upravom tog Dalmatinca pevaju pesme – isključivo patriotske i religiozno-poučne. Oh, jako sumnjam da je celo ovo religiozno-pevačko društvo i bilo išta drugo do isto takvo žicarenje, samo u širim razmerama. Ja bar pozitivno znam da se on obraćao pismeno raznim visokim osobama i neprestano moljakao za pomoć i potpomaganje patriotske ideje.

Uputio sam se k njemu. Krupan, visok gospodin, brada do grudi, lice otvoreno, blago, teme ćelavo. „Jeste li vi predsednik ovog divnog, simpatičnog društva?“ – „Pa da, da, ja sam! Stojim na usluzi.“ I obema rukama steže mi ruku. Počeo sam da mu pevam; pevao sam, pevao, a on postaje sve ljubazniji i klima glavom po taktu kao porculanski slon. Naposletku reče: „Sve je to lepo, spreman sam, naravno, da vam pomognem koliko mogu, ali, izvinite, hoću da se uverim da li ste baš ona osoba za koju se izdajete. Dozvolite da pogledam vašu legitimaciju“. Nešto me štrecnu u srcu, ali iz naivnosti i lakomislenosti vadim iz unutrašnjeg džepa ličnu kartu – u našem poslu treba je uvek nositi uza se – i pružam njemu. On odmah legitimaciju u fioku – kvrc! – pod ključ, i pritisne prstom dugme na električnom zvonu. „Daša! Idite zovite odmah policiju.“ Počeh da ga preklinjem, klečao sam, ljubio mu dlakave ruke – ni govora! Pokušao

sam da okrenem razgovor energičnije, a on mirno izvadi iz druge fioke revolver i stavi ga preda se. „Pokušajte“ – veli. Energičan čovek.

Morao sam tada da odležim dva meseca zbog prošenja milostinje u vidu zanata.

Ali to je bio jedini slučaj. O drugim sličnim nikad nisam ni čuo. Zato što – kažem vam to kao pred bogom, ruku na srce – zato što su ljudi, ako se uzmu ne u masi, nego pojedinačno, većinom dobri, ispravni, osetljivi prema sirotinji. Istina, češće ne pomažu one koje treba pomoći. Ali šta se tu može: drskost je uvek ubedljivija od nevolje. – Zašto se smejete? U vaše zdravlje!...

I još nešto privlačilo je u tom životu: sloboda. Ako ti je dosadilo u jednom gradu – „zaradiš“ za put, ponekad upecaš čak kartu druge klase, spremiš kofer i – hajde u drugi, u treći, u prestonicu, u unutrašnjost, spahijama, na Krim, na Volgu, na Kavkaz. Novaca uvek puno – neki put sam zarađivao po dvadeset pet rubalja – piješ, menjaš žene koliko hoćeš – milina!

Istina, moralo se ponekad stegnuti kaiš. Neki put dođeš u grad gde ni na jednu adresu ne možeš da se javiš: ili se skupilo suviše mnogo „majstora“, ili su neki dolazili pijani, ili je neko dospeo u policiju i u kriminalnu hroniku, onda – stop! – nema sreće. Dovijaš se kako znaš, iz hotela pređeš u svratište za skitnice, prodaš suvišno odelo i rublje... Onda čovek ne beži ni od operisanja na ulici. U tome se već, mogu vam reći, izradio šablon. Izvoditi stvar treba na prepad – da ne budeš dosadan, a i od faraonovih miševa zazireš.[49] Zato se trudiš da spojiš sve odjednom: i prijatnost, i ubedljivost, i cveće lepořečivosti. Natrapaš, recimo, na glumca: „Poštovani gospodine, jedan trenutak pažnje! Dramski glumac u ulozi prosjaka. Kontrast je, zaista, strašan! Zla ironija sudbine! Hoćete li pozajmiti nekoliko santima za ručak?“ Studentu se obraćam ovako: „Kolega, pomozite bivšem radniku policijski prognanom iz prestonice. Tri dana ni mrvice hleba nisam imao u ustima!“ Ako ide veselo pijano društvo, pucaj na duhovitost: „Gospodo, vi kidate ruže života, a meni ostaje trnje. Vi ste siti, ja sam gladan. Vi pijete *Lafit* i *Sotern*, a moja duša žudi za običnom votkom. Pomozite bivšem profesoru crne i bele magije a sada kavaljeru zelenog zmaja da dođe do pola litre!“ Ništa...

[49] Aluzija na policajce koje su u narodu nazivali „faraonima“.

smeju se i daju. Često više nego što se i nadaš!

Kakvih je asova bilo među nama! Jedan, na primer, zvao se Zablonski – visoka rasta, lep, brijao je brkove i bradu, lice punačko, orlovski nos, ama – ni dodaj ni oduzmi, prvi ljubavnik sa prestoničke scene! Tome se hvatalo do četiri hiljade godišnje. I nije pijančio, sa ženama se nije petljao. Imao je slabost da se luksuzno oblači. Kaput uvek najmoderniji, frak – za svaki slučaj, kožne rukavice, odelo boje „elektrik", palica sa srebrnom drškom, sezonski mantil „ranglan". Govorio je s ponosom: „Od moje petnaeste godine ne koštam roditelje ni kopejke". Čudo je bilo kako je znao geografiju Rusije! U razgovoru spomeneš mu šale radi neko zabačeno sresko mesto, a on kao iz puške: „Leži na reci Vihljadi; parni mlin, mlinar je duša od čoveka; predsednik zemske uprave taj i taj, daje, ali škrto; načelnik sreske policije zver, predvodnik plemstva, kad je trezan – otera, kad je pijan – daje koliko tražiš". I tako sve pojedinosti.

Čudan svet! Bilo je među nama i takvih koji sami nisu hvatali već su samo davali adrese, služili kao neka vrsta adresara. Taj uvek polazi s tobom na posao: ide ulicom i odjedared počinje da mrmlja sebi u bradu, tajanstveno: „Kamena vila desno. Špeht Arnold Karlovič, arhitekt; neizostavno *lično*; iz početka će ružno psovati, ali se ne zbunjuj nego ga nagovaraj kao kamilu; pet rubalja". Ili: „Aristarhov, Pavel Pavlovič; kod kuće ne daje, treba ga vrebati u agrarnoj banci, od tri do pet; ne podnosi dugo pričanje", „Girčič, brodar, prolazi, jalova posla, nećeš se omastiti ni grošem", „Margareta Francovna Pauli; divna žena; njoj se obrati pismeno, lepim rukopisom i književnim jezikom; voli lepu književnost". I tako dalje. Razume se, takvom vodiču pripada polovina ili trećina prema pogodbi.

Bilo je i takvih koji su samo pisali pisma za slabo pismene. Tu je opet šablon: „Mnogopoštovana, milostiva gospođo! Vaše velikodušno srce i sažaljenje prema bližnjima, koje je sudbina unesrećila, dopuštaju mi" i tome slično. Takvih pisama nose po pet-šest, bez adrese, kome se utrapi. Neki uz pismo prilažu svoju ličnu kartu, a potom idu po nju.

Bilo je starčića koji su na dva-tri mesta svakog meseca primali penziju i od toga živeli. Za takvog starca glavno je pristojna spoljašnost ukrašena sedinom. Pa i kakve su im potrebe? Čaj, duvan, čašica votke, novine – ništa više.

Bio je, sećam se, još neki Bogojavljenski, bogoslov; vrlo pametna, zlatna glava, ali po spoljašnosti pravi obućar i uz to razrok. Taj bi po

ceo dan sedeo u svojoj sobi, samo u donjem rublju, pio i pisao pisma. A pored njega se uvek mota njih nekoliko kao raznosači. Ah, kako je pisao! Pre svega rukopis – obao, crn – pisao je tušem – neopisivo lep i oštar kao najkrupnija štampa. A zatim – stil. Stvarao je pismima čudesa. Poznato je, na primer, da je duhovno lice nemogućno ganuti, to je činjenica! Kao kremen. Mi smo ih uvek izbegavali. A on raspali tako kakvom arhipastiru na osam stranica i s raznim tekstovima, i to nije uzimao obične tekstove kao „ruka koja daje ne oskudeva“ ili „molite i daće vam se“, nego, na primer, iz „Premudrosti sina Sirahova“, iz proroka Varuha, i još označi u zagradama: glava – ta, stih – taj. Pisao je sjajna pisma i nikad nije bio odbijen.

Ne, novce niko nije čuvao, sve se trošilo. Žene – one su ponekad stavljale na štednu knjižicu, ali i to do prvog ljubavnog zanosa. Kod žena je poznat način – da hvataju na šivaću mašinu. Pomažu ih nekad obilato, ali kad je lepa, retko – beskorisno.

Ako hoćete, to je možda čak i interesantno. Ali samo u početku, a potom... Isuviše su pokvaren svet te varalice, gore su od robijaša. Kod onih postoji bar nekakvo drugarstvo, smelost, odvažnost. A kod ovih – ništa. Za rublju će prodati i izdati jedan drugog, napakostiće, potkazaće, ogovaraće. Zavidljivi su, lažovi, kukavice, halapljivci. I uopšte mogu da vam kažem: koliko god sam video beskućnika, nema gorih od obrazovanih propalica – svi ti bivši oficiri, studenti-pijanci ili još glumci. Odvratno! Željni su slatkog zalogaja, a mrze rad iz dna duše. Šta mogu, ja ovde i o sebi govorim, istinu govorim. Nisu to kao one prave skitnice, po pozivu. Taj leži okrenut trbuhom prema suncu i ništa mu ne treba. Ždere suvu ribu i crni hleb s lubenicom. Izležao se i pošao na pristanište da podmeće leđa. Sve mu je potaman: ničega se ne boji, nikog ne poštuje, nikom se ne klanja. Moram reći da su nâs, profesionalne varalice, smatrali za gadove. I ne samo to. Sitni lopovi, džeparoši, i ti su nas prezirali. Jer i s njima smo imali prilike da se nalazimo u konačištima.

V

Dakle, dospeo sam tim varaličkim poslom na Krim. Krim i uopšte jug, to vam je, znate, pravo gnezdo svih skitnica i švindlera; ko je jednom tamo bio, toga će neizostavno opet onamo povući. Toplo je, more, planine, lepota, svuda ludi novci. Zato je tamo uvek puno besposlenog sveta.

Zaglibio sam i ja tamo. S jedne strane, spetljao sam se sa ženom, a osim toga propljuvao krv. Zato sam se tamo uvrežio.

Iz početka sam imao sreće, ali najednom se prekide. Nastade zima, hladnoća, a ja sam sasvim oslabio, noću se znojim, danju tresem od groznice, kad počnem da kašljem, jedva se držim na nogama. Nevolja! A što je najvažnije, sezona se završila, zlatna telad otputovala u Moskvu i Petrograd, ostade samo bolesna sirotinja. A tamošnji građani, da kažem Aboridžini, nisu mogli više da me vide a da im se ne smuči. Dočekuju hladno: „Molim vas, opet vi? Po četvrti put? Izvinite, ja nisam Vanderbilt da svima delim pomoć. Do viđenja“. Ili nešto u tom smislu.

Ženska me je napustila. Lepa je bila, beštija, vatrena, goropadna, plaha, lakoma, samo na jednu takvu sam u celom životu naišao. Volela je da živi na visokoj nozi. Poljkinja. Zvala se Zosja. Na kraju krajeva priredi mi skandal na ulici – naljutila se što nisam ništa spečalio. „Ti“, viče, „varalico nijedna, robijaška fukaro, mrcino smrdljiva!“ Otišla je i više se nije vratila.

Izgubio sam glavu. Kojekako, dobrotom jednog kapetana, prebacio sam se parobrodom sa Krima ovamo. Ovde je pošlo još gore, prava propast! Oštra zima, idem u letnjem kaputiću, cipele pocepane, od kašlja se grčim kao crv. A vetar s mora seče – uh! – prosto ljulja te na sve strane. Čudim se kako sam tada ostao živ! I što je najgore, izgubio sam potpuno hrabrost. Kad molim, glas mi se prekida, suze me guše. Baš tada sam saznao da je u pravoj, istinskoj nevolji teško naići na sažaljenje. Pravi jad uvek izgleda nekako neprirodno. „Ti si pijan, huljo, iz tebe bazdi kao iz bureta, idi ispavaj se.“ A ja ne samo što nisam pio – nisam ni jeo od juče.

Otišao sam lekaru. Namerno sam iz pakosti izabrao najskupljeg. I – šta mislite? – pokazao se kao najbolji čovek. Da ne govorim što

me je lečio besplatno. Treba reći da se mi nikad nismo tužili na lekare. Ako je već mnogo važan, reći će: „Nemam vremena da dangubim s vama, evo vam posetnice, idite mom asistentu“. Pa još vikne za mnom: „Stanite, kuda ćete? Vama je novac potreban? Evo vam, i tornjajte se što pre“. A ovaj je bio prosto duša od čoveka, mada Jevrejin. Lečio je besplatno, davao novac za lekove, snabdevao odelom, onim, znate, koje je već odslužilo svoje. Poklonio mi je kaput postavljen vunenom vatom.

Počeo sam se pomalo oporavljati. Jedared mi moj doktor reče: „Čujte, ser, ne možete vi stalno besposličiti; imam u vidu za vas jedno mesto. Hoćete li da radite kao pisar u 'Južnoj zvezdi'?“ – „Zaboga, kako ne bih!“ – „Onda idite sutra tamo u jedanaest časova, tražite vlasnika i recite da sam vas ja uputio. On već zna“.

Zaposlio sam se u hotelu i malo odahnuo. Posao lak – sedi i piši račune putnicima. Plata dvadeset pet rubalja, hrana i čaj, soba, istina, ispod stepeništa, kao kod Hlestakova,[50] ali ipak soba, svoje legalo. Kad sam ušao u posao, ponešto sam zarađivao i na računima. To se radilo vrlo prosto: stanaru pišem u računu veću svotu, a u knjigu zavodim pravu – razlika u moju korist. Gosti su veoma retko pravili pitanje. Neki put bane u kancelariju nekakav spahija iz Oljgopolja u debelom platnenom mantilu i počne da larma, a ti njemu odmah s ljubaznim osmehom: „Kako, pa je li moguće? Tako uvaženom gostu? To ćemo odmah izvideti... Znate, sto dvadeset soba, gužva...“ Zagovoriš ga, i on omekša.

Pa ipak, položaj je bio dosta nesiguran. Počeo sam pomalo da posmatram oko sebe i odjednom spazih da kelneri žive sto puta bolje od mene. U najgorem slučaju zarade dnevno četiri, pet rubalja, a neki put šest, sedam, pa čak i deset kad posluži sreća. I moram reći istinu, ponašali su se prema meni prilično *sanfason*.[51]

Mislio sam, mislio, a uto se nekako najedared upraznilo mesto kelnera, otišao sam gazdi i zamolio ga. Iz početka on izbulji oči: „Zaboga, vi ste bivši oficir, vas će oslovljavati sa 'ti'; i meni će biti, znate, nezgodno da se ophodim s vama kao sa slugom, a da pravim razliku – vi ćete i sami razumeti – ne bi bilo zgodno“. Ali umirio sam ga na taj način što sam mu otkrio jedan deo mog života, naravno ne naj-

[50] Hlestakov, junak Gogoljevog „Revizora“.

[51] Bezobzirno, neuljudno (od fr. *Sans façons*).

mračnije strane, ali sam mu ipak ispričao neke epizode. Pristao je. Bio je pametan čovek.

U prvo vreme kelneri su me mnogo gnjavili: ipak sam u neku ruku plemić, bio sam oficir, doskora sedeo na blagajni kao gospodin. Ali to ne potraja dugo. Prvo, imam i ja oštre zube, a drugo – imam dragocenu osobinu da se uživim u svaku situaciju. I bilo je još nešto čime sam stekao njihovo poštovanje: poznavanje sudskih propisa. Kelneri stalno imaju rasprave kod mirovnih sudija i u sreskom sudu. Većinom zbog izgreda i neplaćenih računa.

Teško mi je bilo i da se naviknem na posao. Kelnerski rad samo spolja izgleda tako lak. Pre svega ceo dan si na nogama, ima dana kad nemaš vremena ni da prisedneš. Stari su me kelneri još iz početka, uostalom, učili da je bolje nikako i ne sedati, jer onda omlitaviš i sav se izlomiš. U prvo vreme kad sam dolazio kući toliko su me bolela leđa i noge da sam skoro jaukao.

Zatim, potrebno je imati naročito pamćenje: koji sto poslužuješ, šta je naručeno u kujni, koliko tantuza treba dati na šanku, a kad zatraže račun, treba odmah sve znati. Zbuniš li se, gosti se ljute.

Ali i u tome sam se snašao i počeo raditi ne gore nego čak i bolje od drugih. Stalni gosti, naročito oni koji su dolazili u separee s poštenim damama, jako su me zavoleli. Mora biti zbog toga što sam imao veće životno iskustvo nego ostali. Gledam svoj posao: u damu ne buljim, bez potrebe ne ulazim u sobu, ne motam se oko vrata, držim se skromno i slobodno. Neki već bogzna otkad radi, okapao na kelnerskom poslu, a ne razume kako u takvom slučaju treba služiti. Ponaša se kao neki zaverenik, samo što ne namiguje. Ide bez pitanja da spušta zavese. Kao veli: „Znam ja zašto ste došli. Razumem, ali ćutim“. Ali ja sam brzo postigao svu tu politiku. Volela su me i ona vesela društva koja su uveliko lumpovala. Neki put dovedu pevačice, one šansonete. Prave takve nepristojnosti da bi drugi samo pljunuo, a ja ništa – služim kao da pored mene nisu ljudi nego stvari. I moji gosti obično su govorili kelnerima: „Znaš, prijatelju, evo ti bakšiš, a ti idi i zovi nam Andreja, navikli smo na njega“.

Kad se u našem restoranu završavala večera, kod šanka je ostajao samo dežurni kelner za slučaj da što potraže gosti iz soba. A mi, većim delom, spakujemo frakove i idemo u kafanu „Venecija“ da posedimo čas-dva, da igramo karata i bilijara.

Kako smo se tamo s poslugom ponašali, sačuvaj bože! Izvalimo se

na stolicama, samo što ne metnemo noge na sto. „Hej, ti, lakejska dušo! Čankolize!“ Drugih imena za poslugu nismo imali. „Ne vidiš, kučkin sine, koga služiš? Kakav si liker doneo? Treba vas po njušci, barabe jedne“. On, razume se, vidi da se nad njim natresa svoj čovek, bedna slugeranja, ali ćuti jer je na poslu. I bakšiš smo davali teško.

A da znate kako smo između sebe ružili gospodu koja su nam u restoran dolazila. Istini za volju, treba reći i to da gospoda misle da smo mi neke lutke, da ništa ne vidimo i ne čujemo. A od nas se ništa ne može sakriti. Znamo i ko voli da pije na tuđ račun, i ko novce krišom od drugova vezuje u maramu ili spušta u cipelu, i šta jedan za drugog kaže iza leđa. A već kad neka dama dođe u separe prvo s jednim muškarcem a zatim s drugim, budite sigurni, mi bez greške znamo koji je muž, a koji onako. Za njih nismo imali drugih reči, osim nitkov, baraba, hulja.

Još smo voleli da razgovaramo o vlasnicima hotela: kako se koji od njih obogatio. Eto gde sam upoznao prave „Tajne madridskog dvora“![52] Svako ime značilo je zločin: pljačku, ubistvo ili nešto još gore.

Ako je po volji, evo vam kolekcije. Iščenko, hotel „Berlin“, prvoklasne sobe, u restoranu svako veče svira rumunska muzika, dvadeset hiljada čistog prihoda. I uz to istorijski podaci: bio je vratar u javnoj kući, posle tri godine otvorio je sumnjivu krčmicu, posle pet – „Berlin“, sad ima trkačke konje. Vredno je pažnje da je baš u toj kući gde je bio vratar viđen poslednji put spahija Onoprijenko koji je – ako se sećate – nestao bez traga. Zbog toga su Iščenka držali šest meseci u zatvoru, ali su ga pustili iz nedostatka dokaza.

Cipenjuk i Leščenjecki. Jedan drži bife na parobrodima, drugi – hotel „Varšavu“. Obojica imaju svoje kuće. Cipenjuk je opštinski odbornik, a Leščenjecki ima metresu, bečku artistkinju. Pre toga su obojica radili kao momci u „Kijevu“. Za njihovo vreme je naprasno umro u sobi jedan trgovac iz Moskve i reklo bi se da nije svojom voljom završio život. Cipenjuka su uhapsili – imao je ogrebotine po čelu i na rukama – i držali u zatvoru godinu i po dana, ali nije ništa priznao, bio je uporan kao vo. Pustili su i njega.

. . . .

[52] Reči kojima se označuju svakovrsne intrige, zavere i slično. Ušle su u upotrebu posle objavljivanja na ruskom romana nemačkog pisca Borna „Tajne madridskog dvora“ (1870. godine).

Sad dolazi Kazimir Hržanovski. Letnja bašta „Tivoli“ s kafešantanom. Vozi se u automobilu. Bavio se podvođenjem; svoje tri sestre pustio je u promet, svaku u petnaestoj godini, i time je udario temelj daljoj karijeri. Pagurski je bio na izdržavanju kod jedne šezdesetogodišnje starice. Malijevič – meblirane sobe na Boljšoj Dvorjanskoj ulici, trista soba – to isto, samo još gore, stid me da kažem.

I tako dalje. Jednom rečju, ceo krivični zakonik u licima. I uopšte moram vam reći: slabo verujem u priče o naivnim seljacima koji dolaze u prestonicu s opancima na leđima, a završavaju život sa trideset miliona. U osnovi takvih iznenadnih bogaćenja leži uvek lopovluk, ako ne krv.

Mislite li da smo ih osuđivali? O, naprotiv. Obično bi se čulo samo: „Eh, što je taj majstor, kako je zgodno izveo stvar! Zašto da se propušta prilika? Da je meni tako nešto, i ja bih ga zveknuo po glavi!“ Svi smo padali u vatru kad bi govorili o ovim stvarima.

VI

Naročito jedan. Imali smo kelnera Ukrajinca, zvao se Mihailo... „Oprostite, gospodine gostioničaru, odmah ću svršiti. Molim vas, gospodine, naručite vi još jednu bocu, poslednju, jer mene neće poslušati. Recite da ću, što se kaže, nadušak. Sad je već kraj i moje istorije...“ „E, dobro. Mersi. A što ti, tikvane, buljiš u časovnik? Jesi li čuo da je gazda dozvolio. No!“

„Ire gezundhajt!“[53] Taj Mihailo bio je slabog sastava, po naravi – melanholik, poreklom iz ukrajinske porodice. Ludo je voleo crkvene službe, stalno je pevušio sebi u bradu: „Izrailju pješehodjašču“. Nije voleo da govori mnogo, ali kad bi počeli ovakvi razgovori, ni silom ga ne možeš zaustaviti. Pa kako, pa šta, pa kud su novac sakrili – ponekad je i dosađivao. A oči bi mu postale tamne, zejtinjave. Radio je kao

[53] U vaše zdravlje (od nem. *ihre Gesundheit*).

sobar na prvom spratu.

Zašto sam mu se toliko dopao, ne umem vam reći. Mora biti da smo imali zajedničku sudbinu i zbog toga smo težili jedan drugom. Počeli smo nekako da se odvajamo od ostalih drugova. I uvek razgovaramo o jednoj stvari. Najzad smo obojica izgubili svaki stid u tim razgovorima. Na neki način kao da smo goli išli jedan pred drugim. Glavnu reč još nismo izgovorili, ali smo već osećali da se nećemo rastati tek onako.

Baš u to vreme opet sam počeo pobolevati. Odupirao sam se iz sve snage. Dešavalo se, služim goste a mene spopadne kašalj. U početku se savlađujem, a potom kad mi nestane snage bacim pribor na sto i izjurim u hodnik. Kašljem, kašljem, čak mi se smrači pred očima. A takve stvari, znate, u boljim restoranima ne vole. „Ti", kažu, „ili služi, ili idi lezi u bolnicu. Ovde nije dobrotvorna ustanova. Mi imamo finu publiku."

Osećao sam da mi svakog časa mogu otkazati. I mislio sam: opet ulica, studen, stenice po prenoćištima, konjske kobasice, prljavština, smrad. U to vreme baš i Zoska mi se vratila, osetila, zmija, da iz mene opet može cediti novac. Kad ima novaca, mirna je, nežna, čak i preko mere, tako da je teško podneti, a kad nema, viče mi pred susedima: „Smrdljiva slugeranjo! Prostače! Čankolizu! Prodana dušo!" Samo te reči je onda imala.

To doba bilo je najteže u mom životu, mada sam prošao kroz sito i rešeto. Neki put, kad imam slobodni dan, lunjam ulicama i sanjam: eto, neko izgubi novčanik, ja ga nađem, a u njemu tri hiljadarke... Ili mi priđe iznenada neki starčić, dobri milioner i upita me saosećajno: „Zašto ste tako tužni, simpatični mladi čoveče? Recite otvoreno šta vas tišti? Možda ću biti u stanju da vam pomognem?"

U to vreme i došao nam je u hotel taj čovek, bog da mu dušu prosti. Šta? Čudi vas što se krstim? A ne, ne mislite – ja kad dođe noć mnogo verujem u boga. Danju, istina, u žurbi i pijanstvu, zaboravim na njega, moga dobročinitelja.

Da li da nastavim pričanje? Biće vam neprijatno, teško... Pa dobro, kad je tako, nastaviću redom.

Bila je to krupna zverka, upravnik nekih poseda na Krimu i na Kavkazu; na Volgi – oko dvadeset hiljada desetina zemlje, sem toga radio je s naftom i gvožđem. Viđao sam ga svakog dana. Na doručak izađe obično u jedan ili dva časa po podne, strašno ga i pogledati.

Ogroman, podbuo, lice kao zemlja, pod očima crni kolutovi, a oči ukočene, bez izraza, samo što ne iskoče napolje. Vrlo je teško disao: imao je nešto na plućima ili na srcu, izgleda, *anginu pektoris*. Nasloni se grudima na sto, raširi laktove i ne diše grlom nego leđima, trbuhom i glavom. Kad uzima vazduh, podigne glavu i grudi, otvori usta, a kad ispušta – sav se sruši na sto. Tako se grči, jadnik, pola časa. Ali to prođe: pre doručka obori nekoliko čašica, zatim bocu kuvanog crnog vina – i ništa, oporavio se, razveselio.

Verovatno da je obavljao krupne poslove i uvek sa šalom, sa dosetkom, o ručku, za šampanjcem. Ali mnogo se kartao i živeo razvratno. Bio je darežljiv, nas, sluge, bogato je nagrađivao.

Odseo je u broju četiri, kod Mihaila, na spratu, i čudna stvar – od tog doba moje i Mihailovo prijateljstvo – fik! – kao nožem presečeno. Ohladneli smo jedan prema drugom – i kraj. Samo jedared, sećam se: svršio sam posao i silazim niz stepenice, a on me odozgo zove: „Andrej!“ Vidim, presamitio se preko ograde i daje mi znak prstom. A lice mu se sve iskrivilo kao u đavola: ili se smeje ili krevelji. Popeh se gore k njemu, pitam: „Šta je?“ A on kaže: „Juče se Nikolaj Jakovljevič (tako se zvao onaj iz broja četiri), juče se Nikolaj Jakovljevič vratio pijan i čim je legao odmah je zahrkao i nije stigao da zaključa vrata. Drmusao sam ga, drmusao: „Hoćete li, velim, da se skinete?“ Kakvo skidanje! Razumeo sam, pogledao Mihaila, a on mene. „Pa šta onda?“ – pitam ga šapatom. A on onako otegnuto: „Pa ništa“. – „Zbogom“, velim, „Mihailo.“ A on opet tromo kao i pre: „Zbogom, Andrej“.

A zatim se dogodilo ono. Doneo sam uveče u crveni separe ostrige, alasku čorbu od manića i neko belo vino – i stojim u hodniku pored sata. Bilo je dvanaest i četvrt. Odjednom, kao da me neko gurnu u leđa. Okretoh se, vidim – u dnu hodnika stoji Mihailo. Lice mu belo, tako belo da ga ne razlikuješ od košulje. Stoji – i ćuti. I zamislite – čudno: odmah sam razumeo u čemu je stvar. Niti je on meni što rekao, niti ja njemu. Ali primetio sam da su mu na rukama bele rukavice.

On je išao napred, ja pozadi. Došli smo do broja četiri. U hodniku ni žive duše i lampe već ugašene. Ja mu šapćem: „Tiše!“ A on namerno iz sve snage gurnu vrata. I odmah me propusti napred i okrenu ključ.

U sobi je bilo tamno, tako tamno da sam odjedared izgubio Mihaila i ne mogu da shvatim gde sam, gde su vrata, na koju stranu

treba da krenem. Zalutao sam. Kad odjednom čujem – kresnula je šibica, sinula vatra. Vidim, Mihailo u sobi kraj ogledala pali sveću. Mislim: „Šta li to ova budala radi?“ A on sa svećom odmah iza pregrade u spavaću sobu. Čujem gde govori: „Gospodine, a, gospodine, Nikolaje Jakovljeviču, izvolite se svući, biće vam nezgodno ovako. Dozvolite da vas smestim u krevet“. Malo poćuta i odjednom opet: „Ej, ti, Čerkaski vole, ustaj! Jer kad te tresnem nogom u trbuh!“ I opet tišina, čuje se samo kako diše gospodin, nekako teško, naporno. Najedared Mihailo me zove: „Andrej, hodi ovamo“.

Uđoh za pregradu. Nikolaj Jakovljevič leži poleđuške, trbuh mu ogroman, kao brdo, usta otvorena i niz bradu curi pljuvačka, jedna mu noga na krevetu, a druga visi. Oh, kako je on to disao! Jeste li videli ribu kad je izvuku na obalu? Potpuno isto. Izgleda da mu je u pluća stizala samo kašičica vazduha te je uvlačio i ustima, i nosom, i grlom… Ječi, krklja, muči se, i lice mu se sve iskrivilo, a ne može da se probudi…

A Mihailo opet: „Ta, budi se, nečista dušo! Obojica smo došli da te skinemo!“ I s tim rečima u tren oka istrže mu jedan jastuk ispod glave. Onaj ništa, samo mahnu glavom kao tele, zagrcnu se i opet poče da hvata vazduh. Mihailo se okrete meni, strašan kao zver. „Sedi“, reče, „na noge i drži.“ A on mu baci jastuk na lice i navali se.

Šta je Mihailo radio nisam video, ne znam: bio mi je okrenut leđima. Sećam se, trgnuo je gospodin nogama jedanput, dvaput, tri, ali sasvim mlitavo, potom kao da je štucnuo jednom – i kraj. Verovatno ni sam nije osetio kako umire. Bio sam kao ukočen. Osetih, kako me Mihailo vuče s kreveta. „Skidaj se!“ Ustao sam – ništa ne razumem! Vidim kako Mihailo pretura po ormanima, po fiokama, po džepovima; vidim, Nikolaj Jakovljevič leži na dva jastuka i noge mu sastavljene kao da spava, a ja, kao idiot, ništa ne shvatam. Sećam se samo da je u drugoj sobi neprestano zveckala neka čaša: verovatno da su ulicom prolazila kola.

Zatim opet nastade mrak… Mihailo mi šapuće: „Hajdemo… svršeno…“ Kod mene ni straha, ni sažaljenja, sav sam se skamenio. Prišli smo vratima, oslušnuli – tišina, izašli u hodnik – nikoga! Mihailo me pogleda, pa reče: „Eh, budalo, na šta ličiš! Idi kod mene u kelneraj, popij votku“. Ja odoh, a on ostade još u hodniku.

Znate li koliko je sve to trajalo? Osam minuta! Mene za to vreme ni iz jednog separea nisu potražili. Namerno sam navratio u oba i pitao: „Da niste vi izvolili zvoniti?“ – „Ne“, vele, „nismo zvonili.“ I

pazite, kako je ispalo: nijedan kelner nije primetio da sam bio odsutan. Celo to veče radio sam kao navijen automat, čak nijednom se nisam zbunio, čak nisam ni kašljao.

„Ne ljutite se, gospodine gostioničaru. Ovog časa odlazimo. Gasite lampe, sad ćemo."

Ionako su mi ostale dve reči. Došao sam kući. Zoska, kao i uvek, napade me grdnjama, ali meni je to – možete i sami zamisliti – bilo svejedno, kao mašini! I ona se najednom stiša. Skide se ćuteći, leže kraj mene i pribi se uza me. Dugo vremena sam osećao kako mi njene trepavice golicaju lice.

Te noći sam izvrsno spavao. Čak se nijedanput nisam probudio. To mi se tek kasnije, u zatvoru, pričinjavalo kako mu se grče noge pod mojim rukama i kako zvecka čaša iza zida... Zato kad se probudih ujutru, prosto se izbezumih od užasa. „Bože", mislim, „zar ovo zbilja nije bilo u snu? To smo ja i Mihailo ubili čoveka, čoveka smo ubili!" Obukoh se. „Odlazimo, odlazimo, ne ljutite se. Do viđenja, gazda. Hvala vam..."

Uh, kakva vetruština! *Brrr*!... Nisam vam još dosadio svojim avanturama? Ali sad ću završiti.

Obukoh se i izađoh napolje. Bilo je rano jutro, oko šest, sedam časova. Na ulicama nije bilo nikoga. Uputio sam se Mihailu – kažu da kod kuće nije spavao, verovatno je ostao u hotelu. Da idem u restoran, rano mi je, a i ne mogu tamo – odvratno. Lutao sam, lutao po gradu. Otvoriše turske kafanice, tamo posedeh i popih crnu kafu. Posmatram ljude i mislim: „Svi, svi ste srećni, svako ima svoj posao, svakom su ruke čiste... a ja!"

Potom sam pošao na bulevar. Ogrejalo sunce. Staze su vlažne. Gimnazistkinje idu u školu – male brbljivice svežeg tek umivenog lica... Seo sam na klupu i zadremao. Najednom vidim – dolazi žandar i nekako ispod oka me pogleda kao vrana smrznutu kosku. Odmah pomislih: „Sumnja"... Priđe k meni. „Sedeti je na bulevaru, gospodine, svakom slobodno, koji su pešaci, to mi ne branimo, a spavati se na sme. Imamo upravnika grada. Strogo."

Šta se onda sa mnom dogodilo ni do danas ne mogu da pojmim. Ustadoh sa klupe i kažem mu: „Vodi me u kvart, noćas sam ubio čoveka".

Iz početka mi nije poverovao. „Idi, istrezni se. Sinoćno vino još te drži!" U trenutku sam pomislio: „Možda mi sama sudbina ide na ru-

ku? Da li da odem?“ Ali odnekud nisam mogao otići. Odveo me je.

To je sve. Mihailo u početku nije priznavao, ali pri kraju nije izdržao – predao se. Osim mojih iskaza protiv njega nije bilo nikakvih dokaza. Ah, kako je čvrst bio taj čovek! Zamislite šta je uradio dok sam išao u kelneraj da pijem votku. Naš hotel, mada je prvoklasan, bio je starinski uređen, i na vratima unutra su bile kuke. Dakle, pre no što će otići, stavi kuku uspravno i kad je tresnuo vratima kuka je pala u šarku. Pregledali su mu ruke – nijedne ozlede: nije uzalud onda stavio rukavice. Rečju, da nisam ja priznao, nikad na nas ne bi pala sumnja.

Imao sam čuvenog branioca, iz Petrograda. On je baš tako i kazao: „U svim postupcima optuženog ogleda se nesređenost, slabost volje i maloumnost. On podjednako može da podlegne i dobru i zlu“. Lepo je on mene razabrao, do tančina. I oca mi je pomenuo, i Jušku, i razne moje bolesti, i Zosku. Mene su oslobodili, a Mihaila, kao glavnog izvršioca, a i zbog njegove upornosti, osudiše na šest godina. Mene su zatim držali pola godine u ludnici, ali su rešili da, iako mi fali jedna daska u glavi, ipak nisam opasan, te me pustiše. To je sve.

Znam, gospodine, da se takve stvari uopšte ne pričaju, zato nam se sada putevi ne poklapaju: ako ćete vi levo, ja ću desno i obratno. Ne ljutite se, ali ću još jednom zloupotrebiti vašu humanost. Znate: prenoćište, sutra čašica votke, nešto se mora pojesti… O, zašto tako mnogo!… Ali, uostalom, *mersi bjen*.[54]

Kuda ću? Pa za sada na ulicu. Ja sam čovek s ulice. Neću da krijem: zahvaljujući vašoj darežljivosti danas ću odleteti u neku veselu jazbinu. Vi kažete – popraviti se? Eh, od toga nema ništa! Moj ciklus je potpuno svršen, i nema više kuda do na ulicu.

Znate šta… Dozvolite jednu kratku pričicu… Svi smo stanari gospoda boga našeg. Samo jedni zauzimaju prizemlje i plaćaju deset godina unapred i pazikuća kad ih vidi ne zna kako da se pred njima savije. Drugi žive pod krovom, ali pošteno, uredno, i ako zakasne s kirijom, smatraju to kao veliku sramotu. Ima i takvih koji samovoljno raskidaju ugovor, to su već pravi skandalisti… A ima i takvih – i ja sam među njima – koji i ne plaćaju, i dozlogrdili su svima, a ne možeš ih nikako izbaciti iz stana.

. . . .

[54] Hvala lepo (od fr. *Merci bien*).

„Eto, tako je to... Uostalom, zašto vas ja zadržavam na zimi? Oprostite velikodušno... *O rezervuar, musju*“,[55] što rekli Francuzi, „i mnogo vam mersi.“

Osećam, osećam u mraku kako se lomite: „Da li da mu pružim ruku ili ne?“ „Molim vas, ne uznemiravajte se zbog sitnica. Kakve su to predrasude! Dakle, želim vam... Uh, ovaj đavolski vetar!...“

(1904.)[56]

. . . .

[55] Do viđenja gospodine (fr. *Au revoir, monsieur*)

[56] Pripovetka za prvi put je objavljena u časopisu „Mir božji“, Petrogradu, decembra 1904. godine, br. 12.

Ovo je delo iz više razloga bilo drago Kuprinu. U njoj su našla odraz njegova višegodišnja posmatranja ljudi sa „dna života“ kao i njegova sjajna sposobnost da objektivno, samo rečima iznese čovekov karakter i njegovu sudbinu.

Sa prilično verovatnoće se može pretpostaviti da je prototip junaka ove pripovetke bio beznačajni petrogradski literata, Kuprinov poznanik P. D. Manič, čovek „šarenog života“. Razume se da se u „Čoveku s ulice“ nije pokazala njegova realna biografija već njegov psihološki lik i način njegova govora, ona odsečna reč koju je Kuprin isticao kao Maničevu osobinu, što ga je podsećalo na govor mister Džingla iz Dikinsovog „Pikvikovog kluba“.

DVOBOJ

(preveo Nikola Nikolajević)

I

Popodnevna obuka u šestoj četi bila je već pri kraju, i mlađi su oficiri sve češće i nestrpljivije pogledali na sat. Praktički su se učila pravila garnizonske službe. Vojnici su po celom vežbalištu stajali raštrkano: kod jablanova koji oivičuju drum, kod gimnastičkih sprava, u blizini vrata četne škole i kod nišanskih stalaka. Sve to behu samo tobožnje straže, kao, na primer, straža kod barutane, kraj pukovske zastave, kod stražarnice i vojne blagajne. Između njih su išli razvodnici i postavljali straže; smenjivale su se straže; podoficiri su kontrolisali straže i proveravali znanja svojih vojnika, trudeći se bilo da lukavstvom izmame od stražara pušku, bilo da ga nagone da napusti svoje mesto, ili da mu dadu na čuvanje kakvu stvar, ponajčešće vlastitu kapu.

Stariji vojnici, koji bolje poznaju tu veštačku kazuistiku, odgovarali su u takvim slučajevima i odviše grubim glasom: „Dalje! Nemam prava nikome davati pušku, osim na zapovest samoga gospodara imperatora!“ Mlađi su se, međutim, zbunjivali. Oni još nisu znali razlikovati šalu, primer od pravih zahteva službe, i padahu čas u jednu čas u drugu krajnost.

– Hlebnjikove! Đavole krivoruki! – vikao je mali, okrugli i žustri kaplar Šapovaljenko, i u njegovu se glasu čula patnja starešine. – Ta zar te nisam učio, ludače! Čiju si ti to maločas naredbu izvršio? Hapšenika? Đavo da te nosi!… Odgovaraj: Radi čega si postavljen na stražu?

U trećem vodu nastala je ozbiljna zbrka. Mladi vojnik Muhame-

džinov, Tatarin, koji je jedva razumeo i teško govorio ruski, bio je sasvim zbunjen smicalicama svojih starešina, i pravih i izmišljenih. On se odjedanput razbesneo, uperio pušku i na sva ubeđivanja i zapovesti odgovarao jednom odlučnom rečju:

– U-bi-ću!

– Ama, stani... ludače... – umirivaše ga podoficir Bobiljov. – Zar ne vidiš ko sam? Ta ja sam tvoj komandir straže, pa zato...

– Ubiću! – vikao je Tatarin preplašeno i ljutito i sa zakrvavljenim očima nervozno upirao bajonet u svakoga ko mu se približavao. Oko njega se slegla gomila vojnika, obradovanih smešnim događajem i trenutnim odmorom usred dosadne obuke.

Četni komandir, kapetan Sljiva, pođe da izvidi stvar. Dok se on klatario tromim hodom, poguren i vukući noge, ka drugom kraju vežbališta, mlađi oficiri behu se okupili da malo proćeretaju i da popuše. Bilo ih je trojica: poručnik Vetkin – ćelav, brkajlija od svojih trideset tri godine, veseljak, ćaskalo, pevač i pijanica; potporučnik Romašov, koji služi u puku tek drugu godinu, i podzastavnik Lbov, jedno živahno stasito momče sa lukavo umiljatim glupim očima i večitim osmejkom na debelim naivnim usnama – sav kao nabijen starim oficirskim pričama.

– Svinjarija! – reče Vetkin, pogledavši na svoj posrebreni sat i srdito zalupivši zaklopac. – Kog vraga drži sve dosad četu? Divljak!

– Pa to bi trebalo da mu kažete, Pavle Pavliču, – savetovaše ga s lukavim izrazom Lbov.

– Do sto vragova! Idite pa mu sami recite. Glavno je da je sve to uzalud. Uvek se oni nekako pred smotru uzmuvaju. I stalno preteruju. Iscrpu vojnika, izmuče, ošamute, a on će posle na smotri stajati kao panj. Znate li onaj slučaj kako su se dva četna komandira opkladila čiji će vojnik pojesti više hleba? Obojica su izabrali najveće proždrljivce. Opklada je bila velika – nešto oko stotinu rubalja. Jedan je vojnik pojeo sedam funti[57] pa je stao, više nije mogao. A četni se komandir prodera na narednika: „Kako li si mi samo, majku ti tvoju, podvalio?" A narednik samo trepće: „Ne znam, vaše skorodije,[58] šta mu je. Jutros smo imali probu, pa je ujedanput smazao osam funti..."

. . . .

[57] Funta – mera za težinu = 409,5 g.

[58] Sažeto od: vaše visokoblagorodstvo.

Tako i naši. Vežbaju bez smisla, a na smotri će se obrukati.

– Juče... – Lbov najedanput prsnu u smeh. – Juče, kada su u svima četama završili obuku, krenem kući, bilo je nešto oko osam sati, gotovo sasvim mračno. Pogledam, a u jedanaestoj četi uče signale. U horu. „Niša-ni, u prsa, po-go-di!“ Zapitam poručnika Andruseviča: „Zašto još i sad traje kod vas ta muzika?“ A on odgovori: „To mi, kao psi, na mesec lajemo“.

– Sve mi je dodijalo, Kuka! – reče Vetkin i zevnu. – Stanite, ko ono dolazi na konju? Čini mi se, Bek?

– Jeste. Bek-Agamalov – potvrdi Lbov, koji je imao oštro oko. – Kako lepo jaše.

– Vrlo lepo – složi se Romašov. – Ja mislim, jaše lepše no ma koji konjanik. O-o-o! Zaigrao je. Bek koketuje.

Drumom je polako jahao oficir sa belim rukavicama i u ađutantskom mundiru. Pod njim je protegljast, visok dorat s kratkim, engleskim repom. Konj se žestio, nestrpljivo povijao uzdignut vrat zategnut đemom i brzo poigravao vitkim nogama.

– Je li istina, Pavle Pavliču, da je on pravi Čerkez? – zapita Romašov Vetkina.

– Mislim, jeste. Ponekad se, doduše, Jermeni izdaju za Čerkeze i Lezgince, ali Bek, izgleda, uopšte ne laže. Pogledajte kako samo sedi na konju!

– Čekajte, zovnuću ga – reče Lbov.

On namesti šake na usta i viknu prigušenim glasom, da ga ne bi čuo četni komandir:

– Poručniče Agamalove! Bek!

Oficir koji je jahao zategnu dizgine, zastade za trenutak i okrenu se nadesno. Zatim, okrenuvši konja na istu stranu, polegnu malo u sedlu, pa ga obode da elastičnim skokom preskoči preko rova i uzdržanim kasom dojezdi do oficira.

On beše ispod srednjeg rasta, suvonjav, žilav, vrlo snažan. Njegovo lice, s kosim čelom, tankim kukastim nosom i odlučnim, snažnim usnama, bilo je muško i lepo i dosad još nije izgubilo karakterističnu istočnjačku bledoću, crnpurastu i tmolu u isto vreme.

– Zdravo, Bek! – reče Vetkin. – Pred kime si se tamo šepurio? Pred devojkama?

Bek-Agamalov stiskao je oficirima ruke, nisko i nemarno naginjući se iz sedla. On se osmehnu, i njegovi beli stisnuti zubi čisto mu obasjaše donji deo lica i male crne, negovane brkove...

– Baš su onda prolazile dve lepuškaste Jevrejkinjice. Ali šta me se tiču? Nisam ih ni pogledao.

– Drugome ti to! – klimnu Vetkin glavom.

– Čujte, gospodo, – poče Lbov, pa se opet unapred nasmeja. – Vi znate šta je general Dohturov[59] rekao o pešadijskim ađutantima? To se, Bek, tebe tiče. Da su oni najsmeliji jahači na svetu...

– Ne laži, žutokljunče! – reče Bek-Agamalov.

On obode konja gnjatima kao da hoće da najaše na podzastavnika.

– Bogami! Oni, veli, nemaju konje, već nekakve gitare, sipnjave rage, hrome, ćorave, prepojene. A kad dobije zapovest, juri kao bez glave, kud ga oči vode, u punom trku. Ako je plot: preko plota, ako je jaruga: preko jaruge. Juri taj kroz šiprag, ne bira. Ispusti dizgine, odbaci uzengije, izgubi kapu! Odlični jahači!

– Čuje l' se što novo, Bek? – zapita Vetkin.

– Novo? Nema ništa novo. Maločas je pukovski komandant zatekao u oficirskom klubu potpukovnika Leha. Izderao se na njega tako da se čak na sabornom trgu čulo. A Leh, pijan kao zemlja, ne može ni da bekne. Stoji u mestu i klati se, a ruke metnuo na leđa. A Šuljgovič kad se prodera: „Kad razgovarate s pukovskim komandantom, izvolite ne držati ruke na turu!“ Tu je bilo i posluge.

– E, baš mu je skresao! – reče Vetkin, smešeći se ironično, ili možda odobravajući. – A juče je, kažu, vikao u četvrtoj četi: „Što mi pravila podmećete pod nos? Ja sam za vas pravilo, i ni reči više! Ja sam ovde car i bog!“

Lbov se ponovo nasmeja svojim mislima.

– A evo, gospodo, šta se dogodilo s ađutantom u N-skom puku...

– Jezik za zube, Lbove, – reče mu ozbiljno Vetkin. – Vi danas i odviše brbljate.

– Ima još jedna novost – nastavi Bek-Agamalov. On ponovo

[59] Dmitrij Sergejevič Dohturov (1756–1816), heroj rata 1812. godine.

okrenu konja prema Lbovu i u šali stade da ga goni na njega. Konj je mahao glavom i frktao, bacajući penu oko sebe. – Ima još jedna novost. Komandant traži da oficiri u svima četama seku lutke od gline. U devetoj četi takav je zort uterao da je strahota. Jepifanova je kaznio zatvorom zato što mu je sablja bila tupa... Ta što se plašiš, žutokljunče! – viknu najedanput Bek-Agamalov na podzastavnika. – Navikavaj se. I sâm ćeš jednom biti ađutant. Sedećeš na konju kao pečen vrabac na tanjiru.

– Ih, Azijate!... Tornjaj se sa tom tvojom kljusinom – branio se Lbov od konjske njuške. – Jesi li čuo, Bek, kako je neki oficir N-skoga puka kupio konja iz cirkusa? Izjahao na njemu na smotru, a on počeo najedanput španjolskim korakom da paradira pred komandantom armije. Znaš, ovako: prednje noge uvis, pa se klati s jedne strane na drugu. Upao, najzad, u čeonu četu – pa nered, dreka, haos. A konj – ni brige ga, samo nastavlja španjolskim korakom. Tada Dragomirov metnu šake na usta – evo ovako – i zatrubi: „Poručniče, istim hodom u vojni zatvor, na dvadeset jedan dan, ma-arš!...“

– Eh, koješta – namršti se Vetkin. – Slušaj, Bek, ti si nas tim glasom o sečenju lutaka odista iznenadio. Šta to znači? Da nam neće ostajati nimalo slobodna vremena? I nama su juče tu nakazu doneli.

On pokaza na sredinu vežbališta, gde je stajala lutka napravljena od sirove gline, nešto nalik na ljudsku priliku, samo bez ruku i nogu.

– Jeste li već pokušali da sečete? – zapita Bek-Agamalov radoznalo. – Romašove, jeste li pokušali?

– Još nisam.

– Samo mi još to treba! Neću se još i tim glupostima baviti – progunđa Vetkin. – Nemam ja vremena da sečem. Od devet izjutra pa do šest uveče neprestano čučim ovde. Jedva stignem da nešto čalabrcnem i povučem koju. Nisam, hvala bogu, balavac...

– Čudan svetac! Ta oficir treba da ume rukovati sabljom.

– Zašto, pitam vas? U ratu? Kod današnjeg vatrenog oružja neće te ni na stotinu koraka pustiti. Kog će mi vraga tvoja sablja? Ja nisam konjanik. A ako ustreba, onda bolje da uzmem pušku, pa kundakom – dan-dan, sve po tikvama. To je sigurnije.

– Lepo, a u mirno vreme? Zar se retko pruža prilika? Buna, neredi ili tako nešto...

– Pa šta? Šta će tu opet sablja? Neću ja da se bavim grubim

poslom da ljudima sečem glave, nego ću: „Četa, pa-li!“ – pa gotova stvar…

Bek-Agamalov napravi kiselo lice.

– Ti sve tako koješta, Pavle Pavliču. Odgovaraj mi ozbiljno. Ideš tako gdegod u šetnju, ili u pozorište, ili, uzmimo, uvredi te u restoranu kakav civil… uzmimo najteži slučaj – ošamari te kakav građanin. Šta ćeš raditi?

Vetkin sleže ramenima i prezrivo stisnu usne.

– Prvo i prvo, mene neće nikakav civil udariti, jer obično tuku onoga koji se boji da ne bude bijen. A drugo… šta bih radio? Pucao bih u njega iz revolvera.

– A ako je revolver ostao kod kuće? – zapita Lbov.

– Pa, do vraga… otišao bih po njega… Glupost. Desilo se da su uvredili nekakvog konjičkog potporučnika u kafešantanu. A on na fijakeru odjurio kući, uzeo revolver i ucmekao dve ptičice. I gotovo!…

Bek-Agamalov ljutito klimnu glavom.

– Znam. Čuo sam. Ali je sud ustanovio da je radio sa predumišljajem, pa ga je osudio. Čega ima tu lepoga? Ne, ja bih, kad bi me neko uvredio ili udario…

On ne dovrši, ali tako snažno stište svoju malu pesnicu kojom je držao uzde da mu je ruka zadrhtala. Lbov se najedanput zaceni od smeha.

– Opet! – primeti Vetkin strogo.

– Gospodo… molim… Ha, ha, ha!… U M-skom puku desilo se ovo. Podzastavnik Krauze napravio u Plemićkom klubu skandal. Tada ga restorater ščepa za epoletu, gotovo ju je zderao. A Krauze izvadio revolver – pa njega u glavu! Na mestu! Tu se umeša i nekakav advokatić, a on i njega – *dan*! Razume se da su ostali pobegli kud koji. Krauze tada sasvim mirno ode u logor, u prednju liniju, kod zastave. Straža viče: „Ko je?“ – „Podzastavnik Krauze, da umre pod zastavom!“ Leže i prosvira kuršum kroz ruku. Posle ga je sud oslobodio.

– Junak! – reče Bek-Agamalov.

Otpoče običan, među mladim oficirima omiljen razgovor o iznenadnim krvavim obračunima na licu mesta i o tome kako su ti slučajevi skoro uvek ostajali nekažnjeni. U jednoj palanci kidisao je sabljom golobradi konjički potporučnik na gomilu Jevreja koji su se

okupili da obave svoj uskršnji obred. U Kijevu je na nekoj igranci pešadijski potporučnik sabljom posekao studenta samo zato što ga je ovaj u bifeu gurnuo laktom. U nekom velikom gradu – u Moskvi ili u Petrogradu – oficir je „kao psa“ ubio civila koji mu je u restoranu primetio da pristojni ljudi ne dosađuju nepoznatim damama.

Romašov, koji je dosad samo ćutao, odjednom, rumeneći od zbunjenosti, bez potrebe popravljajući naočare i kašljucajući, umeša se u razgovor:

– A evo, gospodo, šta ja sa svoje strane velim. Restoratera, recimo, ne uzimam u obzir… da… Ali ako je civil… kako da kažem?… Da… Ako je čestit čovek, plemić i tako dalje… zašto da ga napadam sabljom ako je goloruk? Zašto ne bih zatražio zadovoljenje? Mi smo ipak ljudi kulturni, tako reći…

– Gluposti govorite, Romašove, – prekinu ga Vetkin. – Vi zatražite zadovoljenje, a on će reći: „Ne… ja, znate… ja uopšte ne priznajem dvoboje. Ja sam protivnik prolivanja krvi… I, sem toga… kod nas postoji sud…“ I posle celoga veka nosite tu ljagu.

Bek-Agamalov široko i vedro se osmehnu.

– Šta? Ah! Ti se slažeš sa mnom? Vetkine, kažem ti: uči se da sečeš. Kod nas, na Kavkazu, svi se od detinjstva uče. Na prutovima, na zaklanim ovnovima, na vodi…

– A na ljudima? – upade mu u reč Lbov.

– I na ljudima – mirno odgovori Bek-Agamalov. – I još kako seku! Jednim udarcem prepolove čoveka ukoso, od ramena do bedra. To se zove udarac! Inače što da se samo kaljaš?

– A možeš li i ti, Bek, tako?

Bek-Agamalov uzdahnu sa žaljenjem:

– Ne mogu… Mlada ovna raspolovim… pokušao sam već i tele… a čoveka, teško da mogu raseći. Glavu mogu da odrubim, to znam, ali tako koso… to ne mogu. A moj je otac mogao vrlo lako…

– De, gospodo, da pokušamo – reče Lbov molećivo i sa usplamtelim očima. – Molim te, dragi Bek, hajdemo…

Oficiri priđoše lutki od gline. Prvi je sekao Vetkin. Njegovo dobro, bezazleno lice dobi nekakav životinjski izraz kad je iz sve snage zamahnuo, ali nevešto, i udario po glini. U isto je vreme pustio iz grla onaj karakterističan glas: *kha*! – kao mesari kad seku govedi-

nu. Oštrica zaseče u glinu za četvrt aršina, i Vetkin je jedva izvuče odande.

– Ne valja! – reče Bek-Agamalov odmahnuvši glavom. – Sad vi, Romašove...

Romašov izvuče sablju iz korica i zbunjeno popravi rukom naočare. Bio je srednjeg rasta, suvonjav i, mada prilično jak za svoju građu, nespretan zbog svoje velike snebivljivosti. Mačevati se nije umeo ni u vojnoj školi, a posle godinu i po, otkako je u službi, sasvim beše zaboravio tu veštinu. Zamahnuvši sabljom visoko iznad glave, u isto je vreme instinktivno ispružio i levu ruku.

– Ruku! – viknu Bek-Agamalov.

Ali je bilo kasno. Vrh od sablje samo ovlaš okrznu glinu. Nadajući se jakom otporu, Romašov izgubi ravnotežu i posrnu. Oštrica sablje udari ga po ispruženoj ruci i odera mu parče kože na donjem kraju kažiprsta. Briznu krv.

– Eh! Eto, vidite! – viknu ljutito Bek-Agamalov, silazeći s konja. – Tako možete začas ruku odseći. Zar se tako rukuje sabljom? Ali nije ništa, malenkost. Vežite maramom što čvršće. Kao institutka. Pridrži mi konja, žutokljunče. Evo, gledajte. Nije glavno kod udarca ni rame, ni lakat, nego je glavno evo tu, zglob šake. – I on zavitla nekoliko puta šakom desne ruke, i vrh od sablje pretvori se nad njegovom glavom u jedan neprekidan blistav krug. – Sad gledajte: levu ruku sklanjam natrag, za leđa. Kad udarate, onda nemojte seći predmet, već ga režite, kao da ga stružete, i trzajte sablju natrag... razumete li? I još dobro zapamtite: ploština sablje treba da je okrenuta prema ploštini udarca, neizostavno. Od toga će ugao biti oštriji. Evo, pazite.

Bek-Agamalov odmaknu se dva koraka od glinene lutke, upi se u nju odmeravajući je svojim oštrim pogledom i, sevnuvši sabljom visoko u vazduhu, jednim naglim, strahovitim pokretom, koji se ne mogaše očima sagledati, sav se nagnuvši napred, nanese kao munja brz udarac. Romašov samo ču kako je piskavo šiknuo presečeni vazduh, i u istom času gornja polovina lutke mekano i teško tresnu o zemlju. Površina preseka bila je glatka, kao uglačana.

– Ah, đavole! To se zove udarac! – uzviknu ushićeno Lbov. – Bek, dragi, molim te još jedanput.

– De, Bek, još jedanput – zamoli ga i Vetkin.

Ali Bek-Agamalov, čisto bojeći se da ne pokvari postignuti utisak, samo se smešio, uvlačeći sablju u korice. Disao je teško, i sav je u tom trenutku, sa svojim široko otvorenim divljim očima, sa kukastim nosom i iskeženim zubima, ličio na kakvu grabljivu, zlu i ponositu pticu.

– To nije ništa. Zar mi je to udarac? – govorio je sa prividnom nemarnošću. – Mom ocu, na Kavkazu, bilo je šezdeset godina, pa je mogao konju da preseče vrat napola. Valja se, deco, stalno vežbati. Kod nas ovako rade: učvrste vrbov prut, pa ga seku, ili puštaju u tankim mlazevima vodu sa visine, pa je seku. Ako ne prska, znači da je udarac bio tačan. De sad ti, Lbove.

Vetkinu pritrča preplašeni podoficir Bobiljov.

– Vaše blagorodstvo... Dolazi komandant puka!

– Mir-rno! – viknu otegnuto, strogo i uzbuđeno kapetan Sljiva s drugoga kraja vežbališta.

Oficiri se žurno raziđoše svojim vodovima.

S druma polako siđoše na vežbalište velika nezgrapna kola i stadoše. Iz njih s jedne strane nakrenuvši kola s mukom iziđe komandant puka, a s druge lako iskoči pukovski ađutant, poručnik Fedorovski – visok, elegantan oficir.

– Zdravo, šesta! – začu se pukovnikov dubok i miran glas.

Vojnici glasno i neskladno povikaše sa raznih strana:

– Zdravlja želimo, vaš-o-o!

Oficiri staviše ruke uz štitove kapa.

– Molim da se nastavi obuka – reče komandant puka i priđe najbližem vodu.

Pukovnik Šuljgovič ne beše nimalo dobre volje. On je obilazio vodove, zadavao vojnicima razna pitanja iz garnizonske službe i s vremena na vreme psovao mater sa onom junačkom virtuoznošću koja je u takvim slučajevima svojstvena starim frontašima. Njegov oštar, uporan pogled staračkí bledih, bezbojnih strogih očiju kao da je hipnotisao vojnike, i oni gledahu u njega netremice, jedva dišući, ispravivši se od straha celim telom. Pukovnik beše krupan, gojazan, dostojanstven starac. Njegovo mesnato lice, vrlo širokih jagodica, sužavalo se gore, prema čelu, a dole je prelazilo u četvrtastu, gustu srebrnu bradu, pa je imalo oblik velikog teškog romba. Obrve su mu

bile sede, nakostrešene, strašne. Govorio je skoro i ne podižući glas, ali se svaki zvuk tog neobičnog, u diviziji čuvenog glasa – glasa, kojim je on, uzgred budi rečeno, i napravio svu svoju karijeru – čuo i na najudaljenijim mestima velikog vežbališta, pa čak i na drumu.

– Ko si ti? – zapita pukovnik odsečno, iznenada zastavši pred vojnikom novakom Šarafudinovom, koji je stajao kod gimnastičke sprave.

– Redov šeste čete Šarafudinov, vaša visoka blagorodstva! – usrdno, promuklo viknu Tatarin.

– Ludače! Pitam: gde si na straži?

Vojnik, zbunjen od krika i srditog izgleda komandantovog, samo je ćutao i treptao očima.

– Dakle? – reče Šuljgovič podigavši glas.

– Koji vojnik na straži... neprikosnovena... – zamuca napamet Tatarin. – Ne mogu znati, vaša visoka blagorodstva, – dovrši on najedanput tiho i odlučno.

Komandantovo gojazno lice gusto obli tamno staračko rumenilo, a žbunaste obrve nabraše mu se od ljutine. Pogleda oko sebe i zapita oštro:

– Ko je ovde mlađi oficir?

Romašov stupi napred i stavi ruku na kapu.

– Ja, gospodine pukovniče.

– A-a! Potporučnik Romašov. Pa vi to mora da lepo radite s ljudima. Sastavi kolena! – graknu najedanput Šuljgovič i izbeči oči. – Zar se tako stoji pred svojim pukovskim komandantom? Kapetane Sljiva! Stavljam vam do znanja da se vaš potčinjeni oficir ne zna vladati pred starijima pri vršenju svojih službenih dužnosti... A ti, pseća dušo, – okrenu se Šuljgovič Šarafudinovu – ko ti je komandant puka?

– Ne mogu znati – odgovori Tatarin žalosno, ali brzo i odlučno.

– Ih! Pitam te, ko je tvoj komandant puka? Ko sam ja? Razumeš li: ja, ja, ja, ja, ja!... – Šuljgovič nekoliko puta udari sebe iz sve snage šakom u prsa.

– Ne mogu znati...

– ...... – opsova pukovnik jednom rečenicom od dvadeset reči,

zamršenom i ciničnom. – Kapetane Sljiva! Izvolite smesta ovog kučkinog sina staviti pod pušku sa punom opremom. Neka skapa, pseto, pod puškom. A vi, potporučniče, mislite više o suknjama nego o službi. Igrate valcere, čitate Pol de Koka?...[60] Zar je ovo, mislite li, vojnik? – i uperi prst na Šarafudinova. – Ovo je sramota, ruglo, gnusoba, a ne vojnik. Ne zna ni kako mu se zove komandant puka... Čudim se vama, potporučniče!...

Romašov gledaše u sedo, crveno, gnevno lice i osećaše kako mu od jeda i uzbuđenja kuca srce i kako mu se smrkava pred očima... I najedanput, skoro iznenadno za samoga sebe, reče muklo:

– On je Tatarin, gospodine pukovniče. Ne zna ništa ruski, i sem toga...

Šuljgovičevo lice u trenutku preblede, mlitavi mu obrazi zadrhtaše, a oči mu dođoše prazne i strašne.

– Šta?! – riknu on tako neprirodno zaglušnim glasom da su se jevrejska deca koja su sedela na ogradi kraj druma trgla i razletela, kao vrapci, na razne strane. – Šta? Još govorite? Jezik za zube! Balavac, zastavnik usuđuje se da... Poručniče Fedorovski! Objavite u današnjoj zapovesti da sam potporučnika Romašova zbog nerazumevanja vojničke discipline kaznio sa četiri dana kućnog zatvora. A kapetana Sljivu kažnjavam strogim ukorom što ne ume da ulije svojim mlađim oficirima prave pojmove o službenoj dužnosti.

Ađutant sa poštovanjem i hladno salutira. Sljiva, pogurivši se, stajaše sa ukočenim, bezizraznim licem i celo je vreme držao drhtavu ruku na štitu kape.

– Sram vas bilo, kapetane Sljiva! – gunđao je Šuljgovič polako se stišavajući. – Jedan od najboljih oficira u puku, stari vojnik, pa tako raspuštate mlađe. Pritegnite ih, držite ih strogo. Ne treba ih maziti. Nisu gospođice, neće se istopiti...

On se naglo okrenu i, praćen ađutantom, pođe kolima. I dok je sedao u njih, dok ona skretoše na drum i izgubiše se iza zgrade četne škole, na vežbalištu je vladala pritajena, zbunjena tišina.

– Eh, gospodine moj! – prezrivo, suvo i neprijateljski reče Sljiva posle nekoliko minuta kad su se oficiri razilazili kućama. – Ko vas je vukao za jezik? Zašto niste stajali i ćutali kad ste tako nespretni? I

[60] Pol de Kok (1794–1871), francuski pisac, autor romana slobodnog sadržaja.

sad moram ja zbog vas u dnevnoj zapovesti da budem ukoren. Kog su mi vraga vas poslali u četu? Potrebni ste mi kao psu peta noga. Trebalo bi još da sisate, a ne…

On ne dovrši, umorno odmahnu rukom i, okrenuvši leđa mladome oficiru, poguren i klonuo, krenu tromo kući, u svoj prljavi, starački samački stan. Romašov pogleda za njim, u njegova jadna, uzana i dugačka leđa, pa najedanput oseti kako mu u srcu, kroz gorčinu malopređašnje uvrede i javne sramote, raste sažaljenje prema tom usamljenom, ogrubelom čoveku, kojeg niko ne voli, kojem su na celom svetu ostale samo dve stvari: lepota stroja svoje čete i tiho, usamljeno svakodnevno pijančenje uveče – „do jastuka“, kao što su se izražavale u puku stare pijanice.

I pošto je Romašov imao pomalo smešnu, naivnu naviku, koja je često urođena mlađim ljudima, da misli o sebi u trećem licu, rečima iz petparačkih romana, on je i sada pomislio u sebi:

„Njegove blage, izrazite oči prevukoše se koprenom tuge…“

II

Vojnici se raziđoše po kasarnama, jedan vod za drugim. Vežbalište opuste. Romašov postoja neko vreme neodlučno na drumu. Nije ovo prvi put kako je za godinu i po dana službe mučno osećao svoju samoću i izgubljenost među tuđim, nenaklonjenim ili ravnodušnim ljudima – ono tužno osećanje kad ne znaš kako da utučeš današnje veče. Na svoj stan i oficirski klub bilo mu je odvratno i da misli. U klubu je sada pusto: svakako igraju dva podzastavnika na rđavom, malom bilijaru, piju pivo, puše, kunu se i psuju posle svake kugle; u sobama se oseća ustajali zadah rđavog ručka – nesnosno!…

„Otići ću na železničku stanicu“ – reče Romašov u sebi. – „Svejedno je.“

U siromašnoj jevrejskoj palanci nije bilo nijednog restorana. Kako vojni, tako i građanski klubovi nalazili su se u vrlo jadnom, zapuš-

tenom stanju, i stoga je železnička stanica bila jedino mesto kamo su stanovnici često dolazili da što čestito popiju, da se razonode, pa čak i kartaju. Tamo su odlazile i dame da dočekuju putničke vozove, što je bilo kao neka mala promena u dubokoj čami provincijskog života.

Romašov je voleo da pred veče odlazi na železničku stanicu, pred brzi voz, koji je tu stajao poslednji put pre pruske granice. Sa čudnim ushićenjem, uzbuđeno je posmatrao kako je u stanicu, naglo izletevši iza savijutka, jurio punom brzinom ovaj voz, koji je imao svega pet novih, sjajnih vagona, kako su brzo rasle i razgorevale se njegove vatrene oči, bacajući pred sebe na šine svetle mlazeve, i kako se taj isti voz, koji izgledaše da će prohujati mimo stanicu, najedanput s pištanjem i tutnjavom zaustavljao – „kao džin koji se u trku uhvatio za stenu“ – razmišljaše Romašov. Iz vagona, obasjanih nekom veselom i svečanom svetlošću, izlazile su lepe, gizdave i odnegovane dame sa čudesnim šeširima i u neobično elegantnim haljinama; izlazila su i gospoda, lepo odevena, bezbrižna i samouverena, sa jakim gospodskim glasovima, govoreći francuski i nemački, sa slobodnim pokretima i nemarnim smehom. Niko od njih nije bacao čak ni letimičan pogled na Romašova, ali je on u njima gledao komadić nekakvog nepristupačnog, odabranog, divnog sveta, u kome je život večiti praznik i svečanost...

Prošlo bi osam minuta. Zvono bi zazvonilo, zviznula bi lokomotiva i sjajni voz ostavljao bi stanicu. Lampe bi se brzo gasile i na peronu i u bifeu. Najedanput nastajala bi mračna svakidašnjica. Romašov bi uvek dugo gledao s tihom, sanjalačkom tugom u crveni fenjer koji se odmereno ljuljao na poslednjem vagonu, jureći u noćni mrak i postajući jedva primetna iskra.

„Idem na stanicu“ – pomisli Romašov, ali u isti mah pogleda svoje kaljače, pa pocrvene od teškog stida. Bile su to teške gumene kaljače, vrlo duboke, na kojima se dogore nahvatalo crno blato, gusto kao testo. Takve su kaljače nosili svi oficiri puka. Zatim pogleda svoj šinjel, do kolena skraćen, takođe zbog blata, dole otrcan, sa zamašćenim razvaljenim rupicama, i uzdahnu. Kad je prošle nedelje na peronu prolazio kraj tog istog brzog voza, opazio je visoku, vitku, vrlo lepu damu u crnoj haljini, koja je stajala na vratima vagona prve klase. Bila je gologlava, pa je Romašov brzo ali jasno mogao da vidi njen tanak, pravilan nos, divne male i punačke usne i sjajnu talasastu kosu, koja se od pravog razdeljka na sredini glave spuštala naniže, prema obrazima, pokrivajući joj slepoočnice, krajeve obrva i uši. Iza

nje, vireći joj preko ramena, stajao je visok mlad čovek u svetlom odelu s nadmenim licem i uvrnutim brcima, kao u cara Viljema, čak unekoliko i sličan Viljemu. Dama je takođe pogledala Romašova i, kao što mu se učinilo, vrlo pažljivo, fiksirano, i, prolazeći kraj nje, potporučnik je, po svom običaju, pomislio: „Oči dražesne nepoznate sa zadovoljstvom se zadržaše na vitkoj, suvonjavoj figuri mladog oficira“. Ali kada se Romašov, odmakavši deset koraka, iznenada osvrnuo da mu se još jedanput pogled ukrsti sa očima lepe dame, video je kako se i ona i njen saputnik slatko smeju gledajući za njim. Romašov je tada neobično jasno i kao sa strane video sebe, svoje kaljače, šinjel, bledo lice, kratkovidost, svoju običnu smetenost i nespretnost, setio se svoje maločas izmišljene lepe fraze, pa je pocrveneo od neizdržljivog mučnog stida. Čak evo i sada, idući sam u polumraku prolećnog večera, ponovo pocrvene od stida zbog onog pređašnjeg stida.

– Ne, što ću na stanicu? – prošaputa Romašov gorko i bez nade. – Prošetaću se malo, pa onda kući...

Bio je početak aprila. Sumrak se neopaženo spuštao. Jablanovi duž druma, bele niske kućice pokrivene ćeramidom sa obe strane puta, prilike retkih prolaznika – sve je pocrnelo, izgubilo svoju pravu boju i perspektivu; svi se predmeti pretvoriše u crne pljosnate siluete, ali su njihove linije stajale vrlo jasno i lepo u tamnom vazduhu. Na zapadu je izvan varoši sijalo večernje rumenilo. Kao u ždrelo usijanog vulkana koji bukti poput tečnog zlata padali su teški sivi oblaci i rudeli krvavocrvenim, ćilibarskim i ljubičastim sjajem. A nad vulkanom se dizalo, kao svod, zeleneći se poput smaragda i akvamarina, blago večernje prolećno nebo.

Sporo idući drumom i jedva vukući noge u glomaznim kaljačama, Romašov je neprestano gledao taj čarobni požar. Kao i vazda, od ranog detinjstva, njemu se u jasnoj večernjoj svetlosti priviđao nekakav tajanstven, ozaren život. Kao da je tamo, daleko iza oblaka i horizonta, pod nevidljivim suncem, plamteo divan, zaslepljujuće sjajan grad, sakriven od očiju oblacima prožetim nekom unutrašnjom vatrom. Tamo su blistali neizdržljivim sjajem pločnici od zlata, dizala se fantastična kubeta i kule s purpurnim krovovima, u prozorima svetlucali brilijanti, a u vazduhu treperile jarke šarene zastave. Činilo mu se kao da u tom dalekom i bajnom gradu žive veseli, razdragani ljudi, čiji život liči na prijatnu muziku, čije su čak i seta i tuga čarobno nežne i prekrasne. I idu po svetlim trgovima, po

hladovitim vrtovima, među cvećem i vodoskocima, idu kao svetle prilike, slični bogovima, puni neiskazane radosti, ne znajući za granice svojoj sreći i željama, nepomućeni ni žalošću, ni stidom, ni brigom…

Romašov se iznenada seti skorašnje scene na vežbalištu, grube dernjave pukovskog komandanta, osećanja pretrpljene uvrede, osećanja jake i u isto vreme detinjske nelagodnosti pred vojnicima. Najviše ga je bolelo što su na njega vikali isto onako kao što je i sâm ponekad vikao na one neme svedoke njegove današnje sramote, i u tom saznanju bilo je nešto što briše razliku u njihovom položaju, što ponižava i njegovo oficirsko i, kao što je mislio, njegovo ljudsko dostojanstvo.

I u njemu smesta, kao u deteta – kod njega je zaista ostalo još mnogo detinjskoga – uskipeše osvetnički, fantastični snovi, koji ga opijahu. „Glupost! Ta sav je život preda mnom!“ – mišljaše Romašov i, zanesen svojim mislima, zakorača življe i poče disati dublje. „Sutra ću, čim svane, svima uprkos uzeti knjige, pa ću se spremiti i upisati u vojnu akademiju. Rad! O, radom se može postići sve što čovek hoće. Samo, treba sebe uzeti u ruke. Bubaću kao mahnit… Najedanput ću, neočekivano za sve, sjajno položiti ispite. Tada će, jamačno, svi reći: ‘Ta to nije ništa neobično! Mi smo i pre bili uvereni. Tako sposoban, mio, darovit mladić’.“

I Romašov začudo jasno ugleda sebe kao učena oficira generalštaba, koji uliva velike nade… U akademiji je njegovo ime zabeleženo na zlatnoj tabli. Profesori mu proriču sjajnu budućnost, predlažu da ostane u akademiji, ali – ne – on odlazi u jedinicu. Valja najpre odslužiti staž komandira čete. Svakako samo i jedino u svom puku. I eno, on dolazi ovamo – elegantan, snishodljivo nemaran, korektan i drsko učtiv, kao i oni oficiri generalštaba koje je video na prošlogodišnjim manevrima i na snimanju terena. Oficirskog društva se kloni. Grube vojničke navike, familijarnost, karte, pijanke – sve to nije za njega; zna da je tu samo jedna etapa na putu njegove buduće karijere i slave.

Počeše i manevri. Velika obostrana bitka. Pukovnik Šuljgovič ne razume dispoziciju, buni se, žuri vojnike i sâm se užurbao – komandant korpusa već mu je u dva maha prigovorio preko svojih ordonansa. „Deder, kapetane, izbavljajte me“, obraća se on Romašovu. „U ime starog prijateljstva. Sećate li se, he, he, he, kako smo se svađali? Molim vas.“ Lice zbunjeno i sa izrazom ulagivanja. Ali Roma-

šov, propisno pozdravljajući i pognuvši se napred po sedlu, odgovara spokojno i sa visine: „Oprostite, gospodine pukovniče... Vaša je dužnost da rukovodite kretanjem puka. Moja je da primam zapovesti i da ih izvršujem...“ A od komandanta korpusa već leti i treći ordonans s novim ukorom.

Ugledni oficir generalštaba Romašov penje se sve više i više na putu službene karijere... Evo u velikoj livnici gvožđa izbila pobuna radnika. Hitno je zatražena Romašovljeva četa. Noć, odblesak požara, ogromna gomila urla, lete kamenice... Vitki i lepi kapetan stupa pred četu. To je Romašov. „Braćo“, obraća se on radnicima – „treći i poslednji put vas opominjem da ću pucati!...“ Vika, zviždanje, smeh... Kamenica pogodi Romašova u rame, ali njegovo muško, otvoreno lice ostaje mirno. On se okreće natrag, vojnicima, čije oči sevaju od gneva, jer su radnici uvredili njihovog obožavanog starešinu. „Pravo u gomilu, četa, pali!...“ Stotinu pucnjeva slivaju se u jedan... Krik užasa. Desetine mrtvih i ranjenih padaju na gomile... Ostali beže u neredu, nekoji padaju na kolena i mole za milost. Pobuna je ugušena. Romašova očekuje zahvalnost njegovih pretpostavljenih i nagrada za primerno junaštvo.

A onda nastaje rat... Ne, bolje će biti da Romašov još pre rata ode u Nemačku kao vojni špijun. Najpre će naučiti potpuno nemački, pa će onda otići. Kakva zanosna smelost! Sam, sasvim sam, s nemačkim pasošem u džepu i s verglom na leđima. Neizostavno s verglom. Ide iz grada u grad, okreće ručicu vergla, skuplja pfenige, pravi se budala i u isto vreme potajno snima planove tvrđava, magacina, kasarni, logora. U večitoj je opasnosti. Njegova je vlada digla ruke od njega, on je van zakona. Pođe li mu za rukom da dođe do važnih podataka – dobiće novac, činove, položaj, proslaviće se: ne uspe li – biće streljan bez suđenja, bez svakih formalnosti, rano izjutra u rovu kakvog utvrđenja. Eno mu iz sažaljenja nude da veže oči maramom, ali je on ponosito baca na zemlju. „Zar vi mislite da se pravi oficir boji gledati smrti u oči?“ Stari mu pukovnik govori ganuto: „Čujte, vi ste još mladi, moj je sin istih godina kao i vi. Kažite svoje ime, samo recite vašu nacionalnost, pa ćemo vam zameniti smrtnu kaznu robijom“. Ali ga Romašov prekida s hladnom učtivošću: „Sve je uzalud, pukovniče, i hvala vam. Vršite svoju dužnost“. Zatim se obraća vodu vojnika. „Vojnici“, govori on odlučnim glasom, razume se, nemački – „učinite mi, molim vas, drugarsku uslugu: gađajte u srce!“ Osetljivi lajtnant, jedva krijući suze, maše belom maramom. Plotun...

Ova slika izađe u njegovoj uobrazilji tako živo i jasno da je Romašov, koji je već odavno brzo i krupno koračao i duboko disao, najedanput zastao, stresao se i u strahu grčevito stisnuo pesnice, dok mu je srce jako kucalo. Ali u isti mah, kao da je kriv, osmehnuvši se slabo samom sebi u mraku, on se zguri i nastavi put.

Ali uskoro brzi, kao potok, neodoljivi snovi opet ga obuzeše. Počeo je strahovit, krvav rat s Pruskom i Austrijom. Ogromno bojno polje, leševi, granate, krv, smrt! To je glavna bitka, koja će odlučiti sudbinu rata. Ubacuju se i poslednje rezerve. Čeka se svakog minuta da se u pozadini neprijatelja pojavi ruska kolona koja ga zaobilazi. Treba izdržati strahovitu neprijateljsku navalu i odoleti joj po svaku cenu. I najstrašnija vatra, najžešći pritisak neprijatelja upravljen je na Kerenski puk. Vojnici se bore kao lavovi, ni za trenutak se nisu pokolebali, iako se njihovi redovi svakog trenutka tope pod gradom neprijateljskih kuršuma. Ovo je istorijski momenat! Ako se izdrži još minut-dva, pobeda će biti oteta neprijatelju. Ali je pukovnik Šuljgovič u zabuni; on je hrabar vojnik, to je neosporno, ali mu živci ne mogu da podnesu ove strahote. On zatvara oči, drhće, bledi... Gle, već je i trubaču dao znak da svira povlačenje, i vojnik je već prineo trubu usnama, ali baš u tom trenutku iza huma, na arapskom konju koji je sav u peni, leti načelnik divizijskog štaba, pukovnik Romašov. „Pukovniče, ne smete odstupiti! Ovde se odlučuje o sudbini Rusije!...“ Šuljgovič planu: „Ovde, pukovniče, ja zapovedam, i ja sam odgovoran pred bogom i pred gospodarom! Trubaču, povlačenje!“ Ali Romašov već beše oteo trubu iz trubačevih ruku. „Napred, momci! Car i otadžbina gledaju na vas! Ura!“ Besno, s potresnim uzvikom jurnuše vojnici napred, za Romašovom. Sve se smešalo, pokrilo dimom, pojurilo nekuda u bezdan. Neprijateljski se redovi pokolebaše i počeše odstupati u neredu. A iza njih, daleko iza humova, već se sjaje bajoneti sveže, zaobilazne kolone. „Ura, braćo! Pobeda!...“

Romašov, koji sad već više nije išao, no trčao, živahno gestikulirajući rukama, najedanput zastade i jedva dođe sebi. Po njegovim leđima, po rukama i nogama, po golom telu ispod odela kao da preleću nečiji hladni prsti; kosa mu se micala na glavi, oči su ga pekle od suza oduševljenja. Ni sam nije opazio kad je stigao pred svoj stan, i sad je, prenuvši se iz bujnih snova, sa čuđenjem gledao u dobro poznatu kapiju, retki voćnjak i malu belu kućicu u dubini vrta.

– Kakve sve gluposti dolaze čoveku u glavu! – prošaputa zbunjeno. I njegova glava stidljivo se uvuče među izdignuta ramena.

III

Kad je Romašov stigao kući, on, onako u šinjelu, ne otpasavši čak ni sablju, leže na krevet i dugo je ležao ne mičući se, tupo i netremice gledajući u tavanicu. Glava ga je bolela, u krstima nešto tištalo, a u duši mu beše takva pustoš kao da se tamo nikad nisu rađale ni misli, ni uspomene, ni osećanja; čak nije osećao ni ljutinu, ni dosadu, već je ležalo nešto veliko, mračno i ravnodušno.

Napolju se polako gasio nežan i setan zelenkast aprilski sumrak. U tremu je polako poslovao posilni, oprezno zveckajući nekim metalnim stvarima.

„Čudnovato" govoraše Romašov u sebi – „čitao sam negde da čovek nijednog trenutka ne može da ne misli. A ja sad ležim i ni o čemu ne mislim. Je li zbilja tako? Nije, ja sam maločas mislio o tome kako ništa ne mislim – znači, ipak se nekakav točak vrteo u mojoj glavi. I u ovom trenutku, evo, ispitujem sebe, prema tome – opet mislim..."

I on se udubljivao u te dosadne, zamršene misli dok mu najedanput nije postalo gotovo i fizički odvratno: kao da mu se u lobanji razapela siva, prljava paučina, od koje nikako ne može da se oslobodi. Podiže glavu s jastuka pa viknu:

– Hajnane!...

U tremu nešto lupnu i otkotrlja se – svakako čunak od samovara. U sobu upade posilni, otvorivši i zatvorivši naglo i bučno vrata, kao da ga je jurila potera.

– Evo me, vaše blagorodstvo! – viknu Hajnan preplašenim glasom.

– Je li dolazio kogod od poručnika Nikolajeva?

– Nije, vaše blagorodstvo! – viknu Hajnan.

Među oficirom i posilnim već su se odavno stvorili jednostavni, poverljivi, unekoliko čak i ljubazno-familijarni odnosi. Ali kad se ticalo zvaničnih, službenih odgovora, kao: „tako je", „nije", „zdravlje želim", „ne mogu znati", onda ih je Hajnan i nehotice vikao onim drvenim, napregnutim, besmislenim glasom kakvim vojnici uvek odgovaraju oficirima u stroju. To beše nesvesna navika, koja se upila u njega od prvih dana njegove vojničke službe i, verovatno, ukorenila

za ceo život.

Hajnan je bio rodom Čeremis, a po religiji – idolopoklonik. Ovo je poslednje ko zna zašto laskalo Romašovu, jer je u puku među mladim oficirima bila uobičajena dosta naivna, detinjasta i smešna navika: učiti posilne raznim čudnovatim, neobičnim stvarima. Vetkin je, na primer, kad bi mu došli drugovi, obično pitao svog posilnog Moldavca: „Da li je, Buzeskule, ostalo u podrumu još šampanjca?" Buzeskul bi na to sasvim ozbiljno odgovorio: „Nema više, vaše blagorodstvo, juče ste izvoleli ispiti poslednji sanduk". Drugi oficir, potporučnik Jepifanov, voleo je da svom posilnom zadaje zapletena, jedva i njemu samom razumljiva pitanja: „A šta ti, prijatelju, misliš o restauraciji monarhijskog sistema u današnjoj Francuskoj?" I posilni je, ne trepnuvši, odgovarao: „Zaista, vaše blagorodstvo, to sasvim lepo ispada". Poručnik Bobetinski učio je svog posilnog katehizisu, i ovaj je bez zapinjanja odgovarao na najčudnovatija, potpuno nepovezana pitanja: „Zbog čega je ovo u trećem redu važno?" – „Ovo u trećem redu nije važno", ili: „Kakvog je mišljenja o ovome Sveta crkva?" – „Sveta crkva o ovome ćuti." Ovaj njegov posilni, sa nespretnim tragičnim gestovima, umeo je da deklamuje Pimenov monolog[61] iz „Borisa Godunova". A bilo je uobičajeno da primoravaju posilne da govore francuski: bonžur, musje; bon nui, musje; vule vu di te, musje,[62] – i sve u tom smislu; i sve se to izmišljalo kao razonoda, zbog dosade, zbog uskog, skučenog života, u oskudici drugih interesa, osim službenih.

Romašov je češće razgovarao sa Hajnanom o njegovim bogovima, o kojima je, uostalom, i sâm Čeremis imao dosta nejasne i oskudne pojmove, a naročito o tome kako je položio zakletvu na vernost prestolu i otadžbini. A zakletvu je položio odista vrlo originalno. Dok je tekst zakletve pravoslavnima čitao sveštenik, katolicima: ksjonz,[63] jevrejima: rabin, protestantima – pošto nije bilo pastora: kapetan II klase Dic, a muhamedancima: poručnik Bek-Agamalov, s Hajnanom je bio sasvim naročit slučaj. Pukovski ađutant je naizmence podnosio njemu i dvojici njegovih zemljaka i istovernika po parče hleba sa solju na oštrici sablje, i oni su ga uzimali ustima i odmah jeli, ne dodirujući rukama. Simbolički smisao tog obreda bio je, izgleda, ovaj:

. . . .

[61] Pimenov monolog. – Iz Puškinove tragedije „Boris Godunov".

[62] Dobar dan, gospodine; laku noć, gospodine; želite li čaja, gospodine (fr.).

[63] Sveštenik (poljski).

eto, pojeo sam hleb i so u službi novoga gospodara, i neka me kazni gvožđe ako mu budem neveran. Hajnan se, izgleda, donekle ponosio tim izuzetnim obredom i vrlo ga je rado spominjao. I pošto je svaki put unosio u svoju priču sve nove i nove pojedinosti, stvorio je, na kraju krajeva, neku fantastičnu, neverovatno besmislenu i zaista smešnu priču, koja je vrlo zanimala Romašova i potporučnike što su dolazili k njemu.

Hajnan je i sada mislio da će potporučnik otpočeti s njim običan razgovor o bogovima i zakletvi, pa je stoga stajao i lukavo se smeškao u očekivanju. Ali Romašov reče mlako:

– Dobro, dakle... odlazi...

– Da ti spremim nov koporan, vaše blagorodstvo? – brižno zapita Hajnan.

Romašov je ćutao i kolebao se. Htede da kaže: da... zatim: ne, pa onda opet: da. Duboko, detinjski, na mahove uzdahnu i odgovori sumorno:

– Ne treba, Hajnane... čemu to... neka ih... Spremi, prijatelju, samovar, a onda trkni u klub po večeru. Dosta mi je svega.

„Danas namerno neću da odem“, tvrdoglavo ali nemoćno pomisli Romašov. „Ne treba svaki bogovetni dan dosađivati ljudima... I ne bih rekao da su im moje posete bogzna kako po volji...“

U glavi je ta odluka izgledala čvrsta, ali negde duboko i skriveno u duši, skoro i ne dopirući do svesti, tinjalo je uverenje da će on i danas, kao i juče, kao što je to činio u poslednja tri meseca skoro svaki dan, ipak otići Nikolajevim. Svaki dan kad je odlazio od njih u dvanaest sati noću, on je sa stidom i ljut zbog svoje slabe volje zadavao sebi poštenu reč da će izostati nedelju-dve dana, a možda i sasvim prestati da odlazi k njima. I dok bi se vraćao kući, dok bi legao da spava i zaspao, verovao je da će lako održati reč. Ali bi prošla noć, polako i nesnosno bi protekao dan, spustilo bi se veče, a njega bi opet neodoljivo vuklo u onu čistu, svetlu kuću, u ugodne sobe, kod onih spokojnih i veselih ljudi i, što je glavno, slatkom čaru ženske lepote, draži i koketnosti.

Romašov sede na krevet. Spuštao se mrak, ali je on još dobro video svu svoju sobu. O, kako mu je već dodijalo da svaki dan gleda jedne te iste siromašne i nemnogobrojne stvari svoga „nameštaja“. Lampa sa ružičastim štitićem u obliku lale na malom stolu za pisanje, kraj okruglog budilnika što naglo kuca i mastionice u obliku

mopsa; na zidu duž kreveta sag od pusta sa slikom tigra i Arapina na konju i sa kopljem u ruci; u jednom kutu mršavi etažer, a u drugom fantastična silueta kutije s violončelom; nad jedinim prozorom slamna stora savijena u trubu; kod vrata čaršav što pokriva čiviluk sa odelom. Svaki neoženjen oficir, svaki podzastavnik imao je neizostavno iste stvari, izuzimajući, uostalom, violončelo; njega je Romašov uzeo iz pukovskog orkestra, gde je bio nepotreban, ali, ne naučivši ni skalu u duru, zabatalio je i njega i muziku još pre godinu dana.

Pre nešto više od godinu dana, čim je Romašov izašao iz vojne škole, sa uživanjem i ponosom nabavljao je te tako banalne stvari. Naravno, svoj stan, svoje stvari i mogućnost da ih kupi, izabere po svojoj volji, da se namesti po svom ukusu – sve je to ispunjavalo nekim samoljubivim zanosom dušu dvadesetogodišnjeg mladića, koji je sve do juče sedeo u đačkoj klupi i odlazio na čaj i doručak u redovima, zajedno sa ostalim drugovima. Kako je bilo mnogo nada i planova dok su se kupovali ovi jadni predmeti raskoši!... Kako se strog životni program zamišljao! Prve dve godine – temeljno će se upoznati s klasičnom literaturom, sistematski učiti francuski i nemački, baviće se muzikom. A poslednje godine – spremaće se za akademiju. Neophodno je da prati društveni život, književnost i nauku, pa se Romašov pretplatio na novine i mesečni popularni časopis. Radi samoobrazovanja nabavio je Vuntovu „Psihologiju“, Luisovu „Fiziologiju“ i Smajlsovu „Samopomoć“...

I evo, te knjige već devet meseci leže na polici i Hajnan zaboravlja i da s njih briše prašinu, novine s nedirnutim omotom leže pod pisaćim stolom, časopis mu više ne šalju jer nije obnovio polugodišnju pretplatu, a potporučnik Romašov pije mnogo votke u klubu, održava dugu, prljavu i dosadnu vezu sa pukovskom damom, i zajedno s njom vara njenog sušičavog i ljubomornog muža, igra štos[64] i sve mu nesnosniji postaju i služba, i drugovi, pa i sam život.

– Oprostite, vaše blagorodstvo! – viknu posilni, upavši iznenada i bučno iz predsoblja, ali odmah zatim poče da govori sasvim drugim, običnim i dobroćudnim tonom: – Zaboravio sam da ti kažem... Dobio si pismo od gospođe Peterson. Doneo ga posilni i kazao da odgovoriš.

[64] Hazardna igra karata.

Romašov se namrgodi, otvori duguljast uzan koverat ružičaste boje, u čijem je uglu bio golub s pismom u kljunu.

– Upali, Hajnane, lampu – naredi on posilnom.

„Mili, dragi moj brkati Žorže!“ – čitaše Romašov dobro poznate mu neuredne redove koji se spuštahu naniže. – „Nema te već nedelju dana kod nas, pa sam te se toliko zaželela da sam celu prošlu noć proplakala. Zapamti: ako hoćeš da mi se smeješ, onda ja to neverstvo neću moći podneti. Samo jedan gutljaj iz bočice s morfijumom, pa će zanavek prestati patnja, a tebe će gristi savest. Večeras u 7:30 časova neizostavno dođi. On neće biti kod kuće, biće na taktičkim vežbama, pa ću te jako, jako, jako izljubiti, koliko god budem mogla. Dođi, dakle. Ljubi te 1,000.000.000... puta sva tvoja *Raisa*.

P. S. Sećaš li se, draga, iva iznad reke,
Gde sеđasmo često u večeri kasno;
Ti si me ljubila i grlila strasno,
A ja sam milov'o tvoje kose meke.

R.

P. P. S. Vi treba zacelo, zacelo, u iduću subotu da budete na poselu u klubu. Ja vas unapred pozivam na treći kadril. To ima svoga značaja!!!!!!

R. P.“

I, naposletku, sasvim dole na četvrtoj strani bilo je nacrtano:

Ovde sam poljubila

Pismo je mirisalo na poznati parfem – persijski jorgovan; kapljice toga mirisa osušile su se i ostavile tu i tamo žute mrlje na hartiji, pa su mnoga slova bila razlivena. Ovaj otužni miris, zajedno sa vulgarno-nestašnim tonom pisma, zajedno s riđom glavom i sitnim licem pritvornog izraza, koje mu je iskrslo u sećanju, izazva najedanput u Romašovu strahovitu odvratnost. On ljutito i sa uživanjem podera pismo napola, zatim ga presavi i podera načetvoro, onda još, još, i kad mu najzad bi teško da ga kida, baci komadiće pod sto, pa čvrsto

stisnu i iskezi zube. Pa ipak, u tom trenutku Romašov je po svojoj navici stigao da pomisli o samom sebi slikovito, u trećem licu: „I on se nasmeja gorkim, prezrivim smehom“.

U isto je vreme bio načisto da će zacelo otići kod Nikolajevih. „Ali to će biti poslednji, poslednji put!“ – pokušao je da zavara samog sebe.

I najedanput postade veseo i spokojan.

– Hajnane, da se obučem!

On se s nestrpljenjem umi, navuče nov koporan i namirisa čistu džepnu maramicu kolonjskom vodom. Ali kad se već obukao i hteo da pođe, iznenadno ga zaustavi Hajnan:

– Vaše blagorodstvo! – reče Čeremis neobično mekim i molećivim glasom, pa najedanput poče da cupka u mestu. On je uvek tako cupkao kad je bio jako uzbuđen ili zbunjen: isturao je čas jedno čas drugo koleno, kretao ramenima, ispružao i ispravljao vrat i nervozno micao prstima spuštenih ruku.

– Šta hoćeš?

– Vaše blagorodstvo, hoću nešto da te mnogo zamolim. Pokloni mi onog belog gospodina.

– Šta? Kakvog belog gospodina?

– Onog što ste zapovedili da ga izbacim. Eno, onoga...

On pokaza prstom na zapećak, gde je na podu stajalo Puškinovo poprsje koje je Romašov kupio od nekakvog putujućeg trgovca. Ovo poprsje – koje, uzgred budi rečeno, i pored natpisa na njemu nije prikazivalo velikog ruskog pesnika, već nekog starog Jevrejina senzala – bilo je tako nakazno napravljeno, toliko upljuvano od muva i tako je bolo Romašovu oči da je on odista tih dana zapovedio Hajnanu da ga izbaci u dvorište.

– Što će ti? – zapita potporučnik smejući se. – Pa uzmi, izvoli, uzmi. Ja se tome baš radujem. Meni ne treba. Samo, što će ti?

Hajnan ćutaše i premeštaše se s noge na nogu.

– Pa dobro, nek bude! – reče Romašov. – Nego, znaš li ti ko je to?

Hajnan se umiljato i zbunjeno osmehnu i još većma zacupka.

– Ja ne znaj... – i obrisa rukavom usne.

– Ne znaš? Onda čuj: to je Puškin. Aleksandar Sergejič Puškin.

Jesi li razumeo? Ponovi za mnom: Aleksandar Sergejič...

– Besijev – ponovi odlučno Hajnan.

– Besijev? Dobro, neka bude i Besijev – pristade Romašov. – A ja sad idem. Ako dođe kogod od Petersonovih, reci da je potporučnik otišao, ali da ne znaš kuda. Razumeš li? Bude li što službeno, onda dođi po mene u stan poručnika Nikolajeva. Zbogom, stari!... Možeš doneti moju večeru iz kluba pa večeraj.

On potapša prijateljski Čeremisa po ramenu, a ovaj, umesto odgovora, samo razvuče usne, široko, radosno i familijarno.

IV

Napolju je bila potpuno mračna, neprovidna noć, pa je Romašov iz početka morao pipati pred sobom put, kao slep. Noge u ogromnim kaljačama duboko su mu upadale u kao rahat-lokum gusto blato i izvlačile se iz njega s pištanjem i šljapkanjem. Ponekad bi mu se jedna kaljača zaglavila tako jako da je iz nje ispadala noga, i tada bi Romašov, održavajući ravnotežu na jednoj nozi, drugom nasumce tražio u mraku nestalu kaljaču.

Palanka kao da je izumrla, čak ni psi ne laju. Ponegde je iz prozora niskih belih kućica prodirala u maglovitim mlazevima svetlost i padala u dugim kosim prugama na mrkožutu blistavu zemlju. Ali mokri i lepljivi plotovi, uz koje se Romašov neprestano držao, vlažna kora topola i blato na putu mirisali su na nešto proletnje, krepko i srećno, na nešto što čoveka nehotice prijatno i veselo uzbuđuje. Čak i jak vetar, koji je hujao ulicama, duvao je nekako proletnje nejednako, na mahove, kao da podrhtava, saplića se i igra.

Pred kućom u kojoj su stanovali Nikolajevi potporučnik zastade obuzet trenutnom malodušnošću i kolebanjem. Maleni prozori bili su zastrti mrkim gustim zavesama, ali se iza njih nazirala jednolična, jaka svetlost. Zavesa se na jednom mestu podavila i napravila dugačak, uzan prorez. Romašov nasloni glavu na staklo, uzrujan i

trudeći se da diše što je moguće tiše, kao da su ga mogli čuti u sobi.

On spazi lice i ramena Aleksandre Petrovne, koja je sedela zavaljena i malo pogurena na poznatom mu divanu od zelenog ripsa. Po tom položaju, po lakom pokretu tela i po pognutoj glavi videlo se da je zauzeta ručnim radom.

Eno je gde se iznenadno ispravila, podigla glavu i duboko predahnula… Usne joj se miču… „Šta li govori?“ – pomisli Romašov. „Gle, osmehnula se. Ala je to čudno – gledati kroz prozor čoveka koji govori a ne čuti ga!“

S lica Aleksandre Petrovne najedanput nestade osmejka, a čelo joj se namršti. Opet brzo, energično počeše da joj se miču usne, pa onda opet osmejak – vragolast i podrugljiv. Eno je gde polako odmahnu glavom, poričući nešto. „To se, možda, o meni govori?“ – bojažljivo pomisli Romašov. Neka blagost, bezbrižnost i spokojstvo vejaše na njega od te mlade žene, koju je u ovom času posmatrao kao na kakvoj živoj, miloj, davno poznatoj slici. „Šuročka!“ – šapnu Romašov nežno.

Aleksandra Petrovna iznenada podiže lice s ručnog rada, pa se brzo, s uznemirenim izrazom okrenu prozoru. Romašovu se učini kao da mu gleda pravo u oči. Srce mu se steže i pretrnu od straha, pa brzo odskoči za izbočinu zida. U jednom trenutku oseti stid. Htede da se vrati kući, ali se savlada i kroz vratanca prođe u kuhinju.

Dok mu je posilni Nikolajevih skidao uprljane kaljače i kuhinjskom krpom čistio čizme, a on maramicom brisao od toplote oznojene naočari, prinoseći ih svojim kratkovidim očima, iz gostinske sobe začu se zvonak glas Aleksandre Petrovne:

– Stepane, jesu li to zapovest doneli?

„To ona hotimično pita!“ – pomisli potporučnik kao prekorevajući sebe. „Zna da ja uvek u ovo vreme dolazim.“

– Ne, to sam ja, Aleksandra Petrovna! – viknu on pretvornim glasom.

– A! Romočka! Ta ulazite, ulazite. Šta ste se tamo toliko zadržali? Volođa, to je Romašov došao.

Romašov uđe, pogurivši se zbunjeno i nespretno i bez potrebe tarući ruke.

– Mogu misliti koliko sam vam dodijao, Aleksandra Petrovna.

On reče to misleći da će ispasti veselo i slobodno, ali je ispalo nespretno i, kao što mu se odmah učini, strašno neprirodno.

– Opet koješta od vas! – uzviknu Aleksandra Petrovna. – Sedite, pićemo čaj.

Gledajući mu pažljivo i otvoreno u oči, ona, po običaju, energično stište svojom malom, toplom i mekanom rukom njegovu hladnu ruku.

Nikolajev je sedeo okrenut leđima, za stolom pretrpanim knjigama, atlasima i crtežima. Ove godine treba da polaže ispit za akademiju generalštaba i već se celu godinu uporno, neumorno sprema za njega. To će biti već treće polaganje, jer je dosad dve godine uzastopce padao.

Ne osvrćući se i gledajući u otvorenu knjigu pred sobom, Nikolajev preko ramena pruži Romašovu ruku i reče mirnim, dubokim glasom:

– Zdravo, Jurije Aleksejiču. Ima li što novo? Šuročka, donesi mu čaj. Oprostite, u poslu sam.

„Nije trebalo da dođem“ opet pomisli Romašov u očajanju. „O, baš sam budala!“

– Nema nikakvih novosti... Kentaur je izbrusio u oficirskom klubu potpukovnika Leha. Kažu da je onaj bio trešten pijan. Po svim četama traži da seku lutke od gline... Jepifanova je poslao u haps.

– Je l’? – zapita Nikolajev rasejano. – Gle, molim vas.

– Pa i ja sam zaradio četiri dana... Jednom reči – sve same stare novosti.

Romašovu se učini da mu je glas neprirodan i tako prigušen kao da mu je nešto zapelo u grlu. „Mora da izgledam jadan!“ – pomisli on, ali se odmah i umiri na onaj običan način kojem često pribegavaju stidljivi ljudi: „Pa to je uvek tako, kad se čovek zbuni, on onda misli da to svi vide, a u stvari samo on opaža, a drugi niko“.

On sede u naslonjaču kraj Šuročke, koja je, brzo krećući kukicom, plela neku čipku. Nikad nije sedela besposlena, i svi čaršavi, salveti, abažuri i zavese u kući behu urađeni njenim rukama.

Romašov oprezno uze konac, koji se otezao od klupčeta do njene ruke, i zapita:

– Kako se zove ovo pletivo?

– Gipira. Već deseti put pitate.

Šuročka odjednom brzo i pažljivo pogleda u potporučnika i isto tako brzo obori oči na pletivo. Tada ih opet podiže, pa se nasmeja.

– Neka, Jurije Aleksejiču… sedite vi samo i odmorite se malo. „Na mestu voljno!“ – kao što se to kod vas komanduje.

Romašov uzdahnu i pogleda iskosa na snažni vrat Nikolajeva, koji se jasno beleo iznad okovratnika sivog domaćeg kaputa.

– Baš je srećan Vladimir Jefimič – reče on. – Na leto će u Petrograd… u akademiju.

– To treba najpre da vidimo! – uzviknu Šuročka zajedljivo, ciljajući na muža. – Dvaput je sramno pao i vratio se natrag u puk. Sad će biti poslednji put.

Nikolajev se okrenu. Njegovo vojničko i blago lice s bujnim brcima porumene, a velike mu tamne volovske oči srdito sevnuše.

– Ne govori gluposti, Šuročka! Rekao sam da ću položiti ispite, i položiću. – On snažno lupi ispruženom šakom nasatke o sto. – Ti samo sediš i čantraš. Rekao sam!…

– Rekao sam! – naruga mu se žena, pa i ona lupi malim crnpurastim dlanom o koleno. – Bolje ti meni odgovori: kojim uslovima mora odgovarati borbeni poredak jedinice? Znate li – osmehnu se ona veselo i lukavo očima na Romašova – da ja bolje znam taktiku no on? Ded ti, Volođa, oficiru generalštaba, kojim uslovima?

– Okani se tih gluposti, Šuročka, – mrzovoljno progunđa Nikolajev.

Zatim se najedanput, zajedno sa stolicom, okrete ženi, i u njegovim široko otvorenim lepim i priglupim očima blesnu rasejana nedoumica, skoro strah.

– Stani, dušice, ja se odista i ne sećam baš svega. Borbeni poredak? Borbeni poredak treba da je tako postrojen da što manje strada od vatre, zatim da bude zgodno komandovati… Zatim… čekaj…

– Čekati staje novaca – pobedonosno ga prekide Šuročka, pa poče da govori brzo kao prva učenica u razredu, oborivši oči i ljuljuškajući se:

– Borbeni poredak treba da odgovara ovim uslovima: okretnost, pokretljivost, gipkost, pogodnost za komandovanje, prilagodljivost terenu; treba da trpi što manje od vatre, da se lako skuplja i razvija i

da brzo prelazi u marševski poredak… To je sve!…

Ona otvori oči, teško odahnu i, okrenuvši svoje nasmejano i živahno lice Romašovu, zapita:

– Je l’ dobro?

– Vrag žena, kako samo pamti! – sa zavišću ali ushićeno reče Nikolajev, pa se udubi u svoje sveske.

– Mi uvek zajedno učimo – objasni Šuročka. – Mogla bih ovoga časa položiti ispit. Najglavnije je – i tu ona mahnu kukicom po vazduhu – najglavnije je sistem. Naš sistem, to je moj pronalazak, moja dika. Svaki dan pređemo nešto iz matematike, nešto, opet, iz ratne nauke; samo, priznajem, artiljerija mi ne ide u glavu: sve one gadne formule, naročito u balistici, a onda ponešto iz pravila. Zatim, svakog drugog dana oba jezika, a posle geografija i istorija.

– A ruski jezik? – zapita Romašov iz pristojnosti.

– Ruski? To je sitnica. Pravopis po Grotu već smo savladali. A pismeni sastavi zna se kakvi su. Uvek jedni te isti. *„Para pacem, para bellum“*[65]. Karakteristika Onjegina u vezi s njegovom epohom…

Pa odjednom živnu, istrže iz potporučnikovih ruku konac, kao zato da bi mu ništa ne odvlačilo pažnju, pa stade strasno pričati o onome što ju je jedino zanimalo i što joj je bilo najglavnije u njenom sadašnjem životu.

– Ne mogu, ne mogu, Romočka, ovde da ostanem! Treba da me razumete! Ostati ovde znači zabataliti se i postati pukovska dama, odlaziti na vaša divljačka posela, spletkariti, intrigirati i ljutiti se zbog kojekakvih dnevnica i putnih troškova… nekakvih kopejaka!… br… priređivati sa prijateljicama, kad dođe red, one gadne „balove“, kartati se… Eto, vi kažete da je kod nas prijatno. Ama, zavirite, molim vas, malo bolje u ovu palanačku sreću! Ova pletiva i čipke, koje sam sama radila, ova haljina koju sam sama prepravljala, ovaj odvratni čupavi sag od krpa… sve je to ružno! Treba da znate, dragi Romočka, da je meni potrebno društvo, veliko, pravo, visoko društvo, muzika, obožavanje, fino laskanje, pametni sagovornici. Znate, Volođa neće izumeti barut, ali je on pošten, hrabar, vredan čovek. Kad bi se samo dokoturao do akademije, kunem se da bih mu već znala stvoriti sjajnu karijeru. Znam jezike, umeću da se ponašam u

[65] „Ako želiš mir, spremaj se za rat“ (lat.).

svakom društvu, imam – kako da se samo izrazim – takvu gipkost duše da ću se svuda snaći i svačemu prilagoditi... Najzad, pogledajte me, Romočka, pogledajte pažljivo. Zar sam ja kao čovek tako neinteresantna, a kao žena tako ružna da moram ceo svoj vek da provedem u ovoj jazbini, u ovoj gadnoj palanci, koje nema ni na jednoj geografskoj karti!

I ona žurno pokri lice maramicom, pa se najednom zaplaka ljuto, prkosno i ponosito.

Muž, koji ništa nije razumeo, pritrča uznemiren i zbunjen. Ali se Šuročka već pribrala i uklonila maramicu s lica. Suze prestadoše, ali su joj oči još sevale ljutitim, strasnim žarom.

– Nije ništa, Volođa, ništa, dragi, – odbi ga ona rukom.

I sad već sa osmehom na usnama okrete se Romašovu i, uzimajući mu konac iz ruku, zapita ga ćudljivo, koketno se smejući:

– Ta odgovorite, smeteni Romočka, da li sam lepa ili nisam? Kad žena traži kompliment pa joj se ne odgovori, to je onda krajnja neučtivost!

– Šuročka, zar te nije sramota? – trezveno reče Nikolajev sa svoga mesta.

Romašov se osmehnu snebivljivo i patnički, pa odjednom reče malo uzdrhtalim, ozbiljnim i žalosnim glasom:

– Vi ste vrlo lepi!...

Šuročka jako zažmuri i nestašno zatrese glavom, tako da joj je rastresena kosa zaigrala po čelu.

– Ih, kako ste smešni, Ro-omočka! – zapeva ona tankim detinjim glasićem.

A potporučnik, porumenevši, pomisli u sebi, po svom običaju: „Njegovo je srce bilo teško ranjeno...“

Svi ućutaše. Šuročka je brzo zabadala kukicu. Vladimir Jefimovič, prevodeći na nemački rečenice iz priručnika Tusena i Langenšajta, tiho ih je mumlao sebi pod nos. Čulo se kako pucka i šišti plamen u lampi, pokrivenoj žutim svilenim abažurom u obliku šatora. Romašov uze ponovo konac i polako, da je jedva i sam primetio, povuče ga iz ruku mlade žene. Bilo mu je neobično slatko i prijatno da oseća kako su se Šuročkine ruke i nehotice opirale njegovom opreznom nastojanju. Kao da je neka tajanstvena, uzbudljiva i spajajuća struja

išla po tom koncu.

U isto je vreme nekako sa strane, neprimetno ali uporno gledao njenu pognutu glavu i, jedva mičući usnama, govorio samom sebi, kao da sa Šuročkom vodi intiman i osećajan razgovor:

„Kako samo slobodno pita: jesam li lepa? – O, divna si! Mila moja! Sedim evo i gledam te – kakva sreća! Slušaj, kazaću ti kako si lepa. Čuj. Lice ti je bledo i crnpurasto. Strasno lice. I na njemu rumene, vatrene usne – kako tek one umeju da ljube! A oči, oivičene žućkastom senkom... Kad pravo gledaš, beonjače tvojih očiju postaju nešto plave, a u velikim zenicama mutno, duboko plavetnilo... Iako nisi crnka, ipak ima u tebi nečega ciganskog. Ali zato ti je kosa tako čista i nežna i pozadi tako brižljivo, naivno i vešto vezana u punđu da bi čovek prosto da je lako dodirne prstom. Mala si, laka, nosio bih te na rukama, kao dete. Ali ti si vitka i jaka, grudi su ti kao u devojke, sva si bujna i plaha. Na levom uhu, dole, imaš mali mladež, kao trag oboca – i to je dražesno!...“

– Jeste li čitali u novinama o oficirskom dvoboju? – zapita Šuročka iznenada.

Romašov se trže i jedva odvoji od nje oči.

– Nisam. Nego sam čuo. Zašto pitate?

– Znala sam da, po svom običaju, ništa ne čitate. Vi ste se, Jurije Aleksejiču, zaparložili. Po mom mišljenju, ispada nešto besmisleno. Razumem: dvoboji među oficirima su neizbežna i pametna stvar. – Šuročka pritisnu ubedljivo pletivo na grudi. – Ali čemu onakva netaktičnost? Zamislite: jedan poručnik uvredio drugog. Uvreda je teška, i oficirski sud časti donosi odluku: dvoboj. Posle pak nastaje glupost i besmislica. Uslovi su prosto kao smrtna kazna: petnaest koraka rastojanja, a megdan traje dok jedan od protivnika ne bude teško ranjen... Ako se oba protivnika još drže na nogama, puca se dalje. Ta to je prava klanica, to je... ne znam ni sama šta! I sad tek dolazi ono najlepše. Na mesto gde će se obaviti dvoboj izlaze svi oficiri puka, možda čak i pukovske dame, a negde u šipragu namesti se fotograf. To je, Romočka, nešto gadno! I nesrećni poručnik, žutokljunac, kao što veli Volođa, mlad poput vas i uz to uvređeni, a ne onaj što je naneo uvredu, taj dobija posle trećeg pucnja strahovitu ranu u trbuh i uveče umire u mukama. A on je, posle se ispostavilo, imao staru mater i sestru, stariju gospođicu, koje je izdržavao, kao što je slučaj kod našeg Mihina... De kažite sad: kome je, zbog čega, bilo potrebno

da se od dvoboja napravi tako krvava komedija? I to sada, već u prvo vreme kako su dvoboji dozvoljeni.[66] Verujte mi, verujte! – viknu Šuročka, sevajući usplamtelim očima – odmah će povikati svi oni sentimentalni protivnici oficirskih dvoboja – o, poznajem ja te prezrene liberalne kukavice! – zagraktaće: „O, varvarstvo! Ta to su ostaci divljačkih vremena! To je bratoubistvo!"

– Ala ste vi krvožedni, Aleksandra Petrovna! – prekinu je Romašov.

– Nisam krvožedna, nisam! – odgovori ona oštro. – Ja sam milosrdna. Ja ću bubu koja mi golica vrat prosto skinuti i paziću da joj ne nanesem bol. Ama, pokušajte samo da me razumete, Romašove, tu je prosta logika. Našto su oficiri? Radi rata. A šta se, pre svega, traži u ratu? Junaštvo, ponos, umeti bez straha gledati smrti u oči. Kojom se prilikom u mirno vreme najbolje manifestuju te osobine? U dvobojima. To je sve. Stvar je, izgleda, jasna. Francuskim oficirima nisu potrebni dvoboji – jer je pojam o časti, i te kakav, u krvi svakoga Francuza; nisu potrebni ni nemačkim – jer je svaki Nemac od rođenja pristojan i disciplinovan – ali su potrebni nama, nama! Ne bi tada bilo među našim oficirima ni varalica pri kartanju, kao što je Arčakovski, ni drevnih pijanica, kao što je vaš Nazanski; tada će samo od sebe prestati vulgarno ophođenje, familijarno ogovaranje u klubu, pa još pred mlađima, vaše psovke, bacanje boca u glavu, ali u nameri da se ne pogodi, nego promaši. Tada nećete iza leđa tako ogovarati jedan drugog. Kod oficira treba da je svaka reč odmerena. Oficir treba da bude uzor korektnosti. I, posle, kakve su to nežnosti: strah od metka! Ta vaš je poziv – rizikovati život. Ta šta tu!

Ona prkosno prekide govor i, ozlojeđena, nastavi ručni rad. Ponovo zavlada tišina.

– Šuročka, kako se kaže nemački: takmac? – zapita Nikolajev, dignuvši glavu s knjige.

– Takmac? – Šuročka zamišljeno prevuče kukicom preko razdeljka svoje mekane kose. – Kaži mi celu rečenicu.

– Ovde stoji... stani, stani, odmah ću... Naš inostrani takmac...

– *Unser ausländischer Nebenbuhler* – brzo, smesta prevede Šuroč-

[66] Dvoboji koji su bili zabranjeni ukazom Petra Velikog ponovo su dozvoljeni 13. maja 1894. godine radi „rešavanja sporova koji se događaju u oficirskoj sredini".

ka.

– Unzer – ponovi Romašov šapatom, zagledavši se sanjalački u plamen. „Čim je što uzbudi“, pomisli on – „onda joj reči lete brzo, zvonko i tečno, kao da se sipa sačma na srebrn poslužavnik.“ Unzer – smešne li reči... Unzer, unzer, unzer...

– Šta vi to šapućete, Romočka? – zapita odjednom strogo Aleksandra Petrovna. – Zabranjujem vam da buncate u mom prisustvu.

On se osmehnu rasejano.

– Ne buncam... Samo ponavljam u sebi: unzer, unzer. Smešna reč...

– Gluposti... Unzer? Zašto smešno?

– Pa eto... – Nije znao kako da objasni svoju misao. – Čim čovek duže ponavlja kakvu reč i premišlja o njoj, ona onda izgubi svoj pravi smisao i postane... kako da vam kažem?...

– Ah, znam, znam! – naglo i radosno ga prekide Šuročka. – Samo, to sada ne ide više tako lako, a negda, u detinjstvu – ah, kako to beše zanimljivo!...

– Da, da, u detinjstvu. Da.

– Dabome, odlično se sećam. Čak se sećam i reči koja mi je izgledala naročito neobična: „možda“. Žmurim, njišem se i ponavljam: „Možda, možda...“ Pa joj najedanput zaboravim smisao, htela bih da se setim, ali ne mogu. Izgledalo mi je da je to nekakva crvenkastoriđa mrlja sa dva repića. Je l’ te?

Romašov je nežno pogleda.

– Začudo da su nam iste misli – reče on tiho. – A unzer, znate, to je nešto visoko, nešto mršavo i kao da ima žalac. Nalik na dugačku tanku bubu, i to vrlo ljutitu.

– Unzer? – Šuročka uzdiže glavu i, zažmurivši, pogleda pravo u mračan kut sobe, trudeći se da zamisli ono o čemu je govorio Romašov. – Ne, stanite: to je nešto zeleno, šiljasto. Da, da, svakako insekt, nalik na skakavca, samo nešto odvratniji i gori... Ih, kako smo glupi, Romočka.

– A biva još i ovako – poče Romašov tajanstveno – samo je i to u detinjstvu bilo mnogo jasnije. Izgovaram kakvu reč, pa hoću da je otegnem što duže. Beskrajno otežem svaki glas. Najedanput, u momentu, postane mi tako čudnovato, neobično, kao da je sve iščezlo

oko mene. Tad mi postane čudno da to ja govorim, živim, mislim.

– O, znam kako je to! – prihvati Šuročka veselo. – Samo ne tako. Ja, nekad ranije, pritajim dah dok mogu, pa mislim: eto ne dišem, i sad ne dišem, i sad, i sad... I tada bi nastalo ono neobično. Osećala bih kako pokraj mene juri vreme. Ne, to nije to: možda nije ni bilo vremena uopšte. To se ne dâ objasniti.

Romašov je gledaše sav ushićen, ponavljajući prigušenim, tihim, srećnim glasom:

– Da, da... to se ne dâ objasniti... To je čudno... To se ne dâ objasniti...

– E, gospodo psiholozi, ili kako se ono zovete, dosta je. Vreme je da se večera – reče Nikolajev, ustajući sa stolice.

Od dugog sedenja ukočile mu se noge i zabolela ga krsta. Uspravivši se koliko je dug, on snažno diže ruke uvis i isprsi se, te njegovo krupno, mišićavo telo zakrcka u zglobovima od tog snažnog pokreta.

U maloj ali lepoj trpezariji, jasno osvetljenoj porculanskom mutnobelom lampom, beše postavljena hladna večera. Nikolajev nije pio, ali je za Romašova bila iznesena boca votke. Nabravši svoje milo lice u gadljivu grimasu, Šuročka zapita nemarno, kao što je često pitala:

– Vi, dabome, ne možete bez te gadosti?

Romašov se osmehnu kao krivac, pa se zbuni, zagrcnu i zakašlja.

– Kako vas nije stid! – poučno reče domaćica. – Ne umete ni piti, a ovamo... To se da oprostiti vašem ljubimcu Nazanskom, sa njime je svršeno, ali što će vama to? Tako mlad, zgodan, sposoban dečko, pa bez votke ne seda za sto... Našto? To vas Nazanski kvari.

Njen muž, koji je u to vreme čitao maločas donesenu zapovest, najedanput uzviknu:

– E, baš kao naručeno: Nazanski zbog privatnih razloga dobio odsustvo od mesec dana. Aha! To znači, zapio se. Vi ste ga, Jurije Aleksejiču, sigurno videli? Je li opet počeo da cuga?

Romašov zbunjeno zatrepta kapcima.

– Nije, nisam primetio. Uostalom, čini mi se da pije...

– Vaš Nazanski je odvratan! – ogorčeno, uzdržanim niskim glasom reče Šuročka. – Da od mene zavisi, ja bih takve ljude pobila kao besne pse. Takvi su oficiri sramota za puk, gnusoba jedna!

Nikolajev, koji je jeo s apetitom i svojski, kao što se svojski bavio i svojim naukama, poče odmah posle večere da zeva i, najzad, iskreno primeti:

– Kako bi bilo, gospodo, da se ide malo odspavati? Da se „prilegne“, kao što se veli u starim dobrim romanima.

– Sasvim umesno, Vladimire Jefimiču, – reče Romašov s nekom, kao što mu se učini, žurnom i uslužnom gotovnošću. Ali je u isto vreme, ustajući od stola, setno pomislio: „Da, ovde se ne ustežu mnogo preda mnom. I zašto se samo namećem?“

Romašovu se činilo kao da ga Nikolajev sa zadovoljstvom tera da ode. Ipak se hotimice oprostio s njime pre no sa Šuročkom, misleći, sav razdragan, o tome kako će ovog trenutka osetiti snažan i topao stisak mile ženske ruke. O tome je mislio svaki put kad god je polazio od njih. I kad je nastao taj trenutak, on celim bićem utonu u čaroban stisak ruke, pa nije ni čuo kako mu Šuročka reče:

– Pazite, nemojte nas zaboraviti! Mi vas uvek rado viđamo. Bolje da budete kod nas nego da pijančite sa onim Nazanskim. Zapamtite: mi se pred vama ne ustežemo.

Te reči je razumeo tek kad je izašao na ulicu.

– Jest, preda mnom se ne ustežu – prošaputa on sa onom gorkom uvređenošću kojoj su tako preterano naklonjeni mladi i samoljubivi ljudi njegovih godina.

V

Romašov iziđe na stepenice. Noć kao da je postala još gušća, mračnija i toplija. Potporučnik je nasumce išao duž plota držeći se rukama za njega i očekujući da mu se oči naviknu na pomrčinu. Uto se otvoriše vrata što vode u kuhinju Nikolajevih i kroz njih suknu u mrak veliki mlaz maglovite žute svetlosti. Neko zašljapa po blatu, i Romašov začu ljutiti glas Stepana, posilnog Nikolajevih:

– Svaki nam dan dolazi. A zbog čega – sam će ga đavo znati!...

A drugi vojnički glas, nepoznat potporučniku, odgovori ravnodušno i u isti mah zevajući leno i otegnuto:

– Tako ti je to, brate moj... Što da ne, kad mu je sve potaman? Zbogom, Stepane!

– Zbogom, Bauline. Navrati koji put.

Romašov zastade uz plot kao ukopan. Beše pocrveneo od ljutog stida, iako je bio mrak; celo mu telo obli znoj, a po nogama i leđima kao da ga je hiljadu iglica bockalo. „Svršeno je! Čak mi se i posilni rugaju“, pomisli on u očajanju. I odmah se seti celog današnjeg večera, i u raznim rečima, u tonu govora, u pogledima koje su izmenjali domaćini najedanput je video mnogo ranije neopaženih sitnica koje su, kao što mu se sada činilo, govorile o nemarnosti i podsmevanju, o neuzdržanoj ljutini prema dosadnom gostu.

– Bruka! Bruka! – šaptao je potporučnik, ne mičući se s mesta. – Zar je dotle trebalo doterati da te jedva trpe kad im dođeš?... Ne, dosta! Sad pouzdano znam da je dosta!

Kod Nikolajevih se u gostinskoj sobi ugasi svetlost. „Sad su već u spavaćoj sobi“, pomisli Romašov i neobično jasno zamisli kako se Nikolajevi pred spavanje svlače jedno pred drugim, s običnom ravnodušnošću i slobodom muža i žene koji su već odavno u braku, i kako razgovaraju o njemu. Ona, samo u donjoj suknji, pred ogledalom udešava kosu. A Vladimir Jefimovič sedi svučen na krevetu, izuva čizmu i, crveneći od napora, govori ljutito i sanjivo: „Meni je, Šuročka, znaš, evo dovde došao taj tvoj Romašov. Čudim se što se s njim toliko mlatiš!“ Šuročka, ne puštajući iz usta ukosnice i ne okrećući se, odgovara mu u ogledalo nezadovoljno: „Pa on je tvoj, nije moj!...“

Prošlo je još pet minuta dok se Romašov, mučen tim teškim i gorkim mislima, odlučio da krene dalje. Duž celog dugačkog plota, koji ograđuje kuću Nikolajevih, prošao je kradimice, oprezno izvlačeći noge iz blata, kao da su ga mogli čuti i uhvatiti u nečem ružnom. Kući nije imao volje da ide; čak mu beše jezivo i odvratno da se i seti svoje uzane i dugačke sobe sa jednim prozorom i svih onih stvari u njoj, koje su mu takođe dodijale. „Baš ću njoj uprkos otići Nazanskom“, odluči on iznenadno i odjednom oseti u tome neko osvetničko zadovoljstvo. „Prebacila mi je zbog drugovanja s Nazanskim, pa ću otići baš uprkos! Neka!...“

Pogledavši u nebo i snažno pritisnuvši ruku na grudi, vatreno reče u sebi: „Kunem se da je ovo poslednji put kako sam bio kod njih. Neću više da trpim takvo poniženje. Kunem se!“

I odmah, po svom običaju, dodade u mislima:

„Njegove crne izrazite oči sevahu odlučnošću i prezrenjem!“

Oči mu, međutim, ne behu crne, već najobičnije – žućkaste, sa zelenim rubom.

Nazanski je stanovao u jednoj sobi kod svog druga poručnika Zegršta. Ovaj je Zegršt bio, po svoj prilici, najstariji poručnik u celoj ruskoj vojsci, i pored besprekorne službe i učešća u turskom ratu. Neka kobna i neobjašnjiva sudbina nije mu dala da napreduje u činu. Bio je udovac sa četvoro male dečice, pa je ipak nekako tavorio sa svojih četrdeset osam rubalja mesečne plate. On je zakupljivao velike stanove i izdavao sobe neženjenim oficirima, držao ih na hrani, gajio kokoši i ćurke, umeo je nekako naročito jevtino i u pravo vreme da kupi drva. Svoju je decu sam kupao, sam ih lečio domaćim lekovima, šio im na šivaćoj mašini prslučiće, čakširice i košuljice. Zegršt je, kao i mnogi drugi neženjeni oficiri, još pre ženidbe naučio ženske ručne radove, a sad ga je ljuta nevolja gonila da se bavi njima. Zli jezici pričali su da on krišom, ispod ruke, šalje nekuda svoje radove i prodaje ih.

Ali sva ta sitna domaća dovijanja ipak su slabo pomagala Zegrštu. Živina je skapavala od zaraze, sobe su ostajale prazne, a oni što su se hranili kod njega grdili su ga zbog rđave hrane i nisu mu plaćali, i povremeno, jedno četiri puta u godini, moglo se videti kako mršavi, dugački, bradati Zegršt, zbunjena i oznojena lica, juri po gradu u nadi da će uzeti negde novaca na zajam. Tada bi njegova vojnička kapa, slična palačinki, stajala sa štitom okrenutim na stranu, a stari nikolajevski šinjel, sašiven još pre rata, lepršao mu je pozadi kao krila.

Sada se u njegovoj sobi videla svetlost, i Romašov, prišavši prozoru, spazi samoga Zegršta. Sedeo je za okruglim stolom ispod viseće lampe, i nisko pognuvši svoju ćelavu glavu s oronulim, naboranim i blagim licem, vezao je nešto na platnu crvenim pamučnim koncem, verovatno prsa za malorusku košulju. Romašov kucnu u prozor. Zegršt se trže, stavi rad na stranu i priđe prozoru.

– Ja sam, Adame Ivanoviču. Otvorite za časak – reče Romašov.

Zegršt se pope na prozorsku dasku i promoli kroz gornje prozor-

če svoje ćelavo čelo i retku bradu, koja se sabila na jednu stranu.

– Vi ste to, potporučniče Romašove? Šta želite?

– Je li kod kuće Nazanski?

– Kod kuće je, kod kuće. A i kuda bi? Ah, gospode, – Zegrštova brada se zatrese u otvorenom prozorčetu – taj vaš Nazanski vuče me za nos. Već dva meseca kako je kod mene na hrani, pa samo obećava da će platiti. Kad se uselio, lepo sam ga molio da bi se izbegao svaki nesporazum...

– Da, da, da... to je... zaista... – prekinu ga Romašov rasejano. – Nego, recite mi, u kakvom je stanju? Mogu li ga videti?

– Mislim da možete... Neprestano hoda gore-dole po sobi. – Zegršt oslušnu za trenutak. – Još i sad, eno, hoda. Znate, govorio sam mu sasvim otvoreno: da bismo izbegli svaki nesporazum, valja nam utvrditi da plaćanje...

– Oprostite, Adame Ivanoviču, odmah ću – prekide ga Romašov. – Ako dozvolite, ja ću doći drugi put. Vrlo je hitna stvar...

On krenu dalje i zađe za ćošak. U dubini vrta, kod Nazanskog, gorela je svetlost. Jedan prozor beše širom otvoren. Nazanski, bez koporana, samo u košulji, razdrljenoj na vratu, brzim je koracima hodao tamo-amo po sobi; njegova bela prilika i glava sa zlatastom kosom čas bi se pojavila na osvetljenom prozoru čas bi nestala iza zida između prozora. Romašov preskoči ogradu vrta, pa ga zovnu.

– Ko je? – zapita Nazanski mirno, kao da je očekivao poziv, i izviri kroz prozor. – A, to ste vi, Georgije Aleksejiču? Stanite: kroz vrata će biti zaobilazno i mračno. Uđite kroz prozor. Dajte mi ruku.

Soba Nazanskog bila je još siromašnija od Romašovljeve. Pored zida kod prozora stajao je uzan, nizak i sav ugnut krevet, i tako prazan kao da na njemu nema ničeg drugog osim ružičastog pokrivača od piketa; pored drugog zida – prost neobojen sto i dve drvene stolice bez naslona. U jednom ćošku bio je čvrsto pribijen uza zid, kao ćivot, uzan drven ormančić. Podno kreveta ležao je kožni crvenkasti putnički kofer, sav oblepljen železničkim ceduljicama. Sem ovih stvari i lampe na stolu, u sobi više nije bilo ničeg.

– Zdravo, prijatelju, – reče Nazanski, snažno stežući i tresući Romašovljevu ruku i gledajući mu pravo u oči svojim zamišljenim, lepim plavim očima. – Sedite tu, na krevet. Jeste li čuli da sam zatražio dopust zbog bolesti?

– Čuo sam, malopre mi reče Nikolajev.

Romašov se ponovo seti onih strahovitih reči posilnoga Stepana, pa se bolno namršti.

– A! Bili ste kod Nikolajevih? – najedanput živo i sa očevidnim interesovanjem zapita Nazanski. – Odlazite li često k njima?

Nekakva nejasna, instinktivna opreznost, izazvana neobičnim tonom ovog pitanja, natera Romašova da slaže, i on nemarno odgovori:

– Ne baš često, slučajno sam danas svratio.

Nazanski, koji je hodao tamo-amo po sobi, zastade kod ormančića i otvori ga. Tamo je na polici stajala boca s votkom i jedna jabuka, pažljivo isečena na tanke kriške. Stojeći leđima okrenut gostu, Nazanski brzo nasu čašicu i ispi je do dna. Romašov vide kako mu grčevito zadrhtaše leđa ispod tanke lanene košulje.

– Je li po volji? – ponudi ga Nazanski pokazujući na orman. – Zakuska nije obilna, ali ako ste gladni, mogli bismo spremiti kajganu. Možemo zatražiti od Adama, starozavetnog čoveka.

– Hvala, malo posle.

Nazanski je i dalje hodao po sobi držeći ruke u džepovima. Prešavši dvaput sobu, progovori, kao da nastavlja maločas prekinuti govor:

– Da. Ovako vam ja neprestano hodam i razmišljam. I, verujte mi, Romašove, srećan sam. U puku će sutra svi reći da sam se zapio. Pa neka je nešto i istina, ipak nije sve tako. Ja sam sada srećan, a nimalo nisam bolestan i ne patim. U obično vreme moj um i moja volja potišteni su. Tada se i ja slijem s gladnom, kukavičkom sredinom i bivam dosadan samom sebi, razuman i razborit. Ja, na primer, mrzim vojnu službu, ali ipak služim. Zašto služim? Sam će ga đavo znati zašto! Zato što su me od detinjstva uveravali, pa i sada svi oko mene govore, da je najglavnije u životu služiti, biti sit i lepo odeven. A filozofija je, vele, glupost, ona je za onoga koji nema druga posla i kome je mamica ostavila nasledstvo. I ja se, eto, bavim poslom za kojim mi ne gine duša, izvršujem zbog životnog straha naredbe koje mi se ponekad čine okrutne, a ponekad besmislene. Život je moj jednolik kao plot, a siv kao vojničko sukno. Ne smem ni da mislim, a još manje da glasno raspravljam o ljubavi, o lepoti, o mojim odnosima prema čovečanstvu, o prirodi, o jednakosti i ljudskoj sreći, o poeziji,

o bogu. Ljudi se smeju: ha, ha, ha, to je sve filozofija!... Smešno je i neobično i nedopušteno da pešadijski oficir misli o uzvišenim stvarima. To je filozofija, đavo da je nosi, dakle – glupost, uzaludno i besmisleno trućanje.

– A to je, međutim, glavna stvar u životu – reče Romašov zamišljeno...

– I eto nastaje za mene vreme, koje oni onako groznim imenom krste – nastavi Nazanski, ne slušajući ga. On je neprestano hodao gore-dole i ponekad činio gestove kao da nekog ubeđuje, ne obraćajući se, uostalom, Romašovu, već dvama suprotnim uglovima, do kojih je naizmence dolazio. – To je, Romašove, vreme moje slobode, slobode duha, volje i uma! Ja onda živim možda neobičnim, ali dubokim, divnim unutrašnjim životom. Tako punim životom! Sve što sam video, o čemu sam čitao i što sam slušao – sve to oživi u meni, dobije neobično jasan izgled i dubok, beskrajan smisao. Moje pamćenje postane tada kao muzej retkih otkrića. Znate, ja sam onda Rotšild! Uzimam što mi prvo dođe, pa razmišljam o tome dugo, pronicljivo, s nasladom. O ličnostima, susretima, karakterima, knjigama, o ženama – ah, naročito o ženama i ženskoj ljubavi!... Ponekad razmišljam o velikim pokojnicima, mučenicima nauke, o mudracima i herojima i o njihovim divnim rečima. Ja, Romašove, ne verujem u boga, ali češće razmišljam o svetim ugodnicima, isposnicima i mučenicima, pa ponavljam u sećanju kanone i dirljive akatiste. Ja sam se, dragi moj, u bogosloviji učio i imam neobično pamćenje. Mislim tako o svemu tome, i dešava se da najedanput tako toplo osetim tuđu radost, ili tuđi jad, ili besmrtnu lepotu kakvog dela da se onda ushodam ovako sam... i plačem – strasno, gorko plačem...

Romašov ustade polako s kreveta i sede na otvoren prozor tako da se nogama i leđima odupro o suprotne strane okvira. Iz osvetljene sobe noć je izgledala mračnija, dublja, tajanstvenija. Topao, blag povetarac lelujao je pod prozorom crno lišće nekakvog niskog žbunja. A u onom blagom vazduhu, punom čudnih proletnjih mirisa, u tišini, mraku, u onim odveć jasnim i, reklo bi se, toplim zvezdama osećalo se tajanstveno i strasno vrenje, naslućivala se čežnja za materinstvom i razmetljivo sladostrašće zemlje, bilja, drveća – celog sveta.

A Nazanski je neprestano hodao po sobi i govorio ne gledajući Romašova, kao da se obraćao zidovima i uglovima sobe:

– Misao u tim trenucima juri tako svojevoljno, šareno i tako iznenadno. Um postaje oštar i jasan, fantazija – kao potok! Sve stvari

i lica koje izazivam u sećanju stoje preda mnom tako reljefno i zanosno jasno, kao da ih vidim u mračnoj komori. Ja znam dobro, prijatelju, da ta napetost osećanja i sva ta duhovna vidovitost nije – avaj! – ništa drugo no fiziološko delovanje alkohola na živčani sistem. Iz početka, kad sam prvi put osetio taj divni polet unutrašnjeg života, držao sam da je to pravo nadahnuće. Ali ne: u njemu nema ničeg stvaralačkog, čak i ničeg ustaljenog. To je prosto bolesno stanje, iznenadna bujica koja svaki put sve više i više razjeda dno. Jest. Ali je meni to bezumlje ipak slatko i... do vraga sva spasonosna opreznost, do vraga i luda nada živeti sto godina i doći u novine kao redak primer dugog života... Ja sam srećan – i to je sve!

Nazanski opet priđe ormanu, ispi čašicu i dobro zatvori vratanca. Romašov leno, skoro nesvesno, ustade i učini to isto.

– O čemu ste razmišljali pre mog dolaska, Vasilije Niliču? – zapita on, sedajući opet na prozorsku dasku.

Ali Nazanski skoro i ne ču njegovo pitanje.

– Kakva je, na primer, slast sanjariti o ženama! – uzviknu on došavši do najdaljeg ugla i obraćajući se ovome uglu širokim, uverljivim gestom. – Ne, nikakvih prljavih misli. Zašto? Nikad ne treba smatrati čoveka, pa čak ni u mislima, za učesnika u zlu, još manje za učesnika u prljavim stvarima. Često razmišljam o nežnim, čistim, finim ženama, o njihovim svetlim suzama i divnim osmejcima, razmišljam o mladim, čednim materima, o ljubavnicama koje umiru zbog ljubavi, o lepim, nevinim i ponositim devojkama čiste duše, koje znaju sve i ničega se ne boje. Takvih žena nema. Najposle, nemam pravo. Svakako, Romašove, ima i takvih žena, ali ih mi nikad nećemo videti. Vi ćete ih, može biti, i videti, ali ja – ne.

On je sada stajao pred Romašovom i gledao mu pravo u lice, ali po sanjalačkom izrazu njegovih očiju i po neodređenom osmejku koji je lebdeo na njegovim usnama opažalo se da i ne vidi svoga sabesednika. Nikad lice Nazanskog, čak ni u njegovim najboljim trenucima, kad je bivao trezan, nije izgledalo Romašovu tako lepo i zanimljivo. Plava kosa spuštala se u krupnim zbijenim kovrdžama niz njegovo visoko, čisto čelo; gusta, četvorouglasta, smeđa, okraća brada talasala se kao nakudravljena, i cela njegova masivna i otmena glava s obnaženim vratom plemenitih linija ličila je na glavu nekog grčkog heroja ili mudraca čija je sjajna poprsja Romašov video negde na gravirama. Svetle i nešto vlažne plave oči gledale su živo, pametno i blago. Čak i boja ovog lepog, pravilnog lica zadivljavala je svojim

odmerenim, nežnim, rumenim tonom, i samo vrlo iskusno oko nazrelo bi u toj prividnoj svežini, zajedno sa izvesnom podbuhlošću, rezultat upaljene od alkohola krvi.

– Ljubav prema ženi! Kakva bezdana tajna! Kakva slast, kakva jaka i prijatna patnja! – najedanput uzviknu Nazanski ushićeno. On se uzrujano uhvati za kosu, pa opet pođe u kut sobe, ali, došavši do njega, zastade, okrete se Romašovu i veselo se zakikota.

Potporučnik ga uznemireno posmatraše.

– Pade mi na pamet neki smešan događaj – dobrodušno i jednostavno poče Nazanski. – Ih, kako mi misli vrve!... Jednom sam u Rjazanu na parobrodskoj stanici „Oka“ čekao brod. Morao sam čekati ceo dan, to je bilo za vreme proletnje poplave, i ja sam, i sami shvatate, svio sebi gnezdo u restoranu. A tamo, za tezgom, bila je devojka od svojih osamnaest godina, i onako, znate, ne baš lepa, rošava, ali nestašna, crnih očiju, s divnim osmejkom, i vrlo mila, jednom reči. Na stanici nas je bilo svega troje: ona, ja i omanji plav telegrafista. Uostalom, tu je bio i njen otac, neka crvena, gojazna trgovačka njuška, nalik na matora i svirepa zeljova. Ali je on bio nekako iza kulisa. Iziđe na minut-dva za tezgu, pa zeva i pod prsnikom češe trbuh; ne može nikako da se rasani. Posle se opet povuče da spava. A telegrafista je neprestano dolazio. Sećam se, nalakti se na tezgu i samo ćuti. I ona ćuti, gleda kroz prozor na poplavu. Najedanput mladić zapeva:

Šta je ljubav, šta je?
Šta je ljubav, znaš li?
Da l’ je ona nešto rajsko
Što u krvi našoj vri?

...Pa opet zaćuti. I posle pet minuta poče ona da pevuši: „Šta je ljubav, šta je? Šta je ljubav, znaš li?...“ Znate, običan, bljutav motiv. Mora da su oboje čuli tu pesmu negde u opereti ili sa estrade... zbog čega su namerno pešice išli u grad. Da. Pevuše, pa opet ućute. Ona malo-malo pa tobož nehotice ostavi ruku na tezgi, a jednako gleda kroz prozor, a on je uzima i prebira joj prst po prst. I opet: „Šta je ljubav, znaš li?...“ A napolju – proleće, poplava, čežnja. I tako oni po vasceli dan. Onda mi je ta „ljubav“ prilično dodijala, a sada se nekako ganuto sećam nje. Tako su, verovatno, ašikovali pre mene nedelju-dve, a možda i mesec dana posle. I ja sam tek posle razumeo kakva je to sreća, kakav zrak svetlosti u njihovom jadnom, skučenom životu,

još više ograničenom no što je ovaj naš gadni život. Ta šta – sto puta više!... Uostalom... Stanite, Romašove. Misli mi se brkaju. Ama, zašto sam ja to spominjao telegrafistu?

Nazanski opet ode do ormana. Ali sada nije pio, nego je, okrenuvši se leđima Romašovu, do bola tro čelo i grčevito stiskao slepoočnice prstima desne ruke. U tom nervoznom pokretu bilo je nečeg jadnog, nemoćnog, poniznog.

– Pa govorili ste o ženskoj ljubavi, o bezdanu, tajni, radosti – podseti ga Romašov.

– Jest, o ljubavi! – viknu Nazanski radosnim glasom. On naglo ispi čašicu, okrenu se usplamtelih očiju od ormana i brzo ubrisa usne rukavom od košulje. – Ljubav! Ko nju može da razume? Od nje su napravili temu za prljave, gadne operete, za sramotne slike, za gnusne viceve, za bljutave stihove. To smo mi, oficiri, uradili. Juče je bio Dic kod mene. Sedeo je na istom mestu na kome vi sad sedite. Igrao se svojim zlatnim cvikerom i govorio o ženama. Kada bi, dragi Romašove, životinje, psi, na primer, mogle razumeti reči čovečje i da su mogle čuti juče Dica, morale bi, bogami, pobeći iz sobe od stida. Vi znate – Dic je dobar čovek, svi su, Romašove, dobri – rđavih ljudi nema. Ali se on stidi da drukčije govori o ženama, stidi se iz straha da ne bi izgubio renome cinika, razvratnika i zavodnika. Iza toga se krije neka opšta varka, nekakva lažna muškost, hvalisavo preziranje ženskih. I sve je to zbog toga što se za većinu u ljubavi, u posedovanju žene, razumete li, u potpunom posedovanju žene, krije nešto grubo životinjsko, nešto egoistično, samo za sebe, nešto skriveno, nisko, razvratno i sramotno – do vraga! – ne mogu da se izrazim. I zato kod većine posle posedovanja žene nastupa hladnoća, gađenje, mržnja. Zbog toga su ljudi i odredili za ljubav noć, isto kao i za krađu i ubistvo... Tu je, prijatelju, priroda udesila neku zamku za ljude – sa mamcem i omčom.

– Istina je – tiho i neveselo složi se Romašov.

– Ne, nije istina! – viknu Nazanski. – Kažem vam – nije istina. Priroda je i u tome, kao i u svemu, genijalno udesila. Baš zato kod poručnika Dica posle ljubavi dolazi gađenje i prezasićenost, a za jednoga Dantea ljubav je divota, čar, proleće! Ne, ne, nemojte misliti: ja govorim o ljubavi baš u pravom, telesnom značenju. Ali je ona suđena samo izabranicima. Eto, na primer, svi ljudi imaju muzikalan sluh, ali milioni kao da imaju drvene uši kao i u našeg kapetana Vasiljčenka, a samo jedan od tih miliona – Betoven. Tako je to u svemu: u

poeziji, u umetnosti, u mudrosti… I ljubav, kažem vam, ima svoje vrhove, pristupačne samo pojedincima između miliona.

On priđe prozoru, nasloni čelo na ugao zida odmah do Romašova i, zamišljeno gledajući u toplu pomrčinu proletnje noći, nastavi uzdrhtalim, dubokim, prisnim glasom:

– O, kako ne umemo da cenimo njenu utančanu, nedostižnu čar, mi – grubi, leni, kratkovidi ljudi. Znate li vi koliko raznovrsne sreće i čarobnih patnja ima u beznadnoj ljubavi bez uzajamnosti? Dok sam bio mlađi, samo sam o jednome maštao: da se zaljubim u nedostižnu, neobičnu ženu, onako, znate, sa kojom ne mogu nikad i ništa imati zajedničko. Da se zaljubim i da ceo svoj život, sve svoje misli posvetim njoj. Bilo bi mi svejedno: raditi kao nadničar, biti lakej, kočijaš, preoblačiti se, dovijati se da bih je makar samo jedanput u godini mogao videti, poljubiti na stepenicama tragove njenih nogu, da bih se – da bezumnoga blaženstva! – jedanput u životu mogao dotaći njene haljine.

– I da svršite u ludnici – kaza Romašov mračno.

– Ah, dragi moj, zar nije svejedno? – reče Nazanski plaho, pa opet stade nervozno hodati po sobi. – Ko zna, možda bi se tada živelo jednim srećnim, bajnim životom. Najposle: vi ćete, može biti, i poludeti od te čudne, neverovatne ljubavi, a poručnik Dic će poludeti od progresivne paralize i gadnih bolesti. I šta je bolje? Ali pomislite kakva je to sreća: stajati celu noć na drugoj strani ulice, u senci, i gledati u prozor obožavane žene. Najedanput se zasvetli unutra, na zavesi igra senka. Da nije to ona? Šta li, bože, radi? Šta misli? Svetlost se ugasi. Spavaj mirno, radosti moja, spavaj, ljubavi moja!… I dan je već ispunjen – to je pobeda. Danima, mesecima i godinama ulagati svu pronalazačku snagu i upornost, i eto, najzad, velikog zanosnog oduševljenja: držiš u rukama njenu maramicu, hartiju od bombona ili pozorišni program koji je ona izgubila. Ona i ne zna da postojiš, nikad neće ni čuti za tebe, njen pogled klizi po tebi, a ona te i ne vidi. Ali ti si tu, kraj nje, njen obožavalac, uvek spreman da daš za nju – ne, čak i ne za nju – za njen ćef, za njenog muža, ljubavnika, za njeno omiljeno psetance – da daš i život, i čast, i sve što se samo može dati! Romašove, takve radosti ne poznaju lepi ljudi i osvajači žena.

– O, kako je to tačno! Kako je lepo sve što govorite! – uzviknu uzrujano Romašov, koji je već odavno ustao sa prozora i, kao i Nazanski, hodao po uzanoj dugačkoj sobi, sretajući se s njime svakoga časa i zastajkujući. – Kakve vam sve misli dolaze u glavu! A sada da

vam ispričam o sebi... Bio sam zaljubljen u jednu... ženu. To nije bilo ovde, nego još u Moskvi... Bio sam u vojnoj školi. Ali ona nije znala za moju ljubav. Za mene je bilo veliko zadovoljstvo da sedim kraj nje i, kad je što plela, da uzmem konac i da ga polako vučem k sebi. To je bilo sve. Ona nije ništa opažala, a meni se od sreće vrtelo u glavi.

– Da, da, razumem – klimao je Nazanski glavom, smešeći se veselo i blago. – Razumem vas. To je kao žica, kao električna struja? Zar ne? Neka fina, nežna veza? Ah, dragi prijatelju, život je tako lep!...

Nazanski ućuta, ganut svojim mislima, i njegove plave oči napuniše se suzama i zablistaše. Romašova takođe obuze neka nejasna, meka seta i neka pomalo histerična ganutost. Ova su se osećanja odnosila u istoj meri i na Nazanskog i na njega.

– Ja vam se čudim, Vasilije Niliču, – reče Romašov uzevši Nazanskog za obe ruke i jako ih stisnuvši. – Ta vi ste tako darovit, tako osećajan čovek, široke duše, pa eto... kao da namerno upropašćujete sebe. Uostalom, ne smem da vam čitam bukvicu o moralu jer sam i sam... Nego, šta bi bilo da ste u životu sreli ženu koja vas ume ceniti i koja je dostojna vas? O tome ja često razmišljam!...

Nazanski zastade i dugo gledaše kroz otvoren prozor.

– Žena... – otegnu Nazanski zamišljeno. – Da! Pa ispričaću vam! – uzviknu odjednom odlučno. – Samo jedanput u životu sreo sam divnu, neobičnu ženu. Devojku... Ali, kako ono veli Hajne: „Ona beše dostojna ljubavi, i on ju je voleo, ali on ne beše dostojan ljubavi, i ona ga nije volela“. Prestala me je voleti što pijem... uostalom, ja možda i pijem zbog toga što me je prestala voleti. Ona nije ovde... To je bilo poodavno. Vi znate da sam najpre odslužio tri godine, a posle sam bio četiri godine u rezervi i tek pre tri godine opet stupio u puk. Među nama nije bilo romana. Svega ako je bilo deset-petnaest sastanaka, pet-šest intimnih razgovora. Jeste li vi kadgod razmišljali o neodoljivoj, čarobnoj moći prošlosti? Baš u tim nevinim sitnicama i jeste moje bogatstvo. Ja nju i danas volim. Čekajte, Romašove... Vi to zaslužujete. Hoću da vam pročitam njeno jedino pismo – prvo i poslednje koje mi je pisala.

On čučnu kraj putničkog kofera, otvori ga i poče bez žurbe da pretura po njemu nekakve hartije. Istovremeno je dalje govorio:

– Ona, može biti, nije nikad i nikoga volela, sem sebe samu. U njoj se krije čitav bezdan vlastoljublja, nekakva zla i ohola sila. U isto

je vreme tako dobra, nežna, beskrajno mila. Kao da su u njoj dva bića: jedno: sa suvim, egoističnim razumom, a drugo: s nežnim i strasnim srcem. Evo ga, Romašove, čitajte. Ovo u početku je izlišno. – Nazanski presavi nekoliko gornjih redaka. – Evo odavde. Čitajte.

Romašovu dođe kao da ga je nešto udarilo po glavi i cela soba prosto zanjiha pred njegovim očima. Pismo beše napisano krupnim, nervoznim, finim rukopisom, kojim je mogla pisati samo Aleksandra Petrovna – toliko je bio osoben, nepravilan i elegantan. Romašov, koji je češće dobijao od nje kratka pisamca s pozivima na večeru ili na partiju vinta[67], mogao je među hiljadama pisama poznati ovaj rukopis.

„...gorko mi je i teško i izreći – čitao je on ispod ruke Nazanskog – ali vi ste sami učinili sve da se naše poznanstvo svrši tako žalosno. Ja se u životu najviše stidim laži, koja proističe uvek iz straha i slabosti, pa stoga neću da vam lažem. Ja sam vas volela, i sad vas još volim, i znam da se neću ni brzo ni lako osloboditi toga osećanja. Ipak ću, na kraju krajeva, održati pobedu nad njim. Šta bi bilo kad bih postupila drukčije? Ja bih, doduše, imala i snage i samopregora da budem vodič, dadilja, milosrdna sestra čoveka koji nema volje, koji moralno propada, ali mrzim osećanje sažaljenja i ponižavajućeg praštanja i neću da ih *vi* u meni probudite. Ja neću da *vi* živite od milostinje saučešća i pseće odanosti. A vi drukčiji i ne možete biti, i pored vašeg uma i vaše divne duše. Iskreno, pošteno recite: je l' te da ne možete? Ah, kad biste vi to mogli, dragi Vasilije Niliču! Kad biste mogli! Ta moje srce, sve moje želje samo k vama teže – ja vas volim. Ali vi sami ne htedoste mene. Jer radi čoveka koga voliš možeš preokrenuti ceo svet, a ja sam tako malo tražila od vas. Je li da ne možete?

Zbogom. U mislima vas ljubim u čelo... kao mrtvaca, jer vi ste umrli za mene. Savetujem vam da uništite ovo pismo. Ne zato što se bojim čega, nego zato što će ono vremenom biti za vas izvor tuge i teških uspomena. Ponavljam još jedanput...“

– Dalje vas neće zanimati – reče Nazanski uzimajući iz Romašovljevih ruku pismo. – To je jedino pismo koje mi je pisala.

– A šta je posle bilo? – zapita s naporom Romašov.

– Posle? Nismo se više viđali. Ona je... otputovala nekuda i, čini

[67] Vrsta kartaške igre.

mi se, udala se za... nekog inženjera. To je, uostalom, sporedno.

– I vi nikad ne odlazite kod Aleksandre Petrovne?

Ove je reči Romašov izgovorio skoro šapatom, ali se oba oficira trgoše od njih i dugo ne mogahu skinuti očiju jedan s drugog. U ovih nekoliko trenutaka kao da se razmakoše sve pregrade ljudske lukavosti, pritvorstva i neprodornosti, i oni su slobodno čitali jedan drugome u duši. Najedanput su razumeli stotinu stvari koje su dosad za sebe čuvali, i ceo današnji razgovor dobi odjednom neki dubok, osobit, čisto tragičan smisao.

– Šta? Zar i vi? – progovori najzad Nazanski tiho, s izrazom bezumnog straha u očima. Ali se namah pribra i usiljeno smejući se uzviknu:

– Ih, kakav nesporazum! Mi smo se sasvim udaljili od teme. To pismo koje sam vam pokazao napisano je još pre sto godina, a ta žena živi sada negde daleko, mislim na Kavkazu... Dakle, gde smo ono stali?

– Vreme je da idem kući, Vasilije Niliču. Već je kasno – reče Romašov ustajući.

Nazanski ga nije zadržavao. Nisu se rastali ni hladno ni suvo, nego kao da se stide jedan drugoga. Romašov je sada još više bio uveđen da je pismo pisala Šuročka. Idući kući, celo je vreme mislio na to pismo, ali ni sam nije mogao shvatiti kakva je osećanja budilo ono u njemu. Tu je bila i ljubomorna zavist prema Nazanskom – ljubomora prema prošlosti, i neka vrsta pobedničkog i zluradog sažaljenja prema Nikolajevu, ali ujedno i neka nova nada – neodređena, maglovita, ali prijatna i primamljiva. Kao da je i njemu ono pismo davalo u ruku tajanstven, nevidljiv konac koji vodi u budućnost.

Vetar se stišao.

Noć je bila puna duboke tišine, i njena pomrčina izgledala je kadifasta i topla. Ali u budnom vazduhu, u mirnoći nevidljivog drveća, u mirisu zemlje osećao se tajanstven tvorački život. Romašov je išao ne videći puta, i neprestano mu se činilo kao da će mu nešto silno, snažno i nežno dunuti u lice vrelim dahom. I u njegovoj duši beše ljubomorna žalost za njegovim pređašnjim, nepovratnim i svetlim prolećem detinjstva, tiha, blaga zavist prema njegovoj čistoj, nežnoj prošlosti...

Stigavši kući, zatekao je i drugo pismo Raise Aleksandrovne Peterson. Ona je pisala banalnim, bombastim stilom o nekoj mučkoj prevari, o tome da sve razume, i o svima strahotama osvete, na koje je sposobno slomljeno žensko srce.

„Ja znam šta bi trebalo da učinim sada!“ – stajalo je u pismu. – „Ako zbog vašeg podlog postupanja ne umrem od sušice, onda ću vam se, verujte, grozno osvetiti. Možda mislite da niko ne zna kuda odlazite svako veče? Slepče! Ta i zidovi imaju uši. Poznat mi je svaki vaš korak. Ali sa vašom spoljašnošću i rečitošću ništa *tamo* nećete uspeti, sem što će vas N izbaciti kroz vrata, kao pašče. A što se mene tiče, savetujem vam da budete oprezniji. Ja ne spadam u one žene koje praštaju nanesene uvrede.

Ja sam na Kavkazu rođena
I umem rukovati kamom!!!

Negda vaša, a sada ničija *Raisa*.

P. S. U subotu neizostavno dođite u klub! Treba da se objasnimo. Za vas ću ostaviti treći kadril, ali ovom prilikom bez *ikakvog* značaja.

R. P.“

Iz ovog slabopismenog i besmislenog pisma zapahnu Romašova glupost, banalnost, provincijsko blato i zlobna spletka. Pa i sam sebi izgledaše kao da je od glave do pete ukaljan teškim, gustim blatom što se ne dâ skinuti, kojim ga je uprljala gotovo polugodišnja veza s nemilom ženom. Legao je na postelju potišten, kao smrvljen današnjim danom, i mislio je o sebi, dremajući, rečima Nazanskog koje je večeras čuo:

„Njegove misli behu sive kao vojničko sukno“.

Uskoro brzo zaspa teškim snom. I kao što je stalno bivalo s njime u poslednje vreme posle neprijatnih događaja, video je sada sebe u snu kao dete. Tu ne beše ni prljavštine, ni tuge, ni jednolikosti života, već je u telu osećao čilost, duša mu je bila svetla i čista, puna nesvesne radosti. Pa i ceo svet je svetao i čist, a u njemu mile, poznate ulice Moskve sijale su onim divnim sjajem koji se samo u snu može videti. Ali negde na kraju tog radosnog sveta, daleko na horizontu, videla se tamna kobna mrlja: tamo se pritajio siv, sumoran gradić s teškom i nesnosnom službom, s četnom školom i klubom, u kojem se

pijanči, s odvratnom ljubavnom vezom, sa čamom i samoćom. Sav život buja i svetli od radosti, ali tamna i neprijateljska mrlja, kao crna utvara, vreba Romašova, čeka da i na nju dođe red. I samo mali Romašov – bezbrižan, nevin, čist – strasno plače za svojim starijim dvojnikom koji nestaje, kao da se raščlanjuje u toj strašnoj tami.

Usred noći se probudio i opazio da mu je jastuk vlažan od suza. On ih nije mogao odmah zadržati, i one su još dugo tekle niz obraze u toplim, vlažnim i brzim mlazevima.

VI

Izuzimajući nekoliko karijerista i častoljubaca, svi ostali oficiri vršili su službu kao nasilan, neprijatan i mrzak kuluk, mučeći se njome i mrzeći je. Mlađi su oficiri, sasvim đački, kasnili na zanimanja i krišom ih napuštali kad god su znali da im zbog toga neće biti ništa. Četni komandiri, većinom ljudi opterećeni porodicom, utonuli u domaće sitnarije i romane svojih žena, pritisnuti ljutom sirotinjom i životom koji je premašivao njihova sredstva, stenjali su pod teretom prekomernih rashoda i menica. Metali su zakrpu na zakrpu, uzimali novac na zajam na jednom mestu da bi zapušili dug na drugom; mnogi su od njih – najviše na navaljivanje svojih žena – uzimali novac iz sredstava čete ili iz plate koju su dobijali vojnici za radove van puka; neki su mesecima, pa čak i godinama, zadržavali novčana vojnička pisma koja su oni, po propisu, imali da otvaraju. Neki su živeli samo od kartanja i kockanja: neki su igrali nečasno, i to se znalo, ali im se gledalo kroz prste. Uz to su svi grozno pijančili, kako u klubu, tako i kad su odlazili jedni kod drugih, a poneki su, kao Sljiva, pili sami.

Stoga oficiri prosto nisu imali vremena da se ozbiljno bave svojim dužnostima. Obično je sav unutrašnji mehanizam četa pokretao i regulisao narednik; on je vodio sve kancelarijske račune i neprimetno, ali čvrsto, držao četnog komandira u svojim žilavim, vrlo iskusnim rukama. Komandiri četa isto su tako bez volje odlazili na

službu kao i mlađi oficiri, i tamo su „pritezali žutokljunce“ samo radi očuvanja ugleda, a retko iz vlastoljubive samovolje.

Komandanti bataljona nisu ništa radili, naročito zimi. U vojsci postoje dve ovakve dužnosti: komandanta bataljona i komandanta brigade; ove se starešine uvek nalaze u vrlo neodređenom stanju i bez posla. Leti bar moraju sprovoditi bataljonske vežbe, učestvovati u pukovskoj i divizijskoj obuci, podnositi teškoće manevara. A u slobodno vreme ponajviše su sedeli u klubu, marljivo čitali „Invalid“,[68] prepirali se oko unapređenja, kartali se, rado dopuštali mlađim oficirima da ih počaste, priređivali kod svojih kuća večernja posela i brinuli se da udaju svoje mnogobrojne kćeri.

Ali su pred velikim smotrama svi, od gore do dole, postajali revnosni, a i od drugih su mnogo zahtevali. Tada se nije znalo za odmor; htelo se da se dopunskom obukom i napregnutom, iako besmislenom energijom nadoknadi sve ono što je bilo propušteno. Nije se vodilo računa o snazi vojnika, nego su ih do krajnosti umarali. Četni komandiri su podvikivali mlađim oficirima, mlađi oficiri su gadno i neprirodno nevešto psovali; podoficiri, promukli od psovanja, svirepo su tukli vojnike. Uostalom, nisu samo podoficiri tukli.

Ovakvi dani bili su prava muka, pa je ceo puk, – počev od komandanta pa sve do poslednjeg jadnog i zatucanog posilnog, – sanjao o nedeljnom odmoru sa nekoliko časova dužeg spavanja kao o pravom rajskom blaženstvu.

Ovog proleća naročito se marljivo spremalo za majsku paradu. Pouzdano se doznalo da će smotru vršiti sâm korpusni komandant, jedan strog ratni general, poznat u svetskoj ratnoj literaturi sa svojih zapisa o ratu karlista[69] i o francusko-pruskoj kampanji od 1870. godine, u kojoj se i on kao dobrovoljac borio. Još je poznatiji bio sa svojih dnevnih zapovesti, pisanih u lapidarnom suvorovskom stilu. Svoje potčinjene koji bi u čemu god pogrešili pokarao bi u tim zapovestima sa njemu svojstvenim oštrim i grubim sarkazmom, i oficiri su se toga većma bojali no od ne znam kakvih disciplinskih kazni. Stoga u svima četama već dve nedelje kako teče užurban, grozničav rad, a nedelju su s nestrpljenjem očekivali kako umorni oficiri, tako i iskidani, ošamućeni vojnici.

. . . .

[68] „Ruski invalid“ – reakcionarni vojni list, izlazio u Petrogradu 1813–1917. godine.

[69] Građanski karlistički ratovi u Španiji (1833–1840. i 1872–1876) nazvani po imenima dvojice pretendenata na španski presto: Don Karlosa Starijeg i Don Karlosa Mlađeg.

Međutim, za Romašova, zbog njegovog domaćeg zatvora, bila je izgubljena sva čar tog slatkog odmora. Probudio se vrlo rano, a posle toga, ma kako da je hteo, nije mogao više zaspati. Oblačio se tromo, silom pio čaj, i jednom je čak zbog nečeg grubo podviknuo Hajnanu, koji je bio, kao uvek, veseo, okretan, a nezgrapan, kao mlado štene.

Romašov je u sivom raskopčanom kratkom kaputu hodao po svojoj sobici, zapinjao nogama za noge od kreveta, a laktovima svaki čas udarao o rasklimatan prašnjav etažer. Prvi put posle godinu i po dana, i to zahvaljujući nesrećnoj, slučajnoj okolnosti, ostao je sam sa sobom. Pre mu to nisu davali služba, dežurstva, posela u klubu, karte, udvaranja Petersonovoj, večeri kod Nikolajevih. Ako mu je ponekad i ostajao slobodan čas, on bi, mučen čamom i neradom, čisto bojeći se samog sebe, žurno trčao u klub, ili kod poznanika, ili prosto na ulicu, da se sastane bilo s kim od neoženjenih drugova, i ti su se sastanci obično svršavali pijankom. A sada je s tugom mislio o tome kako će ceo dan morati provesti usamljeno, pa su dolazile u glavu sve neke neobične, neprijatne i nepotrebne misli.

Na crkvi zabrujaše zvona na liturgiju. Kroz još neuklonjen spoljašnji prozor dopirahu do Romašova drhtavi zvuci zvona, koji kao da se rađaju jedan iz drugoga i setno odjekuju u proletnjem čarobnom vazduhu. Odmah pred prozorom počinjao je vrt, pun okruglih i kitnjastih trešnjevih drveta, odenutih u bele cvetove, koja su izgledala kao stado belih ovaca, kao gomila devojčica u belim haljinama. Među njima su se ponegde uzdizale vitke prave topole s granama kao pri molitvi uperenim uvis, u nebo, i stari kestenovi, koji su široko rasprostirali svoje moćne krune nalik na kubeta; ovo drveće još je bilo golo i po njemu su se crnele grane, ali je već, oku jedva primetno, počinjalo da žuti prvim, pahuljastim, radosnim zelenilom. Jutro je bilo vedro, svetlo, vlažno. Drveće je tiho podrhtavalo i polako se njihalo. Osećalo se da kroz njega ćarlija proletnji povetarac, pa se igra njime, šali i, povijajući mu cvetove dole, ljubi ih.

Kroz prozor na desnoj strani video se kroz kapiju deo prljave, crne ulice s nečijim plotom na suprotnoj strani. Pokraj plota, pažljivo gazeći po suvom, polako su prolazili ljudi. „Oni imaju još ceo dan pred sobom“, mislio je Romašov prateći ih zavidljivo očima – „pa se stoga i ne žure. Ceo slobodan dan!“

I on najedanput oseti nestrpljivu, strasnu i bolnu želju da se odmah obuče i da ode iz sobe. Njega sada nije, kao obično, mamilo u klub, već prosto napolje, na vazduh. On pre kao da nije znao šta vredi

sloboda, pa se divio tome kako mnogo sreće ima u mogućnosti prosto ići kuda se hoće, skrenuti u ma koju sporednu ulicu, izići na trg, svratiti u crkvu, i sve to raditi bez straha, ne misleći na posledice. Ova mogućnost dođe mu najedanput kao kakav veliki praznik duše.

U isto mu vreme pade na pamet kako ga je u ranom detinjstvu, još pre stupanja u vojnu školu, mati kažnjavala time što ga je vezivala tankim koncem za nogu od kreveta, pa ga je tako samog ostavljala. I mali bi Romašov poslušno ostajao tako po čitave sate. Inače, nijednog trenutka ne bi se ustezao da pobegne od kuće na ceo dan, makar se zbog toga morao spuštati niz oluk kroz prozor prvog sprata. Često bi umakao na taj način, trčao na drugi kraj Moskve za vojnom muzikom ili pratnjom; on je odvažno krao od matere šećer, slatko ili cigarete za starije drugove. Ali konac! Konac je imao na njega čudan uticaj, hipnotisao ga. On se čak bojao da ga jače zategne, da se ne bi kako god prekinuo. To nije bio strah od kazne, niti, razume se, savesnost ili kajanje, već upravo hipnoza, nešto nalik na praznoveran strah pred silnim i nedokučivim postupcima odraslih, nalik na neku vrstu straha i poštovanja što ga divljak oseća pred čarobnim krugom vrača.

„I sada, gle, sedim kao đače, kao dete privezano za nogu“, razmišlja Romašov, hodajući po sobi. „Vrata su otvorena. Hteo bih ići kuda hoću, raditi šta hoću, govoriti, smejati se – pa ipak, sedim kao koncem privezan. To ja sedim. Ja. Jest, ovo sam Ja! Ali to je samo on odlučio da moram sedeti. Ja na to nisam pristao.“

– Ja! – Romašov zastade nasred sobe, raskreči noge, obori glavu i zamisli se. – Ja! Ja! Ja! – viknu on glasno, začuđen, kao da je sada prvi put razumeo tu kratku reč. – Ko li to stoji ovde i gleda dole, u crnu pukotinu na podu? Ovo sam *Ja*. O, kako je to čudno!... Ja-a-a – otegnu on sporo, zadubljujući se mislima u taj glas.

On se rasejano i nespretno osmehnu, pa se odmah namrgodi i preblede od napregnutih misli. Za poslednjih pet-šest godina dešavalo se to njemu češće, kao što to biva kod svih mladih ljudi u doba sazrevanja duše. Obična istina ili poslovica, ili kakva poznata izreka, čiji je smisao još odavno mehanički znao, najednom, iznenadno osvetljena iznutra, dobijala je dubok filozofski smisao, i činilo mu se, kao da sve to prvi put čuje, ili da je sam pronašao. Čak se sećao kako se to zbilo prvi put. U vojnoj školi, na času veronauke, sveštenik je tumačio priču o radnicima što prenose kamenje. Jedan je od njih iz početka nosio sitnije, pa posle krupnije kamenje, dok se najzad nije

sasvim umorio; drugi je radio obratno i srećno svršio posao. Pred Romašovom najedanput puče čitav bezdan praktičke mudrosti, skriven u toj naivnoj priči, koju je znao, razumeo je još onda kad je naučio čitati. To se ubrzo desilo i sa poznatom izrekom: „Sedam puta odmeri, jedanput odseci“. U jednom srećnom trenutku razumeo je sve: razboritost, dalekovidost, opreznu štednju, račun. Veliko iskustvo života beše zbijeno u tih pet-šest reči. Tako ga i sada odjednom ošamuti i potrese iznenada i jasna svest o svojoj individualnosti...

„*Ja*, to je unutra, u meni“, mišljaše Romašov – „a sve ostalo je tuđe, nisam *Ja*. Evo ova soba, ulica, drveće, nebo, komandant puka, poručnik Andrusevič, služba, zastava, vojnici – sve to nisam *Ja*. Ne, ne, to nisam *Ja*. Gle, moje ruke i noge“ – Romašov začuđeno pogleda na svoje ruke, prinoseći ih licu i kao da ih prvi put posmatra – „sve ovo nisam *Ja*. A kad se, evo, uštinem za ruku... evo ovako... da, to sam, eto, *Ja*. *Ja* vidim ruku, dižem je uvis – to sam *Ja*.

Ono što mislim, i to sam *Ja*. I ako hoću da idem, onda sam to *Ja*. I stojim evo, to sam *Ja*.

O, kako je to čudno, kako prosto i neobično. Može biti da svi imaju to *Ja*? Možda i nemaju svi? Može biti da to niko, osim mene, i nema? A ako ima? Preda mnom je sto vojnika, i ja vičem: ‘Nadesno ravnajs'!’ – i stotinu ljudi od kojih svaki ima svoje *Ja* i koji u meni gledaju nešto tuđe, strano, ne *Ja* – svi odjednom okreću glave nadesno. No ja ih ne razlikujem jednog od drugog, oni su masa. A za pukovnika Šuljgoviča, može biti, i ja, i Vetkin, i Lbov, i svi poručnici i kapetani isto tako se slivamo u jedno lice, mi smo njemu isto tako tuđi, niti nas on razlikuje jednog od drugog“.

Tresnuše vrata, i u sobu upade Hajnan. Premeštajući se s noge na nogu i podrhtavajući ramenima, kao da poigrava, viknu:

– Vaše blagorodstvo! Bifedžija ne dâ više cigarete. Kaže, poručnik Skrjabin ne dopušta da ti se daje na veresiju.

– Ah, do vraga! – ote se Romašovu. – Idi, odlazi... Kako ću bez cigareta?... Najposle, svejedno je. Možeš ići, Hajnane.

„O čemu sam maločas razmišljao?“ – zapita Romašov kad ostade sam. Izgubio je nit misli i, nenaviknut da misli dosledno, nije mogao da se odmah seti. „O čemu li sam maločas razmišljao? O nečem značajnom i potrebnom... Stani: treba se vratiti... *Ja* sam u kućnom pritvoru... po ulici idu ljudi... u detinjstvu me je mati vezivala... Mene je vezivala... Da, da... Vojnik takođe ima svoje *Ja*... Pukovnik Šuljgovič...

Setno sam se... Hajdemo dalje...

Sedim u sobi. Nisam zaključan. Hoću, ali ne smem da iziđem iz nje. Zašto, upravo, ne smem? Jesam li učinio kakav zločin? Krađu? Ubistvo? Nisam. Razgovarajući sa drugim, meni stranim čovekom, nisam sastavio pete i nešto sam rekao. Možda je trebalo da ih sastavim? Zašto? Zar je to važno? I je li to ono glavno u životu? Ta proteći će još dvadeset, i trideset godina – jedan trenutak u vremenu koje je bilo pre mene i koje će biti posle mene. Jedan trenutak! Moje će se *Ja* ugasiti, kao lampa kojoj su uvrnuli fitilj. Ali lampu će ljudi ponovo upaliti, pa ugasiti, pa opet upaliti, a *mene* neće više biti. I neće biti ni ove sobe, ni neba, ni puka, ni vojske, ni zvezda, ni Zemljine kugle, ni mojih ruku i nogu... Svega toga neće biti, jer *mene* neće biti...

Da, da... tako je to... Pa dobro... stani... treba postupno... dalje, dakle... Mene neće biti. Beše mrak, neko je užegao moj život, pa ga odmah i ugasio, i opet je nastao mrak, zauvek večiti mrak... A šta sam ja radio u tom kratkom trenutku? Stajao u stavu mirno opuštenih ruku i sastavljenih peta, ispružao nogu pri maršu i vikao iz sve snage: 'Na rame!' – psovao i ljutio se što kundak nije bio dovoljno okrenut sebi, strepeo pred stotinama ljudi... Zašto? One senke koje će umreti zajedno sa mojim *Ja* primoravale su me da radim stotinu meni nepotrebnih i neprijatnih stvari, pa su zbog toga vređali i ponižavali Mene. Mene!!! A zašto se moje *Ja* pokoravalo tim avetima?"

Romašov sede za sto, nalakti se na njega i stisnu glavu rukama. Jedva je mogao da zadrži te njemu neobične misli koje su letele kud koja.

„Hm... zar si zaboravio? A otadžbina? A postojbina? A prah otaca? A oltari?... A vojnička čast i disciplina? Ko li će braniti otadžbinu ako u nju prodru tuđinci neprijatelji?... Da, ali ja ću umreti, pa neće više biti ni otadžbine, ni neprijatelja, ni časti. Oni žive dok živi moja svest. Ali kad bi nestalo i otadžbine, i časti, i uniforme, i svih velikih reči, moje *Ja* ostalo bi netaknuto. Dakle, moje *Ja* je ipak važnije od svih tih pojmova o časti, dužnosti i ljubavi? Sada, evo, služim... A najedanput mi rekne moje *Ja*: neću! Ne samo jedno moje *Ja*, no ceo milion *Ja*, koji sačinjava armiju, i još više: sva *Ja* koja postoje na Zemljinoj kugli reknu jednoga dana: 'Neću!' I smesta će rat postati nemoguć, i nikad, nikad više neće biti onih 'u dvojne redove!' i 'poludesno!' – jer to više neće biti potrebno. Da, da, da! Istina je, istina je!" – uzviknu u Romašovu nekakav pobednički glas. „Sva ova vojnička hrabrost, disciplina, hijerarhija, čast uniforme i sva ratna nauka –

sve se to održava zato što čovečanstvo neće, ili ne ume, ili ne sme da kaže ‘neću!’.

Šta je, upravo, ta lukava i komplikovana ratna veština? Jedno *ništa*, mehur od sapunice, zgrada što visi u vazduhu, koja nije podignuta ni na ciglo jednoj kratkoj reči ‘neću’, no jedino na tome što do danas tu reč, iz ne znam kakvih uzroka, još ljudi nisu izgovorili. A moje *Ja* neće nikad reći: ‘neću da jedem, da dišem, da gledam’. Ali ako mu narede da umre, ono će zadelo odgovoriti: ‘neću’. Šta je, dakle, onda rat s njegovom neizbežnom smrću, kao i cela ratna veština, koja proučava kako se veštije ubija? Jedna opšta zabluda? Zaslepljenost?

Ne, stani, čekaj... Mora biti da se ja varam. Ne može biti da se ne varam kad je to ‘neću’ tako nešto prosto, nešto prirodno, što svakome mora pasti na pamet. Pa dobro, hajdemo malo da razmotrimo. Uzmimo da će sutra, ili, još bolje, da je ovog trenutka pala ta misao svima na pamet: Rusima, Nemcima, Englezima, Japancima... I više nema rata, ni oficira i vojnika, svi se razišli svojim kućama. Šta će posle biti? Da, šta će posle biti? *Ja* znam da bi mi Šuljgovič na to odgovorio: ‘Pa došli bi iznenadno k nama i oteli nam zemlje i kuće, pregazili livade, odveli u ropstvo žene i sestre naše’. A buntovnici? A socijalisti? A revolucionari?... Ne, ne, to neće biti, to je laž. Ta zar nije celo čovečanstvo reklo: neću krvoprolića. I ko bi onda smeo poći s oružjem i upotrebiti nasilje? Niko. Šta bi tada bilo? Tada bi se, možda, svi izmirili? Popustili jedan drugom? Izravnali? Oprostili? Gospode, gospode, šta li će biti?“

Romašov, obuzet mislima, nije ni opazio kako mu je Hajnan polako stao iza leđa i najedanput pružio ruku preko njegova ramena. On se trže i poplašeno zapita:

– Šta hoćeš, do vraga?...

Hajnan spusti na sto cigarete u mrkom papirnom omotu.

– Evo ti! – reče on drugarski i blago. I Romašov oseti kako se prijateljski smeši iza njegovih leđa. – Evo ti cigarete. Puši!

Romašov pogleda u paklić. Na njemu je stajalo naštampano: cigarete „Trubač“, cena 3 kop. 20 kom.

– Šta je ovo? Zašto? – zapita on iznenađeno. – Otkuda ti?

– Vidim, nemaš cigarete. Kupio sam ti za svoje pare. Puši, molim te. Ne mari, ja ti poklanjam.

Hajnan se zbuni i naglo pobeže iz sobe bučno zalupivši vrata za sobom. Potporučnik zapali cigaretu. U sobi se oseti miris crvenog voska i sagorelog perja.

„O, mili moj!“ – pomisli Romašov ganuto. „A ja se još ljutim na njega, vičem, teram ga da mi svako veče skida ne samo obuću, već čarape i pantalone. On mi je, međutim, kupio cigarete za svoje jadne, poslednje vojničke kopejke. ‘Puši, molim te!’ Zbog čega je to?...“

On opet ustade, metnu ruke na leđa i poče hodati po sobi.

„Ima ih stotinu u našoj četi. I svaki je od njih čovek s mislima s osećanjima, sa svojim posebnim karakterom, sa životnim iskustvom, s ličnim simpatijama i antipatijama. Znam li ja što o njima? Ništa, osim njihove spoljašnosti. Evo ih sa desnog krila: Soltis, Rjabošapka, Vedenjejev, Jegorov, Jaščišin... Siva, bezbojna lica. Šta sam uradio da bih se svojom dušom dotakao njihovih duša, svojim *Ja* njihova *Ja*? – Ništa.“

Romašov se najedanput seti jedne kišovite večeri pozne jeseni. Nekolicina oficira s Romašovom u društvu sedela je u klubu i pila votku, kad uleti narednik devete čete Gumenjuk i, zadihan, viknu svom četnom komandiru:

– Doterali su regrute, vaše visokoblagorodstvo!...

Da, baš su ih doterali. Oni su stajali u dvorištu, zbijeni u gomilu na kiši, kao stado usplahirenih i poslušnih životinja, i nepoverljivo, ispod oka pogledali oko sebe. Ali su svi imali svoja osobena lica. Možda se to samo tako činilo zbog različitog odela? „Ovaj mora da je bio bravar“, mislio je tada Romašov, prolazeći kraj njih i gledajući im lica – „a ovaj je, svakako, veseljak i dobar harmonikaš. Ovaj je pismen, okretan i prepreden, brzo i skladno govori, možda je ranije bio kelner?“ I po svemu se videlo da su odista doterani, da su ih pre nekoliko dana s kuknjavom i plačem ispraćale žene i deca, da su se silom junačili i uzdržavali samo da ne zaplaču kroz pijani regrutski mamurluk... Ali prođe godinu dana, i oni stoje sad u dugačkom mrtvom redu – sivi, bezlični, ukočeni vojnici. Oni nisu hteli ići. Njihovo *Ja nije htelo*. Gospode, u čemu leži taj strašni nesporazum? Gde je početak tog čvora? Ili je sve to ono isto što i poznati pokušaj s petlom? Ako petlu naslone glavu pa sto, on se otima i leprša krilima. Povuku li mu kredom crtu preko kljuna, pa onda dalje po stolu, petao misli da je vezan, pa ostaje nepomičan, razrogačenih očiju, u nekom natprirodnom strahu.

Romašov dođe do kreveta pa se baci na njega.

„Šta, dakle, da radim?“ – strogo, čisto jetko zapita samoga sebe. „Da, šta upravo da radim? Da napustim službu? Ali, znam li ja što? Umem li što raditi? Najpre internat, na kadetski korpus, pa vojna škola i ovaj zatvoreni oficirski život… Da li sam kadgod znao za borbu, za nevolju? Nisam. Imao sam sve i, kao institutka, mislio da zemičke rastu na drvetu. Pokušaj, pa napusti službu. Odmah će te na prvom koraku samostalnog života progutati, propićeš se, pašćeš na dno. Stani! Ko je od oficira koje poznaješ svojevoljno napustio službu? Baš niko. Svi se oni grčevito drže svog oficirstva, pošto ni za šta drugo nisu i ne znaju ništa. A ako baš poneki i napusti službu, taj onda ide u izmašćenoj kapi i prosi: ‘*Eje la bonte… blagorodni ruski oficir… komprene vu…*[70]’ Ah, šta da radim! Šta da radim!…“

– Sužnju, sužnju! – zacvrkuta pod prozorom vedar ženski glas.

Romašov skoči s kreveta i dotrča do prozora. Napolju je stajala Šuročka. Zaklanjajući šakama oči sa strane od svetlosti, ona je naslonila svoje nasmejano sveže lice na staklo i govorila otegnuto:

– Ude-li-te su-žnju, si-ro-ma-hu…

Romašov htede da uhvati za kvaku, ali se seti da spoljašnji prozor još nije odlepljen. Tada, ponesen iznenadnom bujicom vesele odlučnosti, povuče iz sve snage krilo prozora. Ono popusti i s praskom se otvori, posuvši Romašovljevu glavu komadićima kreča i suvog gita. Svež vazduh, pun nežnog, finog i radosnog mirisa belih cvetova, kao potok pojuri u sobu. „Eto, kako ću! Ovako treba tražiti izlazak!“ – viknu u Romašovljevoj duši veseo, pobednički glas.

– Romočka! Ludače! Šta to radite?

On uze njenu malu ruku, pruženu kroz prozor, čvrsto utegnutu u mrku rukavicu, pa je odvažno ljubljaše gore, zatim dole, u zglavku, i najzad u okruglu jamicu iznad dugmića. On to dosad nikad nije činio, a ona kao da se nesvesno odala tom talasu zanosne odvažnosti, koja je iznenadno planula u njemu, nije se otimala njegovim poljupcima, već ga je samo gledala zbunjeno i začuđeno, smeškajući se.

– Aleksandra Petrovna! Kako da vam se zahvalim, mila moja?

– Ama šta je s vama, Romočka? Što se tako radujete? – zapita ona

[70] „Budite ljubazni… razumete li…“ (fr.)

smešeći se, ali još uvek gledajući radoznalo i netremice u njega. – Vaše oči blistaju. Čekajte, donela sam vam hlepčić, kao sužnju. Danas imamo divne piroške s jabukama, slatke... Stepane, donesite korpu.

On je gledao u nju svetlim, zaljubljenim očima, ne puštajući joj ruku – ona se opet nije otimala – i govorio je užurbano:

– Ah, da znate o čemu premišljam celo jutro... Kad biste samo znali! Ali o tome ćemo drugi put...

– Da, drugi put... Eno dolazi mi muž i gospodar... Pustite mi ruku. Kako ste samo neobični danas, Jurije Aleksejiču. Čak ste se i prolepšali.

Prozoru priđe i Nikolajev. On se mrgodno i ne baš ljubazno pozdravi s Romašovom.

– Hajde, Šuročka, hajde – požurivao je ženu. – Na šta li ovo liči, pobogu? Vi ste oboje poludeli. Ako dočuje komandant, neće biti dobro! Ta on je u pritvoru. Zbogom, Romašove. Dođite nam.

– Dođite, Jurije Aleksejiču! – ponovi i Šuročka. Ona se odmače od prozora, pa se odmah vrati i reče brzim šapatom:

– Slušajte, Romočka, zbilja nemojte nas zaboraviti. Vi ste mi jedini čovek s kojim sam kao s prijateljem. Čujete li? Samo, nemojte u mene buljiti takvim telećim očima. Inače neću da vas vidim. Molim vas, Romočka, nemojte uobražavati sebi. Vi i niste muškarac.

VII

U pola četiri posle podne dođe Romašovu pukovski ađutant poručnik Fedorovski. Beše to visok i, kao što govorahu dame u puku, naočit mlad čovek hladnih očiju s brkovima čiji su krajevi padali čak do ramena. Prema mlađim oficirima držao se odviše učtivo, ali strogo službeno, nije se ni s kim družio i imao je visoko mišljenje o svom položaju u službi. Četni komandiri ulagivali su mu se.

Stupivši u sobu, on letimično, zažmurivši, pogleda ceo bedni nameštaj Romašovljev. Potporučnik, koji je tada ležao na krevetu, brzo skoči i, crveneći u licu, stade užurbano da zakopčava kaput.

– Došao sam k vama po naredbi pukovskog komandanta – reče Fedorovski suvo – izvolite se obući i poći sa mnom.

– Oprostite… odmah ću… u običnom odelu? Ne zamerite, ja sam raskomoćen.

– Molim, ne ustežite se. Koporan. Ako dopustite, ja ću sesti.

– Ah, izvinite. Molim. Je li po volji čaja? – užurba se Romašov.

– Ne, hvala. Požurite se, molim vas.

On sede na stolicu ne skinuvši šinjel i rukavice, i dok se Romašov oblačio, uzbuđen, žureći se bez potrebe i zbunjen zbog svoje ne baš najčistije košulje, sedeo je celo vreme nepomično i uspravno, kao okamenjen, držeći ruku na balčaku.

– Ne znate zašto me zovu?

Ađutant sleže ramenima.

– Čudno pitanje. Otkud ja to mogu da znam? Vi ćete, svakako, bolje znati… Jeste li gotovi? Savetujem vam da kaiš provučete ispod epoleta, a ne odozgo. Vi znate da to komandant puka ne voli. Tako… A sad, hajdemo.

Pred vratima su stajala kola u koja su bila upregnuta dva krupna, uhranjena pukovska konja. Oficiri sedoše i krenuše. Iz učtivosti Romašov se držao više sa strane, da ne bi smetao ađutantu, a ovaj kao da to nije ni opažao. Na putu sretoše Vetkina, koji vojnički pozdravi ađutanta, ali odmah iza njegovih leđa dade Romašovu naročit komičan znak, kojim kao da je hteo reći: „Je li, brajko, potežu te?“ Sreli su još nekolicinu oficira. Neki su od njih gledali začuđeno Romašova, neki pažljivo, a nekoji kao s podsmehom, i on se i nehotice ježio od tih pogleda.

Pukovnik Šuljgovič nije odmah primio Romašova jer je bio neko drugi u njegovom kabinetu. Morao je da čeka u polumračnom predsoblju, gde se osećao miris jabuka, naftalina, sveže lakovanog nameštaja, i još nečeg naročitog, ne bi se reklo neprijatnog, na šta mirišu haljine i stvari u bogatim, urednim nemačkim porodicama. Čekajući u predsoblju, Romašov se nekoliko puta pogledao u zidnom ogledalu sa svetlim okvirom od jasenovine, i uvek mu se vlastito lice činilo ružno, nemilo bledo, nekako neprirodno, koporan odviše po-

haban, a epolete izgužvane.

Najpre se iz kabineta čuo samo potmuli jednoliki zvuk dubokog komandantovog basa. Reči se nisu razaznavale, ali se po srditim i zvučnim tonovima moglo zaključiti da pukovnik strahovito nekoga grdi, uporno, nepokolebljivo i ljutito. To je trajalo oko pet minuta. Zatim Šuljgovič najedanput ućuta, pa se začu nečiji drhtav, molećiv glas, i najedanput, posle trenutne pauze, Romašov jasno, sa svima nijansama, ču reči izgovorene strahovito oholo, s negodovanjem i prezirom:

– Šta mi bacate prašinu u oči? Deca? Žena? Pljujem ja na vašu decu! Najpre je trebalo pobrinuti se čime ćete hraniti decu, pre no što ste ih stekli. Šta? A sada: oprostite, gospodine pukovniče. Gospodin pukovnik tu nije ništa kriv. Treba da znate, kapetane, ako vas gospodin pukovnik ne izvodi sada pred sud, on se time ogrešujem o svoju dužnost. Šta-a-a? Izvolite ćutati! To nije greška, nego krivica. A vaše mesto nije u puku, nego je i sami znate gde. Šta?

Opet zatrepta plašljiv, molećiv glas, tako jadan da je izgledalo da u njemu nema ničeg ljudskog.

„Gospode, pa šta je to?“ – pomisli Romašov, koji se čisto prilepio uz ogledalo i gledao pravo u svoje prebledelo lice i nije ga video, osećajući kako mu je srce uzdrhtalo i bolno zakucalo. „Gospode, kako je ovo grozno!“

Taj molećivi glas govorio je dosta dugo. A kad prestade, ponovo zagrme duboki komandantov bas, ali sada spokojniji i mekši, kao da je Šuljgovič već izlio svoj gnev vičući i zadovoljio svoju žeđ za vlašću gledajući tuđe poniženje. On govoraše odsečno:

– Dobro. Poslednji put. Ali zapamtite: neka je ovo poslednji put. Jeste li razumeli? Utuvite to u svoju pijanu glavu. Ako još jedanput čujem da pijančite... Šta? Dobro, dobro, poznajem ja već vaša obećanja. Četu da ste mi spremili za smotru. To nije četa, nego javna kuća! Posle nedelju dana doći ću sam pa ću je pregledati... A sad, slušajte što ću vam reći: prva briga neka vam bude da nadoknadite novac vojnicima i da dovedete u red četne račune. Jeste li čuli? To da ste koliko sutra učinili. Šta? A šta se to mene tiče? Skinite novac makar s meseca... A sad vas, kapetane, ne mislim zadržavati dalje. Klanjam se.

Neko se neodlučno uzvrda po kabinetu i pođe prema izlazu na prstima, škripeći čizmama. Ali ga odmah zadrža komandantov glas,

koji postade odviše grub da bi bio prirodan:

– Stani! Ovamo, đavolska trago… Svakako žuriš Jevrejima, a? Menice da potpisuješ? Eh, luda glavo… Evo ti, pa neka te đavo nosi. Jedna, dve… pa eto i tri, četiri… Tri stotine. Više ne mogu. Vratićeš mi kad uzmogneš. Ih, kapetane, kakve to gadiluke pravite, do đavola! – razdera se pukovnik dižući glas u skali. – I više to da nikad niste činili! To je nisko!… A sad, marš, marš, marš! Do vraga! Moje poštovanje!

U predsoblje izlete sav crven, s graškama znoja na nosu i slepoočnicama, izobličen i zbunjen, mali kapetan Svetovidov. Desnu je ruku držao u džepu i grčevito šuštao novim novčanicama. Opazivši Romašova, on usitni korak, zakikota se neprirodno, komedijaški, i snažno stište svojom vlažnom, vrelom, drhtavom rukom njegovu. Oči su mu napregnuto i zbunjeno poigravale i kao da su pitale Romašova da li je čuo ili ne.

– Ljut je kao ris! – prošaputa on nehajno i ponizno i mahnu glavom u pravcu kabineta. – Ali ne mari! – Svetovidov se brzo i nervozno dvaput prekrsti. – Ne mari. Slava ti, gospode, slava ti, gospode!

– Bon-da-ren-ko! – viknu komandant puka, i zvuk njegovog silnog glasa najedanput ispuni sve zakutke kuće i čisto uzdrma tanke zidove predsoblja. On nikad nije upotrebljavao zvonce, već se uvek uzdao u svoje snažno grlo. – Bondarenko! Ima li još koga? Ako ima, zamoli neka uđe.

– Kao ris! – šapnu Svetovidov osmehnuvši se kiselo. – Zbogom, poručniče. Želim vam prijatno preznojavanje!

Na vrata izlete posilni, tipični komandantski posilni, s učtivooholim licem, masnim razdeljkom na jednoj strani glave, u belim končanim rukavicama, pa reče umiljatim i u isto vreme drskim glasom, gledajući malo žmiravo potporučniku pravo u oči:

– Njihovo visokoblagorodstvo mole vaše blagorodstvo.

On otvori vrata kabineta stojeći postrance i skloni se nazad praveći put. Romašov uđe.

Pukovnik Šuljgovič sedeo je za stolom u levom uglu od ulaza. Na sebi je imao siv domaći kaput, iz kojega je virila luksuzna bela košulja. Mesnate i crvene ruke ležale su mu na ručicama drvene naslonjače. Krupno staračko lice sa sedom kratkom oštrom kosom na glavi i sa sedom klinastom bradom bilo je strogo i hladno. Bezbojne svetle

oči gledahu neprijateljski. Kad se potporučnik pokloni, on kratko klimnu glavom. Romašov opazi u njegovom uvu srebrnu minđušu u obliku polumeseca s krstom, pa pomisli: „A ja tu minđušu dosad nisam video“.

– Nije lepo – poče komandant ričući basom, koji kao da mu je dolazio iz dubine trbuha, pa napravi dugačku pauzu. – Sramota! – nastavi on podižući glas. – Niste još ni počeli čestito da služite, a već vrdate. Imam puno razloga da budem nezadovoljan vama. Zaboga, kakav je to način? Komandant mu puka čini prigovor, a on, nesrećni zastavnik, žutokljunac, usuđuje se da odgovara koješta. To je bezobrazluk! – najednom viknu pukovnik tako jako da Romašov uzdrhta. – To je nečuveno, to je pokvarenost!

Romašov je gledao mračno u stranu i činilo mu se da ga nikakva sila na svetu ne bi mogla naterati da digne oči i pogleda pukovnika u lice. „Gde je moje *Ja*!“ – prođe mu podrugljivo kroz glavu. „Eto, moraš da stojiš u stavu mirno i da ćutiš“.

– Kako sam i od koga čuo, neću vam se ispovedati, ali mi je pouzdano poznato da pijete. To je gadno. Balavac, žutokljunac, tek što je izišao iz škole pa se opija u klubu kao poslednji obućarski kalfa. Ja, dragi moj, sve znam; ništa se od mene ne dâ sakriti. Poznato mi je mnogo, čak i ono što ne slutite. Ako baš hoćete da krenete nizbrdicom, od volje vam je. Samo vam poslednji put kažem: zapamtite moje reči. To uvek tako biva, prijatelju: počne se jednom čašicom, pa onda drugom, i dok si se osvrnuo, život se svršio pod tuđim plotom. Utuvite to dobro u glavu. I, sem toga, treba da znate da smo mi strpljivi, ali i anđeosko strpljenje ima svojih granica... Pazite, nemojte nas dovoditi u krajnost. Vi ste jedan, a oficirski zbor to je cela porodica. Znači, može se uvek pribeći i onom... za vrat, pa napolje iz društva.

„Stojim, evo, i ćutim“, pomisli Romašov tužno, gledajući neprestano u pukovnikovu minđušu, „trebalo bi da kažem kako ne cenim mnogo tu porodicu i kako sam spreman da je smesta napustim, da odem u rezervu. Da li da kažem? Hoću li smeti?“

Srce mu opet uzdrhta i poče da lupa, on čak učini nekakav slab pokret usnama i proguta pljuvačku, ali ostade i dalje nepomičan.

– Pa i vaše vladanje uopšte... – nastavi Šuljgovič oštro. – Vi ste, na primer, prošle godine, ne odsluživši ni godinu dana, tražili odsustvo. Spominjali ste bolest vaše majke i pokazivali mi nekakvo

njeno pismo… U redu, ja ne smem, razumete li, ne smem da ne verujem svom oficiru. Kad kažete – mati, pa dobro, neka je i tako. Svašta biva. Ali znate – sve to, jedno s drugim, i, razumete…

Romašov je već odavno osećao kako mu je najpre jedva primetno, a posle sve jače počelo drhtati koleno desne noge. Najzad je ovo nehotično nervozno drhtanje kolena postalo tako jako da je drhtao skoro celim telom. To je za Romašova bilo vrlo nelagodno i neprijatno, i on je sa stidom pomislio da će Šuljgovič to drhtanje smatrati kao da ga se boji. Ali čim pukovnik poče govoriti o njegovoj majci, njemu, kao vreo omamljujući potok, pojuri krv u glavu i drhtavica namah prestade. Prvi put pogleda gore, pa onda uporno Šuljgoviču između veđa, s mržnjom, s odlučnim i – to je on i sam osetio na svome licu – drskim izrazom, koji kao da je najedanput uništio ogromno rastojanje između malog potčinjenog i groznog starešine. Cela soba najednom potamne, kao da su se spustile zavese na prozorima. Duboki glas komandantov propade u neku nemu dubinu. Nastade trenutak strašnog mraka i tišine – bez misli, bez volje, bez svakih spoljašnjih utisaka, skoro bez svesti, sem jedinog i strašnog uverenja da će se ovog trenutka dogoditi nešto besmisleno, užasno, nepopravljivo. Čudan, čisto tuđ glas kao da najedanput šapnu Romašovu u uvo: „Ta smesta ću ga udariti!“

I Romašov skrenu polako pogled na mesnati, veliki starački obraz, na srebrnu minđušu u uvu s krstom i polumesecom. Zatim vide, kao u snu, a da nije mogao shvatiti, kako se u Šuljgovičevim očima pokazivahu naizmence čuđenje, strah, briga, sažaljenje… Bezuman, neizbežan talas, koji je tako strahovito i elementarno preplavio Romašovljevu dušu, najedanput splasnu, rasplinu se i povuče se nekud u daljinu. Romašov uzdahnu jako i duboko, kao da se budio iz sna. I sve odjednom postade u njegovim očima obično, svakidašnje.

Šuljgovič je zbunjeno pokazivao na stolicu i govorio s grubom neočekivanom dobrotom:

– Ih, do vraga… kako ste osetljivi!… Ta sedite, đavo vas odneo! Pa da… svi ste vi takvi. Gledate me kao divlju zver. Izdire se starkelja bez potrebe i razloga, vrag ga odneo. A ja vas – u njegovom dubokom basu osetili su se topli, uzbuđeni tonovi – ja vas, bogami, sve, dragi moj, volim kao decu svoju. Mislite li zar da ja ne trpim mnogo štošta zbog vas? Ne patim? Eh, gospodo, kako me ne razumete! Pa dobro, razljutio sam se, malo sam u ljutini i preterao, i zar se zbog toga tre-

ba odmah srditi na starca? Eh, što ti je omladina. Nego, da se pomirimo, pa kraj. Pružite ruku. A sad hajdemo na ručak.

Romašov se ćutećke pokloni i stište pruženu ruku, veliku, punačku, hladnu ruku. Osećanje uvrede je prošlo, ali mu nije bilo lakše. Posle današnjih jutarnjih ozbiljnih i ponositih misli osećao se sada kao jadno dete, kao bledunjavo đače, kao nemilo, plašljivo, zapušteno derište; on se stideo toga prelaza. Stoga je, idući za pukovnikom u trpezariju, pomislio o sebi, po svojoj navici, u trećem licu: „Mračne misli brazdahu mu čelo".

Šuljgovič nije imao dece. Za sto dođe njegova žena, puna, krupna, dostojanstvena i ćutljiva dama, bez vrata, s mnogim podvaljcima. I pored cvikera i oholog pogleda, njeno lice bilo je priprosto i izgledalo kao da je od testa na brzu ruku ispečeno, a mesto očiju kao da su stavili dve bobice suvog grožđa. Za njom, često stružući nogama, dobaulja mati pukovnikova, u dubokim godinama, mala, gluva, ali još držeća, jetka i vlastoljubiva starica. Zagledajući Romašova od glave do pete, netremice i bez ustezanja, preko naočara, ona mu pruži svoju malu, potamnelu suvu ruku, koja je ličila na svetačke mošti, i gurnu mu je čak na usne da je poljubi. Zatim se starica okrenu pukovniku i zapita, kao da su samo njih dvoje u trpezariji:

– A ko je ovo? Ne sećam se nešto.

Šuljgovič sastavi dlanove kao trubu i viknu kroz njih starici na uvo:

– Potporučnik Romašov, mamice. Valjan oficir... pravi ratnik i junak... Iz kadetskog korpusa... Ah, da! – seti se on najedanput. – Ta vi ste, potporučniče, čini mi se, iz Penze, kao i mi?

– Tako je, gospodine pukovniče, iz Penze sam.

– Da, da... Sad mi tek pade na pamet. Pa to smo mi zemljaci. Iz narovčatskog sreza, čini mi se?

– Tako je. Otuda sam.

– Pa da... Kako sam samo mogao zaboraviti? Narovčat, za koga se kaže: „Narovče, kočevi ti samo štrče". A mi smo iz insarskog sreza. Mamice! – zatrubi joj opet na uvo – potporučnik Romašov je naš, Penzenac!... Iz Narovčata! Zemljak!

– A-a! – starica značajno nabra obrve. – Tako, tako... Baš i ja mislim... Znači, vi ste sin Sergeja Petroviča Šiškina?

– Mamice! Varate se! Potporučnikovo je ime Romašov, a ne

Šiškin!…

– Da, da, to i ja velim… Sergeja Petroviča nisam poznavala… Samo po čuvenju. A Petra Petroviča, njega sam često viđala. Bili smo susedi po imanju. Radujem se, mladiću… To je pohvalno od vaše strane.

– Sad je počela da lupeta, stara čegrtaljka – reče pukovnik poluglasno, s grubom dobrodušnošću. – Sedite, potporučniče… Poručniče Fedorovski! – viknu on prema vratima. – Svršavajte poslove, pa dođite da popijemo po jednu votku!

U trpezariju uđe brzo ađutant, koji se, po običaju ustaljenom u mnogim pukovima, hranio kod komandanta. Meko i slobodno zveckajući mamuzama, priđe on malom zasebnom stočiću od majolike sa zakuskom, nasu čašicu votke, pa je bez žurbe ispi i poče mezetiti. Romašov oseti zavist prema njemu i neko smešno, snishodljivo poštovanje.

– Je li po volji malo votke? – zapita Šuljgovič. – Pa vi pijete?

– Ne. Hvala lepo. Nisam za piće – odgovori Romašov promuklim glasom pa se nakašlja.

– To je lepo od vas. To je najbolje. Želeo bih da i ubuduće tako bude.

Ručak je bio obilan i ukusan. Videlo se da pukovnik i pukovnikovica, kako nemaju dece, imaju samo jednu nevinu strast: da dobro jedu. Ručak se sastojao iz mirišljave supe od mladoga povrća i zeleni, pečene deverike s kašom, dobro kljukane domaće patke i špargle. Na stolu su stajale tri boce s belim i crnim vinom i maderom, doduše, načete i zatvorene zapušačima sa srebrnim figurama, ali skupe, poznatih stranih maraka. Pukovnik, kome nedavni gnev kao da je povećao apetit, jeo je naročito slatko i tako lepo da ga je milina bilo gledati. Celo se vreme prijatno i dosta grubo šalio. Kad se iznela špargla, učvršćujući bolje za okovratnik kaputa besprekorno beo uštirkan salvet, reče veselo:

– Da sam car, samo bih šparglu jeo.

Ali malopre, kad se jela riba, nije se mogao uzdržati, već je doviknuo Romašovu starešinskim glasom:

– Potporučniče! Izvolite ostaviti nož na stranu. Riba i faširano meso jedu se samo viljuškom. Nije lepo! Oficir treba da ume jesti, jer svako može biti pozvan za carski sto. Zapamtite.

Romašov je sedeo za ručkom dosta nespretno, spleten, ne znajući kuda će s rukama, i ponajviše ih je držao pod stolom igrajući se resama stolnjaka. On se već odavno odvikao od čestitog porodičnog života, od pristojnog i udobnog domaćeg nameštaja, od reda za stolom. I neprestano ga je mučila jedna te ista misao: „Ta to je gadno, to je takav kukavičluk i takva slabost od mene što nisam mogao da odbijem ovaj ručak, koji me toliko ponižava. Ali ja ću smesta ustati, pokloniti se svima i otići. A oni neka misle šta hoće. Valjda me neće pojesti? Neće mi oteti dušu, misli, svest? Hoću li otići?“ I opet, sa strahom u srcu, bled od unutrašnjeg uzbuđenja, ljuteći se na samog sebe, oseti da nije kadar to da učini.

Već se spustio sumrak kad iznesoše kavu. Rumeni, kosi sunčevi zraci pokuljaše kroz prozor i zatreperiše kao svetle bronzane pege na tamnim tapetama, na čaršavu, kristalu i na licima onih što su za stolom. Svi su ćutali obuzeti lepotom i čari ovog večernjeg trenutka.

– Kad sam ja bio zastavnik – poče najedanput Šuljgovič – bio nam je komandant brigade general Fofanov. Krasan starčić, ratni oficir, i čini mi se da je bio kantonista.[71] Sećam se, ponekad bi za vreme smotre prišao dobošaru – a strašno je voleo doboš – prišao bi i rekao: „De, brate, dobuj mi nešto melanholično“. Da. Dakle, taj general, kad god bi imao goste, odlazio bi uvek da spava tačno u jedanaest. Obično se okrene gostima i rekne: „E, gospodo, vi sad jedite, pijte, veselite se, a ja idem u Neptunov zagrljaj“. Gosti ga isprave: „U Morfejev, vaše prevashodstvo?“ – „Ta svejedno: iz iste su mineralogije...“ Tako ću i ja sada, gospodo. – Šuljgovič se diže i prebaci salvet na naslon stolice – i ja, dakle, odlazim u zagrljaj Neptunov. Slobodni ste, gospodo oficiri.

Oficiri stadoše mirno.

„Gorak, ironičan osmeh ukaza se na njegovim tankim usnama“, pomisli Romašov, ali samo pomisli, zato što mu je lice bilo u ovom trenutku jako jadno, bledo i ružno učtivo.

Romašov se opet vraćao kući sa osećanjem usamljenosti, neveseo i kao čovek koji je zalutao u nekom tuđem, mračnom i neprijateljskom kraju. Opet je na zapadu, u sivim nagomilanim teškim oblacima, gorela rumeno-žuta večernja svetlost, i Romašovu se opet

. . . .

[71] Kantonista – u carskoj Rusiji u prvoj polovini XIX veka vojnički sin koji je dužan da služi u vojsci.

privićao daleko za horizontom, preko kuća i polja, divan fantastičan grad sa životom punim lepote i sreće.

Napolju se brzo spuštao mrak. Drumom su sa piskom jurila jevrejska deca. Negde je kraj kuća, na kapijama i vratima, zvonio radostan ženski smeh, zvonio je neprekidno i uzbuđeno, s nekim toplim, radosnim drhtanjem kao što zvoni samo u rano proleće. I u Romašovljevoj se duši, zajedno s melanholičnom, tihom setom, poćeše rađati neobične, mutne uspomene i žalost za srećom, koje nikad nije bilo, i za nekadašnjim, mnogo lepšim prolećima, a u srcu mu se budila nejasna slatka slutnja buduće ljubavi...

Stigavši kući, zatekao je Hajnana u njegovoj mračnoj sobici pred Puškinovim poprsjem. Veliki pesnik bio je sav premazan uljem, i sveća, koja je gorela pred njim, bacala je sjajne tačke na njegov nos, debele usne i žilavi vrat. Hajnan je na turski način sedeo na trima daskama, koje mu zamenjivahu krevet, njihao se napred i nazad mrmljajući nešto otegnuto i monotono.

– Hajnane! – zovnu ga Romašov.

Posilni se trže, skoči s kreveta i stade mirno. Na njegovom licu se ogledao strah i zabuna.

– Alah? – zapita Romašov prijateljski.

Čeremisove ćosave usne razvukoše se u širok osmejak, i pri svetlosti sveće zasijaše mu divni beli zubi.

– Alah, gospodine potporučniče!

– No, no... Sedi, samo sedi. – Romašov ga prijateljski potapša po ramenu. – Svejedno je, Hajnane, ti imaš alaha, i ja imam alaha. Jedan je, prijatelju, alah svih ljudi.

„Krasno momče“, pomisli Romašov, idući u sobu. „A ja ne smem ni ruku da mu pružim. Da, ne mogu, ne smem. O, do vraga sve! Od danas ću se sam i svlačiti i oblačiti. Svinjarija je primoravati drugog čoveka da to umesto tebe radi.“

Te večeri Romašov nije hteo otići u klub, već je izvadio iz ormana debelu išpartanu svesku ispisanu sitnim neujednačenim rukopisom, pa je pisao do duboko u noć. To je bila treća pripovetka koju je pisao Romašov, s naslovom: „Poslednji sudbonosni debi“.[72] Potporučnik se

[72] Dok je bio u Aleksandrovskoj vojnoj školi Kuprin je napisao svoju prvu pripovetku „Poslednji debi“.

stideo svojih književnih radova, pa nije nikome na svetu hteo spomenuti o njima.

VIII

Kasarna za smeštaj puka počela se zidati tek pre kratkog vremena, preko železničke pruge, na kraju palanke, na takozvanim utrinama, a dok nije bila gotova, puk je sa svima svojim ustanovama bio razmešten po privatnim stanovima. Oficirski klub nalazio se u omanjoj prizemnoj kući sazidanoj u obliku slova „G“: na dužoj strani, pruženoj niz ulicu, nalazile su se dvorana za igranje i gostinska soba; a na kraćoj strani, koja se pružala u prljavo dvorište, bile su trpezarija, kuhinja i sobe za oficire prolaznike. Ova dva dela bila su spojena nekim zamršenim uzanim hodnikom koji se sastojao od nekoliko odeljenja; svako je bilo vezano vratima sa drugim, i tako se stvorio niz sobica koje su služile za bife, bilijar, kartanje, predsoblje i oblačionicu za dame. Pošto su sve ove sobe, sem trpezarije, obično bile prazne i nikad se nisu vetrile, to se u njima osećao vlažan, nakiseo vazduh, kao u podrumu, i neki naročiti zadah od starog štofa, koji je pokrivao nameštaj.

Romašov je došao u klub u devet sati. Pet-šest neoženjenih oficira već je stiglo, ali od dama niko. Među njima odavno je postojalo čudno takmičenje u poznavanju „dobrog tona“; po tom je „tonu“ bilo nezgodno za damu da dođe među prvima na bal. Svirači su već sedeli na svojim mestima u staklenom tremu koji se spajao sa dvoranom velikim prozorom sa više okana. U dvorani su po zidovima između prozora gorele sveće u čiracima sa tri kraka, a sa tavanice se spuštao luster s kristalnim drhtavim pločicama. Zbog jarke svetlosti ova velika soba s golim zidovima, oblepljenim belim tapetama, s tonet-stolicama sa strane i zavesama od tila na prozorima izgledala je naročito prazna.

U sobi za bilijar igrali su sa pet kugli u pivo dva bataljonska ađutanta poručnici Bek-Agamalov i Olizar, koga su svi u puku zvali gro-

fom Olizarom. Olizar – dugajlija, vitak, zalizan, napomađen – mlad starac s golim, ali zbrčkanim, uobraženim licem, celo je vreme, kao iz rukava, sipao dosetke. Bek-Agamalov je gubio i ljutio se. Njihovu je igru, sedeći na prozorskoj dasci, posmatrao kapetan II klase Leščenko, mrzovoljan čovek od svojih četrdeset pet godina, koji je mogao samo svojim izgledom da izazove žalost; sve je kod njega, i na licu i figuri, bilo opušteno, s izgledom beznadne melanholije: visio mu je dugačak, mesnat i kao paprika crven mlitav nos; visila su mu niz podvaljak dva tanka, ufitiljena brka; obrve se spuštale od povija do slepoočnica i davale očima stalno plačan izraz; čak je i stari kopo-ran visio na njegovim spuštenim ramenima i upalim grudima kao na čiviluku. Leščenko niti je pio niti se kartao, čak nije ni pušio. Ali je imao čudno, mnogima nerazumljivo zadovoljstvo da se uvek gura u sobi za kartanje ili u sobi za bilijar iza leđa igrača, ili da bude u trpe-zariji kad god bi se tamo pijančilo. Znao je presedeti tamo po čitave sate, ćutljiv i žalostan, ne proslovivši ni rečce. Na to se behu svi navi-kli u puku, i nikakva se igra ni pijanka nije mogla zamisliti bez ćutlji-vog Leščenka.

Pozdravivši se sa tri oficira, Romašov sede kraj Leščenka, koji se učtivo pomače u stranu, pa uzdahnu i pogleda mladog oficira setnim i odanim psećim pogledom.

– Kako je Marija Viktorovna, je li zdrava? – zapita Romašov onim odrešitim i hotimice jakim glasom kakvim se razgovara s gluvim lju-dima koji teško shvataju i kojim su sa Leščenkom govorili svi u puku, pa čak i zastavnici.

– Hvala, dragi moj, – s teškim uzdahom odgovori Leščenko. – Nešto je nervozna... Takva su vremena danas.

– Pa što niste i nju doveli? Ili, možda, Marija Viktorovna i ne misli danas doći?

– Ah, to ne. Kako ne bi došla. Doći će i ona, dragi moj. Samo, znate, nije bilo mesta u kočijama. Uzela je zajedno sa Raisom Alek-sandrovnom kočije, a meni su, dragi moj, rekle: „Prljave su ti čiz-metine, pa ćeš nam uprljati haljine“.

– Karambol u sredini! Vanredan potez! Izvadi kuglu iz mreže, Bek! – viknu Olizar.

– Prvo je ti ubaci tamo, pa ću je ja posle izvaditi – odazva se srdi-to Bek-Agamalov.

Leščenko uze u usta mrke krajeve svojih brkova, pa ih zamišljeno

stade gristi.

– Hteo bih vas zamoliti za nešto, dragi moj Jurije Aleksejiču, – poče on molećivo i zastajući. – Danas ste vi, čini mi se, aranžer igara?

– Jesam, đavo da ih nosi! Mene su odredili. Hteo sam se izvući kod pukovskog ađutanta, pa sam mislio čak i raport da napišem da sam bolestan. Ali zar se da s njime razgovarati? „Podnesite", veli, „lekarsko uverenje."

– Pa zato sam vas i hteo zamoliti, dragi moj, – nastavi Leščenko umiljatim glasom. – Udesite da ne sedi mnogo sama za vreme bala. Neka joj bude. Znate, ja vas to molim kao druga.

– Marija Viktorovna?

– Ta da. Molim vas.

– Žuti duble u kut. Biće tačno kao u apoteci – reče Bek-Agamalov.

Pošto je bio malog rasta, morao je da se pri igranju izdiže i trbuhom naslanja na bilijar. Od naprezanja bio je crven u licu, a na čelu su mu nabrekle dve žile u obliku slova I i sastavile se oko novija.

– Žamais! – samouvereno ga pecnu Olizar. – To čak ni ja ne mogu.

Štap Agamalovljev kliznu sa suvim treskom po kugli, ali se kugla ne mače s mesta.

– Kiks! – uzviknu Olizar radosno i zaigra kankan oko bilijara. – Hrčeš li kad spavaš, dušo moja?

Agamalov lupnu debljim krajem štapa o pod.

– Nemoj mi govoriti pod ruku! – uzviknu on sevajući crnim očima. – Inače neću igrati.

– Ne srdi se, dušo, krv ćeš pokvariti. „Modiskinju" u kut!...

Romašovu pritrča jedan od ordonanasa određenih da dežuraju u predsoblju, da dočekuju prispele dame i da im prihvataju kapute.

– Vaše blagorodstvo, gospođa vas zove u salu.

U sali su polako hodale gore-dole tri dame što su malopre stigle. Sve tri behu postarije. Najstarija, žena pukovskog intendanta, Ana Ivanovna Migunova, oslovi Romašova strogim i maznim glasom, prkosno otežući poslednje slogove reči i značajno klimajući glavom,

kao prava svetska dama:

– Potporučniče Romašo-ove! Naredite neka se svira nešto, da slušamo. Moli-im vas…

– O, vrlo rado! – Romašov se pokloni i ode sviračkom prozoru. – Zisermane, – viknu on starešini orkestra – raspali nešto da slušamo!

Kroz otvoren prozor hodnika odjeknuše prvi zvuci uvertire iz „Života za cara“[73] a plamenovi sveća zanjihaše se u taktu s tim zvucima.

Dame su se postepeno prikupljale. Romašov je ranije, pre godinu dana, neobično voleo ove trenutke pred bal, kada je, po svojoj aranžerskoj dužnosti, u predsoblju dočekivao dame. Kako su mu tajanstvene i dražesne izgledale one tada, kada su se, uzbuđene svetlošću, svirkom i očekivanjem igranke, s veselom užurbanošću oslobađale svojih kapuljača, krznenih okovratnika i bundica. Zajedno sa ženskim smehom i glasnim ćaskanjem tesno predsoblje bi se počelo puniti dahom zime, mirisa, pudera i glase-rukavica – jedva primetnim, duboko uzbuđujućim mirisom nagizdanih i lepih žena pred bal. Kako mu sjajne i zaljubljene izgledahu njihove oči u ogledalima, pred kojima su na brzinu popravljale svoje frizure! Kako su prijatno šuštale njihove suknje! Kakva čar beše u dodiru njihovih malih ručica, šalova i lepeza!…

Sada je nestalo te čari i, Romašov je to znao, nestalo zauvek. On je sa nekim stidom sada pojmio da je u toj čari bilo mnogo štošta pozajmljeno iz loših francuskih romana, u kojima se stalno opisuje kako su Gustav i Arman, došavši na bal u rusko poslanstvo, prolazili kroz hol. Takođe je znao da pukovske dame godinama nose jednu istu „prazničnu“ haljinu, mučeći se da je preprave za naročito svečane večeri, i da rukavice čiste benzinom. Bila mu je smešna i pretenciozna njihova strast prema raznim šalčićima, ogromnom lažnom dragom kamenju, perju i obilju traka: u svemu se tome ogledala nekakva neukusna, dronjava raskoš domaće proizvodnje. Upotrebljavale su masna belila i rumenila, ali do naivnosti nevešto i grubo: kod nekih je od tih sredstava lice dobijalo zloslutan modrikast odsjaj. Ali je najneprijatnije bilo Romašovu što je on, kao i svi u puku, znao zakulisne strane svakog bala, svake haljine i skoro svake koketne reče-

[73] Poznata opera Mihaila Glinke „Ivan Susanjin“, čiji je naslov na zahtev cara Nikole I promenjen u „Život za cara“.

nice; znao je da se iza svega toga krije jadno siromaštvo, napori, dovijanja, spletke, uzajamna mržnja, provincijsko nemoćno podražavanje visokog društva i, najzad, dosadne, banalne ljubavne veze...

Dođe i kapetan Talman sa ženom: oboje vrlo visoki, čvrsti; ona – nežna, puna, bujna plavuša, on – sa crnpurastim razbojničkim licem, neprekidnim kašljem i promuklim glasom. Romašov je unapred znao da će Talman odmah izgovoriti svoju uobičajenu frazu, i on je odista, prelećući okolo svojim ciganskim očima, prošištao:

– Igraju li vinta, potporučniče, u kartaškoj sobi?

– Još ne. Svi su u trpezariji.

– Još ne? Znaš, Sonjice, ja idem... u trpezariju... da prelistam „Invalida“. A vi, dragi Romašove, pričuvajte je... pa odigrajte tamo s njome kakvu kadrilenciju.

Zatim uleti u predsoblje porodica Likačevih – čitavo jato lepuškastih, veselih i tepavih gospođica s materom na čelu, jednom malom živahnom ženom, koja je u svojoj četrdesetoj godini igrala neumorno i koja je stalno rađala decu – „između drugog i trećeg kadrila“ – kao što je govorio o njoj pukovski dosetljivac Arčakovski.

Gospođice, vrskajući na razne načine, smejući se i prekidajući jedna drugu, saleteše Romašova:

– Zašto niste dolazili k nama?

– Capkun, capkun, capkun!

– Lđavi ste, lđavi!

– Capkun, capkun!

– Pozivam vas za p'hvi kadhil.

– *Mesdames*!... *Mesdames*!... – govorio je Romašov praveći se silom ljubazan kavaljer i pozdravljajući na sve strane.

U tom trenutku slučajno pogleda u vrata i opazi kroz staklo mršavo lice Raise Aleksandrovne Peterson, debelih usana, u beloj marami koja je kao kutija stajala preko šešira. Romašov brzo, kao deran, strugnu u salu. Ali ma koliko da je bio kratak ovaj trenutak i ma koliko da je hteo Romašov uveriti sebe da ga Raisa nije opazila – ipak je bio zabrinut; u izrazu malih očiju njegove ljubavnice učinilo mu se kao da vidi nešto novo i nemirno, nekakvu svirepu, zlobnu i sigurnu pretnju.

On uđe u trpezariju. Tamo se već skupilo mnogo sveta; skoro sva

mesta za dugačkim, mušemom pokrivenim stolom behu zauzeta. Plav duvanski dim kolutao se u vazduhu. Iz kuhinje je zaudaralo na zagorelo maslo. Dve-tri grupe oficira već su počele da piju i mezete. Neki su čitali novine. Gust i raznovrstan žagor slivao se sa zvekom noževa, praskom bilijarskih kuglica i lupom kuhinjskih vrata. Na nogama se osećala hladnoća iz hodnika.

Romašov nađe poručnika Bobetinskoga i priđe mu. Bobetinski je stajao kraj stola, gurnuvši ruke u džepove svojih čakšira, dizao se na prste pa se spuštao na pete i žmirkao očima zbog dima od cigarete. Romašov ga povuče za rukav.

– Šta je? – okrenu se on i, izvadivši jednu ruku iz džepa, ne prestajući da žmiri, otmeno zasuka dugi riđi brk, koso pogleda u Romašova i diže lakat uvis. – A-a! Vi ste? Drago mi je...

On je uvek govorio nekim usiljenim, izveštačenim tonom, ugledajući se, po njegovom mišljenju, na gardijsku zlatnu omladinu. Imao je visoko mišljenje o sebi, smatrao je sebe za dobrog znalca konja i žena, vanrednog igrača i otmenog čoveka iz visokog društva i, mada mu je bilo tek dvadeset četiri godine, smatrao je sebe za preživela i razočarana čoveka. Stoga je ramena uvek držao pozerski uzdignuto, rđavo je govorio francuski, hodao tromim hodom i u govoru pravio klonule, nemarne gestove.

– Molim vas, dragi Petre Fađejeviču, aranžirajte danas umesto mene – zamoli ga Romašov.

– *Me, mon ami*! – Bobetinski uzdignu ramena i obrve, pa pogleda blesavo. – Ali... prijatelju, – prevede on na ruski. – Zbog čega? *Purkua*? Bogami, vi me... kako se to kaže?... Vi me začuđujete!...

– Molim vas, prijatelju...

– Stanite... Prvo, bez familijarnosti. Šta je to – dragi prijatelju, ovaj, onaj, *e setera*?

– Ali molim vas, Petre Fađejeviču... Boli me glava... i grlo... baš ne mogu.

Romašov je dugo i uporno molio druga. Najzad se reši čak da laska. Ta niko u puku ne ume tako lepo i raznovrsno da aranžira igru kao Petar Fađejevič. I, sem toga, molila je to čak i jedna dama...

– Dama?... – Bobetinski napravi rasejano i melanholično lice. – Dama? Prijatelju, u mojim godinama... – On se nasmeja sa nekom izveštačenom gorčinom i razočaranjem. – Šta je žena? Ha, ha, ha...

In enigm![74] Pa dobro, neka, pristajem... Ja pristajem.

I istim razočaranim tonom najednom dodade:

– *Mon šer ami*, nemate li... kako da kažem... tri rublje?

– Na žalost!... – uzdahnu Romašov.

– Bar jednu?

– Hm!...

– *Dezagreabl...*[75] Šta možeš. Onda hajdemo na jednu votku.

– Avaj! Ta ni kredita nemam, Petre Fađejeviču.

– Tako? O, *povr anfan!...*[76] Ne mari, hajdemo ipak. – Bobetinski napravi širok i nemaran gest velikodušnosti. – Ja vas pozdravljam.

U trpezariji je, međutim, razgovor postajao sve glasniji i ujedno zanimljiviji za sve prisutne. Razgovaralo se o oficirskim dvobojima, koji su baš u to vreme bili dozvoljeni, i mišljenja behu podeljena.

Glavnu je reč vodio poručnik Arčakovski, ličnost dosta sumnjiva, možda čak i varalica u kartanju. O njemu se u potaji pričalo da je, pre no što je stupio u puk, dok je bio u rezervi, služio kao nadzornik neke poštanske stanice, pa je izveden pred sud što je pesnicom ubio poštanskog kočijaša.

– Dueli su lepa stvar za gardu, za one razne probisvete i vetropire – poče Arčakovski grubo – ali kod nas... Pa dobro, ja sam čovek neoženjen... uzmimo, ja i Vasilije Vasilič Lipski napijemo se u klubu i ja ga u pijanstvu ošamarim. Šta onda treba da radimo? Ne ushte li da podeli megdan sa mnom, leteće iz puka; i sad nastaje pitanje: šta će jesti njegova deca? A iziđe li na dvoboj, mogu mu, recimo, prosvirati kuršum kroz trbuh, pa i opet neće imati deca šta da jedu... Sve je to glupost.

– Ovaj... stani... pričekaj – prekinu ga stari i pijani potpukovnik Leh, držeći u jednoj ruci čašicu, a šakom druge praveći slabe pokrete u vazduhu. – A znaš li ti šta je to čast uniforme?... E, brate moj, to je stvar... Čast, to je, brate... Sećam se, bio je jedan događaj u našem Temrjuškom puku hiljadu osamsto šezdeset druge godine.

. . . .

[74] Zagonetka! (Fr.)

[75] Nezgoda... (Fr.)

[76] O, jadno dete!... (Fr.)

– Ta tim vašim događajima nikad kraja – slobodno ga prekinu Arčakovski. – Još ćete nam pričati i ono što je bilo pre potopa.

– Eh, bratac... Nemoj da si tako bezočan... Ti si još dete, a ja, o-vaj... Bio je, kažem, događaj...

– Samo se krvlju spira mrlja uvrede – umeša se naduto poručnik Bobetinski i, kao petlić, izdiže ramena uvis.

– Ovaj, bio tako kod nas zastavnik Soluha pokuša da nastavi Leh.

Iz bifea iziđe komandir prve čete, kapetan Osatči, i priđe stolu.

– Čujem da je razgovor o dvobojima. Zanima me da čujem – reče on dubokim, ričućim basom, koji je nadvikao sve glasove. – Pozdravljam vas, gospodine potpukovniče. Klanjam se, gospodo!

– A, Kolose Rodoski, – ljubazno ga pozdravi Leh. – Ovaj... sedi ovde do mene, statuo... Bi li malo votke? Da pijemo zajedno...

– Te još kako! – odgovori Osatči dubokom oktavom.

Ovaj je oficir uvek činio čudan i neprijatan utisak na Romašova, pobuđujući u njemu osećanje nalik na strah i radoznalost. Osatči je, kao i pukovnik Šuljgovič, ne samo u puku no i u celoj diviziji bio poznat zbog svog neobičnog i lepog glasa, zbog visokog rasta i strahovite telesne snage. Bio je poznat i zbog svog retkog poznavanja strojne službe. Njega su ponekad, po potrebi službe, premeštali iz jedne čete u drugu, i za nepune pola godine znao je da od najraspuštenijih, najzanemarenijih jedinica načini nešto nalik na skladnu i tačnu ogromnu mašinu koja drhće i strepi pred svojim starešinom. Njegov mađijski uticaj i vlast behu za drugove utoliko nepojmljiviji što on nikad nije nikoga tukao, već je vrlo retko, u izuzetnim slučajevima, psovao.

Romašov je uvek u njegovom lepom i mračnom licu – čiju je bledoću pojačavala crna, gotovo modra kosa – nazirao nešto uzdržano, napregnuto i okrutno, nešto što nije svojstveno čoveku, nego kakvom velikom, snažnom zveru. Često, posmatrajući ga kradimice odnekud iz daljine, Romašov je zamišljao kakav tek mora ovaj čovek izgledati kad se razljuti i, misleći o tome, bledeo je od straha i stiskao svoje prste koji su mu se hladili. I sada je netremice gledao kako ovaj samouveren, jak čovek mirno seda kraj zida na učtivo ponuđenu mu stolicu.

Osatči ispi votku, zagrize rotkvicu, koja krcnu, i zapita ravnodušno:

– Pa, do kakvog je rezultata došao slavni zbor?

– Eto, brate, baš sada pripovedam... Bio tako slučaj kad sam služio u Temrjuškom puku. Poručnik fon Zon – vojnici su ga zvali „Pod-Zvon“ – jednom u klubu... – poče da priča Leh.

Ali ga prekide Lipski, kapetan II klase od svojih četrdeset godina, rumen, gojazan, koji je, i pored svojih godina, bio u oficirskom zboru neka vrsta komedijaša, i ko zna zašto uzeo čudan i smešan ton razmaženog, ali od svih voljenog dečaka-spadala.

– Dopustite, gospodine kapetane, da ukratko ispričam. Evo, poručnik Arčakovski veli da je dvoboj glupost. „Treba“, veli, „kao kod nas u bogosloviji: dvaput po tikvi, pa kvit.“ Posle je govorio poručnik Bobetinski i branio krvavi dvoboj. A za njim je gospodin potpukovnik uzalud pokušavao da nam ispriča događaj iz svog ranijeg života, ali mu dosad nije pošlo za rukom da ga dovrši. Pa i potporučnik Mihin htede uzgred još u početku razgovora da kaže svoje mišljenje, ali zbog slabog glasa i njemu svojstvene čedne stidljivosti njegovo se mišljenje nije ni saslušalo.

Potporučnik Mihin, malen, upalih prsiju mladić, crnpurasta, pegava i hrapava lica, na kome su bojažljivo, čisto unezvereno, gledale nežne tamne oči, najedanput pocrvene do ušiju.

– Hteo sam samo, gospodo... Možda se, gospodo, i varam – progovori on mucajući i zbunjeno čupkajući svoje golobrado lice. – Ali, moje je mišljenje, to jest ja držim... da bi u svakom konkretnom slučaju valjalo dobro ispitati stvar. Ponekad je dvoboj potreban – to je neosporno – i u tom slučaju svako bi od nas izašao na megdan. To je bezuslovno. Ali, znate, ponekad, ovaj... možda se viša čast sastoji u tome da se... ovaj... oprosti. Ali ja ne znam kakvi bi se još slučajevi mogli desiti... da...

– Eh vi, Dekadente Ivanoviču, – grubo odmahnu rukom Arčakovski. – Vama još treba cucla!

– Ta pustite me, braćo, da i ja kažem svoju!

Nadjačavši sve svojom moćnom glasinom, progovori Osatči:

– Svaki dvoboj, gospodo, treba da ima težak svršetak, inače je apsurd! U protivnom će sve biti samo glupo milosrđe, popuštanje, jedna komedija. Pedeset koraka rastojanja, pa po jedan pucanj. Kažem vam: to će se samo pretvoriti u banalnost, nešto nalik na francuske dvoboje, o kojima čitamo po novinama. Došli, pripucali iz

pištolja, a posle iznose u novinama zapisnik o tome: „Dvoboj se, srećom, završio dobro. Protivnici su naizmence pucali ne povredivši jedan drugoga, ali su se pri tom junački držali. Za doručkom su skorašnji neprijatelji pružili prijateljski jedan drugom ruku“. Takav dvoboj je glupost, gospodo moja. I neće doneti nikakvog poboljšanja našem društvu.

Njemu u jedan mah odgovori nekoliko glasova. Leh, koji je, dok je on govorio, više puta pokušavao da završi svoju priču, opet je bio počeo: „A ja, ovaj, braćo moja... slušajte, pastuvi jedni“. Ali ga niko nije slušao, i on je naizmence pogledao čas u jednog čas u drugog oficira tražeći saosećanje. Svi su od njega nemarno okretali glavu, zainteresovani prepirkom, a on je tužno mahao svojom otežalom glavom. Najzad mu se pogled susrete sa Romašovljevim očima. Mladi je oficir iz iskustva znao kako su teški oni trenuci kad reči koje smo često ponavljali čisto bez potpore vise u vazduhu, dok nas, međutim, gorući stid uporno i beznadno goni da se vratimo njima. Zbog toga se nije ni uklonio ispred potpukovnika, i ovaj ga, obradovan, povuče za rukav stolu.

– Ovaj... bar me ti saslušaj – reče Leh žalosno – sedi, gutni malo votke... Svi su oni, brate moj, vetropiri. – Leh tromo odmahnu rukom na oficire koji su se prepirali. – Samo laju, a nemaju iskustva. Hteo sam da ispričam kako se kod nas desio slučaj...

Držeći u jednoj ruci čašicu, a slobodnom razmahujući kao da upravlja horom i klimajući oborenom glavom, Leh poče da priča jednu od svojih bezbrojnih priča, kojima je bio prosto nabijen kao kobasica džigericom i koje nikad nije mogao do kraja da ispriča zbog stalnih udaljavanja, umetanja, upoređivanja i zagonetki. Sadašnja njegova priča bila je o tome kako je nekakav oficir predložio drugom oficiru – to je, uostalom, bilo još u nezapamćena vremena – američki dvoboj, a sudbinu je imao da odluči paran ili neparan broj na papirnoj rublji. I jedan od njih – teško je bilo razumeti koji, Pod-Zvon ili Soluha – pribegao je prevari: „Uzeo je, brate moj, i slepio dve rublje, i izišlo je da je na jednoj strani bio paran, a na drugoj neparan broj. I počeše vući... Najedanput će onaj prvi reći drugome...“

Ali potpukovnik ni sada, po običaju, ne dovrši priču, jer u bife koketno uđe Raisa Aleksandrovna Peterson. Stojeći na vratima trpezarije, ali ne ulazeći (što uopšte nije bio običaj), viknu veselim i jogunastim glasićem kakvim obično viču razmažene, ali svima mile devojčice:

– Ma šta je to, gospo-o-do! Dame već odavno došle, a vi sedite i častite se! Mi bismo da igramo!

Dva-tri mlađa oficira ustadoše da pođu u salu; drugi su i dalje sedeli, pušili i razgovarali ne obraćajući pažnju na koketnu damu. Samo što stari Leh, krivudajući sitnim koracima, priđe k njoj i, prekrstivši ruke na grudima i prosipajući votku iz čašice sebi na prsa, uzviknu s pijanom ljubaznošću:

– Božanstvena! I kako samo vlast dopušta da postoji na svetu ovakva lepotica! Ru-či-cu!... Da je poljubim!...

– Jurije Aleksejiču, – nastavi Petersonova da cvrkuće – ta vi ste, mislim, danas određeni za aranžera? Krasan aranžer, nema šta!

– *Mil pardon, madam.*[77] *Se ma fot!*... To je moja krivica! – viknu Bobetinski priskočivši njoj. On je u hodu brzo povlačio noge, poklecivao, balansirao trupom i tako razmahivao rukama kao da se sprema da zaigra kakav veseo balet. – Va-šu ruku! Votr men, madam. U dvoranu, gospodo!

On pojuri s Petersonovom ispod ruke, ponosito uzdiže glavu, i iz druge sobe odjeknu njegov glas – glas otmenog aranžera, kao što je on mislio o sebi:

– *Mesje*, pozivajte dame za vals! Svirači, vals!

– Oprostite, gospodine potpukovniče, dužnost me zove – reče Romašov.

– Eh, brate, – skrušeno obori glavu stari Leh. – I ti si mi kao i oni... Ovaj... stani, zastavniče, stani, pričekaj... A jesi li ti čuo što o Moltkeu?[78] O velikoj ćutalici, feldmaršalu... ovaj... i strategu Moltkeu?

– Gospodine potpukovniče, ja zaista...

– Ta stani... Priča je vrlo kratka... Ta velika ćutalica dolazio je u oficirski klub i za vreme ručka... ovaj... stavljao pred sebe punu kesicu zlata. Namislio je da da zlato onom oficiru od koga će u klubu makar jednom čuti ma samo jednu pametnu reč. Ali je starac i umro, proživivši sto devedeset godina, a kesica je, brate moj, ostala netaknuta. Zašto? Možeš li odgonetnuti zagonetku? A sad, brate, idi. Idi, idi,

[77] Hiljadu izvinjenja, gospođo (fr.).

[78] Helmut Moltke-stariji (1800–1891), pruski feldmaršal, reakcionarni vojni pisac i teoretičar.

vrapče... skači...

IX

U dvorani, koja se prosto tresla od zaglušnih zvukova valsa, okretala su se dva para. Bobetinski, raširivši laktove kao krila, brzo je kružio nogama oko visoke Talmanove, koja je igrala sa veličanstvenom mirnoćom kamenog kipa. Visoki, kosmati Arčakovski okretao je malu rumenkastu najmlađu Likačevu, nagnuvši se ovlaš nad njom i gledajući joj u razdeljak u kosi; ne praveći korake, on je samo leno i nemarno pomerao noge i igrao kao što se igra s malom decom. Petnaest drugih dama sedelo je duž zida potpuno usamljeno i pravile se kao da im je to svejedno. Kao i obično na pukovskim poselima i ovog je večera bilo četiri puta manje kavaljera nego dama, pa je početak zabave nagoveštavao dosadu.

Petersonova tek što je otvorila igranku, čime su se dame uvek naročito ponosile, i sad je igrala s vitkim, stasitim Olizarom. On je držao njenu ruku kao prikovanu uz svoj levi kuk, a ona se čežnjivo oslanjala svojom bradom na drugu ruku, naslonjenu na njegovo rame, a glavu je neprirodno afektirano zabacila nazad prema sali. Obigravši salu, ona namerno sede blizu Romašova, koji je stajao kod vrata ženske garderobe. Brzo je mahala lepezom i, gledajući u Olizara, koji se nagnuo pred njom, govorila je otegnuto i umorno:

– Ama, kažite mi, grofe, zašto je meni uvek tako vrućina? Molim vas, recite mi!

Olizar se ovlaš pokloni, zvecnu mamuzama i prevuče rukama preko oba brka.

– To, gospođo, ne može objasniti ni Martin Zadeka.[79]

. . . .

[79] Martin Zadeka, pod ovim imenom izdavani su u Rusiji od 18. veka različiti sanovnici i knjige o magiji. Ovde znači prorok.

I pošto je Olizar u taj mah gledao u njene upale i razgolićene grudi, ona poče učestano i neprirodno duboko da diše.

– Ah, kod mene je uvek uzvišena temperatura! – nastavi Raisa Aleksandrovna, ciljajući osmehom na to da se iza njenih reči krije nekakav osobit, nepristojan smisao. – Strašno sam vatrena temperamenta!

Olizar kratko i neodređeno zarza.

Romašov je stajao i iskosice gledao Petersonovu gadeći se i misleći: „Ih, kako je odvratna!“ I misao o pređašnjoj telesnoj blizini sa ovom ženom budila je u njemu osećaj kao da se nekoliko meseci nije kupao ni presvlačio.

– Da, da, nemojte se smejati, grofe! Vi i ne znate da je moja mati Grkinja!

„Pa i govor joj je nekako odvratan“, mišljaše Romašov. „Čudnovato kako to dosad nisam opažao! Govori kao da ima hroničnu kijavicu ili polipe u nosu: ‘boja bati Grkinja’“.

Utom se Petersonova okrenu Romašovu i izazivački ga pogleda žmiravim očima.

Romašov, po običaju, reče u sebi: „Njegovo lice postade neprovidno kao maska“.

– Klanjam se, Jurije Aleksejeviču! Što ne dođete da se pozdravimo? – zapeva Raisa Aleksandrovna.

Romašov joj priđe. Ona mu steže ruku, a ljutite zenice dođoše joj najedanput neobično male i oštre.

– Ja sam vam, na vašu molbu, rezervisala treći kadril. Nadam se da niste zaboravili?

Romašov se pokloni.

– Kako ste neljubazni – nastavi da se krevelji Petersonova. – Trebalo je da kažete: *anšante, madam*[80] („adšadte badab“ – ču Romašov)! Je l’ te, grofe, da je on vezana vreća?

– Dakako… Ja pamtim – nepouzdano promrmlja Romašov. – Hvala na časti!

Bobetinski je malo doprinosio raspoloženju večera. Aranžirao je s

[80] Veoma mi je drago, gospođo! (Fr.)

razočaranim izrazom, blazirano, sustalo i bez volje, kao da vrši strašno dosadnu dužnost, koja je drugima bila inače vrlo važna. Ali pred trećim kadrilom ožive i, leteći po dvorani kao po ledu na klizaljkama, uzviknu veoma glasno:

– Kadril-monstr! *Ševalije, angaže vo dam!*[81]

Romašov i Raisa Aleksandrovna stadoše blizu muzike, imajući prema sebi Mihina i Leščenkovu gospođu, koja je taman stizala do ramena svom kavaljeru. U trećem kadrilu primetno se povećao broj igrača, pa su se parovi morali razmestiti i duž sale i popreko. I jedni i drugi morali su igrati naizmence, te se svaka figura igrala dvaput.

„Treba se objasniti i svemu učiniti kraj!" – mišljaše Romašov, zaglušen tutnjavom doboša i zvucima plehanih instrumenata, koji prodirahu iz prozora. „Dosta je bilo!" –Na njegovu se licu videla nepokolebljiva odlučnost.

Kod pukovskih aranžera već su se odavno uobičajili neki naročiti maniri i nevine šale. Tako se u trećem kadrilu uvek smatralo za neophodno da se zbrkaju figure i naprave, tobož nehotične, vesele greške, koje su uvek izazivale metež i kikot. I Bobetinski, otpočevši kadril-monstr odmah sa drugom figurom, čas je primoravao igrače da igraju solo, i odmah ih je, tobož prisetivši se, vraćao damama, čas udešavao *grand rond*[82] i, zamrsivši ga, nagonio igrače da traže svoje dame.

– *Medam, avanse*... Izvinite, *rekile*! *Ševalije, solo! Pardon*, natrag, *balanse avek vo dam!*[83] Natrag, natrag!

Raisa Aleksandrovna je, međutim, govorila zajedljivim tonom, gušeći se od ljutine, ali smešeći se ujedno, kao da je reč o najzanimljivijim i najprijatnijim stvarima:

– Zabranjujem vam da ovako postupate sa mnom. Razumete li? Nisam ja šiparica. Da. Pošteni ljudi ne postupaju tako. Da.

– Ne srdite se, Raisa Aleksandrovna, – zamoli je Romašov uverljivo i blago.

– O, za vas bi to bila velika čast da se srdim! Ja vas mogu jedino prezirati. Ali da se meni neko ruga, to ne dopuštam. Zašto niste izvo-

[81] Kavaljeri, pozivajte dame! (Fr.)

[82] Veliki krug (fr.).

[83] Dame, napred... nazad! Kavaljeri, sami! Oprostite... vodite svoje dame! (Fr.)

leli odgovoriti na moje pismo?

– Vaše me pismo nije zateklo kod kuće. Kunem se.

– Šta mi solite pamet! Kao da ja ne znam kud vi odlazite... Ali budite uvereni...

– *Ševalije, an avan! Ron de ševalije!*[84] *A goš!* Levo, levo! Ta levo, gospodo! Eh, ništa ne znaju! *Pli de la vi, mesje.*[85] – vikao je Bobetinski vodeći igrače u brzom kolu i strašno lupajući nogama.

– Ja znam sve intrige one žene, one liliputanke – nastavi Raisa kad se Romašov vrati na mesto. – Samo, ona greši što tako visoko misli o sebi! Kćerka javnog beležnika koji se prolopovio...

– Molio bih vas da se ne izražavate tako o mojim poznanicima u mom prisustvu – prekide je Romašov oštro.

I tada nastade jedna gruba scena. Petersonova izli čitav potok ružnih reči o Šuročki. Ona je već zaboravila svoje izveštačene osmehe, pa je, sva zajapurena, htela da nadviče muziku svojim unjkavim glasom. Romašov je do suza crveneo zbog svoje nemoći i zbunjenosti, kao i od bola zbog uvređene Šuročke, a i zbog toga što kroz zaglušne zvuke kadrila nije mogao doći do reči, a ponajviše zato što su na njih već počeli obraćati pažnju.

– Da, da, njen je otac krao, i ona nema zbog čega da diže nos! – vikala je Petersonova. – Zamislite, ona nas prezire. Znamo mi o njoj mnogo štošta! Da!

– Ama, molim vas – mucao je Romašov.

– Čekajte samo, pokazaću ja vama oboma zube. Otvoriću oči onoj budali Nikolajevu, koga ona, evo već treću godinu, ne može da progura u akademiju! I zar može, budala, kad ne vidi ni ono što mu se pred nosom radi. Valja reći – našla je sebi udvarača!...

– *Mazurka ženeral! Promenad!* – vikao je Bobetinski jureći po dvorani, sav nagnut napred, u pozi anđela u letu.

Pod zadrhta, pa se ritmično zanjiha pod teškim topotom nogu; a u taktu s mazurkom zazvečaše pločice na lusteru, blistajući raznovrsnim sjajem, i odmereno se zanjihaše zavese od tila na prozorima.

. . . .

[84] Kavaljeri, napred! Kavaljeri, u krug! (Fr.)

[85] Više vatre, gospodo! (Fr.)

– Što se ne bismo rastali na lep način, u miru? – zapita Romašov blago. U duši je osećao kako mu ova žena uliva zajedno s odvratnošću i neki sitan, gnusan, ali nesavladiv strah. – Vi me više ne volite... Pa raziđimo se kao dobri prijatelji.

– A-a! Hteli biste da mi zamažete oči? Ne sekirajte se, mili moj, – ona izgovori: „bili boj" – nisam ja od onih koje muškarci ostavljaju. Ja sama, kad hoću, napuštam. Nego, ne mogu dovoljno da se načudim vašoj podlosti...

– Pa svršimo što pre – reče Romašov nestrpljivo, potmulim glasom i stisnutih zuba.

– *Antr-akt* pet minuta! *Ševalije, okipe vo dam!*[86] – viknu aranžer.

– Jest, kad ja budem htela! Vi ste me podlo varali. Ja sam vam sve žrtvovala, dala sam vam sve što poštena žena može dati... Nisam smela u oči da pogledam mužu, onom idealnom, divnom čoveku. Radi vas sam zaboravila na dužnosti žene i majke. O, zašto nisam ostala verna njemu!

– Pa recimo da je sve tako!

Romašov nije mogao a da se ne nasmeši. Njeni toliki romani sa svima mladim oficirima koji bi tek stupili u puk bili su svima dobro poznati, kao, uostalom, i sve ljubavne istorije koje su se odigravale među svom sedamdeset petoricom oficira, njihovim ženama i rođakama. Setio se izraza, kao što su: „moja budala", „onaj prezreni čovek", „tikvan koji večito dosađuje" i drugih isto tako jakih izraza koje je Raisa i u pismima i usmeno obilato prosipala o svome mužu.

– A! Još imate drskosti da se smejete? Dobro! – planu Raisa. – Mi počinjemo igru! – trže se ona i, uzevši za ruku svoga kavaljera, polete napred sitnim koracima, graciozno njišući kukovima i usiljeno se smešeći.

Kad svršiše figuru, njeno lice opet dobi ljutit izraz, „kao u zolje" – pomisli Romašov.

– To vam neću oprostiti. Nikad, zapamtite! Znam ja zašto hoćete da me tako podmuklo, tako gadno ostavite. Ali ono što ste namislili, to nikad neće biti, nikad, nikad, nikad! Umesto da ste mi iskreno i pošteno rekli da me više ne volite, vi ste me varali i koristili me kao

. . . .

[86] Kavaljeri, zabavljajte dame! (Fr.)

ženu, kao ženku... za svaki slučaj, ako tamo ne uspete. Ha, ha, ha!

– Ta dobro, onda da govorimo otvoreno – poče Romašov sa uzdržanim gnevom. On je bivao sve bleđi i grickao je usne. – Vi ste to sami hteli. Da, to je istina: ja vas ne volim.

– Ma nemojte! Što mi je krivo!

– I nikada vas nisam voleo. Kao i vi mene što niste, uostalom. Mi smo oboje igrali gadnu, lažnu i odvratnu ulogu, neku prostačku amatersku lakrdiju. Ja sam vas odlično razumeo, Raisa Aleksandrovna. Nije vama trebalo ni ljubavi, ni nežnosti, ni obične naklonosti. Za to ste vi i odviše sitni i ništavni, jer – Romašov se seti Nazanskoga i njegovih reči – jer voleti mogu samo izabrane, utančane duše!

– Ha, pa to ste vi utančana duša?

Opet grunu muzika. Romašov zlovoljno pogleda u prozor, u razjapljenu bleštavu čeljust trombona, koji je svirepo i ravnodušno prosto bljuvao u dvoranu razbijene i promukle zvuke. Pa i vojnik koji je svirao na njemu naduvši obraze, izbuljivši staklaste oči i pomodrevši od naprezanja, bio mu je mrzak.

– Nećemo se svađati. Možda ja nisam dostojan prave ljubavi, ali nije stvar u tome. Nego je stvar u tome što vi, s vašim uskim palanačkim pogledima i palanačkim častoljubljem, tražite da oko vas neko neizostavno obleće i da to drugi vide. Ili mislite li da ja nisam razumeo smisao ove vaše familijarnosti sa mnom na poselima, one nežne poglede, onaj zapovednički i intimni ton dok su nas drugi gledali? Da, da, da bi nas obavezno gledali. Inače, cela ta igra nema za vas smisla. Nije vam bila potrebna moja ljubav, nego ste samo hteli da vas svet vidi još jedanput kompromitovanu.

– Za tako nešto mogla sam izabrati nekog boljeg i interesantnijeg nego što ste vi – s nadutom ohološću odgovori Petersonova.

– Ne brinite, time me nećete uvrediti. I ja ponavljam: vi ste morali nekoga imati koga bi drugi smatrali za vašeg roba, novog roba vaše neodoljivosti. Ali vreme prolazi, a robova je sve manje. I da ne biste izgubili poslednjeg obožavaoca, vi, hladno, neosetljivo stvorenje, prinosite na žrtvu i svoje porodične dužnosti i bračnu vernost, na koju ste se zakleli pred oltarom.

– O, videćete vi još mene! – preteći i značajno šapnu Raisa.

Preko cele dvorane, lavirajući i uklanjajući se ispred igračkih pa-

rova, priđe im Raisin muž, kapetan Peterson. To je bio slabunjav, sušičav čovek, s ćelavom žutom lubanjom i crnim očima, vlažnim i umiljatim, ali s pritajenim izrazom zlobe. Pričalo se da je do ludila zaljubljen u svoju ženu, zaljubljen tako da sa svima njenim udvaračima vodi nežno, sladunjavo i lažno prijateljstvo.

I čak je bilo poznato da im se sveti mržnjom, lukavstvom i raznim podvalama u službi čim bi oni, s nekim radosnim olakšanjem, napuštali njegovu ženu.

On se još izdaleka neprirodno smešio svojim modrim usnama, koje kao da su bile nalepljene oko usta.

– Igraš li, Raječka? O, zdravo, dragi Žorže. Gde ste toliko? Ne date se videti. Toliko smo navikli na vas da nam je upravo dosadno kad ne dođete.

– Pa, znate... silni poslovi – promrmlja Romašov.

– Znamo mi te vaše poslove – pripreti prstom Peterson i nasmeja se kao da siče. Ali njegove crne oči sa žutim beonjačama ispitivački i nemirno preletahu sa žene na Romašova. – A ja sam, priznajem, mislio da ste se zavadili. Gledam vas, sedite i nešto oštro razgovarate. Šta je s vama?

Romašov je ćutao i zbunjeno gledao u mršav, taman i smežuran vrat Petersonov. Ali Raisa odgovori s onom drskom pouzdanošću koju je uvek pokazivala kad god laže:

– Jurij Aleksejevič neprestano filozofira. Veli da je igranje preživelo, da je glupo i smešno.

– A ovamo i sâm igra – sa zajedljivom dobrodušnošću opazi Peterson. – E, pa igrajte, deco; neću da vam smetam.

Čim on ode, Raisa reče s izveštačenim osećanjem:

– I ovog svetog, neobičnog čoveka ja sam varala!... I kome za ljubav! O, da on zna, da on samo zna...

– *Mazurka ženeral*! – uzviknu Bobetinski. – Kavaljeri otimaju dame!

Od dugog kretanja zagrejanih tela i od prašine koja se dizala po parketu, u dvorani je postalo zagušljivo i plamenovi sveća izgledahu kao žute maglovite mrlje. Sad je igralo mnogo parova; pa pošto nije bilo dosta mesta, svaki par je tapkao u ograničenom prostoru, gurajući se. Figura koju je objavio aranžer sastojala se u tome da je slo-

bodni kavaljer pratio kakav par igrača. Vrteći se oko tog para i izvodeći i sam u isto vreme korake mazurke, što je izgledalo smešno i glupavo, on se trudio da ugrabi momenat kad se dama okrene licem prema njemu. Tada bi brzo zapljeskao rukama, što je značilo da je preoteo damu. Drugi je, međutim, igrač pazio da mu ne dâ da to uradi i svakojako se okretao i trzao svoju damu čas tamo čas amo; sâm je, pak, išao čas unazad čas poskakivao porebarke, čak i upirao levi slobodni lakat u prsa protivnikova. Od ove figure u sali bi nastajala uvek nezgodna, gruba i ružna gužva.

– Glumice! – promuklo prošaputa Romašov, nagnuvši se bliže Raisi. – Smešno je i žalosno slušati vas.

– Vi kao da ste pijani! – s gađenjem reče Raisa i baci na Romašova pogled kojim obično u romanima junakinje odmeravaju od glave do pete zlotvore.

– Kažite, zašto ste me prevarili? – uzviknu Romašov jetko. – Predali ste mi se samo radi toga da vas ne bih ostavio. O, da ste to iz ljubavi učinili! Ili bar samo iz čulnosti. To bih razumeo. Ali vi ste se predali samo iz razuzdanosti, iz niske taštine. Zar vas ne užasava misao kako smo oboje bili gadni, kad smo se bez ljubavi odavali jedno drugom, zbog dosade, prosto iz zabave, čak bez radoznalosti, onako… kao što sluškinje o praznicima grickaju seme od suncokreta. Znajte: to je gore nego kad se žena za novac prodaje. Ono biva iz nevolje, ili što je zavedena… Znate li da se ja stidim i misliti o onom hladnom, besciljnom, neoprostivom razvratu!

I on, obliven hladnim znojem, bezizraznim, ugašenim očima pogleda u igrače. Eno prolete veličanstvena Talmanova ne gledajući svoga igrača i jedva pomerajući noge, s nepokretnim ramenima i s uvređenim izrazom stroge čednosti, a pored nje veseli Jepifanov, koji skače kao jarac. Eno male Likačeve, sva zajapurena, sa sjajnim očicama i belim, čednim, razgolićenim devojačkim vratićem… Eno Olizara, s njegovim tankim nogama, pravim i vitkim kao kraci šestara. Romašov ih je gledao osećajući glavobolju i želju da zaplače. A kraj njega je Raisa, bleda od ljutine, govorila sa preteranim teatralnim sarkazmom:

– Divota! Pešadijski oficir u ulozi Josifa Prekrasnog![87]

. . . .

[87] Prema biblijskoj priči, mladića Josifa uzaludno je sablažnjavala žena egipatskog velmože Putifara.

– Jest, jest upravo u ulozi... – planu Romašov. – Ja i sam znam da je to i smešno i ordinarno... Ali mene nije stid što žalim za svojom izgubljenom čistotom, prosto za fizičkom čistotom. Mi smo oboje svojevoljno upali u pomijaru, i ja osećam da nikad više neću moći voleti lepom, svežom ljubavlju. I za to ste samo vi krivi, razumete li: vi, vi, vi! Vi ste od mene i stariji i iskusniji, pa ste i u ljubavi stekli mnogo iskustva.

Raisa se veličanstveno i s negodovanjem diže sa stolice.

– Dosta! – reče ona dramatičnim tonom. – Postigli ste što ste hteli. Ja vas mrzim! Nadam se da od danas nećete dolaziti u našu kuću, gde smo vas primali kao svoga, hranili i pojili, a vi ste se pokazali kao prava hulja. Žao mi je što ne mogu sve da otkrijem svome mužu. To je svetac. Ja ga obožavam, a otvoriti mu oči značilo bi ubiti ga. Ali, verujte mi, on bi znao osvetiti uvređenu nezaštićenu ženu.

Romašov je stajao prema njoj i, bolno žmirkajući kroz naočare, gledao u njena velika, tanka, uvela usta iskrivljena od besa. Kroz prozor dopirahu zaglušni zvuci muzike, uporno i stalno kašljaše nesnosan trombon, a neprekidni udarci turskog doboša kao da odjekivahu u Romašovljevoj glavi. On je čuo Raisine reči samo delimično i nije ih razumeo. Izgledalo mu je da ga i one, kao i zvuci doboša, biju pravo u glavu i potresaju mozak.

Raisa s praskom sklopi lepezu.

– O, podlače, huljo! – šapnu ona tragično, pa brzo ode preko dvorane u garderobu.

Sve je svršeno. Ali Romašov nije osećao očekivano zadovoljstvo; s duše mu nije spao, kao što je ranije sebi zamišljao, prljavi i grubi teret. Ne, sad je osećao da je postupio gadno, kukavički i neiskreno kad je svu moralnu krivicu svalio na ograničenu, jadnu ženu, pa je zamišljao u sebi njenu gorčinu, zbunjenost i nemoćnu zlobu, zamišljao njene gorke suze i otečene crvene oči tamo, u garderobi.

„Ja padam, padam“, mišljaše on s gađenjem i dosadom. „Kakav mi je to život! Nešto skučeno, sivo i prljavo... Ova razvratna i nepotrebna veza, pijančenje, čama, ubitačna jednolikost službe. I da je bar jedne žive reči, da je bar jednog momenta nepomućene radosti. Knjige, muzika, nauka – gde je sve to?“

On opet uđe u trpezariju. Tamo su Osatči i Romašovljev drug iz čete Vetkin vodili ispod ruke ka izlaznim vratima mrtva pijana Leha, koji je slabo i nemoćno mahao glavom i tvrdio da je vladika. Osatči,

ozbiljna lica, govorio je oktavom koja je tutnjila, kao protođakon.

– Blagoslovi, preosvećeni vladiko. Vreme je da otpočne služba…

Što se igranka primicala kraju, u trpezariji je postajalo sve bučnije. Vazduh je bio toliko pun duvanskog dima da su se oni što su sedeli na raznim krajevima stola jedva raspoznavali. U jednom se kutu pevalo, kod prozora se okupili u gomilu pa pričaju nepristojne viceve, običan začin svih večera i ručkova.

– Stanite, gospodo… dopustite da vam ispričam! – vikao je Arčakovski. – Došao tako vojnik na stan kod Malorusa. A u ovoga krasna ženica. Vojnik se stade domišljati: kako bih ja…

Čim je on završio, poče da priča Vasilije Vasiljevič Lipski, koji je jedva čekao da dođe na red.

– Nije to ništa, gospodo… Ja znam nešto drugo.

I nije čestito ni završio, a već se žurio idući da počne svoju priču.

– Čujte, gospodo. Ovo se dogodilo u Odesi, taj slučaj…

Svi su vicevi bili sramotni, nepristojni i nimalo duhoviti, pa je, kao što to obično biva, smeh izazivao samo pripovedač koji je bio najsamouvereniji i najciničniji.

Vetkin, vrativši se iz dvorišta, gde je smestio pijana Leha u kola, pozva Romašova za sto.

– Sedite, Žorže… pa da pijemo… Danas sam bogat, kao Jevrejin. Juče sam dobio na kartama, a danas ću opet držati banku.

Romašov osećaše potrebu da se iz duše porazgovori, da nekome izlije svoju tugu i odvratnost prema životu. Ispijajući čašu za čašom, gledao je u Vetkina molećivim očima i govorio uverljivim, toplim, drhtavim glasom:

– Svi smo mi, Pavle Pavliču, zaboravili da ima i drugi život. Negde, ne znam ni sam gde, žive sasvim, sasvim drukčiji ljudi, čiji je život tako pun, tako radostan, tako istinit. Negde se ljudi bore, pate, vole silno i svim srcem… A kako mi živimo, dragi moj! Kako mi živimo!

– N-da, brate, nema se tu šta reći, život je – tromo odgovori Pavle Pavlič. – Ali, uopšte… to je jedna natur-filozofija i energetika. Znaš li ti, dragi moj, šta mu je to u stvari ta energetika?

– O, šta mi radimo! – uzrujavao se Romašov. – Danas se napijemo, sutra ćemo u četu, pa: jedan, dva, leva, desna, a uveče ćemo opet

piti, pa prekosutra opet u četu. Zar je u tome ceo život? Da, da, samo zamislite – ceo, ceo život!

Vetkin ga pogleda mutnim očima, kao kroz neku koprenu, štucnu, pa najedanput zapeva tankim, ječećim glasom:

U tišini živela,
U šumici spavala,
I vreteno vrtela...

– Pljuni na sve, anđele, i čuvaj zdravlje.

I od svega srca
Preslicu volela.

– Hajdemo da se kartamo, Romaševiču Romašovski, pozajmiću ti banku od deset rubalja.

„Niko to ne razume. Nemam bliskog čoveka“, pomisli Romašov s gorčinom. Za trenutak se seti Šuročke – jake, ponosite, lepe – pa ga nešto setno, prijatno i beznadno taknu u srce.

On je do zore ostao u klubu, gledao kako se kartaju, pa se i sâm kartao, ali bez zadovoljstva i uživanja. U jedan mah je opazio kako Arčakovski, koji je igrao štos za zasebnim stočićem s dvojicom golobradih podzastavnika, dosta nevešto promeša karte i krišom uze sebi dve. Romašov htede da se umeša, ali se uzdrža, pomislivši ravnodušno: „Eh, svejedno je. Ništa time neću popraviti“.

Vetkin, koji sve svoje silne milione izgubio za pet minuta, sedeo je na stolici i spavao, bled, sa razjapljenim ustima. Pored Romašova je sedeo i sumorno posmatrao igru Leščenko i teško je bilo shvatiti kakva ga to sila goni da sedi ovde po čitave sate i gleda s tako tužnim izrazom lica.

Svanulo je. Istopljene sveće gorele su žutim dugačkim plamenovima koji su treperili. Lica u oficira behu bleda i kao izmučena. A Romašov je samo gledao u karte, u gomile srebra i novčanica, u zelenu čoju, išaranu kredom, i u njegovoj su otežaloj, zamagljenoj glavi tromo lutale jedne te iste misli: o njegovom padu i o nečistoti dosadnog, jednolikog života.

X

Bilo je vedro, ali sveže – pravo proletnje jutro. Cvetala je divlja višnja.

Romašov, koji se još nije navikao da savlađuje svoj mladićki san, zakasnio je, po običaju, na jutarnju obuku i s neprijatnim osećanjem stida i nemira prilazio vežbalištu, na kome je vežbala njegova četa. U tom njemu poznatom osećanju bilo je uvek mnogo ponižavajućeg za mladog oficira, a četni komandir, kapetan Sljiva, umeo je da mu to osećanje još više zagorča.

Taj je čovek bio grub i težak ostatak nekadašnje okrutne discipline, o kojoj se danas samo priča, sa opštom tučnjavom, sitnom formalistikom, marširanjem u tri tempa i bubetanjem. Čak i u puku, koji se, zahvaljujući uslovima divljeg provincijskog života, nije odlikovao osobitom humanošću, Sljiva je bio kao neki redak spomenik onog svirepog starog vremena, pa se o njemu pričalo mnogo zanimljivih, skoro neverovatnih anegdota. Sve što je prelazilo granice stroja, pravila i čete, za njega kao da nije ni postojalo, i on je sve to nazivao budalaštinom i koještarijom. Tegleći celoga života težak jaram službe, on nije pročitao nijedne knjige, niti novine, sem možda službenog dela u „Invalidu“. Razne zabave, igranke, diletantske predstave itd. prezirao je svom svojom okorelom dušom, i nije bilo prljavih i gadnih izraza koje ne bi on primenio za njih iz svog vojničkog leksikona. Pričalo se o njemu – i to je moglo biti istina – da je jedne čarobne proletnje noći, kad je sedeo kraj otvorenog prozora i pregledao četne račune, u žbunu kraj njega zapevao slavuj. Sljiva oslušnu, pa najedanput viknu posilnog:

– Z-zaharčuk! Uzmi k-kamenicu pa oteraj ovu pticu. Sm-m-meta mi…

Ovaj tromi i na izgled skrhani čovek bio je s vojnicima strašno grub, i ne samo što je dopuštao podoficirima da tuku, već je i sam grozno tukao, do krvi, tako da je krivac padao od njegovih udaraca. Ali je zato o vojničkim potrebama pažljivo vodio računa: novac koji su vojnici dobijali iz sela nije zadržavao, i svaki dan je lično obilazio četnu kujnu, mada je s vojničkim novcem za radove van puka raspolagao po svom nahođenju. Samo u jednoj, petoj, četi vojnici su izgle-

dali sitiji i veseliji no u njegovoj.

Ali je Sljiva mlade oficire muštrao i kinjio, upotrebljavajući bezobzirne, surove načine, kojima je njegov urođeni ukrajinski humor davao naročitu jetkost. Ako bi, na primer, na vežbi koji niži oficir gubio korak, vikao bi, mucajući po običaju:

– Pazi! Četa, v-vrag je odneo, ne ide ukorak. Jedino p-potporučnik drži korak.

Ponekad bi psovao mater celoj četi, ali bi odmah brzo i zajedljivo dodao:

– I-zu-zimajući gospodi oficirima i podzastavniku.

Naročito je bio grub i bezobziran kad bi poneki od mlađih oficira zakasnio u četu, i to je ponajčešće iskusio na sebi Romašov. Opazivši iz daljine potporučnika, Sljiva bi komandovao četi „mirno!“ kao da odaje ironičnu počast zakasnelome a sâm nepomično, držeći sat u rukama, posmatrao bi kako Romašov, spotičući se od stida i saplićući se o sablju, dugo ne može da pogodi svoje mesto. Ponekad bi, s nabusitom učtivošću i ne mareći što to čuju i vojnici pitao: „Ja mislim, potporučniče, da ćete dozvoliti da nastavimo vežbu?“ Drugi put bi se raspitivao s učtivom brižljivošću, ali hotimično glasno, kako je potporučnik spavao i šta je sanjao. I kad bi se tako našalio, uzimao bi Romašova ispod ruke i, gledajući mu pravo u oči svojim okruglim ribljim očima, oštro ga opominjao.

„Eh, svejedno je, najzad!“ – pomisli s očajanjem Romašov prilazeći četi. „Ovde je zlo, i tamo je zlo – jedno uz drugo. Moj je život promašen!“

Četni komandir, poručnik Vetkin, Lbov i narednik stajali su na sredini vežbališta, pa su se svi okrenuli i gledali u Romašova kako dolazi. Vojnici takođe okrenuše glave prema njemu. U tom trenutku Romašov zamisli sebe – zbunjenog, kako nezgrapno korača, a svi pogledi upravljeni na njega, pa mu postade još neprijatnije.

„Možda to i nije velika sramota?“ – pokušao je da se uteši, kao što obično čine stidljivi ljudi. „Možda to samo meni izgleda tako značajno, a drugima je svejedno. Eto, ja sada zamišljam da to nisam ja, nego da je Lbov zakasnio, a ja stojim na mestu i gledam kako on dolazi. Nije to ništa tako naročito: Lbov ide kao i obično… Sve su to tričarije“, zaključi on najzad, pa se odjednom umiri. „Ako je i nezgodno… To neće trajati ni mesec dana, ni nedelju dana, ni jedan dan. A i sav život je tako kratak da se u njemu sve zaboravlja.“

Sljiva, protiv svog običaja, gotovo i ne obrati pažnju na njega, niti napravi ijednu od svojih šala. Samo, kad je Romašov zastao na jedan korak pred njim sa rukom na štitu kape i sastavljenih peta, on reče pružajući mu svoje trome prste nalik na pet hladnih kobasica:

– Molim vas, potporučniče, zapamtite da vam je dužnost biti u četi pet minuta pre dolaska starijeg oficira i deset pre četnog komandira.

– Oprostite, gospodine kapetane, – odgovori Romašov drvenim glasom.

– Vi samo znate: „oprostite!"… Znate samo da spavate. Od sna posao ne napreduje. Molim da gospoda oficiri odu svojim vodovima.

Cela je četa bila na vežbalištu razmeštena po grupama. Radila se po vodovima jutarnja gimnastika. Vojnici su stajali u redovima na korak rastojanja jedni od drugih, raskopčani, radi lakšeg kretanja. Okretni podoficir Bobiljov, iz Romašovljeve polučete, gledajući iskosice i sa poštovanjem oficira koji se približavao, komandovao je prodornim glasom, isturajući napred donju vilicu i gledajući razroko:

– Dizanje na prste i čučanje! Podboči s'!

Zatim otegnu niskim glasom, čisto pevajući:

– Poči-i-nji!

– Je-dan! – zapevaše vojnici uglas i polako čučnuše, a Bobiljov, takođe čučeći, posmatraše redove strogim, živahnim pogledom.

A pored njega je mali i okretni kaplar Seroštan vikao tankim, oštrim i kreštavim glasom, kao petlić:

– Izbacivanje leve i desne noge i odgovarajuće ruke! Spremi se! Počinji! Jedan, dva, jedan, dva! – i deset mladih, zdravih glasova povikaše odsečno i usrdno: je'n, dva, je'n, dva!

– Stoj! – viknu Seroštan prodorno. – Lapšine! Što se tamo praviš simetrična budala? Guraš pesnice kao rjazanska seljanka žarač: bubu!… Radi mi pokrete ljudski, đavo ti mater odneo!

Zatim podoficiri trčećim korakom odvedoše vodove ka gimnastičkim spravama, koje su stajale na raznim krajevima vežbališta. Podzastavnik Lbov, snažan, okretan mladić i odličan gimnastičar, brzo zbaci sa sebe šinjel i mundir i samo u cicanoj plavoj košulji prvi pritrča razboju. Uhvativši rukama krajeve, on se triput zaljulja i uze zamah, pa najednom, opisavši čitavim telom krug, tako da su mu u

jednom trenutku noge bile pravo nad glavom, snažno odskoči od razboja, prelete u luku hvat i po napred, prevrnu se u vazduhu i vešto, kao mačak, čučnu na zemlju.

– Podzastavniče Lbove! Vi opet komedijašite – pretvorno strogo viknu Sljiva. Stara vojničina je u dubini duše bio naklonjen podzastavniku kao odličnom frontašu i retkom znalcu vojnih pravila. – Radite što treba, prema propisima... Nije ovo uskršnji vašar.

– Razumem, gospodine kapetane! – graknu Lbov veselo. – Razumem, ali ne hajem – dodade tiho i namignu na Romašova.

Četvrti se vod vežbao na kosim lestvicama. Vojnici su im redom prilazili, hvatali se za prečke i na rukama se penjali po njima. Podoficir Šapovaljenko stajao je dole i stavljao primedbe.

– Ne mlataraj nogama. Prste uvis!

Dođe na red vojnik s levog krila, Hlebnjikov, koji je bio u četi stalan predmet podsmeha. Romašov se često, gledajući ga, čudio kako su mogli uzeti u vojsku ovu jadnu slabotinju od čoveka, skoro patuljka, s prljavim ćosavim licem kao pesnica. I kad god bi potporučnik sreo pogled njegovih bezizraznih očiju, u kojima kao da je jednom zauvek, od rođenja, ostao izraz nekakvog tupog, poniznog straha, u njegovom bi se srcu pojavilo nešto čudno, nalik na dosadu i grižu savesti.

Hlebnjikov je visio na rukama kao nakaza, nespretan, kao obešeni.

– Ama, diži se, pasja njuško, diži! – vikao je podoficir. – Uvis!

Hlebnjikov se naprezao da se digne, ali je samo nemoćno mlatarao nogama i klatio se s jedne strane na drugu. U času okrenu u stranu i naniže svoje sivo maleno lice, na kome je žalostivo i ružno strčao prćast prljav nos. I najedanput, ispustivši prečku, kao vreća pade na zemlju.

– A-a! Ti bi da se izvučeš od gimnastičkih vežbi! – prodera se podoficir. – Ti mi, gade, uvek kvariš vod! Ta ja ću te!...

– Šapovaljenko, ne smeš ga tući! – viknu Romašov, planuvši od gneva i stida. – To da nisi nikad radio! – viknu, pa dotrča do podoficira i uhvati ga za rame.

Šapovaljenko stade mirno i stavi ruku na štitić. U njegovim očima, koje odjedanput postadoše vojnički bezizrazne, drhtao je, međutim, jedva primetan podrugljiv osmejak.

– Razumem, vaše blagorodstvo! Samo, dopustite da kažem da se s njim ništa ne može.

Hlebnjikov je stajao kraj njih pogurivši se; tupo je gledao u oficira i ivicom šake brisao nos. Osećajući jako i nemoćno sažaljenje, Romašov se okrenu od njega i uputi trećem vodu.

Posle gimnastike, kad je vojnicima dat odmor od deset minuta, oficiri se opet skupiše na sredini vežbališta, kod razboja. Razgovor odmah otpoče o predstojećoj majskoj smotri.

– Hajde, pogodi sad gde ćeš nagrabusati! – govorio je Sljiva, šireći ruke i bečeći začuđeno svoje vodnjikave oči. – To jest, reći ću vam: svaki general ima svoje bube. Sećam se našeg general-lajtnanta Ljvoviča, komandanta korpusa. Došao je k nama iz inženjerije. I mi za njegovo vreme nismo drugo radili nego samo kopali rovove. Pravila, vežbe, marširanje – sve na stranu. Od jutra do mraka udešavali smo razne bedeme, đavo da ih nosi! Leti od zemlje, zimi od snega. Sav je puk bio uprskan blatom od glave do pete. Komandir desete čete, kapetan Aljejnjikov, bog da mu dušu prosti, dobio je Anu[88] samo zato što je za dva sata napravio nekakav tamo parapet.

– Bravo! – dodade Lbov.

– Zatim, toga se i vi sećate, Pavle Pavliču, gađanje za vreme generala Aragonskog.

– A! U vreme vršenja zadatka? – zasmeja se Vetkin.

– Šta je to? – upita Romašov.

Sljiva prezrivo odmahnu rukom.

– To je to što smo onda mislili jedino na nastavu gađanja. Jedan vojnik za vreme smotre odgovarao „Vjeruju“ i umesto „za vreme Pontija Pilata“[89] rekao „u vreme vršenja zadatka“ – toliko su svi bili ošamućeni. Kažiprst nisu nazivali kažiprstom, nego okidačkim prstom, a umesto „desno oko“ govorili su „nišansko oko“.

– A sećate li se, Afanasije Kiriliču, kako smo teoriju bubali – reče Vetkin. – Trajektorija, derivacija... Vere mi, ništa nisam razumevao. Dešavalo se da smo govorili vojniku: uzmi pušku, pa pogledaj u cev.

[88] Orden Sv. Ane.

[89] „Vjeruju“ – molitva; *za vreme Pontija Pilata...*: Pontije Pilat, rimski prokurator Judeje 26–36. koji je, prema hrišćanskoj legendi dao da se Isus Hristos razapne.

Šta vidiš? „Vidim zamišljenu liniju koja se zove osovina cevi.“ Ali smo zato ipak odlično gađali! Sećate li se, Afanasije Kiriliču?

– Kako se ne bih sećao. Zbog odličnog gađanja naša divizija je došla u strane novine. Deset procenata više od odličnog – izvolite znati. Ali smo i znali da zamazujemo oči, gospodo moja! Najbolji strelci su se pozajmljivali iz jednog puka u drugi. A događalo se – četa gađa sama od sebe, a iz rova mlađi oficiri pale iz revolvera. Jedna se četa toliko istakla da kad smo brojali, u nišanu smo našli pet kuršuma više no što je ispaljeno. Sto i pet procenata pogodaka. Hvala bogu, narednik je posle stigao da lepkom nišan zamaže.

– A sećate li se šrajberovske gimnastike pod Sljesarevom?

– Sećam se, kako ne bih! Na glavu mi se popela. Balet smo igrali. Zar je malo takvih generala bilo! Đavo da ih nosi! Ali je sve to, gospodo moja, koještarija i budalaština, kad se uporedi s današnjim prilikama. Danas je, što se kaže, „pridite, poslednjeje cjelovanije“. Nekad se bar znalo šta se hoće od tebe, a danas? Ah, molim vas, vojnik je naš bližnji, moramo biti čovečni. Tući treba njega, hulju! Ah, razvijanje umnih sposobnosti, brzina i snalažljivost. Suvorovci! Danas čovek nije načisto čemu treba da uči vojnika. Evo, izmislili su novu glupost: skrozirajući juriš...

– Jest, jest, nije to čokolada! – sa saučešćem klimnu Vetkin glavom.

– Stojiš kao tikvan, a kozaci u punom trku jure kroz tvoje redove! A pokušaš li da se pomakneš u stranu, odmah će stići zapovest: „Taj i taj kapetan ima slabe živce. Neka zna da ga u službi niko silom ne zadržava“.

– Beše to lukav starkelja – reče Vetkin. – Dok je bio u K-skom puku napravio je ovo: odveo četu do velike bare pa naredio četnom komandiru da komanduje: „Lezi!“ Ovaj nešto okleva, ali ipak komanduje: „Lezi!“ A vojnici se zbunili misle da nisu dobro čuli komandu. Moj ti general poče pred mlađima da se izdire na komandira: „Kako vodite četu! Čistunci! Maze jedne! Kad se oni boje leći u baru, kako ćete ih u ratu podići ako pod neprijateljskom vatrom budu u kakvom rovu? Ta to nisu vojnici, to su žene, pa i komandir je žena! U zatvor!“

– A kakva korist? Pred vojnicima sramote komandira, a posle pričaju o disciplini. Kakva mu je tu, do vraga, disciplina! A ne smeš ga, nevaljalca, udariti. Ne-e-e... Zaboga – on je čovek, ličnost! U staro

vreme nikakvih ličnosti nije bilo, pa smo ih bili kao volove u kupusu, a baš smo u to vreme imali i Sevastopolj, i Italijanski pohod, i druge slične stvari.[90] Mogu me i otpustiti iz službe, ali ako hulja zasluži da bude bijen, ja ću ga udesiti kako treba!

– Tući vojnika nije časno – tiho upade Romašov, koji je dosad ćutao. – Ne sme se tući čovek koji ne samo što ne može da vrati, nego čak nema ni prava da podigne ruku kako bi zaštitio lice od udarca. Ne sme čak ni glavom mrdnuti. To je sramota!

Sljiva zažmiri s nipodaštavanjem i odmeri Romašova iskosa od glave do pete, ispruživši napred donju usnu ispod kratkih prosedih brkova.

– Šta-a? – otegnu on s najvećim prezrenjem.

Romašov preblede. U prsima i trbuhu oseti hladnoću, a srce poče snažno da bije odjekujući po čitavom telu.

– Pa kažem, nije lepo... Evo i sada ponavljam to isto – reče on zbunjeno, ali energično.

– Gle, molim vas! – tanko propeva Sljiva. – Poznajemo mi te svilene mladiće, ne brinite. A posle godinu dana, ako vas samo ne isteraju iz puka, i sami ćete sve po njušci udarati. Jošte kako! Ne gore od mene.

Romašov ga pogleda netremice, s mržnjom, pa reče skoro šapatom:

– Ako budete tukli vojnike, ja ću vas prijaviti komandantu puka.

– Šta-a? – viknu Sljiva preteći, ali se smesta trže. – Najzad, dosta s tim glupostima – reče on suvo. – Vi ste, potporučniče, još mladi da učite stare ratnike koji su dvadeset i pet godina časno poslužili caru. Molim gospodu oficire da odu u četnu školu – završi on ljutito.

On naglo okrenu leđa oficirima.

– Šta vam je trebalo da u to ulazite? – reče pomirljivo Vetkin, idući uporedo s Romašovom. – I sami vidite da ova šljiva nije od slatkih. Vi ga i ne poznajete kao što ga ja poznajem. Taj će vam nagovoriti takvih stvari da nećete znati kuda da se denete. A počnete

[90] Misli se na herojsku odbranu u Sevastopolju za vreme Krimskog rata 1853–1856. godine i na italijanski pohod Suvorova 1799. godine kada je rusko-austrijska vojska pod zapovedništvom Suvorova porazila brojno nadmoćniju francusku vojsku.

li mu odgovarati, može vas još i u zatvor strpati.

– Ama, kažite, Pavle Pavliču, zar se ovo zove služba? Ta ovo je zatucanost! – viknu Romašov gnevno, i u glasu mu se oseti uvreda i bol. – Ove matore vojničine prosto teraju šegu s nama! Oni hotimice unose među oficire surovost, grubost i neko cinično junačenje.

– Pa da, tako je, imate pravo – potvrdi Vetkin ravnodušno i zevnu.

Ali Romašov nastavi žučno:

– Kome, upravo, treba, čemu sva ova stega, ova vika, ova gruba dernjava? Ni mislio nisam da ću to zateći kad postanem oficir. Prvi utisak dok sam živ neću zaboraviti. Tek sam bio tri dana u puku, kad me preseče onaj riđi crkvenjak Arčakovski. U razgovoru u klubu nazvao sam ga poručnikom, jer je i on mene zvao potporučnikom. I on se, iako smo sedeli zajedno i pili pivo, prodera na mene: „Prvo, ja vama nisam poručnik, već gospodin poručnik, a drugo... izvolite ustati kad vas opominje stariji po činu!“ Ja sam ustao i stajao pred njim kao ispljuvan, dok ga najzad nije ućutkao potpukovnik Leh. Ne, ne, ne govorite mi ništa, Pavle Pavliču! Meni je sve ovo strašno dosadilo i ogadilo!...

XI

U četnoj školi bio je čas „teorije“. U tesnoj sobi, na klupama poređanim u obliku četvorougla, sedeli su vojnici iz trećeg voda, s licima okrenutim unutra. Na sredini ovog četvorougla hodao je gore-dole kaplar Seroštan. A do njega, u isto takvom četvorouglu, hodao je drugi podoficir iz polučete, Šapovaljenko.

– Bondarenko! – viknu gromkim glasom Seroštan.

Bondarenko, lupnuvši nogama o pod, skoči brzo i uspravi se, kao navijena drvena lutka.

– Ako ti, na primer, stojiš u frontu s puškom, pa ti pristupi stare-

šina i zapita: „Šta imaš u rukama, Bondarenko?“ Šta treba da mu odgovoriš?

– Pušku, čiko? – doseti se Bondarenko.

– Koješta lupetaš! Kakvu pušku? Onda bolje reci narodski: kremenjaču. To je kod kuće puška, a u službi se to zove prosto: pešadijska brzometka malog kalibra, Berdanovog sistema, broj II, s pokretljivim zatvaračem. Ponovi, kučkin sine!

Bondarenko, kao čegrtaljka, ponovi reči koje je, uostalom, i ranije znao.

– Sedi! – komandova milostivo Seroštan. – A zašto ti je ona data? Na ovo pitanje neka mi odgovori... – I on strogo odmeri očima sve vojnike redom: – Ševčuk!

Ševčuk ustaje mračna lica i odgovara potmulim basom, polako i kroz nos, prekidajući rečenice, kao da stavlja tačke iza njih:

– Ona mi je data za to. Da u mirno vreme vršim puščane vežbe. A u vreme rata. Da branim presto i otadžbinu od neprijatelja. – On ućuta, šmrknu i dodade mrgodno: – Kako unutrašnjih, tako i spoljašnjih.

– Tako je. Dobro znaš, samo sporo melješ. Vojnik treba da je hitar, kao orao. Sedi. A sad mi ti, Ovečkine, reci: koga zovemo spoljašnjim neprijateljima?

Okretni Ovečkin, u čijem se glasu čuje sladunjav govor bivšeg trgovačkog kalfe iz orelske gubernije, odgovara brzo i razmetljivo, gubeći dah od zadovoljstva:

– Spoljašnjim neprijateljima nazivamo sve one države sa kojima moramo da ratujemo: Francuze, Švabe, Talijane, Turke, Jevropljane, Indi...

– Dosta! – prekida ga Seroštan. – O tome se već u pravilima ne govori. Sedi, Ovečkine. A sada neka mi kaže... Arhipov! Koga nazivamo unutrašnjim neprijateljima?

On ove dve poslednje reči izgovara naročito glasno i važno, čisto podvlačeći ih, i baca značajan pogled na đaka redova Markusona.

Zdepasti, rošavi Arhipov ćuti kao zaliven i gleda kroz prozor četne škole. On, koji je van službe i pametan, i ozbiljan, i vešt, na vežbama se drži kao pravi idiot. Svakako je to zbog toga što njegov zdrav razum, naučen da posmatra i premišlja o prostim i jasnim po-

javama njegove seoske sredine, nikako ne može da nađe vezu između „teorije“ koju mu predaju i stvarnog života. Stoga ne može da razume, niti da nauči najprostije stvari, na veliko čudo i negodovanje svoga vodnika.

– Pa dokle ću čekati da se nakaniš? – počinje da se ljuti Seroštan.

– Unutrašnjim neprijateljima... neprijateljima...

– Ne znaš? – preteći viknu Seroštan i već htede da poleti na Arhipova, ali, pogledavši iskosice u oficira, samo zatrese glavom i izbeči se na Arhipova. – Slušaj, dakle. Unutrašnjim neprijateljima nazivamo sve one koji su protivnici postojećih zakona. Koji su, na primer?... – Pogled mu se susrete s ulagivačkim pogledom Ovečkina. – De reci ti, Ovečkine.

Ovečkin đipi i radosno viče:

– To su buntovnici, studenti, konjokradice, Čivuti i Poljaci!

Malo dalje od njih zanima se sa svojom vodom Šapovaljenko. Hoda gore-dole između klupa, zadaje pevušećim tankim glasom pitanja iz vojničkog podsetnika, koji drži u ruci.

– Soltise, šta je to stražar?

Soltis, rodom Litvanac, gušeći se i bečeći oči od muke, odgovara:

– Stražar je neprikosnoveno lice.

– Tako je. A šta još?

– Stražar je vojnik postavljen na stražu s puškom o ramenu.

– Dobro je. Vidim, Soltise, počinješ da se trudiš. A zašto si postavljen na stražu, Pahorukove?

– Da ne spavam, ne pušim, ne dremam i da ni od koga ne primam nikakve stvari ili poklone.

– A pozdrav?

– I da po propisu pozdravljam gospodu oficire koji prolaze.

– Tako je. Sedi.

Šapovaljenko beše već odavno opazio ironičan osmeh đaka redova Fokina, pa stoga viknu nekako naročito strogo:

– Đače redove! Zar se tako ustaje? Kad starešina pita, onda valja ustati oštro, kao da si na oprugama. Šta je to zastava?

Đak redov Fokin s univerzitetskom značkom na grudima stoji u

učtivom stavu pred podoficirom. Ali njegove mlade sive oči sevaju veselim podsmehom.

– Zastava je sveta vojnička horugva, pod kojom...

– Ne valja! – prekide ga srdito Šapovaljenko i udari podsetnikom o dlan.

– Pa dobro sam rekao – uporno ali spokojno odgovara Fokin.

– Šta-a?! Kad starešina kaže da ne valja, onda ne valja!

– Izvol'te pogledati u pravila.

– Pošto sam podoficir, onda pravila znam bolje od vas. Gle'te! Svaki đak redov pravi se ovde važan. A možda ću ja i sam poći u vojnu akademiju da učim. Otkud vi znate? Šta vam je to „horug“? Heru-gva! Nikako horug. Sveta vojna herugva, nalik na ikonu.

– Šapovaljenko, ne prepiri se – umeša se Romašov. – Nastavi posao.

– Razumem, vaše blagorodstvo! – uspravlja se Šapovaljenko. – Samo, dopustite da kažem vašem blagorodstvu da ovaj đak redov neprestano nešto mudruje.

– Dobro, dobro, dalje!

– Razumem, vaše blagorodstvo... Hlebnjikove! Ko je naš korpusni komandant?

Hlebnjikov unezvereno gleda u podoficira. Iz njegovih otvorenih usta izleće šištav glas, kao u promukle vrane.

– Ta razmrdaj se! – ljutito viče podoficir.

– Njegovo...

– No, njegovo... Pa onda?

Romašov, koji se u tom trenutku okrenuo u stranu, ču kako Šapovaljenko tiho dodaje promuklim glasom:

– Čekaj, čekaj! Ispeglaću ti ja njušku posle časa!

I pošto se Romašov u tom trenutku okrenu prema njemu, on izgovori glasno i ravnodušno:

– Njegovo visoko prevashodstvo... Kako dalje, Hlebnjikove?

– Njegovo... infanterije... lentinant – preplašeno i isprekidano muca Hlebnjikov.

– A-a-a! – sikće Šapovaljenko kroz zube. – Šta ću da radim s tobom, Hlebnjikove? Mučim se toliko s tobom, a ti ostaješ prava kamila, samo bez rogova. Ništa se ne trudiš. Stoj do kraja časa kao kip. A posle ručka javi mi se, pa ću posebno raditi s tobom. Grečenko! Ko je naš korpusni komandant?

„Tako je danas, tako će biti sutra i prekosutra. Sve jedno i isto do kraja moga života“, mislio je Romašov, idući od voda do voda. „Da li da ostavim sve pa da odem?... Ovo je prava muka!...“

Posle „teorije“ vršila se na dvorištu pripremna obuka u gađanju. Dok su na jednom mestu vojnici nišanili u ogledalo, a na drugom gađali u metu sačmom, na trećem mestu su nišanili pomoću Livčakovog pribora. Iz drugog voda odjekivao je po celom vežbalištu veseli zvučni tenor podzastavnika Lbova:

– Pravo... po koloni... četna paljba... Jedan – dva! Če-ta... – on je otezao poslednji glas, pravio pauzu, pa zatim odsečno izbacivao: – Pali!

Čula se lupa zatvarača, i Lbov, veselo se razmećući glasom, ponovo zapeva:

– K nozi!

Sljiva je išao od voda do voda poguren, trom, popravljao držanje vojnika i činio kratke, grube primedbe.

– Trbuh unutra! Stojiš kao trudna žena! Kako to držiš pušku? Kao đakon sveću! Što si zinuo, Kartašove? Možda bi malo kaše? Gde ti je kaiš? Naredniče, stavite Kartašova posle vežbe na jedan sat pod oružje. Životinja jedna! A kako si ti, Vedenjejeve, savio šinjel? Ne vidi mu se ni početak ni kraj, niti na šta liči. Tikvane!

Posle obuke u gađanju momci sastaviše puške u kupe, pa legoše kraj njih na mladu proletnju travu, ponegde već izgaženu vojničkim čizmama. Bilo je toplo i vedro. U vazduhu se osećao miris mladih jablanova koji su u dva reda rasli duž druma. Vetkin ponovo priđe Romašovu.

– Ta pljunite na sve, Jurije Aleksejeviču, – reče Romašovu, uzimajući ga pod ruku. – Zar vredi? Kad svršimo obuku, otići ćemo u klub, popićemo po čašicu, pa će sve proći. Je l’ te?

– Teško mi je, dragi Pavle Pavliču, – reče Romašov tužno.

– Dabome, veselo nije – odgovori Vetkin. – Ali kako drukčije? Moramo dobro izvežbati ljude. A ako najedanput iskrsne rat?

– Pa, jedino zbog rata – sumorno se složi Romašov. – I našto će, uopšte, rat? Možda je to samo neka opšta zabuna, svetska zabluda, ludilo? Zar je prirodno ubijati?

– Eh, vi opet filozofirate. Do đavola! A ako nas iznenada napadnu Nemci? Ko će braniti Rusiju?

– Ja ništa ne znam, i ne kažem ništa, Pavle Pavliču, – odgovori Romašov žalosno i blago – ja ništa, ništa ne znam. Ali uzmimo, na primer, severnoamerički rat,[91] ili oslobođenje Italije,[92] a u vreme Napoleonovo – gerilce,[93] pa tek šuane[94] za vreme francuske revolucije… Kako su se oni borili kad je ustrebalo! Obični zemljoradnici, pastiri.

– To su Amerikanci… Niste uzeli dobar primer… To je druga stvar. A po mom mišljenju, ko tako misli, bolje da ne služi. Pa, uopšte, u našem pozivu ne treba razmišljati. Samo je pitanje: šta bi i kuda bi nas dvojica kad bismo, recimo, napustili službu? Za šta smo sposobni kad znamo samo: leva, desna, leva, desna, a dalje ni beknuti ni kukureknuti. Znamo da ginemo, to je sve. Pa i ginućemo, đavo nas odneo, čim zatraže od nas. Bar nismo badava jeli ovaj hleb. Tako je to, gospodine filozofe. Hajdemo posle obuke u klub?

– Pa, možemo – ravnodušno pristade Romašov. – Upravo, svinjarija je ovako svaki dan provoditi vreme. Imate potpuno pravo: ko tako misli, neka napusti službu.

Kako su u razgovoru hodali tamo-amo po vežbalištu, najedanput zastadoše kod četvrtog voda. Vojnici su sedeli i ležali kraj složenih pušaka. Neki su jeli hleb, koji vojnici po ceo dan u svima prilikama jedu: na smotrama, na odmoru za vreme manevara, u crkvi pre ispovesti, i čak pre telesne kazne.

Romašov ču kako nečiji ravnodušan i podrugljiv glas uzviknu:

– Hlebnjikove, ej, Hlebnjikove!…

. . . .

[91] Severnoamerički rat. – Rat engleskih kolonija u Severnoj Americi za nezavisnost koji se završno porazom Engleske.

[92] Misli se na borbu italijanskog naroda protiv austrijske vlasti u kojoj je odlučujuću ulogu odigrao korpus dobrovoljaca pod komandom jednog od najvećih vođa italijanske revolucionarne demokratije Đuzepa Garibaldija (1807–1882).

[93] Gerilci – španski partizani koji su se početkom XIX veka borili protiv Napoleonove vojske.

[94] Šuani – kontrarevolucionari koji su digli ustanak protiv Francuske republike 1793. godine.

– A? – odazva se Hlebnjikov zlovoljno i kroz nos.

– Čime si se bavio kod kuće?

– Radio sam – odgovori Hlebnjikov sanjivo.

– A šta si radio, luda glavo?

– Svašta. Zemlju orao, stoku čuvao.

– Ta šta si ga saleteo toliko? – umeša se stari vojnik Špinjev. – Znamo šta je radio: decu sisom hranio.

Romašov uzgred pogleda sivo, jadno, golobrado lice Hlebnjikova, pa oseti kako ga u duši ponovo tišti nešto bolno i jetko.

– K oružju! – viknu Sljiva sa sredine vežbališta. – Gospodo oficiri, na svoja mesta!

Zazveckaše puške zapinjući jedna za drugu bajonetima. Vojnici, dovodeći žurno odelo u red, stadoše na svoja mesta.

– Ravnajs'! – komandova Sljiva. – Mir-no!

Zatim priđe bliže četi, pa viknu otegnuto:

– Puščane vežbe s razdelima! Broj glasno!... Četa, pred pr-sa!

– Je-dan! – graknuše vojnici i brzo izbaciše puške uvis.

Sljiva je lagano išao duž celog fronta i stavljao kratke primedbe: „bajonet više“, „kundak k sebi“. Zatim opet stade na sredinu ispred čete i komandova:

– Četa!... Dva!

– Dva! – viknuše vojnici.

Sljiva ponovo pođe duž stroja da proveri tačnost i pravilnost radnje.

Posle puščanih vežbi s razdelima došle su vežbe bez razdela, zatim okretanje, udvajanje redova, primicanje i razmicanje, i druge strojne vežbe. Romašov je kao automat radio sve što god je propisivala služba, ali mu iz glave ne izbijahu reči koje je Vetkin uzgred izbacio: „Ko tako misli, ne treba da služi. Mora napustiti službu“. I svi ti propisi vojnih pravila: gipkost u kretanju, spretnost u rukovanju puškom, pouzdano koračanje u maršu, a zajedno sa njima sve ove taktike i fortifikacije, u kojima je sahranio devet najlepših godina svoga života, koje su imale da mu ispune i sav ostali život, a koje su mu se doskora činile tako važnim i pametnim poslom – sve mu najedanput dođe dosadno, neprirodno, izveštačeno, kao nešto

besmisleno i šuplje, kao posledica sveopšte zablude, nešto nalik na nepovezano buncanje.

Posle obuke krenu s Vetkinom u klub, gde su obojica pili mnogo votke. Romašov, koji je skoro izgubio svest, ljubio se s Vetkinom, histerično je i glasno plakao na njegovim grudima, vajkao se na ovaj prazni i dosadni život i na to kako ga niko ne razume i kako ga ne voli „neka žena“, a ko je ta žena, to niko nikad neće doznati; Vetkin je ispijao čašu za čašom i samo ponekad govorio s prezrivim sažaljenjem:

– Jedno vam ne valja, Romašove. Ne umete da pijete. Posle prve čašice već ste se tako raspekmezili.

Zatim iznenadno lupi pesnicom o sto i strašno viknu:

– Ali ako nam se zapovedi da ginemo, ginućemo!

– I poginućemo – odgovori Romašov tužno. – Šta je to poginuti? Sitnica je poginuti... Mene duša boli...

Romašov se nije sećao kako je stigao kući i ko ga je smestio u postelju. Bilo mu je kao da plovi po gustoj plavoj magli, po kojoj su rasute milijarde i milijarde mikroskopskih iskrica. I ta se magla lagano ljuljala gore i dole, dižući i spuštajući Romašovljevo telo, pa mu je od tog ritmičkog ljuljuškanja srce slabilo, zastajalo i tištalo ga, izazivajući u njemu odvratno i nepodnošljivo osećanje muke. Činilo mu se da mu se glava strašno povećala i da u njoj neki uporan, nemilosrdan glas viče, zadajući Romašovu užasan bol:

– Jedan, dva! Jedan, dva!

XII

Dvadeset treći april bio je za Romašova uzbudljiv i vrlo neobičan dan. Oko deset sati pre podne, još dok je potporučnik bio u postelji, dođe Stepan, posilni Nikolajevih, s pisamcetom od Aleksandre Petrovne.

„Dragi Romočka“, pisala je ona – „nimalo se neću iznenaditi ako doznam da ste zaboravili da je danas Vaš i moj imendan. Ja vas, dakle, podsećam na to. *I pored svega*, ja ipak hoću da Vas vidim danas! Samo, nemojte doći na čestitanje pre podne, nego tačno u pet sati pred veče. Priredićemo piknik na Dubečnoj.

Vaša A. N“

Pismo je drhtalo u Romašovljevim rukama dok ga je čitao. Čitavu nedelju dana nije video milo, čas nežno, čas podsmešljivo, čas prijateljski pažljivo Šuročkino lice, niti je osećao na sebi njegove nežne i moćne čari. „Danas!“ – šapnu u njemu nekakav radostan glas.

– Danas! – uzviknu Romašov glasno i skoči bos s kreveta. – Hajnane, da se umijem!

Hajnan uđe.

– Vaše blagorodstvo, posilni čeka. Pita da li ćeš napisati odgovor.

– Eto ti sad! – Romašov izbeči oči i sede. – Pst... Trebalo bi da mu dam napojnicu, a nemam ni pare. – On u nedoumici pogleda u posilnog.

Hajnan široko i blago razvuče usta u osmeh.

– Ni ja nemam ništa!... Ti nemaš, ja nemam. Ne mari. Ne mora se dati.

Romašovu najedanput sinu kroz glavu tamna proletnja noć, blato, mokar, klizav plot, uz koji se naslonio, i ravnodušni Stepanov glas iz pomrčine: „Svaki dan dolazi...“ Setio se i vlastitog nepodnošljivog stida. Ta koliko bi budućih blaženstava dao u ovom trenutku za ciglih dvadeset kopejaka!

Romašov grozničavo i snažno protre lice rukama i čak zastenja od uzbuđenja.

– Hajnane, – reče on šapatom, bojažljivo gledajući iskosice na vrata. – Hajnane, kaži mu da ću mu večeras zacelo dati napojnicu. Zacelo, razumeš li?

Romašov je bio u velikoj novčanoj neprilici. Kredit mu je svuda bio uskraćen: i u bifeu, i u oficirskom magacinu, i u oficirskoj kasi... Mogao je još samo u klubu dobijati ručak i večeru, ali bez votke i zakuske. On čak nije imao ni čaja, ni šećera. Jedino što mu je, ironičnom igrom slučaja, ostala velika limena kutija kave. Romašov je

svakog jutra junački pio kavu bez šećera, a posle njega, takođe mireći se sa sudbinom, ostatak je ispijao Hajnan.

Pa i sada je, mršteći se od gađenja, srkao crni, jaki, gorak bućkuriš i razmišljao o svom položaju. „Hm… prvo, zar mogu otići bez poklona? Bombone ili rukavice? Najposle, ne znam koji broj rukavica nosi. Bombone? Najbolje će biti miris: bombone su ovde da bog sačuva… Lepezu? Hm!… Najbolje će biti miris. Ona voli 'Es-buke'. Pa onda, troškovi oko piknika: kola tamo i natrag koštaće, recimo, pet rubalja, Stepanu napojnice – jednu rublju! Da, gospodine potporučniče Romašove, ne možete proći bez deset rubalja."

I on poče u sebi da sračunava svoja sredstva. Plata? Ali on je baš juče potpisao svoj platni spisak: „Račun je tačan. Potporučnik Romašov". Cela mu je plata bila pažljivo unesena u odgovarajuće rubrike, između kojih je bilo i obustava za otplaćivanje ličnih menica, te mu nije preostalo ni kopejke. Možda će moći dobiti akonto? To je već najmanje trideset puta pokušavao, ali uvek bez uspeha. Blagajnik je bio kapetan II klase Dorošenko, čovek mrgodan i grub, naročito prema mlađim oficirima. On je u turskom ratu bio ranjen na najnezgodnijem i najnečasnijem mestu – u petu. Večita zadirkivanja i pošalice na račun njegove rane (koju on, najposle, nije zadobio u bekstvu, već kada je, okrenuvši se vojnicima, komandovao juriš) učiniše da se on, koji je otišao u rat kao veseo zastavnik, vratio otuda kao žučan i razdražljiv hipohondar. Ne, Dorošenko neće dati novaca, naročito potporučniku koji već treći mesec piše: „Račun je tačan".

„Ne treba očajavati!" – govorio je Romašov u sebi. „Pređimo u mislima sve oficire redom. Počnimo sa četnim komandirima. Redom, prva četa – Osatči."

Pred Romašova izađe izrazito, lepo lice Osatčija s njegovim nemilim, zverskim pogledom. „Ne, svakog drugog, samo ne ovoga. Njega nikako ne. Druga četa – Talman. Mili Talman, koji večito i svuda pozajmljuje, pa čak i od podzastavnika. Hutinski?"

Romašov se zamisli. U glavi mu sinu nestašna, detinjasta misao: da ode i da ište od pukovskog komandanta. „Mogu misliti kako će me dočekati! Najpre će se ukočiti od užasa, pa će se onda zatresti od besa i naposletku će izbaciti kao iz topa: 'Šta-a? Jezik za zube! Četiri dana zatvora!'"

Potporučnik prsnu u smeh. Ne, svejedno, nešto će se izmisliti! Dan koji je počeo tako radosno ne može se bezuspešno svršiti. To je

teško shvatiti i postići, ali to se uvek tačno oseća negde duboko, u podsvesti.

„Kapetan Divernoa? Njega vojnici od šale zovu: Dovrninoga. A pričaju da je bio i neki general Budberg fon Šaufus, pa su ga vojnici nazvali: Bubreg u sosu. Ne, Divernoa je tvrdica, i znam da me ne voli...“

Tako je izređao sve četne komandire od prve do šesnaeste čete, pa čak i do neboračke, dok, najzad, ne pređe s uzdahom na mlađe oficire. On još nije gubio veru u uspeh, ali je već počinjao da oseća neki nemir kad mu odjednom sinu misao: „Potpukovnik Rafaljski!“

– Rafaljski! A ja toliko lupao glavu!... Hajnane! Koporan, rukavice, šinjel – brzo!

Potpukovnik Rafaljski, komandant četvrtog bataljona, bio je stara neženja i osobenjak, koga su u puku u šali i, razume se, iza leđa, zvali pukovnikom Bremom.[95] On ni s kim od drugova nije opštio, jedino što ih je zvanično posećivao o Uskrsu i Novoj godini, a u službi je bio toliko nemaran da je stalno dobijao ukore u zapovestima i žestoke prekore na vežbama. Sve svoje vreme, sve brige i svu neiskorišćenu sposobnost srca za ljubav i naklonosti posvetio je svojim milim životinjama: pticama, ribama i četvoronošcima, od kojih je napravio velik i originalan zverinjak.

Pukovske dame, uvređene u dubini duše zbog njegove nepažnje prema njima, govorile su da one uopšte ne mogu da razumeju kako se može ići kod Rafaljskog. „Ta to je grozno s onim životinjama! I, uz to, oprostite za izraz, onaj smrad! Pih!“

Svu svoju ušteđevinu pukovnik Brem je trošio na zverinjak. Ovaj je osobenjak ograničio svoje izdatke samo na najpotrebnije: nosio je šinjel i mundir iz bogzna kojih vremena, spavao je kako bilo, jeo iz kazana petnaeste čete, a ipak je stalno uplaćivao znatnije svote radi poboljšanja vojničke hrane. Svojim drugovima, naročito mlađim oficirima, retko je odbijao omanje zajmove kad je bivao pri novcu. Istini za volju treba dodati da se smatralo za nekako neuobičajeno, čak i smešno vraćati mu zajam – jer je i bio na glasu kao osobenjak, pukovnik Brem.

[95] Alfred Edmund Brem (1829–1884), nemački prirodnjak.

Vetrogonjasti zastavnici, kao što je Lbov, idući k njemu da zamole dve rublje u zajam, govorili bi: „Idemo da vidimo zverinjak“. To je bio put koji je vodio srcu i džepu staroga neženje. „Imate li, Ivane Antonoviču, kakvih novijih životinja? Pokažite, molim vas. Vi umete tako zanimljivo da pričate...“

Romašov je takođe češće dolazio k njemu, ali dosad bez ikakve sebične namere: on je zaista voleo životinje nekom naročitom nežnošću. Dok je bio u Moskvi, najpre kao kadet a kasnije kao pitomac vojne škole, uvek bi radije odlazio u cirkus nego u pozorište, a najradije u zoološki vrt i u sve zverinjake. U detinjstvu je sanjao da ima psa bernardinca; a sada je tajno priželjkivao da postane bataljonski ađutant, da bi mogao dobiti konja. Ali nije bilo suđeno da mu se ostvare snovi: u detinjstvu – jer mu je porodica bila siromašna, a za ađutanta teško da su ga mogli postaviti, jer nije bio „naočita pojava“.

On krenu od kuće. Topao proletnji vazduh nežno mu je milovao obraze. Zemlja, tek isušena posle kiše, gibala mu se pod nogama s prijatnom otpornošću. Bele krošnje divlje višnje i plave jorgovana spuštale su se gusto i nisko preko plotova na ulicu. U Romašovljevim grudima najednom se neobično snažno probudi neko osećanje, kao da se spremao da poleti. Pogleda oko sebe i vide da na ulici nikoga nema, pa izvadi iz džepa Šuročkino pisamce, pročita ga i čvrsto pritisnu na usne njen potpis.

– Milo nebo! Milo drveće! – prošaputa on vlažnih očiju.

Pukovnik Brem stanovao je u dubini dvorišta ograđenog visokom zelenom rešetkom. Na ulazu je stajao kratak natpis: „Zvonite kad ulazite, jer ima pasa!“

Romašov zazvoni. Na kapiju iziđe len, sanjiv i kosmat posilni.

– Je li gospodin pukovnik kod kuće?

– Izvolite, vaše blagorodstvo.

– Idi pa me prvo prijavi.

– Nije potrebno, izvolite samo. – Posilni sanjivo počeša butinu. – Gospodin pukovnik ne voli prijavljivanje.

Romašov pođe stazom od cigala prema kući. Iza ćoška iskočiše dve ogromne mlade doge podsečenih ušiju, mišje boje. Jedna od njih zalaja glasno, ali dobroćudno. Romašov puče prstima i doga poče živahno premetati prednjim nogama, čas desno čas levo, i još većma lajati. Ona druga išla je za njim i, ispruživši njušku, radoznalo njuši-

la peševe Romašovljeva šinjela. U dubini dvorišta, na zelenoj mladoj travi, stajalo je malo magare. Ono je mirno dremalo na proletnjem suncu, žmirkajući i strižući ušima od zadovoljstva. Tu su bile još i kokoši, i petlovi razne boje, patke i kineske guske sa zadebljanjem na nosu; prodorno su kreštale morke, a veličanstveni ćuran, raširivši rep i parajući krilima zemlju, kružio je naduto i sladostrasno oko tankovratih ćuraka. Kraj valova ležala je na boku ogromna rumena jorkširska svinja.

Pukovnik Brem, u kožnom švedskom kaputu, stajao je kod prozora, leđima okrenut vratima, pa nije ni opazio kad je ušao Romašov. On je poslovao oko staklenog akvarijuma, s rukom do lakta u njemu. Romašov morade dvaput da se glasno nakašlje, dok Brem ne okrenu svoje mršavo, bradato, duguljasto lice s naočarima u starinskom okviru od kornjače.

– A-a, potporučnik Romašov! Dobro mi došli, dobro mi došli... – reče Rafaljski predusretljivo. – Oprostite, ne mogu se rukovati, mokra mi je ruka. Ja, kao što vidite, nameštam nov sifon. Stari sam nešto uprostio, pa je ispalo lepo. Je li po volji čaja?

– Hvala lepo. Već sam pio. Došao sam, gospodine pukovniče...

– Jeste li čuli: priča se da će se puk premestiti u drugi grad – poče Rafaljski, kao da nastavlja maločas prekinuti razgovor. – Znate li da prosto očajavam? Ne znam kako ću preneti svoje ribe? Polovina će uginuti. Pa tek akvarijum! Stakla su, kao što vidite, hvat i po dugačka. Ah, prijatelju! – pređe on najedanput na drugu temu – da znate kakav sam akvarijum video u Sevastopolju! Pa bazeni!... Bogami su kako ova soba, od kamena, s tekućom morskom vodom. Elektrika! Stojiš i vidiš odozgo kako te ribe žive. Morune, ajkule, raže, morski kokoti – ih, divota! Eto, na primer, raža! Zamislite ovakvu palačinku: aršin i po u prečniku, miče ivicom, onako talasasto, a pozadi rep kao strela... Stajao sam jedno dva sata... Šta se smejete?

– Oprostite... Tek sad vidim da vam na ramenu stoji beli miš...

– Ah, huljo, gde si se popeo! – Rafaljski okrenu glavu i pusti kroz usne zvuk nalik na poljubac, ali neobično tanak, kao mišji pisak. Mala bela životinjica crvenih očiju siđe mu do lica i, podrhtavajući celim telom, poče žurno da mu zabada njuškicu u bradu i u usta.

– Kako vas poznaju! – reče Romašov.

– Da... poznaju me. – Rafaljski uzdahnu i klimnu glavom. – Ali je nevolja u tome što mi njih ne poznajemo. Ljudi su dresirali psa, pri-

pitomili nekako konja i mačku, a kakva su ova stvorenja – to nas se ne tiče. Poneki naučnik posveti ceo svoj život, đavo da ga nosi, objašnjavanju kakve glupe prepotopske reči, i toliko ga zbog toga uzdižu da ga još za života maltene za sveca proglašuju. A ove životinje... uzmimo, recimo, pse. Žive pored vas misaone, razumne životinje, pa da se bar jedan privatni docent prihvatio proučavanja njihove psihologije!

– Možda ima radova i o njima, samo ih mi ne znamo? – nepouzdano pretpostavi Romašov.

– Radova? Hm... ima ih, doduše, i još kako kapitalnih! Eno, pogledajte, i ja imam čitavu biblioteku. – Potpukovnik pokaza rukom na ormane duž zidova. – Pametno i iskreno pišu. Znanje ogromno! Kakvi pribori, kakvi oštroumni načini ispitivanja... Ali nije to ono, ni izdaleka nije ono o čemu ja govorim! Niko od njih nije se setio da sebi postavi cilj – makar da pažljivo prouči kako žive samo jedan dan pas ili mačka. Hajde, idi pa posmatraj kako pas živi, šta misli, kako se dovija, kako pati, kako se raduje. Video sam šta sve postignu od životinja pelivani. Da se čovek divi!... Zamislite sebi hipnozu, pravu, nepatvorenu hipnozu! A šta mi je neki pelivan pokazivao u hotelu u Kijevu – to je čudo, da čoveku pamet stane! Ali pomislite samo – to je pelivan. A šta bi bilo kad bi se time bavio ozbiljan prirodnjak, naoružan znanjem, s velikom veštinom u organizovanju eksperimenata i s naučnim sredstvima. O, kakve bismo sve neverovatne stvari čuli o umnim sposobnostima psa, o njegovoj naravi, o poznavanju brojeva i još o mnogo koječemu! Čitav svet, ogroman, interesantan svet. Kako hoćete, ali ja sam, na primer, uveren da pas ima svoj jezik, i to veoma bogat jezik.

– Kako da se oni nisu dosad time bavili kad je to tako prosto, Ivane Antonoviču? – zapita Romašov.

Rafaljski se jetko nasmeja.

– Pa baš zato – he, he, he – što je tako prosto. Baš zato. Prosto kao pasulj. Jer za naučnika šta je, upravo, pas? Kičmenjak, sisar, mesožder, spada u red pasa... I tako dalje. Sve je to tačno. Ali ti pristupi psu kao čoveku, kao detetu, kao razumnom stvoru. Doduše, naučnici, sa svojom ohološću, nisu daleko odmakli od seljaka, koji drži da pas nema dušu, nego paru.

On ućuta, pa poče, srdito uzdišući i stenjući, da posluje oko gumene cevi, koju je nameštao na dnu akvarijuma. Romašov se ohra-

bri.

– Imam jednu veliku molbu, Ivane Antonoviču...

– Novaca?

– Bogami, stid me je što vas uznemiravam. Ne treba mi mnogo, samo desetak rubalja. Ne mogu obećati da ću vam uskoro vratiti, ali...

Ivan Antonovič izvadi ruke iz vode i poče ih brisati ubrusom.

– Deset mogu. Više ne mogu, ali ću vam deset dati vrlo rado. Svakako vam trebaju za kakve gluposti? No, no, no, šalim se. Hajdemo.

On ga provede kroz ceo svoj stan od pet-šest soba, u kojima nije bilo ni nameštaja, ni zavesa. Vazduh je bio zasićen smradom koji se oseća onde gde žive sitni grabljivci. Pod je bio toliko zagađen da su noge klizile.

Po kutovima behu udešene rupe i legala u obliku kućica, šupljih panjeva i buradi bez dna. U dvema sobama behu dva razgranata drveta – jedno za ptice, drugo za kune i veverice, s veštačkim dupljama i gnezdima. U tome kako su bila udešena ova boravišta za životinje ispoljavala se brižljiva smišljenost, ljubav prema životinjama i velika posmatračka sposobnost.

– Vidite li ovu zverku? – Rafaljski pokaza prstom na malu kućicu, ograđenu gusto isprepletanom bodljikavom žicom. Iz njenog polukružnog otvora, velikog kao dno čaše, sevale su dve crne sjajne tačke. – Ovo vam je najgrabljivija, najsvirepija životinja na svetu. Tvor. Prema njemu su, verujte mi, svi ovi lavovi i panteri krotka telad. Lav kad proždere svoje meso, izvali se i dobroćudno gleda kako ostalo dovršavaju šakali. A ovaj mali mangup, ako se ušunja u kokošinjak, nijedne kokoši neće ostaviti, svakoj će pregristi vrat, gde je moždina. Dotle se neće, nevaljalac, umiriti. Uz to je i najdivljiji, najnepripitomljnviji od svih. Ih ti, zlikovče!

On provuče ruku kroz ogradu. Iz okruglih vratanaca očas proviri mala ljutita razjapljena njuškica, iz koje sevahu beli oštri zubi. Tvor je brzo čas izlazio čas ulazio, puštajući od sebe zvuke nalik na srdit kašalj.

– Vidite li kakav je? A već ga godinu dana negujem...

Potpukovnik je, očevidno, sasvim zaboravio na Romašovljevu molbu. Vodio ga je od jedne jame do druge, pokazujući mu svoje lju-

bimce i govoreći o njima s takvim oduševljenjem, takvom nežnošću i poznavanjem njihovih navika i naravi kao da se to ticalo njegovih milih i dobrih poznanika. Zaista, za ljubitelja, koji uz to još živi u zabačenoj palanci, on je imao priličnu zbirku: belih miševa, pitomih zečeva, zamorčića, ježeva, mrmota, nekoliko otrovnih zmija u staklenim sudovima, nekoliko vrsta gušterova, dva majmuna, crnog australijskog zeca i redak, neobično lep primerak angorske mačke.

– Šta? Je li lepa? – zapita Rafaljski pokazujući na mačku. – Zar nije divna? Samo ja je ne cenim mnogo. Glupa je. Gluplja od svih mačaka. Eto opet! – živnu on odjednom. – Evo vam opet dokaza kako smo nemarni prema psihi naših domaćih životinja. Šta znamo o mački? O konju? Kravi? Svinjčetu? Znate li koja je još životinja neobično pametna? Svinja. Da, da, ne smejte se – Romašov nije ni pomišljao na smeh – svinje su neobično pametne. Evo šta mi je učinio jedan moj vepar prošle godine. Dovozili su mi kominu iz šećerane za baštu i za svinje. A njemu se, molim vas, nije mnogo čekalo, te kad kočijaš pođe po mog posilnog, vepar zubima izvadi čep iz bureta. Komina, znate, curi, a on uživa. Ali to još nije sve. Jednom kad su ga uhvatili u tom lopovluku, on ne samo da je izvadio čep nego ga je odneo u baštu i zakopao u leju. Eto, kakva je svinja. Moram priznati – Rafaljski zažmiri na jedno oko i napravi lukavo lice – moram priznati, ja pišem malu raspravicu o svojim svinjama... Samo, pst!... neka ostane tajna... nikome ni reči. Malo je nezgodno da potpukovnik slavne ruske armije piše o svinjama. Nabavio sam i jorkširsku vrstu. Jeste li ih videli? Hoćete li da odemo da ih vidimo? A u dvorištu imam još i malog jazavca, divnog mladog jazavčića... Hoćemo li?

– Oprostite, Ivane Antonoviču, – reče Romašov ustežući se. – Ja bih vrlo rado, samo, bogami, nemam vremena...

Rafaljski se udari šakom po čelu.

– Ah, oprostite, molim vas. Ja se, starac, raspričao... No, no, hajdemo te brže.

Uđoše u malu praznu sobu, u kojoj, sem niskog vojničkog kreveta, čije se platneno ležište ugnulo kao dno u čamcu, noćnog stočića i hoklice, ničega nije bilo. Rafaljski izvuče fioku stočića i izvadi novac.

– Radujem se, potporučniče, što vam mogu učiniti uslugu. Nemojte mi se zahvaljivati!... Sitnice... Milo mi je... Dođite kad god imate vremena. Razgovaraćemo.

Kad je Romašov izišao na ulicu, naišao je odmah na Vetkina. Brkovi Pavla Pavloviča bili su razbarušeni, a kapa s kicoški povijenim ivicama mangupski naherena.

– A! Prinče Hamlete! – viknu Vetkin radosno. Odakle i kamo? Do vraga! Sijate se kao da vam je imendan.

– I jeste mi imendan – osmehnu se Romašov.

– Zbilja? Pa da: Georgije i Aleksandra. Božanstveno. Dopustite da vas primim u vatren zagrljaj!

I oni se tu, na ulici, izljubiše.

– Možda bismo ovom prilikom mogli svratiti u klub? Da cvrknemo po jednu, kao što veli naš velikosvetski prijatelj Arčakovski? – ponudi Vetkin.

– Ne mogu, Pavle Pavliču. Žurim se. Izgleda da ste danas nešto veseli?

– O-o-o! – Vetkin značajno i ponosito izdiže bradu uvis. – Meni je danas ispala za rukom jedna kombinacija zbog koje bi svakog ministra finansija zaboleo stomak od zavisti.

– Šta je to bilo?

Vetkinova kombinacija bila je sasvim prosta stvar, ali ne bez duhovitosti, u kojoj je glavnu ulogu igrao pukovski krojač Hajm. On je uzeo od Vetkina priznanicu za sašivenu novu uniformu, a u stvari je dovitljivi Pavle Pavlovič dobio od krojača trideset rubalja u gotovom novcu, a ne uniformu.

– I, na kraju krajeva, obojica smo zadovoljni – govorio je pobednički Vetkin – i Jevrejin je zadovoljan, jer će iz vojne blagajne za svojih trideset rubalja dobiti četrdeset i pet; a i ja sam zadovoljan, jer ću u klubu danas operušati sve one kartaše. A? Je l' te da je vešto izvedeno?

– Vešto! – odobri Romašov. – Uzimam k znanju za idući put. A sad zbogom, Pavle Pavliču. Želim vam sreće u kartama.

Rastadoše se. Ali posle jednog minuta viknu Vetkin Romašova. Ovaj se osvrte.

– Jeste li bili da gledate zverinjak? – lukavo zapita Vetkin, pokazujući preko ramena palcem na kuću Rafaljskoga.

Romašov klimnu glavom i reče s dubokim uverenjem:

– Brem nam je divan čovek. Tako prijatan!

– Nema šta! – složi se Vetkin. – Samo je malo ćaknut.

XIII

Kad je Romašov oko pet sati bio blizu kuće u kojoj su stanovali Nikolajevi, on s čuđenjem oseti da je njegovo jutrošnje radosno pouzdanje u uspeh današnjega dana zamenio neki neobični, bezrazložni nemir. Osećao je da se to nije zbilo najedanput, ne sad, već nekad mnogo ranije; taj je nemir verovatno rastao u njegovoj duši postupno i neopaženo od nekog trenutka koji mu je izmakao. Šta bi to moglo biti? Slične pojave dešavale su se i ranije kod njega, još u ranom detinjstvu, pa je znao da će, da bi se umirio, morati da potraži prvobitni uzrok tom nejasnom nemiru. Kad se jednom tako mučio celog dana, tek se uveče setio da je u podne, prelazeći na stanici preko železničkih šina, bio pretrnuo od iznenadnog zviždanja lokomotive, pa se preplašio i, ne opažajući to, oneraspoložio se; ali čim se toga setio, bilo mu je lakše na duši, čak se razveselio.

I on poče da pretura u sećanju utiske današnjega dana obrnutim redom. Dućan Sviderskoga; miris; najmio je kočijaša Ljejbu, koji divno vozi; išao je na poštu da vidi koliko je sati; bilo je vanredno jutro; Stepan... Zar je odista Stepan uzrok? Ali ne, za Stepana stoji odvojeno u džepu spremljena rublja. Pa šta je to onda bilo? Šta?

Kod ograde su već stajala troja dvoprežna kola. Dvojica posilnih drže za uzde osedlane konje: starog mrkova, kojega je nedavno kupio Olizar iz konjičkog škarta, i vitku, plahu riđušu Bek-Agamalova, srditih, vatrenih očiju.

„Ah, pismo!“ – sevnu najednom Romašovu u glavi. „Pa ona neobična fraza: *i pored svega*... I podvučeno... Znači, ima nešto. Možda se Nikolajev ljuti na mene? Da nije ljubomoran? Ili je, može biti, kakva spletka? Nikolajev je poslednjih dana bio tako hladan prema meni. Ne, ne, neću svratiti!“

– Dalje! – viknu kočijašu.

Ali je u istom trenutku – nije čuo niti video, već pre bi se reklo, osetio kako se vrata otvoriše – osetio je to po prijatnom i plahom kucanju srca.

– Romočka! Kuda ćete? – ču se iza njega veseo i zvonak glas Aleksandre Petrovne.

Romašov povuče kočijaša Ljejbu za pojas i skoči iz kola. Šuročka je stajala u crnom okviru otvorenih vrata. Bila je u beloj haljini s crvenim cvećem za pojasom s desne strane; takvo isto cveće jarko i toplo crvenelo se u njenoj kosi. Čudnovato: Romašov je pouzdano znao da je to ona, pa ipak nekako nije mogao da je pozna. Opazio je na njoj nešto novo, svečano i svetlo.

Dok je Romašov mrmljajući izgovarao čestitku, ona, ne puštajući njegovu ruku iz svoje, nežnim i intimnim pokretom primora ga da pođe sa njom u tamno predsoblje. U isto vreme govorila je brzo i poluglasno:

– Hvala vam, Romočka, što ste došli. Ah, kako sam strahovala da ćete, možda, izostati. Čujte: danas budite mili i veseli. Ne obazirite se ni na šta. Vi ste smešni: čim vas se čovek dotakne, odmah uvenete. Baš ste stidljiva mimoza.

– Aleksandra Petrovna... Vaše današnje pismo me je tako zbunilo. Ima u njemu jedna rečenica.

– Ta ostavite se toga, mili!... – Ona mu uze obe ruke, snažno ih stisnu, i gledaše mu pravo u oči. U tom je pogledu bilo nešto potpuno nepoznato Romašovu – neka umiljata nežnost, i pažnja, i nemir, a još dalje, u zagonetnoj dubini plavih zenica, skrivalo se nešto neobično, nepristupačno shvatanju, što govori nekim skrivenim, nejasnim jezikom duše... – Nemojte, molim vas! Ne mislite danas o tome... Zar vam nije dosta što sam vas neprestano vrebala da mi ne promaknete? Znam da ste kukavica. Ne smete me tako gledati!

Ona se zbunjeno nasmeja i zaklima glavom.

– Dosta!... Nezgrapni Romočka, vi mi opet niste poljubili ruku. De. Tako. Sad i drugu. Tako. Mudrico. Hajdemo te! Zapamtite – progovori ona užurbanim, vatrenim šapatom – danas je naš dan. Carica Aleksandra i njen vitez Georgije. Čujete? Hajdemo te!

– Dopustite da vam... Skroman darak...

– Šta je to? Miris? Sve neke gluposti od vas! Ne, ne, šalim se. Hva-

la, mili Romočka. Volođa! – reče ona glasno i neusiljeno, ulazeći u gostinsku sobu. – Evo još jednog kompanjona za piknik. I, uz to, kome je takođe imendan.

U gostinskoj sobi bio je žagor i komešanje, kao obično pred zajednički polazak. Gust duvanski dim bio je kao nebo plav na onim mestima gde su kroza nj probijali kosi mlazevi proletnjeg sunca koji su dolazili kroz prozore. Na sredini sobe stajalo je, živo razgovarajući, sedam do osam oficira, od kojih je najvećma vikao svojim promuklim glasom i svaki čas kašljucajući visoki Talman. Tu su još bili: kapetan Osatči, nerazdvojni ađutanti Olizar i Bek-Agamalov, poručnik Andrusevič, omanji i okretan čovek sa šiljatim licem, kao u pacova, i još neko, koga Romašov nije odmah prepoznao. Sofija Pavlovna Talman, nasmejana, napudrana i narumenjena dama, nalik na veliku nakinđurenu lutku, sedela je na divanu sa dvema sestrama potporučnika Mihina. Obe gospođice behu u jednakim skromnim ali lepim haljinama, koje su same sašile, belim sa zelenim trakama; obe su bile rumene, pegave, crne kose i tamnih očiju; obe su imale neobično bele, ali nepravilno poređane zube, što je, međutim, njihovim svežim usnama davalo neku osobitu lepotu; obe su bile lepuškaste i vesele, vrlo slične jedna drugoj i svom inače vrlo ružnom bratu. Od pukovskih dama bila je pozvana još i žena poručnika Andruseviča, mala belolika dundica, priglupa i vesela, koja je volela dvosmislene i masne viceve, a takođe lepuškaste, brbljave i vrskave gospođice Likačeve.

Kao i obično u oficirskom društvu, dame su se držale odvojeno od muškaraca, u zasebnoj grupi. Kraj njih je, nemarno i kicoški raširivši se u naslonjači, sedeo samo kapetan Dic. Ovaj oficir, koji je svojom utegnutom pojavom i tipom svog zgužvanog i samouverenog lica podsećao na pruske oficire, kako ih slikaju u nemačkim karikaturama, bio je premešten iz garde u pešadijski puk zbog neke sumnjive, skandalozne stvari. On se ponašao s nepokolebljivim samopouzdanjem prema muškarcima i s drskom smelošću prema damama; uvek se srećno i naveliko kartao, ali ne u oficirskom, već u građanskom klubu, u kućama gradskih činovnika i kod poljskih spahija u okolini. U puku ga nisu voleli, ali su ga se pomalo i bojali, i svi su nekako nejasno u budućnosti očekivali od njega kakav prljav skandal. Govorilo se da je u bliskoj vezi s mladom ženom oronulog komandanta brigade, koji je živeo u istom gradu. Pouzdano se znalo za njegovu vezu sa *madame* Talman: radi nje je obično i pozivan u goste – tako su nalagali svojevrsni propisi pukovske učtivosti i pažnje.

– Milo mi je, milo mi je – govorio je Nikolajev idući u susret Romašovu – utoliko bolje. A što ne dođoste pre podne na pitu?

On je ovo govorio srdačno, s ljubaznim osmejkom, iako je Romašov u njegovom glasu i očima jasno nazreo onaj isti tuđ, izveštačen i suv izraz, koji je on uvek skoro nesvesno nazirao u poslednje vreme kad god bi se sreo s Nikolajevom.

„Ne voli me“, zaključi Romašov brzo u sebi. „Šta mu je? Da se ne srdi? Možda je ljubomoran? Da mu nisam postao dosadan?“

– Znate… danas je u našoj četi bio pregled oružja – odvažno slaga Romašov. – Spremamo se za smotru, pa ni o praznicima nemamo odmora… Najposle, ja sam odista zbunjen… Ni sanjao nisam da priređujete piknik, pa je ispalo kao da sam se nametnuo. Zaista me je stid…

Nikolajev se široko osmehnu i s uvredljivom ljubaznošću potapša Romašova po ramenu.

– Ama šta vi to, dragi moj? Kad je društvo veće, onda je veselije… kakve kineske ceremonije!… Samo, ne znam kako ćemo se smestiti u kočije. Uostalom, nekako ćemo se potrpati.

– Imam kola – umiri ga Romašov, odmičući jedva primetno rame od Nikolajevljeve ruke. – Čak sam spreman da vam ih sa zadovoljstvom stavim na raspolaganje.

On se okrenu i očima se susrete sa Šuročkom.

„Hvala, mili!“ – reče njen topli, kao i pre neobično pažljiv pogled.

„Kako je divna danas!“ – pomisli Romašov.

– Pa to je krasno! – Nikolajev pogleda na sat. – Dakle, gospodo, – reče on upitno – mislim da možemo krenuti?

– Kad se ide, nek se ide – rekao je papagaj kad ga je mačak Vaska vukao za rep iz kaveza! – reče Olizar u šali.

Svi poustajaše sa uzvicima i smehom; dame su tražile svoje šešire i suncobrane i počele navlačiti rukavice. Talman, koji je bolovao od bronhitisa, vikao je glasno da neka ne zaborave da ponesu tople marame. Počelo je živo komešanje.

Mali Mihin odvede Romašova u stranu.

– Jurije Aleksejiču, imam nešto da vas zamolim – reče on. – Molim vas lepo da sednete s mojim sestrama, jer će im se inače nametnuti Dic, a to mi je strašno neprijatno. On sve neke nepristojnosti

priča devojkama, što ih dovodi skoro do suza. Ja sam, doduše, neprijatelj nasilja, ali ću ga, bogami, kad-tad lupiti po njušci!...

Romašov je jako želeo da se vozi sa Šuročkom, ali pošto mu je Mihin uvek bio prijatan i pošto su čiste i jasne oči ovog dobrog mladića gledale u njega s molbom, a i zbog toga što je Romašovljeva duša bila u tom trenutku sva ispunjena velikim radosnim osećanjem, nije mogao da ga odbije i pristao je.

Pred kućom su se dugo i sa žagorom smeštali u kola. Romašov je seo sa gospođicama Mihinima. Između kola trupkao je sa svojim potištenim, beznadežno snuždenim izrazom kapetan Leščenko, koga Romašov ranije nije primetio i koga niko nije hteo uzeti u kola. Romašov ga zovnu i ponudi mu mesto kraj sebe na prednjem sedištu. Leščenko pogleda u potporučnika pseći odanim, dobrim očima, pa se sa uzdahom pope u kola.

Najzad se smestiše svi. Olizar, koji je jahao napred, vrteći se na svom matorom, lenom mrkovu, zapeva iz operete:

Posedajmo u poštanska kola brže,
Posedajmo u poštanska kola što brže-e-e.

– Kasom ma-a-ar-rš! – komandova gromovitim glasom Osatči. Kola krenuše.

XIV

Piknik nije bio toliko veseo koliko pun vike i bučne užurbanosti. Odvezli su se tri vrste daleko u Dubečnu. Tako se zvala omanja šumica od petnaestak desetina, razasuta po dugačkoj blagoj nizbrdici, u čijem je podnožju vijugala uzana svetla rečica. Šumica se sastojala od retkih, ali divnih jakih stogodišnjih hrastova. Ispod njih se širilo gusto žbunje, ali su se ponegde pružali dražesni, poširi proplanci, sveži i veseli, pokriveni nežnim i jarkim ranim zelenilom. Na jednom takvom proplanku su već čekali ranije upućeni posilni sa samovari-

ma i korpama.

Prostirače raširiše po zemlji i gosti počeše da se smeštaju. Dame su iznosile zakusku i tanjire, a muškarci su im pomagali s preterano ljubaznim izrazom. Olizar je pripasao jedan salvet kao kecelju, a drugi metnuo na glavu kao kapu, prikazujući time kuvara Lukiča iz oficirskog kluba. Dugo su se smeštali i udešavali, pazeći da pokraj svake dame dođe po jedan gospodin. Moralo se polegati i posedati u nezgodnim pozama, što je bilo i novo i zanimljivo. Povodom toga ćutljivi Leščenko, na opšte iznenađenje i smeh, reče naduto i glupo:

– Ispružili smo se kao stari rimski Grci.

Šuročka je smestila pored sebe s jedne strane Talmana, a s druge Romašova. Bila je neobično razgovorna, vesela i izgledala tako uzbuđena, da je mnogima to palo u oči. Romašov je nikad nije video tako zanosno lepu. Opažao je kako u njoj struji, treperi i ključa neko veliko, novo, grozničavo osećanje. Ponekad bi se bez reči okrenula Romašovu i gledala ga nemo, možda samo trenutak duže nego što je red, nešto duže nego obično, ali je svaki put u njenom pogledu osećao istu neshvatljivu, vrelu i primamljivu snagu.

Osatči, koji je sam sedeo u pročelju, diže se i kleknu. On kucnu nožem o čašu, pa kad nastade tišina, progovori dubokim glasom iz grudi, koji se prijatno i zvonko zatalasa u čistom šumskom vazduhu:

– Dakle, gospodo... podignimo prvu čašu u zdravlje naše lepe domaćice i drage slavljenice. Neka joj bog dâ svaku sreću i da postane generalica.

I, podigavši čašu uvis, riknu iz sve snage svog strahovitog grla:

– Ura!

I od ovog lavovskog uzvika kao da zadrhta cela šumica, i otegnuti odjeci razlegoše se među drvećem. Andrusevič, koji je sedeo kraj Osatčija, u komičnom strahu pade nauznak, pretvarajući se da je ošamućen. Ostali složno zagrajaše. Muškarci pođoše Šuročki da se kucaju. Romašov hotimice ostade poslednji, i ona je to opazila. Okrenuvši se njemu, ona, ćutećke i strasno se smešeći, pruži čašu s belim vinom. Oči joj se u tom trenutku raširiše, potamneše, a usne počeše izrazito ali nečujno da se miču, izgovarajući neku reč. Ali se ona začas okrenu i, smešeći se, poče da razgovara s Talmanom. „Šta li je rekla“, pomisli Romašov – „ah, šta li to rekla?“ Ovo ga je pitanje uzbuđivalo i bacalo u brigu, pa neopaženo pokri lice rukama i poče usnama da pravi iste pokrete kakve je pravila Šuročka; na taj način je

hteo da sebi predstavi te reči u mašti, ali nije mogao da pogodi. „Mili moj?“, „Volim vas?“, „Romočka?“ – Ne, nije to. Samo je toliko znao da je reč bila od tri sloga.

Zatim su pili u zdravlje Nikolajeva i za uspeh njegove buduće karijere u generalštabu, i to s takvim raspoloženjem kao da niko nikad nije ni sumnjao da će mu, najzad, stvarno ispasti za rukom da stupi u akademiju. Posle su, na Šuročkin predlog, pili dosta ravnodušno u zdravlje slavljenika Romašova; pili su u zdravlje prisutnih dama i svih prisutnih, svih dama uopšte, u slavu zastave svoga puka i pobedonosne ruske vojske...

Talman, koji je već bio prilično napit, ustade i viknu promuklo ali tronuto:

– Predlažem, gospodo, da pijemo u zdravlje našeg voljenog, obožavanog monarha, za koga smo svi spremni i krv svoju da prolijemo do poslednje kapi!

Poslednje je reči iscedio neočekivano tankim, piskavim glasom, jer mu je u prsima nestalo daha. Njegove ciganske, razbojničke crne oči sa žutim beonjačama zatreptaše najednom nemoćno i žalostivo, a suze mu potekoše niz preplanule obraze.

– Himnu, himnu! – oduševljeno viknu mala dundica Andrusevička.

Svi ustadoše. Oficiri prisloniše ruke uz štitove kapa. Neskladni, ali oduševljeni zvuci odjeknuše šumicom, a jače i neskladnije od svih, sa žalosnijim licem no obično, pevao je bolećivi kapetan Leščenko.

Uopšte, pili su vrlo mnogo, kao što su, uostalom, uvek pili u puku: kad su posećivali jedan drugog, u klubu, na svečanim ručkovima i izletima. Svi su govorili u isti mah, i ničiji se glas nije mogao raspoznati. Šuročka, koja je prilično pila belo vino, sva rumena, sa očima koje su zbog raširenih zenica postale sasvim crne, i sa vlažnim crvenim usnama, najedanput se naže k Romašovu.

– Ne marim ove palanačke piknike, oni imaju nečeg sitnog i banalnog – reče ona. – To se, doduše, moralo prirediti pred odlazak muža, ali, bože moj, kako je sve ovo glupo! Ta sve je to moglo biti i kod nas, u vrtu. Vi znate kako nam je divan vrt – star, senovit. Pa ipak sam danas, ne znam ni sama zašto, tako bezumno srećna. Gospode, kako sam srećna! Ne, dragi Romočka, znam ja zbog čega sam srećna i kazaću vam to posle, posle... Kazaću vam... Ah, ne, ne,

Romočka, ništa, ništa ne znam.

Kapci njenih lepih očiju upola se zatvoriše, a u celom se licu izražavalo nešto što mami i obećava, i što je bilo do bola nestrpljivo. Ono postade bestidno lepo, i Romašov je, još ne shvatajući, osećao u sebi tajnim instinktom ono strasno uzbuđenje koje je ovladalo Šuročkom, osećao po onom slatkom drhtaju koji je strujao njegovim rukama, nogama i grudima.

– Danas ste nešto neobični, šta vam je? – zapita on šapatom.

Ona mu odgovori s nekim naivnim i blagim čuđenjem:

– Kažem vam: ne znam. Ne znam. Pogledajte: nebo plavo, svetlost plava... Pa i u meni je neko čudno plavo raspoloženje, neka plava radost! Sipajte mi još vina, Romočka, mili moj mali...

Na drugom se kraju poveo razgovor o ratu s Nemačkom, koji je u izgledu i koji su mnogi tada držali za svršenu stvar. Otpoče bučna prepirka, kad se odjednom, bez reda, čulo nekoliko glasova. Najedanput se začu srditi, odlučni glas Osatčija. Bio je gotovo pijan, ali to se videlo samo po tome što je njegovo lepo lice strahovito pobledelo, a opori pogled velikih crnih očiju postao je još mračniji.

– Koješta! – uzviknu on oštro. – Ja tvrdim da je sve to koješta. Rat se degenerisao. Sve se na svetu degenerisalo. Deca se rađaju idioti, žene su nakaze, muškarci nervozni. „Ah, krv! Padam u nesvest!“ – govorio je, imitirajući nekog unjkavim glasom. – I sve je to zato što je prošlo vreme pravog, svirepog, nemilosrdnog rata. Zar je ovo danas rat? Pucaju u tebe s petnaest vrsta daljine – tras! – i ti se onda vraćaš kući kao junak. Bože moj, čudne li hrabrosti! A zarobe li te, onda ti tepaju: „Oh, jadni moj, ne bi li da pušiš? Ili čaja, možda? Nije li ti zima, jadni moj? Je li ti meka postelja?“ Uh! – Osatči strašno zarika i obori glavu kao bik kad hoće da bode. – A kako se u srednjem veku tuklo – e, to već razumem. Noćni juriš. Grad u plamenu. „Na tri dana predajem grad vojnicima da ga pljačkaju!“ Prodrli. Krv i oganj. Odvaljuju dno bačvama s vinom. Krv i vino teku ulicama. O, kako vesele behu ove gozbe na ruševinama! Žene – obnažene, lepe, uplakane – vukli su za kosu. Nije bilo milosti. One behu sladak plen junaka!...

– Samo, nemojte ići dalje – našali se Sofija Pavlovna Talman.

– Noću su gorele kuće, vetar je duvao, crni se leševi ljuljali pa vešalima, a povrh njih kružili gavranovi. Pod vešalima su gorele vatre i pirovali pobednici. Zarobljenika nije bilo. Našto zarobljenici? Našto

da se na njih troši snaga? Ah! – besno prostenja Osatči stisnutih zuba. – Kako je to bilo junačko, divno vreme! Pa tek bitka! Kad su se sudarali prsa u prsa i tukli po čitave sate hladnokrvno i besno, s jarošću i neobično vešto. Kakvi to behu ljudi, kakva strahovita telesna snaga! Gospodo! – On se diže i sav se ispravi onako visok, a glas mu odjeknu zanosno i drsko. – Gospodo, ja znam da ste svi vi izneli iz vojnih akademija nekakve škrofulozne, vodnjikave pojmove o savremenom humanom ratu. Ali, ja pijem... pa čak i ako mi se niko od vas ne pridruži, pijem sam u slavu pređašnjih ratova i veselih krvavih grozota!

Svi su ćutali, čisto potišteni neočekivanom ekstazom ovog obično mračnog, ćutljivog čoveka, i gledali su ga radoznalo i sa strahom. Najedanput skoči sa svog mesta Bek-Agamalov. On učini ovo tako iznenadno i brzo da se mnogi trgoše, a jedna dama ciknu od straha. Razrogačene oči zasjaše mu divlje, a jako stisnuti beli zubi grabljivo se iskeziše. Gušio se i teško nalazio reči.

– O-o!... To je, to ja razumem! Ah! – On grčevito i snažno, kao u besu, stisnu i zatrese ruku Osatčiju. – Do đavola mekuštvo! Do vraga milosrđe! Ah! Seci!

Morao je da da nekog oduška svojoj iskonskoj, nasleđenoj krvožednosti, koja je u obično vreme pritajeno dremala u njegovoj varvarskoj duši. Sa zakrvavljenim očima pogleda oko sebe, pa najedanput istrže sablju iz korica i besno udari njome po hrastovom žbunu. Grančice i mlado lišće poleteše na stolnjak i kao kiša zasuše sve prisutne.

– Bek! Ludače! Divljače! – zaciktaše dame.

Bek-Agamalov se odjednom trže i sede. Izgledao je primetno zbunjen zbog svog jarosnog ispada, ali su se njegove tanke nozdrve, kroz koje je glasno disao, širile i podrhtavale, a crne oči, izbezumljene gnevom, iskosice, izazivački gledale u prisutne.

Romašov je i slušao i nije slušao Osatčija. Nalazio se u nekom neobičnom stanju, nalik na san, kao da je bio slatko opijen nekim čarobnim, nezemaljskim pićem. Činilo mu se kao da celo njegovo telo meko i polako obavija topla, nežna paučina, pa ga prijatno golica i ispunjuje mu dušu unutrašnjim radosnim smehom. Ruka mu se često, kao neočekivano za njega samog, doticala Šuročkine ruke, ali ni on ni ona nisu više gledali jedno u drugo. Romašov kao da je dremao. Glasovi Osatčija i Bek-Agamalova dopirali su do njega kao iz

neke daleke, fantastične magle i bili su razumljivi ali prazni.

„Osatči… On je okrutan čovek i ne voli me“, mislio je Romašov, i onaj o kome je mislio nije bio sada negdašnji Osatči, već neko drugi, strašno dalek i nestvaran, kao pojava na bioskopskom platnu. „Njegova žena je mala, slabunjava, jadna, uvek bremenita… On je nikuda ne vodi sa sobom… Prošle godine u njegovoj četi obesio se jedan mlad vojnik… Osatči… Da… Ko je taj Osatči? A sad se, eno, Bek dere… Ko je taj čovek? Poznajem li ga? Da, poznajem ga, samo zašto je tako neobičan, tuđ i meni neshvatljiv? A evo, pored mene neko sedi… Ko si? Iz tebe izvire radost, i ja sam pijan od te radosti. Plava radost!… A preko od mene sedi Nikolajev. On je nezadovoljan. Neprestano ćuti. Ponekad samo pogleda ovamo, kao da preleće očima. Ah, nek se srdi – svejedno je. O, plava radosti!“

Padao je suton. Tihe ljubičaste senke drveća polegoše po proplanku. Najmlađa Mihina najednom se seti:

– Šta je, gospodo, s ljubičicama? Kažu da ovde ima puno ljubičica. Hajdemo da naberemo!

– Kasno je – primeti neko. – Sad se ništa ne vidi u travi.

– Sada je u travi lakše izgubiti nešto negoli naći – reče Dic, pakosno se osmehnuvši.

– Onda da naložimo vatru – predloži Andrusevič.

Navukoše ogromnu gomilu suvaraka i prošlogodišnjeg suvog lišća pa zapališe vatru. Širok stub veselog plamena diže se k nebu. Poslednji ostaci dana, čisto preplašeni, iščezoše najedanput i ustupiše mesto sumraku, koji se, izbivši iz šumice, nadvio nad vatrom. Ružičasti svetlosni krugovi plašljivo zatreperiše po hrastovim vrhovima, i izgledalo je kao da se drveće pokrenulo i zaljuljalo, čas izvirujući u crveni prostor svetlosti, čas se ponovo krijući u mrak.

Svi poustajaše. Posilni zapališe sveće sa staklenim štitovima. Mladi oficiri bili su nestašni kao đaci. Olizar se rvao s Mihinom, i mali nezgrapni Mihin, na opšte čuđenje, u dva maha oborio je svog i višeg i stasitijeg protivnika. Zatim počeše preskakati vatru. Andrusevič je prikazivao kako se muha udara o prozor i kako stara sluškinja lovi kokoš. Podražavao je, sakriven u žbunu, zvuk testere i noža na tocilu – on je u tome bio veštak. Čak je i Dic dosta spretno žonglirao praznim bocama.

– Dopustite, gospodo, da vam izvedem izvanredan hokus-pokus! – viknu najedanput Talman. – Tu nema ni čuda niti mađije. Potrebna je samo hitrina ruku. Molim poštovanu publiku neka se uveri da nikakvog predmeta nemam u rukama. Počinjem. Ajn, cvaj, draj… ale hop!…

On brzo, uz opšti smeh, izvuče iz džepa dva nova špila karata pa ih bučno otvori jedan za drugim.

– Vinta, gospodo? – predloži on. – Na svežem vazduhu? Je li po volji?

Osatči, Nikolajev i Andrusevič sedoše da se kartaju. Leščenko, uzdahnuvši duboko, smesti se iza njih. Nikolajev je dugo, nezadovoljno gunđajući, odbijao, ali su ga ipak nagovorili. Sedajući, više se puta uznemireno osvrtao oko sebe, tražeći očima Šuročku, ali pošto je zbog svetlosti vatre nije mogao videti, to se njegovo lice stalno napregnuto mrštilo i dobijalo žalostan, bolan i ružan izraz.

Ostali se polako raziđoše po proplanku nedaleko od vatre. Počeše se igrati gorjelke,[96] ali se ova igra brzo završi, jer se starija Mihina, koju je uhvatio Dic, najednom zacrvenela, na oči joj navrle suze, i odlučno je izjavila da dalje neće igrati. Dok je govorila, glas joj je drhtao od negodovanja i uvrede, iako uzrok nije htela da kaže.

Romašov je uzanom stazom pošao dublje u šumicu. Ni sam nije shvatao šta upravo očekuje, ali ga je srce slatko i čežnjivo tištalo od neke nejasne blažene slutnje. On zastade. Iza njega se začu lako puckanje granja, pa zatim brzi koraci i šuštanje donje svilene suknje. Šuročka mu je žurno prilazila, laka i vitka, promičući u svojoj beloj haljini između mračnih stabala golemog drveća kao svetao šumski duh. Romašov joj pođe u susret, pa je bez reči zagrli. Šuročka je teško disala od brzog hoda. Njen se topli dah često doticao obraza i usana Romašovljevih, i on osećaše kako mu pod rukom kuca njeno srce.

– Sedimo – reče Šuročka.

Ona se spusti na travu i poče obema rukama da popravlja kosu na potiljku. Romašov leže kraj njenih nogu, i pošto se zemljište na tom mestu primetno spuštalo, on je, gledajući u nju, video samo nežne i nejasne linije njenog vrata i podbratka.

. . . .

[96] Dečja igra nalik na šapca-lapca.

Najedanput ona zapita tihim, drhtavim glasom:

– Je li vam lepo, Romočka?

– Lepo – odgovori on. Zatim se zamisli za trenutak, seti se celog današnjeg dana i ponovi vatreno: – O, da, danas mi je tako lepo, tako lepo! Kažite, zašto ste danas takvi?

– Kakva?

Ona se naže k njemu, zagleda mu se u oči, i Romašov najednom vide celo njeno lice.

– Vi ste divni, neobični. Tako lepi nikad još niste bili. U vama peva i sija nešto, nešto novo, zagonetno, ni sam ne znam šta... Samo... da li se vi ne srdite na mene, Aleksandra Petrovna... zar se ne bojite... da će opaziti da vas nema?

Ona se tiho nasmeja, i taj duboki, umiljati smeh odjeknu u Romašovljevim grudima radosnim drhtajem.

– Dragi Romočka! Mili, dobri, plašljivi, dragi Romočka. Pa rekla sam vam da je ovo naš dan. Ne mislite ni na što. Znate li, Romočka, zašto sam danas tako hrabra? Ne? Ne znate? Ja sam danas u vas zaljubljena. Ne, ne, nemojte uobraziti, to će već sutra proći...

Romašov pruži ruke k njoj, tražeći njeno telo.

– Aleksandra Petrovna... Šuročka... Saša! – reče on preklinjući je.

– Ne zovite me Šuročkom, ja to neću. Sve drugo, samo to ne... Zbilja – pade joj najedanput na pamet – što vi imate divno ime: Georgije. Mnogo lepše nego Jurije... Ge-or-gi-je! – otegnu ona polako, kao da osluškuje zvuke te reči. – To zvuči tako ponosito.

– O mila moja! – reče Romašov strasno.

– Stanite!... Ta saslušajte me. To je najvažnije. Noćas sam vas sanjala. To je bilo zanosno i divno. Snevala sam kao da smo igrali vals u nekoj čudnoj sobi. O, smesta bih poznala tu sobu do najmanjih sitnica. Bilo je mnogo sagova, ali je goreo samo jedan crveni fenjer, nov klavir je sijao, pa dva prozora sa crvenim zavesama – sve je bilo crveno. Negde je svirala muzika, nije se videla, a mi smo igrali... Ne, ne, samo u snu može biti tako slatka, tako čulna bliskost. Mi smo se okretali brzo, ne dodirujući pod nogama, već kao da smo plovili po vazduhu, i okretali se, okretali, okretali. Ah, to je trajalo tako dugo i bilo je neizrecivo zanosno i prijatno... Čujte, Romočka, da li letite u snu?

Romašov joj ne odgovori odmah. Kao da je zašao u čudnu, sablažnjivu, u isti mah živu i čarobnu bajku. Pa i beše bajka: i toplota i mrak ove proletnje noći, i pažljivo mirno drveće naokolo, i neobična, mila žena u beloj haljini što sedi kraj njega tako blizu. I da bi se prenuo iz ovog zanosa, morao je da prisili sebe.

– Razume se da letim – odgovori on. – Ali svake godine sve niže i niže. Ranije, u detinjstvu, leteo sam ispod tavanice. Kako beše smešno gledati ljude ozgo: kao da hodaju nogama uvis. Hteli su da me dohvate metlom, ali nisu mogli, i ja samo letim i jednako se smejem. Sad toga nema više, sad samo skačem – reče Romašov sa uzdahom. – Otisnem se nogama i letim nad zemljom, otprilike dvadeset koraka, i to nisko, jedva jedan aršin.

Šuročka sasvim leže na zemlju i nalaktivši se spusti glavu na šaku. Poćutavši neko vreme, nastavi zamišljeno:

– I posle toga sna, ujutru, zaželela sam da vas vidim. Strašno sam zaželela. I da ne dođoste, ne znam šta bih uradila. Čini mi se da bih sama dotrčala do vas. Zato sam vas i zamolila da ne dolazite pre četiri sata. Bojala sam se za sebe. Razumete li me, dragi moj?

Na pola aršina od Romašovljeva lica ležale su njene male prekrštene noge u plitkim cipelama i crnim čarapama s nekakvim šiljastim belim šarama. Kao opijen i sa zujanjem u ušima, Romašov najedanput snažno zagrize to živo, gipko telo, čija se hladnoća osećala kroz čarape.

– Romočka... Nemojte – ču on nad sobom njen slab, otegnut i kao mlitav glas.

On podiže glavu. Njemu se u ovom trenutku opet učini sve kao neka čarobna, tajanstvena šumska bajka. Po uzbrdici se odmereno dizala šumica s tamnom travom i crnim, retkim i nemim drvećem, koje je nepomično i napregnuto osluškivalo kroz dremež. A na samom vrhu, kroz gusti čestar krošnji i udaljenih stabala, nad ravnom, visokom crtom horizonta, rudela je uzana pruga večernje svetlosti ni crvene ni rumene boje, već tamnopurpurne, neobične, nalik na žeravicu što se gasi ili na plamen, prelomljen kroz gusto crno vino. I na tom brdu, među crnim drvećem, u tamnoj mirisavoj travi, ležala je, kao šumska boginja koja se odmara, neshvatljiva, divna bela žena.

Romašov joj se primače bliže. Činilo mu se da iz njenog lica izbija bledi sjaj. Oči joj se nisu videle, mesto njih behu dve velike tamne mrlje, ali Romašov osećaše da ona gleda u njega.

– Ovo je bajka – prošaputa on tiho, samo pokretom usana.

– Jest, dragi, bajka...

On joj stade ljubiti haljinu, nađe joj ruku i priljubi lice uz njenu uzanu, vrelu i mirisavu šaku, govoreći u isto vreme prigušenim, isprekidanim glasom:

– Saša... Ja vas volim... volim...

Sada, podigavši se više, jasno je video njene oči, koje postadoše ogromne, crne, čas uže čas šire, i od tog se fantastično menjalo u mraku njeno poznato i nepoznato lice. On je žudnim, suvim usnama tražio njena usta, ali se ona uklanjala od njega, tiho je odmahivala glavom i ponavljala sporim šapatom:

– Ne, ne, ne... Mili moj, ne...

– Draga moja... kako sam srećan!... Ja te volim... – ponavljaše Romašov u nekom blaženom bunilu. – Ja te volim. Pogledaj: ova noć, tišina, i nikoga sem nas. O, srećo moja, kako te volim!

Ali je ona govorila šapatom: „ne, ne“, teško dišući, ležeći celim telom na zemlji. Najzad progovori jedva čujnim glasom, nekako s naporom:

– Romočka, zašto ste tako... slabi? Neću kriti, nešto me vuče k vama, mili ste mi sav – zbog svoje nespretnosti, svoje čistote i nežnosti. Neću reći da vas volim, ali uvek na vas mislim, sanjam vas... i osećam vas... Mene uzbuđuje vaša blizina i vaš dodir. Samo, zašto uvek pobuđujete sažaljenje? Ta sažaljenje je sestra prezrenja. Zamislite, ne mogu da vas poštujem. O, kad biste vi bili jaki! – Ona skide Romašovu kapu s glave i stade da mu polako gladi i mrsi meku kosu. – Kad biste mogli da izvojujete sebi veliko ime i visok položaj!...

– Pa ja ću to i učiniti! – tiho uzviknu Romašov. – Samo budite moja. Dođite k meni. Ja ću vas celoga života...

Ona ga prekide umiljatim i setnim osmejkom, koji je on osetio kroz njen glas:

– Verujem da biste hteli, dragi, verujem. Samo, vi ništa nećete učiniti. Znam da nećete. O, kad bih se mogla ma i najmanje pouzdati u vas, ostavila bih sve i pošla za vama. Ah, Romočka, dragi moj! Slušala sam da neka legenda priča kako je bog najpre stvorio sve ljude cele, a posle je, ko zna zbog čega, svakog podelio na dva dela i razbacao po svetu. I sad vekovima traži jedna polovina drugu, pa ne mogu da se nađu. Dragi moj, i nas dvoje smo te dve polovine; kod nas je sve

zajedničko: i ono što volimo, i ono što ne volimo, i misli, i snovi, i želje. Mi razumemo jedno drugo čak i bez reči, ili kad je nedorečeno, naslućujemo misao, razumemo se dušom. Ali ja ipak moram da se odreknem tebe. Ah, ovo je već po drugi put u mom životu.

– Znam.

– Zar ti je rekao? – zapita brzo Šuročka.

– Nije, to je bilo slučajno. Ali ja znam.

Ućutaše. Na nebu zatreperiše zelene tačkice prvih zvezda. S desne strane dopirahu jedva čujni glasovi, smeh i nečija pesma. Ostali deo šumice utonuo je u meku pomrčinu, bio je pun svete, duboke tišine. Vatra se odavde nije videla, već je katkad po vrhovima najbližih hrastova, kao odsev daleke munje, trenutno preletala crvena treperava svetlost. Šuročka je tiho gladila glavu i lice Romašovu, a kad bi on usnama našao njenu ruku, sama bi mu pritiskivala dlan na usta.

– Ja ne volim svog muža – govorila je polako, kao da razmišlja. – On je grub, bez osećanja, netaktičan. Ah, stid me je i da govorim, ali mi, žene, nikad ne zaboravljamo prvo nasilje koje je izvršeno nad nama. Pa onda, on je tako divljački ljubomoran. Još uvek me muči onim nesrećnim Nazanskim. Ispituje svaku sitnicu, pravi neke nemoguće pretpostavke, fuj! Postavlja odvratna pitanja. Gospode! Ta to je bio samo jedan bezazlen, gotovo dečji roman! A on, samo kad mu se onaj spomene, pada u bes.

Dok je govorila, glas joj je svaki čas podrhtavao, kao i ruka kojom mu je milovala glavu.

– Je li ti hladno? – zapita Romašov.

– Nije, dragi, dobro mi je – reče ona blago.

I najedanput s iznenadnom i nezadrživom strašću uzviknu:

– Ah, meni je tako lepo s tobom, ljubavi moja!

Tada on uze njenu ruku u svoju i, polako dodirujući njene tanke prste, poče bojažljivo i nepouzdano:

– Reci mi... Molim te. Pa ti i sama veliš da ga ne voliš... Zašto ste onda zajedno?

Ali se ona naglo diže sa zemlje, sede i nervozno prevuče rukom preko čela i obraza, kao da se budi iz sna.

– Kasno je već. Hajdemo. Još će možda početi da nas traže – reče

ona drugim, sasvim spokojnim glasom.

Ustali su s trave i stajali jedno prema drugom ćuteći, tako da su čuli kako dišu, gledajući u oči i ne videći ih.

– Zbogom! – odjednom uzviknu ona zvonkim glasom. – Zbogom, srećo moja, kratka srećo moja!

Ona mu obavi ruke oko vrata i priljubi se vrelim vlažnim ustima njegovim usnama i, stisnutih zuba, sa strasnim uzdahom pribi se uz njega svim svojim telom, od nogu do grudi. Romašovu se učini da su se crna hrastova stabla povila na jednu stranu, a zemlja zaplovila na drugu, i da je vreme zastalo.

Zatim se ona s naporom otrže iz njegovih ruku i reče odlučno:

– Zbogom. Dosta. Sad hajdemo.

Romašov pade pred nju na travu, gotovo leže, obgrli joj noge i stade joj ljubiti kolena dugim, snažnim poljupcima.

– Saša, Sašenjka! – tepao je van sebe. – Zašto mi se ne predaš? Zašto? Predaj mi se!...

– Hajdemo, hajdemo – žurila ga je ona. – Ta ustanite, Georgije Aleksejeviču. Opaziće da nas nema. Hajdemo!

Krenuše u pravcu odakle su se čuli glasovi. Romašovu su klecale i drhtale noge i snažno mu je kucalo u slepoočnicama. U hodu je posrtao.

– Ja neću laž – govorila je Šuročka žurno i još zadihano – uostalom, ne, ja sam iznad laži, ali ja neću kukavičluk. A u laži uvek ima i kukavičluka. Ja ću ti istinu reći. Ja svom mužu nikad nisam bila neverna, i neću ga izneveriti donde dok ga iz kakvog uzroka ne ostavim. Ali su mi njegova milovanja i poljupci užasni, oni mi ulivaju odvratnost. Čuj, ja sam tek sada – ne, uostalom, još ranije, kad sam mislila na tebe i tvoje usne – tek sada sam razumela kakva je neizmerna slast i blaženstvo predati se čoveku koga voliš. Ali ja neću kukavičluka, neću potajne prevare. I onda... stani, nagni se k meni, dragi, da ti na uho kažem, jer me je stid... ja neću da imam dece. Ih, kakva mizerija! Žena nižeg oficira, četrdeset i osam rubalja plate, šestoro dece, pelene, siromaštvo... O, ala je to užasno!

Romašov je pogleda u nedoumici.

– Ali vi imate muža... To je neizbežno – reče on neodlučno.

Šuročka se glasno nasmeja. U tom je smehu bilo nečeg instink-

tivno neprijatnog, od čega Romašov oseti u duši neku hladnoću.

– Romočka… ah, ah, ah, kako ste glu-upi! – oteže ona tankim dečjim glasom, koji je Romašov dobro poznavao. – Zar vi ne razumete te stvari? Ne, kažite istinu – ne razumete?

On zbunjeno sleže ramenima. Osetio se nekako neugodno zbog svoje naivnosti.

– Oprostite… moram priznati… na poštenu reč…

– Onda, ništa i ne treba da znate. Ala ste čedni, Romočka, mili! Kad odrastete, sigurno ćete se setiti mojih reči: što se može s mužem, ne može se s voljenim čovekom. Ah, nemojte misliti o tome, molim vas. To je gadno – ali šta možemo!

Već su prilazili mestu piknika. Kroz drveće se video plamen vatre. Čvornovata stabla, koja su zaklanjala vatru, izgledahu kao salivena od crnog metala, i na njihovim je stranama svetlucala crvena nestalna svetlost.

– A ako uzmem sebe čvrsto u ruke? – zapita Romašov. – Ako postignem ono što i tvoj muž želi, pa i nešto više? Onda?

Ona snažno priljubi uz njegovo rame svoj obraz i odgovori naglo:

– Onda: da. Da, da, da…

Već su stigli na proplanak. Videla se cela vatra i male crne ljudske prilike oko nje.

– Romočka, a sad poslednje što imam da vam kažem – reče Aleksandra Petrovna žurno, ali s tugom i nemirom u glasu. – Nisam htela da vam kvarim veče, pa vam nisam kazala. Čujte: ne smete nam više dolaziti.

On zastade iznenađen i izgubljen.

– A zašto? O, Saša!…

– Hajdemo, hajdemo… Ja ne znam ko to čini, ali mog muža prosto bombarduju anonimnim pismima. On mi ih nije pokazivao, samo je mimogred spominjao o njima. Pišu mu neke prljave, sokačke gadosti o meni i o vama. Jednom reči: nemojte nam više dolaziti, molim vas.

– Saša! – molećivo jeknu Romašov, pružajući joj ruke.

– Ah, i mene to boli, dragi, mili, nežni moj! Ali to tako mora biti. Dakle, čujte: bojim se da će možda i sâm govoriti s vama o tome. Mo-

lim vas, tako vam boga, budite uzdržani. Obećajte mi to.

– Dobro – reče Romašov setno.

– To je, dakle, sve. Zbogom, jadni moj. Jadniče! Dajte mi ruku. Stisnite je snažno, snažno, da me zaboli. Tako... Jao!... Sad zbogom. Zbogom, radosti moja!

Pre no što stigoše do vatre, rastadoše se. Šuročka pođe pravo gore, a Romašov odozdo, zaobilazno, duž reke. Vint još nije bio svršen, ali je njihova odsutnost bila opažena. Dic je, na primer, tako drsko pogledao u Romašova kad je prilazio vatri i tako neprirodno i pakosno kašljucnuo da je Romašov zaželeo da ga gađa ugarkom.

Zatim vide kako je Nikolajev ustao od karata, odveo Šuročku na stranu, pa joj dugo prigovarao nešto s ljutitim gestovima i gnevnim licem. Ona se najedanput uspravila i rekla mu nekoliko reči s neopisivim izrazom negodovanja i prezira. I taj krupni, jaki čovek najedanput splasnu i ode od nje, kao kakva ukroćena zver koja je pritajila bes.

Piknik se ubrzo završio. Noć postade hladnija i od reke poče da se oseća vlaga. Veselo raspoloženje beše prošlo, i svi su odlazili umorni, nezadovoljni i bez ustezanja zevali. Romašov je i sada sedeo u kolima prema gospođicama Mihinima, ćuteći celim putem. U njegovom sećanju ostalo je crno mirno drveće, i tamno brdo, i krvava pruga večernjeg rumenila nad njegovim vrhom, i bela prilika žene koja leži u tamnoj mirisavoj travi. Ali i pored njegove iskrene, duboke i teške tuge, on je pogdekad s patosom mislio o samom sebi:

„Njegovo lepo lice beše pomračeno oblakom tuge“.

XV

Prvog maja puk je prešao u logor, koji je svake godine bio na istom mestu, na dve vrste od grada, s one strane železničke pruge. Mlađi oficiri su za vreme logorovanja, po propisu, morali stanovati

kraj svojih četa u drvenim barakama; ali Romašov je ostao u svom gradskom stanu, jer je prostorija za oficire šeste čete potpuno bila oronula, pa je izgledalo da će se srušiti, a za opravku nije bilo potrebnog novca. Romašov je morao dnevno četiri puta ići tamo i natrag: na jutarnje vežbe, pa onda natrag u klub na ručak, zatim opet na popodnevne vežbe, a posle ponovo natrag u grad. To ga je ljutilo i umaralo. Za pola meseca logorskog života beše oslabio, potamneo, a oči mu upale.

Uostalom, nikome nije bilo lako: ni oficirima ni vojnicima. Pripremalo se za majsku smotru, pa se nije znalo ni za umor ni za milosrđe. Četni su komandiri po dva i po tri sata više kinjili svoje čete na vežbalištu. Za vreme obuke se neprestano sa svih strana, iz svih četa i vodova, čulo pljuštanje šamara. Često bi Romašov s razdaljine od jedno dve stotine koraka posmatrao kako poneki razbesneli četni komandir šamara sve svoje vojnike redom, od levokrilnog pa sve do desnokrilnog. Najpre nečujni uzmah ruke, a posle jednog sekunda – oštar tresak udarca, pa opet, pa opet… To beše i jezivo i odvratno. Podoficiri su žestoko tukli svoje potčinjene za najmanju grešku u „teoriji“, za poremećen korak – tukli su ih do krvi, izbijali im zube, tukli ih po ušima tako da su im pucale bubne opne i obarali pesnicama na zemlju. Nikome nije padalo na pamet da se žali: nastao je neki opšti, grozni, zloslutni košmar; čitav puk je obuzela neka ludačka hipnoza.

I sve je to pojačavala strašna žega. Te je godine još u maju bila neobična vrućina.

Živci su svima bili prenapregnuti. U oficirskom klubu, za vreme ručka i večere, sve su češće izbijale besmislene prepirke, bezrazložne uvrede i svađe. Vojnici su sasvim propali i izgledali kao idioti. Za vreme retkih kratkih odmora iz šatora se nije čula ni šala ni smeh. Ipak bi ih uveče, posle prozivanja, silom nagonili da se vesele. I oni bi stali u krug, pa bi s bezizraznim licima ravnodušno graknuli:

Za vojnika ruskoga
Kuršum, bombe nisu ništa.
To su njini dobri druzi
U radosti i u tuzi.

Zatim bi se sviralo u harmoniku, a četni narednik bi komandovao:

– Gregorašu, Skvorcove, u kolo! Igrajte, kučkini sinovi!... Veselite se!...

I oni su igrali, ali je u tom igranju, kao i u pevanju, bilo nečega drvenog, mrtvog, da se čovek prosto zaplače.

Samo se u petoj četi živelo lako i slobodno. Ova je četa dolazila na jutarnju obuku čitav sat kasnije od ostalih, a vraćala se sat ranije. Vojnici su u njoj, svi odreda, bili kao birani, siti, okretni, starešinama su gledali pametno i slobodno u oči; čak i mundiri i bluze behu na njima nekako elegantniji no u drugim četama. Tom je četom komandovao kapetan Steljkovski, čudnovat čovek: neženja, prilično bogat za takav puk – on je dobijao odnekud dve stotine rubalja mesečno – vrlo nezavisnog karaktera, koji se držao hladno, zakopčano i podalje od svojih drugova, a bio je uz to i razvratnik. On bi uzimao sebi za poslugu mlade, često nepunoletne devojke iz prostog naroda, pa bi ih posle mesec dana otpuštao kući, nagradivši ih dosta izdašno novcem. To je išlo tako kod njega iz godine u godinu s neshvatljivom tačnošću. U njegovoj se četi nije tuklo, čak ni psovalo, iako nije bilo nekih naročitih nežnosti; pa ipak, njegova četa ni po sjajnom spoljašnjem izgledu ni po spremnosti nije zaostajala za ma kojom gardijskom jedinicom. Steljkovski je bio neobično strpljiv, hladnokrvan, pouzdan i uporan, pa je sve to znao da ulije svojim podoficirima. Ono što se u drugim četama postizalo za nedelju dana batinama, vikom, kaznama i žurbom, on je lako postizao za jedan dan. Uz to je bio škrt na rečima i retko bi govorio povišenim glasom, ali kad bi govorio, vojnici bi slušali kao okamenjeni. Drugovi ga nisu rado gledali, a vojnici su ga istinski voleli – možda jedinstven primer u celoj ruskoj vojsci.

***

Osvanu, najzad, petnaesti maj, kada se po zapovesti korpusnog komandanta imala održati smotra. Tog su dana podoficiri u svima četama, sem u petoj, probudili vojnike u četiri sata. I pored toga što je jutro bilo toplo, neispavani, dremljivi vojnici drhtali su u svojim kudeljnim košuljama. U radosnoj svetlosti rumenog, vedrog jutra njihova lica izgledala su siva i jadna.

U šest sati u četama se pojaviše oficiri. Bilo je naređeno da se puk

skupi u deset sati, ali, sem Steljkovskome, nijednom četnom komandiru nije palo na pamet da odmori ljude pred smotru i dâ im da da se ispavaju. Naprotiv, tog su im jutra naročito revnosno i užurbano tucali u glavu teoriju i pravila gađanja; a vazduh se više no ikad prolamao od gadnih psovki, i češće nego obično pljuštali su udarci i buboci.

U devet sati čete su se sakupile na vežbalištu na pet stotina koraka ispred logora. Tamo je već stajalo u dugačkoj pravoj liniji od pola vrste šesnaest četnih značara sa šarenim zastavicama na puškama. Komandir značara, poručnik Kovako, jedan od glavnih junaka današnjeg dana, jahao je brzo gore-dole duž te linije, ravnao ju je, jurio besno vičući, pustivši dizgine, s kapom zaturenom na potiljak, sav oznojen i crven od napora. Sablja mu je stalno udarala o konjska rebra, a mršav belac, sav u mrkim mrljama od starosti i sa beonom na desnom oku, grčevito je mahao kratkim repom i u taktu sa svojim nezgrapnim trkom puštao iz sebe oštre zvuke, odsečne kao pucnjevi. Danas je vrlo mnogo zavisilo od poručnika Kovaka: prema njegovim značarima trebalo je da se postroji u besprekornu liniju svih šesnaest četa puka.

Tačno deset minuta pre deset sati pođe peta četa iz logora. Čvrsto, krupnim i brzim koracima, od kojih je zemlja ravnomerno podrhtavala, prođe pred očima čitavog puka ova stotina vojnika, sve odabranih, srčanih i okretnih vitkih momaka, sa svežim, čisto umivenim licima i kapama naherenim na desnu stranu. Kapetan Steljkovski, malen mršav čovek u širokim čakširama, išao je nemarno, ne u taktu, jedno pet koraka po strani od desnog krila i, veselo žmirkajući, savijajući glavu čas na jednu čas na drugu stranu, pazio na ravnanje. Komandant bataljona, potpukovnik Leh, koji je, kao i svi oficiri, još od ranog jutra bio u nervoznom uzbuđenju, izgubljen i smeten, napao ga je vikom zbog kasnog dolaska na vežbalište, ali Steljkovski hladnokrvno izvadi sat, pogleda ga, pa mu odgovori suvo, čisto s nipodaštavanjem:

– U zapovesti stoji da se dođe tačno u deset. A sad je tri minuta pre deset. Smatram da nemam prava da uludo zamaram ljude.

– Bez razgovora! – viknu Leh, mašući rukama i zaustavljajući konja. – Izvolite ćutati kad vam se čine službeni prigovori!

Ali je ipak uvideo da nema pravo, pa odmah odjaha i sa žestinom saleti osmu četu, kojoj su oficiri razgledali sadržinu ranaca:

– Kakav je to bezobrazluk?! Napravili ste vašar! Prava sitničarska radnja! Uoči Božića gojite prase. A šta ste ranije mislili? Oblačite se!

U deset i četvrt počeše da ravnaju čete. To je bio dug, pipav i mučan posao. Od značara do značara bio je na kočevima zategnut dugačak konopac. Svaki vojnik iz prvoga reda imao je obavezno s matematičkom tačnošću da dodirne vrhovima cokula konopac. To se smatralo za naročiti šik. Ali ni to nije bilo sve: tražilo se da u ugao između dveju cokula stane kundak puške i da položaj trupa svih vojnika bude potpuno jednak. Četni komandiri bili su van sebe, stalno su vikali: „Ivanove, nagni trup napred! Desno rame malo napred, Burčenko! Levu nogu natrag! Još malo!…“

U pola jedanaest dođe pukovski komandant na ogromnom alatu, svom u tamnim pegama i putastom u sve četiri noge do kolena. Pukovnik Šuljgovič izgledao je na konju impozantno, skoro veličanstveno, i jahao je pouzdano, mada isuviše pešački, na suviše kratkim uzengijama. Pozdravljajući puk, on viknu odrešito, s veštački veselim raspoloženjem:

– Zdravo, sokolovi!

Romašov se seti svog četvrtog voda, a naročito iznurene, gotovo detinjske prilike Hlebnjikova, i nije mogao da se ne osmehne: „Nema šta – krasni sokolovi!“

Uz zvuke pukovskog orkestra, koji je svirao marš, iznesoše zastave. Nastupi mučno iščekivanje. Daleko napred, sve do same železničke stanice, odakle su očekivali korpusnog komandanta, otegao se lanac vezista, koji su signalima imali da jave dolazak starešine. Nekoliko puta nastajaše lažna uzbuna. Brzo bi se vadili kočići s konopcima, puk bi se ravnao, dovodio u red i premirao u očekivanju. Ali kad bi prošlo nekoliko teških minuta, vojnicima bi opet dopustili da stoje na mestu voljno, samo da ne pomiču stopala. Napred, jedno tri stotine koraka od fronta, šarenele su se ženske haljine, suncobrani i šeširi: tamo su stajale oficirske gospođe, koje su se skupile da vide paradu. Romašov je veoma dobro znao da Šuročka nije u toj svetloj, čisto svečanoj grupi, ali čim bi pogledao onamo, svaki put bi osetio u srcu slatku čežnju i želju da diše češće od čudnog, bezrazložnog uzbuđenja.

Najedanput, kao vetar, plašljivo preleti po redovima brza kratka reč: „Dolazi, dolazi!“ Svima je odjednom postalo jasno da je nastao onaj pravi, ozbiljan trenutak. Vojnici, od jutra iznureni i uzbuđeni

usled opšte nervoze, sami, bez zapovesti, počeše brzo da se ravnaju, nameštaju uniforme i uznemireno kašljucaju.

– Mir-rno! Značari, na svoja mesta! – komandova Šuljgovič.

Romašov iskosa pogleda nadesno i vide daleko, na samom kraju polja, omanju zbijenu gomilu konjanika koji su se u lakim žutim oblacima prašine brzo približavali puku. Šuljgovič sa strogim i oduševljenim licem odjaha od sredine puka na rastojanje bar četiri puta veće no što bi trebalo. Koketujući veličanstvenom lepotom držanja, uzdignuvši uvis svoju srebrnu bradu, mereći strašnim, radosnim i smelim pogledom crnu, nepomičnu masu vojnika, otegnu glasom, koji odjeknu preko celog polja:

– Puk, mir-rno! Pred pr...

On hotimice napravi dugu pauzu, kao da je uživao u svojoj velikoj vlasti nad ovim stotinama ljudi i želeo da produži taj trenutak uživanja, pa najedanput, sav pocrvenevši od napora, s nabreklim vratnim žilama, grmnu iz svih grudi:

– ...sa!

Jedan, dva! Pljesnuše ruke o remenike i zveknuše zatvarači o metalne pločice na pojasevima. S desnog krila odjeknuše oštri, veseli i jasni zvuci pozdravnog marša. Kao nestašna, nasmejana deca, pojurile su u gomili vesele flaute i klarinete; pobednički svečano uzviknuše i zapevaše visoke bakarne trube; potmuli udarci bubnja požurivali su njihovu metalnu trku, a teški tromboni, koji ih nisu stizali, umiljato su gunđali gustim, spokojnim kadifenim glasovima. Na stanici je tanko, otegnuto i jasno zviždala lokomotiva, i ovaj novi mekani zvuk, mešajući se sa svečanim metalnim zvucima orkestra, slio se s njima u jednu divnu, radosnu harmoniju. Nekakav čio, smeo talas najednom dohvati Romašova i ponese ga lako i slatko. Pronicljivo, veselo i jasno on najednom ugleda od žege bledo plavetnilo neba i zlatnu svetlost sunca, koja drhtaše u vazduhu, i toplo zelenilo širokog polja – kao da ih ranije nije primećivao – pa se najedanput oseti mlad, snažan, okretan, ponosit zbog saznanja da i on pripada ovoj skladnoj, nepomičnoj, moćnoj masi ljudi koji su tajanstveno povezani jednom nevidljivom voljom...

Šuljgovič, držeći golu sablju uz samo lice, u teškom galopu pojaha u susret.

Kroz grube, vesele i ratničke zvuke muzike začu se miran, prijatan glas generalov:

– Zdravo, prva četo!

Vojnici složno, usrdno i gromko otpozdraviše. Na stanici ponovo pisnu lokomotiva – ovoga puta odsečno, kratko, kao izazivački. Pozdravljajući čete redom, komandant korpusa jahao je polako duž stroja. Romašov je već jasno video njegovu tešku, oblu pojavu s krupnim poprečnim borama na koporanu ispod prsiju i na gojaznom trbuhu, i veliko četvrtasto lice, okrenuto vojnicima, i fin pokrovac s crvenim monogramima na upadljivom zelenku, koštane koturiće na kaišu i malu nogu u niskoj lakovanoj čizmi.

– Zdravo, šesta četo!

Vojnici oko Romašova otpozdraviše odviše glasno, kao da su kidali glas od svog vlastitog uzvika. General je pouzdano i nemarno jahao na konju, a ovaj, sa zakrvavljenim blagim očima, lepo povivši vrat, sočno je grickao gvozdeni đem i ispuštao iz usta laku belu penu, koračajući sitnim gipkim korakom, kao da igra. „Ima sede zaliske, a brkove crne, mora da ih farba“, brzo prođe Romašovu kroz glavu.

Komandant korpusa je kroz zlatne naočare pažljivo gledao svojim tamnim, sasvim mladim, umnim i podsmešljivim očima u svaki par očiju koje su ga netremice gledale. Eno, stigao je već i do Romašova i metnuo ruku na štit kape. Romašov je stajao ukočeno, s napregnutim mišićima na nogama, snažno, do bola, pritisnuvši balčak nadole okrenute sablje. Zanos odanosti i sreće najednom mu hladno prostruja po površini ruku i nogu, da mu se od toga koža naježila. Netremice gledajući komandanta korpusa u lice, on, po svojoj naivnoj detinjastoj navici, pomisli u sebi: „Oči ratnika generala sa zadovoljstvom gledahu u stasitu, žilavu figuru mladog potporučnika“.

Komandant korpusa na isti način projaha kraj svih četa redom pozdravljajući ih. Za njim je jahala, bez reda, sjajna grupa svite, jedno petnaest štabnih oficira na divnim odnegovanim konjima. Romašov je i na njih gledao onim istim odanim očima, ali niko od njih i ne pogleda u potporučnika: sve ove parade, dočeci, muzika, ova uzbuđenost malih pešadijskih oficira behu za njih obična stvar, koja im je davno dosadila. I Romašov sa nejasnom zavišću i neprijateljstvom oseti da ovi oholi ljudi žive nekim posebnim, lepim, njemu nedostižnim, višim životom.

Iz daljine neko dade muzici znak da prestane. Komandant korpusa je krupnim kasom jahao od levog krila ka desnom duž linije puka, a za njim se otegla njegova svita u talasastoj, šarenoj i gizdavoj

povorci. Pukovnik Šuljgovič dojaha u kasu prvoj četi. Zatežući vođice svom alatu, zavalivši se natrag svojim gojaznim telom, viknu onim neprirodno strašnim, uplašenim i promuklim glasom, kakvim prilikom požara viču komandiri vatrogasnih četa:

– Kapetane Osatči! Izvedite svoju četu!... Brzo!...

Komandant puka i kapetan Osatči na svima vežbama stalno su se prijateljski takmičili u jačini svojih glasova. Pa i sada se čak u šesnaestoj četi čula elegantna i zvučna komanda Osatčija:

– Četa, puške na rame! Ka sredini ravnajs'! Napred marš!

U njegovoj četi, posle dugog, upornog truda, postignut je u maršu osobit, vrlo redak i čvrst korak, vojnici su visoko dizali noge i snažno udarali njima o zemlju. To se jako čulo, činilo je utisak i izazivalo zavist kod drugih četnih komandira.

Ali prva četa ne učini ni pedeset koraka, kad se odjednom začu nestrpljiv uzvik korpusnog komandanta:

– Šta je to? Zaustavite četu. Stanite! Četni komandire, izvolite k meni. Ama šta vi to izvodite? Je li to pogrebna povorka? Ili bakljada? Ili vojnici od drveta? Marširanje u tri tempa? Sada, kapetane, nisu nikolajevska vremena, kada se služilo dvadeset i pet godina. Koliko ste suvišnih dana morali utrošiti na ovaj balet! Koliko dragocenih dana!

Osatči stajaše pred njim, visok, nepomičan, mračan, s opuštenom golom sabljom. General poćuta za trenutak, pa onda nastavi mirnije, s tužnim i podrugljivim izrazom na licu:

– Sigurno ste vojnike potpuno izmučili marširanjem! Eh, žalosni ste mi vi vojnici! A da vas čovek zapita, na primer, kako se zove ovaj momak?

General pokaza prstom na drugog vojnika s desnog krila.

– Ignatije Mihajlov, vaše prevashodstvo, – odgovori Osatči ravnodušnim, drvenim vojničkim basom.

– Dobro. A šta znate o njemu? Je li momak? Oženjen? Ima li dece? Možda on na selu, kod kuće, ima kakvu nevolju? Nesreću? Oskudeva? Šta?

– Ne mogu znati, vaše prevashodstvo. Njih je stotina. Teško je zapamtiti.

– Teško je zapamtiti! – ponovi general gorko. – Ah, gospodo,

gospodo! U Svetom pismu stoji: ne gasite duha – a šta vi činite? Ta vas će ovaj plemeniti sivi stvor u bici zaštititi svojim grudima, izneti iz vatre na svojim ramenima, pokriti na mrazu svojim dronjavim šinjelom, a vi kažete: ne mogu znati.

I, naljutivši se odjednom, nervozno i bez potrebe trzajući vođicama, general preko glave Osatčija viknu pukovskom komandantu:

– Pukovniče, uklonite ovu četu. Neću da je gledam. Uklonite je, uklonite odmah! Lutke! Kartonski pajaci! Tvrde glave!

To je bio početak neuspeha celoga puka. Umor i strah vojnika, besmislena okrutnost podoficira, bezdušno, rutinsko i nemarno držanje oficira prema službi – sve se to jasno ali sramno ispoljilo na smotri. U drugoj četi vojnici nisu znali „Očenaš“, u trećoj su se i sami oficiri bunili u vežbama sa streljačkim strojem, u četvrtoj je pozlilo jednom vojniku za vreme vežba sa puškom. A što je najglavnije, ni u jednoj četi ni pojma nisu imali o odbrani pri iznenadnom jurišu konjice, iako su se za to spremali i znali njenu važnost. Ovu je odbranu pronašao i u praksu uveo sam komandant korpusa; ona se sastojala u brzoj promeni stroja, koja je tražila od pretpostavljenih snalažljivost, brzo shvatanje i široku ličnu inicijativu. Na tome su se spoticale sve čete, sem pete.

Čim bi general pregledao koju četu, zapovedio bi da se svi oficiri i podoficiri udalje iz stroja, pa bi ispitivao vojnike, jesu li zadovoljni, primaju li sve po propisu, i ima li kogod kakvih žalbi i zamerki. Ali su vojnici u svima četama složno vikali da su „sa svačim zadovoljni“. Kad je pitao prvu četu, Romašov je čuo kako je iza njega narednik njegove čete, Rinda, mrmljao pištećim i pretećim glasom:

– Samo neka se usudi kogod da kaže kakvu žalbu! Ja ću njemu već posle dati...

A peta se četa pokazala ne može lepše biti. Junačni, sveži vojnici obavljali su četne zadatke tako lakim, čilim i živahnim korakom, tako vešto i slobodno, kao da za njih smotra nije bila strašan ispit, već neka vesela i sasvim laka zabava. General se još mrgodio, ali im je već dobacio: „Dobro je, momci!“ – prvi put za sve vreme smotre.

Odbranom od konjičkog juriša Steljkovski je sasvim zadobio komandanta korpusa. Sam general obeležavao mu je neprijatelja iznenadnim brzim rečenicama: „Konjica zdesna, na osam stotina koraka“, i Steljkovski, ne zbunjujući se ni za trenutak, odmah je, tačno i mirno, zaustavljao četu, okretao je licem prema zamišljenom

protivniku, koji je jurio na njega, štedeći vreme zbijao vodove – prednji da puca s kolena, a drugi stojeći – određivao je metu, ispaljivao dva-tri tobožnja plotuna i zatim komandovao: „Nož na pušku!“ „Odlično, momci! Hvala, junaci!“ – pohvaljivao je general.

Pošto je komandant pitao ima li žalbi, četa se opet postroji u liniju, ali je general oklevao da je pusti. Prolazeći polako duž fronta, posmatrao je ispitivački, s naročitim interesovanjem lica vojnika i u njegovim umnim očima, pod teškim, otečenim kapcima, blistao se kroz naočare jedva primetan zadovoljan osmejak. Najedanput zaustavi konja, pa se okrenu natrag, načelniku svog štaba:

– Pogledajte, pukovniče, kako su im zadrigle njuške! Hranite li ih pitom, je li, kapetane? Ej, ti, debeljko, – pokaza on pokretom brade na jednog vojnika – je li da je tvoje ime Kovač?

– Tako je, vaše prevashodstvo, ja sam Mihailo Borijčuk! – veselo i sa zadovoljnim detinjastim osmejkom viknu vojnik.

– Gle, a ja sam mislio da se zoveš Kovač. Pa, znači, prevario sam se – našali se general. – Ne mari. Nisam pogodio u... – dodade on veselu, ciničnu frazu.

Vojnikovo lice razvuče se u glup i radostan osmeh.

– Niste, vaše prevashodstvo! – uzviknu on još glasnije. – Ja sam se u selu bavio kovačkim zanatom. Bio sam kovač.

– Eto vidiš! – general prijateljski mahnu glavom. On se ponosio svojim poznavanjem vojnika. – A kakav je vojnik, kapetane?

– Vrlo dobar. Svi moji vojnici su dobri – odgovori Steljkovski svojim običnim samouverenim tonom.

Generalove obrve ljutito zaigraše, ali mu se usne razvukoše u osmejak, te mu lice dođe blago i starački milo.

– Izgleda, kapetane, da vi preterujete... A imate li kažnjenih?

– Nijednoga, vaše prevashodstvo. Za četiri godine nijednoga.

General se teško naže u sedlu i pruži Steljkovskom svoju punačku ruku u beloj nezakopčanoj rukavici.

– Velika vam hvala, rođeni, – reče on tronutim glasom, a u očima mu najedanput zablistaše suze. On je, kao i mnogi nastrani generali, voleo da ponekad i zaplače. – Hvala vam, e, baš me, starca, obradovaste. Hvala, junaci! – energično doviknu četi.

Zahvaljujući lepom utisku koji je napravio Steljkovski, smotra je

u šestoj četi prošla donekle srećno. General niti ju je kudio niti hvalio. Ali se i šesta četa osramoti, kad vojnici počeše bosti lutke od slame, učvršćene u drvene okvire.

– Ne valja, ne valja, ne valja! – žestio se korpusni komandant, trzajući se u sedlu. – To se drukčije radi! Braćo, čujte me! Udri žestoko, baš u sredinu, zabij bajonet do cevi. Razbesni se! Ta neprijatelja bodeš, a ne mećeš hleb u peć…

Ostale su se čete brukale jedna za drugom. Korpusni komandant je čak prestao da se ljuti, niti je pravio svoje karakteristične, zajedljive opaske, nego je sedeo na konju ćuteći, poguren, s izrazom dosade na licu. Petnaestu i šesnaestu četu nije ni pregledao, već je samo rekao, gadeći se i umorno odmahnuvši rukom:

– Eh, ovo su neka nedonoščad.

Ostajao je samo još paradni marš. Sav je puk skupljen u jednu tesnu, zbijenu kolonu po vodovima. Napred opet iskočiše značari i poređaše se na desnom krilu određujući liniju kretanja. Nastajala je nesnosna vrućina. Vojnici behu sustali od zapare i od teškog isparenja svojih tela, zbijenih na malom prostoru, od smrada čizama, krdžaka, prljave čovečje kože i crna hleba svarena u stomaku.

Ali pred paradnim maršem svi oživeše. Oficiri su skoro molili vojnike: „Braćo, potrudite se da junački stupate pred komandantom. Nemojte nas osramotiti!“ I u tom ophođenju pretpostavljenih s potčinjenima ogledalo se sada neko ulagivanje, nepouzdanje i osećanje krivice. Kao da je gnev tako nedostižno visoke ličnosti, kao što je korpusni komandant, odjednom pritisnuo kao zajednički teret i oficire i vojnike, izjednačio ih, obezličio i učinio ih podjednako uplašenim, izgubljenim i jadnim.

– Puk, mir-rno!… Muzika napred! – dopre iz daljine komanda Šuljgoviča.

I hiljadu pet stotina ljudi za trenutak se pokrenuše s gluhim, užurbanim romorenjem, pa onda nepomično zamre, ispravivši se nervozno i napregnuto.

Šuljgovič se nije video. Ponovo je odjeknuo njegov prodoran zvučan glas.

– Puk, puške na rame!…

Četiri bataljonska komandanta okrenuše se na konjima svojim jedinicama i komandovaše neujednačeno:

– Bataljon, puške na ra... – i napregnuto uperiše oči u pukovskog komandanta.

Negde daleko pred pukom sinu u vazduhu i spusti se sablja. To beše znak za opštu komandu, i sva četiri bataljonska komandanta uzviknuše u isti mah:

– ...me!

Puk s potmulom tutnjavom neskladno podiže puške. Negde zazveketaše bajoneti.

Tada Šuljgovič, odviše otežući reči, svečano, strogo, radosno i glasno, svom snagom svojih ogromnih pluća, komandova:

– Pa-rad-nim maršem!...

I sada svih šesnaest četnih komandira, neskladno i raznim glasovima, zapevaše:

– Paradnim maršem!

A negde, na kraju kolone, jedan zaostali komandir čete uzviknu tek posle ostalih, zbunjenim i stidljivim glasom, ne dovršivši komandu:

– Parad... – pa najedanput bojažljivo zastade.

– Polučetnim kolo-na-ma! – odjeknu Šuljgovičev glas.

– Polučetnim kolonama! – odmah prihvatiše četni komandiri.

– Odstojanje deset ko-ra-ka! – povika Šuljgovič.

– Odstojanje deset koraka!...

– Nadesno ravnajs'! – ponovi se neujednačen odjek mnogih glasova.

Šuljgovič sačeka trenutak-dva, pa odsečno izbaci:

– Prva polučeta, napred marš!

Potmulo dopirući kroz zbijene redove, nisko se prostirući po samoj zemlji, odjeknu napred duboka komanda Osatčija:

– Prva polučeta, nadesno ravnajs', napred marš!

Pukovski dobošari, koji behu napred, grunuše složno.

Otpozadi se moglo videti kako se iz povijene šume od bajoneta izdvoji jedna pravilna dugačka linija, pa se stade odmereno ljuljati u vazduhu.

– Druga polučeta, napred! – ču Romašov visok, ženski glas Arčakovskoga.

I druga linija bajoneta zatalasa se odmičući. Lupa doboša postajala je sve potmulija i tiša, kao da se spuštala dole, pod zemlju, i odjednom na nju naleteše, oborivši je, veseli, blistavi i lepi talasi muzike. To je pukovska muzika prihvatila tempo doboša, i deo puk najedanput ožive i spremi se: glave se uzdigoše više, vitka tela se ispraviše, razgališe se mrka, umorna lica.

Polučete odlažahu jedna za drugom, a zvuci pukovskog marša svaki put postajahu sve jasniji, oduševljeniji, radosniji. Eno, odvoji se i poslednja polučeta prvog bataljona. Potpukovnik Leh krenu napred na mršavom vrancu, u pratnji Olizara. Obojica salutiraju sabljama, držeći balčak u visini lica. Čuje se mirna i, kao uvek, ležerna komanda Steljkovskoga. Visoko povrh bajoneta odmereno se zaljulja koplje sa zastavom. Kapetan Sljiva iziđe napred, poguren, podnaduo, razmatrajući stroj svojim izbuljenim, vodnjikavim očima, sa svojim dugačkim rukama, sličan velikom, matorom i tromom majmunu.

– Prva polučeta... napred!

Lakim, hitrim koracima stupa Romašov na sredinu svoje polučete. U njegovoj duši buja nešto blaženo, divno i ponosno. Oči mu preleću po licima prvoga reda. „Stari borac odmeri svoje veterane sokolovim pogledom“, dođe mu u pamet bombasta fraza dok je komandovao odrešito i otegnuto:

– Druga po-lu-če-ta...

„Jedan, dva!“ – broji Romašov u sebi i drži takt samo vrhovima čizama. „Treba levom početi. Leva, desna!“ I sa srećnim licem, zabacivši glavu nazad, uzvikuje visokim tenorom, koji se razleže celim poljem:

– Napred!

Pa se, kao na oprugama, okrenu na jednoj nozi, ne gledajući natrag, i dodade kao da peva za dva tona niže:

– Nadesno ravnajs'!

Lepota trenutka opija ga. Odjednom mu se učini kao da ga muzika obliva talasima vrele, zaslepljujuće svetlosti i da metalni, veseli zvuci padaju ozgo, s neba, sa sunca. Kao i malopre, kod dočeka, kroz njegovo telo prolazi prijatna drhtavica, pa mu ježi kožu i diže i

pokreće kosu na glavi.

Složno, u taktu s muzikom, oglasi se peta četa, odgovarajući na generalovu pohvalu. Oslobođeni žive pregrade ljudskih tela, čisto radujući se slobodi, jače i veselije pojuriše Romašovu u susret jasni zvuci marša. Sad je potporučnik sasvim razgovetno video pred sobom desno tešku generalovu figuru na zelenku, nepomičnu svitu iza njega, a još dalje šarenu grupu ženskih haljina, koje u podnevnoj zaslepljujućoj svetlosti izgledaju kao neko plameno bajno cveće. A s leve strane blistaju se kao zlato raspevane trube orkestra, i Romašov oseća da se između generala i muzike otegla nevidljiva čarobna nit, koju je i radosno i jezivo preći.

Ali je prva polučeta već do te crte.

– Dobro je, momci! – čuje se zadovoljan glas korpusnog komandanta.

– Aaaa! – prihvataju vojnici visokim, srećnim glasovima. Zvuci muzike još jače lete napred. „O, mili!“ – razdragano misli Romašov o generalu. „Pametan čovek!“

Sad je Romašov sam. Odmereno i gipko, jedva dodirujući zemlju, bliži se onoj sudbonosnoj crti. Glavu je smelo zabacio nazad, nakrenuvši je ponosito i izazivački na levu stranu. U celom telu oseća lakoću i slobodu, kao da je iznenada dobio moć da leti. I, osećajući sebe kao predmet opšteg ushićenja, divnim centrom celoga sveta, govori u sebi kao u nekom čarobnom, zanosnom snu:

„Pogledajte eno ide Romašov!“ „Oči dama sevaju od zanosa.“ Jedan, dva... Leva, desna!... „Ispred polučete graciozno korača lep, mlad potporučnik.“ Leva, desna!... „Pukovniče Šuljgoviču, vaš je Romašov divan“, govori komandant korpusa – „hteo bih da mi bude ađutant.“ Leva...

Još jedan sekund, jedan trenutak samo – i Romašov preseca onu začaranu nit. Muzika zvuči bezumno, herojski, vatreno i pobednički. „Sad će me pohvaliti“, misli Romašov, a duša mu je puna svečane razdraganosti. Čuje se glas korpusnog komandanta, pa onda Šuljgovičev, i još nečiji glasovi... „Zacelo je general pohvalio, samo zašto vojnici ne odgovaraju? Neko viče ostrag iz redova... Šta li se dogodilo?“

Romašov se okrete i preblede. Cela njegova polučeta, umesto dve prave, pravilne linije, predstavljala je bezobličnu, u svim pravcima izlomljenu gomilu koja se zbila kao stado ovaca. A to se dogodilo za-

to što potporučnik, opijen svojim oduševljenim i bujnim maštama, nije ni opazio kako je sam pokvario ceo marš pomerajući se korak po korak od sredine nadesno, potiskujući polučetu dok se najzad nije našao na njenom desnom krilu. Sve je to video i shvatio Romašov u jednom kao misao kratkom trenutku, kao što je i video redova Hlebnjikova, koji se gegao sam, na dvadesetak koraka iza stroja, baš pred generalovim očima. On je pao u hodu, pa je sada, sav prašnjav, žurio da stigne polučetu, nisko se pognuvši pod teretom opreme, kao da trči četvoronoške, držeći u jednoj ruci pušku po sredini, a drugom nemoćno brišući nos.

Romašovu se najedanput učini kao da se vedar majski dan začas pomračio, da mu je na ramena pao mrtav, stran teret, kao peščano brdo, i da je muzika zasvirala neveselo i potmulo. Pa je i sam sebi došao malen, slab, ružan, s tromim pokretima, s teškim, nezgrapnim, nepouzdanim nogama.

Prema njemu je već jurio pukovski ađutant. Lice Fedorovskoga bilo je zajapureno i unakaženo od ljutine, donja mu je vilica drhtala. Teško je disao od gneva i brze trke. Još iz daljine počeo je razjareno da viče, grcajući i gutajući reči:

– Potporučniče... Romašove... Komandant puka kažnjava vas... najstrožim ukorom... Sedam dana... zatvora... u štabu divizije... Bezobrazluk, skandal... Čitav puk ste p......i! Balavče!

Romašov mu ništa nije odgovorio, čak ni glavu nije okrenuo. Dabogme, on i ima pravo da grdi! Nego, i vojnici su čuli kako se ađutant izdire na njega. „Ne mari. Neka su i čuli. Tako mi i treba, neka“, s dubokom mržnjom prema sebi pomisli Romašov. „Za mene je sve propalo. Ubiću se. Ja sam zanavek osramoćen. Sve, sve je izgubljeno! Smešan sam, jadan, imam bledo, ružno bezizrazno lice, najodvratnije na svetu. Sve je izgubljeno! Vojnici idu za mnom, gledaju me u leđa, smeškaju se i podgurkuju se laktovima. A možda me žale? Ne, ne, ja ću se zacelo, zacelo ubiti!“

Polučete, odlazeći dosta daleko od komandanta korpusa, zaokretale su jedna za drugom nadesno i vraćale se na svoja pređašnja mesta, otkuda su i počele marš. Tu su ih ponovo postrojavali u razvijenu četnu kolonu. Dok su poslednje jedinice stizale, vojnici su stajali „na mestu voljno“, a oficiri napustili svoja mesta da se prošetaju i krišom popuše. Jedino što je Romašov ostao na sredini linije, na desnom krilu svoje polučete. Krajem gole sablje zamišljeno je čeprkao zemlju kraj svojih nogu, pa iako nije dizao pognutu glavu, ipak je

osećao da su sa svih strana upravljeni na njega radoznali, podrugljivi i prezrivi pogledi.

Kapetan Sljiva prođe kraj Romašova i, ne zastajući, ne gledajući ga, kao da razgovara sam sa sobom, progunđa promuklo, s prikrivenim besom, kroz stisnute zube:

– Podnesite još danas molbu da vas premeste u drugu četu.

Zatim priđe Vetkin. U njegovim zračnim, dobrim očima i u uglovima opuštenih usana Romašov pročita onaj gadljiv i žalostiv izraz kakvim ljudi gledaju na psa kojega je voz pregazio. I u isto vreme Romašov sa odvratnošću oseti na svom licu nekakav besmislen i sumoran osmejak.

– Hajdmo, Jurije Aleksejiču, da popušimo – reče Vetkin.

I, puknuvši jezikom, odmahnu glavom i dodade gorko:

– Eh, prijatelju!...

Romašovu zaigra podbradak, a u grlu oseti neku gorčinu i stezanje. Jedva se uzdržavajući od suza, odgovori isprekidanim, prigušenim glasom, kao uvređeno dete:

– Ne... našto... neću...

Vetkin se odmače.

„Idem smesta da ošamarim Sljivu", sevnu odnekud Romašovu očajnička misao. „Ili, još bolje, prići ću komandantu pa ću reći: „Zar nije stid tebe, starog čoveka, da se igraš vojnika i kinjiš ljude? Pusti ih da se odmore. Zbog tebe su dve nedelje tukli vojnike". Ali se najedanput seti svojih poslednjih ponositih snova o stasitom i lepom potporučniku, o ženskom ushićenju, o zadovoljstvu u očima generalovim – i bi ga tako stid da je u trenutku pocrveneo ne samo u licu no i po prsima i leđima. „Ti smešni, prezreni, gadni čoveče!" – uzviknu on samom sebi u mislima. „Znajte svi da ću se još danas ubiti!"

Smotra se završavala. Čete su još nekoliko puta prodefilovale ispred korpusnog komandanta; najpre četa za četom u koraku, zatim u trku, pa onda zbijenom kolonom s uperenim puškama. General kao da je malo omekšao, pa je nekoliko puta pohvalio vojnike. Bilo je već oko četiri sata. Najzad puk stade, a vojnicima rekoše da stoje „na mestu voljno". Pukovski trubač zasvira „zbor starešina".

– Gospodo oficiri! Izvolite pred komandanta! – preleti po redovima.

Oficiri izađoše iz stroja i kao neprekidni obruč opkoliše korpusnog komandanta. Ovaj je sedeo na konju, poguren, trom i očevidno jako umoran, ali su mu umne, žmirkave, podbule oči živo i podsmešljivo gledale kroz zlatne naočare.

– Biću kratak – poče on odsečno i ozbiljno. – Ceo puk ne vredi ništa. Ne krivim vojnike, no starešine. Ako je loš kočijaš, ne vrede ni konji. Ja kod vas, gospodo, ne vidim da imate srca, pametnog shvatanja brige o ljudima. Dobro utuvite: „Blažen koji dušu svoju dâ za bližnje svoje“. A vi se samo za jedno brinete: da ugodite starijima na smotri. Zamorili ste ljude kao fijakerske konje. Oficiri su zapušteni i divljeg izgleda, nekakvi crkvenjaci u mundirima. Uostalom, čitaćete to u mojoj zapovesti. Jedan zastavnik, čini mi se, iz šeste ili sedme čete, izgubio je pravac i napravio kašu od svoje čete. Sramota! Ne tražim ja korak u tri tempa, već dobro oko i mirnoću pre svega.

„To je o meni!“ – s užasom pomisli Romašov, i učini mu se kao da su se svi prisutni istog časa okrenuli prema njemu. Ali se niko nije maknuo. Svi su stajali ćuteći, pokunjeni i nepomični, ne skidajući očiju s generalova lica.

– A komandiru pete čete zahvaljujem se najtoplije! – nastavi korpusni komandant. – Gde ste, kapetane? A, tu ste! – General pomalo teatralno, obema rukama podiže uvis kapu, razgoliti ćelavu veliku lubanju, koja je nad čelom imala oblik čvoruge, pa se duboko pokloni Steljkovskome. – Zahvaljujem vam se još jedanput i sa zadovoljstvom vam stiskam ruku. Bude li suđeno da moj korpus krene u rat sa mnom na čelu – generalove oči zatreptaše i zasijaše od suza – znajte, kapetane, da ću prvi opasan zadatak poveriti vama. A sad, zbogom, gospodo, moje poštovanje. Slobodni ste, i radovaću se ako se vidimo i drugi put, ali – u drukčijem poretku. Napravite put konju.

– Vaše prevashodstvo – stupi pred njega Šuljgovič – slobodan sam u ime oficirskog zbora zamoliti da ručate s nama u klubu. Mi ćemo...

– Ne, nemojte!... – prekinu ga general suvo. – Najlepše hvala, pozvan sam danas na ručak kod grofa Ledohovskog.

Kroz širok prolaz koji mu načiniše oficiri on u galopu odjaha prema puku. Vojnici su se sami, bez zapovesti, trgli, stali mirno i zanemeli.

– Hvala, N-ci! – odlučno i ljubazno viknu general, – Dajem vam

dva dana odmora. A sada... – on veselo povisi glas – trkom u šatore! Ura!

Izgledalo je kao da je tim kratkim uzvikom u jedan mah pokrenuo ceo puk. Sa zaglušnom i radosnom vikom pojuriše hiljadu i pet stotina vojnika na razne strane, tako da se zemlja tresla i tutnjila pod njihovim nogama.

***

Romašov se izdvoji od oficira, koji su se u gomili vraćali u grad, pa krenu zaobilaznim putem, kroz logor. Osećao se u tim trenucima nekim otpadnikom, izbačenim iz pukovske porodice, za sve neprijatnim i tuđim čovekom, čak i ne odraslim, već odvratnim, poročnim i nakaznim ružnim balavcem.

Kad je prolazio iza šatora svoje čete, oficirskom stazom, nečiji mu prigušen ali ljutit uzvik privuče pažnju. On zastade za trenutak, pa između šatora opazi svog narednika Rindu, malog, crvenog lica, ali snažnog, kako besno i gadno psujući udara pesnicom u lice Hlebnjikova. Hlebnjikovljevo lice beše potamnelo, glupo, zbunjeno, a u bezizraznim očima video se životinjski strah. Glava mu se žalosno klimala s jedne strane na drugu i čulo se kako mu pri svakom udarcu jako škljocaju vilice jedna o drugu.

Romašov brzo, gotovo u trku, prođe dalje. Nije imao snage da brani Hlebnjikova. Ali je u isto vreme s bolom osetio da su se njegov udes i udes ovog nesrećnog, zatucanog, izmučenog vojnika nekako čudno, srodnički blisko i gadno isprepleli današnjeg dana. Kao da su obojica bili bogalji koji pate od iste bolesti i pobuđuju u ljudima podjednaku gadljivost. Iako je ovo saznanje o sličnosti sudbine ulivalo Romašovu težak stid i odvratnost, ipak je u njemu bilo i nečeg neobičnog, dubokog i istinski humanog.

XVI

Iz logora je vodio u grad samo jedan put – preko železničke pruge, koja je na tom mestu prolazila strmim, dubokim usekom. Romašov je po uzanoj, ugaženoj i gotovo okomitoj stazi brzo strčao dole, pa stao s naporom da se penje uz drugi obronak. Kad je stigao na sredinu, opazio je da neko stoji gore u koporanu ogrnut šinjelom. Zastavši za nekoliko trenutaka i zažmirivši, on poznade Nikolajeva.

„Sad dolazi najneprijatnije!" – pomisli Romašov. Srce mu tužno zatišta od nemirne slutnje. Pa ipak se rezignirano penjao naviše.

Oficiri se nisu videli nekih pet-šest dana, ali se sad ne pozdraviše pri susretu, i Romašovu odnekud ne beše to nimalo neobično – kao da drukčije nije moglo ni biti tog teškog, nesrećnog dana. Nijedan od njih čak se i ne dotače rukom štita kape.

– Ja vas namerno ovde čekam, Jurije Aleksejeviču, – reče Nikolajev, gledajući nekud u daljinu, na logor, preko Romašovljeva ramena.

– Stojim vam na usluzi, Vladimire Jefimiču, – odgovori Romašov usiljeno slobodno, ali drhtavim glasom. On se naže, otkide suvu prošlogodišnju požutelu travku, pa je stade rasejano žvakati. U isto je vreme pažljivo gledao kako se na dugmetima Nikolajevljeva šinjela ogleda njegova vlastita figura, sa uzanom, malom glavom i sićušnim nogama, ali ružno razvučena s obe strane.

– Neću vas zadržavati, samo dve reči – reče Nikolajev.

On je izgovarao reči naročito meko, s pojačanom učtivošću plaha i ozlojeđena čoveka koji je odlučio da se savlađuje. Ali pošto je svakog trenutka bivalo sve nelagodnije razgovarati ne gledajući jedan drugog u oči, Romašov reče kao pitajući:

– Hoćemo li poći?

Vijugava, ugažena staza sekla je veliku njivu sa šećernom repom. U daljini su se videle bele kućice i gradski crveni krovovi od crepa. Oficiri krenuše uporedo kloneći se jedan od drugoga i gazeći po mesnatom gustom zelenilu, koje je krckalo pod nogama. Neko vreme obojica su ćutala. Najzad Nikolajev, uzdahnuvši duboko i glasno, s očevidnim naporom, progovori prvi:

– Moram vas, pre svega, zapitati: da li se vi ponašate s dužnim poštovanjem prema mojoj ženi... Aleksandri Petrovnoj?

– Ne razumem vas, Vladimire Jefimiču... – odgovori Romašov. – Ja, sa svoje strane, treba takođe vas da zapitam...

– Molim! – planu Nikolajev. – Da stavljamo pitanja redom: najpre ja, pa onda vi. Inače nećemo ništa postići. Govorimo pravo i otvoreno. Pre svega, izvolite mi odgovoriti: da li vas, ma i najmanje, interesuje šta se o njoj govori i spletkari? Pa, da kažem... do đavola!... njen dobar glas? Ne, ne, stanite, ne prekidajte me... Ta vi, držim, nećete poricati da ste samo dobro videli od mene i od nje, i da ste u našoj kući primani i dočekivani kao svoj, skoro kao rođak.

Romašov zape nogom o rastresitu zemlju, nezgrapno se spotače i promrmlja stidljivo:

– Ja ću, verujte mi, večito biti zahvalan vama i Aleksandri Petrovnoj...

– Ah, ta nije stvar u tome, nikako nije u tome. Ne tražim ja od vas zahvalnost – naljuti se Nikolajev. – Hoću samo da vam kažem da se moje žene dotakla prljava, lažna spletka koja... hoću reći, u koju... – Nikolajev poče da diše brže i obrisa lice maramicom. – Jednom reči, u to ste umešani i vi. Mi oboje – i ja i ona – dobijamo skoro svaki dan nekakva podla, prostačka anonimna pisma. Ja vam ih neću pokazivati, jer mi je to mrsko... Dakle, u tim pismima se govori... – Nikolajev se kao zbuni za trenutak. – Pa, do đavola!... govori se da ste ljubavnik Aleksandre Petrovne, i da... ah, kako je to podlo!... No, i tako dalje... da se vi svaki dan potajno sastajete, i kako o tome, tobož, ceo puk zna. Gadost!

On ljutito škripnu zubima, pa pljunu.

– Znam ja ko to piše – reče Romašov tiho, okrećući glavu.

– Znate?

Nikolajev stade i grubo ščepa Romašova za rukav. Videlo se da je iznenadan izliv gneva odjednom prekinu njegovu veštačku uzdržljivost. Njegove volovske oči se raširiše, u lice jurnu krv, a u uglovima drhtavih usana pojavi se zgusnuta pljuvačka. On razjareno viknu, sav se naginjući napred i unoseći se Romašovu u lice:

– Pa kako, onda, smete ćutati kad znate? Svakom iole poštenom čoveku na vašem mestu bila bi u takvom slučaju dužnost da zapuši usta takvim huljama! Čujete li vi... donžuane u pešadijskoj uniformi!

Ako ste pošten čovek, a ne nekakva...

Romašov preblede i mrsko pogleda Nikolajevu u oči. Ruke i noge mu najedanput strašno otežaše, glava mu postade laka i kao prazna, a srce mu je palo nekud duboko unutra i kucalo jakim, bolnim udarcima, od kojih se treslo celo telo.

– Molim da na mene ne vičete – potmulo i otegnuto reče Romašov. – Govorite učtivije, ne dozvoljavam da vičete.

– Ja uopšte ne vičem na vas – odgovori Nikolajev još uvek grubo, ali spuštajući ton. – Hoću samo da vas uverim, iako imam pravo da tražim. Naši raniji odnosi daju mi to pravo. Ako vi iole polažete na čist, neukaljan glas Aleksandre Petrovne, vaša je dužnost da učinite kraj toj gadnoj hajci.

– Dobro. Učiniću sve što budem mogao – suvo odgovori Romašov.

On se okrenu pa pođe napred sredinom staze. Nikolajev ga odmah stiže.

– A posle... samo, molim vas, nemojte da se ljutite... – poče Nikolajev mekšim tonom, sa izvesnom zbunjenošću. – Kad smo već počeli, onda da govorimo do kraja... Zar ne?

– Da? – upola upitno reče Romašov.

– Sami ste videli koliko smo simpatije gajili prema vama, ja i Aleksandra Petrovna, pa ako sam sada prinuđen... Ah, ta vi i sami znate da u ovoj šugavoj palanci nije ništa strašnije od spletaka!

– Dobro – odgovori Romašov setno. – Neću vam više dolaziti. Sigurno ste to hteli da me zamolite? Pa dobro. Uostalom, bio sam se i sam odlučio da prekinem posete. Pre neki dan svratio sam samo na pet minuta da vratim Aleksandri Petrovnoj njene knjige, i, uveravam vas, to je bilo poslednji put.

– Da... eto tako... – reče Nikolajev neodređeno, pa zbunjeno ućuta.

Utom oficiri pređoše sa staze na drum. Do grada je ostalo još jedno tri stotine koraka, i pošto nisu imali više o čemu da govore, obojica su išli uporedo ćuteći i ne gledajući se. Nijedan se nije odlučivao ni da zastane niti da se vrati. Položaj im je svakog minuta bivao sve lažniji i zategnutiji.

Kod prvih gradskih kuća sretoše najzad fijaker. Nikolajev zovnu

kočijaša.

– Da... eto tako... – opet bez veze progovori on, okrenuvši se Romašovu. – Dakle, do viđenja, Jurije Aleksejiču.

Nisu se rukovali, već se samo dotakoše svojih štitova na kapama. Ali dok je Romašov gledao u beli, snažni zatiljak Nikolajeva, koji je nestajao u uličnoj prašini, oseti najedanput da je ostavljen od celog sveta i tako iznenadno usamljen kao da su mu iz života u tom času istrgli nešto najvažnije, najveće.

Polako je pošao kući. Hajnan ga dočeka u dvorištu, smešeći se prijateljski i veselo još izdaleka. Skidajući s potporučnika šinjel, neprestano se smeškao od zadovoljstva i, po svom običaju, cupkao na mestu.

– Ti nisi ručao? – pitao je on Romašova s familijarnim saučešćem. – Sigurno si gladan? Odmah ću otrčati u klub da ti donesem ručak.

– Tornjaj se do đavola! – ciknu Romašov. – Vuci mi se ispred očiju, i da mi nisi ušao u sobu. Ako ma ko zapita, nisam kod kuće. Ma došao glavom gospodar imperator...

Romašov leže u postelju, zari glavu u jastuk i steže ga zubima. Oči su ga pekle, nešto oštro i strano rastezalo mu je i u isto vreme stezalo grlo, čisto bi da se zaplače. On je žurno tražio one vrele i slatke suze, onaj dugi i gorki plač od kojega čoveku postaje lakše. I nekoliko puta namerno je obnavljao u sećanju minuli dan, gledajući u mračnoj boji sve današnje uvredljive i sramne događaje i videći sebe samog, kao sa strane, uvređenog, nesrećnog, slabog i napuštenog, i bolno sažaljevajući samog sebe. Ali suze ne htedoše doći.

Zatim se dogodi nešto neobično. Romašovu se učini da uopšte nije spavao čak ni zadremao za trenutak, već da je samo jedan trenutak ležao bez misli, zatvorenih očiju. I najedanput, iznenada, oseti se budan, s pređašnjim teretom na duši. U sobi je tada već bilo mračno. Uverio se da je u ovom nerazumljivom stanju umne ukočenosti prošlo više od pet časova.

Zaželeo je da jede. Ustade, pripasa sablju, ogrnu šinjel i pođe u klub. Klub nije bio daleko, svega dve stotine koraka, i Romašov nije nikad išao tamo sa ulice, već na sporedni ulaz, preko nekih praznih placeva, bašta i prelaza.

U trpezariji, u sobi za bilijar i u kuhinji lampe su gorele jarko, pa

je stoga prljavo zakrčeno dvorište oficirskog kluba izgledalo crno, kao mastilom preliveno. Prozori su bili širom otvoreni. Čuo se žagor, smeh, pevanje, oštri udarci bilijarskih kugli.

Romašov se već pope na stepenice sporednog ulaza, ali najedanput zastade kad ču u trpezariji ljutit i podrugljiv glas kapetana Sljive. Prozor beše na dva koraka, i, pažljivo pogledavši kroz njega, Romašov opazi pogurena leđa svog četnog komandira.

– C-cela četa k-korača k-kao jedan čovek – je'n-dva, je'n-dva – govorio je Sljiva, odmereno dižući i spuštajući ispruženu šaku – *a samo ono*, kao za ruglo – o! o! – kao kakav jarac. – On brzo i ružno podiže nekoliko puta kažiprst uvis. – Ja sam mu otvoreno, b-bez uvijanja rekao: pređite, p-poštovani, u drugu četu. Još će najbolje biti za vas da napustite puk. Kakav ste vi, vraga, oficir? Onako... ni ovo ni ono...

Romašov zažmuri i skupi se. Činilo mu se, ako se sad pomakne, svi će ga u trpezariji opaziti, pa će potrčati na prozore. Tako je postojao minut-dva. Zatim, trudeći se da diše što je mogućno tiše, pogurivši se i uvukavši glavu u ramena, krenu na prstima duž zida, stiže, ubrzavajući korak, do kapije, pa, hitro pretrčavši preko ulice obasjane mesečinom, nestade u mračnoj senci plota s druge strane.

Romašov je tog večera dugo lutao po gradu, držeći se neprestano neosvetljenih strana, ali čisto ni sam ne znajući kojim ulicama ide. Jednom je zastao naspram kuće Nikolajevih, koja se belela na jasnoj mesečini, hladno i neobično svetleći svojim zelenim limenim krovom. Na ulici vladaše mrtva tišina, bila je pusta, i izgledaše mu nepoznata. Prave, upadljive senke kuća i ograda oštro su delile put na dve polovine – jedna beše sasvim crna, a na drugoj su zejtinjavo blistali glatki, okrugli obluci.

Iza tamnocrvenih gustih zavesa, kao velik topao krug, videla se svetlost lampe. „Mila moja! Zar ne osećaš kako mi je teško, kako patim i kako te volim!" – prošaputa Romašov, gotovo kroz suze, snažno pritisnuvši ruke na prsa.

Najednom mu dođe misao da primora Šuročku da ga čuje i shvati iz daljine, kroz sobne zidove. Tada, stisnuvši pesnice tako jako da je osetio bol pod noktima i grčevito stegnuvši vilice da ga mravi podiđoše po celom telu, poče da govori u sebi, strasno naprežući svu svoju volju:

„Pogledaj na prozor... Stani kod zavese. Ustani s divana i priđi za-

vesi. Proviri, proviri. Čuj, ja ti zapovedam: dođi odmah na prozor".

Zavese se ne pomeriše. „Ne čuješ me!" – gorko i prekorno prošaputa Romašov. „Ti sada sediš kraj njega, pored lampe, spokojna, ravnodušna, lepa. Ah, bože moj, kako sam nesrećan!"

On uzdahnu i nisko oborivši glavu, tromim korakom pođe dalje.

Prolazio je i pored stana Nazanskoga, ali je tamo bilo mračno. Romašovu se, doduše, učini da je neko u belom promicao po neosvetljenoj sobi pored prozora, ali ga spopade neki strah, te se ne usudi da zovne Nazanskoga.

Nakon nekoliko dana sećao se Romašov kao nekog dalekog, nezaboravnog sna ove fantastične šetnje, skoro u bunilu. Ni sam ne bi znao reći kako se našao u blizini jevrejskog groblja, koje se nalazilo van grada, na uzbrdici, i koje je bilo mirno i tajanstveno, ograđeno niskim belim zidom. Iz svetle zaspale trave tužno se dizahu uvis goli, jednoliki, hladni spomenici, koji bacahu jednake tanke senke. A nad grobljem je nemo i strogo vladala svečana jednostavnost usamljenosti.

Zatim se seti kako se našao na drugom kraju grada. Možda je sve to odista i bilo u snu? Seća se da je stajao na sredini dugačkog utabanog obasjanog mesečinom nasipa, koji je široko zagrađivao Bug. Sanjiva voda gusto i leno talasala se pod njegovim nogama, melodično zapljuskujući zemlju, a mesec se ogledao na njenoj nemirnoj površini kao drhtava pruga, pa je izgledalo kao da se milioni srebrnih ribica praćakaju u vodi odlazeći uskom putanjom ka dalekoj obali, tamnoj, nemoj i pustoj. I još je upamtio Romašov da ga je svuda – i na ulici i van grada – pratio sladak, nežno opojan miris bagremova cveta.

Te su mu noći dolazile u glavu čudne misli – usamljene misli, čas tužne, čas jezive, čas naivno detinjaste i smešne. Ponajčešće, kao neveštom kartašu koji za jedno veče izgubi sve svoje imanje, predstavljao je sebi primamljivo jasno da uopšte i nije bilo ničeg neprijatnog, da je lepi potporučnik Romašov odlično prošao u paradnom maršu pred generalom, zasluživši opšte pohvale, i da sada sedi s drugovima u osvetljenoj trpezariji oficirskog kluba, smeje se i pije crno vino. Ali bi mu uvek ta sanjarenja remetila sećanja na grdnju Fedorovskoga, na zajedljive reči četnog komandira, na razgovor s Nikolajevom, pa bi se ponovo osetio nepopravljivo osramoćenim i nesrećnim.

Tajni, unutarnji instinkt doveo ga je na ono mesto gde se danas rastao s Nikolajevom. Romašov je u tom času mislio na samoubistvo, ali neodlučno i bez straha, s nekim skrivenim, prijatno samoljubivim osećanjem. Njegova obična nezadržljiva fantazija razblažila mu je svu strahotu te misli, ulepšavši je i ukrasivši jasnim slikama.

„Gle, Hajnan je istrčao iz Romašovljeve sobe, preplašen i unakažena lica. Bled, dršćući, ulete u oficirsku trpezariju, prepunu sveta. Svi se, kad se on pojavio, i nehotice dižu sa svojih mesta. „Vaše visokoblagorodstvo… potporučnik… se ubio!…“, jedva izgovara Hajnan. Opšta zabuna. Prisutni prebledeše, u očima im se ogleda užas. „Ko se ubio? Gde? Koji potporučnik?“ – „Ta ovo je, gospodo, Romašovljev posilni!“ – poznade neko Hajnana. „To je njegov Čeremis“. Svi jure u stan, nekoji gologlavi. Romašov leži u krevetu. Na podu lokva krvi i u njoj revolver sistema *Smita i Vesona*, državnog modela… Kroz gomilu oficira koji su zakrčili malu sobu jedva se probija pukovski lekar Znojko. „U slepo oko!“ – govori doktor tiho, usred opšteg ćutanja. „Svršeno je.“ Neko opominje tišim glasom: „Gospodo, ta skinite kape!“ Mnogi se krste. Vetkin nalazi na stolu cedulju, oštro ispisanu olovkom, i čita je naglas: „Svima opraštam i umirem od svoje volje, jer je život tako težak i žalostan! Javite što obazrivije majci o mojoj smrti. Georgije Romašov“. Svi se zagledaju i čitaju jedni drugima iz očiju istu nemirnu, neizrečenu misao: „Mi smo njegove ubice!“

Odmereno se njiha mrtvački kovčeg ispod zlatotkanog pokrova od brokata na rukama osmorice drugova. Svi oficiri idu pozadi. Iza njih šesta četa. Kapetan Sljiva ozbiljan je i natmuren. Dobro lice Vetkina je podnadulo od suza, ali se on sada, na ulici, uzdržava. Lbov rida naglas, ne krijući i ne stideći se svoje žalosti – mio, dobar mladić! U proletnjem vazduhu, kao duboki, tužni jecaji, razležu se zvuci pogrebnog marša. Tu su i sve pukovske dame, pa i Šuročka. „Ja sam ga ljubila“, misli ona u očajanju. „Volela sam ga! Mogla sam ga zadržati i spasti!“ – „Sad je već kasno!“ – odgovara joj Romašov u mislima s gorkim osmehom.

Tiho razgovaraju među sobom oficiri idući za kovčegom: „Eh, šteta za njega, jadnika! Krasan to beše drug, divan, sposoban oficir!… Da… nismo ga razumeli!“ Sve jače rida pogrebni marš. To je od Betovena: „Smrt heroja“. A Romašov leži u kovčegu, nepomičan, hladan, s večnim osmehom na usnama. Na grudima mu je skromna kita ljubičica – niko ne zna čija je ruka stavila to cveće. On je svima oprostio: i Šuročki, i Sljivi, i Fedorovskom, i korpusnom koman-

dantu. Niko neka ne plače za njim. Bio je i odviše čist i čedan za ovaj svet! Tamo će mu biti bolje!“

Romašovu na oči navreše suze, ali ih on ne obrisa. Bilo je tako utešno zamišljati sebe oplakanim i nepravedno uvređenim!

On je sada išao niz polje šećerne repe. Nisko debelo lišće šarenilo se pod nogama belim i crnim isprepletenim mrljama. Širina polja, osvetljena mesečinom, gotovo je pritiskivala Romašova. Potporučnik se pope na malo zemljano uzvišenje i zastade nad usekom železničke pruge.

Ova je strana bila sva u tamnoj senci, a na drugu je padala sjajnobleda svetlost, i činilo se da se na njoj može raspoznati svaka travčica. Usek je nestajao dole kao tamna provalija; na njenom dnu slabo su se svetlele uglačane šine. Daleko iza useka beleli su se na sredini polja pravilni redovi vojničkih šatora s oštrim vrhovima.

Malo niže od ivice useka, duž pruge, išla je uzana izbočina. Romašov se spusti do nje i sede na travu. Od gladi i umora bilo mu je muka i osećao je drhtanje i slabost u nogama. Veliko pusto polje, dole usek – pola u senci pola u svetlosti, jedva providan vazduh, rosna trava – sve je bilo utonulo u laku, opreznu tišinu, od koje je potmulo zujalo u ušima. Samo što su na stanici ponekad zviždale manevarske lokomotive, pa je u tišini ove neobične noći njihovo odsečno zviždanje izgledalo kao živo, nemirno i nekako preteće.

Romašov leže nauznak. Beli, laki oblaci stajahu nepomično, a povrh njih je brzo odmicao okrugli mesec. Prazno, široko i hladno beše u visini, i činilo se kao da je sav prostor među nebom i zemljom ispunjen večnim užasom i večnom tugom. „Tamo je bog!“ – pomisli Romašov, pa najedanput, s naivnim izlivom tuge, jada i sažaljenja prema sebi, poče da šapuće strasno i gorko:

– Bože! Zašto si se okrenuo od mene? Ja sam sitan, slab, zrno peska, šta sam ti učinio rđavo, bože? Ti sve možeš. Ti si dobar. Sve vidiš – zašto si onda nepravedan prema meni, bože?

Ali ga najedanput obuze strah, pa prošaputa brzo i vatreno:

– Ne, ne, dobri, blagi, oprosti mi, oprosti! Neću više. – I on dodade s krotkom pokornošću koja razoružava: – Radi sa mnom što ti je volja. Svemu ću se sa zahvalnošću pokoriti.

Dok je tako govorio, u njegovom najskrivenijem zakutku duše pokrenu se nevino lukava misao, da će njegova strpljiva pokornost

dirnuti i raspoložiti boga, koji sve vidi, pa će se tada iznenada zbiti čudo od kojeg će sve što mu je danas tako teško i neprijatno biti samo jedan ružan san.

„Gde si to-o-o?“ – ljutito i užurbano zazvižda lokomotiva.

A druga prihvati nižim tonom, otegnuto i turobno:

„Evo, me-e-e!“

Na onoj strani useka, na vrhu osvetljene padine, nešto šušnu i promače. Romašov diže malo glavu da bolje vidi. Nešto sivo, bezoblično, malo slično čoveku, spuštalo se dole, jedva se izdvajajući od trave u fantastično mutnoj mesečini. Samo po kretanju senke i po lakom šumu zemlje koja se osipala moglo se pratiti pogledom.

Eno, prilika pređe preko šina. „Izgleda da je vojnik“, sinu u Romašovljevoj glavi nemirna slutnja. „Po svoj prilici je čovek, ali tako čudnovato može da ide samo mesečar ili pijanac. Ko li je to?“

Sivi čovek pređe šine i uđe u senku. Sada se sasvim jasno videlo da je vojnik. On se polako i nezgrapno penjao, izgubivši se za neko vreme iz Romašovljeva vidnog polja. Ali ne prođoše dva-tri minuta, kad odozdo poče lagano da se pomalja okrugla ošišana glava bez kape.

Mutna svetlost padala je pravo na lice toga čoveka, i Romašov poznade levokrilnog svoje polučete – Hlebnjikova. On je išao gologlav, držeći kapu u ruci, s mrtvim pogledom upravljenim napred. Izgledalo je kao da se kreće pod uticajem neke tuđe, unutrašnje, tajanstvene sile. Prošao je tako blizu oficira da ga je skoro dotaknuo pešem svoga šinjela. U zenicama njegovih očiju kao oštre blistave tačke ogledala se mesečina.

– Jesi li ti to, Hlebnjikove? – zovnu ga Romašov.

– A! – uzviknu vojnik, pa najedanput, zastavši, sav zadrhta na mestu od straha.

Romašov brzo ustade. On ugleda pred sobom mrtvo, izmrcvareno lice s razbijenim, podnadulim, okrvavljenim usnama i okom otečenim od modrice. U nepouzdanoj noćnoj svetlosti tragovi udaraca izgledali su još veći i još kobniji. Gledajući u Hlebnjikova, Romašov pomisli: „Eto, ovaj čovek, sa mnom zajedno, doneo je nezgodu danas celome puku. Mi smo jednako nesrećni“.

– Kuda ćeš, dragi moj? Šta ti je? – zapita ga Romašov blago i nesvesno spusti obe ruke na vojnikova ramena.

Hlebnjikov ga pogleda zbunjenim, odsutnim pogledom, pa se odmah okrenu. Usne su mu mljasnule, polako se otvorile i iz njih se otelo kratko, nerazumljivo krkljanje. Tupo, mučno osećanje, slično onom koje prethodi nesvestici, kao otužno golicanje, poče polako da tišti Romašova u grudima i stomaku.

– Tebe su tukli, je li? Kaži. Je li? Sedi ovde kraj mene.

On povuče nadole Hlebnjikova za rukav. Vojnik, kao drvena lutka, nekako automatski i poslušno pade na mokru travu kraj potporučnika.

– Kuda si pošao? – zapita Romašov.

Hlebnjikov je ćutao, sedeći u nezgodnom položaju s neprirodno ispruženim nogama. Romašov je video kako mu se glava postepeno i jedva primetno klimajući spuštala na grudi. Potporučnik ponovo ču kratak promukli zvuk i oseti kako mu se u duši pokrenu jezivo sažaljenje.

– Hteo si da pobegneš? Metni kapu. Čuj, Hlebnjikove: ja ti sada nisam starešina, jer sam i sâm nesrećan, usamljen, ubijen čovek. Tebi je teško? Boli te? Razgovaraj sa mnom iskreno. Ti si, možda, hteo da se ubiješ? – zapita Romašov isprekidanim šapatom.

Nešto puče i zakrklja u Hlebnjikovljevom grlu, ali on je i dalje ćutao. Romašov je primetio da je vojnika obuzela sitna i česta drhtavica: drhtala mu je glava, polako cvokoćući drhtale su i vilice. Oficiru dođe za trenutak strašno. Ova besana, grozničava noć, osećanje usamljenosti, ujednačena, tmola, mrtva mesečina, dubina useka koja se crni pod nogama, i kraj njega ćutljiv, od batina izbezumljen vojnik – sve mu se učini kao kakav gadan, mučan san, sličan snovima koje će, verovatno, snevati ljudi u poslednjim danima pred smak sveta. Ali mu dušu najedanput obuze bujica toplog, samopregornog, beskrajnog saučešća. I, osećajući svoj lični jad kao nešto sitno i neznatno, osećajući sebe odraslim i pametnim prema ovom zatucanom, izmučenom čoveku, on nežno i snažno zagrli Hlebnjikova oko vrata, privuče ga k sebi, pa poče vatreno, sa strasnom ubedljivošću:

– Hlebnjikove, tebi nije dobro? Pa i meni je, dragi, takođe teško, veruj mi. Ja ništa ne razumem što se zbiva u svetu. Sve je neka surova, besmislena, okrutna budalaština! Ali mora se trpeti, dragi moj, mora se trpeti… Tako to treba.

Nisko oborena Hlebnjikovljeva glava najedanput pade Romašovu na kolena. I vojnik, grčevito zagrlivši oficirove noge, pribivši se uz

njih licem, zatrese se celim telom, gušeći se i grčeći od prigušenih jecaja.

– Ne mogu više… – mucao je Hlebnjikov bez veze – ne mogu, gospodine, više… Oh, gospode!… Biju, rugaju se… vodnik ište novaca, kaplar se izdire… Otkud meni novci? Trbuh mi je prosut… još kao dete dobio sam ukvare, gospodine… Oh, gospode, gospode!

Romašov se nisko naže nad njegovom glavom, koja se izbezumljeno klatila na njegovim kolenima. Oseti miris prljavog, nezdravog tela i neoprane kose i nakiseli zadah šinjela, kojim se pokrivalo za vreme spavanja. Beskrajna tuga, užas, neshvatanje i duboko saučešće sa osećanjem krivice ispuniše srce oficirovo i do bola ga stegoše i pritisnuše. Polako se naginjući nad njegovom ošišanom, bodljikavom, prljavom glavom, prošaputa da se jedva čulo:

– Brate moj!

Hlebnjikov dohvati oficira za ruku, i Romašov oseti na njoj, zajedno sa vrelim kapljama suza, hladan i vlažan dodir tuđih usana. Ali nije trgao ruku i govorio je proste, dirljive, utešne reči, kakve govore stariji uvređenom detetu.

Zatim sam odvede Hlebnjikova u logor. Tu je morao da zovne dežurnog podoficira Šapovaljenka. Ovaj iziđe samo u rublju, zevajući, žmireći i češući se čas po leđima čas po trbuhu.

Romašov mu zapovedi da smeni Hlebnjikova kao dežurnog. Šapovaljenko pokuša da se usprotivi:

– Ali njemu, vaše blagorodstvo, još nije došlo vreme da se smenjuje!…

– Ćuti! – viknu Romašov na njega. – Kazaćeš sutra četnom komandiru da sam ja tako naredio… Ti ćeš, dakle, sutra doći k meni? – upita on Hlebnjikova, i ovaj mu odgovori plašljivim i zahvalnim pogledom.

Vraćajući se kući, Romašov je sporim koracima išao kroz logor. Šaputanje koje se čulo u jednom šatoru primora ga da zastane i oslušne. Neko je prigušenim i otegnutim glasom pričao bajku:

– …A tu je onda poslao đavo vojniku svog glavnog čarobnjaka. I dođe taj čarobnjak pa reče: „Vojniče, ej, vojniče, ja ću te pojesti!“ A vojnik mu odgovori pa će reći: „Ne, ne možeš ti mene pojesti, jer sam i sâm čarobnjak!“

Romašov opet dođe do useka. Osećanje besmislenosti, haosa i

neshvatljivosti života tištalo ga je. Zastavši na padini, podiže oči k nebu. Tamo je, kao i pre, bio hladan prostor i beskrajan užas. Skoro neočekivano i za samog sebe, dignuvši pesnice iznad glave i preteći njima, Romašov uzviknu besno:

– Ti, stara varalico! Ako smeš i ako možeš što da uradiš, onda... de, učini pa da ovoga časa slomim nogu.

I on strmoglavce, zažmurivši, polete niz strmu padinu, u dva skoka preskoči šine i, ne zastajući, u jednom zaletu uspe se gore. Nozdrve su mu se širile, a grudi isprekidano disale. Ali u njegovoj duši buknu najedanput gorda, drska i ljutita odvažnost.

XVII

Od te je noći u Romašovljevoj duši nastao dubok prelom. Počeo je da izbegava oficirsko društvo, da većinom ručava kod kuće, uopšte nije odlazio na igranke u klub i prestao je piti. Poslednjih dana kao da je postao stariji, zreliji i ozbiljniji, što je i sam opažao po onoj setnoj i spokojnoj mirnoći s kojom se sada odnosio prema ljudima i događajima. Često se tim povodom sećao nečijih smešnih reči, koje je davno slušao ili pročitao, da se ljudski život deli na nekakve periode – od po sedam godina – i da se u toku jednog perioda sasvim promeni u čoveku sastav njegove krvi i tela, njegove misli, osećanja i ćud. A Romašov je nedavno navršio dvadeset i jednu godinu.

Redov Hlebnjikov dođe k njemu, ali tek posle drugog poziva. Posle mu je češće dolazio.

U početku ga je svojim izgledom podsećao na gladna, šugava, mnogo bijena psa, koji se plaši i beži od ruke koja hoće da ga miluje. Ali pažnja i dobrota oficirova postepeno mu zagrejaše i otkraviše srce. S grižom savesti i saučešćem, koje ga je tištalo, Romašov je saznavao pojedinosti njegova života. Kod kuće mati sa ocem pijanicom, sa suludim sinom i četiri nedorasle devojčice; njihovu je zemlju nasilno i nepravedno otela opština; stanuju u nekoj bezvlasničkoj

kolibi, iz milosti te iste opštine; stariji rade kod drugih, a mlađi idu da prose. Hlebnjikov ne dobija novaca od kuće, a zbog njegove slabosti ne uzimaju ga kad idu na neki posao van puka. A vojniku bez novaca, ma i najmanjih, teško je živeti: nema ni čaja ni šećera, nema za šta da kupi čak ni sapuna, treba s vremena na vreme vodnika i kaplara da časti votkom u vojničkoj kantini; cela vojnička plata, u iznosu od dvadeset dve i po kopejke mesečno, odlazi na poklone ovim starešinama. Biju ga svaki dan, rugaju mu se, kinje ga, određuju ga preko reda na najteže i najneprijatnije poslove.

S čuđenjem, bolom i užasom poče Romašov da uviđa da ga sudbina svaki dan dovodi u neposrednu vezu sa stotinama ovih neznanih Hlebnjikova, od kojih svaki ima svoj vlastiti bol, svoju radost, ali da su svi oni obezličeni i pritisnuti vlastitom neprosvećenošću, opštim ropstvom, ravnodušnošću starešina, samovoljom i nasiljem. A najgroznija bila je misao da nijedan oficir, kao dosad i sam Romašov, čak i ne sluti da su jadni Hlebnjikovi sa svojim podjednako pokornim i bezizraznim licima u stvari živi ljudi, a ne mehaničke veličine koje se zovu četa, bataljon, puk...

Romašov je sa svoje strane učinio da Hlebnjikov dođe do male zarade. U četi su zapazili ovo neobično zauzimanje oficira za vojnika. Romašov je često opažao da su se u njegovom prisustvu podoficiri ponašali prema Hlebnjikovu s preuveličanom podrugljivom učtivošću i namerno razgovarali s njim nekim sladunjavim tonom. Izgleda da je i kapetan Sljiva znao za to. Jer ponekad, ne obraćajući se nikom, on bi progunđao:

– V-idi, m-molim te, p-pojavili su se liberali. Razvraćaju četu. Trebalo bi hulje t-tući, a oni ih maze.

Sada, kad je Romašovu ostajalo više slobode i samoće, sve su mu češće dolazile u glavu neobične, čudne i složene misli, kao one koje su ga potresle pre mesec dana, kad je bio u kućnom zatvoru. To se dešavalo obično posle dnevne obuke, u sumrak, kad je polako šetao po vrtu ispod gustog sanjivog drveća i, usamljen, turoban, osluškivao zujanje noćnih buba i gledao mirno, rumeno nebo koje je postajalo sve tamnije.

Ovaj novi unutarnji život začuđavao ga je svojom raznolikošću. Ranije nije smeo ni pomišljati kakva se radost, kakva sila i kakvo duboko interesovanje krije u tako prostoj, običnoj stvari kao što je čovečja misao.

Sada je pouzdano znao da više neće ostati u vojsci i da će zacelo otići u rezervu, čim prođu tri obavezne godine, koje mora da odsluži, jer se o državnom trošku školovao u vojnoj školi. Ali nikako nije mogao da zamisli šta će raditi kad skine uniformu. On je u mislima ređao jedno za drugim: trošarinu, železnicu, trgovinu, pomišljao je i da bude ekonom na kakvom imanju, i na administraciju. I tada, prvi put u životu, on je sa čuđenjem razmišljao kako su različiti pozivi i poslovi kojima se odaju ljudi. „Kako postaju“, mislio je on – „razna smešna, užasna, besmislena i ružna zanimanja? Na koji način, na primer, život stvara hapsandžije, akrobate, pedikere, dželate, đubretare, berbere za pse, žandarme, mađioničare, prostitutke, sluge u kupatilima, štrojače konja, grobare, špijune? Ili, možda, nema nijednog, čak i najprostijeg, slučajnog, ćudljivog, grubog ili poročnog ljudskog prohteva za koji se odmah ne bi našli izvršioci i sluge?“

Isto ga je tako iznenađivala činjenica, kad je razmišljao dublje, da ogromna većina inteligentnih profesija počiva na nepoverenju prema ljudskom poštenju i na taj način služi ljudskim porocima i manama. Jer, kad bi čovečanstvo bilo savršeno, zašto bi bile potrebne računovođe, knjigovođe, činovnici, policija, carina, kontrolori, inspektori i nadzornici?

Mislio je takođe o sveštenicima, lekarima, pedagozima, advokatima i sudijama – o svima tim ljudima koji, po rodu svoga poziva, moraju da dolaze u dodir s dušama, mislima i patnjama drugih ljudi. I Romašov je u nedoumici dolazio do zaključka da ljudi ove vrste pre nego drugi postaju bezdušni, srozavaju se, predajući se komociji, hladnom i mrtvom formalizmu, običnoj i sramnoj ravnodušnosti. On je znao da postoji još jedna kategorija ljudi koji stvaraju spoljašnja zemaljska dobra: inženjeri, arhitekte, pronalazači, industrijalci i fabrikanti. Ali ovi ljudi, koji bi zajedničkim naporima odista mogli učiniti ljudski život neobično lepim i udobnim, služe samo bogatstvu. Sve njih pritiskuje strah za svoju kožu, životinjska ljubav prema svojoj deci i domaćem ognjištu, strah od života, i otuda kukavička odanost novcu. A ko će, najzad, poboljšati život jednog zatucanog Hlebnjikova, nahraniti ga, naučiti i reći mu: „Pruži mi ruku, brate“.

Na taj je način Romašov nepouzdano, odviše sporo, ali sve dublje i dublje ulazio u životne pojave. Negde mu se sve činilo prosto. Svet se delio na dva nejednaka dela: jedan, manji, to su – oficiri, koje okružava čast, moć, vlast, čarobna prednost uniforme, a uz nju i ne-

ka izvikana hrabrost, i fizička snaga, i nadutost; drugi deo – ogroman i bezličan – civili, po njihovom, fićfirići, pisarčići, ptičice koje treba prezirati; smatralo se junaštvom izgrditi ili istući bez razloga civila, ugasiti mu o nos zapaljenu cigaretu, natući mu šešir na uši; o takvim su junačkim delima još u školi oduševljeno pričali jedan drugome žutokljuni pitomci. A sada, kao povlačeći se od stvarnosti, gledajući je kao iz nekog tajnog kuta, kroz rupicu, Romašov poče pomalo da uviđa da cela vojna služba, sa svim njenim prividnim sjajem, počiva samo na okrutnom, sramnom ljudskom nesporazumu. „Kako može postojati stalež“, pitao se Romašov – „koji u mirno doba beskorisno jede tuđ hleb i tuđe meso, koji nosi tuđe odelo, živi u tuđim kućama, a za vreme rata ide da bezrazložno ubija i sakati iste ljude kao i sami što su?“

U njemu je sve jasnija i jasnija bivala misao da postoje samo tri ponosna poziva čovekova: nauka, umetnost i slobodan fizički rad. S novom snagom poče da mašta o književnom radu. Ponekad, kad bi pročitao kakvu dobru knjigu prožetu istinskim nadahnućem, mislio bi s bolom: „Bože moj, pa to je tako prosto, i sâm sam to mislio i osećao. Ja bih to isto mogao uraditi!“ Sve ga je nešto vuklo da napiše pripovetku ili veliki roman, čija bi osnova bila strahote i čamotinja vojničkog života. Sve se to u mislima lepo slagalo – slike su izlazile jasne, ličnosti žive, fabula se razvijala i uklapala u primamljivo pravilnu kompoziciju, i bilo je neobično veselo i zanimljivo misliti o tome. Ali čim bi počeo da piše, sve bi ispadalo bledo, detinjasto, tromo, nespretno, bombasto ili šablonski. Dok bi pisao – brzo i vatreno – ne bi opažao te mane, ali čim bi, uz svoje strane, pročitao makar mali odlomak iz velikih ruskih pisaca, njime bi ovladalo nemoćno očajanje, stid i odvratnost prema svom delu.

S takvim je mislima sada često lutao po gradu u toplim noćima krajem maja. Ne opažajući ni sam, on je uvek birao isti put – od jevrejskog groblja do rečnog nasipa, a zatim ka pruzi. Ponekad bi se desilo da, obuzet tim za njega novim strasnim umnim radom, ne bi ni opazio koliki je put prešao, dok ne bi najedanput, prenuvši se i čisto budeći se, sa čuđenjem video da je na drugom kraju grada.

I svaku je noć prolazio pored Šuročkina prozora, i to drugom stranom ulice, kradomice, zadržavajući dah, s nemirnim srcem i osećanjem kao da vrši kakvo potajno, sramno lupeško delo. Kad bi se u gostinskoj sobi Nikolajevih ugasila lampa, pa bi mutno zasijala na mesečini crna stakla prozora, on bi se pribio uz plot, pritiskao ruke

na grudi i govorio molećivim šapatom:

– Spavaj, lepa moja, spavaj, ljubavi moja. Ja sam kraj tebe, ja te čuvam!

U takvim bi trenucima osetio suze u očima, dok bi se u duši, zajedno sa nežnošću, milinom i samopregornom odanošću, pokretala slepa, životinjska ljubomora zrelog mužjaka.

Jednog je dana Nikolajev bio pozvan kod pukovskog komandanta na vint. Romašov je to znao. Kad je noću išao ulicom, osetio je iza plota nečije bašte sladunjav i strastan miris narcisa. On preskoči plot i u mraku nabra iz leje, uprljavši ruke vlažnom zemljom, čitavu kitu tih belih, nežnih, mokrih cvetova.

Prozor na Šuročkinoj spavaćoj sobi bio je otvoren; gledao je u dvorište i nije bio osvetljen. Sa smelošću kojoj se ne bi nadao od sebe Romašov se provuče kroz škripava vratašca, dođe do zida i baci cveće kroz prozor. U sobi se ništa ne maknu. Romašov je stajao neka tri minuta i čekao, i činilo mu se da otkucaji njegova srca ispunjavaju čitavu ulicu. Zatim, pogurivši se i pocrvenevši od stida, na prstima izađe na ulicu.

Sutradan je dobio od Šuročke kratku i oštru cedulju:

„To više da se niste usudili. Nežnosti *a la* Romeo i Julija su smešne, naročito ako se dešavaju u pešadijskom puku“.

Danju je Romašov nastojao da je ma iz daljine pa ulici vidi, ali to mu ko zna zašto nije polazilo za rukom. Često, ugledavši iz daljine ženu koja je svojom pojavom, hodom ili šeširom podsećala na Šuročku, trčao bi za njom stegnuta srca, isprekidana daha, i osećao bi kako mu ruke od uzbuđenja postaju hladne i vlažne. I svaki put kad bi opazio svoju zabunu, u duši bi osetio čamu, usamljenost i nekakvu mrtvu prazninu.

XVIII

Krajem maja obesio se u četi kapetana Osatčija mlad vojnik i, čudnom igrom sudbine, upravo onog dana kada se lane u ovoj četi desio isti slučaj. Na dan obdukcije Romašov je bio pomoćnik dežurnog oficira puka, te je hteo-ne hteo morao da prisustvuje paranju. Vojnikov leš još nije počeo da se raspada. Romašov je osećao kako iz njegovog tela, isečenog na komade, izbija težak zadah presnoga mesa, kao od polutina koje se izlažu u mesarnicama. Video je njegov siv, sluzav i vlažan drob, sadržinu želuca, video je njegov mozak – sivo-žut, vijugast, koji je podrhtavao na stolu, kao piktije izručene iz kalupa, kad se po sobi koračalo. Sve je to bilo novo, grozno i odvratno, i u isto vreme ulivalo mu neko gadljivo nepoštovanje prema čoveku.

S vremena na vreme u puku su, kao epidemija, nastupali dani opšteg, bučnog ružnog lumpovanja. Možda se to dešavalo u onim čudnim momentima kad su ljudi, slučajno vezani među sobom, ali svi zajedno osuđeni na dosadan nerad i besmislenu okrutnost, najedanput videli u očima jedni drugima – tamo duboko, u zamršenoj i potištenoj svesti – nekakvu tajanstvenu iskru užasa, tuge i bezumlja. I tada miran, kao kod priplodnih bikova, sit život kao da se izlivao iz svoga korita.

Tako je to bilo i posle ovog samoubistva. Prvi je počeo Osatči. Tih dana steklo se nekoliko praznika uzastopce, i on se za vreme njih naveliko kartao u klubu i strašno mnogo pio. Začudo: silna volja ovog ogromnog, jakog i kao zver grabljivog čoveka ceo je puk povukla za sobom u nekakav kovitlavi vrtlog, i za sve vreme ove stihijske, grozničave pijanke Osatči je s cinizmom i drsko izazivački, kao da je tražio da će mu se odupirati i protivrečiti, skrnavio pogrdnim rečima ime samoubice.

Bilo je šest sati uveče. Romašov je sedeo s nogama na prozorskoj dasci i polako zviždukao valcer iz „Fausta“. U vrtu su cvrkutali vrapci i kreštale svrake. Mrak se još nije spustio, ali su među drvećem već lutale lake zamišljene senke.

Najedanput kod trema njegove kuće gromko zapeva nečiji glas oduševljeno, ali pogrešno:

Konji se trzaju – đemovi zveče –
Ržu, nemirno poskakuju...

S treskom se širom otvoriše oboja ulazna vrata i u sobu ulete Vetkin. Jedva održavajući ravnotežu, nastavi da peva:

Žene, devojke sad, na rastanku,
Svoje dragane oplakuju.

Još od juče bio je trešten pijan, kao omamljen. Kapci mu od nespavanja pocrveneli i nabrekli. Kapa mu je bila zaturena na potiljak. Brci, još vlažni, potamneli su i opustili se kao dve svećice od leda, nalik na brkove u morža.

– R-romualde! Anahorete sirijski... De, da te poljubim! – viknu on da je odjeknula soba. – Ta što si mi tako kiseo? Hajdemo, brate! Tamo je veselo: karta se, peva. Hajdemo!

Pa snažno i dugo poljubi Romašova u usta, okvasivši mu lice brkovima.

– Dosta, dosta, Pavle Pavloviču, – slabo se branio Romašov – čemu to mladalačko oduševljenje?

– Prijatelju, ruku! Ih, institutko! U tebi volim svoje prošle jade i prohujalu mladost svoju. Osatči je maločas tako otpojao „Vječnuju pamjat“ da su se prozori tresli. Romaševiču, volim te, brate! Da te poljubim, onako kako valja, ruski, u usta!

Romašovu je bilo neprijatno Vetkinovo podbulo lice s ukočenim očima, kao što mu je bio odvratan zadah koji mu je izlazio iz usta i dodir vlažnih usana i brkova. Ali on je uvek u takvim prilikama bio nemoćan, pa se i sada samo usiljeno i tromo smeškao.

– Stani, zašto sam ja, upravo, došao k tebi?... – vikao je Vetkin, štucajući i posrćući. – Bilo je nešto važno... A, evo zašto. Znaš, prijatelju, baš sam svojski ogulio Bobetinskoga. Sve sam odneo, do poslednje kopejke. Došlo je već dotle da je molio da igramo na veresiju! A onda sam mu rekao: „Ne, bratac, pričekaćeš na to, nema kod mene labavo!“ A on onda stavi svoj revolver. Evo, Romašenko, pogledaj. – Vetkin izvadi iz čakšira, izvrnuvši pritom džep, mali elegantni revolver u futroli od sive jelenske kože. – Ovo je, brate, Mervinov sistem. Zapitam ga: „Koliko ga ceniš?“ – „Dvadeset i pet rubalja.“ – „Deset!“ – „Petnaest“. – „Neka te đavo nosi!“ I on onda

metnu rublju na karte iste boje i iste vrednosti. Hop, hop, hop, hop! Kod petog poteza udesio sam mu damu – i gotovo! Klanjam se, na zdravlje! Još mi je nešto ostao dužan. Odličan revolver, a ima i metaka. Uzmi, Romaševiču. U znak sećanja i nežnog prijateljstva darivam ti ovaj revolver i pamti uvek dobro kakav je Vetkin – hrabar oficir. Uzmi! Ispalo je pomalo pesnički.

– Ama, našto, Pavle Pavloviču? Sklonite.

– Šta? Misliš li zar da je revolver loš? Slona možeš ubiti! Stani, odmah ćemo ga okušati. Gde ti je tvoj rob? Da potražim kakvu dasku. Hej, robe! Štitonošo!

Nesigurnim koracima iziđe u hodnik, gde se obično nalazio Hajnan. Tamo se zadrža neko vreme, pa se posle vrati držeći ispod desnog lakta Puškinovo poprsje za glavu.

– Ta nemojte, Pavle Pavloviču, to ne ide – neodlučno ga zadržavaše Romašov.

– Eh, koješta! Nekakav civil. Postavićemo ga sada na stolicu. Mirno, nevaljalče! – popreti Vetkin prstom na Puškina. – Razumeš li? Daću ja tebi!

On ode u stranu, nasloni se na dasku od prozora, odmah do Romašova, i otkači oroz. Ali je uz to tako nevešto i s tako pijanim pokretima razmahivao revolverom u vazduhu da se Romašov samo preplašeno mrgodio i treptao očima, očekujući iznenadni pucanj.

Rastojanje nije bilo veće od osam koraka. Vetkin je dugo nišanio okrećući revolversku cev na razne strane. Naposletku ispali, i na poprsju se, na desnom obrazu, stvori velika nepravilna crna rupa. Od pucnja Romašovu zazuja u ušima.

– Vide li? – viknu Vetkin. – Dakle, uzmi ga i čuvaj za uspomenu i sećanje na moju ljubav. A sad obuci koporan pa da idemo u klub. Da trgnemo koju u slavu ruskoga oružja.

– Verujte, ne vredi, Pavle Pavloviču, ostavite se, nije potrebno – nemoćno ga je molio Romašov.

Ali nije umeo da odbije, jer za to nije mogao da nađe ni odlučnih reči ni snažne intonacije u glasu. I prebacujući sebi mekuštvo, on tromo krenu za Vetkinom, koji je nepouzdano, vrdajući, koračao duž baštenskih leja, gazeći krastavce i kupus.

***

Bilo je to razuzdano, hučno, pomamno, upravo ludo veče. Najpre su pili u klubu, zatim su otišli na železničku stanicu na vruće vino, pa se opet vratili u klub. Romašov se iz početka snebivao, ljutio na samoga sebe zbog popustljivosti i imao ono nesnosno osećanje odvratnosti i nelagodnosti koje doživljava svaki trezan čovek u pijanom društvu. Smeh mu izgledaše neprirodan, vicevi neukusni, pevanje pogrešno. Ali vrelo crno vino, koje je popio na železničkoj stanici, odjednom mu zavrte glavu i ispuni je bučnom i grozničavom veselošću. Na oči mu pade siva zavesa od miliona titravih šljokica, pa mu sve postade ugodno, smešno i razumljivo.

Sati su proticali kao sekundi, i samo po tome što su u trpezariji zapalili lampe Romašov je nejasno shvatio da je prošlo mnogo vremena i da je nastala noć.

– Gospodo! Da idemo kod ženskih! – predloži neko. – Hajdemo te svi kod Šlajferše!

– Kod Šlajferše, kod Šlajferše! Ura!

I svi se ustumaraše, zalupaše stolicama i počeše da se smeju. Te večeri sve je išlo nekako samo od sebe. Na kapiji kluba već su stajali dvoprežni fijakeri, ali niko nije znao otkud oni tu. U Romašovljevoj svesti već se odavno pojavile crne mutne provalije koje su se smenjivale trenucima naročito jasnog i produbljenog shvatanja. Najedanput vide sebe kako sedi u kolima s Vetkinom. Napred se na sedištu smestio neko treći, ali Romašov nikako nije mogao u mraku da raspozna lice, iako se naginjao k njemu, klateći se nemoćno desno i levo. To lice je izgledalo mračno, čas skupljeno kao pesnica, čas otegnuto i koso, ali neobično poznato. Romašov se odjednom nasmeja i sam, kao sa strane, ču svoj tupi, drveni smeh.

– Lažeš, Vetkine! Znam ja, bratac, kuda idemo – reče on s pijanim lukavstvom. – Vodiš me, brate, kod ženskih, znam ja to, bratac.

Njih prestigoše druga kola, zaglušno zvrjeći po kaldrmi. Brzo, kao u snu, prohujaše u svetlosti fenjera alatasti konji u neskladnoj trci, kočijaš, koji pomamno uzmahuje bičem više glave, i četiri oficira, koji viču i zvižde klateći se na sedištima.

Romašovu se za trenutak povrati svest s neobičnom jasnoćom i tačnošću. Da, on ide na ono mesto gde nekoliko ženskih svakome

daju telo, svoja milovanja i veliku tajnu svoje ljubavi. Za novac? Za trenutak samo? Ah, pa zar to nije svejedno! „Žene! Žene!“ – vikaše u Romašovu nekakav divlji, slatki, nestrpljivi glas. Uz to se kao daleki, jedva čujni glas uplitala misao o Šuročki, ali u toj podudarnosti nije bilo ničeg niskog, uvredljivog, već, naprotiv, utešnog, slućenog, uzbudljivog, što ga je prijatno i polako golicalo u srcu.

Još malo pa će stići k njima, nepoznatima, nikad neviđenima, k tim čudnim, tajanstvenim, dražesnim stvorenjima – ženama! I njegovi tajni snovi postaće najedanput java: on će ih gledati, uzimati za ruke, slušati njihov nežan smeh i pevanje, i to će biti nerazumljiva ali radosna uteha onoj strasnoj žudnji koju oseća prema jednoj ženi na svetu, prema njoj, prema Šuročki! Ali u njegovoj svesti nije bilo nikakvog određenog čulnog cilja – njega, odgurnutog od jedne žene, silno, stihijski vuklo je u sferu ove razgolićene, otvorene, primitivne ljubavi, kao što u hladnu noć svetlost kule svetilje privlači umorne i prozeble ptice-selice. I ništa više.

Konji skrenuše nadesno. Zvrjanje točkova i zveckanje zavrtnjeva najedanput prestadoše. Kola su se jako i meko ljuljala na kolotečinama i džombama, strmo se spuštajući nizbrdo. Romašov otvori oči. Duboko dole, pod njegovim nogama, na velikom prostoru i bez reda, bile su rasejane male vatrice. One su čas tonule iza drveća i nevidljivih kuća, čas opet izbijale, tako da se činilo da tamo u dolini luta velika razbijena gomila, nekakva fantastična povorka s fenjerima u rukama. Za trenutak odnekud dopre toplota i miris pelena, velika tamna grana zašušta iznad glava, i istog časa se oseti vlažna hladovina kao iz starog podruma.

– Ama, kuda ćemo? – zapita opet Romašov.

– U Zavalje! – viknu onaj što je sedeo napred, a Romašov pomisli začuđeno: „Ah, pa to je poručnik Jepifanov. Idemo kod Šlajferše“.

– Zar vi još nikad niste bili tamo? – upita Vetkin.

– Tornjajte se obojica do đavola! – viknu Romašov.

Ali se Jepifanov smejao i govorio:

– Čujte, Jurije Aleksejiču! Hoćete li da im šapnemo da ste vi sad tamo prvi put u životu? A? De, mili! De, dušo! One to vole. Šta vas to košta?



Romašovljeva svest se ponovo pokri gustim, nepronicljivim mrakom. Najedanput, kao da nije bilo ni najmanjeg prekida, vide da je u velikoj sali s parketiranim podom i tonet-stolicama duž svih zidova. Nad ulaznim vratima i nad trima drugim vratima, koja su vodila u mračne sobice, visile su dugačke cicane zavese, crvene sa žutim buketima. Iste takve zavese nadimale su se i ljuljale na otvorenim prozorima koji gledahu u crnu pomrčinu dvorišta. Na zidovima su gorele lampe. Bilo je svetlo, zadimljeno i zaudaralo na pikantnu jevrejsku kujnu, samo je ponekad kroz prozore dopirao svež miris vlažnog zelenila, rascvetanog belog bagrema i proletnjeg vazduha.

Došlo je oko deset oficira. Izgleda kao da svako od njih u isto vreme i peva, i viče, i smeje se. Romašov, smešeći se blaženo i naivno, išao je od jednog do drugog, kao da je sada prvi put, začuđen i zadovoljan, upoznavao Bek-Agamalova, Lbova, Vetkina, Jepifanova, Arčakovskog, Olizara i ostale. Tu je bio i kapetan Leščenko; on je sedeo kod prozora i, kao uvek, izgledao pogružen i setan. Na stolu se, čisto same od sebe, kao i sve što je bilo toga večera, pojaviše boce s pivom i gustom slatkom višnjevačom. Romašov je pio s nekim, kucao se i ljubio, osećajući da su mu ruke i usne postale lepljive i slatke.

Tu beše i pet do šest žena. Jedna od njih, po izgledu devojčica od oko četrnaest godina, obučena kao paž, u ružičastom trikou, sedela je u krilu Bek-Agamalova i igrala se njegovim ađutantskim gajtanima. Druga, krupna plavuša, u crvenoj bluzi i zagasitoj suknji, s velikim lepim napudranim licem i okruglim crnim širokim obrvama, priđe Romašovu.

– A što ste vi, momče, tako neraspoloženi? Hajdemo u sobu – reče ona dubokim glasom. Ona je porebarke, raskalašno sela na sto i prekrstila noge.

Romašov vide kako joj se ispod haljine glatko ocrtava obla i puna butina. Ruke mu zadrhtaše i dođe mu hladno u ustima. On zapita bojažljivo:

– Kako se zovete?

– Ko, ja? Maljvina. – Ona se ravnodušno okrenu od oficira i zaklimata nogama. – Ponudite me kojom cigaretom.

Odnekud dođoše dva Jevrejina svirača: jedan s violinom, a drugi s dairama. Uz dosadan, pogrešan motiv polke, praćene potmulim zveketanjem daira, Olizar i Arčakovski počeše da igraju kankan. Skakali su jedan pred drugim, čas na jednoj čas na drugoj nozi, puc-

ketali prstima ispruženih ruku, povlačili se natrag, raskrečivši savijene noge i zadenuvši palce pod mišku, i sa grubo ciničnim pokretima uvijali se u bedrima, nepristojno savijajući trup čas napred čas nazad. Odjednom Bek-Agamalov skoči sa stolice i viknu oštro visokim, besnim glasom:

– Do vraga s civilima! Smesta napolje! Marš!

Na vratima su stajala dva civila: njih su svi oficiri u puku poznavali, jer su dolazili na zabave u klub – jedan je bio činovnik u poreskoj upravi, a drugi brat sudskog pristava, sitan posednik. Obojica behu vrlo pristojni mladići.

Na činovnikovu licu video se slab usiljen osmejak, i on je govorio ulagivačkim tonom, ali trudeći se da se drži slobodno:

– Dopuštaju li gospoda da dođemo u društvo? Ta vi me poznajete, gospodo... Ja sam Dubecki... Nećemo vam, gospodo, biti na smetnji.

– Kad ljudi nisu besni, nije ni kuća tesna – reče brat sudskog pristava, smešeći se usiljeno.

– Napolje! – viknu Bek-Agamalov. – Marš!

– Gospodo! Izbacujte građane! – zacereka se Arčakovski.

Nastade darmar. Sve se u sobi uskomešalo, stenjalo, smejalo, tapkalo nogama. Vatreni jezici lampi zaigraše dimeći se. Svež noćni vazduh pokulja kroz prozore i kao talas pređe po licima. Iz dvorišta su se čuli glasovi civila koji su vikali s nemoćnim i srditim strahom, žalostivo i gotovo plačno:

– To vam neće proći olako! Žalićemo se komandantu puka. Prijavićemo stvar gubernatoru. Opričnici![97]

– Drž', drž'! Haj, haj! – vikao je tankim falsetom Vetkin, provirivši kroz prozor.

Romašovu se činilo kao da se sadašnji događaji ređaju neprekidno i bez svake veze, kao da se pred njime odmotavala bučna i šarena traka s nakaznim, besmislenim, košmarnim slikama. Opet je jednoliko zacvilela violina, zatutnjile i zadrhtale daire. Neko bez mundira, samo u beloj košulji, igrao je nasred sobe, čučeći i poskakujući, pada-

[97] Opričnici – telesna garda cara Ivana IV Groznog (1530–1584), kasnije sinonim samovolje i bezobzirnosti.

jući nazad i oslanjajući se rukom o pod. Mršava lepa žena – nju Romašov nije ranije opazio – s raspletenom crnom kosom i izbočenim ključnim kostima na obnaženom vratu, grlila je golim rukama tužnog Leščenka oko vrata, i, starajući se da nadviče muziku i žagor, pištala mu je u samo uho:

Razboliš li se od sušice,
Bićeš beo kao ovaj zid,
A kraj tebe lekari.

Bobetinski je pljuskao pivo iz čaše preko ograde u jedno od mračnih odeljenja, a otuda je mrzovoljan, promukao, sanjiv glas gunđajući govorio:

– Ama, gospodo... dosta. Ko je to? Kakva je to svinjarija!

– Čujte, jeste li vi odavno ovde? – zapita Romašov žensku u crvenoj bluzi, pa kradomice, kao da i sam ne primećuje, spusti ruku na njenu snažnu toplu nogu.

Ona odgovori nešto što on nije čuo. Njegovu pažnju privukao je divljački prizor. Podzastavnik Lbov jurio je po sobi jednog svirača i iz sve snage udarao ga dairama po glavi. Jevrejin je zapomagao brzo i nerazumljivo i, obzirući se usplahireno, trčao je iz ugla u ugao, kupeći dugačke peševe svoga redengota. Svi su se smejali. Arčakovski je od smeha pao na pod i sa suzama u očima njihao se na sve strane. Zatim se začu prodoran jauk drugog svirača. Neko mu je istrgao iz ruku violinu i iz sve snage tresnuo je o zemlju. Kutija se razbila u paramparčad sa zvučnim treskom, koji se čudno slio s očajničkim jaukom Jevrejina. Posle ovoga za Romašova je nastupilo nekoliko trenutaka tamnog zaborava. I najedanput opet vide kao u grozničavom snu da su svi u sobi odjednom počeli da viču, trče i mašu rukama. Bek-Agamalova brzo i tesno opkoliše ljudi, pa se odmah razmakoše i razbegoše po celoj sobi.

– Svi napolje! Nikoga neću! – vikao je Bek-Agamalov pomamno.

On je škripao zubima, pretio pesnicama i lupao nogama. Lice mu postade malinove boje, na čelu mu, kao gajtani, nabrekle dve žile koje su se kod povija sastale, glava mu je bila nisko i jarosno oborena, a u izbuljenim očima strašno mu sevahu velike, okrugle beonjače.

Kao da je izgubio ljudske reči, pa je samo rikao, kao pobesnela zver, strahovitim, drhtavim glasom:

– A-a-a-a!

Najedanput naglo i neočekivano vešto, okrenuvši telo pa levu stranu, izvuče sablju iz korica. Sablja zveknu i sa oštrim zviždukom sevnu više njegove glave. I odmah svi u sobi pojuriše prozorima i vratima. Ženske su histerično vriskale. Muškarci su gurali jedan drugog. Romašova naglo povukoše do vrata i neko, probijajući se kraj njega, okrznu ga vrhom naramenice ili dugmetom po obrazu tako da ga zaboli i pojavi se krv. Istog časa, prekidajući jedan drugog, povikaše uzbuđeni, užurbani glasovi. Romašov ostade sam na vratima. Srce mu je često i jako kucalo, ali zajedno s užasom imao je nekakvo slatko, bujno i veselo predosećanje.

– Sve ću vas iseći! – vikao je Bek-Agamalov, škripeći zubima.

Prizor opšteg straha sasvim ga je opio. On s grozničavom snagom, sa nekoliko udaraca, rascepi sto, zatim besno udari sabljom u ogledalo, i komadići stakla, kao blistava šarena kiša, poleteše na sve strane. Zatim jednim udarcem zbaci sve boce i čaše što behu na drugom stolu.

Ali najedanput se začu nečiji prodoran i neprirodno drzak glas:

– Ludače! Prostače!

Vikala je ona raščupana ženska s golim rukama koja je maločas grlila Leščenka. Romašov je ranije nije opazio. Ona je stajala u udubljenju iza peći i, podbočivši se i naginjući napred, vikala je neprestano kao piljarica kojoj su podvalili na pijaci:

– Ludače! Prostače! Gade! Misliš da te se kogod boji? Ludače, ludače, ludače!...

Bek-Agamalov namršti obrve i, gotovo zbunjen, spusti sablju. Romašov vide kako je postepeno bledeo u licu i kako mu se u očima razgorevao zloslutan žut sjaj. U isti mah, on je sve niže savijao noge, sav se skupljao i uvlačio vrat, kao zver koja se sprema da skoči.

– Ćuti! – izbaci Agamalov promuklo, kao da pljunu.

– Ludače! Tikvane! Jermenine! Neću da ćutim! Ludače! Ludače! – vikala je žena, dršćući svim telom pri svakom uzviku.

Romašov je osećao da i sam svakog trenutka postaje sve bleđi. U glavi mu je bilo poznato osećanje lakoće, praznine i slobode. Čudna mešavina straha i radosti podiže mu dušu uvis kao laku pijanu penu. On vide da Bek-Agamalov, ne skidajući očiju sa žene, polako diže sablju više glave. I najedanput Romašova zapljusnu plameni potok

bezumnog zanosa, užasa, telesne hladnoće, smeha i hrabrosti. Jureći napred, stigao je da čuje kako Bek-Agamalov gnevno prosikta:

– Nećeš da ćutiš? Poslednji ti put kažem…

Romašov čvrsto, snagom kojoj se ni sam nije nadao, uhvati Bek-Agamalova za šaku. Nekoliko trenutaka su oba oficira netremice, izbliza uporno gledala jedan u drugog. Romašov je čuo kako Bek-Agamalov često diše, frkćući kao konj, i video je njegove strašne beonjače i sjajne od gneva zenice, bele vilice, koje su podrhtavale i škripile, ali je već osećao da se bezumna vatra sa svakim trenutkom sve više gasi na ovom unakaženom licu. I bilo mu je jezivo i neizrecivo radosno stajati tako, između života i smrti, i znati da će iz ove igre on izaći kao pobedilac. Svakako su i ostali koji su posmatrali ovu scenu spolja razumeli njen opasan značaj. Napolju, kod prozora, postade tiho, tako tiho da su se negde u tami, na dva koraka, najednom začuli glasni, bezbrižni slavujevi trileri.

– Pusti me! – reče Bek-Agamalov promuklo.

– Bek, nećeš udariti ženu – reče Romašov mirno. – Ti ćeš se, Bek, stideti celoga svoga veka. Nećeš je udariti.

Poslednje iskre bezumlja utrnuše se u očima Bek-Agamalova. Romašov poče brzo da trepće i uzdahnu duboko, kao posle nesvestice. Srce mu poče brzo i nepravilno da kuca, kao u velikom strahu, a glava mu ponovo postade vrela i teška.

– Pusti! – viknu još jedanput Bek-Agamalov s mržnjom i istrže ruku.

Sad Romašov oseti da više nema snage da mu se odupre, ali ga se više nije bojao i govorio je žalostivo i umiljato, dodirujući ovlaš rame svoga druga:

– Oprostite… Ali ćete mi kasnije i sami biti zahvalni.

Bek-Agamalov oštro, sa zveketom uvuče sablju u korice.

– Dobro! Do vraga! – viknu on ljutito, ali već malo izveštačeno i zbunjeno. – Ja i vi ćemo se još obračunati. Nemate prava!…

Svi koji su gledali tu scenu iz dvorišta razumeše da je ono najstrašnije prošlo. S preuveličanim i izveštačenim smehom pojuriše u gomili na vrata, pa počeše familijarno i prijateljski slobodno da umiruju i savetuju Bek-Agamalova. Ali on se već smirio, popustio i njegovo najednom potamnelo lice dobi izraz sustalosti i gnušanja.

Dotrča i Šlajferša, gojazna dama sa umašćenom haljinom na prsima, oporim izrazom u očima, uokvirenim modrim kolutovima i bez trepavica. Trčala je čas jednom čas drugom oficiru, vukla ih za rukave i dugmad, vičući gotovo kroz plač:

– Jao, gospodo, a ko će mi štetu platiti: ogledalo, sto, piće i devojke?

I opet neko nepoznat ostade da se objasni s njom, a ostali oficiri izađoše u gomili napolje. Čist, nežan vazduh majske noći lako i prijatno uleti u Romašovljeva prsa i ispuni mu celo telo svežim, prijatnim treptajima. Učini mu se kao da su tragovi današnje terevenke najedanput izbrisani iz njegova mozga, kao od dodira mokrog sunđera.

K njemu priđe Bek-Agamalov, pa ga uze pod ruku.

– Romašove, sedite sa mnom – predloži on. – Hoćete li?

I kad su obojica već sedela jedan uz drugog, i Romašov, nagnuvši se nadesno gledao kako su konji neskladnim trkom izbacujući široke sapi izvlačili kola uzbrdo, Bek-Agamalov mu napipa ruku, pa je snažio dugo stezaše, do bola. Više ništa nisu govorili.

XIX

Ali uzbuđenje koje su maločas svi preživeli ispoljilo se u opštoj nervoznoj, haotičnoj napetosti. Na putu u klub oficiri su pravili razne izgrede. Zaustavljali bi Jevreje-prolaznike, dozivali bi ih i, skinuvši im kapu, terali svog kočijaša da pojuri napred, zatim bi bacili kapu preko nekog plota, na drvo. Bobetinski je istukao kočijaša. Ostali su glasno pevali i ludo se derali. Samo je Bek-Agamalov, sedeći kraj Romašova, ćutao celim putem i ljutito i teško disao.

Klub, iako je bila kasna noć, bio je jako osvetljen i pun sveta. U sobi za kartanje, u trpezariji, u bifeu i u sobi za bilijar besmisleno su se gurali ošamućeni od vina, duvana i hazardne igre ljudi u raskop-

čanim koporanima s ukočenim, neveselim očima i tromim pokretima. Romašov, pozdravljajući neke oficire, opazi najedanput, na svoje iznenađenje, među njima i Nikolajeva. On je sedeo kraj Osatčija, bio je pijan i crven u licu, ali se držao čvrsto. Kad je Romašov, obilazeći oko stola, stigao i do njega, Nikolajev ga letimično pogleda, pa se odmah okrenu da mu ne pruži ruku i s preteranim interesovanjem poče razgovor sa svojim susedom.

– Vetkine! Hodite da pevamo! – viknu Osatči preko glava svojih drugova.

– Za-pe-vaj-mo-o-o… ne-što! – poče Vetkin po motivu crkvenog antifona.

– Za-pe-vaj-mo-o-o… ne-što. Za-pe-vaj-mo nešto! – prihvatiše ostali glasno.

– Kod popa na stražnja vrata potukla se tri junaka – poče Vetkin ubrzanim glasom kao pojac u crkvi – pop i s njime crkvenjak, a treći je bio đak. Nićifore, ne daj se!

– Ne daj se, Nićifore, ne daj se! – tiho, punim akordima, odazva se hor, sav usklađen i čisto zagrejan mekom oktavom Osatčija.

Vetkin je dirigovao horom, stojeći nasred stola i šireći ruke iznad pevača. On je pravio čas strašne oči, čas blage, s izrazom odobravanja, siktao je na one koji su kvarili, i jedva primetnim treptanjem opružene šake zadržavao one što su se odviše isticali.

– Kapetane Leščenko, vi grešite! Vama je mačka gazila po ušima! Ćutite! – viknu Osatči. – Ućutite, gospodo, ućutite svi! Nemojte larmati kad se peva!

– Kad bogati mužik jede sladoleda… – nastavi istim tonom Vetkin.

Duvanski dim je ujedao za oči. Mušema na stolu bila je lepljiva, i Romašov se seti da večeras nije prao ruke. On ode preko dvorišta u takozvanu „oficirsku sobu“, u kojoj je stajao umivaonik. To je bilo prazno, hladno odeljenje s jednim prozorom. Kraj zidova su bila dva kreveta s noćnim stočićem između njih, kao u bolnici. Na njima se nikad nije menjala posteljina, kao što se nikad nije čistio pod u toj sobi, niti se ona vetrila. Zbog toga se tu uvek osećao zagušljivi, kiseo zadah prljavog rublja, ustajalog duvanskog dima i grubih čizama. Ova je soba bila određena za privremeno stanovanje oficira koji su dolazili iz udaljenih jedinica u pukovski štab. A kad su bile priredbe,

u nju su obično smeštali, po dvojicu i po trojicu na jedan krevet, sasvim pijane oficire. Stoga je soba nosila još i naziv „mrtvačnica“, „soba za leševe“, „morg“. U tim je nazivima bila skrivena nesvesna, ali grozna ironija života, jer se, od vremena kako je puk smešten u ovom gradu, u oficirskoj sobi, baš na tim krevetima već ubilo nekoliko oficira i jedan posilni. Uostalom, nije bilo godine a da se u N-skom puku ne ubije poneki oficir.

Kad je Romašov ušao u „mrtvačnicu“, dva oficira sedela su na krevetima kraj uzglavlja blizu prozora. Sedeli su u mraku, i Romašov je tek po tihom šuštanju opazio da su tu, i jedva ih je poznao kad im je prišao sasvim blizu i nagnuo se nad njih. Bili su to kapetan II klase Klod, alkoholičar i lupež, kome je oduzeto komandovanje četom, i podzastavnik Zolotuhin, dugajlija u godinama, već ćelav, kartaš, skandalista, psovač, i takođe pijanica, pravi tip večitog podzastavnika. Između njih, na stočiću, mutno je odsjajivala velika boca votke, skoro prazan tanjir s nekom tečnosti i dve pune čaše. Nije bilo nikakvih tragova jela. Pijanice su ćutale, kao da su se krile od druga koji je ušao, i kada se ovaj naginjao nad njima, oni, lukavo se smešeći u mraku, gledahu nekuda dole.

– Bože moj, šta radite tu? – zapita Romašov preplašeno.

– Pst! – Zolotuhin tajanstveno i kao da upozorava podiže prst uvis. – Čekajte! Nemojte nam smetati.

– Mir! – kratkim šapatom reče Klod.

Najedanput negde u daljini zatutnjiše kola. Tada obojica brzo podigoše čaše, kucnuše se i ispiše u isti mah.

– Ama, šta znači ovo?! – viknu Romašov uznemireno.

– Ovo, rode moj, – odgovori Klod značajnim šapatom – ovo nam je zakuska. Uz tutnjavu kola. Žutokljunče, – obrati se on Zolotuhinu – uz šta ćemo sad piti? Hoćeš uz mesečinu?

– Pili smo već – odgovori Zolotuhin ozbiljno i pogleda kroz prozor na uzan mesečev srp, koji je nisko i tužno stajao nad gradom. – Pričekajmo. Možda će kakav pas zalajati. Samo ćuti.

Tako su šaputali naginjući se jedan prema drugom, obuzeti turobnim humorom pijanog bezumlja. A iz trpezarije su u to vreme dopirali kroz zidove ublaženi i prigušeni, i zbog toga skladni i tužni, zvuci crkvenog pojanja, nalik na daleko opelo.

Romašov pljesnu rukama, pa se uhvati za glavu.

– Tako vam boga, gospodo, prestanite... To je strašno! – reče on tužno.

– Vuci se do vraga! – riknu iznenada Zolotuhin. – Ali, ne, stani! Kuda ćeš? Treba najpre da pijete s čestitim ljudima. Ne, tu nas nećeš prevariti. Držite ga, kapetane, a ja ću da zabravim vrata.

Obojica skočiše s kreveta i uz ludi, lukavi smeh počeše hvatati Romašova. I sve to skupa – ova mračna smrdljiva soba, ovo tajno fantastično pijanstvo usred noći, bez svetlosti, ova dva izbezumljena čoveka – sve to dahnu na Romašova neizdržljivim užasom smrti i ludila. On prodorno jauknu, odgurnu Zolotuhina daleko u stranu, pa dršćući iskoči iz „mrtvačnice“.

Pamet mu je kazivala da mu valja ići kući, ali nešto neshvatljivo vuklo ga je da se vrati u trpezariju. Tamo su mnogi već dremali sedeći na stolicama i prozorskim daskama. Bilo je nepodnošljivo toplo i, mada su prozori bili otvoreni, lampe i sveće gorele su ne trepćući. Umorne i sustale sluge i vojnici koji su posluživali u bifeu dremali su stojeći i svaki čas zevali samo kroz nozdrve, ne rasklapajući vilice. Ali sveopšte, teško pijanstvo ne prestajaše.

Vetkin je već stajao na stolu i pevao visokim tenorom, punim osećanja:

Dani života
Teku ko vali...

U puku je bilo mnogo oficira iz svešteničkih porodica, koji su zato dobro znali da pevaju, čak i kad su pijani. Prost, setan, dirljiv motiv oplemenjavao je otrcane reči pesme. I svima je najedanput postalo teško i tesno pod ovom niskom tavanicom u plesnivoj sobi, u ovom skučenom, gluvom i slepom životu.

Umreš li, zakopaće te,
Kao da nisi ni bio...

... pevao je Vetkin izrazito, i od zvuka svog vlastitog visokog i razdraganog glasa, i od osećanja harmonije u horu na njegove dobre, priglupe oči navirahu suze. Arčakovski ga je pažljivo pratio; da bi mogao vibrirati glasom, on je sa dva prsta udarao po adamovoj jabučici. Osatči je dubokim, otegnutim tonom pratio hor, i činilo se kao da svi ostali glasovi plivaju, kao u tamnim talasima, u ovim niskim

zvucima kao iz orgulja.

Kad su otpevali pesmu, ućutali su za kratko vreme. Kroz pijanu omamu sve ih obuze tiho, setno raspoloženje. Najedanput Osatči, oborenih očiju, gledajući dole na sto, poče poluglasno:

„V put uzki hodšije priskorbni vsi – žitije jako jarem, vzemšije…“

– Ta ućutite! – reče neko ravnodušnim glasom. – Što ste se uhvatili za to opelo? Po deset puta…

Ali ostali već behu prihvatili pogrebni motiv, i u prljavoj, ispljuvanoj, zadimljenoj trpezariji odjeknuše čisti, jasni akordi opela Jovana Damaskina,[98] prožeti tako toplom, tako osećajnom tugom i tako strasnom žalošću za životom koji odlazi:

“… i mnje posljedovavšije vjeroju pridite, nasladitesja, jaže ugotovih vam počestej i vjencev nebesnih…“

I Arčakovski, koji je znao liturgiju kao kakav đakon, prihvati odmah vozglas:

– Rcem vsi ot vseja duši…

I tako odslužiše celo opelo. A kad dođe red na poslednji priziv, onda Osatči, oborivši glavu, napregnuvši vrat, s čudnim i strašnim, tužnim i zlim očima, poče otegnuto niskim glasom, koji je brujao kao žice na kontrabasu:

„Vo blaženom uspeniji život i vječni pokoj podažd, Gospodi, usopšemu rabu tvojemu Nikiforu… – Osatči tu najednom izvali jednu gadnu, ciničnu psovku – i sotvori jemu vječnuju pamjat…“

Romašov skoči i jarosno, iz sve snage, udari pesnicom o sto:

– Zabranjujem! Umuknite! – viknu on prodornim paćeničkim glasom. – Što da se smejete? Vama, kapetane Osatči, znam, nije smešno, nego vam je strašno i bolno na duši! Ja to vidim! I znam šta osećate!

Usred opšteg iznenadnog ćutanja samo jedan glas promrmlja u nedoumici:

– Je li pijan?

[98] Pravoslavna služba u spomen umrlima čiji je autor vizantijski bogoslov Jovan iz Damaska (kraj VII – sredina VIII veka).

Ali odmah, kao i malopre kod Šlajferše, sve zagraja, zaječa, poskaka sa svojih mesta i zbi se u jedno šareno, pokretno, bučno klupče. Vetkin, skačući sa stola, zakači glavom viseću lampu; ona se zanjiha, praveći široke ujednačene cikcak-pokrete, a senke razjarenih ljudi, čas izrastajući kao džinovi čas nestajući ispod poda, mešale su se zloslutno i titrale po belim zidovima i tavanici.

Sve što se sada događalo u klubu sa ovim raspojasanim, uzbuđenim, pijanim i nesrećnim ljudima, odvijalo se brzo, zbrkano i nepopravljivo. Kao da je kakav zao, besmisleni, glupi, goropadno-pakosni demon ovladao ljudima i gonio ih da govore bezobrazne reči i prave gadne, neskladne pokrete.

Romašov u ovoj zbrci najednom ugleda sasvim blizu kraj sebe nečije lice s iskrivljenim, razjapljenim ustima, koje čak nije odmah poznao, toliko je bilo izobličeno i unakaženo mržnjom. To je vikao Nikolajev, prskajući pljuvačkom, a na levom obrazu ispod oka nervozno su mu podrhtavali mišići:

– Vi sami sramotite puk! Ni reči više! Vi... i kojekakvi Nazanski! Dojučerašnji žutokljunac!

Neko oprezno povuče Romašova natrag. On se osvrnu i poznade Bek-Agamalova, ali se odmah okrete i zaboravi na njega. Bledeći zbog onog što će se ovog časa dogoditi, reče tiho i promuklo, s bolnim i jadnim osmehom:

– A šta će tu Nazanski? Ili, možda, imate naročit, skriven uzrok da budete njime nezadovoljni?

– Ta ja ću vas po njušci! Podlače, huljo! – viknu Nikolajev visokim kreštavim glasom. – Nitkove!

On naglo izmahnu pesnicom na Romašova, sa strašnim izrazom u očima, ali se nije usuđivao da ga udari. Romašov oseti kao u nesvestici neprijatnu obamrlost u grudima i trbuhu, koja ga je tištala. Dosad nije primećivao, kao da je zaboravio da mu se u ruci stalno nalazi nekakav stran predmet. I najedanput brzim, naglim pokretom pljusnu Nikolajevu u lice ostatak piva iz svoje čaše.

U isto vreme, zajedno s trenutnim tupim bolom, iz njegovog levog oka sevnuše bele jarke varnice. S otegnutim, životinjskim urlikom baci se na Nikolajeva, pa obojica padoše dole, spletoše se rukama i nogama i počeše se valjati po podu, rušeći stolice i gutajući prljavu, smrdljivu prašinu. Oni su čupali, kidali i gurali jedan drugog, ričući i gušeći se. Romašov se posle sećao kako su mu se prsti

slučajno našli u ustima Nikolajeva i kako je hteo da razdere ta ljigava, gadna, vrela usta... I on više nije osećao nikakav bol kad je u ovoj bezumnoj borbi udarao glavom i laktovima o pod.

Nije znao ni kako se sve ovo svršilo. Našao se najedanput u kutu, kamo ga odgurnuše kad su ga odvojili od Nikolajeva. Bek-Agamalov ga je pojio vodom, a zubi su mu grčevito cvokotali o ivicu čaše, i bojao se da ne zagrize parče stakla. Koporan mu je bio poderan pod pazuhom i na leđima, a jedna otkinuta epoleta visila je samo o vrpci. Romašov je izgubio glas, pa je nemo vikao mičući samo usnama:

– Pokazaću ja njemu!... Pozivam ga!...

Stari Leh, koji je sve dosad slatko dremao na kraju stola, a sad se potpuno prenuo, ozbiljan i trezan, reče strogo i zapovednički:

– Kao stariji po činu zapovedam vam, gospodo, da se odmah raziđete. Razumete li? Odmah! A ujutru ću o svemu podneti raport komandantu puka.

I svi se raziđoše zbunjeni, pogruženi, izbegavajući da gledaju jedan drugog. Svaki se bojao da će u tuđim očima pročitati svoj strah, svoju ropsku tugu krivca – strah i tugu malih, ljutitih i gadnih životinja, čiji je mračni razum najedanput obasjan jasnom ljudskom svešću.

Svitalo je, nebo je bilo vedro i detinjski čisto, vazduh nepokretan i svež. Vlažno drveće obavijeno jedva vidljivom izmaglicom budilo se nemo iz svojih mračnih, zagonetnih noćnih snova. A kad je Romašov idući kući gledao na njih, na nebo i na mokru, od rose sedu travu, osećao se niskim, gadnim, nakaznim i strašno tuđim u ovoj nevinoj lepoti jutra koje se osmehuje posle sna.

XX

Istoga dana – to je bilo u sredu – Romašov je dobio kratak službeni poziv:

„Sud časti oficira N-skog pešadijskog puka poziva potporučnika Romašova da u šest sati dođe u oficirski klub. Odelo obično.

Predsednik suda potpukovnik Migunov“.

Romašov nije mogao da se uzdrži od nehotičnog setnog osmeha: ovo „obično odelo“ – koporan sa epoletama i ešarpom – oblači se baš u vanrednim slučajevima: na sudu, prilikom javnih ukora i pri svakom neprijatnom izlaženju pred starešine.

Romašov je u šest sati došao u klub i rekao ordonansu da ga prijavi predsedniku suda. Zamolili su ga da pričeka. Seo je u trpezariji kod otvorenog prozora, uzeo novine i počeo da čita ne razumevajući reči, bez svakog interesovanja, mehanički prelazeći očima po slovima. Tri oficira, koji behu u trpezariji, pozdraviše se s njim hladno i počeše razgovarati među sobom tiho, da ih on ne bi čuo. Samo mu je potporučnik Mihin s vlažnim očima dugo i snažno stezao ruku, ali nije rekao ni reči, pocrveneo je, pa se brzo, nespretno obukao i otišao.

Ubrzo zatim uđe u trpezariju, kroz bife, Nikolajev. Bio je bled; očni kapci su mu potamneli, levi mu je obraz stalno grčevito poigravao, a nad njim, ispod slepoočnice, videla se velika otečena modrica. Romašov se jasno i sa gorčinom seti noćašnje tuče i, sav zguren, namrštena lica, osećajući se smrvljen nepodnošljivim teretom tih sramnih uspomena, sakri se iza novina i čak čvrsto zažmuri.

On je čuo da je Nikolajev poručio u bifeu čašicu konjaka i da se opraštao s nekim. Zatim je čuo kraj sebe korake Nikolajeva i kako se vrata s tegom zalupiše. Najedanput ču posle nekoliko trenutaka sa dvorišta, iza svojih leđa, oprezan šapat:

– Nemojte se osvrtati! Sedite mirno. Slušajte.

To je govorio Nikolajev. Novine zadrhtaše u Romašovljevim rukama.

– Ja, upravo, i nemam prava da govorim s vama. Ali, neka idu do vraga te francuske finese. Što je bilo ne da se popraviti. Ja vas ipak držim za poštena čoveka. Molim vas, čujete li, ja vas molim: ni reči o ženi i anonimnim pismima. Jeste li me razumeli?

Romašov, zaklanjajući se novinama od drugova, polako saže glavu. Napolju pod nogama zaškripa pesak. Tek posle pet minuta Romašov se okrete i pogleda u dvorište, ali Nikolajeva više nije bilo.

– Vaše blagorodstvo! – stade najedanput ordonans pred njime. – Njihovo visokoblagorodstvo moli da izvolite ući.

U dvorani, duž stražnjeg uzanog zida, bilo je sastavljeno nekoliko kartaških stolova zastrtih zelenom čohom. Za njima su se poređale sudije, leđima okrenute prozorima, te su im lica bila u senci. U sredini je u naslonjači sedeo predsednik, potpukovnik Migunov – debeo, ohol čovek, bez vrata, s uzdignutim oblim ramenima; sa strana potpukovnici: Rafaljski i Leh, a dalje sa desne strane kapetani: Osatči i Peterson; s leve – kapetan Divernoa i kapetan II klase Dorošenko, pukovski blagajnik. Sto je bio potpuno prazan, samo je pred Dorošenkom, sekretarom suda, ležala gomilica hartije. U velikoj praznoj dvorani beše hladno i sumračno, iako je napolju bio topao, vedar dan. Zaudaralo je na staro drvo, plesan i oveštalu prevlaku na nameštaju.

Predsednik stavi na čohu obe velike, bele, punačke ruke, s dlanovima okrenutim naviše, i, razgledajući ih jednu za drugom, poče drvenim glasom:

– Potporučniče Romašove! Oficirski sud časti, okupljen po naredbi komandanta puka, mora da ispita okolnosti žalosnog i u oficirskom krugu nedozvoljenog sukoba koji se dogodio juče između vas i poručnika Nikolajeva. Molim vas da ispričate o tome što je moguće detaljnije.

Romašov stajaše pred njim opustivši ruke i čupkajući ivicu svoje kape. Osećao se da je tako iznuren, nespretan i rasejan kao nekada za vreme školovanja kad je padao na ispitima. Isprekidanim glasom, zbrkanim i nepovezanim rečenicama, neprestano mucajući i dodajući nepotrebne uzvike, poče svoj iskaz. U isto vreme, prelećući pogledom s jednog sudije na drugog, u mislima je ocenjivao njihovo raspoloženje prema njemu: „Migunov je ravnodušan, kao da je od kamena, ali mu laska neobična uloga glavnog sudije i ona velika vlast i odgovornost koja je spojena s njom. Potpukovnik Brem gleda saža-

ljivim i nekako ženskim očima – ah, dragi Breme, sećaš li se kad sam uzajmio od tebe deset rubalja? Stari je Leh usiljeno ozbiljan. Danas je trezan i ima ispod očiju kesice, kao duboke ožiljke. Nije mi neprijatelj, ali je sam toliko ispada pravio u klubu u razna vremena da će za njega sada biti korisna uloga strogog i nepopustljivog čuvara oficirske časti. A Osatči i Peterson – to su već pravi neprijatelji. Ja bih, po zakonu, mogao izuzeti Osatčija, jer je cela svađa nastala zbog njegovog opela – uostalom, nije li svejedno? Peterson se jedva smeška samo jednim uglom usana – ima u tom osmehu nečeg gadnog, niskog, zmijskog. Je li znao on za anonimna pisma? Divernoa ima sanjivo lice, a oči su mu kao velike mutne lopte. Divernoa me ne voli, kao i Dorošenko. Potporučnik koji samo potpisuje platni spisak, ali nikad ne dobiva plate. Rđavo stoji vaša stvar, dragi moj Jurije Aleksejeviču“.

– Oprostite, samo jedan trenutak – prekide najedanput Osatči. – Dopuštate li, gospodine pukovniče, da stavim jedno pitanje?

– Izvolite – važno klimnu glavom Migunov.

– Kažite nam, potporučniče Romašove, – poče Osatči važno, otežući – gde ste izvoleli biti pre no što ste došli u klub u onako nemogućem stanju?

Romašov pocrvene i oseti kako mu se čelo najedanput pokri graškama znoja.

– Bio sam… bio sam… pa, na jednom mestu – i onda dodade skoro šapatom. – U javnoj kući.

– Ah, u javnoj kući? – namerno glasno, s okrutnom razgovetnošću prihvati Osatči. – Pa, svakako ste nešto i pili u toj kući?

– Da, pio sam – odsečno odgovori Romašov.

– Tako? Ništa više nemam da pitam – okrenu se Osatči predsedniku.

– Izvolite nastaviti iskaz – reče Migunov. – Stali ste tamo gde ste pljusnuli pivo u lice poručniku Nikolajevu… Dalje?

Romašov bez veze, ali iskreno i potanko ispriča noćašnji događaj. On je već bio počeo da nevešto i stidljivo priča o kajanju koje je osećao zbog svog noćašnjeg ponašanja, ali ga prekide kapetan Peterson. Tarući, kao pri umivanju, svoje žute koštunjave ruke s dugačkim mrtvačkim prstima i modrim noktima, on progovori preterano učtivo, skoro ljubazno, tankim, ulagivačkim glasom:

– Pa da, sve je to, razume se, tako i čini čast vašim lepim osećanjima. Ali, recite nam, potporučniče Romašove... jeste li pre tog zlosrećnog i žalosnog događaja odlazili u kuću poručnika Nikolajeva?

Romašov se trže i, ne gledajući u Petersona, već u predsednika, odgovori osorno:

– Jesam. Odlazio sam. Ali ne razumem, kakve to veze ima sa ovom stvari.

– Pričekajte. Molim da odgovarate samo na pitanja – prekinu ga Peterson. – Hoću da pitam: nije li između vas i poručnika Nikolajeva bilo kakvih naročitih povoda za neprijateljstvo, povoda koji nisu službenog karaktera, već domaćeg, porodičnog, tako reći?

Romašov se ispravi i uporno, s otvorenom mržnjom pogleda u Petersonove tamne, sušičave oči.

– Nisam odlazio Nikolajevima češće nego ostalim svojim poznanicima – reče on glasno i oštro. – I među nama pre toga nije bilo nikakvog neprijateljstva. A sve se dogodilo slučajno i iznenada, pošto obojica nismo bili trezni.

– He, he, he, čuli smo već o tom vašem pijanstvu – ponovo ga prekide Peterson – ali ja bih vas samo pitao: nije li bilo ranije među vama kakvog, tako reći, sukoba? Ne mislim, svađe, shvatite me, već nekog nesporazuma, zategnutosti, i to zbog privatne stvari? Recimo, neslaganje u pogledima, ili neki mali roman. A?

– Gospodine predsedniče! Mogu li da ne odgovaram na neka pitanja koja mi se postavljaju? – zapita Romašov najednom.

– To možete – odgovori Migunov hladno. – Ako nećete, uopšte ne morate davati iskaz, ili da ga date pismeno. To je vaše pravo.

– Onda izjavljujem da ni na jedno pitanje kapetana Petersona neću da odgovaram – reče Romašov. – To će biti bolje i za njega i za mene.

Pitali su ga još o nekim neznatnim pojedinostima, pa mu onda predsednik reče da je slobodan. Ipak su ga još u dva maha pozivali da dopuni iskaz: prvi put istoga dana uveče, a drugi put u četvrtak izjutra. Čak i tako neiskusan čovek u praktičnim stvarima kao što je bio Romašov mogao se uveriti da sud vodi stvar komotno, nevešto i začudo nemarno, dopuštajući silu grešaka i netaktičnosti. A najveća je pogreška bila to što se članovi suda, uprkos određenom jasnom smislu 149. člana disciplinskih pravila, koji strogo zabranjuje iznošenje

onog što se događa na sudu, nisu uzdržali od praznog brbljanja. Oni su pričali o rezultatima sednica svojim ženama, žene: poznanicama u gradu, a ove: krojačicama, babicama, pa čak i posluzi. Za dvadeset i četiri časa Romašov postade u gradu predmet razgovora i junak dana. Kad bi prolazio ulicom, na njega bi gledali s prozora, iz vrata, iz bašta, kroz plot. Žene bi još izdaleka ukazivale prstom na njega, i on je stalno slušao iza leđa svoje prezime izgovarano brzim šapatom. Niko u gradu nije više sumnjao da će između njega i Nikolajeva doći do dvoboja. Čak su se i kladili o ishodu dvoboja.

U četvrtak izjutra, kad je Romašov idući u klub prolazio pokraj kuće Likačevih, ču da ga neko doziva po imenu.

– Jurije Aleksejeviču, Jurije Aleksejeviču! Hodite ovamo.

On zastade i podiže glavu. Kaća Likačeva stajala je s druge strane plota na baštenskoj klupi. Bila je u jutarnjoj lakoj japanskoj kućnoj haljini, čiji trouglasti razrez pokazivaše njen tanki i dražesni devojački vrat. Sva je bila rumena, sveža, slatka, pa se Romašov najedanput razveseli.

Ona se naže preko plota da mu pruži ruku, još hladnu i vlažnu posle umivanja. U isto je vreme brzo govorila vrskajući:

– A što vas nema kod nas? Nije lepo kad se zabojavljaju p’jijatelji. Vi ste jđavi, jđavi, jđavi... Pst! Sve, sve znam! – Ona najedanput razrogači preplašeno oči. – Uzmite ovo i nosite o v’jatu. Obesite svakako, svakako!

Ona izvadi iz svoje haljine, baš iz nedara, nekakvu amajliju od plave svile na vrpci, pa mu brzo tutnu u ruku. Amajlija je još bila topla od njenog tela.

– Pomaže li? – zapita Romašov u šali. – Šta je ovo?

– To je tajna, nemojte se smejati. Bezbožniče! Jđavi!

„Sad sam ja, izgleda, u modi. Mila devojka“, pomisli Romašov kad se oprostio s Kaćom. Ali se nije mogao uzdržati da i poslednji put ne pomisli o sebi u trećem licu jednom lepom rečenicom:

„Dobroćudan osmeh prelete preko tmurnog lica starog megdandžije“.

Istog dana uveče bio je ponovo pozvan u sud, ali sada zajedno s Nikolajevom. Oba neprijatelja stajala su pred sudijama skoro jedan uz drugog. Nijedanput se nisu pogledali, ali je svaki od njih osećao na rastojanju raspoloženje drugoga, i zbog toga su bili jako uzbuđe-

ni. Obojica su uporno i netremice gledala u predsednika dok je ovaj čitao sudsku odluku:

„Sud časti oficira N-skog pešadijskog puka, sastavljen od ovih članova – tu su se ređali činovi i imena sudija – pod predsedništvom potpukovnika Migunova, ispitavši stvar o sukobu u prostorijama oficirskog kluba između poručnika Nikolajeva i potporučnika Romašova, nalazi da se, s obzirom na teške međusobne uvrede, sukob ovih oficira ne može završiti izmirenjem, već da je dvoboj jedino sredstvo da se zadovolji uvređena oficirska čast i ugled. Odluku ovoga suda potvrdio je komandant puka“.

Kad je završio čitanje, potpukovnik Migunov skinuo je naočare i stavio ih u futrolu.

– Ostaje vam, gospodo, – reče on ukočeno svečano – da izaberete svedoke, svaka strana po dvojicu, i da ih u devet sati uveče pošaljete ovamo, u klub, gde će zajedno s nama utvrditi uslove dvoboja. Uostalom – dodade on, ustajući i stavljajući naočare u stražnji džep – u-ostalom, ova odluka suda, koju sam vam maločas pročitao, nema za vas obaveznu snagu. Svaki od vas je potpuno slobodan da se bije na dvoboju ili... – on raširi ruke i napravi pauzu – ili da ostavi službu. A sad... slobodni ste, gospodo... Još dve reči. Ne više kao predsednik suda, već kao vaš stariji drug, savetovao bih vam, gospodo, da do dvoboja ne dolazite u klub. To bi samo moglo dovesti do novih komplikacija... Do viđenja!

Nikolajev se naglo okrenu i brzim koracima iziđe iz sale. Polako pođe za njim i Romašov. Nije se bojao, ali najednom oseti da je potpuno usamljen, čudno odvojen, kao odsečen od celog sveta. Izišavši na trem kluba, dugo i s mirnim čuđenjem gledao je nebo, drveće, kravu kod plota preko puta, vrapce koji su se kupali u prašini nasred puta i razmišljao: „Eto, sve živi, žuri se, raste i sija, a meni ništa više ne treba i ništa me ne zanima. Ja sam osuđen, sâm sam“.

Tromo, skoro s dosadom, krenu da potraži Bek-Agamalova i Vetkina, koje je odlučio da zamoli da mu budu svedoci. Obojica pristadoše rado – Bek-Agamalov s mračnom uzdržljivošću, Vetkin s ljubaznim stiskom ruke punim značaja.

Romašov nije imao volje da ide kući – tamo je bilo jezivo i dosadno. U ovim teškim trenucima duševne nemoći, usamljenosti i mutnog neshvatanja života osećao je potrebu da se sastane s kakvim bliskim, dobrim prijateljem, i ujedno osetljivim čovekom nežna srca

koji će ga razumeti.

I najedanput se seti Nazanskoga.

XXI

Nazanski je, kao i obično, bio kod kuće. Tek što se probudio iz teškog, mamurnog sna, pa je ležao na postelji samo u rublju, s rukama ispod glave. Oči su mu bile ravnodušne, malaksale i mutne. Njegovo lice nije promenilo svoj sanjivi izraz kad se Romašov nagnuo nad njim i rekao nepouzdano i uzbuđeno:

– Zdravo, Vasilije Niliču! Ne smetam li vam?

– Zdravo! – odgovori Nazanski promuklim, slabim glasom. – Kakvo dobro? Sedite!

On je pružio Romašovu svoju vrelu, vlažnu ruku, ali ga je gledao tako kao da ne stoji pred njim njegov drag blizak drug, već obična vizija iz davnašnjeg dosadnog sna.

– Vi se ne osećate dobro? – bojažljivo zapita Romašov, sedajući na krevet do njegovih nogu. – Onda neću da vam smetam. Idem.

Nazanski pridiže malo glavu s jastuka, pa se sav namršti i s naporom pogleda Romašova.

– Ne... Stanite. Strašno me boli glava! Čujte, Georgije Aleksejiču... Kod vas ima nečega... nešto neobično. Stanite, ne mogu misli da saberem. Šta je s vama?

Romašov ga je gledao s nemim saučešćem. Nazanski se nekako čudno promenio u licu otkako se nisu videli. Oči mu duboko upale i bile su okružene modrim kolutovima, slepoočnice mu požutele, a obrazi s hrapavom, prljavom kožom nešto se opustili, omlitaveli i ružno obrasli retkim, kovrčavim maljama.

– Ništa naročito. Samo sam hteo da vas vidim – reče Romašov nemarno. – Sutra imam dvoboj s Nikolajevom, pa se čisto grozim da

idem kući. To je, najzad, svejedno. Do viđenja. Znate, nisam imao nikoga s kime bih porazgovarao... Teško mi je na duši.

Nazanski zatvori oči, i lice mu dobi bolan izraz. Videlo se da natčovečanskim naporom volje vraća sebi svest, a kad je otvorio oči, u njima su već sijale pažljive, tople iskre.

– Ne, stanite... Evo šta ćemo. – Nazanski se teško prevrnu na stranu, pa se nalakti. – Uzmite, molim vas, tamo iz ormana... vi već znate... Jabuke nemojte... Ima tamo i promincle. Hvala, dragi. Evo šta ćemo... Fuj, kako mi je gadno!... Izvedite me na svež vazduh, ovde je mrsko, bojim se... Neprestano ove grozne halucinacije. Hajdemo da se provozamo čamcem i porazgovaramo. Hoćete li?

On je, mršteći se, s krajnjim gađenjem ispijao jednu čašicu za drugom, i Romašov je video kako se u njegovim plavim očima postepeno razgoreva život i sjaj, te su ponovo postajale prekrasne.

Obojica iziđoše iz kuće, najmiše kočijaša i odvezoše se na periferiju grada, na reku. Tamo je na jednoj strani gata stajala vodenica s turbinama nekog Jevrejina – ogromna crvena zgrada – a na drugoj je bilo kupatilo, gde su se iznajmljivali čamci. Romašov uze vesla, a Nazanski prileže na krmu i pokri se šinjelom.

Reka, pregrađena gatom, bila je široka i nepomična, kao veliko jezero. S obe njene strane dizale su se strmo, ravno uvis, obale. Na njima je trava bila tako ravna, svetla i sočna da bi čovek iz daljine zaželeo da je rukom pomiluje. Kraj obala, u vodi, zelenela se trska, a među gustim tamnim i okruglim lišćem belele su se velike glavice lokvanja.

Romašov potanko ispriča svoj sukob s Nikolajevom. Nazanski ga je slušao zamišljeno, nagnuvši glavu i gledajući dole u vodu, koja se ispred kljuna čamca razilazila u daljinu i širinu u gustim laganim strujama koje su se prelivale kao tečno staklo.

– Istinu mi kažite, Romašove: bojite li se? – zapita Nazanski tiho.

– Dvoboja? Ne, ne bojim se – odgovori Romašov brzo. Ali odmah ućuta i u jednom trenutku živo predstavi sebi kako će stajati sasvim blizu prema Nikolajevu i videti u njegovoj ispruženoj ruci crnu cev njegova revolvera koja se spušta. – Ne, ne – dodade Romašov žurno – neću da lažem da se ne bojim. Razume se, strah me je. Ali znam da se neću uplašiti, ni pobeći, niti ću ga moliti za oproštaj.

Nazanski umoči krajeve prstiju u toplu večernju vodu, koja je jed-

va čujno romorila, i poče polako, slabim glasom, često se iskašljavajući:

– Ah, mili moj, dragi Romašove, zašto hoćete to da uradite? Promislite: ako pouzdano znate da se nećete uplašiti, ako sasvim pouzdano znate, koliko bi bilo onda hrabrije odlučiti se i odustati.

– On me je udario… po licu! – reče Romašov uporno, i vatrena mržnja ponovo se teško uzburka u njemu.

– Pa dobro. Nek vas je i udario – odgovori Nazanski blago i pogleda Romašova setno i nežno. – Zar je u tome stvar? Sve na svetu prolazi, pa će proći i vaš bol, i vaša mržnja. I sami ćete zaboraviti na to. Ali čoveka koga ste ubili nikad nećete zaboraviti. On će biti s vama u postelji, za stolom, u samoći i među ljudima. Šupljoglavci, ovejane budale, tikvani, šareni papagaji tvrde da ubistvo u dvoboju nije ubistvo. Kakva glupost! Ali ti isti ljudi sentimentalno veruju da razbojnici snevaju mozak i krv svojih žrtava. Ne, ubistvo je uvek ubistvo. Nije tu glavno ni bol, ni smrt, ni nasilje, ni gađenje i odvratnost prema krvi i lešu – ne, najgroznije je to što oduzimate čoveku životnu radost. Veliku radost života! – ponovi Nazanski najednom glasno i tronuto. – Pa niko, ni vi, ni ja, ah, prosto niko na svetu, ne veruje ni u kakav zagrobni život. Zbog toga se svi i boje smrti, ali malodušne budale obmanjuju sebe perspektivama azurnih vrtova i slatkog pevanja uškopljenika, a jaki ćuteći prekoračuju granicu neminovnosti. Mi nismo jaki. Kad mislimo na ono što će biti posle naše smrti, onda pretpostavljamo prazan, mračan i hladan podrum. Ne, dragi, sve je to obmana: podrum bi bio srećna varka, radosna uteha. Ali, zamislite svu strahotu misli da ničeg, baš ničeg neće biti – ni mraka, ni praznine, ni hlada… čak ni misli o tome neće biti, čak ni strah neće ostati! Bar da straha ima! Pomislite!

Romašov spusti vesla duž bokova čamca. Čamac se jedva kretao po vodi, a to se videlo samo po tome kako zelena obala tiho plovi u suprotnom pravcu.

– Da, ničega neće biti – ponovi Romašov zamišljeno.

– A pogledajte, ama pogledajte samo, kako je život divan, kako je privlačan! – uzviknu Nazanski, šireći ruke oko sebe. – O radosti, o božanstvena lepoto života! Pogledajte: plavo nebo, večernje sunce, mirna voda – sav drhćeš od zanosa kad gledaš sve to! Eno tamo, u daljini, vetrenjače mašu krilima, pa zelena pitoma trava, voda kraj obala rumena od večernjeg zalaska. Ah, kako je sve čarobno, kako je

sve nežno i puno sreće!

Nazanski najedanput pokri oči rukama, pa se zaplaka, ali se odmah savlada i nastavi ne stideći se svojih suza, gledajući Romašova vlažnim, sjajnim očima:

– Kad bi me pregazio voz, pa kad bi mi presekao trbuh, i moja se utroba izmešala s peskom i omotala oko točkova, i kad bi me u tom poslednjem trenutku zapitali: „Je li i sada život divan?“ – odgovorio bih sa zahvalnim ushićenjem: „Ah, kako je divan!“ Koliko nam radosti pruža samo čulo vida! A postoji još muzika, miris cveća, slatka ženska ljubav! I još beskrajna naslada, zlatno sunce života, ljudska misao! Dragi moj Juročka!... Oprostite što vas tako zovem. – Nazanski, kao da se izvinjava, pruži mu na rastojanju drhtavu ruku. – Uzmimo da su vas bacili u tamnicu, za sva vremena, i celoga svoga veka gledaćete kroz pukotinu samo dve krnje cigle... ne, uzmimo da u vašoj tamnici nema ni iskrice svetlosti, nijednog zvuka – ničega! Pa ipak, zar se to može uporediti s neizmernom strahotom smrti? Vama ostaje misao, uobrazilja, sećanje, stvaranje – pa i time se može živeti; i vi možete čak imati trenutke zanosa zbog životne radosti.

– Da, život je lep – reče Romašov.

– Lep! – strasno ponovi Nazanski. – I eto, sad treba dva čoveka, zato što je jedan udario drugog, ili što mu je poljubio ženu, ili prosto prolazeći kraj njega i sučući brkove nepristojno ga pogledao – sad treba ta dva čoveka da pucaju jedan u drugog, da se ubijaju. Ah, ne, njihove rane, njihove patnje, njihova smrt – sve to do đavola! Pa zar on sebe ubija, ova jadna, živa loptica koja se zove čovek? On ubija sunce, vrelo, milo sunce, vedro nebo, prirodu – svu raznovrsnu lepotu života, ubija najveće uživanje i ponos – ljudsku misao! Ubija ono što se nikad, nikad vratiti neće. Ah, budale, budale!

Nazanski setno i s dugim uzdahom zaklima glavom i obori je. Čamac zađe u trsku. Romašov ponovo uze vesla. Visoke zelene krte stabljike, šušteći o ivice čamca, važno su se i polako klanjale. Tu je bilo mračnije i svežije nego na otvorenoj vodi.

– Pa šta da radim? – zapita Romašov mračno i pomalo oštro. – Da odem u rezervu? Kuda ću?

Nazanski se osmehnu blago i nežno.

– Stanite, Romašove. Pogledajte mi u oči. Tako. Nemojte se okretati, gledajte pravo i odgovarajte mi po čistoj savesti. Zar vi verujete da služite jednoj pametnoj, dobroj i korisnoj stvari? Ja vas

dobro poznajem, bolje no sve ostale, i osećam šta vam je u duši. Vi, znam, nimalo ne verujete u to.

– Ne verujem – odgovori Romašov odlučno. – Ali kuda ću?

– Stanite, ne žurite se. Pogledajte samo naše oficire. O, ja ne govorim o onima iz garde, koji igraju na balovima, govore francuski i koje izdržavaju roditelji i zakonite žene. Ne, pomislite na nas, nesrećnike u pešadiji, na jezgro slavne i hrabre ruske vojske. Nisu li to sve sam šljam, sirotinja, škart? U najboljem slučaju – sinovi invalida kapetana; većinom – gimnazisti, realci, pa čak i nesvršeni bogoslovi koji su se uplašili od mudrosti nauke. Uzmimo naš puk, na primer. Ko kod nas služi usrdno i dugo? Jadnici opterećeni porodicama, sirotinja, spremna na svako popuštanje, na svaku svirepost, čak na ubistvo, na krađu vojničkih kopejaka – i to sve zbog parčeta hleba. Zapovede li mu: pucaj, on puca – u koga? Zašto? Možda uzalud? Za njega je svejedno, on ne razmišlja. Zna da mu kod kuće pište zakržljala rahitična deca, pa besmisleno, kao detlić, izbuljivši oči, kljuca samo jednu reč: „zakletva!“ Sve što je talenat, što je sposobno, to se odaje piću. Sedamdeset pet odsto oficira boluje od sifilisa. Tek poneki srećnik – i to jedanput u pet godina – dospe u akademiju, pa ga ispraćaju s mržnjom. Uglađeniji i sa protekcijom uvek odlaze u žandarme, ili sanjaju o mestu upravnika kvarta u velikom gradu. Plemići i oni koji imaju nešto imanja odlaze u zemstvo. Recimo, i ostanu ljudi osetljiva srca, ali šta oni rade? Za njih je služba uvek odvratna, teret, mrzak jaram. Svako se trudi da izmisli neko uzgredno zanimanje koje ga celog zaokuplja. Jedni skupljaju kolekcije, mnogi jedva čekaju da se smrkne pa da zasednu kod kuće kraj lampe, da uzmu iglu i vezu po potki krstićima kakav tričav, nepotreban sag, ili da testericom režu ram za svoj portret. Na zanimanju sanjaju o tome kao o kakvoj tajnoj, slatkoj radosti. Karte, hvalisavo takmičenje u osvajanju žena – o tome već da i ne govorim. Najodvratnije je častoljublje u službi, sitno, grubo častoljublje. To su Osatči i kompanija, koji izbijaju zube i oči svojim vojnicima. Znate li da je Arčakovski jednom preda mnom tako tukao svog posilnog da sam ga jedva odbranio? Posle je bilo krvi ne samo na zidovima nego i na tavanici. A hoćete li da znate čime se sve to svršilo? Time što je posilni otrčao da se žali četnom komandiru, a četni ga je komandir poslao s ceduljom naredniku, a narednik ga je još po sata tukao po modrom, otečenom, krvavom licu. Taj se vojnik kasnije dvaput žalio na smotri, ali bez ikakvog rezultata.

Nazanski ućuta, pa poče nervozno da tare dlanovima slepoočnice.

– Čekajte... Ah, kako misli lete... – reče on nemirno. – Kako je to gadno kad ne vodiš misao ti, nego ona tebe... Da, setio sam se! Sad dalje. Pogledajte ostale oficire. Eto, na primer, kapetan II klase Plavski. Hrani se, đavo ga znao, čime – sam kuva na primusu neke splačine, nosi skoro tralje, ali od svojih četrdeset osam rubalja mesečne plate uštedi dvadeset pet rubalja. Oho-ho! Ta on već ima u banci blizu dve hiljade i krišom ih daje drugovima na zajam uz razbojničku kamatu. Mislićete da je to urođen tvrdičluk? Ne, nije to, to je samo sredstvo da se skloni od teške i besmislene vojne službe... Kapetan Steljkovski je pametan, jak i smeo čovek. Pa šta je suština njegova života? Da razvraća neiskusne seoske devojke. Najzad, uzmimo potpukovnika Brema. Mio, krasan osobenjak, dobričina od čoveka – i eno, sav je utonuo u brigu o svom zverinjaku. Šta je za njega služba – parada, zastava, ukori, čast? Sitni, nepotrebni detalji života.

– Brem je divan, ja ga volim – dodade Romašov.

– Pa da, razume se, dragi, – tromo odobri Nazanski. – A znate li – nastavi on namrgodivši se – znate li šta sam jednom prilikom video na manevrima? Posle noćnog marša preduzesmo juriš. Svi smo spali s nogu, umorni, nervozni svi: i oficiri i vojnici. Brem zapovedi trubaču da svira signal za juriš, a ovaj, bog će ga znati zašto, svira pozivanje rezerve. I prvi, i drugi, i treći put. Pa najedanput isti mili, dobri, divni Brem dojuri na konju trubaču koji drži kraj usta trubu i udari ga iz sve snage pesnicom po trubi! Da. I video sam kako je trubač ispljunuo na zemlju krv i polomljene zube.

– Ah, bože moj! – uzdahnu Romašov s gađenjem.

– Eto, takvi su svi oni, čak i oni najbolji, najnežniji, dobri očevi i pažljivi muževi – svi oni u službi postaju niske, plašljive, ljutite i glupe životinje. Pitaćete: zašto? Pa zato što niko od njih ne veruje u službu i ne vidi u njoj nikakve pametne svrhe. Vi znate kako deca vole da se igraju rata. Bilo je vreme plahog detinjstva i u istoriji, vreme bujnih, veselih mladih pokolenja. Tada su ljudi išli u slobodnim četama, i rat je bio opšta opojna radost, krvava, junačka zabava. Za zapovednika birali su najhrabrijeg, najjačeg i najlukavijeg, i dok ga ne bi ubili njegovi potčinjeni, njegovu vlast svi su smatrali zaista božanskom. Ali evo, čovečanstvo je sazrelo, i sa svakom godinom postaje sve pametnije, i umesto bučnih dečjih igara, njegove misli su svakog dana ozbiljnije i dublje. Neustrašivi avanturisti postadoše varalice.

Vojnik ne ide više u vojnu službu kao na veseo zanat koji donosi plen. Ne, njega vuku omčom za vrat, on se odupire, proklinje i plače. I nekada strašni, privlačni, nemilosrdni i obožavani atamani pretvoriše se u činovnike, koji kukavički žive od svoje prosjačke plate. Njihova odvažnost je sumnjiva, a vojnička disciplina je disciplina straha koja graniči s uzajamnom mržnjom. Lepi fazani se olinjaše. Ja znam samo jedan sličan primer u istoriji čovečanstva. To je monaštvo. Njegov početak bio je smeran, lep i dirljiv. Ko će znati, možda je ono bilo izazvano svetskom potrebom? Ali su posle prošla stoleća, i šta vidimo? Stotine hiljada besposličara, pokvarenih, zdravih dembela, koje mrze čak i oni koji se njima s vremena na vreme obraćaju zbog duhovnih potreba. I sve je to pokriveno spoljašnjom formom, šarlatanskim znacima kaste, smešnim i šupljim obredima. Ne, ja nisam uzalud spomenuo monahe, i radujem se što je moje upoređenje logično. Pomislite samo kako je tu mnogo zajedničkoga. Tamo – odežde i kadionica, ovde – mundir i zveckanje oružjem; tamo – smernost, licemerni uzdasi, sladunjave reči, ovde – naduto junaštvo, ohola čast, koja neprestano koluta očima: „Samo da me neko ne uvredi!“ – isturena prsa, rašireni laktovi, uzdignuta ramena. Ali i jedni i drugi žive kao paraziti, i znaju to, znaju duboko u duši, ali se boje da priznaju razumom i, što je glavno, trbuhom. Slični su onim ugojenim vašima koje sve većma debljaju na tuđem telu što se ono više raspada.

Nazanski ljutito šmrknu nosom i ućuta.

– Nastavite, nastavite – molećivo reče Romašov.

– Da, nastaće vreme, i ono je već na pragu, vreme velikih razočaranja i strašnog merenja svih vrednosti. Sećate li se, govorio sam vam da od pamtiveka postoji nevidljivi i nemilosrdni genije čovečanstva, čiji su zakoni određeni i neumoljivi. I što čovečanstvo postaje pametnije, tim ono sve dublje i više prodire u njih. Ja sam uveren da po tim nepromenljivim zakonima, ranije ili kasnije, sve na svetu dolazi u ravnotežu. Ako je ropstvo trajalo vekovima, njegovo rušenje biće strahovito. Što je groznije bilo nasilje, utoliko će krvaviji biti obračun. I ja sam duboko, čvrsto uveren da će nastati vreme kad će se nas, izvikanih lepotana, neodoljivih zavodnika, sjajnih kicoša stideti žene i, naposletku, kad će prestati da nas slušaju vojnici. To neće biti zbog toga što smo do krvi tukli ljude lišene mogućnosti da se brane, niti što smo, radi časti mundira, ostajali nekažnjeni zbog vređanja žena; niti zbog toga što smo pijani sekli po mehanama svakog

koga bismo god sreli. Uostalom, i zbog toga – ali postoji strahovitija i već sada nepopravljiva krivica. A to je: što smo gluvi i slepi prema svemu. Već odavno, daleko negde od ovih naših prljavih, smrdljivih utočišta, sviće nov, svetao i golem život. Pojavili su se novi, smeli, ponositi ljudi, u čijem se umovima razbuktavaju plamene slobodarske misli. Kao u poslednjem činu melodrame, ruše se stare kule i lagumi, i iza njih se već vidi zaslepljujuća svetlost. A mi, kao naduti ćurani, samo trepćemo očima i oholo blebećemo: „Šta? Gde je? Ćut'! Pobuna! Pucaću!“ I to ćuransko preziranje slobode ljudskog duha neće nam nikad oprostiti, dok je sveta i veka.

Čamac zađe u miran skriven zaton. Kao okrugao zelen zid ograđivala ga je visoka i nepomična trska. Čamac je bio kao odsečen i sakriven od celoga sveta. Iznad njega su sa krikom kružili galebovi, pokatkad tako nisko da su gotovo dodirivali Romašova krilima, i on je osećao talasanje vazduha od jakog leta. Svakako su tu negde, u gustom ševaru, bila njihova gnezda. Nazanski leže nauznak na krmu i dugo je gledao gore u nebo, na kom su počeli rudeti zlatni nepomični oblaci.

Romašov reče oprezno:

– Da niste sustali? Govorite još.

I Nazanski, kao da nastavlja glasno svoje misli, odmah poče:

– Da, dolazi novo, divno, veličanstveno doba. Ja sam mnogo proživeo u slobodi i mnogo sam štošta čitao, mnogo iskusio i video. Dosad su nam stari gavrani i čavke još u školskoj klupi tucali u glavu: „Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe i znaj da su smernost, poslušnost i strah prve vrline čovekove“. Pošteniji, jači i borbeniji govorili su nam: „Uzmimo se pod ruku, pođimo i poginimo, ali budućim naraštajima pripremimo svetliji, lakši život“. Ali ja to nikad nisam razumeo. Ko će mi jasno i ubedljivo dokazati: čime sam ja vezan s tim – đavo ga odneo! – bližnjim svojim, s podlim robom, s gubavcem, s idiotom? O, od svih legendi najviše mrzim – celom dušom, koliko sam god kadar da prezirem – legendu o Julijanu Milostivome. Gubavac veli: „Ja drhćem, lezi kraj mene u postelju. Zima mi je, približi usne svoje mojim smrdljivim ustima i diši na mene“. Ih, kako mrzim! Mrzim gubave i ne volim bližnje. A najzad, šta me može naterati da dam svoju glavu radi sreće ljudi trideset drugog stoleća? O, poznajem ja to zečje buncanje o nekoj vasionskoj duši, o svetoj dužnosti. Ali čak i onda, dok sam verovao u to umom, nijednom nisam osetio to u srcu. Slušate li me, Romašove?

Romašov sa stidljivom zahvalnošću pogleda u Nazanskoga.

– Ja vas potpuno, potpuno razumem – reče on. – Kad nestane mene, nestaće i celoga sveta? To vi kažete?

– Baš to. I eto, kažem da je ljubav prema čovečanstvu sagorela i kao dim izletela iz ljudskih srdašca. Njoj na smenu ide nova, božanstvena vera koja će biti besmrtna do smaka sveta. To je ljubav prema sebi, prema svom lepom telu, prema svom svemoćnom umu, prema beskrajnom bogatstvu osećanja. Ne, pomislite samo, Romašove: ko vam je miliji i bliži od samoga sebe? Niko. Vi ste gospodar vasione, njen ponos i ukras. Vi ste bog svega što postoji. Sve što vidite, što čujete i osećate pripada samo vama. Radite što hoćete, uzmite sve što vam se dopada. Nikoga se na svetu ne bojte, jer nad vama nikoga nema i niko vam nije ravan. Nastaće vreme, i velika vera u svoje *Ja* osvetliće, kao plameni jezici svetoga duha, glave svih ljudi, i tada više neće biti ni robova, ni gospodara, ni kljastih, ni sažaljenja, ni poroka, ni mržnje, ni zavisti. Ljudi će tada postati bogovi. Pomislite: kako bih se usudio tada da uvredim, gurnem, prevarim čoveka u kome osećam sebi ravnoga, svetloga boga? Život će tada biti prekrasan. Po celoj će se zemlji podići lake, zračne zgrade, ništa vulgarno, banalno neće vređati naše oči, život će postati prijatan rad, slobodna nauka, divna muzika, veseo i lak večit praznik. Ljubav, oslobođena mračnih okova vlasništva, postaće svetla religija sveta, a ne tajni sramni greh u mračnom kutu sa strahom i odvratnošću. I sama će naša tela postati svetla, snažna i lepa, obučena u jarka raskošna odela. Kao što verujem u ovo večernje nebo što je nada mnom – uzviknu Nazanski i diže svečano ruku uvis – tako isto tvrdo verujem u taj budući božanstveni život!

Romašov, uzbuđen, potresen, prošaputa pobledelim usnama:

– Nazanski, to su snovi, to su fantazije!

Nazanski se nasmeja tiho i snishodljivo.

– Da – progovori on s osmehom u glasu – nekakav profesor dogmatičkog bogoslovlja ili klasične filologije raskrečiće noge, raširiće ruke i, nakrenuvši glavu na stranu, reći će: „Ali to je krajnji individualizam!“ Nije stvar u strašnim rečima, dragi moj, nego u tome što na svetu nema ničega praktičnijeg od tih fantazija o kojima danas mašta samo mali broj ljudi. Te su fantazije najpouzdanija i najsigurnija spona za ljude. Zaboravimo da smo vojnici. Mi smo građani. Eno na ulici stoji čudovište, veselo, dvoglavo čudovište. Ko god pro-

đe mimo njega, ono njega odmah po njušci, po njušci. Ono mene još nije udarilo, ali sama pomisao da me može udariti ili uvrediti moju voljenu ženu, lišiti me po svojoj ćudi slobode – od te misli buni se gnevno sva moja gordost. Ja ga sam ne mogu savladati. Ali do mene stoji isto tako hrabar i ponosit čovek, kao ja, pa mu kažem: „Hajdemo i učinimo zajedno tako pa da ono ni tebe ni mene ne udari". I mi odlazimo. To je, naravno, grub primer, shema, ali u liku tog dvoglavog čudovišta vidim sve ono što sputava moj duh, što vrši nasilje nad mojom voljom i ponižava moje poštovanje prema mojoj ličnosti. I tada neće sladunjavo milosrđe prema bližnjem, već božanstvena ljubav prema samome sebi ujediniti moje napore s naporima drugih, meni po duhu jednakih ljudi.

Nazanski ućuta. Videlo se da ga je umorilo neobično nervno naprezanje. Posle nekoliko minuta nastavio je mlitavo, spuštenim glasom:

– Tako je to, dragi moj Georgije Aleksejeviču. Pored nas protiče ogroman, složen, uskipeo život, rađaju se božanstvene, plamene misli, ruše se stari pozlaćeni idoli. A mi stojimo kraj naših jasala podbočeni i frkćemo: „Ah, vi, idioti! Civili! Lemati treba vas!" I to nam život nikad oprostiti neće...

On se pridiže, naježi se pod svojim šinjelom i reče umorno:

– Hladno je... Hajdemo kući...

Romašov odvesla iz tršćaka. Sunce je selo iza dalekih gradskih krovova, koji su se mrko i jasno ocrtavali na večernjem rumenom nebu. Ponegde se u prozorskim staklima odbijala jarka svetlost zalaska. Voda je sa zapadne strane bila rumena, glatka i vesela, ali iza čamca, gusta, modra i namreškana.

Romašov reče iznenadno, kao da odgovara svojim mislima:

– Imate pravo. Otići ću u rezervu. Ne znam ni sam kako ću to učiniti, ali sam i sâm već o tome mislio.

Nazanski se dublje zavlačio u šinjel i podrhtavao od hladnoće.

– Idite, idite – reče on setno i blago. – U vama ima nečega, nekakve unutrašnje svetlosti... ne znam kako da nazovem to. Ali će je ugasiti u ovom našem brlogu. Prosto će pljunuti na nju i ugasiće je. Glavno je: ne bojte se, ne bojte se života; on je vesela, zanimljiva i divna stvar. Pa dobro. Nećete imati, možda, sreće, pokleknućete, postaćete beskućnik, pijanica. Ali, verujte, dragi moj, ma koja skitni-

ca deset puta punije i sadržajnije živi nego Adam Ivanič Zegršt ili kapetan Sljiva. Lutaš po svetu tamo-amo, vidiš gradove, sela, upoznaješ mnogo neobičnih, bezbrižnih, duhovitih ljudi, gledaš, mirišeš, čuješ, spavaš na rosnoj travi, mrzneš se po mrazu, ni za šta nisi vezan, nikoga se ne bojiš, obožavaš slobodan život svim delićima svoje duše... Eh, kako ljudi uopšte malo razumeju! Zar nije svejedno: jesti saragu ili bubrežnjak divlje koze s triflama, piti votke ili šampanja, umreti pod baldahinom ili u policijskom kvartu. Sve su to sitnice, male udobnosti, navike koje brzo prolaze. One samo zasenjuju, obescenjuju najglavniji i najveći smisao života. Često posmatram bogate sahrane. Jedan mrtav majmun leži u srebrnom mrtvačkom sanduku, pod cirkuskom perjanicom, a drugi ga živi majmuni prate, sa ispruženim njuškama, sa smešnim zvezdama i praporcima koje vešaju na sebe i spreda i odostrag... A uzmite posete, predavanja, sednice... Ne, rođeni moj, ima samo jedno nepromenljivo, prekrasno i nezamenljivo – slobodna duša, a pored nje stvaralačka misao i radosna žudnja za životom. Trifala može biti i ne biti – to je ćudljiva i veoma varljiva igra slučaja. Kondukter, ako nije baš sasvim glup, naučiće za godinu dana da može pristojno i dostojanstveno vladati. Ali ugojen, važan i glup majmun koji se vozi u karucama, s dragim kamenjem na debelom trbuhu, nikad neće razumeti gordu lepotu slobode, niti će osetiti radost nadahnuća, niti će plakati slatkim suzama zanosa, gledajući kako se na vrbovoj grančici kao srebro sjaje paperjaste resice!

Nazanski se zakašlja i kašljaše dugo. Zatim pljunu u vodu i nastavi:

– Idite u rezervu, Romašove. To vam zato kažem jer sam i sâm okusio slobodu. Što sam se vratio ponovo u prljavi kavez, uzrok je... pa dobro... svejedno, vi razumete. Smelo zaronite u život, on vas neće prevariti. On je sličan ogromnoj zgradi s hiljadama soba, u kojima su svetlost, pevanje, divne slike, pametni, otmeni ljudi, smeh, igra, ljubav – sve što je veliko i snažno u umetnosti. A vi ste u tom dvorcu videli dosad samo jedan mračan, tesan ćiler, sav u đubretu i paučini – pa se bojite da izađete iz njega.

Romašov pritera čamac uz obalu i pomože Nazanskome da iziđe. Već se smrklo kad su stigli do stana Nazanskoga. Romašov smesti druga u postelju i pokri ga ćebetom i šinjelom.

Nazanski je tako drhtao da je cvokotao zubima. Savivši se u klupče i zaronivši glavu u jastuk, govorio je žalosnim, bespomoćnim, detinjim glasom:

– O, kako se plašim ove svoje sobe... Kakvi snovi, kakvi snovi!

– Hoćete li da ostanem i da prenoćim? – predloži Romašov.

– Ne, ne, ne treba. Pošaljite, molim vas, neka mi donesu broma... i... malo votke. Ja novaca nemam...

Romašov ostade kod njega do jedanaest sati. Nazanski postepeno prestade da drhće. Najedanput otvori svoje velike, blistave, grozničave oči i reče odlučno i odsečno:

– Sad idite. Zbogom.

– Zbogom – reče Romašov tužno.

Htede da rekne: „Zbogom, učitelju“, ali se zastide fraze i samo dodade s usiljenim raspoloženjem:

– Zašto: zbogom? Zašto ne do vidova?

Nazanski se nasmeja jezivim, besmislenim, iznenadnim smehom.

– A zašto ne: do Petrova? – viknu on divljim sumanutim glasom.

I Romašov oseti po celom telu drhtave talase užasa.

XXII

Kad je Romašov prilazio svojoj kući, začudio se videći kako se u malom prozoru njegove sobe, usred tople pomrčine letnje noći, mutno vidi jedva primetna svetlost. „Šta to znači?“ – pomisli on uznemireno, pa i nehotice ubrza korake. „Možda su se vratili moji svedoci sa uslovima dvoboja?“

U hodniku srete Hajnana, koga nije primetio, uplaši se, uzdrhta i ljutito uzviknu:

– Do vraga! Jesi li ti, Hajnane? Ko je to?

Iako je bila pomrčina, ipak je osetio da Hajnan, po svom običaju, pocupkuje na mestu.

– Došla, eno, neka gospođa. Sedi u sobi.

Romašov otvori vrata. U lampi je već odavno nestalo petroleja, pa je pucketajući dogorevala, čas se rasplamsavajući čas se gaseći. Na krevetu je sedela nepomična ženska prilika koja se nejasno nazirala u teškom, titravom polumraku.

– Šuročka! – reče Romašov, gubeći dah, i na prstima oprezno priđe krevetu. – Šuročka, to ste vi?

– Tiše, sedite – odgovori ona brzim šapatom. – Ugasite lampu.

On dunu ozgo u staklo. Plašljiv modar plamičak ugasi se, i u sobi postade mračno i tiho, a na stolu u isti mah užurbano i glasno zakuca dosad neopaženi budilnik. Romašov sede do Aleksandre Petrovne, pogurivši se i ne gledajući u nju. Čudno osećanje straha, uzbuđenja i neka obamrlost srca obuzeše ga i smetahu mu da govori.

– Ko je tu, do vaše sobe? – zapita Šuročka. – Čuje li se tamo?

– Ne, ta je soba prazna... stari nameštaj... gazda je stolar. Može se govoriti glasno.

Ali su ipak nastavili da govore šapatom, i u tim tihim, isprekidanim rečima, usred teške, guste pomrčine, bilo je mnogo bojažljivog, zbunjenog, što se potajno prikrada. Sedeli su skoro dodirujući se. Romašovu je u ušima potmulo šumela krv.

– Zašto, zašto ste to učinili? – najednom reče ona tiho, ali sa strasnim prekorom.

Ona mu spusti ruku na koleno. Romašov oseti kroz odelo njenu živu, uzbudljivu toplotu i, duboko predahnuvši, zažmiri očima. Od toga mu nije postalo tamnije, već mu pred očima jedino iskrsnuše crni kolutovi opkoljeni plavom svetlošću, kao jezera iz bajki.

– Sećate li se, molila sam vas da budete prema njemu uzdržljivi? Ne, ne, ja vas ne korim. Vi niste namerno tražili kavgu – ja to znam. Ali zar ne mogoste u času kad se u vama probudila divlja zver, bar za trenutak da se setite mene i da se savladate? Vi me nikad niste voleli!

– Ja vas volim! – reče Romašov tiho i ovlaš dodirnu plašljivim, drhtavim prstima njenu ruku.

Šuročka ukloni ruku, ali ne naglo, već polako, čisto žaleći ga i bojeći se da ga ne uvredi.

– Da, ja znam da ni vi ni on niste spomenuli moje ime, ali vaše viteštvo bilo je uzaludno: po gradu se ipak širi spletka.

– Oprostite mi, nisam vladao sobom... Zaslepila me je ljubomora – jedva izgovori Romašov.

Ona se nasmeja dugim i srditim smehom.

– Ljubomora? Mislite li da je moj muž posle one svađe bio toliko velikodušan da se uzdržao od zadovoljstva da mi ispriča odakle ste tada došli u klub? Rekao mi je i o Nazanskom.

– Oprostite – ponavljao je Romašov. – Ja tamo ništa ružno nisam učinio. Oprostite mi.

Ona najedanput poče glasnije, odlučnim i strogim šapatom:

– Čujte, Georgije Aleksejeviču! Meni je skup svaki trenutak. Ionako sam vas skoro čitav sat čekala. Stoga budimo kratki i govorimo samo o stvari. Vi znate šta je za mene Volođa. Ja ga ne volim, ali sam na njega utrošila jedan deo svoje duše. Ja imam više samoljublja nego on. Dvaput je padao na ispitima za akademiju. To je meni nanelo više jada i gorčine nego njemu. Cela ta misao o generalštabu pripada samo meni, jedino meni. Ja sam svog muža vukla iz sve snage, podsticala ga, bubala zajedno s njim, ponavljala, budila mu ponos, hrabrila ga u časovima klonulosti. To je moje vlastito, omiljeno, bolno delo. Ja svoje srce ne mogu da odvojim od te misli. Ma šta bilo, on će otići u akademiju.

Romašov je sedeo naslonivši nisko oborenu glavu na šaku. Najedanput oseti kako mu Šuročka polako poče gladiti kosu, pa zapita u tužnoj nedoumici:

– Pa šta ja mogu učiniti?

Ona ga zagrli oko vrata i nežno privuče njegovu glavu na svoje grudi. Bila je bez midera. Romašov oseti obrazom mekanu gipkost njenog tela i topli, opojni, razbludni miris. Dok je govorila, osećao je njen isprekidan dah na svojoj kosi.

– Ti se sećaš, onda... one večeri... na pikniku. Tada sam ti rekla pravu istinu. Ja ga ne volim. Ali, pomisli: tri godine, pune tri godine nada, snova, planova i tako upornog i mrskog rada! Ti znaš da ja iz dna bića mrzim ovo ćiftinsko, prosjačko oficirsko društvo. Ja bih da sam uvek bogato odevena, lepa, otmena, htela bih obožavanje, vlast! I najedanput – gadna pijana svađa, skandal među oficirima – i sve je svršeno, sve ode u prah! O, kako je to užasno! Ja nikad nisam bila mati, ali zamišljam: raste mi dete, milo, maleno, u njemu su sve moje nade, sve brige, suze, besane noći... i najedanput glupost, slučaj,

besmislen stihijski slučaj: ono se igra na prozoru, dadilja se okrene, i ono padne dole na kamen. Samo s tim materinskim očajanjem mogu da uporedim svoj jad i svoju srdžbu, dragi moj. Ali ja ne krivim tebe.

Romašovu je bilo nezgodno da sedi nagnut, bojao se da će joj možda biti težak. Ali bi rado sedeo tako čitave sate i slušao u nekoj čudnoj, zagušljivoj opojnosti brze i tačne otkucaje njenog malog srca.

– Slušaš li me? – zapita ona naginjući se k njemu.

– Da, da... Govori... Ako mogu, učiniću sve što želiš.

– Ne, ne. Saslušaj me do kraja. Ako ga ubiješ, ili ako ga odbiju od ispita, onda je svršeno! Istoga dana čim doznam za to, ostaviću ga i otići – svejedno kuda – u Petrograd, u Odesu, u Kijev. Ne misli da je ovo lažna fraza iz kakvog petparačkog romana. Neću da te plašim tako jevtinim efektima. Ali ja znam da sam mlada, pametna, obrazovana. Nisam lepa. Ipak ću umeti da budem privlačnija od mnogih lepotica koje na balovima dobijaju u ime premije za lepotu poslužavnik od lažnog srebra ili budilnik koji svira. Narugaću se samoj sebi, ali ću sagoreti za trenutak i blistavo kao vatromet!

Romašov gledaše u prozor. Sad su mu oči, navikle na mrak, mogle da razaznaju jedva primetna ćerčiva na prozorima.

– Ne govori tako... ne treba... teško mi je – progovori on tužno. – Ako hoćeš, sutra ću odustati od dvoboja i izviniću mu se. Da li da uradim to?

Ona malo poćuta. Budilnik je svojim metalnim monotonim kucanjem ispunjavao sve kutove mračne sobe. Najzad ona reče da se jedva čulo, čisto u nedoumici, s izrazom koji Romašov nije mogao da razabere:

– Znala sam da ćeš to predložiti.

On podiže glavu, pa, iako ga je zadržavala rukom za vrat, ispravi se na krevetu.

– Ja se ne bojim! – reče on glasno i potmulo.

– Ne, ne, ne, ne! – prošaputa ona plaho, brzo i molećivo. – Nisi me razumeo. Dođi bliže... kao malopre... hodi!...

Ona ga zagrli obema rukama i prošaputa, golicajući mu lice svojom mekom kosom i vrelo mu dišući u obraz:

– Nisi me razumeo. Ja sasvim drugo nešto hoću. Ali se stidim od

tebe. Ti si tako čist i dobar, pa se ustežem da ti govorim o tome. Ja sam račundžija, rđavo stvorenje...

– Ne, kaži sve. Ja te volim.

– Slušaj – poče ona, i on je više pogađao nego što je čuo njene reči. – Ako odustaneš, koliko će jeda, sramote i patnje pasti na tebe. Ne, ne, to opet nije ono. Ah, bože moj, ta ja u ovom trenutku neću da lažem pred tobom. Ja sam, dragi moj, o svemu tome davno promislila i sve izmerila. Recimo, odustao si. Čast moga muža je rehabilitovana. Ali shvati da iza dvoboja koji se svrši izmirenjem uvek ostaje nešto... kako da kažem?... No, pa nešto sumnjivo, nešto što izaziva nedoumicu i razočaranje... Razumeš li me? – zapita ona setno i nežno, pa ga polako poljubi u kosu.

– Da. Pa onda?

– U tom slučaju gotovo sigurno ne bi moga muža pustili na ispit. Reputacija oficira generalštaba mora biti bez ikakve mrlje. Međutim, ako biste se tukli, u tome bi bilo nečeg herojskog, jakog. Ljudima koji znaju muški da se drže pod mecima, mnogo, vrlo mnogo praštaju. Pa onda... posle dvoboja... mogao bi se, ako hoćeš, i izviniti... To je, najposle, tvoja stvar.

Čvrsto zagrljeni, oni su šaputali kao zaverenici, dodirujući se obrazima i rukama, osećajući dah jedno drugog. Ali Romašov oseti kako među njima nevidljivo prođe nešto tajno, gadno, ljigavo, od čega oseti hladnoću u duši. Htede opet da se oslobodi njenih ruku, ali ga ona ne puštaše. Trudeći se da sakrije svoju nepojmljivu, potmulu razdraženost, on reče hladno:

– Tako ti boga, izjasni se otvorenije. Ja ti sve obećavam.

Tada ona reče zapovednički kraj samih njegovih usta, i reči joj behu kao brzi drhtavi poljupci:

– Vi sutra svakako morate ići na dvoboj. Ali nijedan od vas neće biti ranjen. O, razumej me, razumej me, i nemoj me osuđivati! Ja i sama prezirem kukavice, ja, kao žena. Ali mene radi učini to, Georgije! Ne pitaj me za moga muža. On već zna. Ja sam sve, sve udesila.

Sada mu pođe za rukom da se jednim odlučnim pokretom glave oslobodi njenih mekih i jakih ruku. Pa ustade s kreveta i reče čvrsto:

– Dobro, neka bude tako. Pristajem.

Ona takođe ustade. On u mraku nije video, ali je pogađao i po pokretima njenim osećao da ona užurbano popravlja kosu na glavi.

– Odlaziš? – zapita Romašov.

– Zbogom! – odgovori ona slabim glasom. – Poljubi me poslednji put.

Romašovljevo srce zadrhta od jada i ljubavi. U mraku napipa njenu glavu, pa je poče ljubiti u obraze i u oči. Šuročkino lice bilo je mokro od tihih, nečujnih suza. To ga je uzbudilo i tronulo.

– Ne plači... mila moja... Saša... draga... – ponavljao je tužno i blago.

Ona mu najedanput brzo obavi ruke oko vrata, čežnjivim, strasnim i snažnim pokretom sva se priljubi uza nj i, ne skidajući svoje vrele usne s njegovih, stade da šapuće isprekidano, dršćući celim telom i teško dišući:

– Ne mogu se tako rastati s tobom... Mi se više nećemo videti. Dakle, ne treba ničega da se bojimo... Ja hoću, hoću to. Jedanput... uzmimo našu sreću... Dragi moj, hodi k meni, hodi, hodi...

I oni oboje, i cela soba, i ceo svet ispuniše se najedanput nekim neizdržljivim, blaženim, vrelim zanosom. Za časak, nasred jastuka koji se beleo u mraku, Romašov jasno, kao u bajci, ugleda sasvim blizu Šuročkine oči, sjajne od bezumne sreće, i žudno pritisnu svoje usne na njene...

– Mogu li te otpratiti? – zapita Romašov, izašavši sa Šuročkom kroz vrata u dvorište.

– Ne, tako mi boga, nije potrebno, mili... To nemoj da radiš. Ja ionako ne znam koliko sam vremena bila kod tebe. Koliko je sati?

– Ne znam, nemam sata. Odista ne znam.

Ona je oklevala da pođe i stajala je naslonjena na dovratak. Iz zemlje i kamenja izbijao je suvi, strasni miris tople noći. Bio je mrak, ali je Romašov i kroz njega video, kao i onda u šumici, da Šuročkino lice sija čudnom belom svetlošću, kao lice mramornog kipa.

– Pa zbogom, dragi moj, – reče ona najzad sustalim glasom. – Zbogom.

Poljubiše se, i on oseti da su joj usne sada hladne i ukočene. Ona brzo pođe prema kapiji i najedanput nestade u gustom noćnom mraku.

Romašov je stajao i slušao sve dok ne škripnu kapija i ne umukoše tihi Šuročkini koraci. Tada se vrati u sobu.

Težak, ali prijatan umor najedanput ga savlada. Jedva je mogao da se svuče, tako je bio sanjiv. I poslednji jasan utisak pred snom bio je lak, sladak miris Šuročkine kose, njenog parfema i lepog mladog tela.

XXIII

2. jun 18**
Grad Z.

Njegovom visokoblagorodstvu komandantu N-skog pešadijskog puka od kapetana II klase istog puka *Dica*

RAPORT

Čast mi je ovim javiti Vašem visokoblagorodstvu da se danas, 2. juna, prema uslovima dostavljenim Vam juče, 1. juna, održao dvoboj između poručnika Nikolajeva i potporučnika Romašova. Protivnici su se sastali pet minuta pre 6 časova izjutra u šumici zvanoj Dubečna, udaljenoj $3^1/_2$ vrste od grada. Dvoboj je trajao, uključujući i vreme upotrebljeno na signale, 1 minut i 10 sekundi. Mesta koja su protivnici zauzeli bila su određena kockom. Na komandu „napred" protivnici su pošli jedan drugom u susret, i tada je metak poručnika Nikolajeva ranio potporučnika Romašova u gornji deo trbuha s desne strane. Poručnik Nikolajev je zastao kad je pucao i stajao je očekujući protivnikov pucanj. Po isteku predviđene polovine minuta za drugi pucanj pokazalo se da potporučnik Romašov ne može da vrati pucanj protivniku. Prema tome, svedoci potporučnika Romašova predložili su da se dvoboj ima smatrati svršenim. Po zajedničkom pristanku tako je i učinjeno. Pri prenosu potporučnika Romašova u kola ovaj je pao u duboku nesvest i posle sedam minuta izdahnuo od unutrašnjeg izliva krvi. Svedoci poručnika Nikolajeva bili smo ja i poručnik

Vasin, a Romašovljevi – poručnici Bek-Agamalov i Vetkin. Rukovođenje dvobojem po zajedničkom pristanku bilo je povereno meni. Izveštaj mlađeg lekara koleškog asesora Znojka ovde prilažem.

Kapetan II klase *Dic*.

(1905.)[99]

. . . .

[99] Zbirka zadruge „Znanije“, 1905. god. knj. 6, sa posvetom: „Maksimu Gorkom s osećanjem iskrenog prijateljstva i poštovanja“.
Kuprin je pisao Gorkom: „Danas, kada je sve završeno, mogu reći da za sve smelo i buntovno u mojoj pripoveci dugujem Vama. Samo kad biste znali kako sam mnogo od Vas naučio i koliko sam Vam samo za to zahvalan“.
„Dvoboj“ se pojavio za vreme poraza ruske flote kod Cušime. Kuprinov istinit prikaz zaostale, za borbu nesposobne vojske, zaparloženosti oficira, zatucanosti vojnika bio je tada veliki društveno-politički zadatak: „Dvoboj“ kao da je odgovarao na pitanje o uzrocima katastrofe na Dalekom istoku. Prema mišljenju Gorkog, „izvanredna pripovetka“ Kuprinova doprinela je jačanju političke svesti u vojsci, svesti koju je „rat po tešku cenu probudio“.
Uskoro posle izlaska „Dvoboja“ oficiri 46. dnjeprovskog puka, u kome je Kuprin nekada služio, uputili su mu protest. Odgovarajući na prigovore da je za svoje ličnosti uzimao ljude iz toga puka, Kuprin je pisao: „Nisam imao u vidu samo svoj puk. Ovde nisam uzeo nijednu ličnost“. Međutim, istraživači su pronašli nekoliko prototipova iz Kuprinove vojničke sredine 1890-ih godina. Poznato je takođe da je u liku komandanta korpusa prikazan „liberalni“ general M. I. Dragomirov, koji je tada komandovao kijevskim vojnim okrugom. Epizoda u „Dvoboju“ između Romašova i pukovnika Šuljgoviča veoma je bliska epizodi iz Kuprinovog oficirskog života kada on nije otrpeo uvredu pukovskog starešine.

KAPETAN RIBNIKOV

(preveo Petar Mitropan)

I

Onog dana kad se strašni poraz ruske flote kod ostrva Cušime bližio kraju i kad su se o tom krvavom trijumfu Japanaca po Evropi pronosile tek prve, uzbudljive, nejasne vesti, tog istog dana kapetan II klase Ribnikov, koji je stanovao u maloj uličici bez naziva, u rejonu Peski, dobi ovaj telegram iz Irkutska:

„Pošaljite odmah dokumente... pratite bolesnika... uplatite troškove“.

Kapetan Ribnikov odmah reče gazdarici da mora poslom na dan-dva u Petrograd i da se ne brine zbog njegovog odsustva. Zatim se obuče, izađe iz kuće i više se tamo nikad ne vrati.

Tek posle pet dana njegovu stanodavku pozvaše u policiju da je ispitaju o njenom nestalom stanaru. Čestita debela žena, četrdesetpetogodišnja udova činovnika duhovnog suda iskreno ispriča sve što joj je bilo poznato: njen stanar je bio miran, siromašan čovek, malo priglup, umeren u jelu, učtiv; nije ni pio ni pušio, retko je izlazio iz kuće i nikog nije primao.

Više ništa nije mogla reći i pored sveg strahopoštovanja prema žandarmerijskom kapetanu koji je kao zver mrdao bujnim brkovima i nije se mnogo ustezao da upotrebi psovku.

Baš u tom petodnevnom međuvremenu kapetan Ribnikov optrča i obiđe kolima sav Petrograd. Svuda: na ulicama, u restoranima, u pozorištima, u konjskom tramvaju, na železničkim stanicama pojavljivao se taj omalen, crnpurast, ćopav oficir, neobično brbljiv, razbarušen i pripit, obučen u običan pešadijski mundir sa crvenim

okovratnikom – pravi tip vojno-medicinskog, kancelarijskog ili intendantskog pacova. Više puta je dolazio u glavni štab, u odbor za pomoć ranjenicima, u kvartove, u komandu grada, u štab kozačke vojske i još u desetinu nadleštava i ustanova, dosađujući službenicima svojim zbrkanim žalbama i trebovanjima, svojim poniznim moljakanjem, vojničkom grubošću i bučnim patriotizmom. Svi su već znali napamet da je služio u korpusnoj komori, da je kod Ljaojana kontuzovan u glavu, a za vreme mukdenskog povlačenja ranjen u nogu.[100] Zašto on, do vraga, ni do danas nije primio dodatak?! Zašto mu dosad nisu isplatili dnevnice i putarinu? A plata za dva prošla meseca? On je apsolutno spreman, sto mu muka, da prolije i poslednju kap krvi za cara, presto i otadžbinu, i spreman je da se odmah vrati na Daleki istok čim se zaceli rana na nozi. Ali – do đavola! – prokleta noga nikako da ozdravi... Zamislite – poče da se gnoji! Eto, pogledajte sami. – I on je nameštao bolesnu nogu na stolicu i spremno zavrtao čakšire nagore, ali su ga svaki put zaustavljali s gadljivom i saosećajnom stidljivošću. Njegova užurbana i nervozna nametljivost, njegova snebivljivost koja nekako čudno graniči s drskošću, njegova glupost i dosadna prazna radoznalost dovodile su do besa ljude zauzete važnim i strahovito odgovornim kancelarijskim poslom.

Uzalud su mu sa svom mogućom predusretljivošću objašnjavali da je došao na nenadležno mesto, da treba da se obrati tamo i tamo, da mora podneti ta i ta dokumenta, da će ga izvestiti o rezultatu – on ništa, apsolutno ništa nije razumevao. Ali nije bilo moguće ni ozbiljno se naljutiti na njega: toliko je bio bespomoćan, preplašen i naivan, i kad bi ga zlovoljno prekidali, on bi se samo smešio s idiotskim izrazom pokazujući desni, užurbano se i često klanjao i zbunjeno trljao ruke. Ili bi iznenada rekao poniznim promuklim glasom:

– Molim vas... hoćete li mi dati jednu cigaretu? Puši mi se, a nemam za šta da kupim cigarete. Ni prebijene pare... Kao što se kaže, sirotinja nije porok, ali je velika svinjarija.

Time je razoružavao najmračnije činovnike – zaguljene formaliste. Pružali su mu cigaretu i dozvoljavali da sedne ukraj stola. Mimo volje i, razume se, nemarno odgovarahu mu čak na njegova namet-

. . . .

[100] ...Kod Ljaojana se 17–21. avgusta 1904. godine odigrala jedna od najvećih bitaka u rusko-japanskom ratu. Teške borbe u rejonu grada Mukden 6–25. februara 1905. godine završile su se povlačenjem ruske vojske.

ljiva raspitivanja o toku ratnih operacija. Uostalom, bilo je mnogo dirljivog, detinjski naivnog u toj bolesnoj radoznalosti s kojom ovaj aljkavi, jadni ranjeni frontaš prati ratne operacije. Prosto-naprosto, ljudi su hteli da ga iz saučešća umire, obaveste i ohrabre i zbog toga su s njim razgovarali otvorenije nego s drugima.

Njegovo interesovanje za sve što se ticalo rusko-japanskih događaja išlo je dotle da je dok su mu tražili neki zamršen podatak lunjao iz sobe u sobu, od stola do stola, i čim bi čuo neku reč o ratu, odmah bi prilazio i osluškivao sa svojim uobičajenim napregnutim i priglupim osmejkom.

Kada bi najzad odlazio, ostavljao je iza sebe zajedno s osećanjem olakšanja nekakvo nejasno, teško i uzbudljivo sažaljenje. Odnegovani, uredni štabni oficiri ponekad su govorili o njemu s plemenitom ogorčenošću:

– I to su ruski oficiri! Pogledajte ovog tipa! Zar nije jasno zašto gubimo jednu bitku za drugom? Tupost, smušenost, potpuno odsustvo ličnog dostojanstva... Jadna Rusija!...

Tih dana, ophrvan brigama, kapetan Ribnikov uze sobu u neuglednom hotelčiću blizu železničke stanice. Mada je imao knjižicu rezervnog oficira, odnekud nađe za potrebno reći da su mu isprave zasad u komandi grada. U isti hotelčić preneo je i svoje stvari – portpled s pokrivačem i jastukom, putnu torbu i jevtin nov kofer s rubljem i kompletno civilno odelo.

Kasnije na saslušanju posluga je kazala da je dolazio u hotel kasno i kao pod gasom, ali uvek neizostavno davao vrataru koji ga je puštao deset kopejki. Nije spavao više od tri-četiri časa, neki put se uopšte nije svlačio. Ustajao je rano i dugo, po čitave sate hodao gore-dole po sobi. U podne je izlazio.

S vremena na vreme je kapetan s raznih pošta slao depeše u Irkutsk, i u svim tim depešama je izbijala duboka zabrinutost za nekog ranjenika, teškog bolesnika, verovatno veoma bliskog kapetanovu srcu.

Baš s tim večito užurbanim, smešnim i neskladnim čovekom jednom se našao Vladimir Ivanovič Ščavinski, feljtonist velikih petrogradskih novina.

II

Pre no što se odvezao na konjske trke, Ščavinski svrati u malu mračnu kafanicu „Slava Petrograda“, gde se obično skupljahu oko dva posle podne novinski reporteri da izmenjaju misli i novosti. To beše dosta bezobzirno, veselo, cinično, sveznajuće i gladno društvo, i Ščavinski, u izvesnoj meri aristokrata u novinarskom svetu, naravno, njemu nije pripadao. Njegovi nedeljni feljtoni, duhoviti i zabavni, ali ne i duboki, imali su znatan uspeh kod publike. Zarađivao je velike novce, lepo se oblačio i imao mnogobrojna poznanstva. Ali je bio lepo primljen i u „Slavi Petrograda“ zbog svoga slobodnog, oštrog jezika i ljupke darežljivosti s kojom je pozajmljivao književnoj bratiji pokoji zlatnik. Danas su mu reporteri obećali doneti program trka s tajanstvenim oznakama iz konjušnice.

Vratar Vasilij, smešeći se učtivo i prijateljski, skide kaput Ščavinskom.

– Izvolite, Vladimire Ivanoviču. Svi su se okupili. U velikom separeu kod Prohora.

Debeli, skoro do glave ošišani Prohor, riđih brkova, takođe se familijarno ljubazno smešio ne gledajući, kao i uvek, u oči, već preko glave uvaženog gosta.

– Odavno niste izvoleli doći, Vladimire Ivanoviču. Izvolite. Svi su svoji.

Kao i uvek, braća književnici su sedeli za dugačkim stolom i hitro umačući pera u jednu mastionicu brzo pisali na dugačkim „šlajfnama“. U isto vreme, ne prekidajući taj posao, uspevali su da tamane piroške s ribom i prženu kobasicu s pireom od krompira, da piju votku i pivo, da puše i da izmenjuju sveže gradske novosti i redakcijske spletke koje nisu za štampanje. Neko je spavao kao top na divanu metnuvši pod glavu maramicu. Vazduh u sobi je bio sivoplav, gust i paperjast od duvanskog dima.

Kad se pozdravljao s reporterima, Ščavinski spazi među njima kapetana u pešadijskom mundiru. Sedeo je razmaknutih nogu naslanjajući se rukama i bradom na balčak velike sablje. Kad ga primeti, Ščavinski se ne začudi, jer je navikao da se ne čudi ničem u životu novinara. On je bivao svedok kako su se u ovoj šarolikoj

bezbrižnoj kompaniji provodili po čitave nedelje: tambovski posednici, juveliri, svirači, učitelji igranja, glumci, direktori cirkusa, trgovci ribom, upravnici kafešantana, kockari i druga lica najneočekivanijih profesija.

Kad je red došao na oficira, on ustade, podiže ramena, raširiv laktove, i predstavi se promuklim glasom pravog vojničine pijanca:

– *Hmm!*... Kapetan II klase Ribnikov. Milo mi je. I vi ste književnik? Vrlo, vrlo mi je drago. Volim ljude od pera. Štampa je šesta velesila. Šta? Zar nije tako?

Pri tome se cerio, lupkao potpeticama, snažno drmao Ščavinskom ruku i neprestano se nekako naročito smešno klanjao, brzo savijajući i ispravljajući gornji deo trupa.

„Gde li sam ga video?“ – sinu Ščavinskom nemirna misao. „Začudo me podseća na nekog. Na koga?“

Tu u sobi bili su svi asovi petrogradskog novinarstva. Tri musketara – Kotlupcev, Rjaškin i Popov. Njih nikad nisu videli drukčije nego skupa, čak i prezimena im, izgovorena jedno pored drugog, nekako su se skladno uklapala u četvorostopni jamb. To im nije smetalo da se stalno svađaju i da izmišljaju jedan za drugog slučajeve neverovatnih iznuđivanja, falsifikata, klevetanja i ucenjivanja. Bio je prisutan i Sergej Kondrašov, za koga su zbog neobuzdanog sladostrašća govorili: „nije čovek nego patološki slučaj“. Bio je neko čije se ime od vremena izlizalo kao jedna strana zle pare te ostade samo nadimak „Matanja“, pod kojim ga je znao ceo Petrograd. Za mračnog Sviščova koji je pisao skice „U mirovnog sudije“ govorilo se u vidu prijateljske šale: „Sviščov je veliki ucenjivač – ne uzima manje od tri rublje“. Pesnik Pestruhin s dugom kosom, koji je spavao na divanu, održavao je svoj nesiguran i pijan život time što je opevao u lirskim stihovima carske dane i crkvene praznike. Bilo je tu i drugih ne manje krupnih imena: stručnjaka za gradsku hroniku, za požare, ubistva, za otvaranje i zatvaranje letnjih bašta.

Kosmati i bubuljičavi dugonja Matanja reče:

– Sad će vam doneti program, Vladimire Ivanoviču. A dotle preporučujem vašoj pažnji hrabrog kapetana. Tek što se vratio sa Dalekog istoka gde je, može se reći, tukao na mrtvo ime žutog i podmuklog neprijatelja kosih očiju. Dakle, generale, raspalite dalje.

Oficir se iskašlja i pljucnu u stranu na pod.

„Prostak!“ – pomisli Ščavinski i namršti se.

– Ruski vojnik, bratac moj, nije mačji kašalj! – uzviknu promuklo Ribnikov zveckajući sabljom. – Div-junaci, što no reče besmrtni Suvorov. Šta? Zar nije tako? Jednom rečju... Ali reći ću otvoreno: naša komanda na Istoku ne vredi ni lule duvana! Znate našu poznatu poslovicu: prema svecu i tropar. Šta? Zar nije tačno? Kradu, kockaju se, provode s ljubaznicama... A zna se: gde đavo ne može, poslaće ženu.

– Vi ste, generale, počeli nešto o snimanju terena – primeti Matanja.

– Aha, o snimanju. Mersi. Glava mi je... Danas sam se naljoskao. – Ribnikov baci hitar oštar pogled na Ščavinskog. – Pa, dakle... Jednog pukovnika iz generalštaba odredili da izvidi teren. Uzima sa sobom vod kozaka – divni momci, do vraga... Šta? Zar nije tako?... Uzima tumača i ide. Dolazi u selo. „Kako se zove?“ Tumač ćuti. „Ded, momci!“ Kozaci su ga odmah korbačima. Tumač kaže: „Butundu“. A „butundu“ kineski znači: „ne razumem“. „Aha, progovori, pasji sine!“ Pukovnik beleži na shemi: „Selo Butundu“. Idu dalje – opet selo. „Kako se zove?“ – „Butundu“. – „Kako? Opet Butundu?“ – „Butundu“. Pukovnik ponovo piše: „Butundu“. Tako je on deset sela nazvao „Butundu“ i ispalo je kao kod Čehova: „Mada si“, veli – „Ivanov sedmi, ipak si budala!“[101]

– A-a! Vi znate Čehova? – upita Ščavinski.

– Koga? Čehova? Antošu? Pa kako da ne, do vraga!... Prijatelji smo! Pili smo zajedno, i te kako... Mada si – veli – sedmi, ipak si budala...

– Vi i on ste se tamo na Istoku viđali? – upita Ščavinski brzo.

– Pa da, razume se, na Istoku. Mi smo, brate moj, ja i Anton Petrovič... Mada si sedmi, ipak...

Dok je govorio, Ščavinski ga pažljivo posmatraše. Sve je kod njega bilo obično, čisto vojničko: glas, držanje, iznošen mundir, skučen i grub jezik. Ščavinski je imao prilike da vidi stotine takvih lumpača kapetana kao što je on. Oni su se isto tako cerili i psovali, gladili brkove desno i levo muškim pokretom, isto tako su podizali ramena i

[101] „Mada si“, veli „Ivanov sedmi, ipak si budala!“ – netačan navod iz Čehovljeve priče „Knjiga za žalbe“.

širili laktove, slikovito se naslanjali na sablju i zveckali zamišljenim mamuzama. Ali u njemu je bilo nešto sasvim naročito, skriveno, što Ščavinski nikad nije video niti je mogao odrediti – nekakva napregnuta unutrašnja nervna snaga. Izgledalo je tako da se Ščavinski ne bi nimalo začudio kad bi ova promukla pijana vojničina odjednom počela da priča o finim pametnim stvarima, neusiljeno i jasno, biranim rečima, ali ne bi se začudio ni nekakvom iznenadnom, bezumnom, grozničavom, čak i krvavom ispadu od strane kapetana.

U njegovom licu Ščavinskom je bio čudan onaj različit utisak koji je ono ostavljalo anfas i s profila. Sa strane to je bilo obično rusko, pomalo kalmičko lice: malo ispupčeno čelo ispod temena nagore izduženog, ruski bezoblični nos kao šljiva, retka oštra crna bradica i brkovi, kratko ošišana prilično proseda kosa, preplanula koža tamnožute boje… Ali kad bi se okrenuo Ščavinskom, odmah bi ga na nekog podsetio. Nešto dobro poznato, ali takvo što se nije moglo uhvatiti osećalo se u tim uzanim, prodornim, blistavo kafenim očima s kosim razrezom, u nemirnom luku crnih obrva koje su rasle od povija nagore, u energičnoj suvoj koži koja je čvrsto stezala snažne jagodice, a glavno, u opštem izrazu tog lica – zlobnog, podsmešljivog, pametnog, možda čak oholog, ali ne ljudskog već pre bi se reklo zverinjeg ili, još tačnije – lica koje pripada biću s druge planete.

„Kao da sam ga video u snu“, pomisli Ščavinski.

Posmatrajući ga, on nehotice zažmiri i nagnu glavu u stranu.

Ribnikov se istog časa okrete prema njemu i zakikota se nervozno i glasno:

– Što me tako gledate, gospodine književniče? Je li interesantno? Ja sam – on povisi glas i sa smešnim ponosom udari sebe pesnicom u grudi. – Ja sam kapetan II klase Ribnikov. Rib-ni-kov! Pravoslavni ruski vojnik što bez broja tamani protivnike. Ima takva ruska vojnička pesma. Šta? Zar nije tako?

Kotlupcev, šarajući perom po hartiji i ne gledajući u Ribnikova, dobaci uzgred:

– I bez broja se predaje neprijatelju.

Ribnikov baci brz pogled na Kotlupceva, i Ščavinski spazi kako u njegovim kafenim očima sinuše čudne žuto-zelene vatrice. Ali to je bilo samo za trenutak. Kapetan se odmah zasmeja, raširi ruke i pljesnu se po butinama.



– Šta možemo – božja volja. Ne kaže uzalud poslovica: tuk na luk. Šta? Zar nije tako? – Najednom se on obrati Ščavinskom, potapša ga lako rukom po kolenu i pusti kroz usne beznadni glas: – fiju! – Mi uvek ovako, onako, nekako se nadamo u ludu sreću. A ne znamo da iskoristimo u ratu prirodne uslove terena, municija nam ne odgovara kalibru topova, vojnici na položajima po četiri dana ostaju bez hrane. A Japanci, đavo da ih nosi, rade kao mašine. Majmuni, ali civilizacija je na njihovoj strani, đavo da ih nosi! Šta? Zar nije tako?

– Dakle, po vašem, oni mogu da nas i pobede? – upita Ščavinski.

Ribnikovu opet počeše da se trzaju usne. Ščavinski mu je već primetio tu naviku. U toku celog razgovora, a naročito kad je kapetan postavljao pitanje i napregnuto čekao odgovor ili se nervozno okretao osetivši nečiji uporan pogled, usne su mu se micale čas na jednu čas na drugu stranu u čudnim grimasama nalik na zloban grčevit osmeh. U isto vreme on je hitro oblizivao krajičkom jezika svoje ispucale suve usne, tanke i modrikaste, kao u majmuna ili jarca.

– Ko zna! – uzviknu kapetan. – Samo bog. Ništa bez božje volje, kao što se kaže. Šta? Zar nije tako? Rat još nije završen. Sve je pred nama. Ruski vojnik je navikao na pobede. Setite se Poltave, nezaboravnog Suvorova... A Sevastopolj! A kako smo osamsto dvanaeste oterali najvećeg na svetu vojskovođu, Napoleona. Bog čuva Rusiju! Šta?...

On poče da govori, a uglovi usana pokretali su mu se u čudnim, zlobnim, podsmešljivim, neljudskim osmesima, i u očima mu je poigravao zloslutni žuti sjaj ispod crnih sumornih obrva.

Uto Ščavinskom donesoše crnu kafu.

– Je li po volji čašica konjaka? – ponudi on kapetana.

Ribnikov ga opet lako potapša po kolenu.

– Ne, hvala, dragi moj. Đavo bi ga znao koliko sam danas popio. Glava mi puca. Od jutros sam se, do đavola, naroljao. Rusu je veselje kad se pije. Šta? Zar ne? – uzviknu najednom s momačkim izrazom i odnekud pijanim glasom.

„Pretvara se“, pomisli Ščavinski. Ali odnekud nije hteo da odustane pa je nastavio da nudi kapetana.

– Možda biste piva? Ili crnog vina?

– Ne, najlepše zahvaljujem. I ovako sam pijan. *Gran mersi*.

– Soda-vode?

Kapetan živnu.

– Da, da! Baš to... baš soda-vode... čašu, hoću.

Doneli su sifon sode. Ribnikov ispi čašu velikim, halapljivim gutljajima. Čak su mu ruke podrhtavale od žeđi. I odmah nasu drugu čašu. Odmah se videlo da ga žeđ odavno mori.

„Pretvara se“, pomisli opet Ščavinski. „Čudan neki čovek! On je uzbuđen, umoran, ali nikako nije pijan.“

– Vrućina je, do sto đavola – reče Ribnikov promuklo. – Ali, gospodo, čini mi se da vam smetam u radu.

– Ne mari. Navikli smo – promrmlja Rjaškin.

– A da nemate, možda, kakve nove vesti s fronta? – upita Ribnikov. – Ah, gospodo! – uzviknu on iznenada i tresnu sabljom. – Koliko bih ja mogao da vam dam interesantnog materijala o ratu! Hoćete li da vam ja diktiram, a vi samo pišite. Vi samo pišite. Naslov nek bude ovaj: „Uspomene kapetana Ribnikova koji se vratio s fronta“. Ne, nemojte misliti da ja to zbog para, ja ću to džabe, džabe. Pa šta mislite, gospodo književnici?

– Pa to bi se moglo – odgovori nekako tromo Matanja – da vas nekom prilikom intervjuišemo... Čujte, Vladimire Ivanoviču, da li vam je štogod poznato o našoj floti?

– Ne, ništa: a zar ima nešto?

– Pričaju nemoguće stvari. Kondrašov je čuo od nekog poznanika iz štaba mornarice. Ej! Patološki slučaj, ispričaj Ščavinskom.

„Patološki slučaj“, čovek s crnom tragičnom bradicom i zgužvana lica, reče kroz nos:

– Ne mogu da garantujem, Vladimire Ivanoviču, ali, rekao bih, da je izvor verodostojan. U štabu se pronose nejasni glasovi kao da se veći deo naše eskadre predao bez borbe. Kao da su mornari pohapsili oficire i istakli belu zastavu. Kako kažu, nekih dvadeset brodova.

– To je zaista strašno – reče Ščavinski tiho. – Možda to nije istina? Uostalom, sad je takvo vreme da su i nemogućne stvari mogućne. Uzgred da upitam, znate li šta se radi u našim ratnim lukama? U svima komandama je strašno potmulo previranje. Pomorski oficiri se boje da se sretnu na kopnu sa svojim mornarima.

Razgovor postade opšti. Ta promućurna, svuda prisutna, cinična

družina bila je svoje vrste osetljiv prijemnik za sve moguće gradske vesti i razgovore, koji su često pre stizali do separea „Slave Petrograda“ nego do ministarskih kancelarija. Svako je imao svoje novosti. Bilo je to toliko interesantno da čak i tri musketara – za koje, reklo bi se, nema na svetu ničeg svetog i vrednog – progovoriše preko običaja vatreno.

– Pronose se glasovi kao da mobilisani vojnici u pozadini otkazuju poslušnost. Kao da vojnici pucaju na oficire iz njihovih vlastitih revolvera.

– Čuo sam da je vrhovni komandant naredio da se obesi pedeset milosrdnih sestara. Naravno, to su bile samo po imenu sestre.

Ščavinski pogleda Ribnikova. Sada je brbljivi kapetan ćutao. Pritvorivši oči, naslonjen grudima na balčak, on je s napregnutom pažnjom pratio redom svakog govornika; na jagodicama, ispod zategnute kože, brzo su mu se pokretali mišići, a usne su mrdale kao da je u sebi ponavljao svaku reč.

„Bože, pa na koga me on podseća?“ – po deseti put nestrpljivo pomisli feljtonist.

To ga je toliko pritiskivalo da je pokušao da primeni staro oprobano sredstvo: da se pretvori pred samim sobom kao da je sasvim zaboravio na kapetana, a potom da ga iznenada pogleda. Obično mu je taj način dosta brzo pomagao da se seti prezimena ili mesta gde su bili, ali ovog puta on se nije pokazao efikasnim.

Osećajući njegov uporan pogled, Ribnikov se opet okrete, duboko uzdahnu i skrušeno odmahnu glavom.

– Strašna vest. Verujete li? Šta? Ako je to čak i istina, ne treba očajavati. Znate, kako mi, Rusi, kažemo: odbraniće bog od dušmana. To jest, ovim hoću da kažem da su naši dušmani naravno Japanci.

Sad je on čvrsto podnosio uporan pogled Ščavinskog, i u njegovim žutim zverinjim očima feljtonist spazi plamen nepomirljive, neljudske mržnje.

U tom času pesnik Pestruhin koji je spavao na divanu pridiže se, zacokta usnama i uperi mutan pogled u oficira.

– A ti si još ovde, japanska njuško? – reče on pijanim glasom jedva pokrećući usne. – Samo mi još pričaj!

I opet se povali na divan okrenuvši se na drugu stranu.

„Japanac!“ – pomisli Ščavinski s jezivom radoznalošću. „Eto na koga liči“. – I reče otegnuto, vrlo značajno i ozbiljno:

– Ala ste pti-i-čica, gospodine kapetane!

– Zar ja? – povika ovaj. Oči mu se ugasiše, ali usne su se još grčevito stezale. – Ja sam kapetan Ribnikov! – On se ponovo sa smešnom gordošću udari pesnicom u grudi. – Moje rusko srce me boli. Dozvolite da vam stisnem desnu ruku. Kod Ljaojana sam kontuzovan u glavu, a kod Mukdena ranjen u nogu. Šta? Ne verujete? Sad ću vam pokazati.

On stavi nogu na stolicu i poče da zavrće naviše svoje pantalone.

– Ma, ostavite, kapetane. Verujemo – reče Ščavinski i namršti se. Pa ipak iz profesionalne radoznalosti on je uspeo da baci brz pogled na Ribnikovljevu nogu i da primeti kako ovaj pešadijski kapetan nosi donje rublje od prvoklasnog svilenog trikoa.

Uto u sobu uđe kurir s pismom za Matanju.

– Ovo je za vas, Vladimire Ivanoviču, – reče Matanja otvorivši koverat. – Program trke. Kladite se, molim vas, za moj račun, igram duplo na Zenita. Vratiću vam u utorak.

– Hoćete li sa mnom na trke, kapetane? – ponudi Ščavinski.

– Kuda? Na trke? S najvećim zadovoljstvom. – Ribnikov se bučno podiže i prevrnu stolicu. – To je tamo gde konji trče? Kapetan Ribnikov je spreman kud god želite. U boj, u stroj i u đavolju mater! Ha, ha, ha! Eto kakav je! Šta? Zar nije tako?

***

Kad su već sedeli u fijakeru i vozili se Kabinetskom ulicom, Ščavinski provuče svoju ruku ispod oficirove, nagnu se blisko prema njegovom uhu i reče jedva čujno:

– Ne bojte se, neću vas izdati. Vi ste Ribnikov kao što sam ja Vanderbilt. Vi ste oficir japanskog generalštaba, u činu, mislim, ne manjem od pukovnika, i sad ste agent obaveštajne službe u Rusiji...

Ali Ribnikov nije čuo ili nije razumeo njegove reči zbog lupanja točkova. Ljuljajući se polako s jedne strane na drugu on je promu-

klim glasom govorio kao u novom pijanom oduševljenju:

– Dakle, lumpujemo! Volim ja to! Ne bio ja kapetan Ribnikov, ruski vojnik, ako ne volim ruske književnike! Sjajan je to svet! Dobro piju i život poznaju do tančina. Rusu je veselje kad se pije. A ja sam se, bratac, od jutros dobro nakresao.

III

I po prirodi svoje profesije i po ličnim sklonostima Ščavinski beše skupljač ljudskih dokumenata, kolekcioner retkih i čudnih manifestacija ljudskog duha. Događalo se da je u toku nedelja, neki put i po čitave mesece posmatrao neku interesantnu osobu, pratio je s upornošću strasnog lovca ili dobrovoljnog špijuna. Dešavalo se da je njegov plen bio, kao što je sam kazao, neki „vitez mračne zvezde“ – varalica, poznat plagijator, podvodač, makro, grafoman – strah i trepet svih redakcija, neki razuzdan blagajnik ili poslovođa koji troši tuđ novac po kafanama, na trkama i kockarnicama s bezumljem čoveka koji pada u ambis; ali predmetom njegovog sportskog zanosa bivali su i ljudi popularni te sezone: čuveni pijanisti, pevači, književnici, isuviše srećni kockari, džokeji, rvači i modne kokote. Sklopivši pošto-poto poznanstvo, Ščavinski je blago i nežno, nalik na pauka koji tka svoju mrežu, osvajao pažnju svoje žrtve. Tada je bio spreman na sve: po čitave noći provodio je bez sna s najprosečnijim, ograničenim ljudima čiji se umni kapital sastojao, kao kod Bušmana, od deset, dvadeset primitivnih pojmova i šablonskih fraza: čašćavao po restoranima ovejane budale i nitkove, strpljivo očekujući dok bujno ne procveta u pijanstvu njihova rugoba; laskao je ljudima za svaki slučaj, vedra čela, u velikim dozama, čvrsto verujući da je laskanje ključ za svaki katanac; obilato davao novac na zajam, unapred siguran da ga nikad neće dobiti natrag. U opravdanje svog sumnjivog sporta mogao bi reći da mu je unutrašnji psihološki interes bio znatno veći od one koristi koju je kasnije dobijao kao prikazivač naravi. Bila mu je čudna, i njemu samom nejasna slast da prodre u tajne,

nedokučive kutove ljudske duše, da vidi skrivene, neki put sitne, neki put sramne, češće smešne nego dirljive pobude ljudskih postupaka, da, tako reći, oseti u svojim rukama živo, toplo ljudsko srce i njegove otkucaje. Često u toku ovog istraživačkog rada činilo mu se da gubi potpuno svoje „ja“ – u tolikoj meri je navikavao da misli i oseća kao drugi čovek, čak da govori njegovim jezikom, upotrebljavajući karakteristične izraze, najzad je hvatao sebe u tome da se služi tuđim gestovima i tuđom intonacijom. Ali kad bi se zasitio, napuštao je čoveka. Istina, ponekad trenutak oduševljenja morao je da plaća dugo i skupo.

Već odavno niko ga nije interesovao toliko duboko i uzbudljivo kao ovaj nesređeni, promukli, pripiti pešadijski kapetan. Ščavinski ga nije puštao ceo dan. S vremena na vreme, sedeći s njime rame uz rame u fijakeru i posmatrajući ga neupadljivo, Ščavinski je mislio odlučno:

„Ne, ne može biti da grešim – ovo žuto lice kosih očiju, ispupčenih jagodica, ovo stalno naglo klanjanje i trljanje ruku i u isto vreme napregnuta, nervozna, jeziva sloboda u ponašanju... Međutim, ako je sve ovo istina i kapetan Ribnikov zaista japanski špijun – kakvo neverovatno prisustvo duha mora imati ovaj čovek, koji bezobzirno i drsko, usred bela dana, u prestonici neprijateljske zemlje glumi tako jetku i vernu karikaturu ruskog raskalašnog trupaša! Kakve strašne doživljaje ima on balansirajući povazdan, svakog časa nad skoro neizbežnom smrću“.

U tome je bila za Ščavinskog potpuno neshvatljiva, privlačna, luda i u isti mah hladna odvažnost, bio možda najviši oblik patriotskog herojstva. Zato su oštra radoznalost i neko strahopoštovanje sve jače privlačili um novinara duši ovog čudnog kapetana.

Ali neki put je u mislima obuzdavao samog sebe:

„A šta ako sam nametnuo sebi smešno predubeđenje? Šta ako sam ja, iskusni znalac ljudskog srca, dao da me zavede najobičniji lumpač, Gogoljev kapetan *Kopejkin*?[102] Jer na Uralu i među orenburškim kozacima ima mnogo takvih mongolskih žutih lica.“ I onda se još pomnije zagledao u svaki gest i izraz kapetanova lica, budno o-

[102] Lice iz „Pripovesti o kapetanu Kopejkinu“ koja je u sastavu Gogoljevih „Mrtvih duša“. Heroj i invalid rata protiv Napoleona 1812. godine kapetan Kopejkin odlazi u prestonicu da traži pomoć; naišavši na bezdušnost i oholost postaje predvodnik „razbojničke družine“.

sluškujući zvuke njegova glasa.

Ribnikov nije propuštao nijednog vojnika koji bi ga pozdravio, te je i sam ovlaš stavljao ruku na štit od kape zadržavajući je namerno dugo i afektirano brižljivo. Kad bi prolazili pored crkve neizostavno bi skidao kapu i krstio se širokim odmerenim pokretom, i pri tome je gledao malo iskosa na suseda – da li taj vidi ili ne?

Jednom prilikom Ščavinski ne mogade da se uzdrži i reče:

– Nešto ste mnogo pobožni, kapetane.

Ribnikov raširi ruke, smešno uvuče glavu u podignuta ramena i reče promuklo:

– Šta mogu, dragi moj. Navikao sam u borbama. Ko nije bio u ratu – nije se namolio bogu. Znate? Odlična ruska uzrečica. Tamo, hteo-ne hteo, naučićeš se moliti bogu. Recimo, ideš na položaj – meci zuje, šrapneli, granate... one proklete šimoze[103]... ali šta ćeš – dužnost, zakletva – pa ideš! A u sebi ponavljaš: „Otče naš, iže jesi na nebesjeh, da svjatitsja imja tvoje, da priidet carstvije tvoje, da budet volja tvoja jako na nebesi...“

I on očita do kraja celu molitvu pažljivo izgovarajući svaki glas.

„Špijun!“ – zaključi Ščavinski.

Ali on nije hteo da ostane sa svojom sumnjom na pola puta. Nekoliko časova uzastopce nastavio je da ispituje i da muči kapetana. Za vreme ručka u zasebnoj sobi, naginjući se preko stola da uzme čašu s vinom i gledajući Ribnikovu u same zenice, on je govorio:

– Čujte, kapetane, sad nas niko ne sluša i... ne znam kakvu časnu reč da vam dam da niko na svetu neće saznati za naš razgovor. Potpuno i konačno sam uveren da ste Japanac.

Ribnikov se opet udari pesnicom u grudi.

– Ja sam kape...

– Ne, ne, ostavite te izgovore. Ma koliko da ste pametni, ne možete promeniti svoje lice. Oblik jagodica, prorez očiju, ta karakteristična lobanja, boja kože, retke i tvrde dlake na licu – sve, sve nesumnjivo svedoči da pripadate žutoj rasi. Ali ste van opasnosti. Neću vas izdati ma šta da mi ponude za to, ma čime da mi prete zbog

[103] Japanske bombe.

ćutanja. Već samo zato vam neću učiniti nikakvu štetu što mi je srce puno beskrajnog poštovanja prema vašoj čudesnoj smelosti, reći ću čak i više – puno je strahopoštovanja, ako hoćete, užasa. Ja… ja sam pisac, dakle, čovek s razvijenom maštom – ja ne mogu čak ni zamisliti kako je moguće odlučiti se i poći na desetine hiljada kilometara od otadžbine; u gradu punom ogorčenih neprijatelja, svakog trenutka stavljajući život na kocku – jer ako vas uhvate obesiće vas bez ikakvog suda, zar ne? – vi se krećete u mundiru ruskog oficira, upadate bez zazora u razna društva, vodite najrizičnije razgovore! Ta jedna mala greška, omaška u govoru upropastiće vas u tren oka. Eto, pre pola sata, umesto da kažete rukopis kazali ste – manuskript. To je sitnica, ali veoma karakteristična. Pešadijski kapetan nikad neće upotrebiti tu reč kad se tiče savremenog rukopisa, nego samo kad je u pitanju arhivski ili neki naročito značajan. On čak neće ni reći – rukopis, nego – delo. Ali to su sitnice. Glavno je to što ne mogu da shvatim ovo stalno naprezanje uma i volje, ovo đavolsko trošenje duševnih moći. Odvići se misliti japanski, sasvim zaboraviti svoje ime, poistovetiti se s drugom ličnošću. Ne, ne, to je apsolutno iznad svakog herojstva o kojem su nam pričali u školi. Dragi moj, nemojte se sa mnom igrati žmurke. Kunem se, nisam vaš neprijatelj.

On je govorio sasvim iskreno, sav oduševljen i ganut onim herojskim likom koji mu je stvarala mašta. Ali se kapetan nije uhvatio ni na laskanje. On je slušao Ščavinskog gledajući ovlaš zažmirenim očima u čašu koju je lagano pokretao po stolnjaku, i uglovi njegovih modrih usana nervozno se trzahu. U njegovom izrazu Ščavinski je prepoznavao uvek isto skriveno ruganje, onu istu upornu, duboku, neugasivu mržnju, možda naročitu, nikad neshvatljivu za Evropljanina, mržnju mudre, oplemenjene, kulturne uljudne zveri prema biću druge vrste.

– Ma ostavite, prijatelju, – odvrati Ribnikov nemarno. – Nek ide do vraga! I u puku su me nazivali Japancem. Koješta! Ja sam kapetan II klase Ribnikov. Znate, ima ruska izreka: njuška ko u đavola, a duša anđeoska. Nego ispričaću vam: u našem puku se jednom desio ovaj slučaj…

– A u kojem ste puku služili? – upita Ščavinski iznenada.

Ali kapetan kao da nije čuo. Poče da priča one stare, otrcane, nepristojne viceve koji se pričaju u bivaku, na manevrima i u kasarnama. Ščavinski se i nehotice oseti uvređen.

Jednom uveče, kad su se vozili fijakerom, Ščavinski obgrli kape-

tana oko struka, privuče ga k sebi i reče poluglasno:

– Kapetane… ne, ne kapetane nego sigurno pukovniče, drukčije vam ne bi poverili tako ozbiljnu misiju. Dakle, recimo, pukovniče: ja se divim vašoj odvažnosti, to jest, hoću da kažem, beskrajnoj hrabrosti japanskog naroda. Ponekad, kad čitam ili razmišljam o pojedinim slučajevima vaše đavolske neustrašivosti i prezira prema smrti, obuzme me drhtavica od ushićenja. Kakva je, na primer, besmrtna lepota i božanska smelost u postupcima zapovednika granatama pogođenog broda, koji, pozvan da se preda, ćutke zapali cigaretu i sa cigaretom u ustima pođe na dno. Kakva bezmerna snaga i kakav divan prezir prema neprijatelju! A pomorski kadeti koji su na branderima polazili u sigurnu smrt s takvom radošću kao da su išli na igranku? Pa sećate li se kako je neki poručnik bojnog broda – sam, sasvim sam – doveo torpedo na čamcu do kraja portarturskog lukobrana? Osvetlili su ga reflektorima, i od njega i torpeda ostala je samo velika krvava mrlja na betonskom zidu, ali sutradan su svi mlađi oficiri japanske flote zasuli admirala Togoa molbama da im dozvoli da ponove isti ludi podvig. To su heroji! Još je, međutim, veličanstvenija njegova naredba da se potčinjeni mu oficiri ne smeju tako olako igrati sa životom koji ne pripada njima nego otadžbini. Ah, to je đavolski lepo!

– Kojom se to ulicom vozimo? – prekide ga Ribnikov i zevnu. – Posle mandžurskih čuka ne umem više da se orijentišem na ulicama. Kod nas u Harbinu…

Ali Ščavinski, ne slušajući ga, nastavi u zanosu:

– Sećate li se onog slučaja kad je zarobljeni oficir razmrskao glavu o kamen? Ali ono što zaista zaprepašćuje, to su potpisi samuraja. Vi o tome naravno niste čuli, gospodine kapetane Ribnikove? – upita Ščavinski zajedljivim tonom. – Pa da, razume se, niste čuli… Dakle, general Nogi pozva dobrovoljce da u prvoj koloni noću jurišaju na portarturska utvrđenja. Skoro cela jedinica se prijavila za ovaj podvig, za ovu počasnu smrt. A pošto ih je bilo isuviše mnogo i pošto su žurili jedan ispred drugog da idu u smrt, pismeno su podnosili molbe i neki, po drevnom običaju, odsecahu kažiprst leve ruke i stavljahu ga na potpis kao krvavi pečat. To su činili samuraji!

– Samuraji – ponovi Ribnikov tiho.

U grlu mu se nešto kao prekide i zagrcnu. Ščavinski ga pogleda hitro iz profila. Iznenadan, dotle neviđen izraz nežne blagosti spusti

se oko usta i na uzdrhtalu kapetanovu bradu, a oči mu zasijaše onom toplom, lelujavom svetlošću koja zari kroz iznenadne neisplakane suze. Ali on se istog časa savlada, na trenutak zažmuri, potom okrenu Ščavinskom prostodušno, bezizrazno lice i najednom izbaci dugačku ružnu rusku psovku.

– Kapetane, šta vam je, kapetane? – uzviknu Ščavinski gotovo uplašen.

– Sve su to novinske laži – reče Ribnikov nemarno – naš ruski vojnik ni po čemu nije gori. Razume se, ipak ima razlike. Oni se bore za svoj život, za slavu, za nezavisnost, a zašto smo se mi upleli? To niko ne zna! Đavo bi ga znao zašto! Nije imala baba briga, pa kupila prase, kako kažu Rusi. Šta? Zar nije tako? Ha, ha, ha.

Na trkama je pažnja Ščavinskog bila nešto zauzeta igrom te nije mogao stalno posmatrati kapetana. Ali u pauzama između tura on ga je viđao s vremena na vreme čas na jednoj čas na drugoj tribini, te gore, te dole, u bifeu i pored blagajni. Tog dana reč „Cušima" svima je bila na jeziku – onima što su se kladili, džokejima, kockarima, čak i onim tajanstvenim dronjavim osobama koje su uvek prisutne na trkama. Ta se reč izgovarala i s podsmehom o konju koji je izneverio nade, i u ljutnji zbog izgubljenog novca, i s ravnodušnim smehom i s gorčinom. Na nekim mestima su govorili vatreno. I Ščavinski je izdalje posmatrao kako je kapetan s njegovim neposrednim, slobodnim i pijanim držanjem zapodevao prepirke, nekom stiskao ruku, nekog tapšao po ramenu. Svuda se mogla primetiti njegova malena šepava pojava.

Posle trka odvezli su se u restoran, a odatle u stan Ščavinskoga. Feljtonist se pomalo stideo svoje uloge dobrovoljnog špijuna, ali se osećao nemoćan da je se okani mada je već bio umoran i bolela ga glava od te skrivene, napregnute borbe s tuđom dušom. Kad se uveri da laskanje ne pomaže, pokuša da navede kapetana na iskrenost dražeći i izazivajući njegovo rodoljublje.

– Da, ipak mi je žao jadnih *makaka*! – govorio je sa ironičnim sažaljenjem. – Ma šta rekli, Japan je u ovom ratu istrošio svoj nacionalni genije. Po mome, on liči na mršavog, slabunjavog čoveka koji u zanosu i opijen, ili iz hvalisavosti uprti teret od dvadeset pudova pa se pretrgne i počinje polagano da umire. Rusija, znate, to je naročita zemlja – to je kolos. Za nju je poraz u Mandžuriji isto što su vantuze za gojaznog čoveka. Videćete kako će se ona oporaviti i rascvetati posle rata. A Japan će oslabiti i umreti. On se pretrgao. Neka pričaju

da je tamo kultura, evropska tehnika, da su svi pismeni. Ipak je naposletku Japanac, Azijat, pola čovek pola majmun. I po svom tipu on je blizak majmunu, isto kao i Bušman, Tuareg, Botokud. Treba obratiti pažnju na Kamperov ugao njegova lica.[104] Jednom rečju – *makake*. Nas nije pobedila vaša kultura ili politička mladost nego prosto nekakav ludi prasak, nastup epilepsije. Znate li šta je to *raptus*, nastup jarosti? Slaba žena kida lance i obara snažne muškarce kao iverje. Sutradan ona nije u stanju da podigne ruku. Tako i Japan. Verujte, posle ovog herojskog nastupa doći će nemoć, marazam. Ali pre toga će on, svakako, doživeti doba nacionalne grandomanije, oholog militarizma i ludog šovinizma.

– Ta-a-ko je! – vikao je na to kapetan Ribnikov u sumanutom oduševljenju. – Ovo je sasvim tačno. Dajte vašu ruku, *musje* književniče. Odmah se vidi pametan čovek.

On se promuklo kikotao, pljuckao, udarao Ščavinskog po kolenima, tresao mu ruku. I Ščavinski najednom oseti stid zbog sebe i zbog svojih tajnih metoda iskusnog poznavaoca ljudi.

„A možda se ja varam, i ovaj Ribnikov je najobičnija pešadijska pijandura? Fuj, do đavola! Ama nije, to je nemoguće. A ako je moguće, onda se ja ponašam kao prava budala!“

Kod kuće on pokaza kapetanu svoju biblioteku, zbirku starog porculana, retke gravire i dve rasne sibirske lajke. Njegova žena, mala operetska glumica, nije bila u gradu.

Ribnikov je sve to gledao s učtivom ali ravnodušnom radoznalošću, u kojoj je domaćin nazirao čak nešto slično dosadi ili čak hladnom preziru. Ribnikov uzgred otvori svesku nekog časopisa i glasno pročita nekoliko redaka.

„Tu je pogrešio!“ – pomisli Ščavinski kad je čuo njegovo čitanje, veoma pravilno, ali drveno, s pojačano tačnim izgovorom svakog glasa kojim se ističu đaci prvaci pri učenju stranog jezika.

Ali, verovatno, Ribnikov je i sam to primetio, jer uskoro zatvori knjigu i upita:

– Pa i vi ste pisac?

. . . .

[104] ...Kamperov ugao njegova lica. – Holandskom anatomu XVIII veka Petru Kamperu (1722–1789) pripada teorija određivanja karakterističnih osobina profila glave prema takozvanom „facijalnom uglu“.

– Da... donekle...

– A u kojim novinama radite?

Ščavinski reče.

To pitanje Ribnikov mu je ovog dana postavljao po šesti put.

– Ah, da, da, da. Zaboravih da sam vas već pitao. Znate šta, gospodine književniče?

– Molim.

– Učinićemo ovako: vi pišite, a ja ću diktirati... To jest, ne diktirati... O ne, ja se nikad ne bih usudio. – Ribnikov protrlja ruke i poče užurbano da se klanja. – Vi ćete, razume se, izlagati sami, a ja ću vam samo davati misli i izvesne... kako da kažem... uspomene iz rata. Ah, koliko interesantnog materijala imam!...

Ščavinski sede pobočke na sto i pogleda kapetana lukavo žmireći jednim okom.

– I, naravno, da navedem vaše ime?

– A zašto ne? Možete. Nemam ništa protiv. Tako i napišite: ove podatke je ljubazno saopštio kapetan II klase Ribnikov, koji se ovih dana vratio s fronta.

– Tako, divota. A čemu vam to?

– Šta?

– Pa da stavim vaše ime? Možda će vam to trebati kasnije za izveštaj? Eto, vidite, inspirisao sam ruske novine... Spretan sam momak, je li?

Ali je kapetan, po svom običaju, izbegao direktan odgovor.

– Možda nemate vremena? Zauzeti ste drugim poslom? Onda nek idu do đavola i ti memoari. Ionako je nemoguće napisati sve što je bilo. Kao što se kaže: „Proživeti život nije isto što preći preko polja“. Šta? Zar nije istina? Ha, ha, ha!

U taj čas dođe Ščavinskom u glavu interesantna misao. U kabinetu mu je bio poveći beli sto od neobojene jasenovine. Na čistoj, glatkoj dasci ovog stola svi poznanici Ščavinskog ostavljali su svoje autograme u vidu aforizama, stihova, slika, pa čak i muzičkih nota. On je kazao Ribnikovu:

– Pogledajte, ovo je moj album, gospodine kapetane. Hoćete li mi napisati nešto za uspomenu i naše prijatno (Ščavinski se ljubazno

pokloni) i, ako se smem nadati, ne kratkotrajno poznanstvo?

– Zašto ne bih, sa zadovoljstvom – pristade Ribnikov rado. – Nešto iz Puškina ili iz Gogolja?

– Ne... bolje nešto svoje.

– Svoje? Dobro.

On uze pero, zamoči ga, zamisli se i spremi se da piše. Ali Ščavinski ga najednom prekide:

– Bolje je da vi i ja postupimo ovako. Evo vam parče hartije, a ovde u kutiji su ekserčići. Molim vas, napišite nešto naročito zanimljivo, a potom pokrijte hartijom i na uglovima pričvrstite ekserčićima. Dajem vam časnu reč, časnu reč književnika, da u toku dva meseca neću dirati ovu hartiju niti gledati šta ste tamo napisali. Pristajete? Onda pišite. Izići ću da vam ne smetam.

Pet minuta kasnije Ribnikov mu viknu:

– Izvolite!

– Je li gotovo? – upita Ščavinski ulazeći.

Ribnikov zauze stav „mirno“, stavi šaku uz čelo, kao kad se vojnički pozdravlja, i graknu:

– Jeste, vaše blagorodstvo!

– Hvala! A sad hajdemo u „Buf“ ili kuda bilo, videćemo – reče Ščavinski. – Danas vas, kapetane, ceo dan ne puštam od sebe.

– S mojim najvećim zadovoljstvom – reče Ribnikov promuklim basom i lupi potpeticama. Zatim podiže ramena i slikovito prevuče šakom desni i levi brk.

Ali Ščavinski je nehotice obmanuo kapetana i nije održao datu reč. U poslednjem času pred polazak od kuće feljtonist se seti da je zaboravio u kabinetu kutiju za cigarete pa se vrati po nju i ostavi Ribnikova u predsoblju. Beli listić papira uredno pričvršćen ekserčićima dražio je njegovu radoznalost. Nije mogao da odoli iskušenju, kao lopov pogleda nazad, odiže papir i brzo pročita reči ispisane tankim, jasnim, neobično finim rukopisom:

„Mada si Ivanov sedmi, ipak si budala!...“

IV

Kasno u noć oni su izlazili iz letnjeg kafešantana u društvu poznatog operetskog komičara Ženina-Lirskog, mladog pomoćnika državnog tužioca Saške Štraljmana – poznatog celom Petrogradu nenadmašnog majstora u pričanju dnevnih viceva, i mecene – trgovačkog sina Karjukova.

Niti je bilo svetlo niti tamno. Bila je topla, bela, providna noć s nežnim prelivima boja, sa sedefastom vodom u tihim kanalima, u kojima se jasno ogledao suri kamen keja i nepomično zelenilo drveća, s bledim, kao umornim od nesanice nebom i sa dremljivim oblacima na nebu, dugim, tankim, rastresitim kao pramenje raščešljanog pamuka.

– Kuda ćemo sad? – upita Ščavinski zastavši pored izlaza iz bašte. – Maršale Ojama! Šta vi mislite?

Sva petorica se zadržaše na trotoaru. Skolio ih je trenutak uobičajene predjutarnje neodlučnosti kad se u ljudima koji lumpuju fizički umor bori s neodoljivom uzbuđenom željom za novim oštrim utiscima. Iz bašte su neprestano izlazili posetioci, smejali se, pevušili, zvonko strugali nogama po suvom belom pločniku. Žurnim korakom, smelo šušteći svilenim žiponima, istrčavale su pevačice u velikim šeširima, sa drhtavim dijamantima u ušima, u pratnji elegantnih muškaraca u svetlim odelima, sa cvetom u reverima. Ove dame, kojima su vratari s poštovanjem pomagali da se smeste, uletale su u kočije i u brekćuće automobile, neusiljeno nameštale haljine oko nogu i brzo odlazile pridržavajući rukom prednji kraj šešira. Horistkinje i javne ženske bolje vrste vozile su se običnim fijakerima, po jedna i po dve s muškarcem. Druge – obične ulične devojke – motale su se tu, kraj drvene ograde, zaustavljajući muškarce koji su išli pešice, a naročito pijane. Lica su im u svetlom belom sumraku majske noći izgledala kao grube maske, plavkasta od belila, plamtela od jarkog rumenila i bola oči crnilom, debljinom i neobičnom oblinom obrva; ali utoliko je žalosnije ispod ovih naivno upadljivih boja izbijalo žutilo naboranih slepoočnica, mršavost žilavih vratova i gojaznost otromboljenih brada. Dva žandara na konjima, grdno psujući, svaki čas su ih odgurkivali zapenušenim njuškama konja, od čega su devojke cičale, jurile na sve strane i hvatale prolaznike za rukave. Kraj

rešetke koja je ograđivala kanal skupilo se dvadesetak ljudi – tamo se odigravao uobičajeni jutarnji skandal. Mrtav pijan mlad oficirčić galamio je i pravio se kao da će izvaditi sablju, a žandar ga umirivao ubedljivim falsetom stavljajući ruku na srce. Neka nametljiva, mračna i pripita osoba u kačketu s pocepanim štitom govorila je sladunjavo i ponizno: „Vaše blagorodstvo, fućkajte na njih, ne vredi da obraćate pažnju. Bolje vi mene udarite po njušci, dozvolite da vam poljubim ruku, vaše blagorodstvo". A u poslednjim redovima suvonjav i ozbiljan gospodin, kojem su ispod na nos natučenog halpcilindera virili samo debeli crni brkovi, vikao je promuklim basom: „Šta mu gledaš u zube? Baci ga u vodu, i kraj!"

– Stvarno, majore Fukušima, – reče glumac. – Treba dostojno završiti dan našeg prijatnog poznanstva. Hajdemo kod ženskih. Saška, kuda ćemo?

– Kod Berte? – odgovori Štraljman pitanjem.

Ribnikov poče da se smejulji i s veselom užurbanošću protrlja ruke.

– Kod ženskih? Pa može. Kaže se: „U društvu i kaluđer se ženi". Kuda svi, tamo i mi. Šta, zar nije tako? Da se vozimo, reče papagaj kad ga je mačka povukla za rep. Šta? Ha, ha, ha!

S ovim mladim ljudima upozna ga Ščavinski, oni su svi zajedno večerali u kafešantanu, slušali rumunsku muziku, pili šampanjac i likere. Jedno vreme učini im se zabavnim da oslovljavaju Ribnikova imenima raznih japanskih vojskovođa, tim pre što kapetanova dobroćudnost, reklo bi se, nije imala granica. Ovu grubu i familijarnu igru poče Ščavinski. Istina, pokatkad je osećao da postupa prema Ribnikovu ružno, možda čak izdajnički. Ali umirivao je svoju savest time što nijednom ne izreče glasno svoje sumnje, a njegovim poznanicima one nisu dolazile na pamet.

U početku večeri on je posmatrao kapetana. Ribnikov je bio bučniji i brbljiviji od sviju: svakog časa se kucao, ustajao, sedao, prosipao vino na stolnjak, palio cigaretu s druge strane. Ali ipak Ščavinski zapazi da je on vrlo malo pio.

I ovog puta su se Ribnikov i feljtonist vozili u istom fijakeru. Ščavinski nije bio mnogo pijan – on se uopšte odlikovao velikom izdržljivošću u terevenkama, ali glava mu beše laka i bučna kao da je u njoj poigravala pena od šampanjca. Pogledao je kapetana sa strane. Pri bledunjavoj, dremljivoj svetlosti bele noći Ribnikovljevo lice je

dobilo tamnu zemljanu boju. Sve neravnine na njemu postadoše oštrije i crnje, bore na slepoočnicama, oko usta i nosa produbile su se. Pa i sam kapetan sedeo je pogrbljen, splasnuo, zavukavši ruke u rukave od šinjela i teško dišući otvorenim ustima. Sve to skupa davalo mu je izmučen, patnički izgled. Ščavinski čak osećaše nosom njegov dah, i pomisli da baš takav ustajao, kiseo dah biva kod kockara posle nekoliko noći igre i kod ljudi iznurenih od nesanice ili napregnutog umnog rada. Talas blage samilosti i sažaljenja navre Ščavinskom na srce. Odjednom mu se kapetan učini mali, premoren, dirljivo jadan. On obgrli Ribnikova, privuče ga sebi i reče toplo:

– Pa dobro, kapetane. Predajem se. Ne mogu s vama da izađem na kraj i molim za izvinjenje ako sam vam pričinio nekoliko neprijatnih trenutaka. Dajte mi ruku.

On otkopča sa svoga sakoa ružu koju mu je utrapila u bašti prodavačica cveća i stavi je u rupicu kapetanovog šinjela.

– To je, kapetane, u znak pomirenja. Nećemo više da kinjimo jedan drugog.

Fijaker se zaustavi kod kamene zgrade na sprat s pristojnim ulazom i prozorima pokrivenim kapcima. Ostali su bili stigli ranije i čekali ih. Unutra ih ne pustiše odmah. Isprva se na teškim vratima iznutra otvori četvrtasto prozorče, veliko kao šaka, i na njemu se ukaza za trenutak nečije hladno i pažljivo sivo oko. Posle toga se vrata otvoriše.

Ova ustanova bila je neka sredina između skupe javne kuće i luksuznog kluba – s raskošnim ulazom, s punjenim medvedom u holu, s tepisima, svilenim zavesama i lusterima, s lakejima u frakovima i rukavicama. Ovamo su muškarci dolazili posle zatvaranja restorana da dovrše noć. Tu su igrali karata, prodavali skupa vina i držali poveću ekipu lepih, svežih žena koje su često menjali.

Morali su da se popnu na sprat. Tamo gore bilo je široko odmorište sa cvećem u sanducima i s kanabetom, odvojeno od stepeništa ogradom. Ščavinski se peo pod ruku s Ribnikovom. Mada se u sebi zarekao da ga više ne dira, nije mogao da se uzdrži te reče:

– Da se popnemo na gubilište, kapetane!

– Ne bojim se – odgovori ovaj bezvoljno. – Ja ionako svakog dana idem u smrt.

Ribnikov mlitavo odmahnu rukom i usiljeno se osmehnu. Lice

mu od tog osmeha najednom postade umorno, nekako sivo i staračko.

Ščavinski ga pogleda ćutke, sa čuđenjem. Bilo ga je stid zbog svoje nametljivosti. Ali Ribnikov se odmah izvukao.

– Pa da – u smrt. Vojnik uvek treba da bude spreman na to. Šta ćeš? Smrt je mala nezgoda u našoj profesiji.

Ščavinski i mecena Karjukov bili su u ovoj kući svoji i stalni počasni gosti. Dočekivali su ih s osmesima i dubokim klanjanjem.

Odrediše im veliku toplu salu, crveno sa zlatnim, s debelim svetlozelenim tepihom na podu, sa svećnjacima po uglovima i na stolu. Donesoše šampanjca, voća i bombona. Došle su ženske – najpre tri, onda još dve – potom su celo vreme jedne odlazile, a druge dolazile, i sve su bile lepuškaste, jako napudrane, s obnaženim belim rukama, vratovima i grudima, odevene u blistave upadljive skupe haljine, neke u suknjama do kolena, jedna u gimnazijskoj uniformi, druga u uzanim čakširama i džokejskoj kapici. Dođe i ostarija gojazna dama u crnom, neka vrsta domaćice ili ekonomke – veoma pristojne spoljašnjosti, podnadula i kao limun žuta lica, koja se neprestano starački prijatno smejala, svaki čas kašljucala i celo vreme pušila. Sa Ščavinskim, glumcem i mecenom ophodila se s neusiljenom koketerijom dame koja može da im bude majka, udarala ih maramicom po rukama, a Štraljmana – očigledno svoga ljubimca – nazivala Saškom.

– Dakle, generale Kuroki, da pijemo za sjajne uspehe slavne mandžurske armije. Jer vi sedite i dosađujete se – reče Karjukov.

Ščavinski ga prekide zevajući:

– Dosta, gospodo. To već postaje dosadno. Vi iskorišćavate kapetanovu dobroćudnost.

– Ne, ja se ne ljutim – odvrati Ribnikov – pijmo, gospodo, u zdravlje naših lepih dama.

– Otpevaj nešto, Lirski! – zamoli Ščavinski.

Glumac voljno sede za klavir i poče cigansku romansu. U stvari on je nije pevao, nego – pre bi se reklo – pričao, ne ispuštajući iz usta cigaru, gledajući u tavanicu i teatralno se ljuljajući. Žene su ga pratile gromko i pogrešno, trudeći se da izgovore reči jedna pre druge. Potom je Saška Štraljman izvrsno imitirao fonograf, prikazivao pevače iz italijanske opere i podražavao životinje. Karjukov je igrao

„fandango“ i neprestano naručivao nove boce. On je prvi nestao iz sobe s riđom ćutljivom Poljkinjom, za njim su sledili Štraljman i glumac.

Ostali su samo Ščavinski, kome je u krilu sedela tamnoputa Mađarica belih zuba, i Ribnikov pored plave debele žene u plavoj atlasnoj bluzi sa četvrtastim izrezom do polovine grudi.

– Dakle, kapetane, da se oprostimo za časak – reče Ščavinski dižući se i protežući. – Kasno je. Ili, tačnije rečeno, rano. Dođite k meni u jedan sat da doručkujemo, kapetane. Vino, mamice, zapišite na račun Karjukova. Ako voli visoku umetnost, neka plati počast da večera s njenim služiteljima. Moji komplimenti.

Plavuša obgrli kapetana golom rukom oko vrata i reče prosto:

– Hajdemo i mi, srce. Stvarno, kasno je.

V

Imala je malu veselu sobicu s plavim tapetama, sa svetloplavim štitom na lampi o tavanici; na stočiću za toaletu okruglo ogledalo u ramu od plavog markizeta, na jednom zidu jeftine slike, na drugom ćilim i duž njega širok gvozdeni krevet. Žena se svuče i s osećanjem olakšanja i zadovoljstva pogladi se po bokovima gde se košulja pritisnuta miderom skupila u nabore. Potom uvrnu fitilj u lampi, sede na krevet i poče da mirno dreši vezice na cipelama.

Ribnikov je sedeo kraj stola raširiv laktove i spustivši na njih glavu. Ne skidajući očiju gledao je njene krupne ali lepe noge s punim listovima koje lepo stezahu crne ažur-čarape.

– Što se, oficiru, ne svlačite? – upita žena. – Recite, srce, zašto vas oni zovu japanskim generalom?

Ribnikov se zasmeja ne odvajajući pogled od njenih nogu.

– Pa onako, gluposti. Oni se šale. Znaš li stihove: smejati se nije grešno onom što se čini smešno...

– Hoćete li, dušice, da me još počastite šampanjcem? No, ako ste takva škrtica, naručiću bar pomorandže. Hoćete li celu noć ili na sat?

– Celu noć. Hodi k meni.

Ona leže pored njega, hitro baci preko sebe cigaretu na pod i poče da se bacaka ispod jorgana.

– Voliš do zida? – upita ga. – Dobro, lezi. Uh, kako su ti noge hladne! Znaš, ja obožavam oficire. Kako se ti zoveš?

– Ja? – on se nakašlja i odgovori nesigurnim glasom. – Ja sam kapetan Ribnikov, Vasilij Aleksandrovič Ribnikov.

– A, Vasja! Imam jednog poznatog studenta Vasju – da vidiš samo što je lep!

Skupljajući se pod jorganom, smejući se i žmureći ona zapeva:

Vasja, Vasja, Vasenka,
Pričaš samo basenke.

– A znaš, bogami, ti ličiš na Japančića. I to znaš na koga? Na mikada. Ima kod nas slika. Šteta što je dockan, inače bih ti ga pokazala. Eto, prosto kao dve kapi vode.

– Dobro. Milo mi je – reče Ribnikov i polako obgrli njeno glatko okruglo rame.

– A možda si stvarno Japanac? Oni kažu da si bio u ratu, je li to istina? Oh, zlato, nemoj da me golicaš, ja sam škakljiva. A je li strašno u ratu?

– Strašno... Ne, nije naročito. Ostavimo to – reče on umorno. – Kako se zoveš?

– Klotilda. Ne, reći ću ti u poverenju da se zovem Nastja. To su mi ovde dali ime Klotilda. Zato što mi ime nije lepo... Nastja, Nastasija, kao neka kuvarica.

– Nastja? – ponovi on zamišljeno i poljubi je polako u grudi. – Ne, to je lepo. Na-stja – ponovi lagano.

– Šta tu ima lepog? Evo, to su lepa imena: Malvina, Vanda, Ženja, ili još, recimo, Irma... Uh, zlato moje! – Ona se priljubi uz njega. – Vi ste mi simpatični... Tako crnomanjast. Ja volim crnomanjaste. Sigurno ste oženjeni?

– Ne, nisam oženjen.

– A, pričajte. Ovde se svi prave neženjenim. Sigurno imate šestoro dece?

Zato što su na prozoru bili kapci a lampa jedva gorela, u sobi je bio mrak. Njeno lice koje je ležalo sasvim do njegove glave čudno i nestvarno se izdvajalo na belom jastuku. Više nije ličilo na pređašnje, prosto i lepo, okruglo rusko lice sivih očiju – sad je postalo nekako mršavije i, čudno menjajući svaki čas svoj izraz, činilo se nežno, drago, tajanstveno, podsećajući Ribnikova na neko beskrajno blisko, voljeno, privlačno, divno.

– Kako si lepa! – šaptao je. – Volim te... volim te... – najednom on izgovori neku nerazumljivu reč potpuno tuđu ženinom uhu.

– Šta si kazao? – upita ona začuđeno.

– Ne, ništa... ništa. To je onako. Draga! Ženo! Ti si žena... Ja te volim...

Ljubio joj je ruke, vrat, kosu dršćući od nestrpljenja koje je zadržavao s divnom slašću. Savlada ga burna i nežna strast prema ovoj sitoj jalovoj ženki, prema njenom krupnom, mladom, odnegovanom lepom telu. Želja za ženom dosad potiskivana strogim asketskim životom, stalnom fizičkom premorenošću, napregnutim radom uma i volje odjednom buknu u njemu neizdržljivom opojnom vatrom.

– Tebi su i ruke hladne! – reče ona s nekim ustezanjem. U tom čoveku bilo je nečeg iznenadnog, nemirnog, za nju sasvim neshvatljivog. – Hladne ruke – vruće srce.

– Da, da, da... Srce – ponavljaše on kao sumanut, gubeći dah i drhteći. – Srce vruće... srce...

Ona je već odavno navikla na spoljašnji obred i sramne ljubavne pojedinosti i obavljala ih svakog dana po nekoliko puta – mehanički, ravnodušno, često s nemom odvratnošću. Stotine muškaraca, od drevnih staraca koji su stavljali za noć veštačke zube u čašu s vodom, do dečaka kojima glas mutira, civilna i vojna lica, ćelavi i zarasli od glave do pete u dlaku kao majmuni, uzbuđeni i nemoćni, morfinisti koji pred njom nisu krili svoj porok, lepotani, bogalji, razvratnici koji su neki put izazivali gađenje, mladići koji su plakali od tuge prvog pada – svi su je grlili s bestidnim rečima, s dugim poljupcima, disali joj u lice, stenjali od nastupa pseće strasti, koja će se – ona je već unapred znala – istog časa zameniti kod njih neprikrivenom, neodoljivom odvratnošću. Sva muška lica su već odavno izgubila u njenim očima individualne crte – kao da su se stopila u jedno mrsko

ali neizbežno, uvek nagnuto prema njoj, pohotljivo, jareće muško lice s bodljikavim ljigavim ustima, zamagljenim očima, mutnim kao liskun, iskrivljeno, unakaženo grimasom sladostrašća, kojeg se ona gadila jer ga nikad nije delila.

Uz to su svi bili grubi, s prohtevima i bez imalo običnog stida, većinom odvratno smešni, kako samo može biti ružan i smešan savremeni muškarac u donjem rublju. Ali ovaj mali sredovečni oficir ostavljao je neki naročit, nov, privlačan utisak. Svi su mu pokreti odavali tihu i ulagivačku obazrivost. Njegova milovanja, poljupci i dodiri bili su neobično nežni. A, međutim, on ju je neopaženo obavijao onom nervoznom atmosferom istinske, napregnute, zverinje strasti koja čak i na odstojanju, čak i mimo volje uzbuđuje žensku čulnost, čini ženu poslušnom i potčinjava željama mužjaka. Ali njena mala plitka pamet, koja nije izlazila van uskog okvira javne kuće, nije umela da pojmi tu čudnu, uzbudljivu omamu. Srećna i zaprepašćena, ona je mogla samo da šapuće, stideći se, obične otrcane reči:

– Vrlo ste interesantno muško! Jeste li moj cile-mile? Da?

Ona ustade, ugasi lampu i opet leže kraj njega. Kroz pukotine između kapaka i zidova tankim trakama se belelo jutro, ispunjavajući sobu plavom magličastom svetlošću. Negde iza zida brzo je kuckao budilnik. Neko je pevao – daleko i tužno.

– Kad ćeš ponovo doći? – upita žena.

– Šta? – upita Ribnikov kroz san, otvarajući oči. – Kad ću doći? Uskoro... Sutra...

– Ma, to samo pričaš... Reci istinu, kada? Biće mi dosadno bez tebe.

– Mm... Doći ćemo da se dosađujemo... Pisaćemo im... Oni će se zadržati u planinama... – mrmljao je bez smisla.

Težak san skovao mu je i oslabio telo. Ali kao što to uvek biva s ljudima koji odavno ne znaju za san, nije mogao da zaspi odmah. Tek što bi se na svest navukla tamna, slatka i meka koprena zaborava – strašan unutrašnji šok najednom bi protresao njegovo telo. On se sa stenjanjem trzao, u divljem strahu široko otvarao oči i istog časa padao u nemirno prelazno stanje između sna i budnosti, slično buncanju, ispunjeno strašnim, zamršenim slikama.

Ženi se nije spavalo. Sedela je samo u košulji na postelji golim rukama obuhvativ savijena kolena i gledala Ribnikova s bojažljivom

radoznalošću. U plavičastom polumraku lice mu je još više požutelo, zaoštrilo se i ličilo na mrtvačko. Usta su bila otvorena, ali ona mu nije čula dah. Celo mu je lice – naročito oko usta i očiju – odavalo takvu muku, tako duboku ljudsku patnju koju ona još nikad u životu nije videla. Ona mu polako pređe rukom preko oštre kose i čela. Koža mu beše hladna i sva pokrivena lepljivim znojem. Ribnikov se strese od tog dodira, uplašeno kriknu i naglo se diže sa jastuka.

– A!... Ko je? Ko? – reče odsečno, brišući lice rukavom od košulje.

– Šta ti je, kučence? – upita žena saosećajno. – Nije ti dobro? Hoćeš da ti dam vode?

Ali se Ribnikov već savlada i ponovo leže.

– Ne, hvala!... Sad je dobro... Sanjao sam... Lezi, spavaj, drago dete, molim te.

– Kad da te probudim, srce? – upita ga.

– Da probudiš... Ujutru... Rano će ogrejati sunce i doći će dragoni... Mi ćemo plivati... Znate? Plivaćemo preko reke.

Ućutao je i nekoliko trenutaka ležao mirno. Ali najednom mu ukočeno mrtvo lice unakazi grč teškog bola. Zastenja, okrete se na leđa i s usta mu brzo poleteše čudne, potpuno neshvatljive, tajanstvene reči tuđeg jezika.

Žena je slušala pritajivši dah, obuzeta onim sujevernim strahom koji uvek izaziva nečije buncanje u snu. Njegovo lice bilo je sasvim blizu i ona ne skidaše s njega očiju. Jedan časak on je ćutao, potom opet progovori – dugo i nerazumljivo. Opet poćuta kao da osluškuje nečije reči. I sad žena ču jedinu poznatu joj iz novina japansku reč izgovorenu glasno razgovetnim i energičnim glasom:

– *Banzaj!*[105]

Srce joj je tako snažno udaralo da se od njegovih otkucaja često i ravnomerno stresalo plišano ćebe. Seti se kako su te noći u crvenom salonu Ribnikova nazivali imenima Japanskih generala, i u njenoj tamnoj svesti poče da se budi nejasna, daleka sumnja.

Neko je tiho zagrebao noktima na vratima. Ona ustade i otvori vrata.

. . . .

[105] Ura! (Japanski).

– To si ti, Klotilda? – čuo se prigušen ženski šapat. – Ne spavaš? Dođi časkom do mene. Kod mene je Ljonjka, časti likerom od kajsije. Svrati, dušo!

To beše Sonja Karaimka, Klotildina suseda, vezana za nju onom histeričnom i sladunjavom zaljubljenošću koja uvek spaja u parove žene u ovim ustanovama.

– Dobro. Sad ću doći. Ah, imam da ti pričam nešto interesantno. Pričekaj dok se obučem.

– Koješta! Nije potrebno. Koga da se ženiraš, zar Ljonjke? Hodi ovako.

Ona poče da oblači suknju.

Ribnikov se probudi.

– Kuda ćeš? – upita kroz san.

– Sad ću, treba mi – odgovori ona, žurno zavezujući vrpcu iznad kukova. – Samo ti spavaj. Ovog časa se vraćam.

Ali on nije čuo njene poslednje reči, jer mu gust crni san odjednom poplavi svest.

VI

Ljonjka beše idol cele kuće počev od mamice pa do poslednje sobarice. U ovim ustanovama gde dokolica, dosada i bulevarska literatura rađaju pooštren romantični ukus najviše se obožavaju lopovi i agenti zahvaljujući njihovom herojskom pozivu, punom zanosnih avantura, opasnosti i rizika. Ljonjka je ovamo dolazio u najraznovrsnijim odelima, maltene sa šminkom, u nekim momentima je tajanstveno i značajno ćutao, a što je glavno – toga se svi dobro sećaju – više puta je dokazao da ga mesni žandari bezgranično poštuju i slepo izvršavaju njegova naređenja. Dogodio se slučaj kad je on sa dve-tri reči, izgovorene na nekom zagonetnom žargonu, za tren oka prekinuo tešku svađu među pijanim lopovima i naterao ih da napuste jav-

nu kuću. Osim toga, povremeno je imao poveće svote novaca. Zato nije ništa čudno što su Henrijetu, ili kako je on nazivaše, Genku, s kojom je on „vodio ljubav“, ovde gledali sa zavišću i poštovanjem.

Bio je to mlad čovek, mrka pegava lica, s crnim brkovima koji su štrčali nagore, do samih očiju; tvrde, niske i široke brade, s lepim tamnim drskim očima. Sad je sedeo na divanu bez kaputa, s raskopčanim prslukom i odvezanom mašnom. Bio je stasit, ali malog rasta; isturene grudi i snažni mišići koji su zatezali rukave na ramenima svedočili su o njegovoj snazi. Pored njega s nogama na divanu sedela je Genka, a prema njemu – Klotilda. Pijuckajući crvenim usnama liker, on je nemarno pričao izveštačenim teatralnim glasom:

– Privedoše ga u kvart. Ima isprave: Kornej Sapetov, građanin iz Kolpina, ili već kako se zove. Naravno i obavezno je pijan, beštija jedna. „Odvedite ga u buvaru da se istrezni.“ Kao što je uobičajeno. Ali baš u taj mah ja slučajno ulazim u kancelariju upravnika kvarta. Pogledam – *oho-ho*! Stari poznanik, Saška Mesar. Ima za sobom trostruko ubistvo i provalu u svetu crkvu. Odmah sam očima dao znak dežurnom nadzorniku i kao ni luk jeo ni luk mirisao izađoh u hodnik. Izlazi u hodnik nadzornik. „Šta je, Leontije Spiridonoviču?“ – „De, pošaljite vi ovu ptičicu časkom u kriminalistički odsek.“ Dovedoše ga. Hulji nijedan mišić na licu ne drhti. Pogledah ga tako u oči i kažem... – Ljonjka značajno kucnu savijenim prstima po stolu. – „Jesi li odavno, Saša, izvoleo stići iz Odese?“ On se, naravno, drži indiferentno, pravi se budala. Ni pet ni šest. Tipčina! „Ne mogu znati, kakav Saška Mesar, ja sam taj i taj!“ Onda mu prilazim i – *cap* za bradu! – *bac*! Brada ostaje u mojim rukama. Lažna!... „Priznaješ li, pasji sine?“ – „Ne mogu znati.“ Onda ga ja, hulju, u zvezdu – *tras*! – direktnim pogotkom. Potom – dva! Do krvi! „Priznaješ?“ – „Ne mogu znati.“ – „A ti, dakle, tako! Dosad sam te humano štedeo. A sad ti niko nije kriv. Zovite ovamo Arsentija Buvu.“ Imali smo jednog zatvorenika koji je Sašku krvnički mrzeo. Ja, brajko, u prste znam sve njihove račune, podvale i prevare. Doveli su Buvu. „Dakle, Buvo, tako i tako. Ko je ova individua?“ Buva se samo smeje: „A ko drugi ako ne Saška Mesar? Kako ste, Saša? Jeste li odavno kod nas? Kakve ste sreće bili u Odesi?“ E, tu se Mesar predao. „Vodite me“, veli, „Leontije Spiridonoviču, pobedili ste, od vas čovek ne može da se sakrije. Molim za jednu cigaretu.“ Cigaretu sam mu, razume se, dao. To im nikad ne odbijam iz altruizma. I odvedoše ga, grešnika. A Buvu je samo prostrelio očima. Tada pomislih: „Sad Buva neće dobro proći. Sigurno će ga Mesar ucmekati“.

– Ucmekati? – pita Genka šapatom, ulagivački, s užasom i pouzdanjem.

– Sigurno. Šlus! Taj ti je takav!

On samozadovoljno srknu liker iz čašice. Genka, koja ga gledaše ukočenim, uplašenim očima s takvom pažnjom da joj se usta otvoriše i postadoše vlažna, lupi se po butinama.

– Ah, bože moj! Kakve strahote! Pomisli samo, Klotildočka! I ti se nisi bojao, Ljonja?

– Ma šta ti je!... Zar ja da se bojim svake šuše.

Ushićena pažnja žena raspali ga te poče da laže kako su negde na Vasiljevskom ostrvu studenti spremali bombe i o tome kako mu je upravnik grada naredio da uhapsi te zločince. A tamo je bilo, kao što se kasnije ispostavilo, dvanaest hiljada komada. Kad bi sve to eksplodiralo, ne bi ostala ne samo ova kuća, nego valjda ni pola Petrograda...

Dalje je sledila dramatična priča o neobičnom junaštvu Ljonjke koji se prerušio kao student, prodro u „paklenu laboratoriju“, dao nekom znak s prozora i u tren oka razoružao zlikovce. Jednoga čak uhvati za rukav u trenutku kad se spremao da izazove eksploziju čitave gomile bombi.

Genka je ciktala, užasavala se, šljapkala se po nogama i svaki čas se obraćala Klotildi s uzvicima:

– Ah, bože moj! Kakav užas! Ali pomisli samo, Klotildočka, kakvi su nitkovi ti studenti. Baš ih nikad nisam zarezivala.

Najzad, sasvim ganuta, očarana svojim ljubavnikom, obisnu mu se o vrat i poče da ga cmače.

– Ljonječka, dušice moja! Strašno je i da te čovek sluša! Kako to da se ničega ne bojiš?

On samozadovoljno uvrnu nagore svoj levi brk i dobaci nemarno:

– A što da se bojim? Jednom se umire. Za to sam i plaćen.

Celo vreme je Klotildu mučila ljubomorna zavist prema prijateljici koja je imala tako sjajnog ljubavnika. Ona je donekle sumnjala da je u Ljonjkinim pričama mnogo laži, dok je u njenim rukama bilo sad nešto sasvim neobično, što još niko nije doživeo i što bi odmah zasenilo utisak od Ljonjkinih podviga. Nekoliko trenutaka se kolebala. Zadržavao ju je neki odjek nežnog sažaljenja prema Ribnikovu. Ali

histerična želja da briljira romantičnim događajem nadvlada, i ona reče tiho, muklim glasom:

– Znaš, Ljonja, htela sam nešto da ti kažem. Danas imam nekakvog čudnog gosta.

– Hm... Misliš da je lopov? – upita Ljonjka s visine.

Genki beše krivo.

– Šta-a? Po tvome je to lopov? Baš si pogodio! Neki pijani oficirčić.

– Ne, nemoj tako – prekide je Ljonjka zvanično i važno – ima i lopova koji se prerušuju u oficire. Dakle, šta si htela da kažeš, Klotilda?

Tada ona ispriča podrobno, sa sitnim ženskim zapažanjima o svemu što se odnosilo na Ribnikova: kako su ga nazivali generalom Kuroki, o njegovom japanskom licu, o čudnoj nežnosti i strastvenosti, o buncanju i najzad o tome kako je izustio reč „banzaj".

– Čuj, ti ne lažeš? – upita Ljonjka naglo, i u njegovim tamnim očima upališe se oštre varnice.

– Tako mi boga! Ne makla se s ovog mesta! Pa pogledaj kroz ključaonicu – otvoriću kapke. Kad ti kažem – pljunuti Japanac!

Ljonjka ustade, polako, bez žurbe, ozbiljna lica obuče kaput i brižljivo opipa levi unutrašnji džep.

– Hajdemo – reče odlučno. – S kim je došao?

Od sveg noćnog društva ostali samo Karjukov i Štraljman. Ali Karjukova nisu mogli da probude, a Štraljman je, podnadulih crvenih očiju, još pijan, mrmljao nerazgovetno:

– Kakav oficir? Ma neka ga đavo nosi. Pridružio nam se kod „Bufa", a otkud se stvorio – to niko ne zna.

Odmah poče da se oblači ljutito šmrčući. Ljonjka se izvini i izađe. Već je stigao da kroz ključaonicu razgleda Ribnikovljevo lice i, mada je nešto sumnjao, bio je dobar patriota, drzak i ne bez mašte. Odluči se da radi na svoj rizik. Posle jednog minuta već je bio na izlazu i zviždaljkom dozivao pomoć.

VII

Ribnikov se iznenada probudi kao da mu je neki unutrašnji glas kriknuo zapovednički: ustani! Sat i po sna potpuno ga je osvežio. Pre svega podozrivo pogleda na vrata: učini mu se da ga otuda neko prati budnim okom. Potom se obazre okolo. Kapak je bio upola otvoren i zato se u sobi mogla videti svaka sitnica. Žena je sedela prema krevetu kraj stola, ćutljiva i bleda, gledajući ga velikim svetlim očima.

– Šta se desilo? – upita Ribnikov uznemireno. – Kaži, šta se tu desilo?

Ona ne odgovori. Ali brada joj zadrhta i zubi počeše da cvokoću.

U očima oficira zaplamsa sumnjičav, hladan sjaj. Sav se savi napred s kreveta i uperi uvo prema vratima. Nečiji koraci, očigledno nenaviknuti na opreznost, približavali su se hodnikom i najedared stišali kraj vrata.

Mekim, bešumnim pokretom Ribnikov skoči s kreveta i dvaput okrete ključ. Istog časa neko zakuca na vrata. Žena s krikom zabaci glavu na sto i pokri lice rukama.

Kapetan se obuče za nekoliko minuta. Ponovo zakucaše na vrata. Sablju i kaput on je ostavio dole, kod njega beše samo šapka. Bio je bled, ali sasvim miran, čak mu ni ruke nisu drhtale kad se oblačio, i svi su mu pokreti bili sigurni, odmereni i spretni. Kad je zakopčavao poslednje dugme na uniformi priđe ženi i s takvom strašnom snagom steže joj ruku da joj lice začas pocrvene od navale krvi u glavu.

– Ti! – reče tiho, jarosnim šapatom, ne otvarajući usta. – Ako samo mrdneš ili vikneš, ubiću te!...

Ponovo zakucaše na vrata. Neki mukli glas izgovori:

– Molim, gospodine, izvolite otvoriti.

Sada kapetan nije više hramao. Hitro i nečujno pritrča prozoru, elastičnim mačjim pokretom skoči na dasku, otvori kapke i jednim potiskom širom otvori krila. Dole ispod njega se belasalo popločano dvorište sa slabom travom između ploča i štrčale grane kržljavog drveća. Nije se ni trenutak kolebao, ali baš onda kad se, sedeći pobočke na plehanom spoljnom ispustu, opirući se o njega levom rukom i spustiv jednu nogu, spremao celim telom za skok – žena s

vriskom pojuri prema njemu i uhvati ga za levu ruku. Otimajući se od nje, on načini nespretan pokret i najedared, sa slabim kao začuđenim krikom, nezgrapno i neodmereno sruši se dole na kamen.

Skoro istog časa dotrajala vrata padoše unutra, u sobu. Prvi ulete Ljonjka, zadihan, iskežen, užagrenih očiju. Za njim su ulazili s topotom, pridržavajući sablje levom rukom, ogromni žandari. Kad spazi otvoren prozor i ženu koja je, uhvativši se za ram, neprestano cičala, Ljonjka odmah shvati sve što se tu odigralo. Pošto je svakako bio smeo čovek, bez predomišljanja, bez ijedne reči, kao da je s tim unapred računao, zalete se i skoči kroz prozor.

Pade dva koraka od Ribnikova koji je nepomično ležao na boku. Mada je Ljonjki od pada bučalo u glavi, bez obzira na oštar bol koji je osećao u stomaku i u petama, on se ne zbuni i u tren oka teško, celim telom se navali na kapetana.

– A-a! Nećeš mi umaći – krkljao je ščepavši svoju žrtvu s jarosnom zlobom.

Kapetan se nije branio. Oči su mu plamtele nepomirljivom mržnjom, ali beše samrtnički bled i ružičasta pena izbijala mu je u mehurićima na uglovima usana.

– Nemojte me pritiskivati – reče kapetan šapatom – slomio sam nogu.

(1905.)[106]

. . . .

[106] Obavljena u časopisu „Mir božji“, Petrograd, 1906, br. I (izišao u februaru).

Prema podacima prve Kuprinove žene M. K. Kuprin-Jordanske, pripovetka je napisana u januaru 1906. godine. Zamisao da napiše pripovetku o japanskom špijunu koji se krije pod maskom ruskog oficira javila se Kuprinu u vezi s rusko-japanskim ratom, ali se ostvarila tek posle susreta s nekim kapetanom iz Omska čija je spoljašnjost podstakla Kuprinovu maštu.

Gorki je visoko cenio „Kapetana Ribnikova“. Kuprin lično smatrao je pripovetku jednim od svojih najboljih dela.

UVREDA

Istinit događaj

(preveo Petar Mitropan)

Bio je mesec juli, pet časova po podne i strahovita žega. Sav ogromni kameni grad odisao je vrelinom kao usijana peć. Beli zidovi kuća blistali su nepodnošljivo za oči. Asfaltirani pločnik omekšao i peče đonove. Senke od bagremova pružile se po kaldrmi – jadne, izmučene i činilo se da su i one vruće. Bledo od sunčanih zraka more ležalo je nepomično i teško kao mrtvo. Ulicama je vitlala bela prašina.

Tog časa u foajeu jednog privatnog pozorišta završavala je svoj redovan rad jedna manja komisija mesnih advokata, koja je uzela na sebe da besplatno ukaže pravnu pomoć građanima Jevrejima koji su stradali od poslednjeg pogroma. Bilo ih je devetnaestorica, sve advokatski pripravnici, mladi ljudi, napredni i savesni. Za sednicu nije bilo potrebno svečano odelo, zato su bili većim delom laki kostimi od piketa, flanela i listera. Sedeli su gde je koji stigao, po dvojica i trojica za mramornim stočićima, a predsednik je zauzeo mesto za praznom tezgom gde su se ranije, u toku zime, prodavale bombone.

Žega koja je bila kroz otvorene prozore zajedno sa zaslepljujućom svetlošću i uličnom bukom sasvim je zamorila mlade advokate. Sednica je tekla tromo i pomalo nervozno.

Predsednik skupa, visok mlad čovek s plavim brkovima i retkom kosom, žudno je sanjao o tome kako će se na novom tek kupljenom biciklu odvesti u letnjikovac, kako će se brzo svući i tako neohlađen, još znojav, baciti u čisto, mirisno, prohladno more. Kad je na to mislio celo mu se telo mlitavo protezalo i podrhtavalo. U isto vreme, nestrpljivo premećući pred sobom hartije, on je govorio umornim glasom:

– Dakle, gospodo, Rubinčikovljevu stvar vodi Josif Moricovič. Možda neko ima još što da predloži za dnevni red?

Najmlađi kolega – oniski, podebeli, crnomanjasti i vrlo temperamentni Karaim – reče u po glasa, ali tako da su ga svi čuli:

– Za ovaj dnevni red najbolji je kvas sa ledom...

Predsednik ga pogleda strogo, sa strane, ali se ni sam nije mogao uzdržati da se ne nasmeje. On je već uzdahnuo i čak stavio obe ruke na sto da se digne i da završi sednicu, kad se pozorišni čuvar koji je stajao na vratima najednom odmače od njih i reče:

– Vaše blagorodstvo... tu su došla nekakva sedmorica. Traže da uđu.

Predsednik nestrpljivo prelete očima po drugovima.

– Šta mislite, gospodo?

Čuli su se glasovi:

– Za iduću sednicu. *Basta*.

– Nek podnesu pismeno...

– Ali, znate, kad bi brzo. Rešavajte brže.

– Nek idu do vraga! O, bože, ovo je pravi pakao!

– Pustite ih – mrzovoljno mahnu glavom predsednik. – A onda, molim vas, donesite mi kisele vode! Samo hladne, budite dobri.

Čuvar otvori vrata i reče u hodnik:

– Izvolite. Dozvolili su.

Tada je u foaje ušlo, jedan za drugim, sedam najneočekivanijih, najneverovatnijih osoba. Prvo se pojavio čovek visok, samouveren, u elegantnom redengotu boje morskog peska, u finoj košulji – ružičastoj s belim prugama, s jarkocrvenom ružom u rupici na reveru. Glava mu je, kad se gleda spreda, bila nalik na uspravan bob, a sa strane na položen. Lice su mu krasili ufitiljeni, marsovski debeli brkovi i šiljata moderna bradica. Na nosu tamnoplavi cviker, na rukama drap rukavice, u levoj ruci crna palica išarana srmom, u desnoj – plava maramica.

Ostala šestorica ostavljala su čudan, zbrkan i šaren utisak. Kao da su svi u nekoj gužvi izmešali ne samo odela već i ruke, noge i glave. Tu je bio čovek s dostojanstvenim profilom rimskog senatora, ali obučen skoro u rite. Drugi je nosio kicoški prsluk od fraka iz čijeg je okruglog izreza virila prljava ukrajinska košulja. Ovde su bila asimetrična lica robijaškog tipa, ali koja su gledala s nepokolebljivim sa-

mopouzdanjem. I svi ovi ljudi, iako su bili na izgled mladi, očevidno su imali veliko životno iskustvo, slobodu u ponašanju, nešto obešenjačko i neko skriveno podozrivo lukavstvo.

Gospodin u odelu boje morskog peska slobodno i spretno nakloni glavu i reče upitno:

– Gospodin predsednik?

– Da, ja sam – odgovori ovaj. – Šta želite?

– Svi mi koje sad vidite pred sobom – poče gospodin mirnim tonom i okrenuvši se nazad pokaza rukom svoje drugove – svi smo predstavnici ujedinjene Rostovsko-harkovske i Odesko-nikolajevske organizacije lopova.

Pravnici se uskomešaše. Predsednik se usturi i izbeči oči.

– Koje organizacije? – upita otegnuto.

– Organizacije lopova – mirno ponovi džentlmen u odelu peščane boje. – A što se tiče mene, drugovi su mi učinili veliku čast i izabrali me za šefa delegacije.

– Vrlo mi je... milo – rekao je predsednik nesigurno.

– Hvala vam. Sva sedmorica smo obični lopovi, ali, razume se, raznih struka. I organizacija nam je stavila u zadatak da pred vaš uvaženi skup – džentlmen ponovo elegantno prikloni glavu – iznesemo svoju smernu molbu za pomoć.

– Ja upravo ne razumem kakve veze... – raširi ruke predsednik. – Ali svejedno, molim, nastavite.

– Stvar po kojoj imamo slobodu i čast da se obratimo vama, poštovana gospodo, veoma je jasna, prosta i kratka. Neće vam oduzeti više od šest-sedam minuta, na što smatram za dužnost da vas upozorim s obzirom da je vreme odmaklo i da *Reomir* pokazuje trideset sedam stepeni u hladu. – Govornik se malo nakašlja i pogleda na izvrstan zlatan časovnik. – Ako ste primetili, u poslednje vreme u mesnim novinama, u izveštajima o žalosnim i strašnim danima poslednjeg pogroma počeli su dosta često da pišu kako je među nasilnicima koje je nahuškala i platila policija, među ovim društvenim ološem od pijanica, skitnica, makroa i siledžija s periferije bilo i lopova. Na početka smo ćutali, ali najzad se smatramo prinuđeni da pred licem cele kulturne javnosti protestujemo protiv te nepravedne i teške optužbe. Meni je dobro poznato da smo mi – sa gledišta zakona – prestupnici i neprijatelji zajednice. Ali zamislite bar za časak,

gospodo, položaj tog neprijatelja zajednice kad ga okrivljuju đuture i za taj zločin koji on ne samo što nije učinio, već protiv kojeg se buni svom snagom duše. Nesumnjivo je, zaista nesumnjivo da će on bol od te nepravde osetiti mnogo dublje nego običan, zadovoljan, normalan malograđanin. Prema tome, mi izjavljujemo da je optužba koja se protiv nas podiže lišena ne samo faktičke već i logičke osnove. To sam hteo i dokazati u nekoliko reči ako mi poštovani skup učini čast da me sasluša.

– Govorite – reče predsednik.

– Molim, molim – čulo se među advokatima koji su se prenuli.

– Iskreno vam zahvaljujem u ime svih naših drugova. Verujte da se nećete nikad pokajati zbog svoje pažnje prema predstavnicima naše… no, recimo, sumnjive ali u isto vreme nesrećne i teške profesije. Dakle, počinjemo, kao što peva Điraldoni u prologu „Pajaca“.[107]

– Uzgred ću zamoliti gospodina predsednika za dopuštenje da malo ugasim žeđ. Čuvaru, donesi mi, bratac, limunadu i čašicu engleske gorke! Neću govoriti, poštovana gospodo, o moralnoj strani našeg zanata i o njegovom društvenom značaju. Vama je, bez sumnje, bolje nego meni poznat izvanredan i sjajan Prudonov paradoks: „Svojina je krađa“, jeste, paradoks, pa ipak ni do sada još neoboren nikakvim jadikovanjima plašljivih ćifta, ni ugojenih popova. Primer. Otac – energičan i pametan grabljivac – stekao je milion i ostavlja ga sinu, rahitičnom, besposlenom i neobrazovanom tikvanu, degenerisanom blesanu, bezvrednom gmizavcu, pravom parazitu. Milion rubalja to je potencijalno milion radnih dana, a prema tome – bez ikakvog razloga – pravo na rad, znoj, krv i život ogromnog broja ljudi. Po čemu? Otkuda? Zbog čega? To se ne zna. Pa, dakle, zašto se ne bismo složili, gospodo, s time da naša profesija služi u izvesnoj meri kao neka ispravka prekomernog nagomilavanja vrednosti u jednim rukama, da je ona protest protiv svih tegoba, odvratnosti, samovolje, nasilja, zapostavljanja čovekove ličnosti, protiv svih ovih nakaznosti buržoasko-kapitalističkog poretka u savremenom društvu? Socijalna revolucija će ipak kad-tad preokrenuti ovaj poredak. Svojina će otići u oblast žalosnih uspomena i tada ćemo – avaj! – sami po sebi nestati

[107] S italijanskim pevačem Eugenijem Điraldonijem (1871–1924) Kuprin se viđao u Odesi početkom 1900-ih godina kod urednika lista „Odeskije novosti“ P. T. Gerco -Vinogradskog.

s lica zemlje i mi – *les braves chevaliers d'industrie*.[108]

Govornik zastade, uze iz ruku čuvara koji mu je prišao služavnik i stavi ga pored sebe na stočić.

– Izvinite. Jedan trenutak. Naplati, bratac, i kad iziđeš odavde dobro zatvori vrata.

– Razumem, vaša svetlosti! – veselo graknu čuvar.

Govornik je otpio pola čaše i nastavio:

– Nego ostavimo filozofsku, ekonomsku i socijalnu stranu problema. Ne bih želeo da zamaram vašu pažnju, pa ipak moram reći da je naš posao blizu onog što se razume pod rečju umetnost zato što uključuje sve elemente što sačinjavaju umetnost: poziv, nadahnuće, maštu, invenciju, častoljublje i dugi, teški napor učenja. U njemu – avaj! – nema samo vrline, o kojoj je veliki Karamzin[109] sjajno pisao s toliko plamenog oduševljenja... Poštovana gospodo, daleko sam od pomisli da blefiram pred takvim uvaženim skupom ili da vam oduzimam dragoceno vreme bespredmetnim paradoksima. Ali ne mogu a da makar donekle ne potvrdim svoju misao. Za strano uho zvuči besmisleno, neshvatljivo i smešno kad čuje o lopovskom pozivu. Mogu vas, međutim, uveriti da takav poziv postoji. Ima ljudi koji se odlikuju naročito jakim vizuelnim pamćenjem, oštrinom i nepogrešivošću oka, hladnokrvnošću, okretnošću prsta i osobito finim čulom pipanja, baš kao da su rođeni da budu izvrsni kradljivci. Kesarošev zanat iziskuje neobičnu hitrinu i dinamičnost, strahovitu tačnost pokreta, a da ne govorim o snalažljivosti, posmatračkom daru i upornoj pažnji. Neki imaju istinsku sposobnost da obijaju kase; od ranog detinjstva ih privlače tajne raznih složenih mehanizama – bicikla, mašina za šivenje, igračaka koje se navijaju, časovnika. Najzad, gospodo pravnici, postoje ljudi s urođenom mržnjom prema svojini. Vi to zovete degeneracijom – nek vam bude po volji. Ali reći ću vam da pravog lopova, onog po pozivu, nećete namamiti u žabokrečinu svakidašnjeg poštenog životarenja nikakvim šećerlemama: ni službom sa lepom platom, ni lako dobijenim novcem, ni ženskom ljubavlju. Jer tu je neprestana draž rizika, primamljiv ponor opasnosti, obamiranje srca, snažno bilo života, ushićenje! Vi ste pod pokro-

[108] Varalice, protuve (fr.).

[109] Nikolaj Mihailovič Karamzin (1766–1826), osnivač sentimentalne škole u ruskoj književnosti.

viteljstvom zakona, naoružani bravama, revolverima, telefonima, policijom, vojskom, a mi – samo veštinom, lukavošću i smelošću. Mi smo lisice, a društvo je kokošinjac koji čuvaju psi. Da li vam je poznato da na selu najobdareniji ljudi umetničke prirode postaju konjokradice i lovokradice? Šta ćemo: život je do sada bio tako oskudan, tako plitak, tako nepodnošljivo dosadan za žarka srca! – No, sad prelazim na nadahnuće. Nema sumnje, gospodo, da ste imali prilike da čitate o krađama neshvatljivim po zamisli i ostvarenju. U novinama, u rubrici kriminalne hronike obično im stavljaju naslove: „grandiozna pljačka“, ili „genijalna prevara“, ili „vešt poduhvat varalica“. U takvim slučajevima buržoaski očevi porodica šire ruke i jadikuju: „Žalosna pojava! Kad bi se snalažljivost ovih otpadnika, njihovo odlično poznavanje ljudske psihologije, njihova odmerenost i smelost, njihove nesravnjive glumačke sposobnosti – kad bi se sve to okrenulo na dobru stranu! Koliko bi koristi doneli ti ljudi otadžbini!“ Ali odavno je poznato, poštovana gospodo, da su buržoaski očevi porodica stvoreni tvorcem nebesnim zato da govore otrcane fraze i banalnosti. I meni se katkad dogodi… – šta ćete, priznajem da smo mi, lopovi, sentimentalni ljudi – dogodi mi se da negde u Aleksandrovskom parku ili na morskoj obali uživam u divnom sunčevom zalasku. I već unapred znam da će neko pored mene reći samouvereno: „Pazi de, kad bi ovako isto naslikao umetnik, niko ne bi verovao!“ Tada se okrenem i, dabogme, vidim samozadovoljnog ugojenog oca porodice koji, rekavši tuđu glupost, uživa u svojoj sopstvenoj. A što se tiče drage otadžbine, buržoaski otac porodice gleda na nju kao na pečenu ćurku: drpni što slađi komad, jedi ga polako na skrovitom mestu i hvali boga. Ali upravo i nije u njemu stvar. Mržnja prema banalnom odvela me je u stranu i molim da mi oprostite suvišne reči. Stvar je u tome da genije i nadahnuće, makar i ne bili upotrebljeni u korist pravoslavne crkve, ipak ostaju retke i divne osobine. Sve ide napred, pa i u lopovskom zanatu ima nečeg stvaralačkog. – Naposletku, naš zanat nije ni tako lak, ni veseo kako se čini na prvi pogled. On traži dugo iskustvo, neprestano vežbanje, sporo i mučno treniranje. On sadrži stotine elastičnih, opreznih radnji, nepristupačnih najveštijem mađioničaru. Pošto ne želim da govorim naprazno, ja ću, poštovana gospodo, da izvedem sada pred vama nekoliko opita. Molim vas, budite potpuno sigurni u izvođače. Sada smo svi mi legalno u slobodi i mada nas, po običaju, prate i znaju svakog u glavu i naše fotografije krase albume svih kriminalističkih odseka – zasad nemamo potrebe da se krijemo ni od koga. Ako pak docnije upoznate nekog od nas u drugim okolnostima, onda, izvolite

– mi vas naročito molimo – da postupate uvek onako kako vam to nalažu profesionalne i građanske dužnosti. A mi smo, iz zahvalnosti za vašu pažnju, odlučili da smatramo vašu privatnu svojinu neprikosnovenom, da stavimo na nju lopovski tabu. Nego da pređemo na stvar.

Govornik se okrete i naredi:

– Sisoje Veliki, molim.

Napred je izašla ogromna pogurena ljudina s rukama do kolena, bez čela i vrata, nalik na pospanog vašarskog rvača. On se tupo smeškao i smeteno češkao levu obrvu.

– Ta tu nema šta da se radi – rekao je promuklo.

Ali mesto njega je, obraćajući se prisutnim, progovorio džentlmen u kostimu peščane boje:

– Poštovana gospodo, pred vama je jedan od zaslužnih članova naše organizacije. Specijalnost mu je da obija kovčege, metalne kase i druga skrovišta novca. Ponekad se prilikom svojih noćnih operacija koristi električnom strujom od žica za osvetljenje radi topljenja metala. Na žalost, ovde nema na čemu da demonstrira najbolje tačke svoje veštine. Ma koja vrata i s najsloženijom bravom otvara besprekorno. Pa baš ova vrata sigurno su zaključana?

Svi se okrenuše vratima na kojima je visila štampana tabla: „Stranim licima strogo zabranjen ulaz iza kulisa“.

– Da, ta su vrata očigledno zaključana – potvrdi predsednik.

– Sjajno. Sisoje Veliki, budite ljubazni.

– Pa to nije nikakav posao – rekao je džin leno i nemarno.

On priđe vratima, prvo ih oprezno prodrma rukom, zatim izvadi iz džepa neku malu blistavu alatku, nagnuvši se prema bravi učini njom nekoliko skoro neprimetnih pokreta i najednom, ispravivši se, širom otvori vrata brzo i tiho.

Predsednik ga je pratio sa časovnikom u ruci: sav posao nije trajao više od deset sekundi.

– Zahvaljujem, Sisoje Veliki, – reče uljudno džentlmen u odelu peščane boje. – Možete ići na mesto.

Ali predsednik upade s izvesnim nemirom:

– Izvinite. To je sve vrlo interesantno i poučno, ali… recite, spada

li u profesiju vašeg cenjenog kolege takođe i veština da zaključa vrata?

– *Ah, mille pardons*![110] – užurbano se pokloni džentlmen. – To sam izgubio iz vida. Sisoje Veliki, budite dobri…

Vrata su bila isto tako spretno i tiho zaključana. Cenjeni kolega gegajući se i smešeći vrati se svojim drugovima.

– Sad ću imati čast da vam prikažem veštinu jednog našeg druga koji operiše kao džeparoš u pozorištima i na železničkim stanicama – nastavi govornik. – Još je vrlo mlad ali po njegovoj finoj raboti možete donekle zaključiti dokle će doterati ako bude vredan. Jaša!

Crnomanjast mladić u plavoj svilenoj košulji i lakovanim čizmama, nalik na Ciganina, slobodno iziđe napred i stade pored govornika igrajući se resama od pojasa i veselo žmireći krupnim drskim crnim očima sa žućkastim beonjačama.

Džentlmen u odelu peščane boje reče ulagivački:

– Gospodo… moram da vas zamolim… ne bi li ko pristao… da se podvrgne malom opitu. Uveravam vas da će to biti samo ilustracija, tako reći, igra…

On je preletao očima preko prisutnih. Mali, debeljušni, crni kao gundelj Karaim iziđe iza svog stola.

– Stojim na raspolaganju – rekao je sa osmehom.

– Jaša! – klimnu glavom govornik.

Jaša se primače sasvim blizu advokatu. Sad mu je na levoj savijenoj ruci visio raskošan svilen šaren rupčić.

– Ako, na primer, u crkvi ili, recimo, u pozorišnom bifeu, ili pak u cirkusu… – poče on sladunjavo i brzo – vidim sad da ide frajer… da kažem, s oproštenjem, vi, gospodine… frajer – tu nema ničeg uvredljivog: prosto bogat gospodin, sasvim pristojan, a ne zna ništa. Na prvom mestu: kakvih ima stvari? Stvari su vrlo raznovrsne. Obično na prvom mestu časovnik s lančićem. A da kažem – gde? Jedni ga nose u gornjem džepu od prsluka – evo ovde, drugi u donjem – evo ovde. Novčanik je skoro uvek u džepu od pantalona. Osim ako je neko sasvim blesav, pa ga stavi u kaput. Zatim – tabakera. Naravno, najpre pogledam kakva je: je li zlatna ili srebrna s monogramom, jer

[110] Ah, oprostite hiljadu puta! (fr.)

ko će da prlja ruke zbog kožne, ako čovek poštuje sebe? Tabakera može biti u svakom džepu: ovde, ovde, ovde, evo ovde, ovde, tu, tamo... Zar ne? Pa prema tome i operišem.

Govoreći tako, mladi lopov se smešio, žagrio advokatu pravo u oči i hitrim spretnim pokretima desne ruke pokazivao na razna mesta njegova odela.

– Isto tako može da privuče pažnju i igla, eto tu, u mašni. Ali mi izbegavamo da to prisvajamo. Sad vam je svet takav da retko koji muškarac nosi prave dragulje. Dakle, ja prilazim. Naravno, obraćam se učtivo: „Gospodine, dopustite da pripalim“ – ili nešto tako, jednom rečju zapodenem razgovor. Šta je tu glavno? Glavno je da mu gledam pravo u zenice, evo ovako, a rade mi samo dva prsta: evo ovaj i ovaj.

Jaša podiže na visinu svog lica dva prsta desne ruke, kažiprst i srednji, i maknu njima.

– Jeste li videli? Sa ta dva prsta se ceo posao obavlja. I što je glavno, tu nema ničega naročitog: jedan, dva, tri – i *gotovo*! Svaki iole pametan čovek vrlo lako može da se nauči. I to je sve. Najobičnija stvar. Moje poštovanje.

Lopov se lako okrete i pođe na svoje mesto.

– Jaša! – ozbiljno i značajno reče džentlmen u odelu peščane boje. – Ja-ša! – ponovi strogo.

Jaša zastade. Bio je okrenut advokatu leđima, ali mora biti da je rečito umoljavao očima svog predstavnika, jer se ovaj mrštio i tresao glavom odrečno.

– Jaša! – izgovori on treći put pretećim glasom.

– Eh! – uzdahnu ozlojeđeno mladi džeparoš i preko volje okrenu se licem advokatu. – A gde vam je satić, gospodine? – rekao je tankim glasom.

– Ah! – seti se Karaim.

– Eto, vidite, sad – ah! – nastavi Jaša prekorno. – Celo vreme ste pazili na moju desnu ruku, a za to vreme ja sam levom digao vaš satić. Eto baš s ova dva prsta. Ispod šalčeta. Radi toga i nosim šalče. A pošto vam je lančić bez vrednosti, gajtan, valjda poklon za uspomenu od kakve mam'zele, a satić zlatan, to sam vam ostavio lančić za uspomenu. Izvolite, uzmite – dodade on pružajući časovnik s uzdahom.

– Ali to je vrlo vešto! – rekao je zbunjeni advokat. – Nisam ni opazio.

– To nam je posao – primeti Jaša ponosno.

On se ležerno vratio svojim drugovima.

Govornik je međutim ispio malo vode i nastavio:

– Sad će vam, poštovana gospodo, jedan od naših saradnika pokazati nekoliko običnih operacija s kartama koje se izvode na vašarima, na brodovima i železnicama. Posredstvom tri karte, na primer, dame, keca i šestice on će vrlo spretno... Uostalom, gospodo, možda ste umorni od ovih opita?

– Ne, to je sve neobično zanimljivo – ljubazno odvrati predsednik. – Hteo bih samo da upitam – ako vam se to ne učini neskromnim – šta je vaša specijalnost?

– Moja... hm... ne, zašto neskromno?... Ja radim po velikim prodavnicama dijamanata, a drugo moje zanimanje su banke – odgovori govornik sa skromnim osmejkom. – Ne, nemojte misliti da je moj zanat lakši od drugih. Dovoljno je kad vam kažem da govorim četiri evropska jezika: nemački, francuski, engleski i italijanski, a da ne računamo, razume se, poljski, ukrajinski i jevrejski. Pa hoćemo li, gospodine predsedniče, nastaviti demonstriranje?

Predsednik je pogledao na časovnik.

– Na žalost, imamo vrlo malo vremena – reče. – Ne bi li bilo bolje da pređemo na suštinu vaše stvari? Tim pre što nas opiti koje smo sad videli u dovoljnoj meri ubeđuju u veštinu vaših poštovanih članova. Je li tako, Isače Abramoviču?

– O da, sasvim! – potvrdi advokat Karaim s gotovnošću.

– Pa lepo – ljubazno se složi džentlmen u odelu peščane boje. – Grofiću, – obrati se on kovrdžavom plavom čoveku koji je ličio na markera o prazniku – sklonite svoju mašinicu, nije više potrebna. Meni je, gospodo, ostalo samo još nekoliko reči. Sad kad ste se uverili da je naša umetnost, iako ne uživa prosvećeno pokroviteljstvo velikodostojnika, ipak umetnost; kad ćete se možda složiti sa mnom da ova umetnost iziskuje mnoge lične osobine sem neprestanog rada, opasnosti i neprijatnih sukoba – nadam se da ćete poverovati i u to da čovek može osetiti strast prema našoj umetnosti i – ma kako to čudno bilo na prvi pogled – zavoleti i ceniti je. A sad zamislite da nekom poznatom, talentovanom pesniku, čije pesme i legende krase

naše najbolje časopise najednom ponude da napiše u stihovima po tri kopejke od reda i pod punim imenom reklamu za cigarete „Jasmin“? Ili da su nekog od vas, odličnih i čuvenih advokata, najednom oklevetali da lažno svedoči u brakorazvodnim parnicama ili piše za kočijaše po krčmama molbe upravniku grada? Razume se, vaša rodbina, prijatelji i poznanici u to neće verovati, ali već sama vest vas je otrovala i donela vam mučne časove. A sad zamislite da takva sramna kleveta za koju se ne zna odakle potiče ugrožava ne samo vaše dobro ime i mirno varenje, nego preti i vašoj slobodi, vašem zdravlju, čak i vašem životu? – Upravo u takvom položaju nalazimo se mi, lopovi oklevetani u novinama. Moram da se ogradim. Postoji kategorija hulja – *passez-moi de mot*[111] – koje mi zovemo maminim mazama i s kojima nas, na žalost, mešaju. To su ljudi bez stida i savesti, propale šuše, baš mamini tikvani, lenji i nevešti gotovani, trgovački pomoćnici koji su nespretno pokrali gazdu. Za njih nije ništa da žive na račun svoje ljubavnice-prostitutke, slično mužjaku skuše koji pliva za ženkom i hrani se njenim izmetom; oni su kadri da pokradu i ucvele dete u mračnom sokaku da mu uzmu tri kopejke; oni će ubiti čoveka na spavanju i mučiti staricu. Ti su ljudi rak-rana našeg zanata. Za njih ne postoji ni draž ni tradicija umetnosti. Oni idu za nama, pravim veštim lopovima, kao šakali za lavom. Recimo, meni je pošlo za rukom da obavim veći posao. I pored toga što pri prodaji stvari ili pri promeni banknota ostavljam u rukama menjača do dve trećine dele sume, a da ne govorim o uobičajenom danku nepodmitljivoj policiji – moram da odvojim izvestan deo svakom od tih parazita koji makar uzgred, slučajno, samo po čuvenju zna za moj posao. Mi ih tako i zovemo: *motijenti*, od reči „motja“, što znači – polovina, pokvareno *moitié*… filologija svoje vrste. Dajem mu samo zato što zna i može da dostavi. A najčešće biva tako da on, primivši svoj deo, ipak smesta trči u policiju i potkazuje me da bi zaradio još pet rubalja. Mi, pošteni lopovi… da, da, smejte se, gospodo, a ja ipak velim: mi, pošteni lopovi, preziremo te gadove. Mi imamo za njih još jedno ime, sramno kao robijaški žig, ali ja ne smem da ga ovde izgovorim iz poštovanja prema mestu i ljudima. O, da, oni će ponizno prihvatiti da učestvuju u pogromu; ali sama pomisao da nas mogu pomešati s njima za nas je sto puta uvredljivija nego sama optužba zbog pogroma. – Poštovana gospodo! Do sada dok sam govorio često sam video na vašim licima osmeh. Razumem vas: naše prisustvo

[111] Izvinite za izraz (fr.).

ovde, naš apel da nam pomognete, najzad iznenađenje od takve pojave kao što je stalna lopovska organizacija s delegatima-lopovima i s predstavnikom delegacije, profesionalnim lopovom – sve je to tako originalno da ne može a da ne izazove osmeh. Ali sad ću govoriti iz dubine duše. Oslobodimo se, gospodo, spoljašnje forme. Da govorimo kao ljudi s ljudima.

Skoro svi smo pismeni i volimo da čitamo, i to ne samo „Rokambolove podvige",[112] kao što pišu o nama oni što nas prikazuju. Zar mislite da nama srce nije krvarilo i nisu crveneli obrazi od stida, kao od šamara, za sve vreme ovog nesrećnog, sramnog, prokletog i podlog rata?[113] I zar mislite da nam duše ne gore od gneva kad našu otadžbinu tuku kamdžijama, gaze čizmama, kad je streljaju i pljuju divlji, ostrvljeni ljudi? Zar ne verujete da mi, lopovi, sa trepetom ushićenja dočekujemo svaki korak nastupajućeg oslobođenja?

Svaki od nas shvata – možda samo malo slabije od vas, gospodo advokati, – pravu suštinu pogroma. Svaki put posle veće podlosti ili sramnog neuspeha, izvrši li se pogubljenje mučenika u mračnom zakutku tvrđave ili se obmane narodno poverenje, neko nevidljiv, neulovljiv plaši se narodnog gneva i sručuje njegovu bujicu na glave nevinih Jevreja. Kakav đavolski um izmišlja ove pogrome, ove džinovske kupice, ova kanibalska uživanja za mračne, zverske duše?

Ali svi mi jasno vidimo da nastaju poslednji trzaji birokratije. Dozvolite da vam kažem u slici. U nekog naroda bio je glavni hram a u njemu, iza zavese koju su čuvali žreci – obitavalo je krvožedno božanstvo kome su prinosili ljudske žrtve. Ali jednom je smela ruka zderala zavesu, i tada su svi ugledali mesto boga ogromnog, runjavog, proždrljivog pauka, odvratnu hobotnicu. Počeli su da je biju, da pucaju na nju, već su je isekli na komade, ali ona, ipak, u besu poslednje agonije širi po celom drevnom hramu svoje mrske, žilave pipke. I žreci, koji su takođe osuđeni na smrt, guraju tom čudovištu u šape svakog koga uhvate svojim od straha drhtavim prstima.

Oprostite. To što sam rekao očigledno je iskidano i neverovatno. Ali ja sam malo uzbuđen. Oprostite. Nastavljam. Nama, profesionalnim lopovima, poznato je bolje nego ikom kako su se pripremali

[112] „Rokambolovi podvizi" – ciklus avanturističkih romana francuskog pisca Ponson di Teraja.

[113] Reč je o rusko-japanskom ratu 1904–1905. godine, veoma nepopularnom u narodu, ratu koji je carska Rusija izgubila.

ti pogromi. Mi lunjamo svugde: po krčmama, pijacama, čajdžinicama, konačištima, po trgovima u luci. Da, mi, upravo mi se možemo zakleti pred bogom, pred ljudima, pred potomcima da smo videli kako je grubo, bestidno, gotovo javno policija organizovala masovna nasilja. Sve njih poznajemo lično – i uniformisane i preobučene. Predlagali su i mnogim našim da učestvuju, ali niko od nas nije bio tako nizak da dâ ma i lažan, ma iz kukavičluka pristanak.

Vama je, naravno, poznato kako se odnose prema policiji svi slojevi ruskog društva. Nju ne poštuju čak ni oni koji se koriste njenim mračnim uslugama. Ali mi je preziremo i mrzimo trostruko, desetostruko. Ne zbog toga što su mnoge od nas mučili u istražnim odeljenjima, u tim istinskim mučilištima, što su tukli namrtvo, tukli volovskim žilama i pendrecima da bi iznudili priznanje ili izdaju drugova. Pa, razume se, i zbog toga. Ali mi, lopovi, svi koji smo ležali u zatvoru – bezumno i strasno volimo slobodu. I baš zbog toga upravo mi mrzimo tamničare svom mržnjom za koju je sposobno ljudsko srce. Reći ću o sebi. Mene su policijski agenti tri puta dovodili mučenjem skoro do smrti. Meni su odbijena pluća i jetra. Ujutro iskašljujem krv dok ne povratim dah. Ali kad bi mi obećali da, ako stegnem ruku glavnom policijskom generalu, mogu sprečiti i četvrto takvo bijenje – ja bih se odrekao!

– Nikada! Ne, ne! – počeše potmulo da gunđaju iza govornika njegovi drugovi.

– I sad novine pišu da smo iz tih ruku primili Judine pare natopljene svežom ljudskom krvlju. Ne, gospodo, to je kleveta koja nas pogađa u srce nepodnošljivim bolom. Ni novac, ni pretnje, ni obećanja neće nas učiniti najamnim bratoubicama ili njihovim pomagačima. Reći ću i više – nastavio je lopov. – Mnogi su od naših drugova za vreme ovog pogroma branili žrtve. Naš drug, nadimak mu je Sisoj Veliki – vi ste ga, gospodo, malopre videli – stanovao je u to vreme kod Jevrejina pozamentera na Moldavanki.[114] I on je s žaračem u rukama odbranio svog stanodavca od čitave horde ubica. Istina, Sisoj Veliki ima ogromnu fizičku snagu, i to je dobro poznato mnogim stanovnicima Moldavanke, ali ipak ćete priznati, gospodo, zar nije Sisoj Veliki u tim časovima gledao pravo smrti u oči? Još jedan naš drug – Martin Rudar – evo, baš ovaj, gospodo, – govornik je pokazao na bledog bradatog čoveka lepih crnih očiju koji je stajao pozadi – on

[114] Predgrađe u Odesi.

je spasao staru nepoznatu Jevrejku koju je gonila gomila tog ološa. Za to su mu razbili glavu gvožđem, prebili ruku na dva mesta i slomili rebro. On tek što je izišao iz bolnice. Eto kako su postupali najsrčaniji i snažni duhom. Drugi su drhtali od jeda i plakali od nemoći.

Niko od nas neće zaboraviti užase tih krvavih dana, tih noći osvetljenih plamenom požara, tih ženskih vapaja, tih nepokupljenih, rastrgnutih malih dečjih leševa. Ali zato niko od nas i ne misli da su policija i rulja izvor zla. Ti mali, glupi, gadni zverovi su samo nesvesna pesnica, a nju vodi podla, dobro proračunata pamet koju pobuđuje đavolja volja... Da, gospodo pravnici, – nastavio je govornik – mi smo lopovi i zaslužili smo vaše opravdano prezrenje. Ali kad vama, najboljim ljudima, zatrebaju na barikadama spretni, neustrašivi, poslušni momci, koji će umeti veselo, s pesmom i šalom dočekati smrt radi najbolje reči na svetu – sloboda – zar ćete nas zbog zastarele netrpeljivosti odgurnuti i oterati? Do đavola! Za vreme francuske revolucije prva žrtva bila je prostitutka. Skočila je na barikadu i elegantno zadigavši suknju viknula: „De, vojnici, ko će od vas da se usudi pucati na ženu?“ Da, sto mu gromova! – uzviknu govornik snažno i udari pesnicom po mramornoj ploči stola. – Ubili su je, ali, bogami, njen gest bio je sjajan, a njene reči besmrtno prekrasne. Ako nas vi u odsutnom času oterate, reći ćemo vam, o neokaljani heruvimi: „Kad bi ljudska misao bila sposobna da ranjava, ubija, lišava ljude časti i imanja, ko od vas, nevini golubovi, ne bi zaslužio šibe i robiju?“ Onda ćemo otići od vas i podići svoju veselu, smešnu, očajnu lopovsku barikadu i umreti tako složno pevajući da ćete nam vi, čistunci, pozavideti! Uostalom, opet sam se zaneo. Izvinite. Završavam. Sad vidite, gospodo, kakva su osećanja u nama izazvale novinske klevete. Verujte u našu iskrenost i učinite nešto da se skine s nas ta krvava i prljava mrlja koja nas tako nepravedno žigoše. Ja sam završio.

On je otišao od stola i pridružio se svojim saradnicima. Advokati su se o nečem poluglasno došaptavali, slično tome kako to čine sudije na raspravi. Zatim ustade predsednik i izjavi:

– Mi vam bezuslovno verujemo i upotrebićemo sva sredstva da se s imena vaše korporacije skine ova teška optužba. Ujedno su me moje kolege ovlastile da vam, gospodo, izrazimo naše duboko poštovanje za vaša iskrena građanska osećanja. Od svoje strane, ja molim predstavnika delegacije za dopuštenje da mu stisnem ruku.

I ova dva čoveka, oba visoka i ozbiljna, čvrsto, muški, stisnuše jedan drugom ruku.

***

Advokati su se razilazili iz pozorišta. Ali četvorica se zadržaše u hodniku, kraj garderobe: Isak Abramovič nikako nije mogao da nađe svoj novi lepi žuti panama-šešir. Mesto njega je na vešaljki bila vunena kapa, kicoški spljoštena sa strana.

– Jaša! – najednom se čuo spolja, s one strane vrata strogi glas skorašnjeg govornika. – Jaša, poslednji put ti kažem, đavo da te nosi!... Čuješ li? No?...

Teška vrata se širom otvoriše. Uđe džentlmen u odelu peščane boje. U rukama je imao šešir Isaka Abramoviča; na licu mu je lebdeo prijatan svetski osmejak.

– Gospodo! Preklinjem vas, oprostite. Mala, smešna zabuna. Jedan od naših drugova je sasvim slučajno zamenio šešir. Ah, to je vaš? Po hiljadu puta oprostite. Vrataru, što zevaš, bratac? A? Daj ovamo eto tu kapu. Još jednom oprostite, gospodo.

I ljubazno se poklonivši, još uvek s istim prijatnim osmejkom, on brzo iziđe na ulicu.

(1906.)[115]

[115] Objavljena u listu „Strana“, Petrograd, br. 163 i 169 od 17. i 24. septembra 1906. godine. Za osnovu pripovetke Kuprin je uzeo događaj iz novinske hronike. „Kuprin uvek uzima iz stvarnosti onaj živi materijal – pisao je V. V. Vorovski – koji privlači njegovu umetničku maštu i, obrađujući ga svojstveno svojoj autorskoj individualnosti, na taj način i nehotice pruža mu određenu boju i ocenu. Uzmite, na primer, njegovu pripovetku „Uvreda“ u kojoj profesionalni lopovi mole da ih ne mešaju s pogromašima. Za osnovu je uzet „istinit događaj“. Pisac ga iznosi rukovođen čisto umetničkim pobudama – ali u isto vreme pripovetka je prožeta borbenom atmosferom 1905. godine sa tada karakterističnim jačanjem osećanja ljudskog dostojanstva, poštovanja javnog mišljenja i moralnim ozdravljenjem čitave atmosfere, što je donela revolucija

KAD SAM BIO GLUMAC

(preveo Petar Mitropan)

Ovu žalosnu i smešnu povest – više žalosnu nego smešnu – pričao mi je jednom prilikom moj prijatelj, čovek koji je imao veoma šarolik život, padao, što se kaže, s konja na magarca, pa ipak nije izgubio pod udarcima sudbine ni duševnu dobrotu ni vedrinu duha. Samo ovaj slučaj je nekako čudno uticao na njega: uopšte je prestao da ide u pozorište i ne ide ni sada ma koliko ga nagovarali.

Trudiću se da prenesem priču svog prijatelja, mada se bojim da to neću moći učiniti u onoj jednostavnoj formi i s onom blagom i setnom ironijom kako sam je čuo.

I

Dakle... Možete li zamisliti zabačeno sresko mesto na jugu? U centru ogromna kaljuga gde Ukrajinci iz okoline, do pojasa u blatu, prodaju s kola krastavce i krompir. To je pijaca. S jedne joj je strane saborna crkva i, naravno, Saborna ulica, s druge – gradski park, s treće – trgovačke radnje na čijim je kamenim zidovima popucao žuti malter, a na krovovima i prozorima sede golubovi; najzad, s četvrte strane utiče glavna ulica s filijalom neke banke, poštom, javnim beležnikom i frizerom Teodorom iz Moskve. U okolini grada, u tamo nekim Zaseljima, Zamostjima, Zarečjima bio je raspoređen pešadijski puk, a u centru grada dragonski. U gradskom parku se uzdizala letnja bina. I to je sve.

Uostalom, treba još dodati da i sav grad s njegovom upravom i realnom gimnazijom, a takođe park, i pozorište, i kaldrma na glavnoj ulici – sve to postoji zahvaljujući širokoj ruci mesnog milionera i fabrikanta šećera Haritonenka.

II

Kako sam dospeo tamo, to je duga priča. Reći ću ukratko. Trebalo je da se sastanem u tom gradiću s jednim svojim prijateljem, istinskim prijateljem – bog da mu dušu prosti – koji je, međutim, imao ženu, a ova, po običaju svih žena naših istinskih prijatelja, nije me podnosila. I on i ja imali smo po nekoliko hiljada rubalja ušteđenih s teškom mukom: on je bio dugogodišnji nastavnik i u isto vreme inspektor osiguravajućeg društva, a ja sam celu godinu imao sreće na kartama. Jednom smo ja i on nabasali na unosan posao – prodaju jaganjaca s juga – te odlučili da reskiramo. Pošao sam prvi, a trebalo je da on stigne dva-tri dana kasnije. Pošto sam već odavno poznat kao zazjavalo, zajednički novac čuvao se kod njega, mada u posebnim kovertima, jer je moj prijatelj bio pedantan kao Nemac.

I sad počinje niz nesreća. Na železničkoj stanici u Harkovu, dok sam jeo hladnu jesetru s majonezom, izvukoše mi iz džepa buđelar. Dolazim u S. (to je gradić o kome govorim) s onom sitninom što mi ostade u novčaniku i s mršavim ali pristojnim engleskim koferom od žute kože. Uzimam sobu u hotelu – naravno u „Petrogradu“ – i šaljem depeše, jednu za drugom. Grobna tišina. Da, baš grobna, zato što upravo u taj čas kad je lopov vadio moj buđelar – zamislite kakve šale pravi sudbina! – u taj čas je moj prijatelj i kompanjon umro od srčane kapi vozeći se u fijakeru. Sve njegove stvari i pare bile su zapečaćene i iz nekih suludih razloga ta sudska petljavina je trajala mesec i po dana. Da li je znala ožalošćena udovica ili nije o mojim novcima, to mi nije poznato. Ipak, ona je primila sve moje depeše, ali uporno ćutala iz sitničarske, ljubomorne i glupe ženske osvete. Uostalom, ove depeše su mi kasnije dobro poslužile. Kad su pečati bili

skinuti, meni nepoznat čovek, advokat koji je vodio stvar oko uvođenja u nasledstvo, slučajno obrati na njih pažnju, prekori udovu i na svoju odgovornost posla mi na adresu pozorišta pet stotina rubalja. A moram reći da to i nisu bile depeše nego očajnički vapaji moje duše, od po dvadeset i trideset reči.

III

Dakle, stanujem već deset dana u hotelu „Petrograd“. Vapaji moje duše potpuno su iscrpli moj novčanik. Gazda – sumoran, pospan, kosmat Ukrajinac s licem ubice – već odavno ne veruje nijednoj mojoj reči. Pokazujem mu neka pisma, dokumente iz kojih bi mogao itd., ali on se s nipodaštavanjem okreće i šmrče. Naposletku donose mi ručak kao Ivanu Aleksandroviču Hlestakovu: „Gazda je rekao da je ovo poslednji put...“

Najzad osvanu dan kad mi u džepu ostade kao siroče samo pozeleneli novčić od dvadeset kopejki. Tog jutra gazda mi reče grubo da više neće ni da me drži ni da me hrani nego će otići i tužiti me gospodinu upravniku kvarta. Po njegovu tonu shvatio sam da je taj čovek spreman na sve.

Izišao sam iz hotela i ceo dan tumarao po gradu. Sećam se, navratio sam bio u neko transportno preduzeće i još nekud da potražim posla. Naravno da su me od prve odbili. S vremena pa vreme seo bih na jednu od zelenih klupa što su stajale duž trotoara na glavnoj ulici među visokim jablanovima. U glavi mi se vrtelo, hvatala me muka od gladi. Ali misao da izvršim samoubistvo nijednog trenutka nije mi dolazila u glavu. Koliko, koliko sam puta u svom nesređenom životu bivao blizu tih misli, ali pogledaš – prođe godina, neki put mesec, pa čak i deset minuta – i najednom se sve promeni, sve krene uspešno, veselo, lepo... I tog dana, lutajući po vrućini po toj dosadnoj varošici ponavljao sam u sebi: „Da, dragi moj Pavle Andrejeviču, našli ste se u lepom sosu“.

Bio sam gladan. Ali zbog nekog tajnog predosećanja čuvao sam mojih dvadeset kopejki. Već se smrkavalo kad ugledah na ogradi crveni plakat. Inače nisam imao šta da radim. Mahinalno priđoh i pročitah da se danas u gradskom parku daje tragedija Guckoa „Urijel Akosta“[116], u kojoj učestvuju ti i ti. Dva imena bila su štampana velikim masnim slovima: članica petrogradskog pozorišta gospođa Androsova i poznati harkovski glumac g. Lara-Larski; ostali su bili sitni: gospođe: Vologodska, Medvedeva i Strunina-Doljska; gospoda: Timofejev-Sumski, Akimenko, Samojlenko, Neljubov-Oljgin, Duhovski. Na kraju sasvim sitnim slovima štampano: Petrov, Sergejev, Sidorov, Grigorjev, Nikolajev i dr. Reditelj gospodin Samojlenko. Upravnik g. Valerjanov.

Iznenada mi sinu u glavi nadahnuta očajnička odluka. Hitro pretrčah preko puta frizeru Teodoru iz Moskve i za poslednjih dvadeset kopejki naručih da mi obrije brkove i šiljatu bradicu. Bože blagi! Kakvo me mračno, golo lice pogleda iz ogledala! Nisam mogao da verujem svojim očima. Umesto tridesetogodišnjeg muškarca ne suviše lepe ali ipak pristojne spoljašnjosti tamo, prema meni, u ogledalu sedeo je ogrnut berberskim čaršavom stari, prekaljen i oproban provincijski komičar s tragovima svakojakih poroka na licu i uz to očigledno pod gasom.

– Hoćete li u našem pozorištu da radite? – upita me berberski kalfa otresajući čaršav.

– Da! – odgovorih ponosno. – Da platim!

. . . .

[116] „Urijel Akosta“ – drama nemačkog pisca Karla Guckoa (1811–1878).

IV

Putem ka gradskom parku ja sam razmišljao:

„Svako zlo ima i svoje dobro. Oni će odmah proceniti da sam stara, iskusna ptica. U takvim malim sezonskim pozorištima koristan je svaki čovek. U prvo vreme ću biti skroman… recimo, pedesetak rubalja mesečno… pa i četrdeset. Vreme će pokazati… Potražim akontaciju… dvadesetak rubalja… ne, to je mnogo… desetak rubalja… Prvo i prvo poslaću uzbudljivu depešu… pet puta pet i još nula – dve rublje i pedeset i petnaest taksa – dve rublje šezdeset pet kopejki… S ostatkom proživeću nekako dok ne dođe Ilja… Ako budu hteli da me isprobaju… pa šta, odrecitovaću im nešto… eto, recimo, Pimenov monolog“.

I počeh u po glasa svečanim tonom, iz trbuha:

Još samo ovo poslednje predanje…

Prolaznik kraj mene se uplaši i skoči u stranu. Ja sam se smeo i nakašljao, ali uto već stigoh do gradskog parka. Tamo je svirala vojna muzika, stazama su šetale stružući nogama tanušne mesne gospođice u ružičastom i plavom, bez šešira, a oko njih s neusiljenim smehom obletali, staviv ruku za rever mundira, s naherenim belim kapama tamošnji pisari, telegrafisti i poreznici.

Kapija beše širom otvorena. Ja uđoh. Neko mi preporuči da kupim na blagajni kartu, ali ja upitah nemarno gde mogu da nađem upravnika gospodina Valerjanova. Odmah mi pokazaše dvojicu obrijane mlade gospode što su sedela na klupi nedaleko od ulaza. Priđoh i zaustavih se na dva koraka od njih.

Zauzeti razgovorom oni me nisu primećivali, ali ja sam imao vremena da ih razgledam: jedan, u lakoj panami i svetlom flanelskom odelu s plavim prugama imao je pretvorno blagorodan izgled i gord profil prvog ljubavnika i malo se poigravao štapom; drugi, u sivom odelu, bio je neobično dugačkih nogu i ruku; noge kao da su mu počinjale od sredine grudi a ruke, verovatno, visile niže kolena. Zbog toga je, sedeći, ličio na čudnu izlomljenu liniju koja se, uostalom, lako može prikazati pomoću metra na sklapanje. Glava mu beše veoma mala, lice pegavo, živahne crne oči.

Ja se skromno nakašljah. Obojica se okrenuše k meni.

– Mogu li videti gospodina Valerjanova? – upitah umilno.

– To sam ja – reče pegavi – šta želite?

– Znate, hteo sam... – nešto poče da me grebe u grlu – hteo sam da vam ponudim usluge kao... kao, recimo, drugi komičar, ili... ovaj... treći naivko... A i karakterne uloge...

Prvi ljubavnik ustade i ode zviždućući i mašući palicom.

– A gde ste ranije radili? – upita gospodin Valerjanov.

Stvarno, samo sam jednom bio na sceni kad sam igrao Makarku na delitantskoj priredbi, ali sam grčevito napregao maštu i odgovorio:

– Pravo da kažem, do sada ni u jednoj solidnoj trupi kao što je vaša nisam radio... Ali imao sam prilike da igram u malim pozorištima u jugozapadnim oblastima... Ona su se brzo stvarala, ali brzo i raspadala... na primer, Marinič... Sokolovski... i još neki drugi...

– Čujte, a da li vi pijete? – iznenadi me gospodin Valerjanov.

– Ne – odgovorih bez ustezanja. – Neki put samo o ručku ili u društvu, ali sasvim umereno.

Zažmirivši svojim crnim očima, gospodin Valerjanov pogleda u pesak, zamisli se i reče:

– Pa dobro... primiću vas. Za sada dvadeset pet rubalja mesečno, a kasnije ćemo videti. Da, možda ćete još danas biti potrebni. Idite na binu i potražite pomoćnika reditelja Duhovskog. On će vas predstaviti reditelju.

Otišao sam na binu i putem pomislio: zašto me nije pitao za moje pozorišno ime? Valjda je zaboravio? A možda je naslutio da i nemam nikakvog pozorišnog imena? Ali za svaki slučaj tu, putem, izmislih prezime – ne naročito bombasto, jednostavno i lepo – Osinin.

V

Iza kulisa sam pronašao Duhovskog – vrckastog mladića ispijena lopovska lika. On me je predstavio reditelju Samojlenku. Reditelj je tog dana igrao u komadu nekakvu herojsku ulogu i zato je bio u zlatnom teatralnom panciru, u visokim čizmama i sa šminkom mladog ljubavnika. Ipak sam kroz to obličje mogao razabrati da je Samojlenko debeo, da mu je lice sasvim okruglo i da su na tom licu dva malena oštra oka i usta sklopljena u večiti ovnujski osmeh. Primio me je nadmeno i ruku nije pružio. Već sam hteo da odem kad on reče:

– Čekajte… kako se ono zvaste?… Nisam vam dobro čuo ime…

– Vasiljev! – ponizno priskoči Duhovski.

Zbunio sam se, htedoh da ispravim grešku, ali već beše kasno.

– Znate šta, Vasiljeve… Nemojte danas odlaziti… Duhovski, recite krojaču da Vasiljevu dâ ogrtač.

Na taj način od Osinina postadoh Vasiljev i ostadoh to do kraja moje glumačke karijere zajedno s Petrovom, Ivanovom, Nikolajevom, Grigorjevom, Sidorovom i drugima. Neiskusan glumac, tek posle nedelju dana shvatio sam da je između ovih slavnih imena samo moje imalo realno pokriće. Prokleta sazvučnost upropasti me!

Dođe krojač – slabunjav, hrom čovek, navuče na me dugačak crn mrtvački pokrov od satena s rukavima i proši ga od gore do dole. Zatim dođe frizer. U njemu sam prepoznao onog Teodorovog kalfu koji me je malopre brijao, te smo se jedan drugom prijateljski nasmešili. Frizer mi stavi na glavu crnu periku sa zulufima. Duhovski utrča u garderobu i viknu: „Vasiljeve, što se ne šminkate?“ Gurnuo sam prst u nekakvu boju, ali moj sused s leva, neki strog gospodin misaona čela, preseče me:

– Zar ne vidite da zabadate prst u tuđu kutiju? Eno, tamo su zajedničke boje.

Ugledao sam veću kutiju s pregradicama punim izmešanih prljavih boja. Bio sam kao u nekoj omami. Lako je bilo Duhovskom da viče: „Šminkajte se!“ A kako se to radi? Ja sam ipak hrabro povukao duž nosa belu prugu i odmah počeo da ličim na klovna. Potom sam nacrtao žestoke obrve. Pod očima napravih modrice. Potom pomi-

slih: šta bi još trebalo uraditi? Zažmirio sam i udesio između obrva dve uspravne bore. Sad sam ličio na vođu divljih Indijanaca.

– Vasiljeve, spremite se! – viknu neko odozgo.

Popeh se gore i priđoh providnim platnenim vratima zadnjeg zida. Čekao me je Duhovski.

– Sad vi izlazite. Fuj, do đavola, na što to ličite! Čim kažu: „Ne, on će se vratiti“ – idite! Uđi ćete i reći... – On izgovori neko ime koje sam sad zaboravio: „Taj i taj traži sastanak...“ – i nazad. Jeste li razumeli?

– Jesam.

„...Ne, on će se vratiti!“ – čujem – i odgurnuvši Duhovskog izletim na binu. Kako li se zove taj čovek, vrag da ga nosi? Trenutak, dva ćutanja... Gledalište – kao tamna pokretljiva bezdan... Pravo preda mnom su meni nepoznata grubo namazana lica jarko osvetljena lampom. Svi me gledaju napregnuto. Duhovski nešto šapuće iza mene, ali ne mogu ništa razabrati. I onda iznenada izvaljujem sa svečanim prekorom u glasu:

– Da! On se vratio!

Pored mene juri kao uragan u svom zlatnom panciru Samojlenko. Hvala bogu! Ja nestajem iza kulisa.

Na toj predstavi mene su iskoristili još dva puta. U sceni gde Akosta napada jevrejsku rutinu i zatim pada, morao sam da ga prihvatim na ruke i odvučem iza kulisa. U tom poslu pomogao mi je požarnik obučen u isti takav crn pokrov kao i ja. (Ko zna, možda ga je publika smatrala za Sidorova?) Urijel Akosta bio je onaj isti glumac što je malopre sedeo na klupi s Valerjanovom; to je bio baš poznati harkovski umetnik Lara-Larski. Prihvatismo ga dosta nespretno – bio je žilav i težak – ali, srećom, nismo ga ispustili. Samo nam je prošaptao: „Đavo da vas nosi, tikvani!“ Isto smo ga tako srećno provukli kroz uska vrata, mada se dugo zbog toga ceo zadnji zid drevnog hrama ljuljao i talasao.

Treći put prisustvovao sam bez reči kad se sudilo Akosti. Tu se dogodila mala nezgoda o kojoj ne bi trebalo ni govoriti. Kad je ušao Ben Akiba i svi ustadoše, ja sam zbog rasejanosti ostao da sedim. Ali neko me bolno uštinu iznad lakta i prošišta:

– Poludeli ste. Ovo je Ben Akiba! Ustanite!

Ja hitro ustadoh. Ali, bogami, nisam znao da je to Ben Akiba. Mislio sam da je to neki običan starčić.

Kad se završi komad, Samojlenko mi reče:

– Vasiljeve, sutra u jedanaest na probu.

Vratih se u hotel, ali kad ču moj glas, gazda zalupi vrata. Noć sam proveo na zelenoj klupi među jablanovima. Bilo mi je toplo, spavao sam i sanjao o slavi. Ali svež jutarnji povetarac i glad probudiše me dosta rano.

VI

Tačno u deset i po došao sam u pozorište. Tamo još nikog nije bilo. Samo ponegde su tumarali pospani kelneri iz letnjeg restorana u belim keceljama. U zelenom rešetkastom paviljonu obavijenom divljom lozom spremali su za nekog doručak ili jutarnju kafu.

Kasnije sam saznao da su ovde svakog jutra doručkovali na svežem vazduhu upravnik teatra gospodin Valerjanov i stara bivša glumica Bulatova-Crnogorska, dama od oko šezdeset pet godina, koja je izdržavala i pozorište, i samog direktora.

Bio je prostrt čist blistav čaršav, na njemu dva pribora, a na tanjiru dve gomilice nasečena hleba – belog i polubelog...

Tu dolazi tugaljivi trenutak. Prvi i poslednji put postao sam lopov. Hitro se obazrevši oko sebe šmugnuh u paviljon i raširenim prstima zahvatih nekoliko kriški hleba. Bio je tako mekan! Tako divan! Ali kad izleteh napolje, sukobih se s kelnerom. Ne znam odakle se stvori, valjda ga ne primetih iza paviljona. Nosio je pribor sa senfom, uljem i sirćetom. On strogo pogleda u mene, na hleb u mojoj ruci i reče tiho:

– Šta je to?

Nekakva bolna, prezriva gordost buknu u meni. Gledajući mu pravo u oči odgovorih tiho:

– To je... što od prekjuče, od četiri časa... ništa nisam uzeo u usta...

Najednom on se okrenu i bez reči nekud žurno otrča. Sakrih hleb u džep i počeh čekati. Najednom mi bi i jezivo i veselo! „Odlično!“ – pomislih. „Sad će doći gazda, skupiće se kelneri, pozvaće policiju... dići će se buka, psovke, gužva... O, s kakvim ću zadovoljstvom polupati ove tanjire i zdele o njihove glave. Izgrišću ih do krvi!“

Ali vidim kako moj kelner trči prema meni... i... sam. Malo se zadihao. Prilazi mi pobočke, ne gleda me. I ja mu okrećem leđa... Kad najednom on vadi ispod kecelje i gura mi u ruku poveći komad jučerašnje hladne govedine, brižljivo posoljen, i šapće mi preklinjući:

– Molim vas... izvolite... jedite.

Grubo uzeh od njega meso, pođoh iza kulisa, izabrah skrovito mestance i tamo, sedeći između raznih butaforskih starudija, halapljivo sam kidao zubima meso i slatko plakao.

Potom sam često, skoro svakog dana, viđao tog čoveka. Zvao se Sergej. Kad nije bilo gostiju gledao me je izdalje dobrim, odanim, molećivim očima. Ali nisam hteo da kvarim ni sebi ni njemu prvi lep i topao utisak, mada sam, priznajem, neki put bio gladan kao kurjak usred zime.

On je bio omalen, debeljušan, ćelav, s crnim brkovima kao u bubašvabe i s dobrim očima u obliku uzanih zrakastih polukrugova. Uvek bi se žurio hramajući na jednu nogu. Kad sam najzad primio svoj novac i moja pozorišna robija ostala iza mene, kao san, i sav taj šljam lokao moj šampanjac i laskao mi, koliko sam tugovao za tobom, moj dragi, smešni, dirljivi Sergeje! Ne bih se usudio, naravno, da mu ponudim pare – zar je mogućno takvu nežnost i ljudsku ljubav proceniti novcem? Hteo sam prosto da mu ostavim nešto za uspomenu... Neku sitnicu... Ili da poklonim nešto njegovoj ženi ili dečurliji – imao ih je čitavo tuce i ponekad izjutra ona su mu dolazila... užurbana i bučna kao vrapčići.

Ali nedelju dana pre mog čudesnog preobražaja Sergeja su otpustili, i ja čak znam zašto. Konjičkom kapetanu fon Bratkeu doneli su biftek koji nije bio pečen po njegovu ukusu. On se razvika:

– Šta mi donosiš, životinjo? Zar ne znaš da ja volim krvav?...

Sergej se usudi i odgovori da krivica nije do njega nego do kuvara i da on ide odmah da zameni jelo. Čak je plašljivo dodao:

– Izvinite, gospodine.

Ovo izvinjenje sasvim razbesne oficira. On udari Sergeja po licu vrućim biftekom i razdera se sav pomodreo:

– Šta? Ja sam za tebe gospodin? Za te-be gospodin? Nisam ja za tebe gospodin nego konjički kapetan njegovog veličanstva cara! Gazda! Zovite gazdu! Ivane Lukjanoviču, još danas oterajte ovog idiota! Da ni traga od njega ne bude! U protivnom neću prekoračiti prag vaše krčme!

Kapetan fon Bratke je naveliko bančio, zato je Sergej bio istoga dana otpušten. Vlasnik restorana je celo veče umirivao oficira. Pa i ja sam, kad sam za vreme pauza izlazio u park da se osvežim, još dugo čuo kako je gromovito i s negodovanjem odjekivao glas iz paviljona:

– Zamislite, kakva hulja! „Gospodine!“ Da nije bilo dama, pokazao bih mu ja gospodina.

VII

Međutim, pomalo se skupiše glumci i u dvanaest i po poče proba. Spremali su komad „Novi svet“, neku neukusnu cirkusku preradu Sjenkjevičevog romana „Quo vadis“. Duhovski mi dade listić s litografisanim mojim replikama. To je bila uloga centuriona iz odreda Marka Veličanstvenog.[117] Tamo je bilo bombastih, blistavih reči, kao što su: „Tvoje naredbe, o Marko Veličanstveni, tačno su izvršene!“ ili: „Ona će te čekati u podnožju Pompejeva kipa, o Marko Veličanstveni“. Uloga mi se svidela i ja sam već spremao u sebi glas starog vojničine, ozbiljnog i odanog…

Ali ukoliko se odvijala proba, sa mnom se poče događati nešto čudno: iznenada za samog sebe stadoh da se sitnim i množim. Na primer: matrona Veronika završava svoje reči. Samojlenko, koji pra-

. . . .

[117] Marko Vinicije, rimski vojskovođa, lice iz romana poljskog pisca Henrika Sjenkjeviča (1846–1916) „Quo vadis“ (1896) o borbi neznabožačkog Rima protiv prvih hrišćana.

ti komad po knjizi, udara dlan o dlan i viče:

– Ulazi rob!

Niko ne ulazi.

– Gospodo, ma ko je rob? Duhovski, pogledajte, ko je rob?

Duhovski žurno prelistava neke hartije. Roba nigde nema.

– Brišite, vrlo važno! – tromo savetuje Bojev, baš onaj rezoner s misaonim čelom u čiju šminku sam prethodnog dana zavukao prst.

Ali Marko Veličanstveni (Lara-Larski) najednom se smatra uvređenim:

– Ne, molim vas... Tu mi je veoma efektna pojava... Ovu epizodu neću da igram bez roba.

Samojlenko preleće očima po bini i zaustavlja se na meni.

– Pa, eto... čekajte... čekajte... Vasiljeve, jeste li zauzeti u ovom činu?

Ja gledam u svesku.

– Da, pri samom kraju...

– Onda imate još jednu ulogu, Veronikina roba. Čitajte iz knjige. – On pljeska dlanovima. – Gospodo, molim vas, mir! Rob ulazi... „Plemenita gospođo...“ Glasnije, glasnije, ne čujete se ni u prvom redu...

Nekoliko minuta kasnije ne mogu da nađu roba za božanstvenu Merciju (kod Sjenkjeviča ona je Ligija) – i tu ulogu popunjavam ja. Potom nedostaje neki domaćin kuće. Opet ja. Na taj način pri kraju probe, ne računajući centuriona, imao sam još pet naknadnih uloga.

Iz početka kod mene nije išlo. Izlazim na scenu i izgovaram svoje prve reči:

– O, Marko Veličanstveni...

Uto se Samojlenko raskorači, povije napred i stavlja dlanove na uši.

– Šta? Šta vi mrmljate? Ništa ne razumem.

– O, Marko Veličanstveni...

– Izvinite, ništa ne čujem... Glasnije! – On prilazi sasvim do mene. – Eto kako treba ovo izgovoriti... – i grlenim jarećim glasom viče da se čuje u celom parku: „O, Marko Veličanstveni, tvoja zapovest...“

Eto kako treba… Upamtite, mladiću, besmrtnu izreku jednog velikog ruskog glumca: „Na sceni ne govore nego izgovaraju, ne hodaju nego se kreću“. – On se zadovoljno obazre okolo. – Ponovite.

Ponovio sam, ali još gore. Onda redom počeše da me uče i učili su me do kraja probe apsolutno svi: i gordi Lara-Larski s izrazom nadmoćnosti i gađenja, i stari podnaduli blagorodni otac Gončarov, kome su otromboljeni obrazi sa crvenim žilicama visili niže brade, i rezoner Bojev, i naivko Akimenko s veštački napravljenim izrazom budaline Ivana…[118] Ličio sam na premorenog, zadihanog konja oko koga se skupila ulična gomila savetodavaca, a i na jadnog novajliju koji je pravo iz nežne porodice upao u krug iskusnih, prevejanih i nemilosrdnih đaka.

Na istoj sam probi stekao sitničavog ali nemilosrdnog neprijatelja, koji mi je kasnije zagorčavao svaki dan opstanka. Eto, kako se to dogodilo.

Izgovarao sam jednu od svojih neprekidnih replika: „O, Marko Veličanstveni“, kad mi žurno pritrča Samojlenko.

– Stanite, golube, stanite, stanite, stanite. Nije tako, nije tako. Kome se vi to obraćate? Samom Marku Veličanstvenom? No, dakle, vi nemate pojma kako su u starom Rimu potčinjeni govorili s glavnim starešinom. Pazite: ovaj, ovaj gest.

On pomače desnu nogu za pola koraka napred, savi trup pod pravim uglom, a desnu ruku spusti dole skupivši je kao kašiku.

– Jeste li videli taj gest? Razumete? Ponovite.

Ponovio sam, ali gest mi ispade tako glup i ružan da se usudih da obazrivo primetim:

– Izvinite… ali meni se čini da vojnički stav… on uopšte izbegava poguren položaj… i osim toga… evo tu stoji primedba… izlazi u oklopu… a u oklopu, kao što znate sami…

– Ćutite! – viknu Samojlenko besno i pomodre. – Ako vam reditelj naredi da stojite na jednoj nozi isplazivši jezik, morate i to bez pogovora izvršiti. Izvolite ponoviti.

Ponovio sam. Ispalo je još nezgrapnije. Ali tu me uze u zaštitu Lara-Larski.

. . . .

[118] Lik iz ruskih narodnih bajki.

– Ostavi, Borise, – reče on Samojlenku nemarno – vidiš da mu ne polazi za rukom. A sem toga, kako i sam znaš, istorija ne daje o tome direktne podatke... Pitanje je... hm... sporno...

Samojlenko me pusti na miru sa svojim klasičnim gestom. Ali otada nije propustio nijednu priliku kad je mogao da me pecne, preseče, uvredi. Ljubomorno je pratio svaki moj propust. Toliko me je mrzeo da me je, mislim, čak svake noći sanjao. Što se mene tiče... Otada je prošlo već deset godina, ali i sada kad se setim tog čoveka zloba mi ispuni grudi i steže mi grlo. Doduše, pred odlazak... uostalom, o tome ću reći kasnije, inače će se narušiti tok priče.

Pred sam kraj probe na bini se najednom pojavi visok, mršav gospodin duga nosa u halpcilinderu i s brkovima. Pomalo se ljuljao, zapinjao za kulise, a oči su mu bile kao dva dugmeta od kalaja. Svi su ga gledali s prezirom, ali niko mu ništa ne prebaci.

– Ko je to? – upitah tiho Duhovskog.

– E, pijanica! – odvrati ovaj nemarno. – Neljubov-Oljgin, naš dekorater. Talentovan čovek – neki put i igra kad je trezan – ali sasvim, pravi alkoholičar. Samo nema ko da ga zameni: jevtin je i vrlo brzo sprema dekor.

VIII

Proba se završi. Glumci se razilaze i šale igrajući se rečima: Mercija – Komercija. Lara-Larski značajno zove Bojeva da idu „tamo“. U jednoj aleji stigoh Valerjanova i, jedva uspevajući da uhvatim njegov dugački korak, rekoh:

– Viktore Viktoroviču... ja bih vas mnogo molio... bar nešto novca.

On zastade i jedva dođe k sebi od iznenađenja.

– Šta? Kakav novac? Zašto novac? Kome?

Počeo sam da mu objašnjavam svoju situaciju, ali on ne htede da sluša do kraja, nestrpljivo okrenu leđa i pođe napred. Potom najednom zastade i pozva me:

– Vi, znate šta... kako se ono zvaste... Vasiljeve... Idite onom... vašem gazdi i recite da navrati ovamo, k meni. Ostaću ovde, na blagajni, još pola časa. Razgovaraću s njime.

Nisam otišao nego poleteo u hotel! Ukrajinac me sasluša s mračnim nepoverenjem, ali ipak navuče mrk kaput i polako odšeta u pozorište. Ostao sam da ga sačekam. Vrati se posle četvrt časa. Lice mu je bilo kao kišni oblak, a u desnoj ruci štrčala mu je hrpa crvenih besplatnih ulaznica. On mi ih ćušnu pod sam nos i reče promuklim basom:

– Pogledajte! Eto! Mislio sam da će mi dati pare, a on meni – neke papire. Šta će mi to!

Stojao sam postiđen. Pa ipak i papiri su doneli izvesnu korist. Posle dugih ubeđivanja gazda pristade na deobu imanja: zadrža za sebe kao zalogu moj novi engleski kofer od žute kože, a ja sam uzeo rublje, isprave i ono što mi je bilo najdragocenije – moje beleške. Na rastanku Ukrajinac me upita:

– A hoćeš li i ti da se tamo ludiraš?

– Da, i ja – odgovorih dostojanstveno.

– Ehe, čuvaj se. Ako te ugledam, odmah ću povikati: gde su mojih dvadeset rubalja!

Tri dana uzastopce nisam smeo da uznemirujem Valerjanova te sam noćivao na zelenoj klupi i podmetao pod glavu zavežljaj s rubljem. Dve noći su, hvala bogu, bile tople; kad sam ležao na klupi, osećao sam čak kako od kamenih ploča trotoara koje su se preko dana zagrejale izbija suva jara. Ali treće – sipila je sitna neprestana kišica i, spasavajući se od nje pod nadstrešnicama kućnih ulaza, nisam mogao da zaspim do zore. U osam časova otvorili su ulaz. Zavukoh se iza kulisa i na staroj zavesi slatko odspavah dva časa. I, razume se, pao sam u oči Samojlenku koji mi je dugo i zajedljivo tumačio da je pozorište hram umetnosti, a ne spavaonica ili toaleta, niti konačište. Tada opet odlučih da nađem u parku upravnika i zamolim bar za malo para jer nemam gde da spavam.

– Molim vas – raširi ovaj ruke – šta se to mene tiče? Vi, čini mi se, niste dete, a ja nisam vaša dadilja.

Ja oćutah. Žmirkajući, prelazio je očima po blistavom sunčanom pesku aleje i reče kao razmišljajući:

– Ili… evo šta ćemo… Hoćete li da spavate u pozorištu? Govorio sam o tome čuvaru, ali on se, budala, boji.

Zahvalio sam mu.

– Samo pod jednim uslovom: da ne pušite u teatru. Ako zaželite, izađite u park.

Otada sam imao obezbeđeno konačište pod krovom. S vremena na vreme išao sam tri vrste daleko na reku, prao tamo svoje rublje na skrovitom mestu i sušio ga na granju obalskih vrba. Taj veš mi beše od velike pomoći. Neki put sam išao na pijacu i prodavao tamo košulju ili šta drugo. Sa dobijenih dvadeset-trideset kopejki bio sam sit dva dana. Situacija se očigledno menjala u moju korist. Jednom sam čak uspeo da u srećnom trenutku izmamim Valerjanovu rublju, te istog časa uputih Ilji depešu:

„Umirem gladi pošalji telegrafski S. pozorište Leontoviču“.

IX

Druga proba bila je u isto vreme i generalna. Uzgred da kažem, natovarili su mi još dve uloge: drevnog hrišćanskog starca i Tigelina.[119] Primio sam ih bez roptanja.

Za ovu probu stiže nam i tragičar Timofejev-Sumski. To je bio plećat čovek, ogromnog rasta, u godinama, riđe kovrdžave kose, s izbuljenim beonjačama, rohav – pravi mesar ili, pre, dželat. Glas mu beše prodoran, i ulogu je izgovarao na starinski način, sa zavijanjem:

[119] Tigelin (umro 69. god.), ljubimac rimskog cara Klaudija Nerona (37–69); ovde – lice iz Sjenkjevičevog romana „Quo vadis“.

Ko divlji zver zavijao
Širokih pleća tragičar.[120]

Svoju ulogu nije znao nimalo (igrao je Nerona), a i čitao ju je iz sveske teško, pomoću jakih staračkih naočara. Kad bi mu kazali:

– Trebalo bi, Fedote Pamfiliču, bar malo da naučite ulogu.

On je odgovarao dubokom oktavom:

– Koješta. Lako ćemo. Ići ću za suflerom. Nije mi prvi put. Publika ionako ništa ne razume. Publika je glupa.

Stalno je kuburio s mojim imenom. Nikako nije mogao da izgovori: Tigelin, – nego me zvao čas Tigelinijem, čas Tinegilom. Svaki put kad su ga ispravljali on je vikao:

– Fućkam. Koješta. Neću da zamaram mozak!

Kad bi naišao na teži obrt ili na nekoliko uzastopnih stranih reči, prosto bi stavio olovkom u svojoj svesci zet i kazao:

– Brišem.

Uostalom, svi su brisali tekst. Od komada-papazjanije ostajao je samo gustiš. Od dugačke Tigelinove uloge ostade samo jedna replika.

Neron pita:

– Tigeline! U kakvom su stanju lavovi?

A ja klečeći odgovaram:

– Božanstveni cezare! Rim još nikad nije video takve zverove. Oni su gladni i jarosni.

To je sve.

Dođe i predstava. Otvoreno gledalište bilo je puno. Spolja, oko ograde, crnela se gusta gomila besplatnih gledalaca. Bio sam uzbuđen.

Bože, kako su svi oni ružno igrali! Kao da su se unapred dogovorili rečima Timofejeva: „Fućkam – publika je glupa“. Svaka njihova reč, svaki pokret podsećali su na nešto staro, prastaro, što je odavno dodijalo mnogim pokolenjima. Celo vreme meni se činilo da su ovi

[120] Iz pesme N. A Nekrasova „Provincijska partija“ (1852).

službitelji umetnosti imali na raspolaganju svega dvadesetak nabubanih intonacija i tridesetak naučenih gestova nalik na onaj kojem je bezuspešno pokušavao da me nauči Samojlenko. Mislio sam: kojim su putem moralnog pada ovi ljudi mogli doći dotle da izgube stid svoga lica, stid glasa, stid tela i pokreta!

Timofejev-Sumski bio je sjajan. Povijen na desnu stranu prestola, pri čemu mu je ispružena leva noga štrčala do polovine bine, s naherenom lakrdijaškom krunom, on je uperio iskolačene beonjače u suflersku kabinu i toliko urlao da su derani iza ograde cičali od zadovoljstva. Moje ime on je, razume se, zaboravio i razdera se na mene kao trgovac u parnom kupatilu:

– Telentine! Daj ovamo moje lavove i tigrove. Brzo!

Pokorno sam progutao moju repliku i otišao. Dabogme, najgori je bio Marko Veličanstveni – Lara-Larski, zato što je bio bestidniji, razuzdaniji, banalniji i samouvereniji od ostalih. Mesto patosa kod njega je bio krik, mesto nežnih reči – sladak ratluk, iz zapovedničkih replika rimskog ratnika patricija provirivao je ruski komandir vatrogasne čete. Zato je zaista divna bila Androsova. Sve je kod nje bilo čarobno: nadahnuto lice, lepe ruke, gibak muzikalan glas, čak i duga talasasta kosa koju je ona u poslednjem činu rasula po plećima. Glumila je tako prosto, prirodno i lepo kao što pevaju ptice.

S istinskim umetničkim uživanjem, ponekad sa suzama, pratio sam je kroz male rupice u platnu dekora. Ali nisam ni slutio da će me ona kroz nekoliko časaka ganuti na sasvim drugi način, van scene.

U ovom komadu bio sam toliko mnogolik da bi uprava imenima Petrova, Sidorova, Grigorjeva i Vasiljeva slobodno mogla dodati na plakatu još, recimo, Dimitrijeva i Aleksandrova. U prvom činu sam iz početka izašao kao starac u belom ogrtaču s kapuljačom na glavi, potom otrčah iza kulisa, skinuh ogrtač i istupih kao centurion, u oklopu i šlemu, s golim nogama, potom opet nestadoh i opet iskrsnuh u vidu hrišćanskog starca. U drugom činu bio sam centurion i rob. U trećem sam igrao dva nova roba. U četvrtom sam bio centurion i još dva nečija roba. U petom – domaćin i novi rob. Najzad sam bio Tigelin i na kraju ratnik bez reči koji zapovedničkim gestom pokazuje Merciji i Marku put na arenu gde će ih pojesti lavovi.

Čak me naivko Akimenko potapša po ramenu i reče dobroćudno:

– Do vraga! Vi ste neki transformista.

Ali mene je ta pohvala skupo koštala. Jedva sam stajao na nogama od umora.

Predstava se završi. Čuvar je gasio lampe. Koračao sam po sceni očekujući da i poslednji glumci skinu šminku pa da legnem na svoj stari pozorišni otoman. Maštao sam takođe o komadu pečene džigerice iz prčvarnice koji je visio u kutu između odeljenja za butaforiju i zajedničke garderobe. (Otkako su mi pacovi ukrali slaninu, počeh da čuvam hranu obešenu na kanapu.) Najednom čuh iza sebe glas:

– Do viđenja, Vasiljeve.

Okrenuh se. Androsova stajaše s ispruženom rukom. Njeno divno lice beše umorno.

Moram reći da se u celoj trupi samo ona, ne računajući male, Duhovskog i Neljubova-Oljgina, rukovala sa mnom (ostali su zazirali). I sad se sećam njenog stiska: otvorenog, nežnog, čvrstog – istinski ženstvenog i drugarskog stiska.

Uzeh joj ruku. Ona me pažljivo pogleda i reče:

– Čujte, da niste bolesni? Loše izgledate. – I tiše dodade: – Možda vam je novac potreban?... a?... na zajam...

– O, ne, ne, hvala vam! – prekidoh je iskreno. I najednom, podajući se spontanoj uspomeni na tek doživljeno ushićenje, uzviknuh vatreno: – Kako ste divni bili danas!

Mora biti da kompliment po iskrenosti nije ličio na obične. Ona se zarumene od zadovoljstva, obori oči i lako se nasmeja.

– Milo mi je što sam vam učinila zadovoljstvo.

Poljubih joj ruku s poštovanjem. Ali, uto ženski glas povika odozdo:

– Androsova! Gde ste? Hodite, čekaju vas na večeru.

– Do viđenja, Vasiljeve, – reče ona jednostavno i toplo, potom odmahnu glavom i odlazeći izgovori jedva čujno: – Ah, jadniče, jadniče...

Ne, u tom trenutku nisam se nimalo osećao jadan. Ali činilo mi se da bih, kad bi na rastanku usnama dodirnula moje čelo, umro od sreće!

X

Ubrzo sam upoznao celu trupu. Treba reći da i pre moje nehotične glumačke karijere nikad nisam imao lepo mišljenje o provincijskoj sceni. Međutim, zahvaljujući Ostrovskom u mojoj mašti ipak su živeli grubi na izgled ali nežni i široki po duši Nesrećkovići, lakrdijaši, ali na svoj način odani umetnosti i osećanju drugarstva Arkaške...[121] A sad sam video da su pozornicu zauzeli bestidnik i bestidnica.

Svi su bili bezdušni, izdajnici i zavidljivci u odnosu jednog prema drugom, bez i najmanjeg poštovanja prema lepoti i snazi stvaralaštva – prosto nekakvi grubijani, štavljene duše! Uz to ljudi neverovatnog neznanja i duboko ravnodušni, pretvorni, hladni histerični lažljivci s nameštenim suzama i teatralnim patnjama, uporno zaostalo roblje uvek spremno da se dobrovoljno ponižava pred vlastima i mecenama... Nije uzalud Čehov jednom rekao: „Od glumca je histeričniji samo policijski nadzornik. Pogledajte kako obojica o carskim danima[122] stoje pred šankom u bifeu, drže govore i plaču“.

Ali teatralne tradicije su se kod nas čuvale nepokolebljivo. Neki Mitrofanov-Kozlovski, kao što je poznato, uvek se krstio kad je izlazio na scenu. To se uvrežilo. I svaki je od naših glavnih glumaca neizostavno činio isto i pri tom gledao ispod oka: da li ga posmatraju? I ako posmatraju, sigurno misle: kako je sujeveran!... Kako je originalan!...

Neko od ovih prostituta umetnosti s jarećim glasom i debelim butinama jednom je istukao krojača, a drugi put vlasuljara. Pa i to je ušlo u običaj. Često sam posmatrao kako je Lara-Larski jurio po bini zakrvavljenih očiju, zapenušenih usta i promuklo vikao:

– Dajte mi tog krojača! Ubiću tog krojača!

Posle toga, kad bi zaista udario tog krojača i u dnu duše očekivao i plašio se da mu ovaj ne uzvrati, povlačio bi ruke nazad, drhtao i derao se:

. . . .

[121] Nesrećković... Arkaška: lica iz komedije A. N. Ostrovskog „Šuma“.

[122] Carski dani – godišnji praznik carske porodice u Rusiji.

– Držite me! Držite! Inače ću stvarno postati ubica!...

Ali kako su dirljivo oni govorili o „svetoj umetnosti“ i sceni! Sećam se jednog vedrog prolećnog dana. Proba još nije bila počela. Na bini polumrak i svežina. Od većih glumaca bili su došli pre svih Lara-Larski i njegova pozorišna žena, Medvedeva. U parteru je sedelo nekoliko devojaka i gimnazijalaca. Lara-Larski korača gore-dole po bini. Lice mu je zabrinuto. Očigledno razmišlja o nekom novom dubljem tumačenju lika. Najednom mu se žena obraća:

– Saša, zviždi, molim te, onu sinoćnu melodiju iz „Pajaca“.[123]

On se zaustavlja, odmerava je od glave do pete značajnim pogledom i ispod oka pogledajući parter izgovara baršunastim glumačkim baritonom:

– Da zviždim? Na sceni? Ha, ha, ha! (Smeje se gorkim teatralnim smehom.) Zar ti da to kažeš? Zar ne znaš da je scena hram, oltar na koji stavljamo naše najbolje misli i želje. I sad – da zviždim! Ha, ha, ha!...

Pa ipak u taj isti oltar, u ženske garderobe, navraćali su mesni kavaljeristi i bogati neradnici zemljoposednici baš onako kao i u zasebne sobe javnih kuća. Što se toga tiče, uopšte nismo bili mnogo osetljivi. Koliko se puta događalo da u paviljonu obavijenom divljom lozom gori svetlo, čuje se ženski smeh, zveckanje mamuza i lupanje čaša, a pozorišni muž, kao vojnik na straži, korača u mraku gore-dole stazom kraj ulaza i čeka, neće li i njega pozvati. I kelner, noseći na visoko podignutom služavniku dinstanog smuđa, gurnuće ga laktom i reći suvo:

– Molim mesta, gospodine.

A kad ga pozovu, kreveljiće se, piti votku s pivom i sirćetom i pričati nepristojne viceve iz jevrejskog života.

Pa ipak, o umetnosti oni su govorili vatreno i gordo. Timofejev-Sumski ne jednom je držao predavanja o izgubljenom „klasičnom gestu odlaska“.

– Izgubljen je, nestao je gest klasične tragedije! – govorio je mračno. – Kako je glumac ranije sa scene odlazio? Ovako! – Timofejev bi se uspravio kao sveća i podizao desnu ruku sa u pesnicu stisnu-

[123] Ovu epizodu Kuprin je pričao A. P. Čehovu početkom 1900-ih godina; delimično je navedena u Kuprinovom ogledu „Čehovljevoj uspomeni“.

tim prstima, osim kažiprsta koji je štrčao kao kuka. – Vidite? – I on bi se krupnim sporim koracima povlačio prema vratima. – To je ono što se zvalo „klasični gest odlaska“. A sada? Stavi ruke u džepove i hajd kući. Tako je to, dragi moji.

Neki put voleli su da dodaju uz tekst nešto iz svoje glave. Lara-Larski je, na primer, ovako pričao o svom tumačenju uloge Hlestakova:

– Pazite, molim vas, ja tu scenu s gradonačelnikom ovako igram. Gradonačelnik kaže da je hotelska soba mračna. A ja odgovaram: „Da. Kad mi dođe želja da pročitam nešto, recimo, Maksima Gorkog – nemoguće je! Tama, tama!“ I uvek dobijem aplauz!...

Bilo je interesantno slušati kako su ponekad pričali uz čašicu starci, na primer, Timofejev-Sumski i Gončarov.

– Da, bratac moj, Fedotuška, nisu više onakvi glumci kao nekad. Ne, brate, nisu onakvi.

– Istina, Petre, nisu. Sećaš li se, brajko, Čarskog, Ljupskog!...[124] E-eh, bratac!

– Drukčija su shvatanja.

– Tačno, Petre, drukčija. Nema poštovanja svete umetnosti. Ja i ti smo, Peko, ipak bili služitelji umetnosti, a ovi sad... E-eh! Da trgnemo, Petrašine.

– A sećaš li se, brate Fedotuška, Ivanova-Kozeljskog?

– Nemoj, Petrograde, ne pozleđuj rane. Da gucnemo. Daleko su današnji od njih.

– Daleko!

– Da-aleko!

I usred ove mešavine banalnosti, gluposti, laktaštva, makroizma, hvalisanja, neznanja i razvrata – zaista je služila umetnosti Androsova, tako čista, nežna, talentovana i lepa. Sad, kad sam postao stariji, razumem da ona nije osećala ovo blato kao što bela prekrasna krunica cveta ne oseća da se njene žile hrane crnim muljem močvare.

[124] Vladimir Vasiljevič Čarski (Čistjakov) (1834–1910), Anatolij Klavdijevič Ljupski (umro krajem 90-ih godina XIX veka), tragičari popularni u ruskoj provinciji.

XI

Komadi su se postavljali munjevitom brzinom. Manje drame i komedije išle su posle jedne probe, „Smrt Ivana Groznog“[125] i „Novi svet“ posle dve, „Izmail“,[126] sočinjenije gospodina Buharina, zahtevao je tri probe samo zato što je u njemu učestvovalo blizu četrdeset statista iz garnizonske, stražarske i vatrogasne mesne čete.

Naročito sam zapamtio predstavu „Smrt Ivana Groznog“ zbog jednog glupog i smešnog slučaja. Groznog je igrao Timofejev-Sumski. U dugačkom odelu od brokata, u šiljastoj šubari od psećeg krzna ličio je na pokretni obelisk. Da bi prikazao groznog cara što svirepijim – stalno je isturao napred donju vilicu i opuštao debelu usnu pri čemu je kolutao očima i urlao kao nikad pre.

Razume se da ulogu nije naučio i deklamovao ju je u takvim stihovima, da se čak i glumcima odavno naučenim na to da je publika glupa i ništa ne razume dizala kosa na glavi. Ali naročito se odlikovao u onoj sceni gde Ivan Grozni u pokajničkom nastupu pada na kolena i ispoveda se boljarima: „Trune mi um“ itd.

I tako on dolazi do reči: „Aki pas smerdjašči...“[127] Ne treba kazati da mu oči neprestano behu u suflerskoj kabini. Glasno, tako da se ori po celom pozorištu, izgovara: „Aki!“ – i ćuti.

– Aki pas smerdjašči... – šapuće sufler.

– Paki! – urla Timofejev.

– Aki pas...

– Kaki!

– Aki pas smerdjašči...

Naposletku mu polazi za rukom da savlada tekst. Pri tome ne ispoljava ni zbunjenost ni smetenost. Ali mene – stajao sam u taj čas pored prestola – najednom spopade nastup nezadrživog smeha. To

. . . .

[125] „Smrt Ivana Groznog“ (1866) – prvi deo dramske trilogije A. K. Tolstoja.

[126] „Izmail“, sočinjenije gospodina Buharina – lažno patriotski komad M. N. Buharina (1845–1910) prikazivan na ruskoj sceni u unutrašnjosti krajem XIX veka.

[127] Kao smradni pas.

se uvek događa: kad znaš da se ne sme smejati, upravo te onda obuzme taj grčevit ludački smeh. Brzo se dosetih da je najbolje da se sakrijem iza visokog naslona prestola i da se tamo ismejem do mile volje. Okrećem se, polazim dostojanstvenim boljarskim korakom jedva se uzdržavajući da se ne kikoćem; zamičem iza prestola kad vidim da su se tamo pripile uz naslon prestola, tresu se i guše u bezglasnom smehu dve glumice, Volkova i Bogučarska. To je prevršilo moje strpljenje. Otrčah iza kulisa, sručih se na butaforski otoman, *moj* otoman i počeh da se bacakam po njemu... Samojlenko, koji me je uvek ljubomorno pratio, kaznio me zbog toga sa pet rubalja.

Ova predstava je uopšte bila krcata događajima. Zaboravio sam da kažem da smo imali jednog glumca, Romanova, vrlo lepa, visoka, naočita mlada čoveka za bombaste i svečane uloge drugog reda. Na žalost, bio je tako kratkovid da su mu se stakla za cviker posebno naručivala. Na bini bi bez cvikera uvek na nešto naletao, rušio stubove, vaze i naslonjače, saplitao se o tepih i padao. Inače, već odavno pratio ga je glas kako je u nekoj drugoj varoši i u drugoj trupi, kad je glumio zelenog viteza u „Princezi snova“,[128] pao i otkotrljao se do rampe u svom limenom oklopu, tandrčući kao veliki samovar. Ali u „Smrti Ivana Groznog“ nadmaši samog sebe. Tako naglo upade u kuću Šujskog gde su se skupili zaverenici, da je srušio na pod dugačku klupu zajedno s boljarima koji su na njoj sedeli.

Ti boljari bili su sjajni. Vrbovani su od mladih Karaima[129] koji su radili u varoškoj fabrici duvana. Ja sam ih izvodio na scenu. Nisam visoka rasta, ali najviši od njih bio mi je do ramena. Uz to polovina ovih velmoža kolenovića bila je u kavkaskim nošnjama, druga – u kaftanima pozajmljenim iz gradskog arhijerejskog hora. Dodajte uz to dečačka lica s privezanim crnim bradama, zejtinjave crne oči, usta otvorena od ushićenja i snebivljivo-nespretne pokrete. Naš svečani izlaz publika je pozdravila složnim smehom.

Blagodareći tome što smo svakog dana davali nove komade, naš teatar je bio prilično posećen. Oficiri i zemljoposednici dolazili su zbog glumica. Osim toga Haritonenku se svakog dana slala karta za ložu. On je dolazio retko – najviše dvaput u celoj sezoni – ali svaki put je slao sto rubalja. Uopšte, poslovi u pozorištu nisu išli loše, i ako manje glumce nisu plaćali, tu je Valerjanov imao istu računicu kao

[128] „Princeza snova“ – komad francuskog dramskog pisca Edmona Rostana (1868–1918).
[129] Karaimi – etnografska grupa čija je religija pripadala jednoj od starojevrejskih sekti.

kočijaš koji je stavljao na rudu ispred njuške gladnog kljuseta malo sena da bi išlo brže.

XII

Jednog dana – ne sećam se zbog čega – predstave nije bilo. Vreme beše loše. U deset sati već sam ležao na svom otomanu i slušao u mraku kako kiša dobuje po drvenom krovu.

Odjednom se negde iza kulisa začu šuštanje, koraci, zatim tresak stolica pri padu. Upalih krnjadak sveće, pođoh napred i ugledah pijanog Neljubova-Oljgina koji se nemoćno koprcao u prolazu između dekora i zida. Kad me spazi, nije se uplašio, već se spokojno začudio:

– Kog vraga tu radite?

Objasnih mu u dve reči. Zavukavši ruke u džepove od pantalona i klimajući dugačkim nosom, on se neko vreme ljuljao na prstima i na petama. Zatim iznenada izgubi ravnotežu, ali se zadrža, učini nekoliko koraka napred i reče:

– A zašto ne k meni?

– Pa mi se slabo poznajemo...

– Koješta. Hajdemo!

Uze me pod ruku i pođosmo k njemu. Od tog časa do poslednjeg dana moje glumačke karijere delio sam s njim majušnu polumračnu sobicu koju je on iznajmljivao kod bivšeg načelnika sreske policije. Taj pijanac i skandalist, predmet licemernog prezira cele trupe, pokazao se kao pitom, miran čovek velike unutrašnje delikatnosti i odličan drug. U duši je nosio bolnu, neizlečivu ranu koju mu je nanela žena. Uostalom, nikad nisam mogao da shvatim u čemu je suština njegovog nesrećnog romana. Kad je bio pijan, često bi vadio iz svoje putne torbe sliku neke žene, ne mnogo lepe, ali ni ružne, pomalo vrljave, sa prćastim izazivačkim nosićem, pomalo palanačkog izgleda. On bi čas ljubio ovu sliku čas bacao na pod, stavljao je na srce i

pljuvao na nju, nameštao je u uglu na ikonu a potom bi na nju kapao parafinskom svećom. Nisam mogao shvatiti ni ko je od njih koga napustio ni o čijoj je deci bila reč: njegovoj, njenoj ili nekog trećeg.

Ni on ni ja nismo imali novaca. On je već odavno uzeo od Valerjanova poveću sumu novca da bi ga poslao njoj i sad je bio u stanju feudalne zavisnosti koju nije mogao da prekine prosto zbog svog poštenja. Katkad bi zaradio nekoliko kopejaka kod mesnog firmopisca. Ali ta zarada držana je u velikoj tajnosti od trupe: zaboga, zar bi Lara-Larski mogao da podnese toliko skrnavljenje umetnosti!

Naš stanodavac, penzionisani načelnik sreske policije, debeo, rumen čovek s brkovima i dvostrukim podvaljkom bio je veoma dobroćudan. Svakog jutra i večera, pošto bi ukućani popili čaj, donosili su nam vrele vode u samovaru, čajnik sa slabim čajem i crnog hleba do mile volje, tako da smo bili siti.

Pošto bi odspavao posle ručka, penzionisani policajac izlazio je u kućnom ogrtaču, s lulom u ustima, na ulicu i smestio bi se na stepeništu. Pre polaska u pozorište i mi bismo sedali pored njega. Među nama se vodio uvek isti razgovor – o njegovim nedaćama u službi, o nepravičnosti viših starešina i o podlim intrigama neprijatelja. Uvek nas je pitao za savet kako bi se u prestoničke novine mogao poslati dopis koji bi dokazao njegovu nevinost a da gubernator, njegov pomoćnik, sadašnji načelnik sreske policije i hulja upravnik drugog kvarta – koji je i bio glavni uzrok svih nevolja – odlete sa svojih mesta. Davali smo mu razne savete, ali on je samo uzdisao, mrštio se, tresao glavom i ponavljao:

– Nije to ono… nije ono… Samo kad bih našao čoveka od pera! Pero da pronađem! Nikakav novac ne bih žalio.

A on, beštija, imao je para. Jednom mu uđoh u sobu i zatekoh ga kako seče kupone vrednosnih hartija. On se malo zbunio, ustao i zaklonio hartije leđima i raširenim ogrtačem. Čvrsto sam ubeđen da je za vreme službovanja imao na duši i mito, i ucenjivanje, i zloupotrebu vlasti i druge postupke.

Posle predstave, noću, ja i Neljubov smo ponekad šetali po parku. U mirnom osvetljenom zelenilu svuda su bili privlačno nameštеni beli stolovi, sveće su nepomično gorele u staklenim štitovima. Žene i muškarci su se nekako svečano, koketno i značajno osmehivali i naginjali jedni prema drugim. Pesak je škripao pod lakim ženskim nogama…

– Dobro bi bilo da upecamo nekog karaša! – govorio je ponekad Neljubov muklim basom i pogledao me lukavo iskosa.

U početku me je to vređalo. Uvek sam mrzeo tu halapljivu i blagorodnu gotovnost naših glumaca da se prišljamče uz tuđi ručak ili doručak, te pseće, umilne, zejtinjave i gladne oči, te neprirodno slobodne baritone za stolom, to gurmansko sveznanje, tu pojačanu pažnju i uobičajen familijarno zapovednički ton s poslugom. Ali kasnije, kad sam bliže upoznao Neljubova, shvatio sam da se on šali. Taj čudak beše na svoj način i ponosit i vrlo osetljiv.

Ali ispade jedan smešan i pomalo nezgodan slučaj kad je sam karaš uhvatio mene i mog prijatelja u kulinarne mreže. Evo kako se to zbilo.

Izlazili smo poslednji iz garderobe posle predstave. Najednom odnekud iza kulisa iskoči na binu neki Altšiler… mesni Rotšild, Jevrejin, dosta mlad ali već debeo, previše slobodan, rumen muškarac sladostrasnog tipa, sav u prstenju, lančićima i privescima. Pojuri prema nama.

– Ah, bože moj… evo već pola časa svuda trčim… spao sam s nogu… Recite, molim vas, niste li videli Volkovu i Bogučarsku?

Mi smo zaista videli kako su se ove glumice odmah posle predstave odvezle u šetnju s dragonskim oficirima i to smo ljubazno saopštili Altšileru. On se uhvati za glavu i ustumara po sceni.

– Ma to je bezobrazluk! Naručio sam večeru! Ne, ja to prosto ne mogu da shvatim: obećati, dati reč i… Pitam vas, gospodo, kako se to zove?

Mi smo ćutali.

On se još malo vrteo po sceni, zatim zastade, kao da premišlja, nervozno počeša slepoočnicu, mljasnu usnama i najednom reče odlučno:

– Gospodo, najljubaznije vas molim da večerate sa mnom.

Mi smo odbili.

Ali hoćeš. Zalepio se za nas kao čičak. Hvatao je čas Neljubova čas mene, stiskao nam ruke, umilno gledao u oči i vatreno uveravao da voli umetnost. Neljubov je popustio prvi.

– Neka ga đavo nosi. Hajdemo! Šta tu!

Mecena nas odvede na glavnu terasu i poče da posluje. Izabrao je najistaknutije mesto, posadio nas, a sâm je neprestano skakao, trčao u stopu za poslugom, razmahivao rukama i, popivši čašicu votke s kimom, izigravao velikog bekriju. Polucilindar je bio nakrivio da izgleda lola.

– Je li po volji krastavčić? Kako se ono kaže ruski: bez krastavčića nikakvo jelo ne ide. Je li tako? A votke? Molim vas, jedite... jedite koliko možete. Možda biste uzeli bef ala Stroganov? Ovde izvrsno spremaju... Alo! Kelner!

Poveći komad toplog pečenog mesa opio me je kao vino. Oči mi se sklapahu. Terasa s modrim duvanskim dimom, svetlom i šarenim isprekidanim ćaskanjem plovila je nekud u stranu, mimo mene, i ja sam čuo kao kroz san:

– Molim vas, jedite još, gospodo... Ne ženirajte se. Šta mogu kad toliko volim umetnost!...

XIII

Ali bližio se čas raspleta. Ishrana samo čajem sa crnim hlebom podrivala mi je zdravlje. Postadoh razdražljiv, te sam često da bih se savladao napuštao probe i odlazio na kakvo zabačeno mesto u parku. Osim toga već odavno sam bio rasprodao sve svoje rublje.

Samojlenko me je i dalje kinjio. Biva to u zatvorenim vaspitnim zavodima da nastavnik odnekud iz čista mira omrzne nekog aljkavog đaka: omrzne zbog bledunjava lica ili zbog ušiju što štrče, zbog neprijatne navike da trza ramenom – i ta mržnja traje godinama. Baš takav je bio Samojlenkov odnos prema meni. On me je već bio kaznio sve u svemu sa petnaest rubalja i na probama se ponašao prema meni u najmanju ruku kao upravnik tamnice sa zatvorenikom. Neki put, kad sam slušao njegove grube primedbe, spuštao sam kapke i video kako mi se pred očima okreću vatreni kolutovi. Valerjanov sada uopšte nije više razgovarao sa mnom, a kad bi me

sreo bežao je hitro kao noj. Radio sam u pozorištu već mesec i po dana, a primio do sada svega jednu rublju.

Jednog jutra probudih se i osetih da me boli glava, u ustima neka opora gorčina, a u duši teška, crna, bezrazložna zloba. U takvom stanju odoh na probu.

Ne sećam se koji se komad spremao, ali se dobro sećam da mi je u rukama bila podebela, u trubu savijena sveska. Svoju ulogu sam znao, kao i uvek, bez zamerke. Između ostalog, u njoj su bile reči: „Zaslužio sam to".

U toku komada dolazimo do tog mesta.

– Zaslužio sam to – izgovaram ja.

Ali Samojlenko pritrčava k meni i dere se:

– Ama, zar se tako govori ruski? Zar tako? Zaslužio sam to! Treba reći: ja sam na to zaslužio! Nedotupavko!

Prebledeh, pružih mu svesku i rekoh:

– Pogledajte u tekst...

Ali on se piskavo prodera:

– Fućkam ja na vaš tekst! Ja sam za vas tekst! Ako nećete da radite, gubite se do đavola!

Hitro podigoh na njega oči. Najednom on sve shvati, preblede isto kao i ja i brzo ustuknu za dva koraka. Ali već beše kasno. Teškom savijenom sveskom udarih ga, osetno i zvonko, po levom i po desnom obrazu, potom opet po levom, i opet po desnom, i još, i još. On se nije ni branio, čak se nije ni sagnuo, čak nije pokušao ni da beži, samo je pri svakom udarcu trzao glavom tamo-amo kao klovn koji glumi iznenađenje. Zatim mu bacih svesku u lice i spustih se s bine u baštu. Niko me nije zaustavio.

I eto, dogodilo se čudo! Prvi na koga sam naišao u parku beše dečak kurir iz mesne filijale Volško-kamske banke. Pitao je ko je tu Leontovič i uruči mi doznaku na pet stotina rubalja.

Jedan sat kasnije ja i Neljubov bili smo ponovo u bašti i naručivali čudovišan doručak, a posle dva časa čitava trupa se kucala sa mnom čašama sa šampanjcem i čestitala mi. Dajem reč da to nisam ja nego je Neljubov pustio glas da sam dobio nasledstvo od šezdeset hiljada. Ja ga nisam demantovao. Potom se Valerjanov zaklinjao da poslovi u pozorištu idu užasno slabo te mu poklonih sto rubalja.

U pet sati po podne ukrcao sam se u voz. Osim karte do Moskve nisam imao u džepu više od sedamdeset rubalja, ali osećao sam se kao Cezar. Kad već po drugi put zazvoni zvono za polazak i htedoh da se popnem u kola, priđe mi Samojlenko koji se dotle držao po strani.

– Izvinite me, prenaglio sam – reče on teatralno.

Stisnuh mu pruženu ruku i ljubazno odgovorih:

– Oprostite, i ja sam prenaglio.

Na rastanku viknuše mi „ura“. Poslednji topao pogled izmenio sam s Neljubovom. Voz je krenuo, i sve otišlo u prošlost, zauvek, nepovratno. Kad su počele da mi nestaju iz očiju poslednje plavičaste kućice Zarečja i pružila se žalosna, žuta, izgorela stepa – srce mi steže čudna seta. Kao da sam tamo, na mestu mojih nemira, patnji, gladi i poniženja, ostavio zauvek delić svoje duše.

(1906.)[130]

. . . .

[130] Štampano u časopisu „Teatar i iskustvo“, Petrograd, 1906, br. 52 (jubilarni) od 22. decembra.

„Grad S.“ opisan u toj pripovetki je Sumi u poltavskoj guberniji, gde je od proleća do jeseni 1898. godine Kuprin igrao u mesnom pozorištu male epizodne uloge. „Sredina u kojoj sam igrao – pričao je kasnije – bila je neverovatno nekulturna i, uzevši sve skupa, to je bezuslovno uticalo na moj odnos prema pozorištu...“

A. P. Čehov je cenio Kuprinove glumačke sposobnosti i savetovao mu da uđe u kolektiv Hudožestvenog teatra. Decembra 1901. godine Kuprin je pisao Čehovu da se nije usudio polagati prijemni ispit jer ima mnogo kandidata. U Kuprinovoj prepisci i u štampi ima podataka da je on za diletantske priredbe spremao uloge Hlestakova u Gogoljevom „Revizoru“, Astrova u „Ujka Vanji“, Lomova u Čehovljevoj „Prosidbi“, kuvara u Tolstojevim „Plodovima prosvete“, Psa u Rostanovom „Šantekleru“ i druge.

REKA ŽIVOTA

(preveo Petar Mitropan)

I

Gazdaričina soba u hotelu „Srbija". Žute tapete; dva prozora s prljavim zavesama od tila; između njih vrljavo ovalno ogledalo nagnuto pod uglom od 45 stepeni, u kome se ogleda bojadisani pod i noge od naslonjača; na prozorskim daskama prašnjavi bradavičasti kaktusi; pod tavanicom kavez s kanarincem. Soba je pregrađena crvenim cicanim paravanom. U manjem, levom delu spavaju domaćica i njena deca, a desni je natrpan raznovrsnim slučajnim nameštajem, ulegnutim, raskrečenim i hromonogim. Po uglovima sobe nabacane bez reda i pokrivene paučinom starudije: uglomer u žutoj kožnoj navlaci i uz njega tronožac s lancem, nekoliko starih kofera i kovčega, gitara bez žica, lovačke čizme, šivaća mašina, muzički automat „Monopan", fotografski aparat, pet lampi, hrpe knjiga, uzice, zavežljaji s rubljem i mnogo čega drugog. Sve ove stvari gazdarica je zadržala u razno vreme od pobeglih stanara za neplaćenu kiriju ili su ih oni sami ostavili. Od stvari čovek ne može da se okrene u sobi.

„Srbija" je hotel treće kategorije. Stalni stanari su retki, a i ti su prostitutke. Većim delom su slučajni prolaznici koji stižu u grad Dnjeprom na lađi: sitni zakupci, Jevreji posrednici, građani iz dalekih palanki, hodočasnici i seoski popovi, koji dolaze u grad radi potkazivanja ili se vraćaju kući posle potkazivanja. Zauzimaju sobe u „Srbiji" i parovi na noć i na sat.

Proleće. Oko četiri časa po podne. Na otvorenim prozorima polako se njišu zavese. U sobi miriše na izgoreo petrolej i dinstan kupus. To domaćica podgreva na primusu bigos na poljski način od kupusa, slanine i kobasica s velikom količinom bibera i lovorova lista. Ona je

udovica od trideset šest do četrdeset godina, naočita, snažna, okretna. Kosu koju na čelu uvija u sitne kovrdžice već je popala sedina, ali lice joj je sveže, velika čulna usta crvena, a tamne sasvim mlade oči vlažne i zavodljivo lukave. Zove se Ana Fridrihovna – upola Nemica upola Poljkinja iz Pribaltičkog kraja, ali bliski znanci je zovu jednostavno Fridrih, što više odgovara njenom čvrstom karakteru. Ona je naprasita, mnogo viče i grdno psuje; neki put se potuče sa svojim portirima i pijanim stanarima; može da pije na ravnoj nozi s muškarcima i ludo voli da igra; začas pređe od psovke na smeh. Nema mnogo poštovanja prema propisima, pušta goste bez isprava, a neurednog stanara svojeručno izbacuje na ulicu, kako se sama izražava, to jest u njegovu odsustvu otključa mu sobu i iznese njegove stvari u hodnik ili na stepenište, a ponekad i u svoju sobu. Policija se s njom druži zbog njenog gostoljublja, živog temperamenta, a naročito zbog one vesele, lake, neprikrivene i nekoristoljubive podatnosti kojom ona odgovara na svako trenutno muško osećanje.

Ima četvoro dece. Dvoje starijih, Romka i Alječka, još nisu došli iz gimnazije, a mlađi – sedmogodišnji Atka i petogodišnji Etka, zdravi mališani s obrazima šarenim od prljavštine, lišajeva, razmazanih suza i od ranog prolećnog crnila – motaju se oko majke. Obojica se drže rukama za kraj stola i bogorade. Uvek su gladni, jer im mati ne haje za ishranu: ne postoji određeno vreme za obrok, nego jedu svašta i to onda kad se donese iz radnje sa mešovitom robom.

Napućivši usne u vidu trube, namrštivši obrve i gledajući ispod oka, Atka mumla tužno iz basa:

– Vi’š kakva si, ne daš ni da se okusi...

– Daj da oku-u-sim – brunda za njim kroz nos Etka i bosom nožicom češe list druge noge.

Za stolom kraj prozora sedi rezervni poručnik Valerijan Ivanovič Čiževič. Pred njim je hotelska knjiga u koju upisuje lične podatke stanara. Ali posle sinoćnjeg bančenja posao mu ide traljavo, slova su mutna i rasplinjuju se, prsti drhte te ne mogu da savladaju pero, u ušima bruji kao u telefonskim banderama u jesen. S vremena na vreme čini mu se da mu glava otiče i tada se sto s knjigom, mastionicom i poručnikovom rukom odmiče strašno daleko i postaje sasvim mali, potom, naprotiv, knjiga mu se približava pravo očima, mastionica raste i udvaja se, a glava smanjuje do smešnih i čudnih dimenzija.

Spoljašnjost poručnika Čiževiča svedoči o nekadašnjoj lepoti i o izgubljenom gospodstvu: u crnoj kratko ošišanoj kosi na temenu svetluca ćela, brada podšišana po modi, na „špic“, lice mršavo, prljavo, bledo, izgužvano, kao da je na njemu ispisana sva istorija poručnikovih javnih slabosti i potajnih bolesti.

Njegov položaj u hotelu „Srbija“ nije jednostavan: on zastupa Anu Fridrihovnu u raspravama kod mirovnih sudija, poučava njenu decu i navikava ih na društveno ponašanje, vodi hotelsku knjigu, piše račune stanarima, ujutro glasno čita novine i razgovara o politici. Spava obično u jednoj od praznih soba, a kad gosti navale – u hodniku na prastarom divanu čije su opruge zajedno s likom izbile napolje. U tom slučaju poručnik uredno veša na ekser iznad divana sve svoje stvari: gornji kaput, kapu, sjajan od vremena, beo na šavovima ali čist sako, kartonski okovratnik „monopol“ i oficirsku šapku s plavim pervazom, a beležnicu i maramicu s tuđim inicijalima stavlja pod jastuk.

Udovica ne povlađuje poručniku. „Oženi se, onda ću ti sve nabaviti“, obećava mu – „potpunu garderobu, sve što treba od rublja i pristojne cipele i kaljače. Sve ćeš imati, a o praznicima ćeš čak nositi časovnik mog pokojnika s lančićem“. Ali poručnik se za sada još jednako predomišlja. On ceni svoju slobodu i suviše mnogo polaže na svoje bivše oficirsko zvanje. Ponešto starog rublja što je ostalo od pokojnika on ipak doderava.

II

S vremena na vreme u gazdaričinoj sobi odigravaju se bure. Čas poručnik, uz pomoć svog vaspitanika Romke, proda starinaru gomilu tuđih knjiga, čas iskoristi gazdaričino odsustvo i prigrabi novac za prenoćište, ili krišom otpočne ljubavni odnos sa sobaricom. Baš juče poručnik je zloupotrebio kredit koji je Ana Fridrihovna imala u krčmi preko puta; to je izašlo na videlo i izbila je svađa sa psovkom i tučom u hodniku. Vrata na sobama se otvoriše i iz njih proviriše

radoznale muške i ženske glave. Ana Fridrihovna je toliko vikala da se čulo i na ulici:

– Napolje, razbojniče! Napolje, skitnico! Za tebe sam krvavo radila! Mojoj deci od usta krvavu paru otkidaš!...

– Našu paru otkidaš! – drao se gimnazist Romka kreveljeći se iza majčine suknje.

– Ot-ki-daš! – pratili su na rastojanju Atka i Etka.

Vratar Arsenij ćuteći, kao skamenjen, dahćući, navaljivao je grudima na poručnika. A iz sobe broj devet neki snažan sopstvenik raskošne crne brade na razdeljak, provirivši do pola na vrata u donjem rublju i odnekud s okruglim šeširom na glavi, posavetova odlučnim tonom:

– Arsenije, udri ga u zvezdu!

Na taj način poručnik bi potisnut na stepenište. Ali pošto je na stepenište gledao širok prozor iz hodnika, Ana Fridrihovna presamitivši se nastavi da viče za poručnikom:

– Nitkove, lopužo, bitango, kijevska skitnico!

– Skitnico! skitnico! – derali se dečaci iz sveg glasa u hodniku.

– Da ti noga ne kroči više ovamo! Nosi odavde svoje šugave prnje! Evo ih, eto ti, na!

Ozgo poleteše na poručnika stvari koje je u žestini zaboravio: štap, okovratnik od kartona i beležnica. Na poslednjem stepeniku poručnik zastade, podiže glavu i zapreti pesnicom. Lice mu beše bledo, ispod levog oka crvenela se ozleda.

– Čekajte, hulje, sve ću dostaviti kome treba. Aha! Podvodite! Pljačkate stanare!...

– Hajde, hajde, beži dok si čitav! – govorio je Arsenij strogo, navaljujući odostrag i gurajući poručnika ramenom.

– K sebi ruke, gejače! Nemaš prava da diraš oficira! – uzviknu poručnik s ponosom. – Znam sve! Primate putnike bez isprava! Prikrivate! Kradene stvari prikrivate... Jata...

Ali uto Arsenij spretno obuhvati poručnika pozadi, vrata se zalupiše zvoneći i zvečeći, dva čoveka savijena u klupko otkotrljaše se na ulicu i već otuda dopre gnevno:

– ...kujete!...



Jutros, kao što je to uvek bivalo i ranije, poručnik Čiževič se predade i donese buket jorgovana koji je ubrao u tuđem vrtu. Lice mu umorno, oko upalih očiju tamni kolutovi, slepoočnice žute, odelo neočišćeno, u kosi paperje. Pomirenje ide teško. Ana Fridrihovna nije se još nauživala poniženja i pokajničkih reči svog ljubavnika. Osim toga ona je pomalo ljubomorna na one tri noći koje je Valerijan proveo neznano gde.

– Njunička, kuda ću... – počinje poručnik neobično blagim i nežnim, čak pomalo drhtavim falsetom.

– Šta ka-a-žete? Ko je to ovde za vas Njunička? – prezrivo ga prekida gazdarica. – Svaka šuša, i ta – Njunička!

– Ne, znaš, hteo sam samo da te pitam, kako da napišem kud je otputovala Praskovja Uvertiševa, stara trideset četiri godine? Ovde ništa nije zabeleženo.

– Piši – do đavola! I sebe možeš zapisati s njom zajedno. Isto društvo. Ili u dom za skitnice.

„Životinja!“ – misli poručnik, ali samo uzdiše duboko i pokorno:

– Danas si mnogo nervozna, Njunička!

– Nervozna... Ma kakva bila, znam da sam poštena i radna žena... Marš odavde, kopiladi! – viče na decu i najednom – tras! tras! – Atka i Etka dobijaju dva tačna udarca kašikom po čelu. Dečaci kmeče.

– Proklet je ovaj moj posao i sudbina mi je prokleta... – srdito gunđa gazdarica. – Dok sam živela s pokojnim mužem nisam znala ni za kakve jade. A sad je svaki vratar pijanac, a sve sobarice kradljivice. Pst, vi, prokletnici!... Eto i ta Proska, ni dva dana nije boravila, a iz sobe broj dvanaest digla devojci čarape. A ima i nekih drugih koji samo sede po krčmama na tuđ račun a nikakvog posla neće da se late...

Poručnik zna vrlo dobro na koga se ovo odnosi, ali sav se predao poslu i ćuti. Miris kupusa i kobasice budi kod njega neke daleke nade. Uto se otvaraju vrata i vratar Arsenij ulazi u sobu ne skidajući kapu sa tri zlatna širita. Po spoljašnjosti liči na uškopljenika i albinosa, celo mu je nečisto lice u bubuljicama. On najmanje četrdeseti put služi kod Ane Fridrihovne – i uvek dok ne počne da pije i dok ga gazdarica svojeručno ne istuče i ne otera oduzevši mu prethodno simbol vlasti – kapu sa širitima. Onda Arsenij stavlja na glavu belu kavkasku šubaru, na nos – modre naočari i šepuri se u krčmi preko puta dok

sve ne propije, a pri kraju pijanstva gorko će plakati pred ravnodušnim momkom zbog svoje beznadežne ljubavi prema Fridrihu i pretiće smrću poručniku Čiževiču. Kad se istrezni doći će u „Srbiju" i pasti gazdarici pred noge. A ona će ga opet primiti jer je novi vratar, njegov zamenik, za kratko vreme stigao da je pokrade, da se napije, napravi lom i čak da dospe u kvart.

– Šta je? Jesi li sa pristaništa? – pita Ana Fridrihovna.

– Jeste. Doveo sam šest hodočasnika. Jedva sam ih oteo Jakovu iz „Trgovačkog". On ih već povede, a ja priđoh jednom i šapnuh mu na uvo: „Meni je, velim, svejedno, idite kuda god hoćete, a pošto su vam ova mesta nepoznata i ja vas strahovito sažaljevam, moram vam reći da ne idete za tim čovekom zato što su prošle sedmice u njihovom hotelu jednom hodočasniku dali prašak pa su ga pokrali". Tako sam ih oteo. Jakov mi posle toga pretio pesnicom izdalje. Viče: „Samo pričekaj, Arsenije, uhvatiću ja tebe, nećeš mi umaći iz ruku!" Samo što i ja njemu mogu ako do toga dođe...

– Dobro! – prekida ga gazdarica. – Baš me mnogo briga za tvog Jakova. Za koliko ste se pogodili?

– Po trideset kopejaka. Bogami, gospođo, ma koliko sam ih nagovarao, ne daju više.

– Eh, tikvane, ništa ti ne umeš. Daj im sobu broj dva.

– Zar sve u jednu?

– Ne, budalo, nego svakom po dve sobe. Dabogme, u jednu. Donesi im dušeke, od onih starih, tri dušeka donesi. I reci da ne smeju da spavaju na divanu. Ti hodočasnici uvek imaju stenica. Idi!

Po njegovom odlasku poručnik u po glasa prigovara nežno i zabrinuto:

– Čudim se, Njutočka, kako mu dozvoljavaš da ulazi u sobu s kapom na glavi. Ipak je to neko nepoštovanje prema tebi kao dami i gazdarici. A zatim – shvati moj položaj: ja sam oficir u rezervi, a on je ipak... običan vojnik. Nekako je nezgodno.

Ali Ana Fridrihovna naleće na njega s novom žestinom.

– Molim te da se ne pleteš gde ne treba. O-fi-cir! Takvih oficira ima puno u Tereščenkovljevom domu za skitnice. Arsenij je vredan čovek, on svoje parče hleba zaradi... a ne kao... Odbij, vi, nevaljalci! Kud se trpate s rukama!

– Da-a… ne da-ješ! – trubi Atka.

– Ne da-jes!… – ponavlja Etka.

Međutim, ručak je gotov. Ana Fridrihovna zvecka posuđem na stolu. Za to vreme poručnik marljivo naginje glavu nad knjigom gostiju. Sav je utonuo u posao.

– No, sedi ako hoćeš – nudi domaćica odsečno.

– Ne, hvala, Njutočka. Jedi ti. Meni se nešto i ne jede – govori Čiževič, ne okrećući se, prigušenim glasom i guta pljuvačku.

– Idi, kad ti se kaže. Pazi, molim te, što se kočoperi. No, hodi!…

– Odmah, ovog časa, Njunička. Samo da dovršim poslednju stranu. Prema uverenju koje je izdala Biljdinska opština… gubernije… broj 2039… Gotovo. – Poručnik ustaje i trlja ruke. – Volim da nešto radim.

– Hm! I to mi je neki rad! – prezrivo frkće gazdarica. – Sedi.

– Njunička, kad bi se moglo… samo jednu… malu…

– Može i bez toga.

Ali pošto je mir već skoro uspostavljen, Ana Fridrihovna uzima iz kredenca malu trbušastu bočicu od šlifovanog stakla iz koje je pio još pokojnikov otac. Atka razbacuje kupus po tanjiru i draži brata: kaže da on ima više. Etka se vređa i dreči:

– Atki vise sipa-a-la. Da-a-a!

Tras! – zvonki udarac kašikom pogađa Etku u čelo. I odmah iza toga, kao da ništa nije ni bilo, Ana Fridrihovna nastavlja razgovor:

– Pričaj nekom drugom! Majstor si da lažeš. Sigurno si se provodio kod neke.

– Njunička! – uzvikuje poručnik prekorno i ostavivši jelo pritiska ruke – u jednoj je viljuška s komadom kobasice – na grudi. – Zar ja? O, kako me slabo poznaješ. Pre bih dao glavu nego sebi dozvolio tako što. Kad sam onda otišao od tebe bilo mi je tako gorko, tako teško! Idem ulicom i, zamisli, gušim se u suzama. Gospode bože, mislim, kako sam smeo da je uvredim. I to koga? Nju! Jedinu ženu koju volim tako sveto, tako ludo…

– Lepo pevaš – upada polaskana, ali još pomalo nepoverljiva gazdarica.

– Da, ti meni ne veruješ! – odvraća poručnik s tihom ali dubo-

kom tragikom. – Pa to sam i zaslužio. A ja sam svake noći dolazio pod tvoje prozore i u duši se molio za tebe. – Poručnik brzo ispija čašicu, mezeti i nastavlja punih usta i suznih očiju: – Stalno sam mislio šta ako se, recimo, desi požar ili provale razbojnici. Onda bih ti dokazao. Rado bih dao život za tebe… Avaj, on i bez toga neće potrajati – uzdiše. – Dani su mi izbrojani…

Za to vreme gazdarica pretražuje novčanik.

– Ta nije valjda! – kaže s koketnim podsmehom. – Atka, evo ti para, trkni Vasiliju Vasiljeviču i donesi flašu piva. Reci samo da bude sveže. Brzo!

Doručak je završen, bigos pojeden i pivo popijeno kad se pojavljuje razmaženi gimnazist pripremnog razreda Romka, sav umrljan mastilom i kredom. Još na vratima pući usne i pravi srdite oči. Potom baca torbu s knjigama na pod i počinje da kuka:

– Ta-a-ko… sve su bez mene pojeli. A ja sam gladan kao pse-e-e-to…

– Ja imam, ali ti neću dati – začikava ga Atka i pokazuje mu svoj tanjir.

– Da-a-a… To je svi-nja-arija – kmeči Romka. – Mama, kaži Atki da…

– Ćut! – prodorno uzvikuje Ana Fridrihovna. – Još bi se do noći vucarao. Evo ti pet kopejki. Kupi kobasica, i dosta ti je.

– Da-a, pet kopejki! Ti i Valerijan Ivanovič jedete bigos, a mene terate da učim. Ja sam kao pse-e-e…

– Napolje! – viče Ana Fridrihovna strašnim glasom, i Romka se hitro sklanja.

Ipak stiže da digne s poda svoju torbu: u glavi mu se momentalno rodi misao da proda udžbenike na buvljoj pijaci. Na vratima se sukobi sa starijom sestrom, Alječkom, iskoristi priliku i uštinu je za ruku do bola. Alječka ulazi i glasno se žali:

– Mama, kaži Romki da me ne štipa.

Ona je lepuškasto trinaestogodišnje devojče koje se rano razvija. Crnka je sa žuto-mrkom kožom i divnim ali ne detinjim tamnim očima. Usne su joj crvene, punačke i sjajne i nad gornjom usnicom koju gare lake malje dva mila mladeža. Ona je opšta ljubimica u hotelu. Muškarci je časte bombonama, često pozivaju k sebi, ljube i pri-

čaju joj bestidne stvari. Ona zna sve što može znati odrasla devojka, ali u takvim prilikama nikad ne pocrveni, već samo obori svoje tamne duge trepavice što bacaju modre senke na ćilibarske obraze – i smeši se čudnovatim, skromnim, nežnim i u isto vreme sladostrasnim, nekakvim iščekujućim osmejkom. Njena najbolja prijateljica je „devojka" Ženja iz broja dvanaest; mirna, uredna u plaćanju, puna plavuša koju izdržava neki drvarski trgovac, ali u slobodne dane ona dovodi mušterije s ulice. Ovu osobu Ana Fridrihovna veoma poštuje i govori o njoj: „Ništa ne mari što Ženječka slobodno živi, zato je ona samostalna žena".

Spazivši da je doručak pojeden, Alječka se najednom izveštačeno i usiljeno osmehuje kao obično i govori tankim glasićem, prodorno i nekako teatralno:

– Ah, vi ste već doručkovali. Zakasnila sam. Mama, mogu li da idem kod Jevgenije Nikolajevne?

– Ah, idi kud hoćeš!

– Mersi.

Ona odlazi. Posle doručka nastaje potpun mir. Poručnik šapće udovici na uho najvatrenije reči i stiska joj ispod stola okruglo koleno, a ona, pocrvenela od jela i od piva, čas mu se priljubi ramenom, čas ga odgurne i guguče sa nervoznim smeškom:

– Ma Valerijane! Ma sramota! Deca!

Atka i Etka gledaju ih turivši prste u usta i raširenih očiju. Najednom mati se obrecnu na njih:

– Hajde u šetnju, svrzigaće. Sad ću vas. Razbaškarili se kao u muzeju. Marš, odmah!

– A ja neću u šetnju – mumla Atka.

– Necu-u-u.

– Pokazaću vam ja – neću. Evo dve kopejke za bombone – i marš!

Ona zaključava za njima vrata, smešta se poručniku u krilo – i počinju da se ljube.

– Ti se ljutiš, zlato moje? – šapće joj na uho poručnik.

Ali neko lupa na vrata. Mora se otključati. Ulazi nova sobarica, visoka, mračna, ćorava žena i kaže promuklo, sa svirepim izrazom na licu:

– Broj dvanaest traži samovar, i čaja, i šećera.

Ana Fridrihovna nestrpljivo izdaje sve što treba.

Poručnik se razbaškario na divanu i govori čežnjivo:

– Ja bih se malo odmorio, Njunička. Ima li slobodna soba? Ovde se neprestano neko vrzma.

Ima samo jedna slobodna soba, broj pet, i oni idu tamo. Soba je s jednim prozorom, tamna, uzana i dugačka kao kuglana. Krevet, komoda, ispucan žut umivaonik i noćni stočić – to je u njoj sav nameštaj. Gazdarica i poručnik opet počinju da se ljube pri čemu guguču kao golubovi u proleće na krovu.

– Ako me voliš, Njunička, pošalji, moje blago, po cigarete „Plezir“, deset komada šest kopejaka – govori poručnik umiljato i svlači se.

– Posle...

Prolećno veče ne traje dugo i evo napolju je već noć. Kroz prozor se čuju parobrodske sirene na Dnjepru i dopire daleki miris trave, prašine, jorgovana, zagrejanog kamena. Kaplje vode ravnomerno padaju iz umivaonika. Ali opet neko lupa na vrata.

– Ko je! Kog đavola se neprestano ovde vrzmate? – viče probuđena Ana Fridrihovna. Ona bosa skače iz kreveta i ljutito otvara vrata. – No, šta tražite?

Poručnik Čiževič stidljivo navlači pokrivač preko glave.

– Student traži sobu – kaže iza vrata Arsenij kao šaptač u pozorištu.

– Koji student? Reci mu da ima samo jedna i to od dve rublje. Je li sam ili sa ženskom?

– Sam.

– E, tako mu kaži. I odmah legitimaciju i novac. Znam ja te studente.

Poručnik se žurno oblači. Blagodareći navici on dovodi u red svoju toaletu za nekoliko trenutaka. Za to vreme Ana Fridrihovna brzo i spretno namešta postelju. Arsenij se vraća.

– Platio je unapred – kaže mračno. – Evo i legitimacije.

Gazdarica izlazi u hodnik. Kosa joj je razbarušena i zalepljena za čelo, na crvenim obrazima utisnuti porupčići jastučnice, oči neobič-

no blistaju. Iza njenih leđa poručnik, kao nema senka, provlači se u gazdaričinu sobu.

Na stepeništu kraj prozora čeka student. Suvonjav, plave kose, nije tako mlad, izdužena, bleda, bolesno nežna lica. Plave oči gledaju kao kroz maglu – pitome, kratkovide, pomalo razroke. On učtivo pozdravlja gazdaricu, zbog čega se ova zbunjeno smeši i zakopčava gornje dugme na bluzici.

– Hteo bih sobu – govori on meko kao snebivljivo. – Treba da putujem. Još bih molio sveću, pero i mastilo.

Pokazuju mu kuglanu. On kaže:

– Odlično, bolje ne može biti. Ovde je divno. Samo, molim vas, pero i mastilo.

Čaj i posteljina mu nisu potrebni. Svejedno mu je.

III

U gazdaričinoj sobi gori lampa. Na prozorskoj dasci sedi, podvivši noge, Alječka i gleda kako se dole njiše tamna teška vodena masa osvetljena elektrikom, kako se tiho ljulja retko bledunjavo lišće jablanova duž keja. Na obrazima joj jarko plamte dve okrugle, crvene mrlje, a oči svetle čežnjivo i umorno. Izdalje, s one strane reke, gde blistaju vatre kafešantana, u svežem vazduhu lepim talasima dopire razigrana melodija valcera.

Piju čaj s kupovnim slatkim od malina. Atka i Etka nadrobiše u šolje crnog hleba, napraviše poparu, izmazaše obraze, čela i noseve i bekelje se jedan na drugog praveći mehure u tanjirićima. Romka, koji se vratio s modricom ispod oka, zviždućući srče čaj iz tanjirića. Poručnik Čiževič, raskopčav prsnik i isturivši napolje plastron od kartona, uživa u ovoj domaćoj idili poluležeći na divanu.

– Hvala bogu, sve su sobe zauzete – sanjalački uzdiše Ana Fridrihovna.

– Jesi li videla? Sve je to moja laka ruka! – kaže poručnik. – Čim sam došao, odmah je posao uzenuo.

– Jeste, pričaj samo.

– Ne, šalu na stranu, neobično sam lake ruke. Kod nas u puku kapetan Gorževski kad god bi držao banku, uvek bi mene posadio do sebe. Eh, kako se kartalo u našem puku! Baš taj Gorževski je, još kao potporučnik, dobio na kartama za vreme Turskog rata dvanaest hiljada. Dođe naš puk u Bukurešt. Oficiri, naravno, imaju puno para, ne znaju šta će s njima, ženskih nema. Poče kartanje. Kad najedared Gorževski nabasa na varalicu. Već po njušci se vidi da je varalica, ali tako spretno operiše da se ne može uhvatiti...

– Pričekaj, sad ću se vratiti – prekida ga gazdarica – treba da izdam peškir.

Odlazi. Poručnik se prikrada Alječki i blisko se naginje prema njoj. Svetlost električnih fenjera tanano, srebrnasto i nežno ocrtava njen divan profil, taman na pozadini noći.

– O čemu si se zamislila, Alječka? Ili, možda, *o kome*? – pita on slatko, drhtavim glasom.

Ona mu okreće leđa. Ali on hitro podiže njenu debelu pletenicu, ljubi njen topli tanki vrat ispod kose i žudno njuši miris njene kože.

– Reći ću mami – šapće Alječka, ne odmičući se.

Vrata se otvaraju – vratila se Ana Fridrihovna. Poručnik odmah počinje da govori neprirodno glasno i slobodno.

– Zaista je lepo po takvoj divnoj prolećnoj noći vozati se u čamcu s dragim bićem ili bliskim prijateljem. Dakle, Njunička, da nastavim. Na taj način Gorževski izgubi čitavih šest hiljada, do đavola! Najzad ga neko nauči, pa će reći: „Basta! Ovako neću da igram. Nego, hoćete li da zakucamo špil ekserom za sto i da otkidamo po jednu kartu?“ Onaj poče da izvrdava. Ali Gorževski izvadi revolver: „Ili da igraš, pseto, ili ćeš dobiti metak u čelo!“ Nema se kud, varalica sede i, što je najglavnije, toliko se zbunio da je zaboravio kako iza njega stoji ogledalo a Gorževski sedi prema njemu i vidi u ogledalu sve karte svog partnera. Tako Gorževski ne samo povrati svoj novac, već je dobio čistih jedanaest hiljada. Čak je dao da mu se taj ekser okuje u zlato i sad ga nosi na lančiću od časovnika kao ukras. Vrlo originalno.

IV

U to vreme u sobi broj pet na krevetu sedi student. Pred njim na noćnom stočiću sveća i tabak poštanske hartije. Student brzo piše, za trenutak zastane, nešto prošapće u sebi, odmahne glavom, osmehne se usiljeno i opet piše. Eto, duboko je zamočio pero u mastilo, zatim zahvatio njime, kao kašičicom, rastopljenog stearina oko fitilja i trpa tu smesu u vatru. Ona pucketa i rasprskava se na sve strane hitrim plavim plamičcima. Taj vatromet podseća studenta na nešto smešno, skoro zaboravljeno, iz dalekog detinjstva. On gleda iskosa u plamičak sveće i osmehuje se rasejano i tužno. Potom najednom, kao došavši k sebi, stresa glavom, uzdiše i, brzo obrisavši pero o rukav plave košulje, nastavlja da piše:

„Reci im sve što će ti kazati moje pismo, a čemu ćeš, ja znam, ti poverovati. Oni me ionako neće razumeti, a ti imaš reči, jednostavne i pristupačne za njih. Čudnovato je samo ovo: eto, pišem ti, znam da ću se kroz deset, petnaest minuta ubiti, i ta misao me nimalo ne plaši. Ali kad je sedi ogromni žandarmerijski pukovnik sav pomodreo i sa psovkama počeo da lupa nogama – ja sam se izgubio. Kad je viknuo da je moja upornost uzaludna, da samo upropašćuje mene i moje drugove i da su Belousov, i Knige, i Solovejčik sve priznali – ja sam potvrdio. Ja, koji se ne bojim smrti, uplašio sam se od vike tog tupog ograničenog čoveka, okorelog u svom profesionalnom samopouzdanju. I što je najgore: na druge se nije usudio da viče, čak beše ljubazan, predusretljiv i sladunjav, kao provincijski zubni lekar – čak se pravio liberalan. A u meni je odmah osetio popustljivu i slabu volju. To ljudi vide bez reči, na prvi pogled.

Da, priznajem da je sve to ispalo besmisleno, nisko, smešno i odvratno. Ali drukčije nije moglo da bude, i kad bi se ponovilo, opet bi ispalo kao i pre. Legendarno hrabri ratni generali vrlo često se boje miševa. Oni se neki put čak i hvale tom malom slabošću. A ja s tugom priznajem da se više nego smrti bojim tih drvenih ljudi čvrsto skamenjenih u svojim shvatanjima, glupo samouverenih, nepokolebljivih. Kad bi ti znao koliko se zbunjujem i snebivam pred monumentalnim žandarima, pred ugojenim petrogradskim vratarima debelih njuški, pred sekretaricama u redakcijama časopisa, pred činovnicima u sudu, pred šefovima stanica koji govore kao da laju!

Kad sam jednom morao da overim u kvartu potpis, – sama spoljašnjost debelog upravnika kvarta s riđim brkovima kao šaka, s isturenim grudima i ribljim očima, koji me je neprestano prekidao, nije slušao, trenutno zaboravljao na moje prisustvo ili se najednom pravio kao da ne razume običan ruski jezik – sama njegova spoljašnjost dovela me je do tako odvratnog straha da sam osetio u svom glasu ponizne, ropske intonacije.

Ko je kriv za to? Reći ću ti: moja mati. Ona je bila glavni uzrok toga što mi je sva duša zagađena i pokvarena podlim kukavičlukom. Ona je rano ostala udova i moji prvi utisci iz detinjstva nerazdvojno su vezani s lutanjem po tuđim kućama, moljakanjem, ulagivačkim osmesima, sitnim ali nepodnošljivim uvredama, ugađanjima, bogorađenjem, suznim, bednim grimasama, s onim podlim deminutivima: parčence, kapljica, šoljica čaja... Primoravali su me da ljubim ruke dobrotvorima – muškim i ženskim. Mati je uveravala da ja ne volim ovo ili ono ukusno jelo, lagala da imam škrofule jer je znala da će ostati više za domaćinovu decu i da će to biti milo domaćinima. Posluga nam se potajno rugala: mene su nazivali grbavkom jer sam u detinjstvu išao poguren, a majku su mi preda mnom nazivali gotovankom i prosjakinjom. I moja majka je da bi zabavila dobrotvora stavljala sebi na nos staru, otrcanu kožnu duvankesu savijenu nadvoje i govorila: „Ovo je nos mog sinčića Ljovuške“. Oni su se smejali, a ja sam crveneo i beskrajno patio i zbog nje i zbog sebe, ali sam ćutao, jer mi je bilo zabranjeno da govorim kad sam u gostima. Mrzeo sam te dobročinitelje koji su me gledali kao stvar, koji su mi tromo i bez volje, s visine, turali ruku pod nos da je poljubim. Mrzeo sam ih i bojao ih se kao što sad mrzim i bojim se svih trezvenih ljudi, samozadovoljnih, šablonski proračunatih, koji sve znaju unapred: govornike u kružocima, stare, kosmate, rumene profesore koji koketiraju nevinim liberalizmom, dostojanstvene i licemerne saborne protojereje, žandarmerijske pukovnike, napredne lekarke koje ponavljaju odlomke iz letaka a kojima je duša hladna, nemilosrdna i glatka kao mermerna ploča. Kad razgovaram s njima, osećam da mi je na licu kao odvratna maska, tuđ, ulagivački, ponizan osmeh – i prezirem sebe zbog svoga udvoričkog tankog glasa u kome otkrivam odjek nekadašnjih majčinih nota. Duše tih ljudi su mrtve, misli im se ukočile u pravim, čvrstim linijama, a oni sami su okrutni kako samo može da bude okrutan samouveren i glup čovek.

Od sedam do deset godina bio sam u državnom dobrotvornom internatu s Frebelovim vaspitnim sistemom.[131] Tamo su nam „klasne“, ozlojeđene usedelice sa zuboboljom, kalemile poštovanje prema dobrim starešinama, uzajamno špijuniranje i dostavljanje, zavist prema ljubimcima i – glavno – najglavnije – primerno vladanje; a mi, dečaci, kultivisali smo između sebe krađu i onaniju. Kasnije, iz milosti, primiše me u gimnazijski internat. Tamo je bilo sve što obično biva u državnim internatima. Pretresi, špijuniranje od strane vaspitača, besmisleno bubanje, pušenje u trećem razredu, votka u četvrtom, u petom – prva javna žena i prva sramna bolest.

Posle su najednom doprle nove, mlade reči, bujno maštanje, slobodne plamene misli. Moj razum se žudno otvori njima u susret, ali duša mi je već bila zauvek opustošena, mrtva, osramoćena. Niska neurastenična bojažljivost upila se u nju kao krlja u uho kučetu: ako je otkineš, ostaće glava i ona će ponovo izrasti u celog gnusnog insekta.

Nisam samo ja propao od ove moralne zaraze. Možda sam bio najslabiji. Ali cela prošla generacija je odrasla u duhu pobožne tišine, prinudnog poštovanja starijih, bezličnosti i ćutanja. I neka je prokleto to podlo vreme, vreme ćutanja i siromaštva, to „blagodenstveno i mirno žitije“[132] pod nemim okriljem blagočestive reakcije! Zato što je tiho opodlačenje ljudske duše strašnije od svih barikada i streljanja na svetu.

Čudna stvar: kad sam nasamo sa svojom vlastitom voljom, ne samo što nisam kukavica nego čak znam malo ljudi koji su kadri tako lako rizikovati život. Išao sam po ispustu na zidu od prozora do prozora na četvrtom spratu i gledao dole, plivao sam u moru tako daleko da me nisu više služile ruke i noge te sam se odmarao na leđima da bih izbegao grčeve. I mnoge druge stvari. Najzad, kroz deset minuta ću se ubiti – pa i to nešto znači. Ali bojim se ljudi. Bojim se ljudi! Kad čujem kako se na ulici svađaju i tuku pijani, prebledim od straha u svojoj sobi. A kad noću ležim u postelji i zamislim kako preko praznog trga juri i tutnji vod kozaka, osećam kako mi srce prestaje da kuca, celo mi se telo koči i prsti se grčevito stežu. Za ceo život sam

[131] Fridrih Vilhelm Avgust Frebel (1782–1852), nemački pedagog, osnivač dečjih vrtića, razradio teoriju o odgoju dece predškolskog uzrasta u kojoj se veliki značaj pridavao igrama.

[132] Reči iz molitve za vladara u carskoj Rusiji.

uplašen nečim čega ima kod većine ljudi i što ne umem da objasnim. Takvo je bilo i celo mlado pokolenje prethodnog prelaznog doba. U mislima smo prezirali ropstvo, ali rasli kao kukavni robovi. Mržnja nam je bila duboka, strasna, ali jalova i ličila je na bezumnu zaljubljenost uškopljenika.

Ti ćeš sve razumeti i objasniti drugovima kojima pred smrt poručujem da ih i pored svega volim i poštujem. Možda će ti oni poverovati da nisam umro zbog toga što sam ih nehotično i nisko izdao. Znam da u svetu ne postoji ništa strašnije od ove strašne reči „izdajnik", koja se predaje iz usta u uši i sahranjuje čoveka za života. O, ja bih umeo da ispravim svoju grešku kad ne bih bio rođen i vaspitan kao rob ljudske bezočnosti, kukavičluka i gluposti. Ali baš zbog toga što sam takav – umirem. U ovo strašno, košmarno vreme sramotno je i teško i prosto nemogućno živeti takvim kao što sam ja.

Da, moj dragi, poslednjih godina sam veoma mnogo čuo, video i čitao. Kažem ti: našu otadžbinu potresla je užasna vulkanska erupcija. Izbio je plamen dugo uzdržavanog gneva i nadvladao sve: strah od sutrašnjice, poštovanje predaka, ljubav prema životu, tihu slast porodičnog blagostanja. Čuo sam za mladiće, skoro decu, koji su odbijali da im vežu oči pred streljanje. Video sam ljude koji su izdržali mučenje i nisu kazali ni reči. I sve je to niklo iznenada, javilo se u nekakvom burnom porivu. Iz ćurećih jaja najednom izlegoše se orlići. Kako je kratak, ali kako divan i herojski bio njihov let prema plamenom suncu slobode! Video sam kako se kod dece, kod gimnazista, kod đaka budilo i razbuktavalo sveto poštovanje prema svom radosnom, ponosnom, slobodnom „ja", baš prema onom što je iz nas izgrizla duhovna beda i plašljivi roditeljski moral. Onda – do vraga s nama!

Sad je osam minuta do devet. Tačno u devet sa mnom će biti svršeno. U dvorištu laje pas – jedan, dva, zatim poćuti i – jedan, dva, tri. Možda će, kad mi se ugasi svest i s njom zasvagda iščezne za mene sve: gradovi, trgovi, parobrodske sirene, jutra i večeri, hotelske sobe, tiktakanje časovnika, ljudi, zveri, vazduh, svetlost i mrak, vreme i prostor i ne bude ništa, čak ni misli o tom „ništa" – možda će ovaj pas večeras dugo lajati, iz početka dva puta, potom tri.

Pet minuta do devet. Zanima me smešna ideja. Ljudska misao je kao struja iz tajanstvenog, još nepoznatog centra, to je neko široko napregnuto vibriranje nemerljive materije razlivene u vasioni koja podjednako lako prodire između atoma kamena, gvožđa i vazduha.

Eto, misao je izašla iz moga mozga, i sva vasionska sfera je zadrhtala, uskolebala se oko mene kao voda kad se u nju baci kamen, kao zvuk oko strune koja bruji. I meni se čini: eto, čovek odlazi, svest mu se već ugasila, ali njegova misao još ostaje, još treperi na ranijem mestu. Možda misli i snovi svih ljudi koji su boravili pre mene u ovoj dugačkoj, mračnoj sobi još lebde oko mene i tajanstveno upravljaju mojom voljom? I možda će se sutra slučajni posetilac ove sobe najednom zamisliti o životu, o smrti, o samoubistvu zato što ću ja ostaviti ovde svoju misao? I ko zna, možda – ne zaviseći ni od težine, ni od vremena, ni od prepreka materije – moje misli u isti mah hvataju tajanstveni, osetljivi, ali nesvesni prijemnici u mozgu stanovnika na Marsu kao i u mozgu psa koji laje u dvorištu? Ah, mislim da se ništa u svetu ne gubi – ništa! – ne samo rečeno već i zamišljeno. Sva naša dela, reči i misli – to su potočići, tanki podzemni izvori. Čini mi se, vidim kako se oni susreću, slivaju se u ponornicu, izbijaju na površinu zemlje, stiču se i obrazuju reku – i eto već jure bujno i široko u neodoljivoj Reci života. Reka života – kako je to veličanstveno! Ona će ranije ili kasnije odneti sve – odneće sve tvrđave koje su okovale slobodan duh. I na tom mestu gde ranije beše plićak prostote napraviće se dubina herojstva. Sad će me ona odvući u neshvatljivu, hladnu daljinu, a možda će najdalje za godinu dana zapljusnuti sav ovaj veliki grad, potopiti ga i odneti sa sobom ne samo njegove ruševine nego i sâmo njegovo ime! A možda je smešno sve ovo što pišem. Ostaje samo dva minuta. Sveća gori, sat žurno kuca preda mnom. Pseto još uvek laje. A šta onda ako ne ostane ništa ni od mene, ni u meni, nego ostane samo jedno, onaj poslednji osećaj – može biti bol, može biti zvuk pucnja, može biti goli, divlji užas, ali ostane zauvek, na hiljade miliona vekova podignutih na milijarditi stepen?

Kazaljka je stigla. Sad ćemo sve to da vidimo. Ne, čekaj: nekakva smešna stidljivost natera me da ustanem i da zaključam vrata. Zbogom. Još dve reči: čini mi se, tamna duša psa treba da bude mnogo osetljivija od ljudske za vibriranje misli... Možda oni zato i zavijaju kad osete pokojnika. Je li? Eto, i taj pas što laje dole. Sad on već oseća nemir. Ali kroz jedan trenutak od glavnog akumulatora moga mozga strašnim talasima prostrujaće novi čudovišni tokovi i zapljusnuće jadni mozak životinje. I ona će zavijati u neizdržljivom, slepom užasu... Zbogom. Idem".

Student zatvori koverat, uredno stavi zbog nečeg zapušač u bočicu s mastilom, ustade s kreveta i izvadi iz džepa od kaputa revolver. Povuče obarač. Raširivši noge da čvršće stoji, zažmuri. I najednom

brzo nasloni revolver obema rukama na desnu slepoočnicu i pritisnu oroz.

***

– Šta je to? – pita Ana Fridrihovna uznemireno.

– Pa to se tvoj student ubio... – nemarno se šali poručnik. – Svi su ti studenti hulje...

Ali Ana Fridrihovna skače i žurno trči u hodnik, poručnik tromo ide za njom. Iz sobe broj pet oseća se kiseo miris bezdimnog baruta. Gledaju kroz ključaonicu – student leži na podu.

Pet minuta kasnije kod hotelskog ulaza već stoji tamna, zbijena, gramziva gomila i Arsenij srdito tera sa stepeništa radoznale. U hotelu je uzbuna. Bravar otvara vrata zaključane sobe, pazikuća trči u policiju, sobarica – po lekara. Posle kraćeg vremena dolazi policijski nadzornik, visok, vitak mladić belkaste kose, belkastih trepavica i brkova. U mundiru je i širokim čakširama koje se spuštaju do polovine lakovanih čizama. On odmah potiskuje publiku grudima i izbečivši plave oči zapovednički grmi:

– Odbij! Odlazite! Ne razumem, gospodo, šta ste tu našli zanimljivo? Baš ništa. Gospodine... najlepše vas molim... A reklo bi se da ste obrazovan čovek, u šeširu... Šta kažete? Pokazaću ja tebi policijsku samovolju. Mihaljčuk, pripazi na ovog. Ej, derane, kud se guraš. Ja ću ti!...

Vrata su razvaljena. U sobu ulaze: policijski nadzornik, Ana Fridrihovna, poručnik, četvoro dece, građani-svedoci, žandar, dva čuvara kuće – kasnije lekar. Student leži na podu sa licem zabijenim u sivu prostirku ispred kreveta: leva ruka mu je podavijena pod grudi, desna izbačena, revolver leži sa strane. Ispod glave je bara tamne krvi, u desnoj slepoočnici okrugla mala rupa. Sveća još gori i sat na stolu žurno kuca.

***

Sastavlja se kratak zapisnik u zvaničnim izrazima i uz njega se prilaže samoubičino pismo... Dva čuvara i žandar iznose leš dole niz stepenište. Arsenij svetli visoko uzdigavši lampu nad glavom. Ana Fridrihovna, nadzornik i poručnik posmatraju odozgo kroz prozor u hodniku. Pri zaokretu nosači izgubiše sklad u pokretima, zaglaviše se između zida i ograde i onaj što je pridržavao glavu pozadi opusti ruke. Glava tupo udara o jednu, drugu, treću stepenicu.

– Neka ga! Neka ga! – ozlojeđeno viče gazdarica kroz prozor. – Tako mu i treba, nitkovu! Daću vam još napojnicu!

– Kako ste krvožedni, madam Zigmajer! – dobacuje nadzornik u šali i uvivši brk gleda ukoso njegov vrh.

– Nego šta! Sad ću zbog njega dospeti u novine. Ja sam sirota radna žena, a sad će zbog njega ljudi izbegavati moj hotel.

– To je tačno – ljubazno se slaže nadzornik. – Čudim se toj gospodi studentima. Neće da uče, nose nekakve crvene barjake, ubijaju se. Neće da shvate kako je to njihovim roditeljima. Ne govorim za siromašne, neka ih đavo nosi – polakomili se na jevrejske pare. Ali ima ih i iz dobrih kuća: plemićka deca, sveštenička, trgovačka... D-a-a! Međutim, madam, dozvolite da vam poželim sve najbolje...

– Ne, ne, ne, ne, nipošto! – protestuje gazdarica. – Sad ćemo da večeramo... malo haringe. Bez toga vas neću pustiti.

– U stvari... predomišlja se nadzornik. – Uostalom, može. Pravo da vam kažem, ionako sam hteo da svratim preko puta Nagurnom da nešto prezalogajim. Naša služba – kaže on učtivo puštajući damu napred – naša služba je teška. Neki put po ceo dan ništa ne okusiš.

Za večerom sve troje piju mnogo votke. Ana Fridrihovna sva crvena, blistavih očiju i usana kao krv skide ispod stola jednu cipelu i toplom nogom u čarapi pritiska nadzornikovu nogu. Poručnik se tmuri, ljubomoran je i jednako pokušava da priča o tom kako je „kod nas u puku“. Ali nadzornik ga ne sluša, prekida i priča o potresnim zbivanjima „kod nas u policiji“. Svaki od njih se trudi da bude što nemarniji i nepažljiviji prema drugom, te obojica liče na dva psa koja su se tek srela u dvorištu.

– Eto, vi jednako – „kod nas u puku“ – govori nadzornik ne gledajući u poručnika već u gazdaricu. – Dozvolite da vas pitam, zbog

čega ste prekinuli službu u vojsci?

– Izvinite – odvraća poručnik uvređen. – Ja vas ne pitam kako ste dospeli u policiju? Kako ste došli do toga?

Ali uto Ana Fridrihovna izvlači iz ćoška muzički automat „Monopan“ i naređuje Čiževiču da okreće ručku. Posle kraćeg nagovaranja nadzornik igra s njom polku – ona skače kao devojčica, a na čelu joj se tresu čvrsti uvojci. Zatim ručku okreće nadzornik, a igra poručnik privivši gazdaričinu ruku svom levom boku i visoko podigavši glavu. Igra i Alječka s opuštenim trepavicama i svojim neobičnim nežno-razvratnim osmejkom na usnama.

Nadzornik se već konačno oprašta kad dolazi Romka.

– Da-a... Pratio sam studenta, a vi bez mene-e-e. Ja kao pse-e-to...

A ono što je nekad bilo student već leži u hladnom podrumu prosekture, na plehanom sanduku, na ledu – leži osvetljeno gasnom sijalicom, nago, žuto, odvratno. Na desnoj goloj nozi iznad članka mu je debelo ispisan mastilom broj 14. To je njegov broj u prosekturi.

(1906.)[133]

[133] Časopis „Mir božji“, Petrograd, 1906, br. 8.

Već u prvim štampanim odjecima o pripovetki isticana je socijalna tipičnost lika studenta, čija ispovest „osvetljava celokupno ponašanje... mladog pokolenja prelaznog vremena...“

V. V. Vorovski vidi u karakteristici studenta Čehovljeve boje „U Kuprinovljevim delima retko se može naići na tipičnog ruskog inteligenta, koga inače susrećemo u ovim ili onim okolnostima kod svih naših pisaca. Ima, međutim, jedna pripovetka u kojoj je Kuprin u banalnu, prljavu malograđansku sredinu namerno uveo radi kontrasta usamljenu pojavu takvog inteligenta. To je stanar malog pansiona u pripovetki „Reka života“. Slabe volje, mlitav ruski inteligent naslikan je tu u čisto Čehovljevim tonovima...“ „Tog „rasklimatanog inteligenta“ zapahnule su „nove, mladalačke reči, bujni snovi, slobodne vatrene misli“. Ali, avaj, to je bilo iznad njegove snage... I kad je shvatio užas svoje situacije i nemogućnost da se preporodi, on se odlučuje na samoubistvo.“

GAMBRINUS

(preveo Petar Mitropan)

I

Tako se zvala pivnica u prometnom lučkom gradu na jugu Rusije. Mada se nalazila u jednoj od najživljih ulica, bilo ju je vrlo teško pronaći, jer je bila smeštena u suterenu. Dešavalo se da posetilac, čak dobro poznat i lepo primljen u *Gambrinusu*, ne primeti odmah ovaj znameniti lokal i vrati se tek kad prođe dve-tri obližnje radnje.

Firme uopšte nije bilo. Odmah sa pločnika ulazilo se kroz uzana, uvek otvorena vrata. Od njih je vodilo dole isto tako uzano stepenište sa dvadeset kamenih stepenica, izlizanih i sastruganih mnogim milionima teških čizama. Zid iznad završetka stepeništa ukrašavala je reljefna obojena figura slavnog zaštitnika pivarstva, kralja Gambrinusa, visoka kao dva čoveka. Verovatno da je ovo vajarsko delo bilo prvi pokušaj početnika diletanta i izgledalo grubo isklesano od skamenjenog komada poroznog sunđera, ali crveni kamizol, plašt od hermelina, zlatna kruna i visoko podignuta krigla s belom penom koja se preliva, nisu izazivali nikakvu sumnju da je pred posetiocem sâm veliki patron pivarstva.

Pivnica se sastojala od dve dugačke ali vrlo niske prostorije na svodove. S kamenih zidova je uvek curila u hitrim mlazevima podzemna vlaga i svetlucala na svetlosti gasnih sijalica koje su gorele danju i noću zato što u pivnici uopšte nije bilo prozora. Na svodovima su se pak mogli dosta jasno razaznati tragovi zanimljivog zidnog slikarstva. Na jednoj slici je pirovalo veće društvo nemačkih delija u zelenim lovačkim jaknama, u šeširima s tetrebovim perjem i s puškama preko ramena. Svi su oni, okrenuti licem prema sali, pozdravljali publiku podignutim kriglama, a dvojica su uz to obgrlila

oko struka dve podebele devojke – kelnerice u seoskoj krčmi ili, možda, kćeri dobrog farmera. Na drugom zidu je predstavljen otmen piknik iz prve polovine XVIII veka; grofice i vikonti sa napudranim perikama izveštačeno se zabavljaju na zelenoj livadi s jaganjcima, a tu je odmah, ispod razgranatih vrba, ribnjak s labudovima koje graciozno hrane kavaljeri i dame sedeći u nekakvoj zlatnoj školjci. Naredna slika je prikazivala prostoriju u ukrajinskoj kući i porodicu srećnih Malorusa koji igraju „gopak" s bocama u ruci. Još dalje zid je krasilo veliko bure, a na njemu, obavijena grozdovima i lišćem hmelja, dva odvratno debela amora crvenih lica, debelih usana i bestidno zejtinjavih očiju kucaju se pljosnatim peharima. U drugoj prostoriji, odvojenoj od prve polukružnim svodom, ređale su se slike iz žabljeg života: žabe piju pivo u zelenoj močvari, žabe love viline konjice usred gustog ševara, sviraju u kvartetu, bore se sabljama itd. Očevidno, zid je ukrašavao strani majstor.

Umesto stolova na podu gusto posutom pilotinom bila su nameštena teška hrastova burad; mesto stolica – burići. Desno do ulaza dizao se mali podijum i na njemu je stajao klavir. Tu je svako veče, već više godina uzastopce, svirao na violini za razonodu i zadovoljstvo gostiju: muzikant Saška – Jevrejin, pitom, veseo, pijan, ćelav čovek neodređenih godina sa izgledom olinjalog majmuna. Prolazile su godine, menjali se kelneri s kožnim rukavcima, menjali se liferanti i raznosači piva, menjali se i vlasnici pivnice, ali je Saška neizostavno svake večeri oko šest časova već sedeo na svojoj estradi s violinom u rukama i s malim belim kučetom u krilu, a u jedan po ponoći odlazio iz *Gambrinusa* u pratnji kučeta Beločke, jedva se držeći na nogama od popijenog piva.

Uostalom, u *Gambrinusu* je bilo i drugo stalno lice – bifedžika: madam Ivanova – podebela, beloputa stara žena, koja je zato što je jednako boravila u vlažnom podzemlju pivnice ličila na blede lenje ribe što žive u pećinama duboko u moru. Kao kapetan lađe s komandnog mosta, ona je s visine šanka nemo zapovedala poslugom i neprestano pušila držeći cigaretu u desnom uglu usana i žmireći desnim okom od dima. Retko je kô imao priliku da čuje njen glas, a na pozdrav ona je odvraćala uvek istim bezizraznim osmejkom.

II

Ogromna luka, jedna od najvećih trgovačkih luka u svetu, uvek je bila prepuna brodova. Zalazile su u nju mrko zarđale džinovske oklopnjače. U njoj su se tovarili, na putu za Daleki istok, žuti debelogrudi parobrodi Dobrovoljne flote[134] koji su svakog dana gutali dugačke vozove robe ili hiljade robijaša. U proleće i u jesen ovde su se lepršale stotine zastava sa svih krajeva zemaljske kugle, i od jutra do mraka čule se komande i psovke na svim mogućim jezicima. Od lađa ka bezbrojnim magacinima i natrag po lelujavim mostićima promicali su obalski radnici: ruski bosjaci, u ritama, skoro goli, pijanih otečenih lica; preplanuli Turci sa prljavim čalmama i u čakširama širokim do kolena ali stegnutim oko cevanica; temeljni mišićavi Persijanci, kose i nokata obojenih kanom vatreno mrkvine boje. Često su navraćali prelepi iz daljine italijanski jedrenjaci sa dva i tri jarbola i sa pravilnim redovima jedara – čistih, belih i elastičnih kao grudi mladih žena; pojavljujući se iza svetionika, ove vitke lađe izgledale su – naročito u vedra prolećna jutra – kao čarobna bela priviđenja koja ne plove vodom nego vazduhom, iznad vidika. Ovde su se mesecima njihale u prljavo zelenoj lučkoj vodi, usred đubreta, ljusaka od jaja, kora od lubenica i jata belih morskih galebova anadolske kočerme[135] s visokim vrhom i trapezuntske feluge[136] s neobičnim šarama, rezbarijom i čudnovatim ornamentima. Neki put bi ovamo doplovile nekakve čudne uzane lađe sa crnim katranisanim jedrima i prljavom krpom umesto zastave; pošto bi obišla i ivicom gotovo zakačila lukobran, takva lađa bi, nagnuvši se na stranu i ne smanjujući brzinu, uletala u ma koje pristanište, praćena psovkama, kletvama i pretnjama na raznim jezicima, pristajala uz prvi gat, a njeni bi mornari – sasvim goli, bronzane boje maleni ljudi – s grlenim kliktanjem i neshvatljivom brzinom skupljali pocepana jedra, i prljava tajanstvena lađa začas bi postala kao mrtva. Isto tako zagonetno, po mrkloj noći,

. . . .

[134] Teretni brodovi koje je Rusija nabavila u inostranstvu za sredstva stanovništva, koja su se počela dobrovoljno prikupljati u Moskvi uoči Rusko-turskog rata. Parobrodi Dobrovoljne flote plovili su onda na linijama: Odesa-Daleki istok i Odesa-Petrograd.

[135] Anadolske kočerme – veliki čamci s palubom i jednom katarkom u Anadoliji (azijskom delu Turske).

[136] Trapezuntske feluge – ribarski jedrenjaci bez palube, s jednom katarkom.

ne paleći osvetljenje ona bi tiho nestala iz luke. Sav zaliv je noću vrveo od lakih čamaca krijumčara. Ribari iz okolnih i udaljenih mesta dovozili su u grad ribu: u proleće – milione sitnih girica koje su punile njihove čamce, preko leta – nakaznu obliš, u jesen – lokardu, masne cipole i ostrige, a zimi – morunu od deset i dvadeset pudova, koju su lovili, često s velikom opasnošću po život, više kilometara od obale.

Svi ovi ljudi – mornari raznih narodnosti, ribari, ložači, veseli brodski momci, lučki lopovi, mašinisti, radnici, lađari, obalski radnici, gnjurači, krijumčari – svi su bili mladi, zdravi, prožeti oporim mirisom mora i ribe, poznavali su tegobe rada, voleli privlačnost i užas svakodnevnog rizika, iznad svega cenili snagu, odvažnost, zajedljivost i peckanje oštre reči, a na kopnu su se predavali s divljačkim zadovoljstvom razuzdanom provodu, pijančenju i tučama. Uveče su ih svetiljke velegrada koje su se pele visoko nagore mamile kao čarobne svetlucave oči, uvek obećavajući nešto novo, radosno, još ne doživljeno, i uvek varajući.

Grad je bio vezan s lukom uzanim, strmim, krivudavim uličicama, koje su čestiti ljudi izbegavali noću. Ovde se na svakom koraku nailazilo na konačišta s prljavim prozorima prekrivenim rešetkama, s mutnom svetlošću usamljene lampe unutra. Još češće su se tu ređale radnje u kojima je čovek mogao prodati sve odelo i rublje, pa čak i majicu – i ponovo se obući u ma koje mornarsko odelo. Ovde je bilo takođe mnogo pivnica, bifea, gostionica i krčmi s upadljivim firmama na svim jezicima i nemalo legalnih i tajnih javnih kuća, sa čijih su vrata noću grubo namazane žene promuklim glasovima pozivale pomorce. Bilo je grčkih kafanica u kojima se igralo domina i „šezdeset šest“,[137] i turskih kafana s priborima za pušenje nargile[138] i prenoćištem za pet kopejki; bilo je istočnjačkih prčvarnica u kojima su se prodavali puževi, školjke, račići, bradavičaste velike mastiljave hobotnice i drugi morski gad. Negde na tavanima i u suterenima, iza čvrsto zatvorenih kapaka bile su smeštene jazbine za kartanje u kojima se štos ili bakara često završavali rasporenim trbuhom ili razbijenom glavom, i odmah tu, iza ugla, a neki put i u susednoj sobici mogli ste prodati ma koju ukradenu stvar, od dijamantske grivne do srebrnog krstića i od bale lionskog somota do državnog mornarskog

[137] Kartaška igra.

[138] Nargile – ovde – vrsta duvana.

šinjela.

Ove strme, uzane ulice, crne od ugljene prašine, pred noć bi postajale lepljive i smrdljive, kao da su se znojile u košmarnom snu. Ličile su na jarke ili prljave cevi kroz koje je veliki međunarodni grad izbacivao u more sve svoje otpatke, svu svoju trulež, gadost i porok, trujući njima čvrsta mišićava tela i proste duše.

Ovdašnji razuzdani žitelji retko su išli gore u gizdav, uvek svečan grad s njegovim biljurnim staklom, ponosnim spomenicima, električnom svetlošću, asfaltiranim trotoarima, alejama belog bagrema, monumentalnim policajcima, sa svom njegovom prividnom čistoćom i uređenjem. Ali je svaki od njih pre no što bi bacio u vetar svoje teško zarađene, umašćene, pocepane, okorele rublje neizostavno svraćao u *Gambrinus*. To je bio osveštan stari običaj, mada je radi toga trebalo, pod zaštitom noćnog mraka, dolaziti u sam centar grada.

Istina, mnogi uopšte nisu ni znali zagonetno ime slavnog pivskog kralja. Neko bi prosto predložio:

– Hoćemo li kod Saške?

A drugi su odgovarali:

– Tako je. Pravac – Saška.

I onda svi skupa:

– Napred!

Nije ništa čudno što je Saška među lučkim radnicima i pomorcima uživao veću čast i popularnost nego, recimo, mesni vladika ili gubernator. I ako ne njegovog imena, onda svakako njegovog živog majmunskog lica i njegove violine sećali su se s vremena na vreme u Sidneju i u Plimutu, kao i u Njujorku, u Vladivostoku, u Carigradu i na Cejlonu, da i ne nabrajamo sve zalive i zatone Crnog mora, gde se među odvažnim ribarima nalazilo mnogo poštovalaca njegovog talenta.

III

Saška je obično dolazio u *Gambrinus* u ono vreme kad tamo još nije bilo nikoga, osim jednog ili dvojice slučajnih posetilaca. U prostorijama se tada osećao težak i kiseo zadah jučerašnjeg piva i bio je polumrak zato što se danju štedeo gas. Toplih julskih dana, kad je kameni grad patio od sunca i postajao gluv od ulične huke, ovde se osećala prijatna tišina i hladovina.

Saška je prilazio šanku, pozdravljao se s madam Ivanovom i ispijao svoju prvu čašu piva. Neki put bi ga bifedžika zamolila:

– Odsvirajte nešto, Saša!

– Šta biste želeli da vam odsviram, madam Ivanova? – ljubazno je pitao Saška, koji je prema njoj uvek bio otmeno učtiv.

– Nešto vaše...

On bi seo na svoje stalno mesto, levo od klavira, v svirao neke čudne, otegnute, tužne melodije. U podzemlju bi postalo nekako sanjivo i tiho, samo s ulice je dopirala potmula gradska vreva i katkad su kelneri oprezno zveckali sudovima, iza zida, u kuhinji. U žicama Saškine violine plakala je drevna, kao zemlja, jevrejska tuga, sva prošarana i obavijena žalosnim cvećem nacionalnih melodija. Saškino lice sa pritisnutom bradom i nisko oborenim čelom, s očima koje su strogo gledale ispod otežalih obrva nije nimalo ličilo u tom predvečernjem času na svim *Gambrinusovim* gostima poznato Saškino lice, koje se kezi, namiguje i poigrava. Kučence Beločka sedelo mu je u krilu. Ono je odavno naviklo da ne zavija po taktu muzike, ali strasno tužni zvuci, koji su ridali i proklinjali, dražili su ga mimo volje: ono je grčevito zevalo široko otvarajući usta, podavijalo nazad tanki ružičasti jezičak, i pri tome je na mahove podrhtavalo celim malim telom i nežnom crnookom njuškicom.

Ali malo-pomalo skupljala se publika, dolazio je klavirista koji je završio neki uzgredan dnevni posao kod krojača ili sajdžije, na šanku se pojavljivale hrenovke u vrućoj vodi i sendviči sa sirom, i najzad se palile sve ostale svetiljke. Saška je ispijao svoju drugu čašu i komandovao svom pratiocu: „Majska parada, ajn, cvaj, draj!“ – i počinjao bravurni marš. Od tog trenutka on bi jedva stizao da se pozdravlja sa novodošavšim, od kojih se svaki smatrao naročitim, intimnim

Saškinim poznanikom i ponosno gledao ostale goste posle njegovog pozdrava. U isto vreme Saška je žmirio čas na jedno čas na drugo oko, skupljao nagore duge bore na svojoj ćelavoj nagnutoj nazad lobanji, komično mrdao usnama i smešio se na sve strane.

Do deset, jedanaest časova *Gambrinus*, koji je mogao primiti dvesta i više ljudi, bio bi dupkom pun. Mnogi, skoro polovina njih, dolazili su sa ženama u maramama, nikom nije bilo krivo zbog teskobe, zgažene noge, zgužvane kape ili tuđeg piva prolivenog na pantalone; ako se neko vređao, to je bilo zbog pijanstva, da zametne kavgu. Podzemna vlaga je mutno odsjajivala i još obilnije curila sa zidova pokrivenih masnom bojom, a isparavanje gomile padalo je sa tavanice kao retka, teška, topla kiša. U *Gambrinusu* se pilo ozbiljno. Po običajima ovog lokala smatralo se naročitim šikom kad dvojica ili trojica gostiju nakređaju na stolu toliko praznih boca da iza njih ne vide jedan drugog, kao u staklenoj zelenoj šumi.

U jeku večeri gosti su postajali crveni, govorili hrapavim glasom i bili su znojavi. Duvanski dim štipao je za oči. Potrebno je bilo da čovek viče i da se naginje nad stolom da bi u opštoj galami čuo šta govori drugi. Samo Saškina neumorna violina, dok je on sedeo na svom podijumu, trijumfovala je nad zaparom, vrućinom, zadahom duvana, gasa, piva i drekom bezobzirne publike.

Ali posetioci su se brzo opijali od piva, od blizine žena, od toplog vazduha. Svaki bi želeo svoju omiljenu, poznatu pesmu. Vukući ga za rukav i smetajući mu u sviranju, pored Saške su se uvek gurala dva-tri čoveka tupa pogleda i nesigurnih pokreta.

– Saš-ša!... Ž-žalostivnu... Uči... – molilac je štucao – učini mi!

– Odmah, odmah! – ponavljao je Saška hitro klimajući glavom i spretno, kao lekar, spuštao u džep sa strane srebrni novac. – Odmah, odmah.

– Saška, pa to je koješta. Dao sam novac i molim već dvadeset puta: „Plovila sam lađom u Odesu“.

– Odmah, odmah...

– Saška, „Slavuja“!

– Saška, „Marusju“!

– „Zec-zec“, Saška, „Zec-zec“!

– Odmah, odmah...

– „Ča-ba-na“! – derao se s drugog kraja prostorije ne ljudski nego nekakav konjski glas.

I Saška mu je uz opšti kikot vikao podražavajući petla:

– Odma-a-ah...

I on je svirao bez predaha sve naručene pesme. Reklo bi se da nije bilo nijedne koju ne bi znao napamet. Sa svih strana su mu u džepove padali srebrni novci, i sa svih stolova su mu naručivali čaše s pivom. Kad bi sišao sa svoje estrade da priđe šanku, vukli su ga na sve strane.

– Sašenjka... Dragi čoveče... Jednu čašu.

– Saša, u vaše zdravlje. Ama hodi ovamo, đavo da te nosi, nanu ti, kad ti kažem.

– Saška, hodi da piješ pivo! – derao se konjski glas.

Žene, sklone kao i sve žene da se oduševljavaju ljudima sa bine, da koketuju, ističu se i ulaguju njima, pozivale su ga glasom gugutke sa izazivačkim, kapricioznim osmejkom:

– Sašečka, svakako morate od mene popiti... Ne, ne, ne, ja vas molim. A posle odsvirajte „kekvok“.

Saška se smešio, pravio grimase i klanjao se desno i levo, stavljao ruku na srce, slao vazdušne poljupce, kod svih stolova pio pivo i, vrativši se klaviru gde ga je čekala nova čaša, počinjao bi da svira neki „Rastanak“. Neki put, da bi nasmejao svoje slušaoce, on je u skladu s melodijom izvodio na violini cičanje šteneta, groktanje svinje ili krkljanje basa koje je paralo uši. Slušaoci su ove šaljive zvuke dočekivali s blagonaklonim odobravanjem:

– Ho, ho, ho, ho-o-o!

Bivalo je sve toplije. S tavanice je curilo, neki gosti su već plakali busajući se u grudi, drugi se zakrvavljenih očiju svađali zbog žena i zbog starih uvreda i nasrtali jedan na drugog; njih su stišavali trezveniji susedi za stolom, najčešće čankolizi.

Kelneri su se nekim čudom probijali između buradi i malih burića, između nogu i trupova dižući visoko nad glavama gostiju svoje ruke sa poređanim kriglama. Madam Ivanova, još anemičnija, hladnija i ćutljivija nego inače, rukovodila je iza šanka akcijama posluge, kao kapetan broda za vreme bure.

Sve je savlađivala želja da pevaju. Saška, raznežen od piva, od vla-

stite dobrote i od one grube radosti koju je njegova muzika pružala drugima, bio je gotov da svira šta bilo. I uz zvuke njegove violine promukli ljudi drvenim glasovima, s tupom ozbiljnošću gledajući jedan drugome u oči, derali su se neskladno u jedan glas:

Ah, što da se rastajemo,
Što da živimo odvojeno.
Bolje je da se venčamo,
Našu ljubav da čuvamo.

A pored njih drugo društvo, trudeći se da nadviče prvo, očigledno neprijateljsko, zavijalo je ko u klin ko u ploču:

Poznajem ga po koraku,
Šarene mu se čakšire.
Kosa mu je crne masti
A cipele škripuću.

Gambrinus su često posećivali maloazijski Grci „dopgolaci“ koji su dolazili u ruske luke da love ribu. I oni su naručivali Saški svoje istočnjačke pesme – turobno, unjkavo jednolično zavijanje od dve-tri note – i mračna lica, užagrenih očiju mogli su da ih pevaju po čitave sate. Svirao je Saška italijanske narodne pesme i ukrajinske „dumke“, i jevrejske svadbene igre, i mnogo štošta. Jednom je svratila u *Gambrinus* grupa mornara crnaca, kojima se gledajući druge takođe prohtelo da pevaju. Saška je brzo uhvatio po sluhu skakutavu crnačku melodiju, začas je odsvirao na klaviru i, na veliku radost i zabavu stalnih posetilaca *Gambrinusa*, u pivnici se zaoriše čudni, ćudljivi, grleni zvuci afričke pesme.

Jedan reporter lokalnog lista, Saškin poznanik, nagovorio je jednom profesora muzičke škole da odu u *Gambrinus* i da čuju tamošnjeg znamenitog violinistu. Ali Saška je to saznao i namerno je, više nego obično, terao violinu da mauče, bleji i urla. Gosti u *Gambrinusu* kidali su se od smeha, a profesor je prezrivo rekao:

– Lakrdija.

I ode ne ispivši svoju čašu.

IV

Dosta često su delikatni markizi i nemački lovci na gozbi, debeli amori i žabe na zidovima bivali svedoci tako neobuzdanog lumpovanja kakvo se retko gde moglo videti kao kod *Gambrinusa*.

Dolazi, recimo, lopovsko društvo pod gasom posle uspešno obavljenog posla, svaki s draganom, svaki sa mangupski nakrivljenom kapom, u lakovanim čizmama, s otmenim kafanskim ponašanjem i nemarnim izrazom. Za njih je Saška svirao naročite, lopovske pesme: „Propao sam mlađan“, „Ne plači, Marusja“, „Prođe proleće“ i druge. Oni su smatrali da im je ispod dostojanstva da igraju, ali njihove drugarice, sve mlade i lepuškaste, neke skoro devojčice, plesale su „Čaban“ sa cikom i lupanjem potpetica. I žene i muškarci su vrlo mnogo pili – nije valjalo samo to što su lopovi uvek završavali pijanku starim novčanim rasprama i voleli da umaknu ne plativši račun.

Dolazili su posle srećnog ulova ribari u velikim grupama po trideset ak ljudi. U kasnu jesen nailazile su tako srećne sedmice kada bi u svaki zavod dnevno dospevalo oko četrdeset hiljada lokardi ili cipola. Za to vreme je i najsitniji zadrugar zarađivao više od dvesta rubalja. Ali još veće prihode donosio je uspešan zimski lov morune, ali zato je bio skopčan s velikim teškoćama. Moralo se naporno raditi trideset, četrdeset kilometara od obale, usred noći, često po nevremenu, kada je voda zapljuskivala čamac i odmah se ledila na odelu, veslima, a vreme zadržavalo po dva, tri dana na moru dok ne bi zanelo nekud na dve stotine kilometara, u Anapu ili Trapezunt. Svake zime nestajalo je po desetak čamaca i tek u proleće talasi su izbacivali čas tamo čas ovamo na tuđu obalu leševe odvažnih ribara.

Zato kad su se vraćali s mora srećno i uspešno, onda ih je na kopnu obuzimala pomamna želja za životom. Nekoliko hiljada rubalja odletelo bi za dva, tri dana u najgrubljem, najbučnijem pijančenju i bančenju. Ribari bi zaposedali krčmu ili neko drugo veselo mesto, izbacivali sve nepoznate goste, zaključavali vrata, zatvarali kapke i po čitave dane i noći pili, predavali se ljubavi, derali se, razbijali ogledala i posuđe, tukli žene, a često i jedan drugog dok ih ne bi oborio san gde bilo – na stolovima, na podu, preko kreveta, usred upljuvaka, opušaka, razbijenog stakla, prosutog vina i krvavih mrlja. Tako su pijančili ribari nekoliko dana uzastopce, neki put menjajući

mesto, neki put ostajući na istom. Pošto bi proćerdali sve do poslednjeg groša, oni su teške glave, sa tragovima tučnjave na licu, drhteći od mamurluka, ćutljivi i potišteni, pokajnički odlazili na obalu, čamcima, da bi se ponovo latili svog milog i prokletog, teškog i privlačnog zanata.

Oni nikad nisu zaboravljali da posete *Gambrinus*. Upadali su tamo ogromni, promukli, crvenih lica, opaljenih svirepim zimskim nordostom, u nepromočivim kaputima, kožnim čakširama i visokim do kukova čizmama od volujske kože, u onim čizmama u kojima su njihovi drugovi usred burne noći išli na dno kao kamen.

Iz poštovanja prema Saški oni nisu izbacivali druge goste mada su se osećali kao gospodari u pivnici i razbijali teške krigle o pod. Saška im je svirao njihove ribarske pesme, otegnute, jednostavne i surove kao šum mora, i oni su pevali svi u jedan glas do krajnosti naprežući svoje zdrave grudi i prekaljena grla. Saška je na njih delovao kao Orfej koji je stišavao talase,[139] i događalo se da se neki četrdesetogodišnji vođa čamca, bradat, sav preplanuo, zveroliki rmpalija sav oblivao suzama izvijajući tankim glasom tužne reči pesme:

Ah, jadan, jadan sam u majke,
Što me rodila ribarom…

A neki put oni su plesali tapkajući u mestu, okamenjenih lica, treskajući svojim teškim čizmama i šireći po celoj pivnici oštar slan miris ribe, kojim su bila natopljena njihova tela i odela. Prema Saški su bili vrlo darežljivi i dugo su ga zadržavali kod svojih stolova. On je dobro poznavao način njihovog teškog, opasnog života. Često je kad bi im svirao osećao u duši neku setu punu poštovanja.

Ali naročito je voleo da svira engleskim mornarima sa trgovačkih brodova. Oni su dolazili u grupama držeći se pod ruku, svi su kao jedan bili prsati, plećati, mladi, belih zuba, sa zdravim rumenilom, veselih i smelih plavih očiju. Snažni mišići raspinjali su im kapute, a iz duboko izrezanih okovratnika dizali su se pravi, snažni, vitki vratovi. Neki su poznavali Sašku po ranijem boravku u ovoj luci. Oni bi ga prepoznali i ljubazno se smešeći i pokazujući bele zube, pozdrav-

. . . .

[139] Junak starogrčkog mita pesnik Orfej opčaravao je svojom svirkom na liri divlje životinje, pokretao s mesta drveće i stenje. Kad je Orfej putovao s argonautima u Kolhidu od glasa njegove lire se stišavao šum mora.

ljali ga na ruskom:

– Zdrajst, zdrajst.[140]

Saška im je sam, bez naručivanja, svirao „Rule Britannia".[141] Mora biti da je misao o tome da se sada nalaze u zemlji obremenjenoj večitim ropstvom pridavala naročito gordu svečanost toj himni engleske slobode. I kad su oni pevali stojeći, gologlavi, poslednje veličanstvene reči:

Nikad, nikad, nikad
Englez neće biti rob!...

...i najrazuzdaniji susedi su mimo volje skidali kape.

Temeljan bocman[142] s minđušom u uvu i s bradom što raste kao rese, iz vrata, prilazio je Saški s dve čaše piva, široko se smešio, prijateljski ga tapšao po plećima i molio da odsvira „džigu". Pri prvim zvucima ove obešenjačke mornarske igre Englezi su ustajali i pravili mesto pomičući burad ka zidovima. Prisutne goste molili su za to gestovima, s veselim osmehom, ali kad bi neko oklevao, oni se ne bi ustezali i spretnim udarcem noge izbijali bi ispod njega sedište. To se ipak događalo retko zato što su u *Gambrinusu* svi cenili igru, a naročito su voleli englesku „džigu". Čak i sam Saška, ne prekidajući sviranje, peo se na stolicu da bi bolje video.

Mornari bi napravili krug i po taktu brze igre pljeskali dlanovima, a dvojica izlazila u sredinu. Igra je predstavljala život mornara za vreme plovidbe. Brod je spreman da krene, vreme lepo, sve u redu. Igraju, skrstivši ruke na grudima, zabacivši glave, telo im je mirno, mada noge pomamno pocupkuju. Ali diže se povetarac, počinje lako ljuljanje. Za mornara je to zabava, samo figure igre postaju sve zamršenije i zapletenije. Poče da duva svež vetar – hodati po palubi nije više tako prijatno – igrači se malo ljuljaju s jedne strane na drugu. Najzad dolazi prava bura – mornar leti od jednog ruba do drugog, stvar postaje ozbiljna. „Svi gore, skupljaj jedra!" Pokreti igrača jasno do smešnog pokazuju kako se oni veru rukama i nogama uz puto na jarbol, vuku jedra, učvršćuju zatege dok oluja ljulja brod sve

[140] Nepravilno izgovoren ruski pozdrav *zdravstvuŭte*.

[141] Vladaj, Britanijo (engl.).

[142] Najstariji podoficir na brodu.

jače i jače. „Pažnja! Čovek u moru!“ Spuštaju čamac. Igrači oborenih glava, napregavši snažne gole vratove veslaju čestim zamasima čas savijajući čas ispravljajući leđa. Ipak oluja prolazi, ljuljanje se malo-pomalo stišava, nebo se vedri i lađa već ponovo mirno plovi uz vetar, a igrači opet nepomična trupa i skrštenih ruku izvode nogama veselu sitnu „džigu“.

Događalo se Saški da svira „lezginku“ za Gruzine koji su se u blizini grada bavili vinogradarstvom. Za njega nisu postojale nepoznate igre. Dok bi jedan igrač u šubari i čerkeski[143] leteo kao u vazduhu između buradi, zabacujući iza glave čas jednu čas drugu ruku, a njegovi drugovi pljeskali po taktu i podvriskivali, ni Saška nije mogao da odoli i zajedno je s njima oduševljeno vikao: „Has! has! has! has!“ Dešavalo mu se da svira i moldavski „džok“ i talijansku „tarantelu“ i valcere nemačkim mornarima.

Ponekad su se u *Gambrinusu* tukli, i to dosta žestoko. Stari posetioci voleli su da pričaju o legendarnoj tuči između mornara ruske ratne mornarice koji su se vraćali kući završivši službu na nekoj krstarici i engleskih mornara. Tukli su se pesnicama, bokserima, kriglama, čak su se gađali burićima za sedenje. Ne na čast ruskim vojnicima treba reći da su prvi zapodeli kavgu, prvi upotrebili noževe i isterali Engleze iz pivnice tek posle polučasovne borbe, mada ih je bilo triput više.

Vrlo često je Saškina intervencija sprečavala svađu koja je bila za dlaku od krvoprolića. On je prilazio, šalio se, osmehivao, pravio grimase i istog časa su mu pružali sa svih strana čaše.

– Saška, čašu piva!... Sa mnom, Saška!... Majku ti, zakon, veru, grob...

Možda je na ove proste divlje prirode uticala krotka i smešna dobrota koja se veselo lučila iz njegovih očiju duboko sakrivenih ispod nagnute lobanje? Možda svojevrsno poštovanje talenta i nešto kao zahvalnost? A možda i ta okolnost što su većina stalnih *Gambrinusovih* gostiju bili večiti Saškini dužnici. U teškim časovima „dekohta“, što je na pomorskom lučkom žargonu značilo sasvim prazan džep, Saški su se bez ustezanja – i uvek bez odbijanja – obraćali za sitne pozajmice ili skroman kredit na šanku.

. . . .

[143] Kavkaski dugačak kaput na struk.



Razume se, dugove mu nisu vraćali – ne zbog zle namere već iz zaboravnosti – ali ti isti dužnici u časovima bančenja vraćali su uzeti novac desetostruko za Saškine pesme.

Bifedžika mu je ponekad prebacivala:

– Čudim se, Saša, kako to ne žalite svoj novac?

A on bi ubedljivo odvraćao:

– Ama, madam Ivanova. Ta neću ga nositi sa sobom u grob. Za mene i Beločku biće dosta. Belinjka, kuco moja, hodi ovamo.

V

Čule su se u *Gambrinusu* i modne, sezonske pesme.

Za vreme Englesko-burskog rata[144] imao je uspeha „Burski marš" (po svoj prilici, baš u to vreme pada čuvena tuča ruskih i engleskih mornara). Najmanje dvadeset puta svake večeri tražili su da Saška svira taj herojski komad, pri kraju su uvek mahali kapama, vikali „ura", a na ravnodušne gledali popreko, što u *Gambrinusu* nije uvek bio dobar znak.

Zatim su došle francusko-ruske svečanosti.[145] Gradonačelnik s kiselom grimasom dozvoli da se svira marseljeza. I nju su tražili svakog dana, ali ne tako često kao burski marš, a „ura" su vikali slabije i nisu mahali kapama. To je proisticalo otuda što, s jedne strane, nije bilo osnova za uzbuđenje duševnih emocija; s druge strane – posetioci *Gambrinusa* nisu dovoljno shvatali političku važnost saveza, a s treće – zapažalo se da svako veče traže marseljezu i viču „ura" uvek

[144] Reč je o ratu 1899–1902. godine koji je Engleska počela radi osvajanja južnoafričkih republika Oranja i Transvala. I pored herojskog partizanskog otpora Bura, rat se završio kolonizacijom njihove zemlje.

[145] Izgleda da je reč o svečanostima povodom dolaska u Rusiju predsednika Francuske republike Emila Lubea i desetogodišnjice francusko-ruskog vojno-političkog saveza.

ista lica.

Za kratko vreme bila je u modi melodija „kekvoka“ i neki slučajni bekrija trgovac, ne skidajući bundu od rakuna, duboke kaljače i lisičju šubaru, odigrao ga je jednom prilikom između buradi. Ipak ta crnačka igra uskoro je bila zaboravljena.

Ali nastade veliki japanski rat. Posetioci *Gambrinusa* počeše živeti ubrzanim tempom. Na burićima se pojaviše novine, uveče se raspravljalo o ratu. Najmirniji, obični ljudi pretvorili su se u političare i stratege, ali je svaki od njih u dubini duše zebao ako ne za sebe onda za brata ili, što je još tačnije, za bliskog druga: tih dana se jasno ispoljila ona nevidljiva i čvrsta veza koja spaja ljude što dugo dele trud, opasnost i svakodnevnu blizinu smrti.

U početku niko nije sumnjao u našu pobedu. Saška je pronašao negde „Kuropatkinov marš“[146] i dvadesetak večeri svirao ga je s izvesnim uspehom. Ali jedne večeri „Kuropatkinov marš“ je zasvagda istisnula pesma koju su doneli balaklavski ribari, „slani Grci“ ili „pindosi“, kako su ih ovde nazivali:

U vojsku pozive dobismo,
Nas šalju na Daleki istok.
Zar bogu i ljud'ma skrivismo
Što smo viši za jedan veršok?

Otada u *Gambrinusu* ništa drugo nisu hteli da slušaju. Po čitave večeri samo se čulo kako naručuju:

– Saša, žalostivnu! Balaklavsku! Rezervističku!

Pevali su i plakali i pili dvostruko više nego obično, kao što se, uostalom, pilo tada od reda u celoj Rusiji.

Svako veče neko bi došao da se oprosti, kuražio se, šepurio, bacao kapu o zemlju, pretio da će sam potući sve Japance i završavao žalostivnom pesmom sa suzama.

Jednog dana Saška dođe u pivnicu ranije nego inače. Bifedžika, pošto mu natoči prvu čašu, reče kao obično:

– Odsvirajte, Saša, nešto vaše...

. . . .

[146] Marš posvećen A. N. Kuropatkinu (1848–1925), glavnokomandujućem ruske suvozemne vojske za vreme Rusko-japanskog rata do marta 1905. godine.

Najednom mu se zgrčiše usne i čaša zatrese u ruci.

– Znate šta, madam Ivanova? – reče on kao u nedoumici. – Mene su pozvali u vojsku. Šalju u rat.

Madam Ivanova pljesnu rukama.

– Ma to je nemoguće, Saša! Vi se šalite?

– Ne – tužno i pokorno odmahnu glavom Saška – ne šalim se.

– Ali vi ste prešli godine, Saša? Koliko vam je?

Ovim se pitanjem nekako do sada niko nije interesovao. Svi su mislili da je Saška star koliko i zidovi pivnice, markizi, Ukrajinci, žabe i sam šareni kralj Gambrinus koji čuva ulaz.

– Četrdeset i šest. – Saška se zamisli. – A možda i četrdeset devet. Ja sam siroče – dodade on setno.

– Onda idite i objasnite kome treba.

– Već sam išao i objašnjavao, madam Ivanova.

– Pa?...

– Odgovoriše mi: šugavi Židove, židovska njuško, ako budeš još pričao, dospećeš u buvaru... I dobio sam, eto, po ovom mestu.

Uveče je ceo *Gambrinus* znao za novost, i iz saosećanja Sašku su opili namrtvo. On je pokušavao da se kreveljі, da pravi grimase i žmiri, ali mu je iz krotkih smešnih očiju izbijala tuga i užas. Jedan krupan radnik, kotlar, najednom se ponudi da ide u rat mesto Saške. Svima je bila jasna besmislenost te ponude, ali Sašku je to ganulo, nateralo mu suze na oči, on zagrli radnika i pokloni mu svoju violinu. A Beločku ostavi bifedžiki.

– Pazite kučence, madam Ivanova. Možda se ja neću vratiti, onda će vam ona biti kao uspomena na Sašku. Belinjka, kuco moja! Gledajte, oblizuje se. Ah, jadna moja... I još nešto ću vas moliti, madam Ivanova. Gazda mi ostade dužan neki novac, vi ga primite i pošaljite... Daću vam adrese. Imam u Gomelju bratučeda s velikom porodicom, a u Žmerinki živi udovica mog sinovca. Ja im svakog meseca... Šta ćete, takvi smo mi, Jevreji... volimo rodbinu. A ja sam siroče, sâm sam. Dakle, zbogom, madam Ivanova.

– Zbogom, Saša! Hajde da se poljubimo na rastanku. Toliko godina... i... ne ljutite se – ja ću vas prekrstiti za srećan put.

Saškine oči su bile pune tuge, ali on nije mogao odoleti da se na

kraju ne našali:

– A neću li crći, madam Ivanova, od ruskog krsta?

VI

Gambrinus je opusteo i zaparložio se, kao da je ostao siroče bez Saške i njegove violine. Da bi primamio posetioce vlasnik je pokušao da angažuje kvartet putujućih mandolinista, od kojih je jedan, obučen kao Englez iz operete, sa riđim bakenbartima i veštačkim nosom, u kariranim pantalonama i okovratniku iznad ušiju, pevao na estradi komične kuplete sa bestidnim pokretima. Ali kvartet nije imao nikakvog uspeha: obrnuto, mandolinistima su zviždali, gađali ih ogrizinama hrenovki, a glavnog komičara su jednom prilikom tendrovski ribari istukli kad se s nipodaštavanjem izrazio o Saški.

Ipak, po staroj navici, *Gambrinus* su još posećivali mornari i lučki momci, oni koje rat nije povukao u smrt i patnje. Iz početka su se Saške sećali svake večeri:

– Eh, da je sad Saška! Prazno je srce bez njega...

– Da-a... Gde li si sada, dragi prijatelju Sašenjka?

Na poljima daleke Mandžurije... –

...zapevao bi neko novu sezonsku pesmu, pa bi, zbunjen, zaćutao, a drugi je neočekivano izgovarao:

– Ima rana od metka, od uboda bajonetom ili od udarca sabljom, a ima razderanih...

Sebi čestitam pobedu,
A tebi otkinutu ruku...

– Stani, ne cmizdri... Madam Ivanova, ima li vesti od Saške? Pismo ili dopisnica?

Madam Ivanova je sada po čitave večeri čitala novine držeći ih na odstojanju ispružene ruke, malo zabacivši glavu i šapućući usnama. Beločka joj je ležala u krilu i mirno hrkala. Bifedžika više nije nimalo ličila na čilog kapetana na komandnom mostu, a posada joj se, troma i pospana, vukla po pivnici.

Na pitanje o Saškinoj sudbini ona je lagano vrtela glavom.

– Ništa ne znam... Pisama nema, a ni iz novina se ništa ne vidi.

Potom je polagano skidala naočare, stavljala ih zajedno s novinama pored tople, ugrejane Beločke i okrenuvši se tiho jecala.

Ponekad bi, nagnuvši se prema kučetu, govorila tužnim, dirljivim glasom:

– Šta je, Belinjka? Šta, kuco? Gde je naš Saša? A? Gde je naš gazda?

Beločka je podizala finu njuškicu, žmirkala vlažnim crnim očima i počela bi da zavija u istom tonu kao i bifedžika:

– A-u-u-u... Au-f... A-u-u...

Ali... vreme sve utire i sve odnosi. Mandoliniste su zamenile balalajke, balalajke – rusko-ukrajinska ženska kapela i najzad se čvršće od drugih ugnezdio u *Gambrinusu* poznati Ljoška harmonikaš, po zanimanju lopov, koji je posle ženidbe odlučio da traži prave puteve. Njega su odavno poznavali po raznim krčmama, pa su ga zato podnosili i ovde, a i morali su, uostalom, da ga podnose, jer su poslovi u *Gambrinusu* išli vrlo rđavo.

Prolazili su meseci, prošla je godina. Saške se sad nije sećao niko osim madam Ivanove, a ni ona više nije plakala kad bi ga pomenuli. Prođe još jedna godina. Mora biti da je na Sašku zaboravilo čak i belo psetance.

Ali uprkos Saškinoj bojazni, on ne samo što nije crkao od ruskog krsta nego čak nije bio ni ranjen mada je učestvovao u tri velike bitke, a jednom je išao na juriš na čelu bataljona s pukovskom muzikom, gde je bio određen da svira na flauti. Kod Vafangoua[147] bio je zarobljen i po završetku rata dovezen na nemačkom parobrodu u istu luku gde su radili i bančili njegovi prijatelji.

Vest o njegovom dolasku kao električna struja raširi se po svim

. . . .

[147] Bitka kod mandžurskog grada Vafangoua 1–2. juna 1904. godine.

gatovima, lukobranima, pristaništima i radionicama... Uveče se u *Gambrinusu* skupilo toliko sveta da je veći deo morao da stoji, čaše s pivom predavale su se iz ruke u ruku preko glava, i mada tog dana mnogi nisu platili, *Gambrinus* je pazario kao nikad dotle. Majstor kotlar donese Saškinu violinu brižljivo zavijenu u ženin šal, koji je tu i propio. Odnekud su doveli i poslednjeg po vremenu Saškinog pratioca na klaviru. Ljoška harmonikaš, čovek samoljubiv i uobražen, pokušao je da se pravi važan. „Ja radim na nadnicu i imam ugovor!" – ponavljao je uporno. Ali njega su prosto izbacili napolje i, da se Saška nije zauzeo – sigurno bi ga istukli.

Verovatno nijedan od domaćih heroja Japanskog rata nije imao tako srdačan i buran doček kakav su priredili Saški! Snažne, hrapave ruke dohvatale su ga, dizale u vazduh i tako snažno bacale uvis da se zamalo nije udario o tavanicu. I vikali su tako bučno da su se gasili plinski jezičci, a žandar je nekoliko puta navraćao u pivnicu i molio da bude „malo tiše, jer se na ulici čuje suviše glasno".

Te večeri Saška je odsvirao sve omiljene pesme i igre *Gambrinusa*. Svirao je i japanske pesmice koje je naučio u zarobljeništvu, ali one se slušaocima nisu dopale. Madam Ivanova kao da je oživela i opet se bodro držala na svom komandnom mostu, a Beločka je sedela u Saškinom krilu i skičala od radosti. Kad bi Saška prestao da svira, dešavalo se da neki dobroćudni ribar, tek sad shvativši čudo Saškina povratka, uzvikne s naivnim i radosnim iznenađenjem:

– Momci, pa ovo je Saška!

Prostorije *Gambrinusa* ispunjavalo je gusto rzanje i vesele psovke, i opet bi dohvatali Sašku, bacali ga do tavanice, derali se, kucali, pili i polivali jedan drugog pivom.

Reklo bi se da se Saška nimalo nije promenio niti ostareo dok je bio odsutan: vreme i nevolje su isto tako slabo delovale na njega kao i na kip Gambrinusa, čuvara i zaštitnika pivnice. Ali madam Ivanova kao osetljiva i dobra žena primetila je da iz Saškinih očiju ne samo što nije nestao izraz užasa i tuge koji je opazila pri rastanku, već je postao još dublji i jači. Saška je kao i ranije pravio lakrdije, namigivao i skupljao bore na čelu, ali madam Ivanova je osećala da se pretvara.

VII

Sve je pošlo svojim redom kao da uopšte nije bilo ni rata, ni Saškinog zarobljeništva u Nagasakiju. Isto tako ribari u džinovskim čizmama svečano su obeležavali bogat ulov morune i cipola, kao i pre plesale su drugarice lopova, i Saška je po starom svirao mornarske pesme iz svih luka sveta.

Ali su dolazila čudna, promenljiva i burna vremena. Jedne večeri sav grad zatutnja, zatalasa se kao dignut na uzbunu i u neuobičajen čas na ulicama se pojavi tušta i tma ljudi. Mali beli listići su išli od ruke do ruke zajedno s čudesnom rečju: „sloboda“, koju je te večeri bezbroj puta ponavljala cela beskrajna, poverljiva zemlja.

Nastupili su nekakvi svetli, praznični, radosni dani, i njihov sjaj je ozario čak i Gambrinusovo podzemlje. Dolazili su studenti, radnici, dolazile mlade, lepe devojke. Ljudi usplamtelih očiju penjali su se na burad, koja su tako mnogo videla u svom veku, i držali govore. U tim rečima nije baš sve bilo razumljivo, ali od velike nade i plamene ljubavi koja je zvučala u njima podrhtavalo je srce i otvaralo im se u susret.

– Saška, marseljezu! Raspali marseljezu!

Ne, ovo nimalo nije ličilo na onu marseljezu koju je mimo volje gradonačelnik dozvolio da se svira za vreme francusko-ruskog bratimljenja. Ulicama su se kretale beskrajne povorke s crvenim zastavama i pesmama. Žene su nosile crvene trake i crveno cveće. Sasvim nepoznati ljudi pri susretu su se najednom vedro osmehivali i stiskali jedan drugom ruku...

Ali sva ta radost jednog dana je iščezla kao da ju je sprala voda kao tragove dečjih nogu na morskom žalu. Jednog dana je u *Gambrinus* upao pomoćnik upravnika kvarta, omalen, debeo, zaduvan, izbuljenih očiju, crven kao prezreo paradajz.

– Šta? Ko je ovde vlasnik? – vikao je promuklo. – Ovamo vlasnika!

On je spazio Sašku koji je stajao s violinom.

– Jesi li ti vlasnik? Ćuti! Šta? Svirate himne? Nikakve himne da ne čujem!

– Nikakvih himni neće više biti, vaše prevashodstvo, – mirno odvrati Saška.

Policajac pomodre, uz sam Saškin nos pomače uvis dignut kažiprst i preteći okrete ga desno i levo.

– Nik-kak-vih!

– Razumem, vaše prevashodstvo, nikakvih.

– Pokazaću ja vama revoluciju, pokaza-ću-u-u!

Pomoćnik upravnika kvarta izlete iz pivnice kao bomba, i kad je otišao, sve je pritisla neka mora.

I na sav grad se spusti mrak. Kružile su crne, uzbuđujuće, mrske vesti. Govorili su oprezno, bojali se da se ne izdadu pogledom, plašili se sopstvene senke, sopstvenih misli. Prvi put je grad s užasom pomislio na pomijaru koja je gluvo klokotala podno njegovih nogu, tamo, dole, kraj mora, i u koju je on mnogo godina izbacivao svoj otrovni izmet. Grad je zakivao biljurne izloge svojih sjajnih radnji, patrole su čuvale ponosne spomenike, u dvorištima bogatih kuća za svaki slučaj bila su postavljena artiljerijska oruđa. A na periferiji u smrdljivim kućercima i na prorešetanim tavanima drhtao je, molio se i plakao od straha izabrani narod božji, koga je odavno napustio gnevan biblijski bog, ali koji do sada veruje da mera njegovih teških iskušenja još nije prevršena.

Dole, kraj mora, u ulicama koje su ličile na tamna lepljiva creva obavljala se tajna rabota. Po celu noć bila su širom otvorena vrata krčmi, čajdžinica i konačišta.

Ujutro poče pogrom. Oni ljudi koji su jednom, razdragani zajedničkom čistom radošću i ganuti svetlošću budućeg bratstva, išli ulicama s pesmama pod znakom izvojevane slobode – ti isti ljudi išli su sada da ubijaju, i ne zbog toga što im je bilo naređeno, niti zato što su gajili mržnju prema Jevrejima, s kojima su često bili u bliskom prijateljstvu, čak ni zbog koristi koja je bila sumnjiva, već zato što im je gadni, lukavi đavo koji živi u svakom čoveku šaptao na uvo: „Idite. Sve će ostati nekažnjeno: i zabranjena radoznalost ubistva, i sladostrasnost nasilja, i vlast nad tuđim životom“.

U danima pogroma Saška je slobodno išao gradom sa svojim smešnim majmunskim, pravim jevrejskim licem, i njega nisu dirali. Imao je onu nepokolebljivu duševnu smelost, *nije se bojao straha*, što čuva čak i slabog čoveka bolje od svakog revolvera. Ali jednom prili-

kom kad se on, pritisnut uza zid, sklanjao od gomile koja je kao uragan kuljala širom ulice, neki zidar u crvenoj rubaški i s belom keceljom zamahnu nad njim dletom i zaurla:

– Židov! Udri Židova! Prospi mu creva!

Ali neko ga uhvati ostraga za ruku.

– Stani, budalo, pa to je Saška. Idiote jedan, majku ti...

Zidar zastade. U tom pijanom, bezumnom, nesvesnom trenutku on je bio spreman da ubije bilo koga – oca, sestru, sveštenika, čak i samog pravoslavnog boga, ali u isto vreme bio je gotov i da kao dete sluša zapovest svake čvrste volje.

On se glupavo nasmeši, pljucnu i ubrisa nos rukom. Ali u tom času pade mu u oči belo nervozno kučence koje se drhteći pribijalo uz Saškine noge. Hitro se nagnuvši uhvati ga za zadnje noge, podiže uvis, udari glavom o pločnik i pobeže. Saška je bez reči gledao za njim. On je bežao, sav nagnut napred, ispruženih ruku, bez kape, otvorenih usta i s očima okruglim i belim od bezumlja.

Na Saškine cipele prosu se mozak iz Beločkine glave. Saška obrisa mrlju maramom.

VIII

Potom dođe čudno vreme slično snu čoveka kad je paralisan. Uveče u celom gradu ni u jednom prozoru nije bilo svetlosti, ali su zato jarko blistale ognjene firme kafešantana i prozori krčmi. Pobedioci su proveravali svoju moć pošto se još nisu dovoljno zasitili nekažnjivošću izgreda. Nekakvi razuzdani ljudi u mandžurskim šubarama, sa trakama ordena Sv. Đorđa na reverima kaputa išli su po restoranima i sa tvrdoglavom razularenošću tražili da se svira narodna himna i da svi ustaju. Oni su upadali i u privatne stanove, pretresali krevete i ormane, tražili votku, novac i himnu i ispunjavali vazduh pijanim podrigivanjem.

Jednom desetorica njih dođoše u *Gambrinus* i zauzeše dva stola. Ponašali su se izazivački, zapovednički ophodili sa poslugom, pljuvali preko ramena nepoznatih posetilaca, stavljali noge na tuđa sedišta i prosipali pivo na pôd izgovarajući se da nije sveže. Niko ih nije dirao. Svi su znali da su to agenti i posmatrali su ih s istim tajnim strahom i gadljivom radoznalošću s kojom prost svet gleda dželate. Jedan ih je očigledno predvodio. To je bio Motka Gundosi,[148] riđ, prebijena nosa, uškav čovek – kako se pričalo – velike fizičke snage, ranije lopov, zatim izbacivalo u javnoj kući, potom makro i agent, pokršteni Jevrejin.

Saška je svirao „Metelicu“. Najednom Gundosi priđe k njemu, snažno mu stisnu desnu ruku i okrenuvši se prema slušaocima uzviknu:

– Himnu! Narodnu himnu! Braćo, u, čast obožavanog monarha... Himnu!

– Himnu! Himnu! – zabrujaše nitkovi u šubarama.

– Himnu! – viknu u dnu usamljen, nesiguran glas.

Ali Saška istrže ruku i reče mirno:

– Nikakvih himni!

– Šta? – zaurla Gundosi. – Nećeš da slušaš? Ti, smrdljivi Židove!

Saška se nagnu napred, sasvim blisko Gundosom i, sav smršten, držeći spuštenu violinu za grif upita:

– A ti?

– Šta: ja?

– Ja sam smrdljivi Židov. Dobro. A ti?

– Ja sam pravoslavni.

– Pravoslavni? A pošto?

Sav *Gambrinus* prsnu u smeh, a Gundosi, bled od zlobe, okrete se svojim drugovima.

– Braćo! – govorio je drhtavim, plačnim glasom nečije tuđe, nabubane reči. – Braćo, dokle ćemo trpeti da nam se Židovi rugaju prestolu i svetoj crkvi?...

. . . .

[148] Unjkav.

Ali Saška se diže na svom podijumu i jednim uzvikom primora ga da mu se ponovo okrene; niko od posetilaca *Gambrinusa* nikad ne bi verovao da ovaj smešni lakrdijaš Saška može da govori tako odlučno i zapovednički.

– Ti! – viknu Saška. – Ti, kučkin sine! Pokaži mi svoje lice, ubico... Gledaj u mene!... No!...

Sve se dogodilo brzo, u tren oka. Saškina violina se visoko diže, brzo sevnu u vazduhu i – tras! – visoki čovek u šubari zaljulja se od zvonkog udarca u slepoočnicu. Violina se raspade u paramparčad. U Saškinim rukama ostade samo grif koji je on pobedonosno držao nad glavama posetilaca.

– Braćo, pomagaj! – povika Gundosi.

Ali je bilo već kasno pomagati. Snažan zid opkoli Sašku i skloni ga. Isti zid izbaci na ulicu ljude u šubarama.

Ali jedan sat kasnije, kad je Saška svršio svoj posao i izlazio iz pivnice na pločnik, nekoliko ljudi navali na njega. Jedan od njih udari Sašku u oko, zazvižda i reče žandaru koji je dotrčao:

– Vodi ga u Bulevarski kvart. Zbog politike. Evo moje značke.

IX

Sad su po drugi put već konačno smatrali da je Saška sahranjen. Neko je video ceo prizor koji se odigrao na ulici pred pivnicom i ispričao o tome drugima. A u *Gambrinus* su navraćali iskusni ljudi koji su znali šta je Bulevarski kvart i kakva je osveta agenata.

Ali sad su se o Saškinoj sudbini brinuli mnogo manje nego prvi put i znatno brže su zaboravili na njega. Posle dva meseca na njegovom mestu sedeo je novi violinist (uzgred rečeno, Saškin učenik), koga je pronašao pratilac na klaviru.

I tako jednom, posle tri-četiri meseca, u mirno prolećno veče, kad su muzikanti svirali valcer „Očekivanje“, neki tanak glas uplašeno

viknu:

– Momci, Saška!

Svi se okrenuše i ustadoše sa burića. Da, bio je to on, po drugi put vaskrsli Saška, ali sada zarastao u bradu, omršaveo, bled. Pojuriše prema njemu, opkoliše ga, počeše da se tiskaju oko njega i guraju mu čaše piva. Ali iznenada isti glas uzviknu:

– Momci, pazi, ruka!

Najednom svi ućutaše. Leva Saškina ruka, iskrenuta i kao zgužvana, laktom je bila okrenuta prema boku. Ona se očigledno nije savijala niti se ispravljala, a ukočeni prsti joj strčahu kraj brade.

– Šta ti je to, druže? – upita ga najzad dlakavi bocman iz „Ruskog društva“.[149]

– Eh, sitnica... neka žila ili tako nešto – odgovori Saška nemarno.

– Ta-a-ko...

Svi su opet ućutali.

– Dakle, sad nema više „Čabana“? – upita bocman saosećajno.

– „Čabana“? – ponovi Saška i oči mu zasvetleše. – Ej, ti! – obrati se on klaviristu s običnim pouzdanjem. – „Čabana“! Ajn, cvaj, draj!...

Klavirist brzo zasvira veseli ples okrećući se s nepoverenjem nazad. Ali Saška zdravom rukom izvadi iz džepa nekakav mali, kao šaka, duguljast crn instrument sa cevčicom, metnu cevčicu u usta i, sav nagnut ulevo, koliko mu je to dopuštala unakažena, nepomična ruka, najednom zasvira na okarini zaglušno veseli „Čaban“.

– Ho, ho, ho! – odjeknu radostan smeh gledalaca.

– Đavo! – uzviknu bocman i sasvim neočekivano i za samog sebe učini vešt pokret i poče da izvodi sitne figure.

Poneseni njegovim poletom počeše da plešu gosti, muškarci i žene. Čak i kelneri, trudeći se da ne izgube dostojanstvo, s osmejkom su cupkali na mestu. Čak i madam Ivanova je, zaboravivši na dužnosti kapetana na straži, mahala glavom po taktu vatrene igre i polako pucketala prstima. I možda je čak i sam stari, porozni, vremenom

[149] „Rusko društvo“ – Rusko parobrodsko i trgovačko društvo – držalo je monopol pomorskog transporta u Rusiji pre revolucije. Obavljalo je plovidbe po Crnom, Azovskom i Sredozemnom moru.

izgrizeni Gambrinus mrdao obrvama veselo gledajući napolje – i činilo se da je u rukama ubogaljenog, pogrbljenog Saške jadna naivna svirajka pevala na jeziku, na žalost, još neshvatljivom i za prijatelje *Gambrinusa*, i za samog Sašku:

– Ne mari! Čoveka mogu ubogaljiti, ali će umetnost sve podneti i sve pobediti.

(1907.)[150]

. . . .

[150] Časopis „Savremenij mir“, Petrograd, 1907, br. 2.
Pripovetka je napisana u Gatčini, decembra 1906. godine.
Lav Tolstoj smatrao je da je jezik pripovetke „prekrasan“ i čitao ju je glasno svojoj porodici.

NARUKVICA OD GRANATA

(prevela Svjetlana Cinoti)

L. van Beethoven. 2 Son. (Op. 2, № 2).
Largo appassionato

I

Sredinom avgusta, negde uoči rođenja mladog meseca, vreme se najedanput pogoršalo, kao što to već ume da bude na severnoj obali Crnog mora. Gusta magla danima je teško pritiskivala zemlju i more, i tada bi ogromna svetionička sirena danonoćno rikala poput razjarenog bika. Ili je od jutra do sutra sipala sitna, kao vodeni prah kiša, i glinasti putevi i staze pretvarali su se u blatnjave reke, u kojima bi posle dugo ostajala zaglibljena kola i kočije. Ili se sa severozapada, iz stepe, dizao svirepi uragan; pod njegovim naletom tresli su se vrhovi krošnji, savijali se i opet ispravljali kao talasi na buri. Iz noći u noć kloparali su limeni krovovi letnjikovaca i činilo se kao da neko trči po njima u potkovanim čizmama; prozorski okviri su podrhtavali, vrata lupala i nešto je strahovito zavijalo u dimnjacima. Nekoliko ribarskih čamaca zalutalo je na pučini a dva se uopšte nisu vratila: samo je nedelju dana kasnije izbacilo more leševe ribara na raznim mestima duž obale.

Stanovnici prigradskog primorskog letovališta – mahom Grci i Jevreji, puni života i sumnjičavi kao svi južnjaci – žurno su se vraćali u grad. Po raskvašenom drumu vukla su se unedogled teretna kola pretrpana svakojakim kućnim potrepštinama: dušecima, divanima,

kovčezima, stolicama, umivaonicima, samovarima. Bilo je žalosno, i tužno, i neprijatno gledati kroz mutnu koprenu kiše ovu jadnu imovinu, koja se sada činila tako pohabana, prljava i sirotinjska; sobarice i kuvarice, koje su sedele navrh gomile na mokroj ciradi sa nekakvim peglama, šerpama, korpama u rukama; oznojene i malaksale konje drhtavih nogu, koji su se svaki čas, teško dišući, zaustavljali dok se od njih dizala para, i kočijaše, koji su, umotavši se u asuru, promuklo psovali. Još je mučnije bilo videti napuštene letnjikovce, nekako neočekivano prostrane, puste i ogolele, izgaženih leja i razbijenih prozora, napuštene pse i svakojake izletničke otpatke: opuške, papiriće, komadiće razbijenog posuđa, kutijice i apotekarske bočice.

Ali početkom septembra vreme se potpuno i sasvim neočekivano promeni. Odjednom nastadoše mirni vedri dani, tako čisti, sunčani i topli kakvih ni u julu nije bilo. Na osušenim požnjevenim poljima, na njihovoj bodljikavoj žutoj čekinji staklastim sjajem zasija jesenja paučina. Drveće se umiri i poče nečujno i pokorno da odbacuje žuto lišće.

Kneginja Vera Nikolajevna Šejina, žena predvodnika plemstva, nije mogla da napusti letnjikovac jer u njihovoj gradskoj kući još nisu bile završene opravke. Zato se sada jako radovala prekrasnim danima koji su nastali – tišini, samoći, čistom vazduhu, cvrkutu lasta, koje su se na telegrafskim žicama okupljale u jata za svoj daleki put, blagom, slanom povetarcu, koji se osećao s mora.

II

A osim toga, danas, sedamnaestog septembra, bio je njen imendan. Još od detinjstva, dragog i već tako dalekog, ona je volela ovaj dan i uvek je očekivala da će joj doneti nešto posebno, čudesno. Odlazeći jutros hitnim poslom u grad, muž joj je na noćnom stočiću ostavio kutiju sa divnim minđušama od kruškastih bisera, i taj poklon činio ju je još veselijom.

Bila je sama u kući. I njen brat, neženja Nikolaj, pomoćnik državnog tužioca, koji je obično živeo s njima, takođe je otišao u grad, u sud. Muž je obećao da će dovesti na ručak nekolicinu i to samo najbližih poznanika. Dobro je bilo što je imendan padao u vreme letnjeg odmora. Da su u gradu mnogo bi potrošili za veliki svečani ručak, najverovatnije i za bal, dok se ovde, u letnjikovcu, moglo proći sa najminimalnijim izdacima. Iako je zauzimao u društvu ugledan položaj, a možda baš i zbog toga, knez Šejin jedva da je sastavljao kraj s krajem. Ogromno porodično imanje njegovi preci gotovo su sasvim upropastili, a moralo se živeti raskošnije no što su to dozvoljavala sredstva: priređivati prijeme, davati dobrotvorne priloge, odevati se po modi, držati konje itd. Kneginja Vera, čija je negdašnja strasna ljubav prema mužu već davno bila prešla u čvrsto, verno i istinsko prijateljstvo trudila se svim silama da pomogne knezu da izbegne potpuni krah. Skrivajući to od njega, ona se odricala mnogo čega i, koliko god se moglo, štedela u domaćinstvu.

Sada je hodala baštom i makazama pažljivo odsecala cveće, želeći njime da ukrasi svečani sto. Leje su opustele i delovale neuredno. Cvetali su poslednji raznobojni dvostruki karanfili i šeboj – napola rascvetao a napola u tankim zelenim mahunama koje su mirisale na kupus; ružini grmovi – po treći put ovoga leta – davali su pupoljke i ruže, ali sada već sitne, proređene i gotovo zakržljale. Ali su zato georgine, božuri i lepe kate bujno cvetali u svojoj hladnoj, nadmenoj lepoti, šireći u lakom vazduhu jesenji, setni miris trave. Ostalo cveće posle svoje raskošne ljubavi i preobilnog letnjeg materinstva tiho je stresalo na zemlju bezbrojne klice budućeg života.

Blizu na cesti začuše se poznati trozvuci automobilske sirene. To je stigla sestra kneginje Vere – Ana Nikolajevna Frijese, koja je još jutros telefonirala sestri, obećavši da će doći da joj pomogne prilikom dočeka gostiju i u kući.

Veru nije prevario njen istančani sluh. Pođe sestri u susret. Kroz nekoliko minuta pred kapijom letnjikovca naglo se zaustavi elegantan automobil-kočija, i šofer spretno skoči sa sedišta i širom otvori vrata.

Sestre se radosno izljubiše. Još od ranog detinjstva vezivalo ih je toplo i odano prijateljstvo. Izgledom su se, začudo, sasvim razlikovale. Starija, Vera, svojom visokom, vitkom pojavom, nežnim ali hladnim i gordim licem, prekrasnim, mada dosta velikim rukama i zanosno oblim ramenima, koja se mogu videti samo na starinskim

minijaturama, ličila je na majku, lepoticu Engleskinju. Mlađa, Ana, naprotiv, nasledila je mongolsku krv oca, tatarskog kneza, čiji se deda pokrstio tek početkom XIX veka i koji je vodio poreklo od samog Tamerlana ili Lang-Temira, kako je na tatarskom ponosno nazivao njen otac velikog krvopiju. Rastom je za pola glave bila niža od svoje sestre, nešto malo širokih ramena, živahna, vetrenjasta i podrugljiva. Lice joj je bilo izrazito mongolskog tipa, sa primetno isturenim jagodicama i uskim očima kojima je, zbog svoje kratkovidosti, još i žmirkala, sa oholim izrazom koji su mu davala mala, čulna usta, a osobito nešto isturena punačka donja usna – to lice ipak je plenilo nekom neuhvatljivom i neobjašnjivom ljupkošću, koja je bila možda u osmehu, možda u dubokoj ženstvenosti svih crta, možda u izazovnoj, živahnoj i koketnoj mimici. Njena graciozna ružnoća pobuđivala je i privlačila pažnju muškaraca mnogo češće i jače nego aristokratska lepota njene sestre.

Bila je udata za vrlo bogatog i vrlo glupog čoveka, koji baš ništa nije radio ali je bio član neke dobrotvorne ustanove i imao zvanje kamer-junkera.[151] Muža nije podnosila ali je izrodila sa njim dvoje dece – dečaka i devojčicu; zatim je odlučila da nema više dece i nije ih imala. Što se Vere tiče – ta je čeznula za decom i činilo joj se da bi bilo utoliko bolje ukoliko bi ih više bilo, ali se deca, ko zna zašto, nisu rađala i ona je bolećivo i žarko volela lepuškastu i malokrvnu decu mlađe sestre, uvek uljudnu i poslušnu, bledih, buhavih lica i lanenih, kao u lutke, uvojaka.

Ana je bila ovaploćenje vesele nehajnosti i ljupkih, pokatkad čudnih suprotnosti. U svim prestonicama i u svim letovalištima Evrope ona se rado upuštala i u najopasniji flert, ali muža nikada nije prevarila, mada mu se prezrivo podsmevala, i u lice i iza leđa; bila je rasipnica, strasno je volela hazardne igre, ples, jake utiske, uzbudljive prizore, posećivala je u inostranstvu kafane sumnjiva glasa, ali je istovremeno bila širokogruda, duboko i iskreno pobožna, što ju je čak nagnalo da tajno pređe u katoličanstvo. Imala je retko lepa leđa, grudi i ramena. Spremajući se za kakav veliki bal ona bi otkrivala mnogo više no što to dozvoljavaju moda i pravila pristojnosti, ali se pričalo da je ispod dubokog dekoltea uvek nosila isposničku košulju.

A Vera je bila izuzetno jednostavna, sa svima hladno i pomalo nadmeno ljubazna, samostalna i dostojanstveno spokojna.

. . . .

[151] Niži dvorski čin.

III

– Bože, kako je ovde kod vas divno! Kako je divno! – govorila je Ana koračajući žustro i sitno pored sestre. – Ako se može, ajde da posedimo na onoj klupi iznad ponora. Tako davno nisam videla more. A što je vazduh divan: udišeš ga a srce ti poigrava. Prošlog leta na Krimu, u Mishoru, otkrila sam nešto zapanjujuće. Znaš li na šta miriše more kada talasi zapljuskuju obalu? Zamisli – na rezedu.

Vera se nežno osmehnu:

– Ti si sanjarka.

– Ne, nije tako. Sećam se, svi su mi se jednom smejali kad sam rekla da mesečina ima nekakav ružičasti odsjaj. A ovih se dana slikar Boricki – to je onaj što radi moj portret – složio sa mnom i izjavio da to slikari već odavno znaju.

– Je li slikar tvoja nova strast?

– Ti uvek nešto izmisliš! – nasmeja se Ana, pa brzo priđe samoj ivici ponora, koji se strmo spuštao duboko u more, pogleda dole, pa odjednom kriknu obuzeta užasom i, prebledevši, ustuknu.

– Uh, što je visoko! – reče klonulim i drhtavim glasom. – Kad god gledam sa ovakve visine uvek me nešto slatko i gadno zagolica u grudima... prsti počnu na nogama da mi trnu... Pa ipak me nešto goni, goni...

Ona htede još jednom da se nagne nad ponor ali je sestra zaustavi.

– Ana, draga moja, za ime boga! Kad to radiš i mene obuzima vrtoglavica. Molim te, sedi.

– Dobro, dobro, sela sam... Ali pogledaj samo – kakva lepota, kakva radost – da ti se oko ne nagleda. O, kad bi samo znala kako sam zahvalna bogu za sve divote koje je sazdao za nas!

Obe se za trenutak zamisliše. Duboko, duboko ispod njih počivalo je more. Obala se sa klupe nije videla, stoga se još jače doživljavala beskrajnost i veličanstvenost morskih prostranstava. More, umiljato mirno i veselo modro, samo je na mestima jačih strujanja bilo išarano nešto svetlijim kosim ravnim prugama, dok je na horizontu pre-

lazilo u gusto i duboko plavetnilo.

Ribarski čamci, koji su se jedva nazirali – tako su izgledali mali – dremali su nepomično na glatkoj površini mora pored obale. A nešto dalje kao da je nepokretan zamro u vazduhu jedrenjak sa tri katarke, sav odeven u jednolična, napeta od vetra bela skladna jedra.

– Ja te razumem – zamišljeno reče starija sestra – ali kod mene nekako nije kao kod tebe. Kad posle dužeg vremena ugledam more osećam i nemir i radost i zapanjenost. I čini mi se kao da prvi put vidim to ogromno, veličanstveno čudo prirode. Ali kada se priviknem na njega ono počinje da me guši svojom ravnom pustoši... Dosađujem se dok ga gledam! Nastojim da ga ne vidim više. Dosadi mi.

Ana se osmehnu.

– Što se smeješ? – upita sestra.

– Prošlog leta – reče Ana vragolasto – pođosmo na konjima u velikom društvu iz Jalte na Učkoš. To ti je kad prođeš šumarsku upravu, poviše vodopada. Najpre upadosmo u oblak; beše veoma vlažno i ništa se nije videlo, a mi smo se jednako peli po strmoj stazi među borovima. Kad odjednom, nekako neočekivano prestade šuma i iziđosmo iz magle. Pokušaj sad da zamisliš: uzani plato na hridi, a pod našim nogama – ponor. Sela dole ne čine ti se veća od kutije šibica, šume i vrtovi izgledaju kao niska trava. Sav predeo spušta se prema moru kao na kakvoj geografskoj karti. A tamo dalje – more! Pedeset, sto vrsta ispred nas. Činilo mi se da lebdim u vazduhu i samo što ne poletim. Lepota, lakoća! Okretoh se vodiču i ushićeno rekoh: „Lepo je, je l' da, Seide-ogli?" A on samo coknu jezikom: „E, gospođo, kako je meni sve to dosadilo. Svaki dan gledam".

– Hvala na upoređenju – nasmeja se Vera. – Zapravo, ja samo mislim da mi, severnjaci, nikada nećemo moći da shvatimo lepotu mora. Ja volim šumu. Sećaš se šume kod nas, u Jegorovskom?... Zar bi ona ikada mogla da dosadi? Borovi!... Pa ona mahovina!... Pa muhare! Kao da su napravljene od crvenog atlasa pa izvezene belim biserom. Pa ona tišina... svežina.

– Meni je svejedno, ja sve volim – odgovori Ana. – A najviše volim moju sestricu, moju razboritu Veročku. Ta samo smo nas dve na svetu.

Ona zagrli stariju sestru i priljubi svoj obraz uz njen. Odjednom se seti.

– Ne, kako sam samo glupa! Ti i ja kao u kakvom romanu sedimo i razgovaramo o prirodi a ja sam potpuno smetnula s uma svoj poklon. Evo, pogledaj. Bojim se samo da li će ti se svideti?

Ona izvadi iz ručne torbice malu beležnicu u neobičnom povezu: na staroj, izlizanoj i od vremena izbledeloj tamnoplavoj kadifi bila je urađena, sada već potamnela, zlatna filigranska šara, neobično složena i lepa, očigledno, delo koje je sa ljubavlju načinila ruka veštog i strpljivog umetnika. Beležnica je bila pričvršćena za tanki, kao konac, zlatni lančić a listovi su u sredini bili zamenjeni tankim pločicama od slonove kosti.

– Kakva lepa stvar! Divna je! – reče Vera i poljubi sestru. – Najlepše ti hvala. Gde si pronašla ovo blago?

– U jednoj maloj antikvarnici. Znaš valjda za moju slabost da čeprkam po stareži. Tako sam naišla i na ovaj molitvenik. Pogledaj, vidiš li kako se ovde šara izvija u obliku krsta. Istina, našla sam samo povez, a sve ostalo trebalo je smisliti – listiće, kopče, pisaljku. Ali Moline, ma koliko mu ja objašnjavala, nikako nije hteo da me razume. Kopče je trebalo da budu u istom stilu kao i ornament, zagasite, od starog zlata, fino izrezbarene, a on je pitaj boga šta uradio. Ali je zato lančić pravi venecijanski, vrlo star.

Vera nežno rukom prođe po divnom povezu.

– Kakva duboka starina!... Koliko bi mogla biti stara ova knjižica? – upita ona.

– Bojim se da neću moći tačno da odredim. Možda je negde s kraja sedamnaestog ili sredine osamnaestog veka...

– Kako je to čudno – reče Vera smešeći se zamišljeno. – Evo, imam u ruci predmet kog su se možda doticale ruke markize Pompadur ili same kraljice Antoanete... Nego znaš, Ana, samo je tebi mogla pasti na pamet luda misao da od molitvenika napraviš damski *carnet*[152]. No, sad bismo ipak morale da vidimo šta se to tamo kod nas radi.

Uđoše u kuću prošavši preko velike kamene terase zatvorene sa svih strana gustim redovima vinove loze „izabela“. Crni bogati grozdovi, koji su jedva osetno mirisali na jagode, teško su visili među tamnim zelenilom, tu i tamo pozlaćenim suncem. Svuda po terasi

[152] Beležnica (fr.).

razlila se zelena polutama od koje su ženska lica odjednom postala bleđa.

– Naredićeš da se ovde postavi sto? – upita Ana.

– Da, i sama sam isprva tako mislila... Ali su večeri sada tako hladne. Bolje će biti u trpezariji. A muškarci neka izlaze ovamo da puše.

– Hoće li biti neko interesantan?

– Ne znam još. Znam samo da će doći naš deda.

– A, dragi dedica! Baš se radujem! – uzviknu Ana i pljesnu rukama. – Čini mi se kao da ga sto godina nisam videla.

– Doći će Vasina sestra i, izgleda, profesor Spešnjikov. Juče, Anjenka, naprosto nisam znala gde mi je glava. Znaš da obojica – i deda i profesor – vole dobro da pojedu. Ali se ni ovde, ni u gradu ni za kakve novce ništa ne može dobiti. Luka je negde nabavio prepelice – naručio kod nekog poznatog lovca – i sad mudruje nad njima. Nabavili smo dosta dobru govedinu za rozbif – na žalost, uvek taj rozbif! Veoma dobre rakove.

– Pa, nije to tako loše. Nemoj da se uznemiravaš. Uostalom, među nama budi rečeno, i ti voliš ukusno da pojedeš.

– Ali, biće i ređih stvari. Jutros je ribar doneo morskog petla. Svojim sam ga očima videla. Čudovište od ribe. Strahota je pogledati.

Ana, beskrajno radoznala za sve što je se ticalo i što je se nije ticalo, odmah zatraži da joj donesu i pokažu morskog petla.

Dođe visoki, glatko izbrijani, žućkasti u licu kuvar Luka sa velikim duguljastim belim čabrom koji je s mukom, pažljivo držao za drške, strahujući da se voda ne prospe po parketu.

– Dvanaest i po funti teži, vaša svetlosti, – reče on sa osobitim kuvarskim ponosom. – Malopre smo ga izmerili.

Riba je bila prevelika za ovaj čabar i ležala je na dnu savijena repa. Krljušt joj se prelivala zlatastim sjajem, peraja joj behu jarkocrvene boje, a od velike grabljive njuške širila su se u stranu dva nežno plava i nabrana, kao lepeza, dugačka krila. Morski petao još je bio živ i brzo radio škrgama.

Mlađa sestra oprezno dotaknu malim prstom riblju glavu. Ali ona pljesnu iznenada repom i Ana, vrisnuvši, trže ruku.

– Molim da se ne uznemiravate, vaša svetlosti, sve ćemo udesiti da bolje biti ne može – reče kuvar, koji je, po svemu sudeći, shvatao uzrok Anine zabrinutosti. – Maločas je Bugarin doneo dve dinje. Ananas dinje. Kao da liče na kantalupu, ali mirišu mnogo bolje. Usudiću se još da upitam kakav sos želi vaša svetlost uz ribu: tartar ili poljski, ili možda samo prezle u ulju?

– Radi kako znaš. Idi! – naredi kneginja.

IV

Posle pet časova počeše se okupljati gosti. Knez Vasilije Ljvovič dovede svoju sestru, udovicu Ljudmilu Ljvovnu, po mužu Durasovu, punačku, dobrodušnu i neobično ćutljivu ženu; mladog bogatog svetskog vetropira i bekriju Vasjučka, koga je ceo grad poznavao pod tim familijarnim imenom, veoma omiljenog u društvu zbog njegovog pevačkog i recitatorskog dara i zbog veštine s kojom je organizovao „žive slike“, priredbe i dobrotvorne vašare; čuvenu pijanistkinju Dženi Rajter, drugaricu kneginje Vere još iz Smoljnog instituta,[153] i svog šuraka Nikolaja Nikolajeviča. Za njima dovezao se automobilom Anin muž u društvu sa glatko izbrijanim, debelim, odvratno krupnim profesorom Spešnjikovom i sa mesnim vicegubernatorom fon Zekom. Na kraju stiže general Anosov u lepom iznajmljenom landaueru u pratnji dvojice oficira: štapskog pukovnika Ponomareva, rano ostarelog, mršavog i žučnog, iznurenog preteranim kancelarijskim radom, i gardijskog konjičkog poručnika Bahtinskog, koji je u Petrogradu bio čuven kao najbolji plesač i organizator balova.

General Anosov, krupan, visok starac srebrne kose, s naporom je silazio s papučice, pridržavajući se jednom rukom za dršku kočijaševa sedišta, a drugom – za stražnji naslon kola. U levoj ruci imao je

[153] Smoljni institut za devojke iz plemićkih porodica – prva srednja ženska vaspitno-obrazovna ustanova u Rusiji osnovana 1764. godine u Petrogradu.

roščić za gluve, a u desnoj – štap sa gumenim naglavkom. Lice mu je bilo veliko, grubo, crveno, sa mesnatim nosom i sa onim dobroćudno-dostojanstvenim i pomalo prezrivim izrazom žmirkavih očiju, razmeštenih na licu kao dva podnadula polukruga, tako svojstvenim hrabrim i jednostavnim ljudima, koji su često gledali u oči opasnosti i smrti. Obe sestre, poznavši ga još izdaleka, pritrčaše kolima baš u trenutku da ga polušaljivo, poluozbiljno s obe strane prihvate ispod ruku.

– Upravo... kao arhijereja! – reče general umiljatim i pomalo promuklim, dubokim glasom.

– Dragi, mili dedice! – reče Vera sa lakim prekorom u glasu. – Mi vam se svakog dana nadamo, a vi ni da privirite.

– Naš je dedica ovde na jugu sasvim izgubio savest – nasmeja se Ana. – Red bi bio, čini mi se, da se setite i svog kumčeta. A vi se ponašate kao neki donžuan, sram vas bilo, i sasvim ste zaboravili da i mi postojimo...

General, skinuvši kapu sa svoje veličanstvene glave, stade sestrama naizmence da ljubi ruke, zatim obraze, pa opet ruke.

– Stanite... devojčice... ne grdite me – govorio je odvajajući zbog hronične sipnje svaku reč uzdasima. – Na časnu reč... oni nesrećni lekarčići... celo leto kupali moju reumu... u nekakvoj prljavoj... kašici... koja strašno zaudara... I nisu me puštali... Vi ste prve... kojima sam došao... Strašno sam srećan... što vas vidim... Kako skakućete?... Ti si, Veročka... prava ledi... sada već jako ličiš... na pokojnu mati... Kada ćeš zvati na krštenje?

– Ah, dedice, bojim se, nikada...

– Nemoj da očajavaš... život je pred tobom... Moli se bogu... A ti se, Anja, uopšte nisi promenila... Ti ćeš i u šezdesetoj... ostati isti ovakav vrtirep. Nego, čekajte. Dajte da vam predstavim gospodu oficire.

– Ja sam već odavno imao tu čast! – reče pukovnik Ponomarev i pokloni se.

– Bio sam predstavljen kneginji u Petrogradu – nastavi poručnik.

– Dobro, onda da ti predstavim, Anja, poručnika Bahtinskog. Plesač i kavgadžija, ali je dobar konjanik. Bahtinski, izvadi de, golube, otud iz kola... Hajdemo, devojčice... Veročka, čime ćeš nas hrani-

ti? Meni se... posle ove limanske kure... apetit otvorio kao u kakvog zastavnika tek izašlog iz škole.

General Anosov bio je ratni drug i odani prijatelj pokojnog kneza Mirze-Bulat-Tuganovskog. Posle kneževe smrti svu je svoju nežnu ljubav i prijateljstvo preneo na njegove kćeri. Poznavao ih je od malih nogu, a mlađu Anu čak je i krstio. U to vreme – kao i sada – bio je komandant velike ali gotovo ukinute tvrđave u gradu K. i u kuću Tuganovskih dolazio je svakodnevno. Deca su ga naprosto obožavala zbog toga što ih je mazio, zbog poklona, loža u cirkusu i pozorištu, zbog toga što niko nije umeo tako zabavno da se igra s njima kao on. Ali iznad svega volela su i pamtila njegove priče o ratnim pohodima, bitkama i bivacima, o pobedama i povlačenjima, o smrti, ranama i ljutim mrazovima – spore, epski mirne, prostodušne priče kakve se pričaju između večernjeg čaja i onog tužnog časa kada decu zovu na spavanje.

Po današnjim shvatanjima bilo je u ovom ostatku starine nečeg divovskog i neobično koloritnog. U njemu behu sjedinjene one jednostavne ali dirljive i duboke ljudske osobine koje su se čak i u njegovo vreme češće sretale kod redova nego kod oficira, one čisto ruske, seljačke osobine koje, združene, daju uzvišeni lik sposoban ponekad da učini našeg vojnika ne samo nepobedivim nego i velikomučenikom, gotovo svecem – osobine kao što su prostodušna naivna vera, vedar, dobroćudno veseo pogled na život, hladna i poslovna odvažnost, pokornost pred licem smrti, sažaljenje prema pobeđenima, beskrajno strpljenje i zapanjujuća fizička i moralna izdržljivost.

Počev od Poljskog rata[154] Anosov je, izuzev japanskog, učestvovao u svim vojnim pohodima. On bi bez ikakvih kolebanja krenuo i u taj rat ali ga nisu pozvali, a on se uvek pridržavao velikog po svojoj skromnosti pravila: „Ne istrčavaj pred smrt dok te ne pozovu“. Za sve godine svog službovanja on ne samo što nikada nije išibao nijednog vojnika, već ga ni udario nikada nije. Jednom, za vreme poljskog ustanka, odbio je da strelja zarobljenike iako je to bilo lično naređenje komandanta puka. „Špijuna ne samo da ću streljati“, rekao je – „nego ću ga sopstvenim rukama ubiti, ako naredite. A ovo su zarobljenici i ja to ne mogu.“ I reče to tako jednostavno, učtivo, nimalo izazovno ili razmetljivo, gledajući svojim jasnim i tvrdim pogledom

. . . .

[154] Po svemu sudeći radi se o ugušivanju poljskog nacionalno oslobodilačkog pokreta 1863–1864. godine od strane carske vojske.

starešini pravo u oči, te umesto da ga streljaju ostave ga na miru.

U ratu 1877–1879. godine[155] on je vrlo brzo stekao pukovnički čin, mada je bio malo školovan; završio je, kako je sâm govorio, samo „medveđu akademiju“. Učestvovao je u prelaženju preko Dunava, prešao je planine Balkan, sedeo je u rovovima na Šipki, učestvovao u poslednjem jurišu na Plevnu;[156] jednom je bio teško ranjen, četiri puta – lakše, sem toga od parčeta granate zadobio je tešku kontuziju glave. Radecki[157] i Skobelev[158] lično su ga poznavali i ukazivali su mu izuzetno poštovanje. I upravo je o njemu Skobelev jednom rekao: „Poznajem oficira koji je mnogo hrabriji od mene – to je major Anosov“.

Iz rata se, usled onog komadića granate, vratio gotovo potpuno gluv, sa bolesnom nogom na kojoj su bila amputirana tri prsta promrzla za vreme prelaza preko Balkana i s ljutom reumom koju je stekao na Šipki. Posle dve godine mirnodopske službe hteli su da ga oteraju u penziju, ali se on usprotivio. Tu mu je u pravi čas svojim uticajem pomogao komandant okruga, živi svedok njegove hladnokrvne odvažnosti pri prelazu preko Dunava. U Petrogradu odlučiše da ne nanose bol zaslužnom pukovniku i dodeliše mu dužnost doživotnog komandanta tvrđave u gradu K. – dužnost više počasnu nego značajnu za odbranu države.

Svi u gradu, i malo i veliko, poznavali su ga i dobroćudno se podsmevali njegovim slabostima, navikama i načinu odevanja. On je uvek išao bez oružja, u staromodnom dugačkom kaputu, u kapi sa velikim obodom i ogromnim ravnim štitom, sa štapom u desnoj i roščićem za gluve u levoj ruci i obavezno u pratnji svoja dva ugojena, lena i promukla mopsa, kojima je vrh jezika uvek bio isplažen i pritisnut zubima. Ako bi za svoje redovne jutarnje šetnje sreo nekoga od svojih poznanika, prolaznici bi i nekoliko ulica dalje čuli kako komandant viče a njegovi mu psi dvore lajanjem.

Kao mnogi nagluvi ljudi on je strasno voleo operu i ponekad bi, za

[155] Reč je o rusko-turskom ratu u koji je Rusija ušla tražeći autonomiju za slovensko stanovništvo Bugarske, Bosne i Hercegovine.

[156] Misli se na treći juriš ruske vojske na bugarski grad Plevnu u kome se utvrdila turska vojska 30–31. avgusta 1877. godine.

[157] Fjodor Fjodorovič Radecki (1820–1890), ruski general, komandant korpusa u rusko-turskom ratu 1877–1878. godine, učestvovao u odbrani Šipke.

[158] Mihail Dmitrijevič Skobelev (1843–1882), istaknuti ruski general, učesnik Rusko-turskog rata.

vreme kakvog čežnjivog dueta, na celo pozorište grunuo njegov odlučan bas: „A dobro je otpevao ono ‘do’, đavo ga odneo! Kao da je orah skrckao“. Pozorište bi zabrujalo od uzdržanog smeha što general nije ni slutio: u naivnosti svojoj on je mislio da je svoj utisak saopštio susedu šapatom.

Po dužnosti komandanta dosta je često, zajedno sa svojim sipljivim psima, obilazio glavni vojni pritvor gde su se vrlo ugodno, uz vint, čaj i viceve odmarali od tegoba vojne službe zatvoreni oficiri. Svakog bi pažljivo ispitao: „Kako se prezivate? Ko vas je kaznio? Na koliko? Zbog čega?“ Ponekad bi sasvim neočekivano počeo da hvali oficira za njegov smeli, mada nezakoniti postupak, ponekad bi očitao bukvicu vičući tako da se i na ulici čulo. Ali kad bi se do mile volje izvikao, on bi se bez ikakvih uvoda i pauza raspitivao odakle oficiru donose ručak i koliko za njega plaća. Dešavalo bi se da neki grešni potporučnik, upućen ovamo na duži rok iz nekog zabačenog kraja gde čak ni vojnog zatvora nije bilo, priznao da se u novčanoj oskudici zadovoljava hranom iz vojničkog kazana. Anosov bi smesta naredio da jadniku ubuduće donose ručak iz komandantove kuće, koja od zatvora nije bila udaljena ni dve stotine koraka.

U gradu K. Anosov se i sprijateljio s porodicom Tuganovskih i toliko se vezao za decu da je za njega viđanje sa njima svake večeri postalo duševna potreba. Ako bi se dogodilo da se gospođice negde izvezu ili da ga služba spreči da ode do njih, on bi iskreno tugovao i ne bi mogao da se skrasi u prostranim sobama svog komandantskog stana. Svake godine uzimao je dopust i boravio po mesec dana u Jegorovskom, na imanju Tuganovskih, koje je bilo na pedeset vrsta od K.

Svu skrivenu nežnost svoje duše i potrebu za iskrenom ljubavlju preneo je na tu decu, naročito na devojčice. Nekada je i sam bio oženjen, ali je to bilo tako davno da se već ni sećao nije. Još pre rata žena je otišla od njega s nekim glumcem koji se u prolazu našao u mestu, očarana njegovom somotskom jaknom i čipkastim manžetnama. General joj je slao izdržavanje sve do njene smrti, ali je u svoju kuću više nikada nije pustio, i pored scena pokajanja i plačnih pisama. Dece nisu imali.

V

Suprotno očekivanjima veče je bilo tako tiho i blago da su sveće na terasi i u trpezariji gorele nepomičnim plamenom. Za vreme ručka sve je zabavljao knez Vasilije Ljvovič. Posedovao je neobičan i vrlo osoben pripovedački dar. Za osnovu svoje priče uzimao je istinit događaj, u kojem je glavno lice bio neko od prisutnih ili neko od zajedničkih poznanika, ali je tako zgušnjavao boje i pritom pričao tako ozbiljna lica i tako poslovnim tonom da su se slušaoci cepali od smeha. Danas je pričao o bezuspešnom pokušaju Nikolaja Nikolajeviča da se oženi jednom bogatom i lepom damom. U osnovi priče bilo je samo to da muž dotične dame nije hteo da pristane na razvod. Ali se kod kneza zbilja divno preplela sa izmišljotinom. Ozbiljnog i uvek malo ukrućenog Nikolaja naterao je da trči noću ulicom samo u čarapama, sa cipelama pod pazuhom. Negde na uglu mladića zaustavi policajac, i tek posle dugog i burnog objašnjavanja Nikolaju pođe za rukom da dokaže kako je on pomoćnik državnog tužioca a ne noćni provalnik. Svadba, po rečima pripovedača, samo što se nije obavila, kad u najkritičnijem trenutku drska banda lažnih svedoka koji su učestvovali u tom poduhvatu objavi štrajk tražeći povećanje plate. Nikolaj iz tvrdičluka (on je odista bio pomalo škrt) a i kao principijelni protivnik raznih štrajkova odlučno odbi da bilo šta doplati, pozivajući se na određeni član zakona, potvrđen stavom kasacionog odeljenja. Tada su razljućeni lažni svedoci na uobičajeno pitanje: „Da li neko od prisutnih zna bilo šta što bi sprečavalo sklapanje braka?“ – u horu odgovorili: „Da, znamo. Sve što smo kazali pod zakletvom na sudu – sve je to čista laž na koju nas je pretnjama i nasiljem primorao gospodin državni tužilac. A o mužu ove dame mi, kao obavešteni ljudi, možemo reći samo to da je on najčestitiji čovek na svetu, čedan kao Josif i anđeoski dobar“.

Kad je već počeo da priča o bračnim dogodovštinama, knez Vasilije ne poštede ni Gustava Ivanoviča Frijese, Aninog muža, koji je, po rečima kneza, sutradan posle svadbe došao da uz pomoć policije traži iseljenje neveste iz roditeljske kuće, pošto nije imala sopstvenih isprava, i useljenje dotične u stan zakonitog muža. U celoj ovoj anegdoti bilo je istino samo to da je Ana prvih dana svog bračnog života morala stalno da bude pored obolele majke, jer je Vera hitno

otputovala kući, na jug, pa se jadni Gustav Ivanovič bio sav predao tuzi i očajanju.

Svi su se smejali. Nasmeši se i Ana svojim žmirkavim očima. Gustav Ivanovič smejao se gromoglasno i ushićeno, a njegovo mršavo, glatko zategnuto sjajnom kožom lice sa zalizanom retkom, svetlom kosom i upalim očima neobično je podsećalo na golu lobanju, koja u osmehu kezi pokvarene zube. On je i sada, kao i prvih dana braka, obožavao Anu, uvek se trudio da sedne pored nje, da je neprimetno dodirne, udvarao joj se tako zaljubljeno i samozadovoljno da ga je često bilo žalosno i neprijatno pogledati.

Pre no što će ustati od stola Vera Nikolajevna mehanički prebroja goste. Ispade – trinaest. Bila je sujeverna, te pomisli: „To ne valja! Kako mi ranije nije palo na pamet da prebrojim? Kriv je i Vasja – ništa mi nije rekao kad smo razgovarali telefonom".

Kada bi se kod Šejinih ili kod Frijese okupljali najbliži poznanici, obično bi se posle ručka igrao poker jer su obe sestre začudo volele hazardne igre. U obe kuće ovim povodom ustalila su se i svoja pravila: svi igrači dobijali bi podjednak broj koštanih žetona određene vrednosti i igra bi trajala sve dotle dok svi žetoni ne bi prešli u jedne ruke – onda bi se, za to veče, igra prekidala, ma koliko da su partneri navaljivali da se produži. Bilo je strogo zabranjeno uzimati iz kase žetone po drugi put. Ta surova pravila iznikla su iz prakse, da bi se obuzdale strasti kneginje Vere i Ane Nikolajevne, koje u hazardu nisu znale za meru. Ukupni gubitak retko je dostizao sto-dvesta rubalja.

I ovog puta sedoše za poker. Vera, koja nije igrala, htede da iziđe na terasu gde se postavljao sto za čaj, kad je, odjednom, sobarica nekako tajanstveno pozva da iziđe iz salona.

– Šta je, Daša? – nezadovoljno upita kneginja Vera, ulazeći u svoj mali kabinet, odmah pored spavaće sobe. – Kako to glupo izgledate? I šta to vrtite u rukama?

Daša stavi na sto mali četvrtasti predmet, pažljivo uvijen u beli papir i brižljivo uvezan ružičastom trakom.

– Ja, bogami, nisam kriva, vaša svetlosti, – promuca ona i uvređeno pocrvene. – On je došao i rekao...

– Ko to – on?

– Crvena kapa, vaša svetlosti... kurir.

– Pa?

– Došao u kuhinju i stavio ovo na sto. „Predajte“, veli, „vašoj gospođi. Ali“, veli, „njima lično.“ Ja pitam: od koga? A on kaže: „Sve ovde piše“. I rekavši to pobeže.

– Idite, vratite ga.

– To se sada već nikako ne može, vaša svetlosti. Dolazio je usred ručka i ja se nisam usudila da vas uznemirim, vaša svetlosti. Biće od toga i pola sata.

– Dobro, idite.

Ona prereza traku makazama i baci je u korpu zajedno sa hartijom gde je bila ispisana njena adresa. U rukama joj osta omanja, očigledno tek kupljena, crvena plišana kutijica. Vera podiže poklopac postavljen svetloplavom svilom i vide ovalnu zlatnu narukvicu utisnutu u crnu kadifu, a u njoj, pažljivo složeno u lepi osmougaonik, nalazilo se pisamce. Brzo ga otvori. Rukopis joj se učini poznat, ali, kao prava žena, ostavi na stranu pisamce da bi razgledala narukvicu.

Ona je bila od malokaratnog zlata, vrlo debela ali šuplja, spolja sva prekrivena omanjim starinskim, loše izbrušenim granatima. Ali se zato u sredini narukvice, oko malog, čudnog zelenog kamena, uzdizalo, obrazujući krug, pet divnih granata-kabošona od kojih svaki beše velik kao zrno graška. Kad je Vera slučajno zgodno okrenula narukvicu prema svetlosti sijalice, buknuše u njima, duboko ispod glatke jajaste površine, divni gustocrveni živi plamenovi.

„Kao krv!“ – pomisli Vera sa iznenadnim nemirom.

Onda se seti pisma i otvori ga. Pročita sledeće redove, sitno ispisane lepim kaligrafskim rukopisom:

„Vaša Svetlosti,
Duboko poštovana Kneginjo
Vera Nikolajevna!

Sa poštovanjem Vam čestitam svetli i radosni dan Vašeg Anđela[159] i usuđujem se da Vam pošaljem skromno uzdarje Vašeg vernog sluge“.

. . . .

[159] Anđela zaštitnika, inače imendan.

„Oh, to je onaj!" – nezadovoljno pomisli Vera, ali pismo pročita do kraja…

„Nikada ne bih dozvolio sebi da Vam poklonim bilo šta, što bih sam odabrao: nemam na to ni prava, ni istančanog ukusa, ni – moram priznati – novaca. Uostalom, mislim da na celom svetu nema onog dragulja, koji bi bio dostojan da Vas ukrasi.

Ali ova narukvica pripadala je još mojoj prababi, a poslednja koja je nosila bila je moja pokojna mati. U sredini, među velikim kamenovima, videćete jedan zeleni. To je veoma retka vrsta granata – zeleni granat. Po drevnom predanju, koje se očuvalo u našoj porodici, taj kamen daje ženama koje ga nose proročanski dar i odgoni ih od njih teške misli, muškarce pak čuva od nasilne smrti.

Svi kamenovi verno su preneseni ovamo sa stare srebrne narukvice, pa možete biti sigurni da niko pre Vas ovu narukvicu nije stavio na ruku.

Možete odmah da bacite ovu smešnu igračku ili da je darujete nekome, ali za mene je sreća već i to da su je dodirnule Vaše ruke.

Preklinjem Vas da se ne ljutite na mene. Crvenim pri samoj pomisli na moju drskost od pre sedam godina kada sam se Vama, tada još gospođici, usudio pisati glupa, neobuzdana pisma, pa čak se i odgovoru nadao. Sada je u meni ostalo samo duboko poštovanje, večno obožavanje i ropska odanost. Sada mogu samo da Vam svakog trenutka želim sreću i da se radujem ako ste srećni. U mislima se do zemlje klanjam nameštaju na kojem Vi sedite, parketu po kome Vi hodate, drveću kojeg se Vi dodirujete u prolazu, posluzi s kojom razgovarate. U meni čak ni zavisti nema, ni prema ljudima, ni prema stvarima.

Još jednom Vas molim da mi oprostite što sam Vas uznemirio ovim dugačkim i nepotrebnim pismom.

Vaš do smrti i posle smrti pokorni sluga.

G. S. Ž"

„Da li da pokažem Vasji ili ne? I ako mu ga pokažem – kada? Odmah sad, ili kad odu gosti? Ne, bolje posle – sada bi ispao smešan

ne samo taj nesrećnik već i ja zajedno s njim.“

Tako je razmišljala kneginja Vera i nije mogla da odvoji oči od pet purpurnih krvavih plamenova, koji su podrhtavali u srcu onih pet granata.

VI

Pukovnika Ponomareva jedva su nagovorili da sedne da igra poker. Pravdao se da ne zna tu igru, da čak ni u šali ne prihvata hazardne igre, da voli i da dosta dobro igra samo vint. Ipak, nije mogao da se odupre molbama i, naposletku, pristade.

U početku su morali da ga uče i ispravljaju, ali on dosta brzo shvati pravila igre i ne prođe ni pola sata a svi žetoni već su se našli pred njim.

– Tako ne ide! – reče Ana praveći se uvređena. – Bar da ste nam dali da doživimo malo uzbuđenja.

Trojicu gostiju – Spešnjikova, pukovnika i vicegubernatora, tupavog, učtivog i dosadnog Nemca – Vera naprosto nije znala kako da zabavi i šta s njima da radi. Zbog njih ona predloži partiju vinta i kao četvrtog pozva Gustava Ivanoviča. Ana izdaleka, u znak zahvalnosti, obori oči i sestra je odmah shvati. Svi su znali da će Gustav Ivanovič, ako ne bude igrao karte, celo veče kao vezan obilaziti oko žene, keziti gnjile zube na licu-lobanji i kvariti ženi raspoloženje.

Sada veče pođe glatko, neusiljeno, živahno. Vasjučok je uz pratnju Dženi Rajter pevušio italijanske narodne kanconete i Rubinštajnove istočnjačke pesme. Glas mu je bio slabašan ali prijatne boje, poslušan i siguran. Dženi Rajter, veoma stroga muzičarka, uvek ga je rado pratila. Uostalom, pričalo se da joj se Vasjučok udvara.

U uglu, na divanu Ana je uveliko koketovala sa poručnikom. Vera im priđe i sa osmehom oslušnu njihov razgovor.

– Ne, ne, molim vas, nemojte se smejati – veselo je govorila Ana,

žmirkajući na oficira svojim milim, vragolastim tatarskim očima. – Vi, naravno, držite da je posao – leteti glavačke na čelu eskadrona i savladavati prepone na trkama. Ali, pogledajmo sada naš posao. Eto, recimo, tek što smo završile sa lutrijom-alegri.[160] Mislite da je to bilo lako? Fuj! Gomila ljudi, svuda dim, nekakve pazikuće, kočijaši i ne znam već kako se zovu... I svi dosađuju – nekakvim žalbama i nekakvim svojim uvredama... I ceo celcati dan ne stigneš da sedneš. A još treba da se priredi koncert u korist siromašnih umnih radnica, pa beli bal...

– Na kome mi vi, smem da se nadam, nećete odbiti mazurku? – umetne Bahtinski i poklonivši se lako, zvecnu mamuzama ispod fotelje.

– Hvala... Ali me najviše, najviše od svega boli naše sirotište. Razumete, sklonište za moralno propalu decu...

– O, potpuno vas razumem. To mora da je nešto vrlo smešno?

– Prestanite, kako vas nije stid da se podsmevate takvim stvarima. Razumete li vi u čemu je naša nesreća? Mi želimo da udomimo ovu nesrećnu decu, nasleđeno poročnih duša i odraslu na rđavim primerima, želimo da im pružimo toplinu i nežnost...

– Hm!...

– ...da ih moralno uzdignemo, da u njihovim dušama probudimo osećanje dužnosti... Nadam se da me razumete? I tako svakodnevno dovode nam na stotine, hiljade dece a među njima nema nijednog moralno propalog! Ako zapitate roditelje da li im je dete poročno, možete misliti, oni se još nađu uvređeni! I sad, zavod je otvoren, osvećen, sve je spremno a nema nijednog pitomca, nijedne pitomice! Ama, došlo je do toga da ćemo nagradu da raspišemo za svako moralno propalo dete koje nam se dovede.

– Ana Nikolajevna, – ozbiljno i udvorički upade u reč poručnik. – Šta će vam nagrada? Uzmite mene besplatno. Na časnu reč, nigde nećete naći poročnijeg deteta od mene.

– Prestanite! S vama se ozbiljno ne može razgovarati – zasmeja se Ana Nikolajevna, zavalivši se na naslon sofe i blistajući očima.

Knez Vasilije Ljvovič, sedeći za velikim okruglim stolom, pokazi-

[160] Lutrija-alegri – lutrija u kojoj se dobitak odmah daje. Od italijanskog *allegri* – razveselite se – šaljiv natpis na srećkama koje nisu dobile.

vao je sestri, Anosovu i šuraku porodični humoristički album sa slikama koje je sam nacrtao. Njih četvoro smejalo se od sveg srca i to je pomalo privuklo k njima goste koji nisu bili zauzeti kartama.

Album je bio neka vrsta dopune, ilustracije satiričnih priča kneza Vasilija. Sa nepokolebljivom hladnokrvnošću on je pokazivao, recimo: „Istoriju ljubavnih avantura hrabrog generala Anosova u Turskoj, Bugarskoj i u drugim zemljama“, „Avanture kicoša kneza Nikolaja Bulat-Tuganovskog u Monte Karlu“ i tako dalje.

– Sada ćete, gospodo, videti kratki životopis drage nam sestre Ljudmile Ljvovne – reče on i baci brz vragolast pogled na sestru. – Glava prva – detinjstvo. „Dete je raslo, nazvali su ga Lima.“

Na stranici albuma je namerno, onako kao što crtaju deca, bila prikazana devojčica sa licem u profilu ali sa dva oka, sa dve isprekidane linije koje su umesto nogu virile ispod suknje i sa raširenim prstima razmaknutih ruku.

– Niko me nikada nije zvao Lima – nasmeja se Ljudmila Ljvovna.

– Glava druga. Prva ljubav. Konjički junker predaje na kolenima devojci Limi pesmu sopstvene izrade. U njoj ima dosta briljantnih stihova:

Tvoja divna noga –
Nezemaljske strasti dar!

– Evo i autentičnog prikaza noge... A ovde junker nagovara nevinu Limu da pobegne iz roditeljske kuće. Pa dolazi samo bekstvo. A ovo je kritična situacija – besni otac stiže begunce. Junker malodušno svaljuje svu krivicu na krotku Limu.

Dok si se lickala prošo je čas,
I strašna potera već juri nas...
Kako god znaš reši se nje,
A ja hvatam maglu, nema me!

Posle životopisa gospođice Lime dođe na red nova priča: „Kneginja Vera i zaljubljeni telegrafista“.

– Ova dirljiva poema ilustrovana je samo perom i šarenim bojicama – ozbiljno objasni Vasilije Ljvovič. – Tekst je još u pripremi.

– To je nešto novo – primeti Anosov – to još nisam video.

– Poslednje izdanje. Novo na knjižarskim tezgama.

Vera lagano dotače njegovo rame.

– Bolje nemoj – reče ona.

Ali Vasilije Ljvovič ili je ne ču, ili ne shvati ozbiljno njene reči.

– Sve je počelo još u praistorijsko vreme. Jednog divnog majskog dana devojka po imenu Vera dobi poštom pismo sa dva goluba u naslovu kako se ljube. Evo pisma, a evo i golubova.

Pismo, napisano protivno svim zakonima pravopisa, sadrži vatrenu ljubavnu ispovest. Počinje ovako: „Prekrasna Plavušo, ti koja… nemirno more vatre koje klokoće u mojim grudima. Tvoj pogled kao zmija otrovnica upio se u moju izmučenu dušu…“ i tako dalje. Na kraju skromni potpis: „Po rodu oružja ja sam jadni telegrafista ali moja osećanja dostojna su milorda Džordža. Ne smem da vam otkrijem svoje prezime – ono je suviše prosto. Potpisujem se samo inicijalima: P. P. Ž. Molim da mi odgovore šaljete na poštu, poste restante“. Ovde, gospodo, možete videti i portret samog telegrafiste, vrlo uspešno urađen olovkama u boji.

Verino je srce probodeno (evo srca, evo strele). Ali kao čedna i dobro vaspitana devojka ona pokazuje pismo svojim čestitim roditeljima a takođe i svom prijatelju iz detinjstva i vereniku, lepom mladiću Vasji Šejinu. Evo ilustracije. Naravno, sa vremenom će ilustracije biti dopunjene rimovanim objašnjenjima.

Vasja Šejin ridajući vraća Veri verenički prsten. „Ja nemam prava da smetam tvojoj sreći“, kaže on – „ali preklinjem te, ne čini odmah taj presudni korak. Razmisli, odmeri, proveri i njega i sebe. Dete, ti još ne znaš život i letiš kao leptir na blistav plamen. A ja – avaj! – ja poznajem ovaj ravnodušni i licemerni svet. Znaj da su telegrafisti zanosni ali opaki. Za njih je neizmerno zadovoljstvo da svojom gordom lepotom i lažnim osećanjima zavedu neiskusnu žrtvu, pa da je okrutno izvrgnu ruglu.“

Prođe pola godine. U vihoru valcera života Vera zaboravlja svog obožavaoca i udaje se za lepog mladog Vasju, ali telegrafista ne zaboravlja nju. Evo ga kako se preoblači u dimničara i kako se, umazan čađu, uvlači u budoar kneginje Vere. Tragovi pet prstiju i dveju usana ostali su, kao što vidite, svuda: na tepisima, na jastucima, na tapetama pa i na parketu.

A evo ga kako se u odelu seljanke unajmljuje da radi kod nas u

kuhinji kao obična sudopera. No, preterana naklonost kuvara Luke natera ga u bekstvo.

Evo ga u ludnici. A evo ga kako se zakaluđerio. Ali svaki dan on neizostavno šalje Veri strasna pisma. I na onim mestima gde su kanule njegove suze mastilo se razlilo u mrlje.

Najzad umire, ali pred smrt zaveštava Veri dva telegrafska dugmeta i praznu parfemsku bočicu – sa svojim suzama.

– Gospodo, ko želi čaj? – upita Vera Nikolajevna.

VII

Ugasi se u dugom jesenjem zalasku sunce. Utrnu poslednja purpurna i kao pukotina uska traka, koja je plamtela na samom rubu horizonta između olovnih oblaka i zemlje. Već se skriše u mrak i zemlja, i drveće, i nebo. Samo su iznad glave usred mrkle noći podrhtavale trepavice velikih zvezda i dizao pravo uvis, kao tanak mlaz, plavi zrak svetionika, koji od udarca u nebesku kupolu kao da se rasplinjavao u slabašan, maglovit, svetao krug. Noćni leptiri udarali su u staklene štitove sveća. Zvezdoliki cvetovi belog duvana u bašti jače zamirisaše kroz mrak i svežinu.

Spešnjikov, vicegubernator i pukovnik Ponomarev već odavno odoše uz obećanje da će sa tramvajske stanice poslati kola natrag, po komandanta. Preostali gosti sedeli su na terasi. Sestre nateraše generala Anosova, mada je protestovao, da obuče kaput i uviše mu noge u debeli pled. Na stolu pred njim stajala je boca njegovog omiljenog crnog vina *Pommard*, pored njega jedna s jedne, druga s druge strane sedele su Ana i Vera. One su pažljivo dvorile generala, punile su teškim, gustim vinom njegovu krhku staklenu čašu, primicale mu šibice, rezale sir i tako dalje. Stari komandant samo je žmirio od zadovoljstva.

– Da... Jesen, jesen, jesen – govorio je starac, gledajući u plamen sveće i zamišljeno klimajući glavom. – Jesen. Eto, i meni dođe vreme

da se spremam. Bogme, mnogo mi je žao! Tek što nastadoše lepi dani. Sad bih živeo ovde na obali mora u miru i tišini...

– Što ne ostanete malo kod nas, dedice? – reče Vera.

– Ne mogu, mila, ne mogu. Služba... Odsustvo je isteklo... A lepo bi bilo da ostanem, nema šta! Pazi samo kako ruže mirišu... Odavde osećam. A letos, za vrućine nijedan cvet nije mirisao, samo beli bagrem... a i taj na bombone.

Vera izvadi iz vaze dve male ruže, ružičastu i tamnocrvenu i zadenu ih u rupicu generalova kaputa.

– Hvala, Veročka. – Anosov saže glavu do ivice kaputa, pomirisa cveće i odjednom se nasmeši milim staračkim osmejkom.

– Stigosmo, sećam se, u Bukurešt i razmestimo se po stanovima. Idem ja tako ulicom. Odjednom me zapahnu jak miris ruža, zaustavih se i ugledah divnu kristalnu bocu ružinog ulja kako stoji između dvojice vojnika. Oni su njime već bili namazali i svoje čizme i zatvarače na puškama. „Šta vam je to?“ – pitam ja. „Nekakvo ulje, vaše visokoblagorodstvo, stavljali smo ga u kašu, pa ne valja, štipa u ustima, a miriše lepo“. Dadoh im jednu srebrnu rublju a oni meni, sa velikim zadovoljstvom, ulje. Mirisa nije ostalo više od polovine, ali s obzirom na njegovu skupoću, bilo ga je još najmanje na dvadeset zlatnika. Vojnici, zadovoljni, dodaše: „A evo još, vaše visokoblagorodstvo, nekakav turski grah – ma koliko ga mi kuvali, on neće, prokleti, da omekša“. Beše to kafa; rekoh im: „To samo za Turke vredi, a za vojnike ne valja“. Na sreću, opijuma se nisu najeli. Na nekoliko mesta video sam opijumske lepinje zgažene u blato.

– Dedice, recite otvoreno – zamoli Ana – kažite, jeste li za vreme borbe osećali strah? Jeste li se bojali?

– Čudno pitaš, Anočka: da l’ sam se bojao, ili nisam. Razume se da sam se bojao. Nemoj, molim te, verovati onom ko ti kaže da se nije bojao i da mu je fijuk metaka bio najslađa muzika. Taj je ili psihopata ili hvalisavac. Svi se jednako plaše. Samo – jedan omlitavi od straha, a drugi – ume da se savlada. I da vidiš: strah uvek ostaje isti, a veština savlađivanja raste sa iskustvom: otud i heroji i junaci. Tako ti je to. Ali jednom gotovo da sam umro od straha.

– Ispričajte, dedice, – u jedan glas zamoliše sestre.

One su još uvek slušale Anosovljeve priče s onim istim oduševljenjem kao i u najranijem detinjstvu. Ana čak, nesvesno, sasvim kao

dete, spusti laktove na sto, a podbradak namesti na sastavljene dlanove. Iz njegovog sporog i prostodušnog pripovedanja izbijala je nekakva meka lepota. I sami obrti rečenica, koje je koristio, prepričavajući svoje ratne uspomene, zvučali su nekako čudno, nespretno i pomalo knjiški. Kao da je pričao rukovodeći se nekim dragim starim uzorom.

– Priča je vrlo kratka – poče Anosov. – Dogodilo se to na Šipki, jedne zime, već pošto sam bio ranjen u glavu. Nas četvorica živeli smo u zemunici. Tu me i zadesi ta strašna stvar. Jednom, ujutro, kad sam ustao iz kreveta, učini mi se da ja nisam Jakov, već Nikolaj, i nikako nisam mogao da ubedim sebe u suprotno. Opazivši da mi se pomraćuje um povikah da mi donesu vode, nakvasih glavu i razum mi se povrati.

– Mogu zamisliti, Jakove Mihajloviču, koliko ste pobeda izvojevali tamo nad ženama – reče pijanistkinja Dženi Rajter. – Vi mora da ste u mladosti bili veoma lepi.

– O, naš dedica je i sada lepotan! – uzviknu Ana.

– Lepotan nisam bio – reče Anosov osmehujući se mirno. – Ali nisam bio za bacanje. Eto, u tom istom Bukureštu desio se jedan vrlo dirljiv slučaj. Kada smo ušli u grad, stanovnici nas dočekaše na gradskom trgu topovskom paljbom od čega nastradaše mnoga prozorska stakla; ali prozori na kojima behu postavljene čaše s vodom, ostadoše čitavi. A kako sam to doznao? Evo kako. Kada sam ušao u dodeljeni mi stan, video sam na prozoru niski kavez, na kavezu veliku kristalnu flašu napunjenu bistrom vodom u kojoj su plivale zlatne ribice, a između njih, na letvici, sedeo je kanarinac. Kanarinac u vodi! – to me začudi – ali, kada bolje pogledah, videh da je dno flaše bilo široko i u sredini duboko ugnuto, tako da je kanarinac mogao slobodno ulaziti onamo i sedeti na letvici. Posle svega bio sam prinuđen da priznam sebi kako nisam baš dosetljiv… Uđoh u kuću i ugledah prelepu Bugarkinjicu. Pokazah joj kvitu za konak i uzgred upitah kako to da su im prozorska stakla ostala čitava posle one kanonade i ona mi objasni da je to zbog vode. A objasni mi i ono o kanarincu: koliko sam samo bio glup!… I gle, usred razgovora naši pogledi se sretoše, između nas proleti iskra nalik na električnu varnicu i ja osetih da sam se odmah zaljubio – vatreno i nepovratno.

Starac zaćuta i pažljivo srknu crno vino.

– Ali vi ste se na kraju ipak objasnili s njom, zar ne? – upita pija-

nistkinja.

– Hm… naravno da sam se objasnio… Samo bez reči. Beše to ovako…

– Dedice, nadam se da nećemo morati da crvenimo? – reče Ana, vragolasto se smejući.

– Nećete, nećete – roman je bio veoma pristojan. Pazite: u svakom gradu gde god smo se zaustavljali, stanovnici su se ponašali prema nama i ovako i onako. Žitelji Bukurešta, međutim, uspostavili su sa nama tako prisan odnos da, kad sam jednom zasvirao na violini, devojke su se odmah udesile i došle da igraju. Otada se to ponavljalo svakodnevno… Jedne večeri, dok se igralo na mesečini, uđoh u trem gde je nestala i moja Bugarkinjica. Ugledavši me, ona poče da se pravi kao da prebire suve ružine latice koje, uzgred budi rečeno, tamošnji svet skuplja na vreće. Ali je ja zagrlih, privih na grudi i nekoliko puta poljubih… Otada svako veče, kada bi se na nebu pojavio mesec i zvezde, hitao sam svojoj dragani s kojom sam zaboravljao svoje svakodnevne brige. A kada je došlo vreme da krenemo iz tog kraja, zakleli smo se jedno drugom na večitu ljubav i zauvek se oprostili.

– I to je sve? – razočarano upita Ljudmila Ljvovna.

– A šta ćete više? – odgovori komandant.

– O, ne, Jakove Mihajloviču, vi ćete mi oprostiti – ali to nije ljubav, to je obična bivačna avantura armijskog oficira.

– Ne znam, draga moja, bogami, ne znam – da li je to bila ljubav, ili neko drugo osećanje…

– Ali ne… kažite… zar vi uistinu nikada niste voleli pravom ljubavlju? Znate, onom ljubavlju koja… ovaj, koja… jednom rečju… svetom, čistom, večnom ljubavlju… onom nezemaljskom… Zar niste voleli?

– Stvarno, ne bih umeo da vam odgovorim – ustežući se reče starac i diže se sa fotelje. – Mora biti da nisam voleo. U početku se nije imalo kad: mladost, pijanke, karte, rat… Činilo se da životu, radosti i zdravlju nema kraja. A kad sam se osvrnuo – već sam bio ruina… E, a sada, Veročka, nemoj više da me zadržavaš. Da se pozdravim… Poručniče, – obrati se on Bahtinskom – noć je topla, hajdemo pešice u susret našim kolima.

– I ja ću s vama, dedice, – reče Vera.

– I ja – dočeka Ana.

Pre no što će poći Vera priđe mužu i tiho mu reče: „Idi, vidi… u fioci mog stola naći ćeš crvenu kutiju i pismo u njoj. Pročitaj ga.“

VIII

Ana i Bahtinski su išli napred, a iza njih, na dvadeset koraka, komandant sa Verom ispod ruke. Noć je bila tako tamna da su isprva, dok im se oči posle svetlosti nisu privikle na mrak, morali pipajući nogama da traže put. Anosov, koji je i pored svojih godina sačuvao neobično oštar vid, morao je da pomaže svojoj saputnici. S vremena na vreme nežno je svojom velikom i hladnom rukom milovao njenu ruku, koja je opušteno ležala na pregibu njegovog rukava.

– Baš je smešna ova Ljudmila Ljvovna – poče odjednom general, kao da je samo nastavio da misli naglas. – Mnogo sam puta u životu zapažao: tek što žena, naročito ako je udovica ili neudata devojka, dođe do blizu pedesete, odmah je nešto tera da se petlja u tuđu ljubav. Ili uhodi, veseli se tuđoj nesreći i spletkari, ili se nameće da gradi tuđu sreću, ili razvlači govorandžijski gumarabik o uzvišenoj ljubavi. A ja hoću da kažem da ljudi u naše vreme ne znaju više da vole. Ne vidim pravu ljubav. Nisam je sretao ni u moje vreme!

– Pa nije, valjda, baš tako, dedice? – meko se usprotivi Vera, lako stežući njegovu ruku. – Našto klevetati? Ta i sami ste bili oženjeni. Znači, ipak ste voleli?

– To baš ništa ne znači, draga Veročka. Znaš kako sam se oženio? Vidim sedi pored mene sveža curica. Diše – grudi joj se pod bluzom nadimaju. Spusti duge trepavice i sva odjednom buknu kao vatra. A koža joj na obrazima nežna, vrat tako beo i čedan, a ruke mekane, tople. Do đavola! A tata-mama hodaju uokolo, prisluškuju iza vrata, gledaju te tužnim, psećim, odanim očima. A kada pođeš kući, za vratima još nekoliko kratkih, žurnih poljubaca… Piješ čaj a ispod stola te, kao nehotice, dotakne njena nožica… I gotov si. „Dragi Nikita

Antoniču, došao sam da tražim ruku vaše kćeri. Verujte mi, to je sveto stvorenje...“ A tati su već i oči vlažne, i već je krenuo da se ljubi... „Mili moj! Ja sam davno slutio... E pa, nek vam je sa srećom... Samo, dobro da paziš taj dragulj...“ A kroz tri meseca sveti dragulj već hoda po kući u pohabanom šlafroku, u papučama na bosim nogama, kosica retka, neočešljana, u papilotnama, posilnog psuje kao kuvarica, pred mladim se oficirima prenemaže, vriska, ciči, prevrće očima. Muža, ne znam zašto, pred ljudima zove Žak. Znaš, onako kroz nos, tugaljivo: „Ž-a-a-ak“. Rasipnica, glumica, aljkava, škrta. I oči svagda lažljive, lažljive... Sada je već sve prošlo, utišalo se, sleglo. Čak sam u duši i zahvalan onom bednom glumcu... Hvala bogu što dece nismo imali...

– Da li ste im oprostili, dedice?

– Oprostio – to nije prava reč, Veročka. U prvo vreme bio sam kao lud. Da sam ih tada sreo, ubio bih ih, razume se, oboje. A zatim malo-pomalo sve prođe i ne ostade ništa sem prezira. I dobro je što je tako. Sačuvao me bog od nepotrebnog prolivanja krvi. A osim toga, izbegao sam sudbinu većine muževa. Šta bih ja sada bio da nije tog gnusnog slučaja? Tegleća kamila, sramni povlađivač, jatak, krava muzara, paravan, nekakva neophodna kućevna stvar... Ne! Dobro je što ovako, Veročka!

– Ne, ne, dedice, iz vas, oprostite, ipak govori stara uvreda... A vi svoje nesrećno iskustvo prenosite na čitavo čovečanstvo. Evo, recimo, uzmite makar mene i Vasju. Zar se može reći da je naš brak nesrećan?

Anosov je ćutao dosta dugo. Zatim preko volje otegnu:

– Pa dobro, recimo da je izuzetak... Ali u većini slučajeva – zašto se ljudi žene? Uzmimo ženu. Sramota je ostati devojka, osobito ako su ti se sve drugarice već poudavale. A i teško je već jesti očevo. Htela bi da bude gazdarica, glavna u kući, dama, samostalna... Uz to potreba, prosto fizička potreba da postane majka i da počne da svija svoje gnezdo. Muškarci se rukovode drugačijim motivima. Kao prvo – zamor od samačkog života, od nereda u sobama, od kafanskih ručkova, od prljavštine, opušaka, pocepanog i rasparanog rublja, od dugova, nametljivih drugova, i tako dalje i tako dalje. Kao drugo – osećaš da je porodični život mnogo ugodniji, zdraviji i ekonomičniji. Kao treće – misliš: eto, doći će deca, ja ću, dakako, umreti, ali deo mene ipak će ostati na svetu... nešto kao iluzija besmrtnosti. Kao četvrto – sablazni te čednost, kao u mom slučaju. Sem toga, misli se

ponekad i na miraz. A gde je ljubav? Nesebična, požrtvovana ljubav koja ne računa na nagradu? Ona o kojoj je rečeno da je „jaka kao smrt“? Razumeš, takva ljubav u ime koje ćeš izvršiti svaki podvig, dati život, poći na muke i da ti sve to bude samo radost a ne tegoba. Stani de, stani, Vera, zar ćeš mi opet početi o svom Vasji? Doista, ja ga volim. On je dobar momak. Ko zna, možda će budućnost pokazati njegovu ljubav u svoj uzvišenoj lepoti. Ali shvati o kakvoj ljubavi govorim. Ljubav treba da bude tragedija. Najveća tajna na svetu! Ona mora da ostane izvan svih životnih udobnosti, proračuna i kompromisa.

– Jeste li ikada sreli takvu ljubav, dedice? – tiho upita Vera.

– Ne – odgovori odlučno starac. – Istina, poznata su mi dva slučaja koja liče na to. Ali je u jednom gospodarila glupost, a drugi... onako... nešto jadno i nevoljno. Ako hoćeš ispričaću ti. Kratko je.

– Molim vas, dedice.

– Dakle, ovako. U jednom puku naše divizije (samo ne u našem) beše žena komandanta puka. Njuška, mogu ti reći, Veročka, najobičnija. Koščata, riđa, visoka, mršava, usta ogromna... Malter se osipa sa nje kao sa neke stare moskovske kuće. Ali razumeš, eto, prava pukovska Mesalina: temperament, vlastoljublje, prezir prema ljudima i želja za promenom. Pored svega i morfinistkinja.

I tako nam jedne jeseni poslaše u puk novopečenog zastavnika, pravog žutokljunca koji tek što je bio završio akademiju. Za mesec dana ova stara raga sasvim ovlada njime. On postade i paž, i sluga, i rob, i večni kavaljer na balovima, nosi njenu lepezu i maramu, samo u mundiru istrčava po mrazu da zove njena kola. Strašna je to stvar kada svež i čist dečak daruje svoju prvu ljubav staroj, iskusnoj i vlastoljubivoj razvratnici. Ako se sada iz te veze i ispetlja bez posledica – svejedno ga treba za budućnost smatrati propalim čovekom. Pečat je to za ceo život.

Negde oko Božića on joj već dosadi. Ona se vrati jednoj od svojih starih oprobanih strasti. A on bez nje nije mogao. Prati je kao avet. Sav je propao, smršao, pocrneo od muke. Kao što bi se knjiški reklo: „smrt je već stavila svoju ruku na njegovo visoko čelo“. Bio je strahovito ljubomoran. Pričaju da je znao po celu noć probdeti pod njenim prozorima.

Jednom, u proleće, organizuje se u puku nekakav majski izlet ili piknik. Ja sam i nju i njega poznavao lično, ali tom događaju nisam

prisustvovao. Kao i uvek u takvim prilikama mnogo se pilo. Vraćali su se noću pešice po železničkoj pruzi. Kad odjednom u susret ide teretni voz. Penje se dosta sporo po strmom usponu. Oglašava se zvižducima. I onog trena kada su farovi lokomotive dopreli do društva, ona šapnu zastavniku na uvo: „Stalno pričate da me volite. A ako vam sada naredim da se bacite pod voz vi to sigurno nećete učiniti“. On se, bez reči, zaleti – i pravo pod voz. Kažu da je dobro sračunao da padne baš između prednjih i zadnjih točkova: taman tako da ga napola preseku. Ali je nekom idiotu palo na pamet da ga zadrži i odgurne. Ali ne savlada ga. Kako se uhvatio rukama za šine tako su mu točkovi odsekli obe šake.

– Kakva strahota! – uskliknu Vera.

– Morao je zastavnik da napusti službu. Drugovi sakupiše nešto novca da bi mogao da ode. Bilo mu je nezgodno da ostane u gradu: živi prekor i njoj i celom puku. I propade čovek… na najgori način… postade prosjak… smrznu se negde na petrogradskom pristaništu.

A drugi slučaj beše sasvim bedan. Žena je bila ista kao i ona prva, samo mlada i lepa. Ponašala se vrlo, vrlo ružno. Mi inače olako gledamo na te porodične romane ali je i nama bilo mučno. A muž – ništa. Sve zna, sve vidi – i ćuti. Drugovi su pokušavali da mu skrenu pažnju a on samo rukama odmahuje. „Pustite, pustite… To nije moja stvar, to nije moja stvar… Samo da je Lenočka srećna!…“ Baš je tikvan!

Naposletku se ona čvrsto spetlja s poručnikom Višnjakovom, mlađim oficirom njihove čete. I tako su živeli zajedno, u „braku utroje“, kao da je to najnormalnija forma braka. Uto naš puk krenu u rat. Ispraćale su nas naše dame, među njima i ona, i veruj, bilo je nelagodno pogledati: da je bar jednom, iz pristojnosti, pogledala muža – ali ne, obesila se svom poručniku o vrat kao đavo o suvu vrbu i ne pušta ga. Na rastanku, kada već posedasmo u vagone i voz krenu, ona, bestidnica, još doviknu mužu: „Pazi, da si mi čuvao Volođu! Ako mu se šta desi – znaj da ću otići od kuće i više se nikada neću vratiti, i decu ću povesti“.

Možda misliš da je taj kapetan bio nekakav šonja? Mekušac? Zečja dušica? Ni najmanje. Bio je to hrabar vojnik. Pod Zelenim Gorama on je sa svojom četom šest puta jurišao na turski šanac i od dve stotine ostalo mu je samo četrnaest ljudi. Bio je dvaput ranjen ali je odbio da ode do previjališta. Eto kakav je bio. Vojnici su ga obožavali.

Ali *ona* je naredila... Njegova Lenočka mu je naredila!

I on je pazio tog kukavicu i lenjivca Višnjakova, truta jalovog, kao dadilja, kao majka. Na konacima po kiši, u blatištu, umotavao ga je u svoj šinjel. Išao je umesto njega na inženjerske radove, a ovaj se izležavao u zemunici ili igrao štos. Noću bi umesto njega proveravao straže. A to se, skrećem ti pažnju, Veročka, dešavalo u vreme kada su bašibozuci klali naše predstraže isto tako lako kao što jaroslavska seljanka odseca glavice kupusa u bašti. Greh je i setiti se, ali tako mi boga, svi su se obradovali kad su doznali da je Višnjakov umro u bolnici od tifusa...

– Dobro, a žene, dedice, da li ste sretali žene koje vole?

– O, naravno, Veročka. Reći ću i više: uveren sam da je gotovo svaka žena sposobna u ljubavi za najveći heroizam. Shvati, ona celiva, grli, sva se predaje – i ona je već majka. Za nju, ako voli, sav je smisao života u ljubavi, sva vaseljena! Ali nije ona kriva što je kod ljudi ljubav poprimila tako banalne forme i prosto srozala do nekakvih životnih udobnosti, do ništavne zabave. Krivi su muškarci, prezasićeni već u svojoj dvadesetoj godini, s pilećim telima i zečjim dušama, nesposobni za jake želje i herojska dela, za nežnost i poklonjenje pred ljubavlju. Priča se da je ranije sve to postojalo. A ako i nije postojalo, zar nisu o tome maštali i zatim tugovali najsjajniji umovi i duše čovečanstva – pesnici, romansijeri, muzičari, slikari? Ovih dana čitao sam istoriju Mašenjke Lesko i viteza de Grijea... Veruj, ronio sam suze potocima... De, reci mi, mila moja, pošteno mi reci, zar ne sanja svaka žena u dubini svoje duše o takvoj ljubavi – jedinoj, svepraštajućoj, na sve spremnoj, skromnoj i samopregornoj?

– O, naravno, dedice, naravno...

– A kad je nema, žene se svete. Proći će još tridesetak godina... ja to neću doživeti, ali ti možda i hoćeš, Veročka. Seti se tada mojih reči – žene će kroz trideset godina prigrabiti u svetu nečuvenu vlast. Odevaće se kao indijski idoli. Nas, muškarce, gaziće kao prezrene, ponizne robove. Njihovi ludi prohtevi i kaprici postaće za nas mučni zakoni. I sve stoga što mi iz pokolenja u pokolenje nismo umeli da se klanjamo i sveto da poštujemo ljubav. To će biti osveta. Znaš onaj zakon: akcija je jednaka reakciji.

On poćuta malo, pa odjednom upita:

– Reci mi, Veročka, ako ti nije teško, kakva je to priča o telegrafisti, o kojem je danas ispričao knez Vasilije? Šta je tu istina a šta je on,

po svom običaju, izmislio?

– Zar vas to zanima, dedice?

– Kako hoćeš, kako hoćeš, Vera. Ako je to tebi iz bilo kojeg razloga neprijatno...

– Ma ne. Ispričaću vam sa zadovoljstvom.

I ona potanko ispriča komandantu o nekakvom ludaku koji je počeo proganjati svojom ljubavlju još dve godine pre njene udaje.

Nije ga nijednom videla, ne zna mu ni prezime. On joj je samo pisao i u pismima se potpisao G. S. Ž. Jednom mu se omaklo da radi u nekakvoj državnoj ustanovi kao sitan činovnik – telegraf nikada nije spomenuo. Očigledno ju je stalno pratio, jer je u svojim pismima veoma tačno opisivao na kojim je večernjim zabavama bila, u kakvom društvu i kako je bila odevena. U početku su mu pisma bila trivijalna i smešno vatrena, mada sasvim čedna. Ali ga jednom Vera pismom zamoli (uzgred, dedice, nemojte da vam se ovo slučajno omakne pred našima: niko od njih za to ne zna) da je ne opterećuje više svojim ljubavnim izjavama. Od tada on je prestao da piše o ljubavi i javljao se samo ponekad: za Uskrs, za Novu godinu i za njen imendan. Kneginja Vera ispriča i o današnjoj pošiljci i čak gotovo doslovce prepriča čudno pismo njenog tajanstvenog obožavatelja...

– Da-a – otegnu najzad general. – Možda je to samo neki nenormalan čovek, manijak, a uostalom, ko zna? – možda se na tvom životnom putu, Veročka, našla upravo ona ljubav o kojoj sanjaju žene, a koju više nisu sposobni da pruže muškarci. Stani de. Vidiš, tamo napred kreću se neka svetla. Mora da su to moja kola.

Istog trena začu se odostrag prodorna rika automobila, i put, razrovan točkovima, planu obasjan belom acetilenskom svetlošću. Stiže Gustav Ivanovič.

– Anočka, ja sam uzeo tvoje stvari. Sedi – reče on. – Vaša preuzvišenosti, je li vam po volji da vas odvezem?

– Ne, hvala, dragi moj, – odgovori general. – Ne sviđa mi se ta mašina. Samo drhti i smrdi, a zadovoljstva nikakvog. Pa, zdravo, Veročka. Sada ću često dolaziti – govoraše on ljubeći joj čelo i ruke.

Oprostiše se. Frijese doveze Veru Nikolajevnu do vrata njenog letnjikovca i, napravivši hitro krug, nestade u mraku zajedno sa svojim zahuktalim i brundavim automobilom.

IX

Kneginja Vera se sa nelagodnošću pope na terasu i uđe u kuću. Još izdaleka začu gromak glas svog brata Nikolaja i ugleda njegovu visoku, suvonjavu pojavu kako užurbano trčkara s kraja na kraj sobe. Vasilije Ljvovič sedeo je pored stola za kartanje i nisko pognuvši svoju ošišanu veliku svetlokosu glavu šarao komadićem krede po zelenoj čoji.

– Ja sam odavno insistirao! – govorio je Nikolaj razdraženo, praveći desnom rukom pokret kao da zbacuje na zemlju nekakav nevidljivi teret. – Odavno sam insistirao da se prestane sa tim idiotskim pismima. Još se Vera nije bila udala za tebe kada sam ja tvrdio da i tebe i nju zabavljaju ta pisma kao decu, koja vide u njima samo smešno... A, evo i Vere, kao poručena... Veročka, ja i Vasilije Ljvovič upravo razgovaramo o tom tvom ludaku, o tvom Pe Pe Že. Ja nalazim da je to dopisivanje drsko i trivijalno.

– Nikakvog dopisivanja nije bilo – hladno ga prekine Šejin. – Pisao je samo on...

Na te reči Vera pocrvene i sede na divan u senku velike palme.

– Izvinjavam se za izraz – reče Nikolaj Nikolajevič i baci na zemlju, kao da ga je sa grudi otrgao, nevidljivi teški predmet.

– A ja ne razumem zašto ga ti nazivaš mojim – umetne Vera, obradovana muževljevom podrškom. – On je isto toliko moj koliko i tvoj...

– Dobro, još jednom molim za izvinjenje. Kraće rečeno, želim samo kazati da treba stati na kraj njegovim glupostima. Stvar, kako se meni čini, prelazi granice do kojih čovek može da se šali i crta zabavne sličice... Verujte, to što se ja ovako brinem i uzbuđujem – to je samo zbog Verinog dobrog glasa i tvog, Vasilije Ljvoviču.

– E, pa ti baš preteraš, Kolja, – reče Šejin.

– Moguće, moguće... Ali se vi izlažete riziku da dospete u smešan položaj.

– Ne vidim kako – reče knez.

– Zamisli da ova idiotska narukvica... – Nikolaj podiže crvenu ku-

tijicu sa stola i odmah je s gađenjem baci natrag – da ova strašna popovska stvarčica ostane kod nas, ili da je bacimo, ili poklonimo Daši. U tom slučaju Pe Pe Že, kao prvo, može da se hvališe pred svojim drugovima ili poznanicima da kneginja Vera Nikolajevna Šejina prima od njega poklone i, kao drugo, to će ga podstaći na dalje poduhvate. Sutra će da pošalje brilijantski prsten, prekosutra – bisernu ogrlicu, a kad tamo – on seo na optuženičku klupu zbog pronevere ili prevare, a knez i kneginja Šejini pozvani kao svedoci… Lepa situacija, nema šta!

– Ne, ne, narukvicu treba neizostavno vratiti! – uzviknu Vasilije Ljvovič.

– I ja tako mislim – složi se Vera – i to što pre. Ali kako to učiniti? Pa mi nemamo ni imena, ni adrese.

– O, to je bar jednostavno! – reče nemarno Nikolaj Nikolajevič. – Znamo inicijale tog Pe Pe Že… Kako ono beše, Vera?

– Ge Es Že.

– E, pa lepo. Osim toga, znamo da je negde nekakav činovnik. To je sasvim dovoljno. Ja ću već sutra uzeti gradski adresar i naći činovnika ili službenika sa tim inicijalima. Ako mi ipak, zbog nečega, ne pođe za rukom da ga nađem, jednostavno ću pozvati policijskog agenta i narediću mu da ga nađe. Ukoliko se pojave teškoće, imam ovu hartijicu sa njegovim rukopisom. Jednom rečju, sutra u dva sata ja ću tačno znati i ime i adresu tog junaka, čak i vreme kada je obično kod kuće. A kad doznam, onda ne samo da ćemo mu sutra vratiti njegovo blago nego ćemo i mere preduzeti da nas više nikada ne podseti na svoje postojanje.

– Šta misliš da uradiš? – upita knez Vasilije.

– Šta? Otići ću kod gubernatora i zamoliću ga…

– Ne, samo nemoj kod gubernatora. Ti znaš naše odnose… Tu je direktna opasnost da ispadnemo smešni.

– Svejedno. Ići ću kod žandarmerijskog pukovnika. On mi je prijatelj iz kluba. Pa neka on pozove tog Romea i pripreti mu prstom ispred nosa. Znaš kako on to radi? Stavi čoveku prst ispred samog nosa, a ruku ne pomera već samo prstom mrda i viče: „Ja, gospodine, to neću da trpi-i-im!“

– *Pi*! Pomoću žandara! – namršti se Vera.

– Pravo kažeš, Vera, – prihvati knez. – Bolje je u ovu stvar ne

uplitati nikoga sa strane. Počeće glasine da kruže, spletke… Svi mi dosta dobro poznajemo naš grad. Ljudi ovde žive kao u staklenim teglama… Bolje je da sam odem tom… mladiću… mada, bog će ga znati, možda mu je i šezdeset godina?… Predaću mu narukvicu i očitaću mu dobru, strogu lekciju.

– Onda ću i ja s tobom – brzo mu upade u reč Nikolaj Nikolajevič. – Ti si suviše mek. Ostavi meni da ja s njim razgovaram… A sada, dragi moji, – on izvuče svoj džepni sat i pogleda na njega – ja ću se, ako dozvolite, za trenutak povući u svoju sobu. Jedva se držim na nogama, z treba još dva sudska predmeta da pregledam.

– Meni je postalo nekako žao tog nesrećnika – neodlučno reče Vera.

– Nema šta da ga žališ! – oštro se odazva Nikolaj, okrenuvši se na vratima. – Ako bi takav ispad s narukvicom i pismom dozvolio sebi čovek iz našeg kruga, onda bi ga knez Vasilije izazvao na dvoboj. A ako to ne bi učinio on, učinio bih ja. U stara vremena jednostavno bih naredio da ga odvedu u štalu i išibaju. Sutra me, Vasilije Ljvoviču, čekaj u svojoj kancelariji, izvestiću te telefonom.

X

Popljuvano stepenište zaudaralo je na miševe, mačke, petrolej i ceđ. Na petom spratu knez Vasilije Ljvovič zastade.

– Stani malo – reče šuraku. – Daj da predahnem.. Oh, Kolja, ne bi trebalo sve ovo da radimo…

Popeše se još jedan sprat. Na odmorištu je bilo tako mračno da je Nikolaj Nikolajevič morao dva puta da pali šibicu dok nije razaznao broj stana.

Na njegovo zvonce vrata im otvori punačka seda sivooka žena sa naočarima, malo pogurena tela, verovatno zbog nekakve bolesti.

– Da li je gospodin Želtkov kod kuće? – upita Nikolaj Nikolajevič.

Žena je uznemireno prelazila pogledom sa očiju jednoga muškarca na oči drugog. Pristojan izgled ovih ljudi mora da ju je umirio.

– Kod kuće je, izvolite – reče ona otvarajući vrata. – Prva vrata levo.

Bulat-Tuganovski pokuca tri puta kratko i odlučno. Iznutra se začu nekakav šušanj. On pokuca još jednom.

– Uđite – javi se slabašan glas.

Soba je bila vrlo niska, ali neobično široka i dugačka, gotovo četvrtasta. Svetlost je jedva prodirala kroz dva okrugla prozora vrlo slična brodskim oknima. Uostalom i cela je soba podsećala na salon teretnog broda. Pored jednog zida beše uzani krevet, pored drugog vrlo veliki i široki divan zastrt izlizanim divnim tekinskim ćilimom, na sredini – sto prekriven šarenim maloruskim stolnjakom.

U početku se nije moglo razabrati domaćinovo lice: stajao je leđima okrenut svetlu i zbunjeno trljao ruke. Bio je visok, suvonjav, duge valovite, meke kose.

– Ako se ne varam, vi ste gospodin Želt-kov? – upita nadmeno Nikolaj Nikolajevič.

– Željkov. Milo mi je. Dozvolite da vam se predstavim.

On, sa ispruženom rukom, napravi dva koraka prema Tuganovskom. Ali u taj mah Nikolaj Nikolajevič, kao da nije ni primetio njegov pozdrav, čitavim telom okrenu se Šejinu.

– Kazao sam ti da se nismo prevarili.

Mršavi, nervozni Željkovljevi prsti zaigrali su na ivici mrkog kratkog kaputića, zakopčavajući i otkopčavajući dugmad. Najzad, klanjajući se nespretno i pokazujući na divan, on s naporom izusti:

– Molim pokorno, sedite.

Sad su ga lepo mogli videti: bio je vrlo bled, nežna devojačka lica, plavih očiju i prkosnog detinjeg podbratka sa rupicom u sredini; mogao je imati trideset, trideset pet godina.

– Zahvaljujem! – reče jednostavno knez Šejin, posmatrajući ga vrlo pažljivo.

– *Merci* – kratko odgovori Nikolaj Nikolajevič. Ali obojica ostadoše da stoje. – Došli smo samo na nekoliko minuta. Ovo je knez Vasilije Ljvovič Šejin, predvodnik plemstva ove gubernije. Ja sam Mirza-Bulat-Tuganovski. Pomoćnik sam državnog tužioca. Stvar o kojoj

ćemo imati čast da razgovaramo s vama tiče se podjednako i kneza i mene ili, tačnije, kneževe supruge a moje sestre.

Željkov se sasvim zbuni, naglo sede na divan i obamrlim usnama promrmlja: „Molim, gospodo, sedite“. Ali mora biti da se setio da im je to već bezuspešno predlagao ranije, skoči, pritrča prozoru čupkajući kosu, pa se vrati na isto mesto. I opet njegove drhtave ruke zaigraše, prebirajući dugmad, čupkajući svetle riđe brkove, bez potrebe dodirujući lice.

– Stojim vam na usluzi, vaša svetlosti, – izusti muklo, gledajući u Vasilija Ljvoviča molećivim očima.

Ali Šejin oćuta. Poče da govori Nikolaj Nikolajevič.

– Dopustite mi, najpre, da vam vratim vašu stvar – reče on vadeći iz džepa crvenu kutijicu i pažljivo je spusti na sto. – Ona, svakako, čini čast vašem ukusu, ali bismo vas lepo molili da se takva iznenađenja više ne ponavljaju.

– Oprostite... I sâm znam da sam mnogo kriv – prošaputa Željkov, gledajući dole, u pod, i crveneći. – Možda biste dozvolili da vas poslužim čajem?

– Vidite, gospodine Željkove, – produži Nikolaj Nikolajevič, kao da nije ni čuo poslednje Željkovljeve reči. – Milo mi je što sam u vama našao poštena čoveka, džentlmena, koji je sposoban da shvati stvar bez mnogo reči. Mislim da ćemo se odmah sporazumeti. Jer, ako se ne varam, vi proganjate kneginju Veru Nikolajevnu već nekih sedam-osam godina?

– Da – odgovori Željkov tiho, i smerno obori oči.

– I mi do sada nismo preduzimali nikakve mere mada, vi ćete se složiti sa mnom, to ne samo da se moglo nego se i *moralo* učiniti. Nije li tako?

– Jeste.

– Jeste. Ali ste poslednjim vašim postupkom, upravo time što ste poslali ovu narukvicu od granata, prekoračili granice našeg strpljenja. Razumete? – granice strpljenja. Neću da skrivam od vas – prva naša pomisao bila je da se obratimo vlastima, ali to nismo uradili i meni je vrlo milo što nismo, zato što sam – ponavljam – odmah naslutio u vama plemenita čoveka.



– Oprostite, kako rekoste? – odjednom napregnuto upita Željkov i nasmeja se. – Hteli ste da se obratite vlastima?... Jeste li baš tako rekli?

On stavi ruke u džepove, smesti se udobno u ugao divana, izvadi tabakeru i šibice i pripali cigaretu.

– Dakle, rekoste da ste hteli da tražite pomoć od vlasti? Vi ćete mi oprostiti, kneže, što sedim? – obrati se Šejinu. – I šta dalje beše?

Knez primače stolicu bliže stolu i sede. U nedoumici i sa ozbiljnom, usredsređenom radoznalošću netremice je posmatrao lice ovog neobičnog čoveka.

– Vidite, dragi moj, te mere nam neće nikud pobeći – pomalo drsko nastavi Nikolaj Nikolajevič. – Upadati u tuđu porodicu...

– Oprostite, prekinuću vas...

– Ne, oprostite, sada ću ja da vas prekinem... – gotovo viknu pomoćnik državnog tužioca.

– Kako želite. Govorite. Slušam vas. Ali bih imao da kažem nekoliko reči knezu Vasiliju Ljvoviču.

I ne obraćajući više pažnju na Tuganovskog on reče:

– Sada je nastupio najteži trenutak u mom životu. I moram da govorim s vama, kneže, bez ikakvih konvencionalnosti... Vi ćete me saslušati?

– Slušam – reče Šejin. – Zaboga, Kolja, ta ućuti već jednom – reče nestrpljivo opazivši gnevni pokret Tuganovskog. – Govorite.

Željkov je, kao da se guši, hvatao nekoliko sekundi ustima vazduh, a onda kao da se s obronka sunovratio. Govorio je samo vilicama, usne su mu bile bele i nepokretne kao u mrtvaca.

– Teško je izgovoriti takvu... rečenicu... da ja volim vašu ženu. Ali sedam godina beznadežne i učtive ljubavi daju mi na to pravo. Priznajem da sam u početku, dok je Vera Nikolajevna bila još devojka, pisao glupa pisma, čak i odgovor na njih očekivao. Priznajem da je moj poslednji postupak, upravo slanje ove narukvice, bio još veća glupost. Ali... evo, gledam vam pravo u oči i osećam da ćete me razumeti. Ja znam da nikada neću smoći snage da prestanem da je volim... Recite, kneže... uzmimo da vam je to neprijatno... recite – šta biste vi uradili da presečete to osećanje? Da me proterate u drugi grad, kao što je rekao Nikolaj Nikolajevič? Ali ja ću i tamo voleti Veru

Nikolajevnu kao i ovde. Da me zatvorite? Ali ja ću i tamo naći načina da je podsetim na sebe. Preostaje samo jedno – smrt... Zaželite, prihvatiću je u bilo kom obliku.

– Umesto da rešimo tu stvar mi se prepuštamo nekakvoj melodrami – reče Nikolaj Nikolajevič stavljajući kapu na glavu. – Pitanje je vrlo kratko: imate izbor – ili ćete potpuno prestati da proganjate kneginju Veru Nikolajevnu, ili ćemo, ako se ne složite, preduzeti mere u skladu s našim položajem, vezama i tako dalje.

Ali ga Želtkov i ne pogleda, mada je čuo njegove reči. Obraćajući se knezu Vasiliju Ljvoviču on upita:

– Hoćete li da mi dozvolite da odem na deset minuta? Neću kriti od vas – idem da telefoniram kneginji Veri Nikolajevnoj. Uveravam vas da ću vam preneti sve što bude moguće.

– Idite – reče Šejin.

Kada su Vasilije Ljvovič i Tuganovski ostali sami, Nikolaj Nikolajevič odmah napadne šuraka.

– Tako se to ne radi – vikao je čineći desnom rukom pokret kao da otrže sa grudi i baca na zemlju nekakav nevidljivi predmet. – Tako se ne radi. Ja sam te upozoravao da poslovni deo razgovora preuzimam na sebe. A ti se omlitavio i dozvolio mu da se raspriča o svojim osećanjima. Ja bih to završio u dve reči.

– Stani – reče Vasilije Ljvovič – sad će sve da se objasni. Najvažnije je da ja vidim njegovo lice i osećam da taj čovek nije sposoban da svesno vara i laže. I stvarno, zamisli, Kolja, zar je on kriv zbog svoje ljubavi i zar se može upravljati osećanjem kao što je ljubav – osećanjem koje ni dan-danas još nije našlo svog tumača. – Zamislivši se, knez reče: – Ja žalim tog čoveka. I ne samo da ga žalim, već se, eto, osećam kao svedok nekakve velike duševne tragedije, i ja nisam u stanju da se izmotavam.

– To je dekadencija – reče Nikolaj Nikolajevič.

Kroz deset minuta Želtkov se vrati. Oči su mu bile sjajne i duboke, kao da su prepune neprolivenih suza. I bilo je očigledno da je sasvim zaboravio na društvena pravila, na to, ko gde treba da sedi, i prestao je da se drži kao džentlmen. I opet knez Šejin to shvati s bolnom, nervnom osetljivošću.

– Spreman sam – reče Želtkov – i sutra više ništa nećete čuti o meni. Kao da sam umro za vas. Ali pod jednim uslovom – to ja vama

govorim, kneže Vasilije Ljvoviču, – vidite, ja sam proneverio državni novac i moram hteo-ne hteo da bežim iz ovog grada. Vi ćete mi dozvoliti da napišem još poslednje pismo kneginji Veri Nikolajevnoj?

– Ne. Ako je svršeno, svršeno je. Nikakvih pisama – povika Nikolaj Nikolajevič.

– Dobro, pišite – reče Šejin.

– Gotovo je – reče, smešeći se nadmeno, Željkov. – Vi o meni više nikada nećete čuti i, naravno, više me nikada nećete videti. Kneginja Vera Nikolajevna nije htela ni da razgovara sa mnom. Kada sam je upitao mogu li da ostanem u gradu ne bih li je bar ponekad viđao, naravno, ne izlazeći joj pred oči, ona je odgovorila: „Oh, kad biste znali kako mi je sve to dosadilo. Molim vas, svršite s tim što je moguće pre". I eto, ja svršavam s tim. Čini mi se da sam uradio sve što sam mogao.

Vrativši se uveče u letnjikovac Vasilije Ljvovič potanko prenese ženi sve detalje svog susreta s Željkovom. On je nekako osećao da je dužan da učini to.

Vera se, mada je bila uznemirena, nije ni začudila ni zbunila. Noću, kada joj je muž došao u postelju, ona mu iznenada reče okrenuvši se zidu:

– Pusti me, znam da će se taj čovek ubiti.

XI

Kneginja Vera Nikolajevna nikada nije čitala novine, prvo, zato što su joj prljale ruke, a drugo, zato što se nikad nije mogla snaći u jeziku kojim se danas piše.

Ali je sudbina htela da ona otvori baš onu stranicu i da naiđe baš na onaj stubac gde je pisalo:

„Zagonetna smrt. Sinoć oko sedam sati izvršio je samoubistvo činovnik kontrolnog odeljenja G. S. Željkov. Sudeći po podacima ko-

jima raspolaže istraga pokojnik se ubio zbog pronevere državnog novca. Tako bar samoubica navodi u svom pismu. Pošto su iskazi svedoka potvrdili da je ovaj akt izvršen njegovom ličnom voljom, leš neće biti prebačen u prosekturu“.

Vera pomisli:

„Kako to da sam baš ovo predosećala? Baš ovaj tragični svršetak? I šta je to bilo: ljubav ili ludilo?“

Hodala je ceo dan po vrtu i voćnjaku. Nemir, koji se svakog trenutka povećavao, kao da joj nije dao da se skrasi na jednom mestu. I sve njene misli bile su vezane za tog nepoznatog čoveka, koga nikada nije videla, i teško da će ga ikada videti, za tog smešnog Pe Pe Že.

„Ko zna, možda se na tvom putu našla prava, požrtvovana, istinska ljubav“, seti se ona Anosovljevih reči.

U šest sati dođe poštar. Ovog puta Vera Nikolajevna prepozna Želtkovljev rukopis i sa nežnošću, koju ni sama nije očekivala, otvori pismo.

Želtkov je pisao:

„Ja nisam kriv, Vera Nikolajevna, što je bog hteo da mi pošalje kao ogromnu sreću ljubav prema Vama. Desilo se da me u životu ne zanima ništa: ni politika, ni nauka, ni filozofija, ni briga o budućoj ljudskoj sreći – za mene je čitav život sadržan u Vama. Osećam sada da sam se kao nekakav neumestan klin zabio u Vaš život. Oprostite mi ako možete. Danas putujem i nikada se neću vratiti, i ništa Vas više neće na mene podsećati.

Beskrajno sam Vam zahvalan samo za to što postojite. Ja sam preispitivao sebe – to nije bolest niti manijačka ideja – to je ljubav kojom je bog hteo da me, ko zna zašto, nagradi.

Neka sam bio smešan u Vašim očima i u očima Vašeg brata Nikolaja Nikolajeviča. Odlazeći ja ushićeno kličem: *„Neka je sveto ime Tvoje*“.

Pre osam godina ja sam Vas ugledao u cirkusu, sedeli ste u loži i istog sam trena rekao sebi: ja je volim, jer na svetu nema ničeg što bi na nju ličilo, nema ničeg što bi bilo bolje od nje, ni životinje, ni biljke, ni zvezde, ni čoveka lepšeg i nežnijeg. U Vama kao da se ovaplotila sva zemaljska lepota...

Razmislite, šta je trebalo da učinim? Da pobegnem u drugi

grad? Svejedno, srce bi mi uvek bilo kraj Vas, kraj Vaših nogu, svaki trenutak bio bi ispunjen Vama, mislima na Vas, sanjarenjima o Vama… slatkim bunilom. Jako se stidim i u mislima crvenim zbog one idiotske narukvice – ali šta da se radi? – greška. Mogu misliti kakav je utisak učinila na Vaše goste.

Kroz deset minuta ja ću otputovati, stići ću samo da nalepim marku i bacim pismo u poštansko sanduče, da ga ne bih nikome drugom poverio. Spalite ovo pismo. Ja sam sada naložio peć i palim sve ono što mi je bilo najdraže u životu: vašu maramicu, koju sam, moram priznati, ukrao. Vi ste je zaboravili na stolici kad je bio bal u Plemićkom klubu, Vaše pisamce – o, kako sam ga ljubio – kojim ste mi zabranili da Vam pišem. Katalog sa izložbe, koji ste jednom držali u ruci pa ga zaboravili na stolici pri izlazu… Svršeno je. Nema povratka, ali ipak mislim, čak sam uveren, da ćete me se setiti. Ako se setite, onda… znam da ste vrlo muzikalni, najčešće sam Vas viđao na Betovenovim kvartetima – pa eto, ako me se setite, odsvirajte ili zamolite nekoga da odsvira sonatu u *D-dur № 2, Op. 2.*

Ne znam kako da završim pismo. Iz dna duše sam Vam zahvalan što ste bili jedina radost mog života, jedina uteha i jedina misao. Bog Vam dao sreće i neka ništa prolazno i svakidašnje ne uznemiri Vašu prekrasnu dušu. Ljubim Vaše ruke.

G. S. Ž.

Ona priđe mužu očiju crvenih od suza i podnadulih usana, pokaza pismo i reče:

– Neću ništa da krijem od tebe, ali osećam da se u naš život uplelo nešto užasno. Verovatno ste ti i Nikolaj Nikolajevič negde pogrešili.

Knez Šejin pažljivo pročita pismo, brižljivo ga složi, dugo poćuta pa reče:

– Ja ne sumnjam u iskrenost tog čoveka, ja čak ne smem ni da ispitujem njegova osećanja prema tebi.

– On je umro? – upita Vera.

– Da, umro je. Mogu reći da te je voleo i da uopšte nije bio lud. Nisam oka skidao s njega i video sam svaki njegov pokret, svaku promenu na njegovom licu. Za njega nije bilo života bez tebe. Činilo

mi se da sam svedok nekakve ogromne patnje od koje ljudi umiru i gotovo sam shvatio da je preda mnom mrtav čovek. Razumeš, Vera, ja nisam znao kako da se ponašam, šta da radim...

– Znaš šta, Vasjenjka, – prekide ga Vera Nikolajevna – neće ti biti teško ako ja odem u grad da ga vidim?

– Ne, ne, Vera, samo izvoli, molim te. Ja bih i sâm otišao da mi Nikolaj nije sve pokvario. Bojim se da bih se nelagodno osećao.

XII

Vera Nikolajevna ostavi svoje konje dve ulice pre Luteranske. Nije joj bilo teško da nađe Željtkovljev stan. Otvori joj sivooka stara žena, vrlo debela, sa srebrnim naočarima i upita isto kao i juče:

– Koga trebate?

– Gospodina Željtkova – reče kneginja.

Mora biti da su njen kostim – šešir, rukavice – i pomalo zapovednički ton ostavili na gazdaricu snažan utisak. Ona se raspriča.

– Izvolite, izvolite, evo, prva vrata levo, a tamo... sad... On nas je tako brzo napustio. Pa dobro, recimo, pronevera. Mogao je da mi kaže. Vi znate kakvi su naši prihodi kada izdajemo samcima stan. Ali nekakvih šesto-sedamsto rubalja mogla sam da sakupim i da uplatim za njega. Kad biste samo znali kako je to bio divan čovek, panji. Osam godina sam ga držala na stanu i činilo mi se kao da mi nije stanar već rođeni sin.

Odmah tu, u predsoblju, beše stolica i Vera se spusti na nju.

– Ja sam drugarica vašeg pokojnog stanara – reče, odmeravajući svaku reč. – Ispričajte mi nešto o njegovim poslednjim trenucima, o tome šta je radio, šta je govorio.

– Panji, došla su nam dva gospodina i vrlo su dugo razgovarala s njim. Posle je objasnio da su mu predlagali mesto upravnika imanja.

Zatim je pan Ježi otišao do telefona i vratio se vrlo radostan. Posle su ona dva gospodina otišla, a on je seo da piše pismo. Zatim je otišao da baci pismo u sanduče i posle toga začusmo da je neko kanda iz dečjeg pištolja pucao. Nismo obratili na to nikakvu pažnju. U sedam sati on je uvek pio čaj. Lukerja – služavka – pođe i pokuca, on ne odgovori, ona pokuca još jednom i još jednom. I tako smo morali da razvalimo vrata a on je već bio mrtav.

– Ispričajte mi nešto o narukvici – zatraži Vera Nikolajevna.

– Jao, jao, jao, narukvica – sasvim zaboravih. Otkud vi znate? Pre no što će napisati pismo on dođe k meni i upita me: „Jeste li katolkinja?“ „Katolkinja“, odgovorih. Onda on reče: „Vi imate divan običaj“, baš tako reče: divan običaj – „da na ikone Majke Božje mećete prstenje, ogrlice, darove. Pa vas molim da mi ispunite želju: možete li ovu narukvicu da okačite na ikonu?“ Obećah mu da ću to učiniti.

– Hoćete li mi ga pokazati? – zapita Vera.

– Molim, molim, panji. Evo njegovih vratiju, prva levo. Hteli su danas da ga odvezu u prosekturu ali on ima brata, pa je taj zamolio da ga sahrane kao što priliči hrišćaninu. Molim, molim.

Vera prikupi snagu i otvori vrata. U sobi je mirisalo na tamjan i gorele su tri voštanice. Na ukoso postavljenom stolu ležao je Želtkov. Glava mu je počivala vrlo nisko, kao da su njemu, lešu, kome je sve svejedno, namerno podmetnuli mali meki jastuk. Njegove zatvorene oči bile su osenčane dubokom ozbiljnošću a usta su se smešila blaženo i mirno, kao da je pred sam rastanak sa životom doznao neku veliku i slatku tajnu, koja je odgonetnula sav njegov život. Ona se seti da je istu takvu smirenost videla na posmrtnim maskama velikih mučenika – Puškina i Napoleona.

– Želite li, panji, da iziđem? – upita stara žena i u njenom glasu zazvuča nešto vrlo prisno.

– Da, ja ću vas posle pozvati – reče Vera i odmah izvadi iz malog bočnog džepa na bluzi veliku crvenu ružu, levom rukom podiže malo glavu mrtvaca, a desnom spusti cvet ispod njegovog vrata. U tom trenutku shvati da je ona ljubav o kojoj sanja svaka žena prošla mimo nje. Seti se reči generala Anosova o večitoj izuzetnoj ljubavi – reči gotovo proročanskih. I razmaknuvši kosu na pokojnikovom čelu ona čvrsto steže rukama njegove slepoočnice i poljubi ga u hladno i vlažno čelo dugim prijateljskim poljupcem.

Kad se već spremala da ode gazdarica joj se obrati, ulagujući se onako kako to već Poljaci znaju:

– Panji, vidim da niste kao svi ostali, da niste samo zbog radoznalosti. Pokojni pan Željkov rekao mi je pred smrt: „Ako se desi da ja umrem, pa neka dama dođe da me vidi, kažite joj da je najbolje delo Betovena...“ – on mi je to čak specijalno zapisao. Evo, pogledajte...

– Da vidim – reče Vera Nikolajevna i odjednom zaplaka. – Oprostite, smrt ostavlja tako težak utisak da ne mogu da se uzdržim.

Ona pročita reči ispisane poznatim joj rukopisom:

L. van Beethoven. Son. № 2, Op. 2 Largo appassionato

XIII

Vera Nikolajevna vrati se kući kasno uveče i bi joj milo što ne zateče ni muža ni brata.

Ali je zato čekala pijanistkinja Dženi Rajter i Vera, uzbuđena onim što je videla i čula, poleti ka njoj i povika, ljubeći njene velike prekrasne ruke:

– Dženi, draga, molim te, odsviraj nešto za mene – i istog trena iziđe iz sobe u vrt i sede na klupu.

Ona gotovo nijednog trenutka nije posumnjala da će Dženi svirati baš onaj deo druge sonate za koji ju je molio pokojnik sa smešnim prezimenom Željkov.

Tako je i bilo. Već po prvim akordima ona prepozna ovo izuzetno delo, jedinstveno po svojoj dubini. I njena duša kao da se razdvoji. Istovremeno je mislila o tome kako je mimo nje prošla velika ljubav koja se dešava samo jednom u hiljadu godina. Setila se reči generala Anosova i upitala se zašto ju je taj čovek primorao da sluša upravo ovo delo Betovena i to protiv njene volje? I reči počeše da se nižu u njenoj glavi. One su se u njenim mislima tako poklapale sa muzikom kao da su to bile strofe koje su se završavale rečima: *„Neka je sveto ime*

Tvoje“.

„Pokazaću vam u nežnim zvucima život koji je pokorno i radosno osudio sebe na muke, stradanja i smrt. Ni za jadanja, ni za prekor, ni za bol taštine nisam znao. Pred tobom sam – samo molitva: *‘Neka je sveto ime Tvoje’*.

Da, ja slutim patnju, krv i smrt. I mislim da je teško telu da se rastane s dušom, ali, Predivna, slava ti, strastvena slava i tiha ljubav. *‘Neka je sveto ime Tvoje’*.

Sećam se svakog tvog koraka, osmeha, pogleda, zvuka tvoje kretnje. Slatkom tugom, tihom, prekrasnom tugom ovejane su moje poslednje uspomene. Ali neću da nanesem bol. Ja odlazim sam, ćuteći, jer su tako hteli bog i sudbina. *‘Neka je sveto ime Tvoje’*.

U predsmrtnom tužnom času samo se tebi molim. Život je mogao da bude prekrasan i za mene. Ne ropći, siroto srce, ne ropći. Prizivam u duši smrt a u srcu slavim tebe: *‘Neka je sveto ime Tvoje’*.

Ni ti, ni ljudi oko tebe, niko od vas ne zna koliko si divna bila. Otkucava sat. Vreme je. I umirući, u turobnom času rastanka sa životom, ja ipak pevam – *slava ti*.

Evo je, ide svesmirujuća smrt, a ja govorim – *slava ti*!...“

Kneginja Vera obgrli stablo bagrema, priljubi se uz njega i zaplaka. Stablo je blago podrhtavalo. Pod lakim naletom vetra, koji kao da je saosećao s njom, zašušta lišće. Jače zamirišu zvezdoliki cvetovi duvana... I u isto vreme, pokoravajući se njenom bolu, neobična muzika nastavi:

„Umiri se, draga, umiri, umiri. Ti me pamtiš? Pamtiš me? Ta ti si moja jedina i poslednja ljubav. Umiri se, ja sam s tobom. Pomisli na me i ja ću biti s tobom, zato što smo se mi voleli samo jedan tren ali zauvek. Ti me pamtiš? Pamtiš? Pamtiš? Eto, osećam tvoje suze. Umiri se. San mi je tako sladak, sladak, sladak“.

Dženi Rajter, završivši sonatu, iziđe iz sobe i ugleda na klupi kneginju Veru oblivenu suzama.

– Šta ti je? – upita pijanistkinja.

Vera, očiju blistavih od suza, uznemireno, uzbuđeno poče da joj ljubi lice, usta, oči, govoreći:

– Ne, ne – sad mi je oprostio. Sve je dobro.

(1911.)[161]

. . . .

[161] Narukvica od granata – Almanah „Zemlja", 1911, knj. 6, sa posvetom u epigrafu književniku V. S. Klestovu i sa prvom notnom crtom iz Largo Appassionato Druge Betovenove sonate (or. 2).
Kuprin je radio na pripovetki u jesen 1910. godine u Odesi. Za prototipove njenih junaka poslužila su realna lica. Želtkov – sitni telegrafski službenik P. P. Želtikov, knez Vasilije Šejin – član Državnog saveta D. N. Ljubimov, kneginja Vera Šejina – njegova žena Ljudmila Ivanovna, rođena Tugan-Baranovska, njena sestra Ana Nikolajevna Frijese – sestra Ljubimove Jelena Ivanovna Nite, brat kneginje Šejine – činovnik Državne administracije Nikolaj Ivanovič Tugan-Baranovski.
Drugu Betovenovu sonatu Kuprin je često slušao u kući odeskog lekara L. J. Majzelsa; pišući posvetu na „Narukvici od granata" u proleće 1911. godine, Kuprin zahvaljuje njegovoj ženi za to što mu je „objasnila šest Betovenovih taktova".
Pročitavši pripovetku, A. M. Gorki ju je pohvalno ocenio u pismu J. K. Malinovskoj marta 1911. godine: „Što je divna Kuprinova 'Narukvica od granata'... Prekrasno. Zadovoljan sam! Počinje dobra literatura!"
Strani kritičari zapazili su istančani psihologizam pripovetke. To je onaj „nalet svežeg vetra" – pisao je časopis „La Revue" – koji tako nedostaje savremenoj ruskoj beletristici „prezasićenoj erotizmom u duhu Arcibaševa".

LESTRIGONI

(preveo Petar Mitropan)

I.

TIŠINA

Krajem oktobra ili početkom novembra Balaklava – taj najoriginalniji kutak šarene ruske imperije – počinje da živi naročitim životom. Dani su još topli i jesenski umilni, ali noću steže, i zemlja otegnuto odzvanja pod nogama. Poslednji posetioci morske obale kreću za Sevastopolj sa svojim boščama, koferima, korpama, putnim torbama, škrofuloznom decom i dekadentnim gospođicama. Kao uspomena na goste ostale su samo ljuspe od grožđa, koje su bolesnici, čuvajući svoje dragoceno zdravlje, razbacali svuda – po keju i uzanim ulicama – u odvratnom izobilju, i ono papirnato đubre u obliku opušaka, pocepanih pisama i novina što uvek ostaju posle izletnika.

I odmah u Balaklavi postaje slobodno, sveže, prijatno, po domaću poslovno, kao što biva po sobama posle odlaska neželjenih bučnih gostiju koji su ih zadimili i zaprljali. Izmili na ulicu iskonski starogrčki živalj koji se dotle krio po nekakvim rupama i zabačenim sobičcima.

Preko keja po celoj širini prostiru se mreže. Na gruboj kaldrmi one izgledaju nežne i tanke kao paučina, i ribari puze po njima četvoronoške, nalik na velike crne pauke koji krpe pokidanu vazdušnu zamku. Drugi suču kanap za morunu i pljosnaticu i zbog toga, ozbiljnog i poslovnog izraza, trče napred i nazad sredinom ulice s kanapom preko ramena motajući bez prekida pred sobom klupko.

Atamani barkasa oštre udice za morunu – istupljene bakarne udice na koje po ribarskom verovanju riba ide mnogo radije nego na savremene engleske, čelične. Na drugoj strani zaliva šupere, katranišu i boje izvrnute čamce.

Pored kamenih česmi, iz kojih neprekidno u tankom mlazu teče i žubori voda, dugo, satima, preklapaju o svojim sitnim domaćim brigama mršave, tamnopute, krupnooke i dugonose Grkinje, tako čudno i dirljivo slične liku Bogorodice na starim vizantijskim ikonama.

I sve se to odvija bez žurbe, domaćinski, susedski, sa iskonskom uobičajenom umešnošću i lepotom, pod ne suviše toplim jesenjim suncem, na obalama plavog, veselog zaliva, pod vedrim jesenjim nebom koje se mirno prostire nad blagim padinama ćelavih planina koje okružuju zaliv.

Od izletnika ni traga. Kao da ih nije ni bilo. Dve-tri dobre kiše dovoljne su da se sa ulica opere i poslednja uspomena na njih. I celo to zaludno, užurbano leto sa bleh muzikom uveče, sa prašinom od damskih sukanja, jadnim flertom i diskusijama o političkim temama – sve to postaje daleki i zaboravljeni san. Sva pažnja ribarskog seoceta uperena je sada samo na ribu.

U kafanama kod Ivana Juriča i kod Ivana Adamoviča uz lupu koštanih pločica domina ribari se udružuju, biraju atamane. Razgovor se vodi o udelu, o polovini udela, o mrežama, o udicama, o mamcu, o lokardi, o cipolu, glavatici, giricama, o barbunu, o iverku, moruni i morskom petlu. U devet časova ceo grad tone u dubok san.

Nigde u celoj Rusiji – a ja sam je dosta proputovao u svim pravcima – nigde nisam osetio tako duboku, potpunu, savršenu tišinu kao u Balaklavi.

Izlaziš na balkon – i svega te obavija mrak i ćutanje. Crno nebo, crna voda u zalivu, crna brda. Voda je tako gusta, tako teška i tako mirna da se zvezde ogledaju u njoj ne prelivajući se i ne trepereći od mreškanja. Tišinu ne remeti nijedan zvuk iz ljudskog naselja. S vremena na vreme, jednom u minutu, jedva razaznaš kako mali talas zapljusne kamen keja. I taj usamljeni melodični zvuk još više produbljuje, još više pooštrava tišinu. Čuješ kako odmerenim udarcima pulsira krv u tvojim ušima. Zaškripao je čamac na užetu. I opet je tiho. Osećaš kako su se noć i ćutanje stopili u jedan crni zagrljaj.

Gledam ulevo, tamo gde uzano grlo zaliva nestaje, stisnuto između dve planine.

Tamo leži duga, blagih padina planina sa starim razvalinama na vrhu. Ako se pažljivo zagledaš, jasno ćeš je ugledati celu, nalik na ogromno čudovište iz bajke koje, dodirujući grudima zaliv i duboko uvukavši u vodu svoju crnu njušku s načuljenim uhom, halapljivo pije i ne može da se napije.

Na onom mestu gde čudovište treba da ima oko, svetli, kao sićušna crvena tačka, fenjer carinske službe. Ja poznajem taj fenjer, stotinu puta prolazio sam pored njega, dodirivao ga rukom. Ali u neobičnoj tišini i dubokoj tami ove jesenje noći sve jasnije vidim i leđa i njušku drevnog čudovišta i osećam da me njegovo lukavo i zlobno malo užareno oko prati sa skrivenom mržnjom.

Kroz glavu mi proleće Homerov stih o uskogrlom crnomorskom zalivu u kome je Odisej ugledao krvožedne Lestrigone.[162] Mislim i na preduzimljive, vitke, lepe Đenovljane koji su podizali ovde, na čelu planine, svoja ogromna utvrđenja.[163] Mislim takođe na to kako se jedne burne zimske noći razbila o grudi starog čudovišta cela engleska flotila zajedno sa ponositom, elegantnom lađom „Black Prince“[164] koja sada počiva na morskom dnu, evo ovde, sasvim blizu mene, sa milionima zlatnih poluga i stotinama života.

Staro čudovište u polusnu žmirka na mene svojim malim, prodornim, crvenim okom. Ono mi liči sada na prastaro, zaboravljeno božanstvo koje u toj crnoj tišini sanja svoje hiljadugodišnje snove. I mene obuzima osećanje čudne nelagodnosti.

Odjekuju usporeni, lenji koraci noćnog čuvara i razaznajem ne samo svaki udar njegovih potkovanih teških ribarskih čizama o kamen trotoara nego čujem takođe između dva koraka kako struže potpeticama. Tako su jasni ti zvuci u noćnoj tišini da mi se čini kao da ja koračam zajedno s njim, iako do njega – znam sigurno – ima više od čitave vrste. Eto, skrenuo je nekud u stranu, u popločanu uličicu, ili je seo na klupu: koraci su zamukli. Tišina. Mrak.

[162] Imaju se u vidu 81–130. stiha iz desete pesme Homerove „Odiseje“ (oko VIII v. pre n. e.): „Stigosmo gradu Lama… strmom i lestrigonskom gradu… Tu smo u krasnu stigli u luku, oko koje s obe se prostire strane besprekidna strmena stena…“

[163] Sredinom XIV veka trgovci kolonizatori iz Đenove osvojili su Balaklavu i podigli tamo zamak-tvrđavu.

[164] „Crni princ“ (engl.).

II.

LOKARDA

Dolazi jesen. Voda postaje hladnija. Za sada se lovi samo sitna riba u bubnjeve, te velike vaze od pređe koje se bacaju pravo sa čamca na dno. Ali, evo, pronosi se glas da je Jura Paratino spremio svoju barkasu i poslao je na mesto između rtova Aja i Laspi, tamo gde se nalazi njegov zavod za lokardu.

Naravno, Jura Paratino nije nemački imperator, nije čuveni bas, nije književnik u modi, nije pevačica ciganskih romansi, ali kada pomislim o tome kakav ugled i poštovanje uživa njegovo ime na celoj obali Crnog mora – ja se sa zadovoljstvom i ponosom sećam njegovog prijateljstva.

Evo kakav je Jura Paratino: to je omalen, krepak, solju i katranom prožet Grk četrdesetih godina. Ima volovski vrat, crnpurasto lice, kovrdžavu crnu kosu, brkove, izbrijanu četvrtastu bradu sa sladostrasnim ulegnućem na sredini – bradu koja govori o ogromnoj volji i velikoj surovosti, tanke, čvrste usne čiji se uglovi energično spuštaju nadole. Nema nijednog veštijeg čoveka među ribarima, lukavijeg, snažnijeg, smelijeg od Jure Paratina. Još niko nije mogao da nadmaši Juru u piću, i niko ga nije video pijanog. Niko se ne može uporediti s Jurom po uspehu u lovu, čak ni čuveni Fjodor iz Oleiza.

Niko nema tako snažno razvijenu, onu naročitu, pomorsku, ribarsku ravnodušnost prema nepravednim udarcima sudbine koju tako visoko cene ti slani ljudi.

Kada Juri jave da je bura pokidala njegove mreže, ili da je njegovu barkasu prepunu skupe ribe prevrnuo talas i ona potonula, Jura kao uzgred primeti:

– Neka je đavo nosi! – i odmah kao da zaboravi na to.

O Juri ribari ovako govore:

– Lokarda tek misli da krene iz Kerča ovamo, a Jura već zna gde treba postaviti zavod.

Zavod je od mreže napravljena klopka oko deset hvati duga i pet široka. Detalji će malo koga interesovati. Dovoljno je reći da riba ko-

ja ide noću u velikim jatima duž obale dospeva, blagodareći nagibu mreže, u tu klopku odakle se ne može više izvući bez pomoći ribara, koji podižu zavod iz vode i ubacuju ribu u svoje barkase. Važno je samo na vreme primetiti trenutak kad voda na površini zavoda počne da vri kao kaša u kazanu. Ako se propusti taj trenutak, riba će pokidati mreže i otići.

Dakle, kada tajanstveno predosećanje obavesti Juru o ribljim namerama, cela Balaklava doživljava nekoliko uzbudljivih, mučno napetih dana. Dežurni dečaci danju i noću motre sa brda na zavode, a barkase stoje spremne. Iz Sevastopolja su stigli kupci ribe. Mesna fabrika konzervi sprema magacine za velike količine ribe.

Jednog ranog jutra svuda – po kućama, kafanama, ulicama – pronosi se kao munja vest:

– Krenula je riba, ide riba! Lokarda je napunila mreže Ivana Jegoroviča, Kote, Hrista, Spira, Kapitanakija i, naravno, Jure Paratina.

Sve ribarske družine odlaze svojim barkasama na more.

Svi ostali stanovnici su na obali: starci, žene, deca, i oba debela gostioničara, i sedi kafedžija Ivan Adamovič, i apotekar, zauzet čovek, koji je dotrčao u žurbi na trenutak, i dobroćudni lekarski pomoćnik Jevsej Markovič i oba mesna lekara.

Naročito je važna okolnost da barkasa koja prva stigne u zaliv prodaje svoj ulov po najvišoj ceni, tako da su za one koji čekaju na obali spojeni ujedno i interes, i sport, i samoljublje, i račun.

Najzad, na tom mestu gde se grlo zaliva sužava iza planina pojavljuje se oštro sekući krivinu prvi čamac.

– To je Jura.

– Ne, nego Kolja.

– Naravno, to je Genali.

Ribari imaju svoj naročiti šik. Kada je ulov izuzetno bogat, ne treba uploviti u zaliv nego prosto uleteti na veslima. Tri veslača odmereno i kratkim zaveslajima, kao jedan, naprežući leđa i mišiće ruku, povivši snažne vratove, zabacujući se skoro sasvim unazad, primoravaju čamac da brzim kratkim trzajima juri po mirnoj glatkoj površini zaliva. Ataman, okrenut licem prema njima, vesla stojeći; on ukazuje pravac barkasi.

Naravno, to je Jura Paratino!

Čamac je napunjen do samih ivica belom srebrnom ribom, tako da noge veslača leže na njoj ispružene pravo i gaze je. Dok veslači gotovo još ne smanjuju brzinu i čamac je još u pokretu, Jura nemarno iskače iz čamca na drveni pristan.

Odmah počinje pogađanje sa trgovcima.

– Trideset! – govori Jura i zamahnuvši udara o dlan duge koštunjave ruke visokog Grka.

To znači da on hoće da proda ribu po trideset rubalja za hiljadu.

– Petnaest! – viče Grk i oslobodivši ruku udara po Jurinom dlanu.

– Dvadeset osam!

– Osamnaest!

Tap, tap...

– Dvadeset šest!

– Dvadeset!

– Dvadeset pet! – govori promuklo Jura. – Ja imam još jednu barkasu koja dolazi.

A za to vreme na ulazu u zaliv pomalja se još jedna barkasa, druga, treća, zatim dve odjednom. One se trude da prestignu jedna drugu, zato što cena ribi stalno pada. Kroz pola sata za hiljadu već plaćaju petnaest rubalja, kroz sat deset i na kraju pet, pa čak i tri rublje.

Uveče već cela Balaklava neizdržljivo zaudara na ribu. U svakoj kući prži se ili marinira lokarda. Široka usta pekarskih peći zatrpana su glinenim crepuljama u kojima se riba pirjani u sopstvenom soku. To se zove lokarda na roštilju, najprobranije jelo mesnih gurmana. A sve kafane i gostionice ispunjene su dimom i mirisom pržene ribe.

Jura Paratino – čovek najšire ruke u celoj Balaklavi – dolazi u kafanu gde su se zbili u duvanskom dimu i ribljem mirisu svi balaklavski ribari i nadvikujući opštu galamu zapovednički dovikuje kafedžiji:

– Svima po šolju kafe!

Trenutak potpune tišine, iznenađenja i ushićenja.

– Sa šećerom ili bez? – s poštovanjem pita kafedžija, ogromni, crnomanjast Ivan Jurič.

Jura se trenutak koleba: šolja kafe košta tri kopejke, a sa šećerom pet... Ali on nije sitničar. Danas je i poslednji deoničar na njegovoj barkasi zaradio najmanje deset rubalja. I on nemarno dobacuje:

– Sa šećerom. I muziku!...

Pojavljuje se muzika: klarinet i bubanj. Oni udaraju i duvaju do kasno u noć jednolične, setne tatarske pesme. Na stolovima se pojavljuje mlado vino – ružičasto vino, koje miriše na tek izmuljano grožđe: od njega se vrlo brzo opije i sutradan boli glava.

Na pristaništu za to vreme do kasno u noć istovaruju poslednje barkase. Čučnuvši u čamcu, dva ili tri Grka brzo i vešto uzimaju desnom rukom dve, a levom tri ribe i bacaju ih u korpu, brojeći tačno, brzo i bez prekida.

Sutradan još jednako dolaze barkase s mora.

Čini se da je sva Balaklava prepuna ribe.

Tromi, presiti ribe mačori sa naduvenim trbusima leže preko trotoara i kada ih gurneš nogom, mrzovoljno otvore jedno oko i opet zadremaju. I domaće guske, takođe sanjive, ljuljaju se sredinom zaliva, a iz njihovih kljunova štrče repovi nepojedene ribe.

U vazduhu se još dugo vremena oseća jak miris sveže i otužan pržene ribe. Lakom, lepljivom ribljom krljušti posuti su drveni pristani, kaldrma, ruke i haljine srećnih domaćica, i plave vode zaliva koji se leno ljulja pod jesenjim suncem.

III.

KRAĐA

Veče je. Sedimo u kafani Ivana Juriča, osvetljenoj dvema visećim lampama „munja“. Puno duvanskog dima. Svi stolovi su zauzeti. Neki igraju domina, drugi se kartaju, treći piju kafu, a neki prosto samo sede u toplom i svetlom, dobacujući po koju reč i primedbu.

Duga, troma, ugodna, prijatna večernja dosada vlada celom kafanom.

Uskoro započinjemo prilično neobičnu igru, kojom se oduševljavaju svi ribari. Iako sam skroman, moram priznati da slava pronalaska te igre pripada meni. Ona se sastoji u tome što svakom od učesnika redom vezuju oči maramicom, vezuju čvrsto mornarski čvor, potom mu se stavlja preko glave kaput, pa ga zatim dvojica igrača, uzevši pod ruku, vode po svim kutovima kafane, okreću ga nekoliko puta oko samog sebe, izvode napolje, uvode opet u kafanu i opet ga vode između stolova, trudeći se na svaki način da ga zbune. Kada svi već misle da je ovaj dovoljno zbunjen, zaustavljaju ga i pitaju:

– Pokaži, gde je sever.

Svako biva podvrgnut takvom ispitu tri puta, i onaj čija je sposobnost orijentacije najgora plaća svima po šolju kafe ili odgovarajuću količinu politrenjaka mladog vina. Treba reći da većinom ja gubim. Ali Jura Paratino uvek pokazuje *N* sa tačnošću kompasa. Što je vidra!

Jednog trenutka nehotice se okrećem i primećujem kako me Hristo Ambarzaki zove k sebi očima. On nije sam, s njime sedi ataman moje barkase, moj učitelj Jani.

Prilazim. Hristo, kao da hoće da igra, traži domine, i dok se mi pretvaramo kao da igramo, on, lupajući koštanim pločicama, poluglasno govori:

– Uzmite vaše difane i sa Janijem dođite krišom na pristanište. Zaliv je pun cipola, kao tegla maslina. Uterale su ih svinje.

Difani to su vrlo tanke mreže hvat visoke i šezdeset hvati dugačke. Imaju tri dela: dva spoljna sa širokim okcima, srednji sa uzanim. Sitna lokarda proći će kroz široka okca spoljne mreže, ali će se zaplesti u unutrašnjoj mreži; veliki i krupni cipol ili glavatica, naprotiv, čim udari glavom o srednji zid i okrene se, zaplete se u širokim okcima. Jedino ja u Balaklavi imam takve mreže.

Krišom, pazeći da ne sretnemo koga, Jani i ja iznosimo mreže na obalu. Noć je tako mračna da sa teškoćom razaznajemo Hrista koji nas već čeka u čamcu. U zalivu se čuje neko frktanje, groktanje, teški uzdasi. Ti zvuci dolaze od delfina, ili morskih svinja, kako ih ribari nazivaju. Ogromno, višehiljadito jato riba saterali su oni u uzan zaliv i sada jure po zalivu, nemilosrdno ih proždirući.

To što se spremamo sada da uradimo, nesumnjivo je zločin. Naročiti, stari običaj dozvoljava da se u zalivu riba lovi samo udicom ili mrežicama. Samo jednom godišnje, i to najviše u toku tri dana, lovi ribu cela Balaklava zajedničkim mrežama. To je nepisan zakon, istorijski ribarski tabu svoje vrste.

Ali noć je tako tamna, uzdasi i groktanje delfina tako uzbuđuju strasnu lovačku radoznalost, da ugušivši u sebi nehotični pokajnički uzdah, oprezno uskačem u čamac i, dok Hristo nečujno vesla, pomažem Janiju da dovede mreže u red. On prebira donji kraj, opterećen velikim olovom, a ja mu brzo istim tempom dodajem gornji, opremljen plovcima od plute.

Ali mene najednom zadivljuje izvanredan, nikad dotle neviđen prizor. Tu, blizu, pored levog boka čamca, čuje se frkanje delfina, i ja najedanput ugledam kako oko čamca i ispod njega ogromnom brzinom promiče mnoštvo vijugavih srebrnastih mlazeva, nalik na trag vatrometa koji se gasi. To jure stotine i hiljade zaplašenih riba, spasavajući se od proždrljivog grabljivca koji ih goni. Uto zapažam da celo more plamti. Na grebenima malih talasa koji se jedva miču svetluca plavo drago kamenje. Tamo gde vesla dodiruju vodu, pale se čarobne duboke blistave trake. Stavljam ruku u vodu i kada je vadim napolje, pregršt svetlucavih brilijanata pada naniže, a na mojim prstima dugo gore nežni plavičasti fosforni plamičci. Danas je jedna od onih volšebnih noći za koje ribari govore:

– More gori!...

Još jedno jato riba ogromnom brzinom promiče ispod čamca brazdajući vodu kratkim srebrnim strelicama. I, evo, čujem sasvim blizu frkanje delfina. Najzad evo i njega! On se pomalja s jedne strane čamca, nestaje za trenutak ispod kobilice i odmah juri dalje. Ide duboko pod vodom, ali ja izvanredno jasno vidim njegovo silovito kretanje i ceo njegov snažan trup posrebren igrom infuzorija, oivičen milijardama šljokica nalik na svetleći stakleni skelet koji juri.

Hristo vesla sasvim nečujno, a Jani je samo jednom udario olovom o drvo. Mi smo prebrali već celu mrežu i sada se može početi.

Približavamo se suprotnoj obali. Jani se čvrsto namešta na pramcu raskoračivši se. Veliki pljosnati kamen vezan za uzicu tiho klizi iz njegovih ruku, jedva čujno pljesne o vodu i tone na dno. Veliki plovak od plute izranja gore ocrtavajući se jedva primetno na površini zaliva. Sada sasvim nečujno opisujemo čamcem polukrug celom duži-

nom naše mreže, opet pristajemo uz obalu i bacamo drugi plovak. Mi smo unutar zatvorenog polukruga.

Da nismo lovokradice i da lovimo na otvorenom, slobodnom mestu mi bismo sada počeli da *mamimo* ili, tačnije, da zavaravamo ribu, to jest mi bismo primorali bukom i udaranjem vesala svu našim polukrugom zahvaćenu ribu da uleti u mreže postavljene za nju, u koje će se ona zapetljati glavama i škrgama u okcima. Ali naš posao zahteva tajnost i zato mi samo plovimo od plovka do plovka, tamo i nazad, dva puta, pri čemu Hristo nečujno uzburkava veslom vodu, od čega se ona peni u vidu prekrasnih plavih električnih klobuka. Zatim se vraćamo do prvog plovka. Jani kao i pre oprezno izvlači kamen koji je služio umesto sidra i sasvim bez šuma spušta ga na dno čamca. Zatim stojeći na pramcu pruža napred levu nogu i oslonivši se na nju ritmičnim pokretima podiže čas jednu čas drugu ruku izvlačeći mrežu. Nagnuvši se malo preko ivice čamca gledam kako mreža juri iz vode i jasno vidim u dubini svako njeno okce, svaki končić, nalik na divno plameno pletivo. Sa Janijevih prstiju jure naniže i padaju mali drhtavi plamičci.

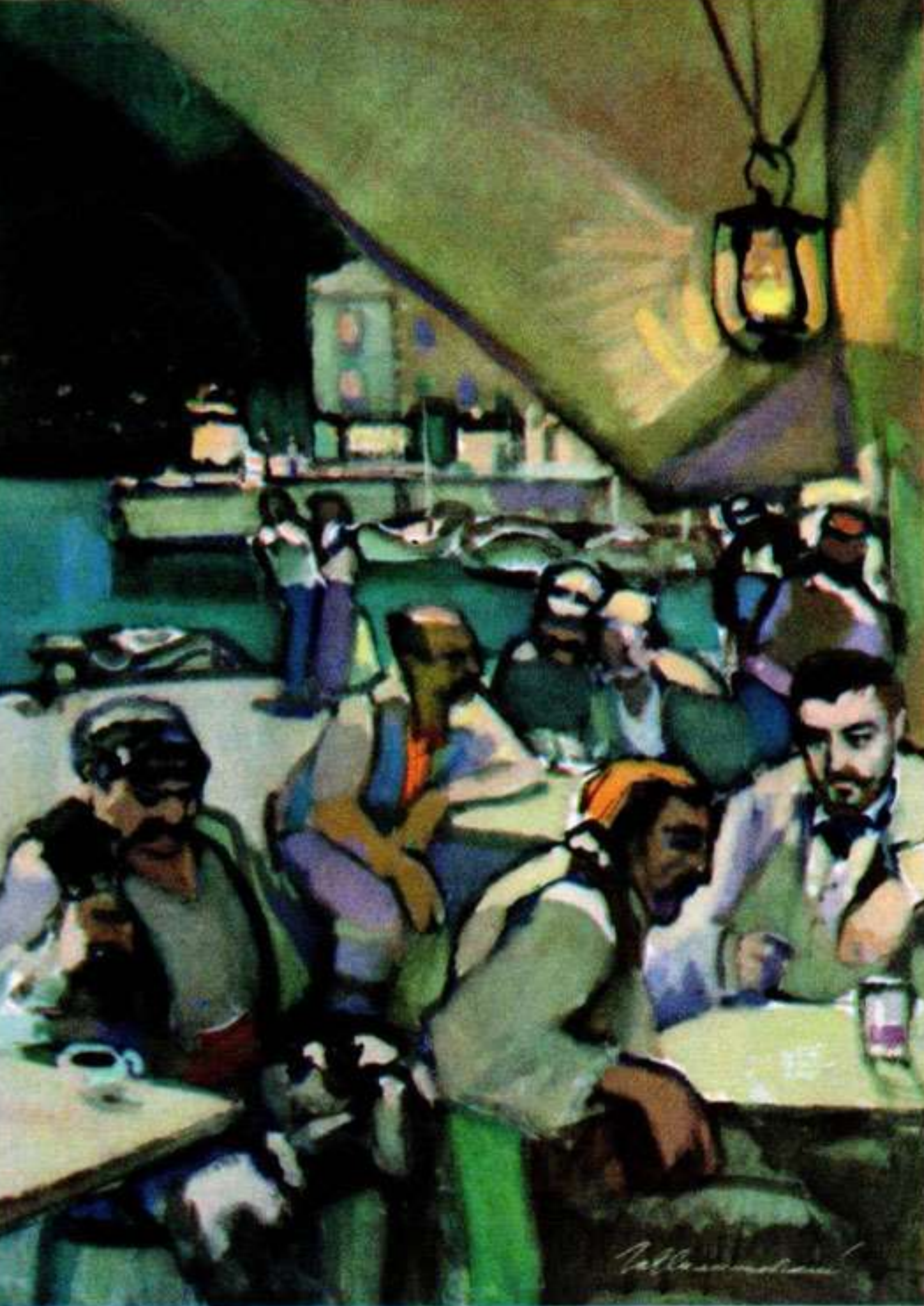
I ja već čujem kako se velika živa riba mokro i teško šljapa o dno čamca, kako masno podrhtava lupajući repom o drvo. Mi se polako približavamo drugom plovku i sa pređašnjom opreznošću izvlačimo ga iz vode.

Sada je na mene red da veslam. Hristo i Jani ponovo prebiraju celu mrežu vadeći iz njenih okaca cipole. Hristo ne može da se uzdrži i sa srećnim prigušenim smehom prebacuje preko Koljine glave pred moje noge velikog debelog srebrnog cipola.

– Tô je riba! – šapuće mi.

Jani ga tiho zaustavlja.

Kada je njihov posao završen i pošto mokra mreža ponovo leži na pramcu barkase, vidim da je celo dno prekriveno još živom ribom koja se miče. Ali mi moramo da žurimo. Pravimo krug, pa još nekoliko, iako nam razum odavno govori da se treba vratiti u grad. Najzad pristajemo uz obalu na najzabačenijem mestu. Jani donosi korpu i u nju, sa ukusnim cmoktanjem, naramcima uleću velike mesnate ribe koje tako sveže mirišu i draže njuh.



A kroz deset minuta jedan za drugim vraćamo se nazad u kafanu. Svaki od nas izmišlja neki izgovor za svoju odsutnost. Ali su nam kaputi i pantalone vlažni, u Janijevim brkovima i bradi zaplela se riblja krljušt i mi još mirišemo na more i sirovu ribu. Hristo, koji ne može da savlada nedavno lovačko uzbuđenje, malo-malo pa podseti na naš poduhvat.

– Malopre sam bio na obali... Koliko je svinja u zalivu. Strašno! – I pogleda nas lukavim užarenim crnim okom.

Jani, koji je zajedno sa njim nosio i krio korpu, sedi pored mene i jedva čujno mrmlja u šolju sa kafom:

– Preko dve hiljade, i to najkrupnije. Odneo sam i vama tridesetak.

To je moj udeo u zajedničkom lovu. Kradom klimam glavom. Sada me je pomalo stid mog nedavnog zločina. Uostalom, ulovim nekoliko tuđih, brzih, lukavih pogleda. Izgleda da se nismo samo mi noćas bavili krađom.

IV

MORUNA

Nastupa zima. Jedne večeri počeo je da pada sneg i sve je postalo usred noći belo: kej, čamci pored obale, krovovi kuća, drveće. Samo voda u zalivu ostaje jezivo crna i nemirno šumi u tom belom tihom okviru.

Na celoj krimskoj obali – u Anapi, Sudaku, Kerču, Feodosiji, Jalti, Balaklavi i Sevastopolju – ribari se spremaju za lov na morunu. Čiste se ribarske čizme, visoke do kukova, čizme od konjske kože, svaka teška pola puda, ponovo se boje žutom masnom bojom nepromočivi ogrtači i kožne čakšire, krpe se jedra, vezuju strukovi.

Pobožni ribar Fjodor iz Oleiza dugo pre lova na morunu, u svojoj kolibi ispred ikone svetog Nikole, čudotvorca mirlikijskog i pokrovitelja svih pomoraca, pali voštane sveće i kandila sa najboljim maslinovim uljem. Kada on isplovi na more sa svojom družinom koju sačinjavaju Tatari, pomorski svetac biće zakucan na krmi kao onaj koji predvodi i donosi sreću. To znaju svi krimski ribari zato što se to ponavlja svake godine, i još zato što je Fjodor čuven kao vrlo smeo ribar srećne ruke.

I evo, jednom, s prvim usputnim vetrom, u cik zore, ali po još velikom mraku, stotine čamaca odjedriće na more sa Krimskog poluostrva.

Kako je divan trenutak odlaska! Sva petorica su sela na krmu barkase. „Zbogom! Pomozi bože! Zbogom!" Oslobođeno jedro se odvija i, zakloparavši neodlučno u vazduhu, odjednom se nadima, kao ispupčeno, oštro, podignuto krajem uvis belo ptičje krilo. Sav nakrenut na jednu stranu, čamac lagano izlazi iz zaliva na otvoreno more. Voda klokoće i penuša se oko čamca i prska u njega, a na ivici, povremeno dodirujući donjim krajem svog kaputa vodu, bezbrižno sedi neki mlad ribar i s razmetljivom nemarnošću puši savijenu cigaretu. Ispod rešetke na krmi leži mala rezerva jake votke, malo hleba, desetak dimljenih riba i burence s vodom.

Udaljavaju se trideset i više vrsta od obale na otvoreno more. Za vreme tog dugog puta ataman i njegov pomoćnik stići će da srede opremu za lov. Evo kako izgleda ta oprema za lov na morune. Zamislite kako se po morskom dnu na dubini od četrdeset hvati pruža čvrsto uže vrstu dugačko, za koje su na svaka tri-četiri aršina privezana hvat duga parčad kanapa, na čijim je krajevima nataknuta na kuke kao mamac sitna riba. Dva glatka kamena na oba kraja užeta služe kao sidra koja ga drže na dnu, a dva plovka što plivaju iznad sidra po površini mora pokazuju njihov položaj. Plovci su okrugli, od plute (stotinak zapušača uvijenih u mrežu), s pobodenim crvenim barjačićima.

Pomoćnik sa neshvatljivom brzinom i veštinom nabada mamac na udice, a ataman pažljivo slaže uže u okruglu korpu, po njenim stranama, u pravilnoj spirali sa mamcima unutra. U mraku, skoro naslepo, nije nimalo lako izvesti taj pipav posao, kao što se to na prvi pogled čini. Kad dođe do spuštanja užeta u more, jedna pogrešno nameštena udica može da se zakači za uže i da sve upropasti.

U zoru dolaze na cilj. Svaki ataman ima svoja omiljena srećna mesta, i on ih nalazi na otvorenom moru, na desetine vrsta od obale, tako lako kao što mi nalazimo kutiju sa perima na svom pisaćem stolu. Potrebno je samo zauzeti položaj tako da se Severnjača nađe tačno iznad zvonika manastira sv. Đorđa i kretati se ne menjajući taj pravac na istok dotle dok se ne ukaže Foroski svetionik. Svaki ataman ima svoje tajne znake kao što su svetionici, kuće, veliko priobalsko stenje, usamljeni borovi na brdima ili zvezde.

Odredili su mesto. Izbacuju u more prvi kamen na konopcu, određuju dubinu, privezuju plovak i veslaju dalje dok ne polože ceo struk, koji ataman neobičnom brzinom odmotava iz korpe. Spuštaju drugi kamen, postavljaju na vodu drugi plovak – i posao je završen. Vraćaju se kući veslajući, ili, ako je vetar povoljan, jedreći. Sutradan ili prekosutra idu opet na more i izvlače struk. Ako je bogu ili slučaju po volji, na udicama će se pojaviti moruna, koja je progutala mamac – ogromna riljasta riba, čija težina dostiže deset-dvadeset, a ređe trideset, pa čak i više pudova.

Tako je jednom isplovio noću iz zaliva i Vanja Andrucaki na svojoj barkasi. Istina, niko nije očekivao ništa dobro od tog poduhvata. Stari Andrucaki umro je prošlog proleća, a Vanja je bio suviše mlad i, po mišljenju iskusnih ribara, trebalo je da još godinu-dve ostane samo običan veslač i još godinu pomoćnik atamana. Ali on je sakupio svoju družinu, sve samu zelenu i neobuzdanu mladež, strogo, kao pravi gazda, podviknuo na uplakanu staricu majku, zasuo starce susede koji su mu prigovarali najgorim psovkama i isplovio na more pijan, sa pijanom posadom, stojeći na krmi sa prkosno zabačenom na potiljak jagnjećom šubarom, ispod koje je bujno izvirivala na preplanulo čelo crna, kao u pudlice kovrdžava kosa.

Te noći na moru je duvao snažan vetar sa kopna i padao je sneg. Neke barkase izišavši iz zaliva ubrzo su se vratile nazad jer se grčki ribari, bez obzira na svoje mnogovekovno iskustvo, odlikuju neobičnom razboritošću, da se ne kaže plašljivošću. „Vreme ne dozvoljava“ – kažu oni.

Ali Vanja Andrucaki vratio se kući oko podne sa barkasom punom najkrupnije morune, a sem toga dovukao sa sobom ogromnu ribetinu, čudovište dvadeset pudova teško, koje je družina dugo morala da udara drvenim maljevima i veslima da bi ga dotukla.

Prilično su se namučili s tom grdosijom. Za morunu inače ribari govore da joj je dovoljno podići glavu do ivice čamca, pa će riba sama

uskočiti unutra. Istina, neki put pri tome ona snažnim udarcem repa obori neopreznog lovca u vodu. Ali bivaju ponekad u lovu na morunu i ozbiljniji trenuci koji predstavljaju stvarnu opasnost za ribare. Tako se desilo i sa Vanjom Andrucakijem.

Stojeći na samom pramcu koji je čas uzletao na penušave grebene širokih talasa, čas naglo padao u glatke vodene zelene jame, Vanja je odmerenim pokretima ruku i leđa izvlačio iz mora struk. Pet morunica uhvaćenih na samom početku skoro jedna za drugom, ležale su već nepokretne na dnu barkase, ali je lov zatim počeo da slabi: sto ili sto pedeset udica jedna za drugom bile su prazne, sa nedirnutim mamcima.

Družina je ćutke veslala ne skidajući pogled sa dveju tačaka na obali koje je odredio ataman. Pomoćnik je sedeo kod Vanjinih nogu skidajući mamce sa udica i slažući uže u korpu u pravilnu kupu. Iznenada, jedna od uhvaćenih riba poče grčevito da se bacaka.

– Udara repom, očekuje drugaricu – reče mladi ribar Pavle podsećajući na staro ribarsko verovanje.

Tog istog trenutka Vanja Andrucaki oseti kako mu se ogroman živi teret, trzajući se i opirući obesi na koso zategnutom struku, duboko u moru. Kada je zatim, nagnuvši se preko ivice, video pod vodom celo dugo, srebrno, drhtavo pegavo telo čudovišta, nije se uzdržao, nego se okrenuo prema družini i prošaptao očiju užagrenih od ushićenja:

– Velika!... Kao bik!... Biće četrdeset pudova...

To već nije smelo da se radi! Sačuvaj bože toga da se na moru predviđaju događaji ili raduje uspehu dok se ne pristane uz obalu. I staro tajanstveno verovanje odmah se ispunilo na Vanji Andrucakiju. Već je video na pola aršina od površine vode riljastu, staru, koštunjavu njušku i, zadržavajući burne otkucaje srca, spremao se već da je privuče uz bok čamca, kad odjednom... snažan riblji rep pljesnu po talasu i moruna naglo pojuri naniže vukući za sobom uže sa udicama.

Vanja se nije zbunio. Doviknu ribarima: „Veslaj unazad!“ – izvali ružnu i vrlo dugu psovku i poče da pušta struk za ribom koja je bežala. Udice su prosto sevale kroz vazduh iz njegovih ruku bućkajući u vodu. Pomoćnik mu je pomagao izvlačeći uže iz korpe. Veslači su nalegli na vesla nastojeći da brzinom čamca prestignu podvodno kretanje ribe. To je bio vrlo brz i precizan posao koji se ne završava

uvek srećno. Pomoćniku se zaplelo nekoliko udica. On je doviknuo Vanji: „Prestani popuštati!" – i počeo da razmršuje uže s takvom brzinom i brižljivošću koja je u trenucima opasnosti svojstvena samo pomorcima. Za tih nekoliko trenutaka struk u Vanjinim rukama zategao se kao struna, a čamac je skakao kao podivljao s talasa na talas, vučen ogromnom brzinom ribe i gonjen za njom naporima veslača.

„Puštaj!" – viknuo je, najzad, pomoćnik. Uže je ogromnom brzinom ponovo pojurilo iz veštih ruku atamana, ali se odjednom čamac zatresao, i Vanja prigušeno zastenja i opsova: bakarna udica se iz zamaha duboko zarila u meki deo dlana ispod malog prsta i cela ostade tamo. Tu se Vanja pokazao kao pravi slani ribar. Obmotavši struk oko prstiju ranjene ruke, zadržavši za trenutak kretanje užeta, drugom rukom je dohvatio nož i presekao kanap. Udica se čvrsto zasekla u meso svojom žaokom, ali je Vanja istrgao zajedno s mesom i bacio u more. Iako su se njegove obe ruke i struk potpuno obojili krvlju, a ivica čamca i voda u barkasi zacrvenele od njegove krvi, on je svoj posao izveo do kraja i sam ošamutio upornu ribu zadavši joj prvi snažni udarac maljem po glavurdi.

Njegova lovina morune bila je prva te jeseni. Družina je prodala ribu po vrlo visokoj ceni, tako da je svako dobio skoro četrdeset rubalja. U čast tog događaja popijena je ogromna količina mladog vina, a uveče se sva posada „Đorđa pobedonosca" – tako se zvala Vanjina barkasa – odvezla dvoprežnim kolima sa muzikom u Sevastopolj. Tamo su hrabri balaklavski ribari zajedno s matrozima ratne mornarice razbili u paramparčad klavir, vrata, krevete, stolice i prozore u javnoj kući, zatim su se potukli među sobom i tek u zoru vratili kući pijani, u modricama, ali s pesmom. I samo što su izišli iz kola, odmah su se sručili u čamac, podigli jedra i otplovili na more da bacaju udice.

Od tog dana Vanja Andrucaki se proslavio kao pravi slani ataman.

V.

BOŽJA RIBA

Apokrif predanje

Ovu divnu drevnu legendu ispričao mi je u Balaklavi ataman ribarske barkase Kolja Konstandi, pravi slani Grk, odličan pomorac i velika pijanica.

On me je tada učio svim premudrim i čudnim stvarima iz kojih se sastoji ribarska nauka.

Pokazivao mi je kako treba vezivati mornarske čvorove i opravljati pokidane mreže, kako nameštati mamac na udice za morunu, bacati i ispirati bubnjeve, loviti girice, vaditi cipole iz trostruke mreže, peći glavaticu na roštilju, skidati nožem školjke prirasle za stenu i jesti žive račiće, znati kakvo će vreme biti noću po udaranju talasa danju, razapinjati jedra, vaditi sidro i meriti dubinu mora.

On mi je strpljivo objašnjavao razliku između osobina i pravaca različitih vetrova: levanta, široka, tramontane, strašnog boreja, povoljnog vetra s mora i ćudljivog sa kopna.

Njemu dugujem i svoje poznavanje ribarskih običaja i sujeverja za vreme lova: ne sme se zviždati na barkasi; pljuvati se sme samo preko ivice čamca, ne sme se spominjati đavo, iako se sme kleti prilikom neuspeha: vera, grob, kovčeg, duša, preci, oči, džigerica, slezina i tako dalje; dobro je ostaviti u mreži kao slučajno zaboravljenu ribicu – to donosi sreću; sačuvaj bože da se baca nešto od jela iz barkase dok je još na moru, ali od svega je najgore, neoprostivo i ubitačno – zapitati ribara: „Kuda?“ Za takvo pitanje tuku.

Od njega sam saznao za otrovnu ribicu drakus, sličnu maloj skuši, i o tome kako je treba skidati sa udice, o morskom grgeču od čijeg se uboda perajima stvaraju rane, o strašnom dvostrukom repu električne raže i o tome kako vešto morska kraba jede ostrigu stavivši prethodno između njenih kapaka mali kamičak.

Takođe sam od Kolje čuo dosta čudnih i tajanstvenih pomorskih priča, čuo sam ih u one tihe, slatke noćne časove rane jeseni kada se naš čamac nežno ljuljao nasred mora, daleko od nevidljivih obala, a nas dvojica ili trojica, uz žutu svetlost ručnog fenjera, bez žurbe, ispijali mlado rumeno domaće vino, koje miriše na sveže isceđeno grožđe.

„Usred okeana živi morski zmaj vrstu dugačak. Retko, najviše jednom u deset godina, on se podiže sa dna na površinu i diše. On je sam. Ranije ih je bilo mnogo, mužjaka i ženki, ali su toliko zla činili sitnim ribicama, da ih je bog osudio da izumru i sada samo jedan stari hiljadugodišnji zmaj-mužjak usamljeno provodi svoje poslednje godine. Ranije su ga pomorci viđali čas ovde čas onde, u svim krajevima sveta i u svim okeanima.

Živi negde usred mora, na pustom ostrvu, u dubokoj podvodnoj pećini car morskih rakova. Kad udara klještima o klješta, površina vode se jako uzburka.

Ribe govore međusobno – to zna svaki ribar. One obaveštavaju jedna drugu o raznim opasnostima i čovečjim zamkama, a neiskusan, nevešt ribar može zadugo da pokvari srećno mesto ako pusti iz mreže ribu.“

Od Kolje sam čuo i o Letećem Holanđaninu, toj večitoj lutalici mora, sa crnim jedrima i mrtvom posadom. Uostalom, tu strašnu legendu znaju i u nju veruju na svim morskim obalama Evrope.

***

Ali jedno staro predanje, koje mi je on ispričao, naročito me je dirnulo svojom naivnom ribarskom jednostavnošću.

Jednom u svitanje, dok sunce još ne beše izgrejalo, a nebo bilo narandžaste boje i nad morem lebdela ružičasta magla, ja i Kolja izvlačili smo mrežu za skuše, postavljenu uveče prema obali. Ulov je bio sasvim slab. U okcima mreže zaplelo se stotinak skuša, pet-šest morskih grgeča, nekoliko desetina zlatnih debelih karaša i vrlo mnogo pihtijastih sedefastih meduza, nalik na ogromne bezbrojne šeširiće pečurki sa mnoštvom nožica.

Ipak, bila je tu i jedna vrlo čudna riba kakvu dotle nisam video. Bila je ovalnog pljosnatog oblika i mogla bi lepo da stane na ženski dlan. Sav njen trup oivičen je gustim, sitnim providnim dlačicama. Imala je malu glavu, a oči joj uopšte nisu bile riblje – crne, sa zlatnim obrubom, neobično pokretne. Telo podjednake zlataste boje. Najčudnije od svega na toj ribi bile su dve mrlje, po jedna sa svake strane, na sredini, velike kao groš ali nepravilnog oblika i vanredno svetle kao nebo plave boje, kakvu ni slikari ne poseduju.

– Gledajte – rekao je Kolja – evo božje ribe! Ona se retko ulovi.

Prvo smo je stavili u crpku, a zatim, vraćajući se kući, zahvatio sam morske vode u veliki emajlirani lavor i pustio u njega božju ribicu. Ona je brzo zaplivala po lavoru, dodirujući njegove strane, i to stalno u jednom pravcu. Kad bi je dodirnuli, ona bi ispuštala jedva čujan, kratak, hrapav zvuk i nastavljala još brže da juri. Njene crne oči su kolutale, a od treperavih bezbrojnih dlačica voda je brzo strujala i podrhtavala.

Hteo sam da je sačuvam, da bih je živu odneo u Sevastopolj, u akvarijum biološke stanice, ali Kolja je rekao odmahujući rukom:

– Ne vredi se mučiti. I tako neće ostati u životu. Takva je to riba. Ako se makar i za trenutak izvadi iz mora, nema joj života. To je božja riba.

Pred veče je uginula. A noću, sedeći u čamcu daleko od obale, setio sam se i upitao:

– Kolja, a zašto je ta riba – božja?

– Evo zašto – odgovorio je Kolja sa dubokom verom. – Stari Grci kod nas pričaju ovako. Kada je Isus Hristos, gospod naš, vaskrsao trećeg dana posle svoje sahrane, niko nije hteo da mu veruje. Videli su mnogo njegovih čuda za njegova života, ali tom čudu nisu mogli da veruju i bojali su se.

Odrekli su ga se učenici, odrekli apostoli, odrekle ga se žene mironosice. Tada dođe on svojoj majci. A ona je tada stajala kraj ognjišta i pekla u tiganju ribu spremajući ručak sebi i ukućanima. Gospod joj reče:

– Zdravo! Evo, ja sam tvoj sin, vaskrsao sam, kao što je rečeno u pismu. Mir s tobom.

Ali ona je zadrhtala i povikala u strahu:

– Ako si stvarno moj sin Isus, učini čudo da ti poverujem.

Osmehnuo se gospod što mu ona ne veruje i reče:

– Evo. Uzeću ribu s vatre i ona će oživeti. Hoćeš li mi onda verovati?

I samo što je ribu dodirnuo s dva prsta, podigao ju je u vazduh, a ona se praćaknula i oživela.

Tada je poverovala božja majka u čudo i radosno se poklonila vaskrslom sinu. A na toj ribi otada stoje dve nebesne mrlje. To su tragovi gospodnjih prstiju.

***

Tako je ispričao prosti, neuki ribar naivno prastaro predanje. Nekoliko dana kasnije saznao sam da božja riba ima još jedno ime – Zevsova riba. Ko može reći: iz kakve dubine vekova potiče taj apokrif?

VI.

BOREJ

O, dragi jednostavni ljudi hrabra srca, naivne prvobitne duše, snažna tela opaljena slanim morskim vetrom, žuljevite ruke, oštre oči koje su toliko puta gledale u lice smrti, u same njene zenice!

Treći dan duva borej. Borej ili nord-ost, to je jarostan tajanstven vetar, koji se rađa negde u ćelavim, ogolelim planinama kod Novorosijska, obrušava se u okrugli zaliv i stvara strašne talase na celom Crnom moru. Snaga mu je tako velika da izbacuje iz šina natovarene teretne vagone, obara telegrafske stubove, ruši tek podignute zidove od opeke, baca na zemlju ljude koji idu sami. Sredinom prošlog veka

nekoliko ratnih brodova, koje je zadesio nord-ost, sklonilo se od njega u Novorosijski zaliv: pod punom parom u susret vetru išli su povećanom brzinom, ne pomerajući se ni za pedalj napred, bacili su nasuprot vetru dvostruka sidra, ali i pored toga on ih je odneo sa sidrišta, povukao u zaliv i izbacio kao iverje na obalsko stenje.

Strašan je taj vetar zato što je iznenadan: njega je nemoguće predvideti – to je najćudljiviji vetar na najćudljivijem moru.

Stari ribari kažu da je jedini spas od njega – bežati na otvoreno more. Dešava se da borej odnese neku barkasu sa četiri para vesala ili plavu, išaranu srebrnim zvezdama tursku felugu preko celog Crnog mora, na trista pedeset vrsta, do anadolske obale.

Već tri dana duva borej. Mesečeva mena. Mlad mesec, kao i uvek, rađa se s velikim mukama i teškoćama. Iskusni ribari ne samo što ne misle da isplove na more, nego su čak izvukli barkase što dalje i sigurnije na obalu.

Samo je odvažni Fjodor iz Oleiza, koji je mnogo dana pre toga palio sveću pred ikonom svetog Nikole odlučio da izađe, da bi podigao struk spušten za morunu.

Tri puta se sa svojom družinom, sastavljenom isključivo od Tatara, udaljavao od obale i tri puta vraćao nazad, veslajući s velikom mukom, proklinjući i huleći na boga, prevaljujući na čas ne više od jedne desetine morskog čvora. U besu koji može samo pomorac razumeti, on je skidao pričvršćenu na pramcu ikonu svetog Nikole, mirlikijskog čudotvorca, bacao je na dno čamca, gazio nogama i grozno psovao, a za to vreme njegova posada je kapama i šakama izbacivala vodu koja je zapljuskivala preko ivice čamca.

U te dane stari lukavi balaklavski Lestrigoni sedeli su po kafanama, savijali cigarete, pili jaku kafu od boba s talogom, igrali domine, vajkali se što vreme ne popušta i u prijatnoj toploti, pri svetlosti visećih lampi sećali se starih legendarnih slučajeva, nasleđa očeva i dedova, o tome kako su te i te godine morski talasi dostizali do sto hvati u visinu i prskali do samog podnožja polusrušene đenovljanske tvrđave.

Nestala je bez traga jedna barkasa iz Forosa, na kojoj je radila družina došljaka Velikorusa, osmorica nekih plavih Ivana, koji su došli odnekud, da li sa Iljmenja ili sa Volge da traže sreću na Crnom moru. U kafanama niko za njima nije žalio niti se uzbuđivao. Zacoktali su, nasmejali se i rekli prezrivo i prosto: „*Tc*... *tc*... *tc*... naravno,

budale, zar je moguće po takvom vremenu? Dabogme – Rusi". Na izmaku tamne noći ispunjene zavijanjem vetra otišli su svi kao kamenje na dno u svojim čizmama od konjske kože do pojasa, u kožnim kaputima, u obojenim žutim nepromočivim ogrtačima.

Bila je sasvim druga stvar kada je pred borej isplovio na more Vanja Andrucaki, oglušivši se o sve opomene i odvraćanja starih ljudi. Bog zna što je to uradio? Najverovatnije zbog mladalačkog prkosa, zbog bujnog mladog samoljublja, malo zato što je bio pod gasom. A možda ga je tog trenutka posmatrala crnooka Grkinja rumenih usana?

Podiže jedra – vetar je već tada bio vrlo jak – i nestade! Brzinom dobrog trkačkog konja izleteo je čamac iz zaliva, zalepršao jedno pet minuta svojim belim jedrom u morskom plavetnilu i već se više nije moglo razaznati šta se to u daljini beli: jedro ili bela kovrdžava pena što skače s talasa na talas?

Vratio se kući tek kroz tri dana...

Tri dana bez sna, bez hrane i vode, dan i noć, i opet dan i noć i još dan i noć, u sićušnoj ljusci, usred izbezumljenog mora – a okolo ni obale, ni jedra, ni svetlosti svetionika, ni dima sa lađe! A čim se vratio Vanja Andrucaki kući, kao da je zaboravio na sve, kao da se ništa s njim nije desilo, kao da je putovao poštanskim kolima u Sevastopolj i kupio tamo desetak cigareta.

Bilo je, istina, nekih pojedinosti koje sam s mukom uspeo da iscedim iz Vanjinog sećanja. Na primer, Jura Lipijadi krajem drugog dana dobio je nešto nalik na histerični napad: najednom iz čista mira poče da plače i da se smeje i iskočio bi iz čamca da ga Vanja Andrucaki na vreme nije udario krmnim veslom po glavi. Bio je i takav trenutak kad je preplašena ludom brzinom čamca družina htela da skupi jedra, i mora da je Vanju stalo velikih napora da savlada volju te petorice i da ih na ivici smrti potčini sebi. Saznao sam nešto malo i o tome kako je veslačima izbijala krv ispod nokata od natčovečanskih napora. Ali sve mi se to pričalo u odlomcima, nerado, uzgred. Da! Svakako je za ta tri dana naporne, grčevite borbe sa smrću bilo izrečeno i učinjeno mnogo toga o čemu družina „Đorđa pobedonosca" neće pričati nikome, ni za kakva blaga, do kraja života!

Za ta tri dana nijedan čovek u Balaklavi nije oka sklopio, osim debelog Petalidija, sopstvenika hotela „Pariz". Svi su uznemireno lutali po obali, peli se na stene, pentrali se na Đenovljansku tvrđavu koja se

nadnela svojim dvema starim kulama nad gradom – svi: starci, mladi, žene i deca. Poleteli su telegrami na sve strane sveta: načelniku crnomorskih luka, mesnom arhijereju, na svetionike, u stanice za spasavanje, ministru mornarice, ministru saobraćaja, u Jaltu, u Sevastopolj, u Carigrad i Odesu, grčkom patrijarhu, gubernatoru, pa čak zbog nečega i ruskom konzulu u Damasku, koji je slučajno bio poznanik jednog balaklavskog Grka aristokrate, trgovca brašnom i cementom.

Probudila se drevna, iskonska spona između ljudi, urođeno drugarsko osećanje, tako malo primetno u obične dane usred sitnih interesa i svakodnevnih trica, progovorili su u dušama hiljadugodišnji glasovi pra-pra-pradedova koji su još mnogo pre Odiseja zajednički odolevali boreju u takve iste dane i takve iste noći.

Niko nije spavao. Preko noći su zapalili veliku vatru na vrhu planine, i svi su išli po obali s bakljama kao na Uskrs. Ali se niko nije smejao niti pevao, a sve kafane su opustele.

Ah, kako je to bio uzbudljiv trenutak kada je ujutru, oko osam sati, Jura Paratino, koji je stajao na vrhu stene nad Belim kamenjem, zaškiljio, nagao se napred, zagledao svojim oštrim očima u daljinu i uzviknuo:

– Evo ih! Dolaze!

Osim Jure Paratina niko ne bi ugledao čamac u toj crno-plavoj morskoj daljini, koja se ljuljala teško i još uvek zlobno, smirujući se polako od skorašnjeg gneva. Ali prošlo je pet, deset minuta i već je svaki dečak mogao da se uveri da „Đorđe pobedonosac" jedri ka zalivu. Nastala je velika radost koja je sjedinila stotinu ljudi u jedno telo, u jednu dušu!

Pred zalivom su spustili jedro i uplovili veslajući, uplovili kao strela, veselo naprežući poslednju snagu, uplovili su kao ribari kad se vraćaju posle odličnog ulova morune. Unaokolo su plakali od sreće: majke, žene, verenice, sestre, braća. Pomislićete da se makar jedan ribar iz družine „Đorđa pobedonosca" raznežio, zaplakao, počeo da se ljubi ili da jeca na nečijim grudima? Nikako! Sva šestorica, još mokri, promukli i preplanuli, upali su u Jurinu kafanu, zatražili vina, urlali pesme, naručili muziku i igrali kao poludeli, ostavljajući na podu bare vode. Tek kasno uveče drugovi su ih pijane i umorne odneli kućama; nisu se budili punih dvadeset časova. A kad su se probudili, gledali su na svoj put na more tako kao da su trknuli

poštanskim kolima u Sevastopolj na pola sata, malčice prolumpovali i vratili se kući.

VII.

GNJURCI

1.

U balaklavski zaliv, uzana grla, krivudav i dug, izgleda da od Krimskog rata[165] nije svraćao nijedan brod, sem, možda, torpiljarki za vreme manevara. Pa i šta će, ako ćemo pravo, da traže brodovi u tom zabačenom ribarskom ni seocetu – ni gradiću? Jedini tovar – ribu – kupuju na licu mesta preprodavci i voze da prodaju u Sevastopolj, udaljen trinaest vrsta. Iz tog istog Sevastopolja dolazi ovamo malo izletnika poštanskim kolima za pedeset kopejki. Mali, ali vrlo kuražan parobrodić „Heroj", koji svakodnevno trčka između Jalte i Alupke, dahćući kao zadihan pas, tresući se, kao za vreme uragana, pri najmanjem talasanju, pokušao je da uspostavi putnički saobraćaj i sa Balaklavom. Ali taj pokušaj, ponovljen tri-četiri puta, nije uspeo: samo suvišan gubitak uglja i vremena. U svakoj turi „Heroj" je dolazio prazan i vraćao se prazan. A balaklavski Grci, daleki potomci krvožednih Homerovih Lestrigona, dočekivali su ga i ispraćali stojeći na pristaništu s rukama u džepovima od pantalona, uz dosetke, dvosmislene savete i zajedljive želje.

No za vreme sevastopoljske opsade plavi divni balaklavski zaliv primio je skoro četvrtinu cele savezničke flote. Iz te herojske epohe ostali su i do danas neki pouzdani tragovi: strmi put u uvali Kefalo-Vrisi, koji su sagradili engleski inženjerci, italijansko groblje na vrhu

. . . .

[165] Ima se u vidu krimski rat 1853–1856. godine (rat Rusije s koalicijom koju su činile Engleska, Francuska, Turska i Sardinija).

balaklavskih planina među vinogradima, a još i sad pri prekopavanju zemljišta za vinograd s vremena na vreme nalaze kratke gipsane i koštane lulice na koje su pušili pre više od pola veka saveznički vojnici.

Ali legenda bujnije cveta. Do danas su balaklavski Grci ubeđeni da se blagodareći samo izdržljivosti njihovog balaklavskog bataljona mogao tako dugo održati Sevastopolj. Da! U staro vreme Balaklavu su nastanjivali čelični, ponosni ljudi. O njihovom ponosu usmeno predanje sačuvalo je izvanrednu priču.

Ne znam da li je ikad pokojni car Nikola I bio u Balaklavi. Ipak mislim da za vreme Krimskog rata teško da je imao vremena da tamo svraća. Ali živa istorija ubedljivo govori o tome, kako je za vreme smotre, dojahavši na belom konju do slavnog balaklavskog bataljona, strašni gospodar, iznenađen borbenim izgledom, vatrenim očima i crnim brčinama Balaklavaca, uzviknuo gromovito i radosno:

– Zdravo, momci!

Ali je bataljon ćutao.

Car je ponovio nekoliko puta svoj pozdrav, u sve gnevnijem i gnevnijem tonu. I dalje ćutanje! Najzad, već sasvim razljućen, car je poterao konja na komandira bataljona i viknuo svojim stravičnim glasom:

– Zašto, do đavola, ne odgovaraju? Ja sam, čini mi se, lepo ruski rekao: „Zdravo, momci!“

– Ovde nema momaka – odgovorio je kratko komandir. – Ovde su svi kapetani.

Tada se Nikola I nasmejao – šta je drugo mogao? – i ponovo viknuo:

– Zdravo, kapetani!

A hrabri Lestrigoni veselo su se proderali:

– *Kali mera* (dobar dan), vaše veličanstvo!

Da li se tako odigrao taj događaj ili ne i da li se stvarno odigrao, teško je reći usled nedostatka pouzdanih i ubedljivih istorijskih podataka. Ali i do danas trećina odvažnih balaklavskih žitelja još nosi prezime Kapitanaki, a ako sretnete nekad Grka s prezimenom Kapitanaki, budite sigurni da je on lično ili njegovi bliski preci – rodom iz Balaklave.

2.

Ali najsvetlijim i najprivlačnijim bojama je ukrašeno predanje o engleskoj eskadri potonuloj kraj Balaklave. Jedne mrkle zimske noći nekoliko engleskih brodova uputilo se prema Balaklavskom zalivu tražeći spas od bure. Među njima je bila divna fregata sa tri katarke „Black Prince“, koja je nosila novac za isplatu savezničke vojske. Šezdeset miliona rubalja u zvečećem engleskom zlatu! Starci znaju tačno čak i cifru.

Ti isti starci govore da sad više nema takvih uragana kao što je bio onaj koji je besneo te strašne noći! Ogromni talasi udarajući o okomite stene zapljuskivali su sve do podnožja Đenovljanske kule – dvadeset hvati visoko! – i ispirali njene sive stare zidove. Eskadra nije umela da nađe uzani prolaz u zaliv, ili, možda, našavši ga, nije uspela da uđe. Ona se cela razbila o litice i zajedno sa veličanstvenim brodom „Black Prince“ i engleskim zlatom otišla na dno pored Belog kamenja koje još i sada opominjući štrči iz vode tamo gde se uzano grlo zaliva širi prema moru, s desne strane kad se ide iz Balaklave.

Današnji parobrodi prolaze daleko od zaliva petnaest-dvadeset vrsta. S Đenovljanske tvrđave jedva se razaznaje tamni trup broda koji izgleda nepokretan, dug rep sivog dima koji se razilazi i dve katarke elegantno nagnute unazad. Oštro ribarsko oko će ipak skoro nepogrešivo poznati te brodove po nekim znacima nerazumljivim za naše iskustvo i vid. „Evo ide teretnjak iz Jevpatorije… To je „Ruskog društva“… ovo – Koškinski… A ovo se valja na dubinskim talasima „Puškin“ – on se i po tihom vremenu valja…“

3.

Jednom sasvim neočekivano u zaliv je ušao ogroman, stare konstrukcije, neobično prljav italijanski parobrod „Genova“[166]. Desilo se to kasno uveče, u ono doba jeseni kada su skoro svi banjski gosti već otišli na sever, ali more je još toliko toplo da pravi lov ribe nije počeo, kada ribari bez žurbe krpe mreže i spremaju udice, igraju domine po kafanama, piju mlado vino i, jednom rečju, predaju se trenutnom

[166] Đenova (ital.).

lakom uživanju.

Veče je bilo tiho i tamno, s velikim mirnim zvezdama na nebu i u usnuloj vodi zaliva. Duž obale žutim tačkicama palio se niz fenjera. Zatvarali su se svetli kvadrati dućana. Kao lake crne siluete lagano su se kretali ljudi po ulicama i trotoarima…

I ne znam ko, izgleda dečaci koji su se igrali na vrhu pored Đenovljanske kule, doneše vest da je s mora skrenuo i dolazi u zaliv neki parobrod.

Kroz nekoliko minuta sve domaće muško stanovništvo bilo je na obali. Poznato je da je Grk uvek Grk, što znači, pre svega – radoznao. Istina, kod balaklavskih Grka oseća se osim primesa kasnije đenovljanske krvi još nekakva tajanstvena, drevna, ko to zna, možda čak i skitska krv, krv prvobitnih stanovnika tog razbojničkog i ribarskog gnezda. Među njima ćeš videti mnogo krupnih, snažnih i samouverenih pojava; ima pravilnih, plemenitih lica; često se sreću plavokosi, čak i plavooki ljudi; balaklavci nisu gramzivi, nisu ponizni, drže se dostojanstveno, na moru su hrabri, mada bez nepotrebnog rizika, dobri su drugovi i čvrsto drže datu reč. Sigurno je da je to naročita jedinstvena vrsta Grka, koja se sačuvala uglavnom zato što su se njihovi preci, gotovo u stotinama pokolenja, rađali, živeli i umirali u svom mestancetu, sklapajući brakove samo sa susedima. No, mora se priznati, Grci kolonizatori ostavili su u njihovim dušama najtipičniju svoju crtu kojom su se odlikovali još za vreme Perikla, a to je radoznalost i strast prema novostima.

Polako, pomolivši prvo samo prednje sićušno svetlo iza oštre okuke, ulazio je parobrod u zaliv. Izgleda, u gustoj toploj pomrčini noći nisu se videle njegove konture, ali svetla visoko na katarkama, signalna svetla na kapetanskom mostu i niz okruglih osvetljenih prozorčića duž bokova, dozvoljavali su da se nagađaju njegove razmere i oblik. Zbog stotine čamaca i barkasa usidrenih duž obale on se jedva primetno kretao ka obali sa onom obazrivom, temeljnom opreznošću s kojom krupan i snažan čovek prolazi kroz dečju sobu, ispunjenu krhkim igračkama.

Ribari su pravili pretpostavke. Mnogi među njima plovili su ranije na brodovima trgovačke, a još češće ratne mornarice.

– Šta mi ti tu pričaš? Zar ja ne vidim? Dabome, to je teretnjak „Ruskog društva“.

– Ne, to nije ruski parobrod.

– Svakako se nešto pokvarilo na mašini, pa je svratio da popravi.

– Možda je ratni brod?

– Nije nego!

Samo je Kolja Konstandi, koji je dugo plovio na topovnjači po Crnom i Sredozemnom moru, pogodio tačno da je parobrod italijanski. A pogodio je tek tada kada je parobrod prišao obali sasvim blizu, na deset hvati, i kada su se mogli razaznati njegovi izbledeli i ispucali bokovi s prljavim mrljama ispod okruglih prozorčića i šarolika posada na palubi.

S parobroda se podigao spiralno kraj užeta i, razvijajući se u vazduhu kao zmija, poleteo na glave posmatrača. Svima je poznato da se vešto bacanje užeta sa broda i vešto hvatanje na obali smatra za prvi uslov naročitog pomorskog šika. Mladi Apostolidi, ne ispuštajući iz usta cigaretu, s takvim izgledom kao da to danas radi po stoti put, uhvatio je kraj užeta u letu i odmah ga nemarno ali sigurno obmotao oko jednog od dva topa, koji od nezapamćenih vremena stoje na keju uspravno uglavljena.

Od parobroda se odvojio čamac. Tri Italijana su iskočila iz njega na obalu i počela da barataju oko užadi. Jedan je imao filcanu beretu, drugi kačket sa pravim kvadratnim štitom, treći neku pletenu kapu. Svi su bili omaleni, stameni, žilavi i vešti kao majmuni. Oni su bez ustezanja gurali ramenima gomilu, brbljali nešto na svom brzom, melodičnom i nežnom đenovljanskom narečju i dovikivali se s posadom parobroda. Za sve to vreme na njihovim preplanulim licima smešile su se prijateljski i familijarno velike crne oči i blistali beli mladi zubi.

– *Bona sera... Italijano... marinaro!*[167] – blagonaklono je rekao Kolja.

– *Oh! Buona sera, signore!*[168] – veselo i složno odazvali su se Italijani.

Sa škripom je zatutnjao lanac sa sidrom. Zašiktalo je i zaklokotalo nešto u utrobi parobroda. Ugasila su se svetla u okruglim prozorčićima. Kroz pola sata iskrcali su italijanske mornare na obalu.

Italijani, svi kao po izboru niskog rasta, crnpurasti i mladi, poka-

[167] Dobro veče... Italijani... mornari! (ital.)

[168] O! Dobro veče, gospodine! (ital.)

zali su se kao društveni i veseli momci. Sa nekom lakom i privlačnom slobodom zabavljali su se te večeri u pivnicama i vinarskim podrumima sa ribarima. Ali su ih Balaklavci dočekali suvo i uzdržano. Možda su hteli da pokažu tim tuđim pomorcima da dolazak stranog broda u zaliv za njih nije nikakva retkost, da se to dešava svakodnevno i prema tome nema se čemu naročito čuditi i radovati. Možda je u njima progovorio mali domaći patriotizam?

I – ah! – ružno su se te večeri našalili sa divnim veselim Italijanima kada su ovi sa svojim milim međunarodnim poverenjem pokazivali prstom hleb, vino, sir i druge predmete i pitali kako se zovu na ruskom, otkrivajući umiljato svoje divne zube. Domaćini su naučili svoje goste takvim rečima da su kasnije, svaki put kada bi Đenovljani u dućanu ili na pijaci hteli da se sporazumeju na ruskom, trgovački pomoćnici padali od smeha na tezge, a žene bezobzirce bežale kud stignu pokrivajući od stida glave maramama.

Te iste večeri – bogzna na koji način, kao kroz nevidljive električne žice – obigravala je ceo grad vest da su Italijani došli upravo zbog toga da podignu potonulu fregatu „Black Prince“ zajedno s njenim zlatom i da će njihov posao potrajati celu zimu.

4.

Niko u Balaklavi nije verovao u uspeh takvog poduhvata. Pre svega, naravno, na morskom blagu ležalo je tajanstveno prokletstvo. Oronuli, drevni, sedi, pogureni starci pričali su da su se i ranije činili pokušaji da se izvadi englesko zlato sa morskog dna; dolazili su i sami Englezi i nekakvi fantastični Amerikanci, potrošili bi more novaca i odlazili iz Balaklave praznih šaka. Pa i šta su mogli da učine nekakvi Englezi ili Amerikanci, kad su čak i pređašnji, legendarni i hrabri Balaklavci pretrpeli na tom poslu neuspeh? Razume se, da ranije ni vreme nije bilo takvo, i ulov ribe, i barkase, i jedra, i ljudi bili su sasvim drugačiji od ove današnje sitnurije. Živeo je nekada legendarni Spiro. Mogao je da zaroni na koju hoćeš dubinu i da provede pod vodom četvrt sata. I eto taj Spiro, držeći nogama kamen težak tri puda, spustio se kod Belog kamenja četrdeset hvati duboko, na dno, gde miruju ostaci potonule eskadre. I sve je video Spiro: i lađu i zlato, ali nije mogao da ga ponese… ne dozvoljava…

– E, kad bi Saška Komisionar pokušao... – lukavo bi primetio neko od slušalaca. – On je naš najbolji gnjurac.

Svi bi se smejali, a najviše od svih svojim ponositim i lepim ustima smejao bi se sam Saška Argiridi, ili Saška Komisionar, kako ga još zovu.

Taj momak – plavooki lepotan čistog antičkog profila – u stvari je najveća lenština, mangup i šaljivčina na celoj krimskoj obali. Prozvali su ga komisionarom zbog toga što ponekad u jeku sezone uzme i prišije na obod kape dva zlatna širita i, neovlašćen, sedne na stolicu blizu hotela onako na ulici. Desi li se da mu se neki od naivnih turista obrati s pitanjem – taj se neće lako izbaviti od njega. On ih vodi po planinama, po zadnjim dvorištima, vinogradima, grobljima, neverovatno drsko ih lažući, svrati za trenutak u nečije dvorište, na brzinu razbije u sitnu parčad neki stari polupani glineni lonac i onda, „kao slonove“, nagovara ošamućene putnike kako je dobra prilika da kupe te crepove – ostatak stare grčke vaze, izrađene još pre Hristovog rođenja... ili im ćuška pod nos najobičniji ovalni pljosnati oblutak s probušenom rupom odozgo, od onih što ih ribari upotrebljavaju kao teret na mreži, i uverava ih da nijedan grčki pomorac neće izići na more bez takvog talismana koji je osvećen na grobu svetog Nikole i koji spasava od bure.

Ali svoju najbolju tačku izvodi pod vodom. Vozeći naivnu publiku po zalivu, naslušavši se kako ona peva „Pusto je naše more“ i „Po matuški, po Volgi“, on vešto i neprimetno zameće razgovor o potonuloj eskadri, o legendarnom Spiru i uopšte o gnjuranju. Ali četvrt sata pod vodom – to čak i najlakovernijim putnicima izgleda laž, i to specijalno grčka. Dva-tri minuta – to još kojekako, to se još može dozvoliti... ali petnaest!... Saška je dirnut u živac... Uvređeno je Saškino nacionalno samoljublje... Saška se mršti... Najzad, ako mu ne veruju, on će im lično dokazati, i to odmah, ovog trenutka, da će on, Saška, zaroniti i provesti pod vodom tačno deset minuta.

– Istina, to je teško – govori prilično tmurno. – Večeras će mi krv udariti na uši i na oči... Ali ja nikome neću dozvoliti da govori kako je Saška Argiridi hvalisavac.

Odvraćaju ga, zadržavaju, ali više ništa ne pomaže kad su čoveku povređena njegova najbolja osećanja. On brzo, ljutito zbacuje sa sebe kaput i pantalone, svlači se za trenutak, a dame su primorane da okreću glave u stranu i da se zaklanjaju suncobranima, i – *buć* – sa šumom i prštanjem vode skače glavačke u vodu, ne zaboravivši pret-

hodno da jednim krajičkom oka izmeri rastojanje do obližnjeg muškog kupališta.

Saška je stvarno odličan plivač i ronilac. Skočivši s jedne strane čamca, on odmah u dubini zaokreće ispod kobilice i po dnu pliva pravo ka kupalištu. Za vreme dok se na čamcu podiže opšta uzbuna, uzajamni prekori, uzdisanja i druge gluposti, on sedi u kupalištu na stepeniku i žurno dovršava nečiji opušak od cigarete. Istim putem, sasvim neočekivano Saška se pojavljuje iz vode pored samog čamca, veštački izbuljenih očiju i zadihan, na opšte zadovoljstvo i radost.

Naravno, on dobije za te svoje ludorije i neku paru. Ali treba reći da on to ne čini uopšte zbog para nego iz dečačkog, ludog, veselog nestašluka.

5.

Italijani nisu ni od koga krili razlog svoga dolaska: oni su stvarno došli u Balaklavu s ciljem da ispitaju mesto brodoloma i – ako to okolnosti dozvole – podignu sa dna sve što je vredno, a u prvom redu, razume se, legendarno zlato. Celom ekspedicijom rukovodio je inženjer Đuzepe Restuči, pronalazač naročitog podvodnog aparata, visok postariji ćutljiv čovek, uvek odeven u sivo, sa sivim izduženim licem i skoro sedom kosom, sa skramom na jednom oku – jednom rečju više sličan Englezu nego Italijanu. Nastanio se u hotelu na obali i uveče kada bi ko k njemu dolazio da posedi, gostoprimljivo bi ga častio vinom kiantijem i stihovima svog omiljenog pesnika Steketija.[169]

„Ženska ljubav je kao ugalj, dok gori – peče, kad je hladan – prlja!“

I mada je sve to govorio na italijanskom, svojim slatkim i melodičnim đenovljanskim akcentom, smisao stihova je bio jasan i bez prevoda zahvaljujući njegovim vrlo izrazitim gestovima: s takvom je grimasom iznenadnog bola trzao ruku, oprljenu zamišljenom vatrom, i s takvom grimasom prezrive odvratnosti bacao dalje od sebe hladni ugalj.

. . . .

[169] Lorenco Steketi – pseudonim italijanskog pesnika Olinda Gverinija (1845–1916). Godine 1910. Kuprin je objavio u svom prevodu nekoliko Steketijevih pesama.

Na brodu se još nalazio kapetan i njegova dva mlađa pomoćnika. Ali najinteresantnija ličnost u posadi bio je svakako gnjurac – *il palambaro* – čuveni Đenovljanin, po imenu Salvatore Trama.

Na njegovom krupnom okruglom mrkobronzanom licu, išaranom kao od baruta crnim tačkicama, izbijale su kao plave zmijice nabrekle vene. Bio je mala rasta, ali, blagodareći neobičnom obimu grudnog koša, širokim ramenima i debelom snažnom vratu, ostavljao je utisak suviše debelog čoveka. Kada je svojim tromim hodom, sa rukama u džepovima od pantalona, široko razmičući kratke noge, prolazio sredinom keja, izdaleka je izgledalo da je dug koliko i širok.

Salvatore Trama bio je ljubazan, lenjo-veseo, poverljiv čovek, naklonjen apopleksiji. Ponekad bi pričao čudne, neobične stvari o svojim podvodnim doživljajima.

Jednom za vreme rada u Biskajskom zalivu, spustio se na dno, na dubinu veću od dvadeset hvati. Iznenada je primetio da se nad njim nadnela, usred zelenkastog podvodnog sumraka, nekakva ogromna senka koja je polako plivala. Zatim se senka zaustavila. Kroz okruglo staklo gnjuračkog šlema Salvatore je ugledao kako se na jedan aršin iznad njega zaustavila, ljuljajući valovito svoje okruglo i pljosnato kao kod iverka telo, džinovska električna raža, dva hvata u prečniku – kao ova soba! – kako je rekao Trama. Bio je dovoljan samo dodir njenog dvostrukog repa da umrtvi hrabrog Tramu električnim pražnjenjem strašne snage. I ta dva minuta čekanja, dok čudovište, kao predomislivši se, nije polako zaplivalo dalje, nišući svoje tanke bokove, Trama smatra najjezivijim u svom teškom i opasnom životu.

Pričao je takođe o svojim susretima pod vodom sa mrtvim mornarima spuštenim sa broda u more. Uprkos tereta, privezanog za njihove noge, oni usled raspadanja tela dospevaju neizbežno u sloj vode takve gustine, da ne mogu ići više ni ka dnu ni uvis, nego stojeći lutaju po vodi nošeni tihom vodenom strujom, s đuletom obešenim o noge.

Pričao je Trama i o tajanstvenom slučaju koji je zadesio drugog gnjurca, njegovog rođaka i učitelja. Bio je to star, krepak, hladnokrvan i odvažan čovek koji je pretražio morsko dno kraj obala gotovo celog sveta. Svoj izuzetni i opasni zanat voleo je svom dušom, kao što ga, uostalom, voli svaki pravi gnjurac.

Jednom je taj čovek, radeći na postavljanju telegrafskog podvodnog kabla, trebalo da se spusti na dno, na relativno malu dubinu. Ali

samo što je dodirnuo nogama dno i javio o tome užetom, odmah zatim u čamcu su dobili nov signal za uzbunu: „Dižite! Nalazim se u opasnosti!“

Kad su ga hitno izvukli i brzo skinuli bakarni šlem skafandra, sve je iznenadio izraz užasa koji unakazi njegovo bledo lice i načini njegove oči belim.

Gnjurca su svukli, dali mu konjaka, trudili se da ga smire. Dugo nije mogao da izgovori ni reči, tako su mu cvokotali zubi. Najzad, došavši sebi, rekao je:

– *Basta*! Više se nikad neću spustiti. Video sam...

Ali do kraja života nikome nije rekao kakav je utisak ili kakva halucinacija tako silno potresla njegovu dušu. Ako bi se o tome poveo razgovor, on bi ljutito zaćutao i odmah napuštao društvo. A u more se stvarno više nikada nije spustio...

6.

Na „Genova“ je bilo petnaestak mornara. Živeli su svi na brodu, a na obalu su silazili relativno retko. Odnosi između njih i balaklavskih ribara i dalje su bili na odstojanju i učtivo hladni. Samo bi im Kolja Konstandi dobacivao ponekad dobrodušan pozdrav:

– *Bonđorno, sinjori. Vino roso...*[170]

Mora biti da je bilo vrlo dosadno u Balaklavi tim mladim, veselim momcima s juga, koji su pre toga bili u Rio de Žaneiru i na Madagaskaru, i u Irskoj, i na obalama Afrike, i u mnogim bučnim lukama evropskog kontinenta. Na moru – stalna opasnost i naprezanje svih moći, a na kopnu – vino, žene, pesma, igre i dobra tuča – to je život pravog mornara. A Balaklava je samo mali tihi kutak, uzani jezičak plavog zaliva usred golog stenja načičkanog s nekoliko desetina kućica. Ovde je vino kiselo i jako, a žena za razonodu hrabrog mornara uopšte i nema. Balaklavske žene i kćeri vode povučen i čedan život, dozvoljavajući sebi samo jednu nevinu razonodu – ćaskanje sa susetkama pored česme dok se njihovi bokali pune vodom. Čak svoji, bliski muškarci, izbegavaju da zalaze u poznate porodice i više vole

[170] Dobar dan, gospodo. Rumeno vino... (ital.)

da se nađu u kafani ili na pristaništu.

Jednom su, ipak, ribari učinili Italijanima malu uslugu. Parobrod „Genova“ je imao mali parni kuter sa starom, vrlo slabom mašinom. Nekoliko mornara s kapetanovim pomoćnikom isplovili su jednom u tom kuteru na otvoreno more. Ali kao što često biva na Crnom moru, dunuo je vetar s kopna, doletevši iznenada ko zna otkuda, i počeo da nosi kuter na pučinu sve većom brzinom. Italijani dugo nisu hteli da se predaju: skoro sat su se borili s vetrom i talasima i, stvarno, bilo je strašno gledati sa stene kako se mala ljuska što dimi čas pokazuje na belim grebenima, čas sasvim nestaje, kao da je propala među talase. Kuter nije mogao da odoli vetru i udaljavao se sve više od obale. Najzad su odozgo, s Đenovljanske tvrđave, primetili belu krpu istaknutu na dimnjaku – signal: „U opasnosti sam“. Odmah su dve najbolje balaklavske barkase „Slava Rusije“ i „Svetlana“ podigle jedra i pošle u pomoć kuteru.

Doteglile su ga posle dva sata. Italijani su bili malo zbunjeni i šalili se dosta usiljeno na račun svoje nezgode. Šalili su se i ribari, ali njihovo držanje bilo je ipak pokroviteljsko.

Ponekad za vreme lova iverka i morune dešavalo se ribarima da na udici izvuku morsku mačku – isto vrstu električne raže. Ranije su ribari oprezno skidali tog gada sa udice i bacali natrag u more. Ali je neko – verovatno onaj isti znalac italijanskog jezika – Kolja, raširio vest da za Italijane morska mačka predstavlja pravu poslasticu. I otada često, vraćajući se iz ribolova i prolazeći pored parobroda, neki ribar bi povikao:

– *Ej, italijano, sinjoro*! Evo vam zakuske!...

I okrugla, pljosnata raža letela bi kao tamni krug kroz vazduh i sočno tresnula o palubu. Italijani bi se smejali pokazujući svoje divne zube, dobrodušno klimali glavama i brbljali nešto na svom jeziku. Ko zna, možda su oni sami mislili da se morska mačka smatra najboljim domaćim delikatesom i nisu hteli da uvrede dobre Balaklavce odbijanjem...

7.

Jedno dve nedelje po dolasku Italijani su sagradili i spustili na vodu veliki splav, na kome su postavili parnu mašinu i pumpu za vazduh. Visoki krak dizalice kao gigantska udica koso se uzdizao nad splavom. Jedne nedelje prvi put se Salvatore Trama spustio pod vodu u zalivu. Na njemu je bilo obično sivo gumeno gnjuračko odelo koje ga je činilo još širim nego obično, na nogama cipele sa olovnim đonovima, imao je gvozdeni plastron na grudima i okruglu kuglu od bakra koja mu je skrivala glavu. Oko pola sata hodao je po dnu zaliva i put mu se obeležavao mnoštvom vazdušnih mehurića koji su se dizali nad njim na površini vode. Nedelju dana kasnije cela Balaklava je saznala da će se sutradan gnjurac spustiti već pored samog Belog kamenja, na dubinu od četrdeset hvati. I kada je sutradan jadni kuter povukao za sobom splav ka izlazu iz zaliva, kod Belog kamenja već su čekale skoro sve ribarske barkase koje su bile u zalivu.

Suština pronalaska gospodina Restučija sastojala se baš u tome da omogući gnjurcu spuštanje na takvu dubinu na kojoj bi čoveka u običnom skafandru spljoštio ogroman vodeni pritisak. I mora se priznati Balaklavcima da su ne bez uzbuđenja, i u svakom slučaju s osećanjem pravog muževnog poštovanja posmatrali pripreme za spuštanje, koje su se vršile pred njihovim očima. Prvo je parna dizalica podigla i postavila uspravno neobičnu futrolu, koja je pomalo podsećala na čovečiju figuru bez glave i ruku, futrolu napravljenu od debelog crvenog bakra, pokrivenog spolja plavim emajlom. Zatim su tu futrolu otvorili kao što bi se otvorila džinovska tabakera, u koju treba smestiti, kao cigaru, čovečje telo. Salvatore Trama, pušeći, spokojno je posmatrao te pripreme, leno se osmehivao i s vremena na vreme nemarno stavljao primedbe. Zatim je bacio opušak u more, klateći se prišao futroli i pobočke se uvukao u nju. Oko gnjurca su se prilično dugo petljali, nameštajući sve moguće naprave i, mora se reći da je, kada je sve bilo završeno, pružao prilično strašan prizor. Napolju su ostale slobodne samo ruke, celo telo zajedno s nepokretnim nogama bilo je zatvoreno u plavi emajlirani kovčeg ogromne težine; velika plava kugla, sa tri stakla – prednjim i dva bočna – i električnom lampom na čelu, skrivala je njegovu glavu; uže za dizanje, gumena cev za vazduh, signalno uže, telefonska i električna žica, činilo se da su obavijali celu napravu i pravili još neobičnijom i jezivijom tu mrtvu plavu masivnu mumiju sa živim čovečjim rukama.

Odjeknuo je signal parne mašine, začuo se zveket lanaca. Neobični plavi predmet se odvojio od palube splava, zatim je ravnomerno, okrećući se oko sebe, zaplovio kroz vazduh i polako, užasno polako, počeo da se spušta u more. Evo dodirnuo je površinu vode, utonuo do kolena, do pojasa, do ramena… Evo nestalo je glave i, na kraju, ništa se više ne vidi sem čeličnog užeta što polako klizi naniže. Balaklavski ribari se pogledaju i ćutke, ozbiljnog izraza vrte glavama…

Inženjer Restuči je kraj telefona. S vremena na vreme izdaje kratke naredbe mašinisti, koji reguliše kretanje užeta. Unaokolo na čamcima vlada potpuna, duboka tišina – čuje se samo zvižduk mašine koja pumpa vazduh, lupa točkova, škripa čeličnog užeta na čekrku i odsečne reči inženjera. Sve su oči uprte na ono mesto gde je nedavno nestala nakazna, strašna, loptasta glava.

Spuštanje traje neizdržljivo dugo. Više od sata. Ali evo Restuči je živnuo, nekoliko puta pita nešto telefonom i najednom kratko komanduje:

– Stop!…

Svima posmatračima je sada jasno da je gnjurac stigao do dna, i svi uzdišu s nekim olakšanjem. Najstrašnije se završilo…

Uklopljen u metalnu futrolu, samo sa slobodnim rukama, Trama nije mogao da se sam kreće po dnu. On je samo naređivao preko telefona da ga premeštaju zajedno sa splavom napred, da pomere dizalicom u stranu, da podignu ili spuste. Ne odvajajući se od telefonske slušalice, Restuči je ponavljao njegove naredbe staloženo i zapovednički i izgledalo je da splav, dizalica i sve mašine pokreće volja nevidljivog tajanstvenog čoveka pod vodom.

Kroz dvadeset minuta je Salvatore Trama dao signal za podizanje. Izvukli su ga isto tako sporo, i kada je opet visio u vazduhu, činio je neobičan utisak neke grozne i nemoćne plave životinje, koju je čudo izvuklo iz morskog bezdana.

Postavili su aparat na palubu. Mornari su brzim naviknutim kretnjama skinuli šlem i otvorili futrolu. Trama je izišao iz nje oznojen, zadihan, sa licem skoro crnim od priliva krvi. Videlo se kako želi da se osmehne, ali se pojavila samo paćenička i izmučena grimasa. Ribari u čamcima s poštovanjem su ćutali i samo su u znak divljenja vrteli glavama i po grčkom običaju značajno coktali jezikom.

Kroz jedan sat cela Balaklava je znala sve što je video gnjurac na dnu mora, pored Belog kamenja. Većina brodova bila je toliko zatrpana muljem i svakakvim đubretom da nije bilo nade da će se moći podići, a od fregate sa tri katarke, koja je nosila zlato i koja je duboko zarivena u dno, viri samo krajičak krme sa ostatkom bakarnog pozelenelog natpisa: *...ck Pr...*

Trama je ispričao i to, kako je oko potonule eskadre video mnoštvo otkinutih ribarskih sidara, i ta vest je ganula ribare, jer se svakom od njih bar jednom u životu desilo da ostavi ovde svoje sidro koje se zaglavilo u kamenju i krhotinama...

8.

Ali jednom je i balaklavskim ribarima pošlo za rukom da zadive Italijane neobičnim i velelepnim prizorom svoje vrste. Bilo je to šestog januara, na dan Bogojavljenja – dan koji se slavi u Balaklavi na sasvim izuzetan način.

Dotle su se italijanski gnjurci već konačno ubedili u beskorisnost daljih radova na podizanju eskadre. Ostalo im je još nekoliko dana do odlaska kući, u dragu, rodnu, veselu Đenovu, i oni su užurbano uređivali parobrod, čistili i prali palubu, podmazivali mašine.

Izgled crkvene procesije – sveštenstvo u zlatnim odeždama, crkvene zastave, krstovi i ikone, crkveno pojanje – sve je to privuklo njihovu pažnju, i oni su stajali duž boka broda, nalaktivši se na ogradu.

Sveštenstvo se popelo na drveno pristanište. Pozadi, zbijeni, gurali su se starci, žene i deca, a mladež je na čamcima tesnim polukrugom opasala pristanište.

Bio je sunčan, vedar i hladan dan; sneg, koji je preko noći pao, nežno je pokrio ulice, krovove, mrke gole planine, a voda u zalivu bila je plava kao ametist, nebo je bilo plavo, svečano, nasmejano. Mladi ribari u čamcima bili su odeveni samo radi pristojnosti jedino u donje rublje, a neki su bili goli do pojasa. Drhtali su svi na hladnoći, ježili se i trljali prozeble ruke i prsa. Skladno i neobično prijatno razlegalo se pevanje hora po nepomičnoj vodenoj površini.

„Vo Iordane kreščajuščusja...“ – tankim i pogrešnim glasom poče sveštenik, i u njegovim visoko podignutim rukama blesnuo je beli

metal krsta… Nastupio je najsvečaniji trenutak. Mladi ribari, svaki na pramcu svoje barkase, stajali su polusvučeni, nagnuti napred u nestrpljivom očekivanju.

Po drugi put je zapevao sveštenik, a hor prihvatio složno i radosno „Vo Iordane“. Najzad se i po treći put podigao krst iznad gomile i odjednom, bačen rukom sveštenika, polete, opisujući blistav luk kroz vazduh i zvonko pljusnu u more.

Istog trenutka sa svih barkasa, uz pljusak vode i viku, skočile su glavačke desetine čvrstih mišićavih tela. Prošle su tri-četiri sekunde. Prazni čamci su se ljuljali propinjući se. Uznemirena voda podizala se i spuštala… Zatim su jedna za drugom počele da se pojavljuju na vodi glave koje su frkćući stresale vodu i kosu sa očiju. Poslednji je izronio s krstom u ruci mladi Jani Lipijadi.

Veseli Italijani nisu mogli da sačuvaju potrebnu ozbiljnost posmatrajući taj neobični, osveštani sedom drevnošću, polusportski, polureligiozni obred. Dočekali su pobednika takvim složnim pljeskanjem da je čak i dobroćudni sveštenik prekorno zavrteo glavom:

– Nije lepo… Nimalo nije lepo. Šta oni misle – da je ovo pozorišna predstava?…

Zaslepljujuće je blistao sneg, umilno se plavela voda, sunce je zlatom prelivalo zaliv, planine i ljude. I teško, gusto, snažno je mirisalo more. Lepo!

VIII.

LUDO VINO

Kraj septembra je u Balaklavi prosto čaroban. Voda u zalivu je postala hladnija; dani su vedri, tihi, s čudesnom svežinom i snažnim mirisom mora izjutra, s plavim nebom bez oblačka koje se popelo neopisivo visoko, sa zlatom i purpurom po drveću, s ćutljivim crnim noćima. Letnji gosti – bučni, bolesni, sebični, zaludni i svadljivi – razišli su se na sve strane – na sever, svojim kućama. Sezona grožđa se završila.

Baš u to vreme i stiže ludo vino.

Skoro svaki Grk, znameniti kapetan Lestrigon ima makar i najsićušnije parče vinograda – tamo, gore u planinama, u okolini italijanskog groblja, gde su skromnim belim spomenikom obeleženi grobovi nekoliko stotina nepoznatih stranih junaka. Vinogradi su zapušteni, divlji, neorezani, a rod sitnozrni. Pet-šest vlasnika, istina, gaje i održavaju skupe sorte kao što su „čauš", „šašlje" ili „Napoleon" prodajući ih kao lekovite banjskoj publici (uostalom na Krimu je za vreme letnje i jesenje sezone sve lekovito: lekovito je grožđe, lekoviti pilići, lekovite feredže, lekovite papuče, drenovi štapovi i školjke, koje prodaju izborani lukavi Tatari i dostojanstveni, preplanuli, prljavi Persijanci). Ostali vlasnici odlaze u svoj vinograd – ili kako ovde kažu „u vrt" – samo dvaput godišnje: početkom jeseni – zbog berbe, i krajem – zbog obrezivanja koje se vrši na najvarvarskiji način.

Vremena su se promenila: moral je opao, ljudi su osiromašili, riba je otišla nekud u Trapezunt, osiromašila je i priroda. Sada potomci odvažnih Lestrigona, legendarnih razbojnika-ribolovaca, voze za pet kopejki po zalivu decu i dadilje i žive od izdavanja svojih kućica gostima. Nekada je loza rodila ovolika zrna – kao dečja pesnica, i grozd je bio težak ceo pud, a sada nema šta ni da se vidi – zrno je nešto malo veće od crne ribizle i nema onu pređašnju jačinu. Tako razgovaraju starci među sobom sedeći u tihe jesenje večeri pored svojih okrečenih ograda, na kamenim klupama koje su urasle u zemlju tokom stoleća. Ali se stari običaj ipak sačuvao do današnjih dana. Svako ko može, sam ili u zajednici sa drugima, mulja i cedi grožđe

na prvobitni način kojim se, verovatno, služio i naš praroditelj Noje ili mudri Ulis, koji je napio onako snažnog momka kao što je Polifem. Muljaju ga prosto nogama, i kada muljar iziđe iz kace, njegove gole noge više kolena izgledaju umazane i uprskane svežom krvlju. To se vrši pod vedrim nebom na bregu, usred starog vinograda, oko koga je zasađeno bademovo drveće i oraščići stari tri stotine godina.

Često posmatram taj prizor i neobično, uzbudljivo maštanje obuzima mi dušu. Baš na ovim bregovima pre tri, četiri, a možda i pre pet hiljada godina, pod istim visokim plavim nebom i istim dragim rumenim suncem slavio je narod raskošni praznik Bahusa, i tu gde se sad čuje unjkavi tenor sušičavog bolesnika na letovanju koji umorno škripi:

I na grob donosi meni
Triput dnevno hrizante-e-me –

razlegali su se bezumno radosni, božanstveno pijani uzvici:

Evoe! Evan! Evoe!

Jer svega četrnaest vrsta daleko od Balaklave jezivo se podižu iz mora oštre hridi rta Fiolent, na kome se nekad nalazio hram boginje koja je tražila ljudske žrtve! Ah, kakvu čudnu, duboku i slatku vlast imaju nad našom uobraziljom ta opustela, unakažena mesta gde su nekad tako radosno i lako živeli ljudi, veseli, radosni, slobodni i mudri, kao zveri.

Ali mladom vinu ne daju ne samo da prevri nego čak ni da se slegne.

A i dobija ga se tako malo, da se prava briga ne isplati. Ni mesec dana ne postoji u buretu, a već ga razlivaju u flaše i nose u grad. Ono još nije prevrelo, još nije uspelo da dođe k sebi, kako to slikovito kažu vinari: ono je zamućeno i izgleda nečisto na svetlosti, blede ružičaste nijanse ili boje jabuke; ali to ništa ne mari, prijatno je i pitko. Miriše na tek izmuljano grožđe, oporog je ukusa i zubi trnu od njega.

Ali ima značajne posledice. Kada se popije u velikim količinama, mlado vino se ne smiruje ni u želucu, produžava i tamo tajanstveni proces vrenja otpočet još u buretu. Ono nagoni ljude da igraju, skaču, brbljaju bez prestanka, valjaju se po zemlji, probaju snagu, podižu neverovatan teret, da se ljube, plaču, smeju i izmišljaju nemoguće

laži. Ima još jednu čudnu osobinu, svojstvenu kineskoj rakiji handžinu: ako se sutradan posle pijanke ispije čaša obične hladne vode, mlado vino počinje opet da vri, klokoće i igra po želucu i krvi, a njegovo ludo dejstvo se obnavlja s pređašnjom žestinom. Zato i zovu ovo mlado vino – „ludom vinom“.

Balaklavci su lukav narod, a uz to imaju hiljadugodišnje iskustvo: izjutra mesto hladne vode oni piju ono isto ludo vino. I sav domaći muški živalj u Balaklavi je nedelju-dve pijan, veseli se, klati, ali je dobrodušan i peva. Ko će im to zameriti, tim slavnim ribarima? Minulo je dosadno leto sa bučnim, naduvenim, strogim gostima, pred njima je surova zima, svirepi nord-osti, lov moruna trideset-četrdeset vrsta od obale, čas u neprozirnoj magli čas u oluji, kada smrt preti svakog trenutka i niko u barkasi ne zna kuda ih nose talasi, morska struja i vetar!

U goste, kao i uvek u konzervativnoj Balaklavi, ide se retko. Sastaju se po kafanama, krčmama i na otvorenom vazduhu van grada, gde počinje ravna i šarena raskošna Bajdarska dolina. Svako voli da se pohvali svojim mladim vinom, a ako ga nestane, zar je teško poslati nekog uličnog dečaka kući po novu porciju? Žena će se isprva ljutiti i grditi, ali će ipak poslati dva-tri balona mutno žutog ili mutno ružičastog polubistrog vina.

Kad nestanu zalihe – odlaze kud ih noge odnesu: na obližnji majur, u selo, do kioska sa osvežavajućim napicima na 9-om ili 5-om kilometru balaklavskog druma. Sešće u krug usred oštrih klipova kukuruza, domaćin će izneti vino u velikom emajliranom vedru koje se širi pri vrhu, sa gvozdenom drškom, po kojoj se kreće drveni koturić – a vedro je puno do vrha. Piju šoljama, dostojanstveno, nazdravljajući i obavezno svi istovremeno. Jedan podigne čašu i kaže: „stanijaso“, a drugi odgovore: „si-ija“.

Zatim zapevaju. Grčke pesme niko ne zna: možda su one davno zaboravljene, a možda usamljeni, ćutljivi Balaklavski zaliv nikada nije davao ljudima volju za pesmu. Pevaju ruske ribarske pesme s juga, u jedan glas, strašnim kamenim, drvenim, metalnim glasovima i svaki se stara da nadviče drugoga. Lica se crvene, usta su široko otvorena, na oznojenim čelima nabrekle žile.

Na grebenu bela pena –
Biće, braćo, neka mena,
    Braćo, neka mena...

Jedan talas drugi klopi,
Moju lađu da potopi,
        Braćo, da potopi...
Kapetan na mostu stoji,
A narednik momčad broji,
        Braćo, momčad broji.

Izmišljaju sve nove i nove razloge za novo pijančenje. Neko je tih dana kupio čizme, užasne ribarske čizme od konjske kože, teške pola puda svaka i visoke do kukova. Zar da se ne zalije i ne pokvasi nova stvar? I opet se pojavljuje na sceni plavo emajlirano vedro, i opet se pevaju pesme nalik na urlanje zimskog uragana na pučini.

I odjednom razdragan sopstvenik čizama uzvikuje sa suzama u glasu:

– Drugovi! Šta će meni te čizme?... Zima je još daleko... Ima vremena... Dajte da ih propijemo...

Zatim obese na kraj konca kuglicu od voska i spuštaju je u okrugli kao uglačan otvor rupe tarantule i draže insekta, dok se ne razbesni i ne zarije nožice u vosak. Tada brzo i vešto izvlače insekta napolje, na travu. Uhvate tako dve krupne tarantule i stave zajedno u neku razbijenu flašu. Nema ničeg strašnijeg i hazardnijeg od prizora te borbe koja se zapodeva između tih otrovnih, mnogonogih, ogromnih pauka. Lete otkinute noge, bela gusta tečnost se cedi u kapljicama iz probodenih jajastih trupova. Oba pauka stoje na zadnjim nogama obuhvativši jedan drugog prednjim i oba se trude da ubodu protivnika makazama svojih čeljusti u oko ili glavu. A bitka je jeziva, naročito stoga što se završava obavezno tako da jedan neprijatelj ubija drugog i za tren oka ga isisa ostavljajući na zemlji žalosni naborani oklop. A potomci krvožednih Lestrigona napravili su zvezdu ležeći na trbusima, s glavama unutar kruga, a nogama napolju, poduprevši glavu rukama i gledaju ćuteći, ako se ne klade. Bože moj, koliko je godina stara ta užasna zabava, taj najsuroviji od svih ljudskih prizora!

Uveče smo opet u kafani. Po zalivu plove čamci sa tatarskom muzikom: bubanj i klarinet. Unjkavo, jednolično, beskrajno setno jeca jednostavna ali jedinstvena azijatska melodija... Kao besan udara i treperi bubanj. U tami se ne vide čamci. To lumpuju starci verni drevnim običajima. Zato je kod nas u kafani svetlo od lampi „munja“, a dvoje muzikanata: Italijan na harmonici i Italijanka na mandolini sviraju i pevaju sladunjavim i promuklim glasovima:

O! Nino, Nino, Marianino.

Sedim umoran od dima, buke, pevanja i mladog vina kojim me goste sa svih strana. Glava mi je vrela, čini mi se da otiče i buči. Ali na srcu mi je tiho i umilno. Sa prijatnim suzama u očima ponavljam u mislima reči koje često možeš da primetiš istetovirane na grudima ili ruci ribara:

„Bože, čuvaj mornara“.

(1911.)[171]

. . . .

[171] Na ciklusu lirskih ogleda kasnije objedinjenih zajedničkim naslovom „Lestrigoni“ Kuprin je radio od 1907. do 1911. godine.
U „Lestrigonima“ su umetnički prikazane epizode prijateljskih veza piščevih s crnomorskim ribarima – Grcima iz krimskog gradića Balaklave, u kojem je Kuprin živeo 1905. godine.
„Ribari i uopšte celokupno mesno stanovništvo zavoleli su ga“ – seća se balaklavski lekarski pomoćnik J. M. Aspiz. „O njegovim književnim vrlinama oni su, naravno, znali vrlo malo. Čak i njegovi najbliži prijatelji – Paratino i Konstandi, koje je on pod njihovim vlastitim imenima dao u ‘Lestrigonima’ – nisu čitali ništa od onog što je napisao. Neki su čak brkali njegovu profesiju smatrajući da je on pisar. Cenili su u njemu sjajnog, veselog, darežljivog čoveka koji svakog razume i s kojim je svakom zanimljivo.“ Kuprin je nameravao da se stalno nastani u Balaklavi, kupio je zemljište na padini planine i počeo da gradi kuću. Ali od jeseni 1905. godine, posle proterivanja iz Sevastopolja zbog članka o ugušivanju pobune na krstarici „Očakov“, Kuprinu je zabranjen boravak u sevastopoljskom rejonu. Kuprin se više puta vraćao sećanjima na Balaklavu. „Atmosfera ovog gradića“, govorio je 1908. godine novinaru Regininu – „neobično pobuđuje na miran, ujednačen, usredsređen rad... Tamo sam, između ostalog, pisao svoj ‘Dvoboj’.“ O Balaklavi i svojim prijateljima Kuprin je pisao i u pripoveci iz emigrantskog doba „Svetlana“ (1934).

SVETLANA

(preveo Petar Mitropan)

Dragim ribarima
Jegoruški i Svetlanočki.

Kolja Konstandi, odmaklih godina, sav prožet morskom solju balaklavski ribar, sprema se da iznova očisti i oboji svoj vitki čamac sa dva vesla, koji je mnogo štošta video. Za pomoćnika uzima – velika čast – vašeg pokornog slugu.

Prvo pažljivo biramo mesto odakle će se čamac izvući na suvo, i posle dugog razmišljanja i kolebanja odlučujemo se za novu obalu, na čistini između letnjikovca doktora Petkova i Kefalijeve sušnice za ribu. Tu smo i izvukli neposlušni čamac pomoću oblih balvana, prevrćući ga s boka na bok. Čudno je da se on, tako lak, veseo i poslušan na moru, pokazao tako neizmerno težak i glomazan na zemlji. Tek pošto sam do krvi odrao dlanove, shvatio sam u čemu je stvar: dno „Svetlane“ završavalo se olovnom kobilicom teškom petnaest pudova.

Pa ipak taj posao oko izvlačenja čamca (ili barkase, kako ga je nazivao Kolja) bio je kudikamo lakši u poređenju sa onim đavolskim naporima koje smo ulagali u struganje mekušaca i školjki što su se nahvatale na bokovima čamca za vreme dugogodišnjih stajanja u raznim zalivima i pristaništima. Bilo je nemoguće skidati ih rukama – tako su se čvrsto pripile uz drvo. Morao se upotrebiti čekić i bravarski alat. Lako je bilo Kolji Konstandiju! Prema tome kako smo skidali koju od tih školjki, on bi vrhom noža vadio iz njih meki deo, nalik na ostrige, i cmokćući bi ga halapljivo posrkao. Nudio je Kolja i mene da se poslužim tim gastronomskim specijalitetom, ali nekako nisam imao dovoljno hrabrosti i odvažnosti; odviše su mirisale te školjke na naše moskovske puževe i mekušce. I, uopšte, grčka kujna,

u kojoj se izvrsno priprema riba sa tucanim orasima, belim lukom, suvim grožđem i paprikom, odviše je naklonjena raznim morskim gadostima, od kojih je prva – zli i strašni oktopod.

Završivši sa dosadnim školjkama, s kojima smo se baktali dosta dugo i bez ikakvog zadovoljstva, prešli smo na generalnu opravku čamca. Upravo tad nam je sudbina poslala, neočekivano, trećeg pomoćnika.

Odavno sam već bio primetio da se u našoj blizini, na nekih sto koraka, stalno mota bosonog dečak od jedanaest-dvanaest godina, preplanuo od sunca, divljeg, lukavog i plašljivo-nepoverljivog izgleda. Skrenuo sam pažnju moga atamana Konstandija na tu priliku.

– Ništa, to je onako – nemarno odgovori ataman. – Taj *bambino*[172] je siroče; živi gde stigne. Čekajte, *kirije*,[173] sad ću mu ja naći posla.

Zviznuo je sa dva prsta, bocmanskim zviždukom za dozivanje i viknuo:

– Ehej, Spiro, dođi de ovamo! Možeš da zaradiš koju paru!

Spiro je prišao namrštena lica, koračajući pobočke kao rak.

– *Kali spera*,[174] kirije Kolja, – rekao je promuklo i gurnuo prst u nos. – Nećeš me prevariti?

– Kad sam rekao, moja reč je tvrđa od gvožđa. Radićeš kod nas i služićeš nas, a svake večeri kad završimo posao dobijaćeš pravu pravcatu kopejku.

Tako je stupio na posao u naše malo brodogradilište usamljeni beskućnik, mali Spiro, na ruskom – Spiridon. Svoju prvu zarađenu kopejku odmah je gurnuo u usta pokretom mladog čuvarnog majmunčeta. Od tog časa Spiro je postao neumorni radnik i odličan, razborit pomagač. Mora biti da se u njemu probudila drevna krv hiljadugodišnjih predaka, odvažnih Lestrigona o kojima je sa strahopoštovanjem govorio Homerov Odisej. To čudo su stvorili: drevni krivudavi i uzani zaliv, večiti, snažni miris mora, večiti posao oko čamca i oni drevni, sada već zaboravljeni, grleni uzvici kojima je Kolja Konstandi podsticao tok rada.

. . . .

[172] Dečak (ital.)

[173] Gospodin (grčki). Piščeva napomena.

[174] Dobro veče (grčki). Piščeva napomena.



S početka je Spiro služio samo kao trčkaralo: trčao je mojoj ili Koljinoj kući po hranu, u kafanu Jure Kapitanakija po kafu i crno oporo vino i u varoške dućane po potrebni materijal. Dešavalo se da ga pošaljemo i u Sevastopolj, daleko osam vrsta. Spiro je bio uvek podjednako brz, tačan i vešt. On nije poznavao drugi korak sem krupnog galopa, i tada bi u trku ritmično udarao sebe petama niže leđa, a kad bi krenuo na duži put, nikada nije zaboravljao da se prikači za zadnji deo tuđeg fijakera i da visi na njemu dotle dok kočijaš ne bi pokazao očiglednu nameru da ga ošine bičem – čudan i zagonetan običaj svih kočijaša.

Šta da vam pričam: zar sam se mogao meriti u sportskom trčanju sa neumornim Spirom? Imao sam tada dobrih šest i po pudi čiste vage.

***

U međuvremenu su nastupili u našem poslu ozbiljni časovi i trenuci: došli su na red kučina, smola i drvo. Spiro je svaki čas leteo do balaklavskog stolara. Kolja je išao sav umazan crnim lepkom koji se ne može oprati i psovao na strašnom pomorskom jeziku. Najzad smo se osušili i odahnuli, a „Svetlana“ dobila svoju divnu liniju. Ostalo je još da je pre bojenja premažemo minijumom. Za to vreme sva trojica smo se izmazali crvenom bojom od glave do pete kao severnoamerički divljaci. Bili su vreli južnjački dani, pekli smo se kao u peći. Čak ni minijum, koji se inače suši vrlo sporo, nije izdržao vrele zrake balaklavskog sunca i ubrzo se osušio. Ostalo je samo jedno, najvažnije pitanje: kakvom je bojom ataman Konstandi rešio da oboji svoju prekrasnu barkasu „Svetlanu“?

Tek posle tri dana rekao je Kolja svečanim glasom:

– Barkasa će biti bela kao sneg, a na pramcu joj čistim zlatom biće ispisano ime „Svetlana“, kao na krstarici.

Tad sam ja, uzbuđen najboljim osećanjima, dozvolio sebi da mu uljudno protivrečim:

– Šta vi, Kolja, nameravate da napravite od svog brodića? Prvoklasnu barkasu za lov skuša, cipola, iverka, morskog petla i morune?

Ili, možda, da vozikate po zalivu slabunjave, ćudljive turiste, koji dolaze s jeseni na odmor i lečenje grožđem? Pomislite samo: čim se pojavi na moru tako nakićena i išarana barkasa, sva će se riba poplašiti i uteći – jedna u Trapezunt, druga u Odesu.

Kolja Konstandi bio je u običnom, svakodnevnom životu vrlo mio, vrlo ljubazan čovek, stidljiv, popustljiv, uslužan i krotak. Nikako mi nije polazilo za rukom da ga namamim k sebi, u mali stančić, na čašu čaja, gde sam skromno provodio dane sa ženom. Dalje od kujne nije ulazio, a dolazio je samo sa ribom, koju je prodavao nešto malo skuplje nego što je koštala na pijaci. Ali sasvim drugačije bi izgledao Kolja kad bi od siromašnog, smernog i stidljivog „pindosa" postao punopravni sopstvenik barkase, vlasnik opreme i jedara, besprekorni kormilar, najneumorniji veslač i, najglavnije, zapovednik na brodu s neograničenom i neopozivom vlašću i pravom na pet delova iz opšteg ulova družine. Tad bi on mene učio pomorskom i ribarskom zanatu, gvozdenom rukom i bez svakog snebivanja, jer je otkrio i ocenio moju sposobnost da se povinujem. Tri puta me je milostivo učio da ribara koji se sprema da pođe na more nikada ne treba pitati: kuda ćeš? – zato što samo bog zna kuda talasi, vetar, struja, iznenadna bura mogu odneti nesrećnog ribara: u Sredozemno more, na Tendrovsku kosu ili u crnu dubinu mora. Ali kada sam po četvrti put zbog rasejanosti ponovio tu grubu grešku, Kolja me je obasuo takvom bujicom psovki, od čega bi pobledeli i zaljuljali se vrsni mornari ruske flote, moskovski vatrogasci, obalski radnici sa Volge i sibirski splavari. To sredstvo je pomoglo: ja i sada, posle četvrt veka, nijednog čoveka nikada ne pitam kuda ide, to mi je već postala navika.

U istom poučnom duhu primorao me je da zatežem koso latinsko jedro kad nas je kod rta Šajtan dere (Đavolja rupa) iznenada zahvatio i zavrteo žestoki „đigurino" – mahnito, pijano talasanje, za koje se ne zna odakle dolazi. Od njegovog odvratnog ljuljanja počinju da se razbolevaju najiskusniji pomorci koji mirno podnose đavolske bure na svim okeanima. Jedini način da se izbegne đigurino – to je da se uhvati vetar u jedra i da se ide za njim kuda bilo dok se ne iziđe iz pojasa talasanja. Sedeći za krmom, Kolja mi je doviknuo:

– Zateži jedro!

Ali, kako da ga, đavola, zatežeš kad talasi bolno udaraju po licu, nakvašeno jedro je teško i otima se iz ruku, ne daje da se uhvati. Kolja još jednom dovikuje i u glasu mu čujem ljutnju, ali svi moji napori

ništa ne pomažu. Tada razljućeni ataman riga očajničku, bezobraznu psovku kojom proklinje sve sile, zemaljske i nebeske, sve organe čovečjeg tela, sve stvari, realne i apstraktne, izuzimajući brodski kompas i svetog Nikolu. Meni se kosa diže na glavi i postaje oštra. Najedanput jedro poče da klopara i čvrsto se nadima. Mi već punom parom sečemo vodu.

Mislio sam da će Konstandi, kad čuje satiričko mišljenje o nanovo obojenoj „Svetlani“, zagrmeti psovkama, po običaju, ali začudo njegov odgovor bio je hladan i prilično suvoparan, no tim više uvredljiv po mene koji sam se toliko ponosio zvanjem udeoničara u ribarskoj družini. Rekao je, pažljivo odvajajući reči:

– Eto, malo pre ste ismejavali turiste koji se leče grožđem. Ali šta u tome ima smešnog – svako povrće ima svoje vreme, svaki čovek svoje zabave i zanimanje. Gost se zanima grožđem; svu obalu u jesen upljuje; a za njih je kod čika Bistija prvoklasan restoran otvoren, Jura Kapitanaki drži kafanu za nas, balaklavske žitelje, doktor leči, lekarski pomoćnik ispira stomak, žene nam rađaju decu. Vi, eto, pišete nekakve knjige i dobijate pare za to. Ali, naravno, svako voli da se poigra morem. Pa ipak, kao što se ja u vašem pisarskom poslu ni trunke ne razumem, tako i vi u našem teškom ribarskom životu se malo u šta razumete. Zar vam je došlo ikad u tikvu da dobro sagrađena barkasa živi sa iskusnim, veštim ribarom, kao arapski konj sa svojim omiljenim jahačem? U uzajamnoj ljubavi, u punom poverenju i slozi? Ili vi smatrate da barkasa nema dušu?... Grešite. Ima čamac dušu kao što je imaju i čovek i konj. Svi veliki primorski gradovi nemaju uzalud čudesan običaj: kada mornara zadesi žestok smrtni brodolom i on se nekim čudom spase na komadu u paramparčad razlupanog broda, on se zavetuje bogu – to se zove *eks-voto* – da će u znak zahvalnosti prineti dar – i od toga zaveta, *eks-vota*, nikad ne odstupa. A on se sastoji u ovome: spaseni pomorac uz pomoć drveta, eksera, čekića i platna samo rukama testeri, glača i sklapa tačnu kopiju potonulog broda, sa svim pojedinostima, nekada veliku do pola čovečjeg rasta, nekad kao šaka, tačno, kao po fotografiji. A kad to napravi, mornar odlazi u sabornu crkvu i predaje glavnom popu svoju rukotvorinu – brod. A glavni pop pre toga strogo ispovedi mornara.

– Jer na nama, pomorcima i ribarima, grehova je uvek puno, kao školjki na starom brodu. Posle ispovedi sveštenik određuje grešniku najtežu, neumoljivu epitimiju, a kada se ova izdrži glavni pop iz po-

kajanjem očišćenih ruku pomorca uzima drveni model njegovog broda i veša ga o najtanji gajtančić kraj samog oltara, kao pouku i upozorenje svim vernicima. I visi taj *eks-voto* na svetom mestu dugi niz godina. Pa sad razmislite, kirije Aleksandre, ima li barkasa dušu ili nema, kad sâm glavni pop, specijalista i majstor u svom poslu, veša brodić ručne izrade pored svetog oltara?

Šta da se radi? Ubedljiv i naivan govor Kolje Konstandija duboko me je dirnuo. Zamolio sam za oproštaj i dobio ga. Snažno smo stegli jedan drugom ruku. Razneženi, odobrovoljeni Kolja ispričao mi je još mnoge stvari o „Svetlani".

– Evo kako se sve desilo i zbilo – pričao je ataman. – Bio sam na odsluženju vojnog roka u Crnomorskoj floti i služio na krstarici „Svetlana". Pretpostavljeni su me mnogo voleli. Uostalom, svima je davno poznato da smo mi, Grci, u celom svetu najbolji brodski piloti, bocmani, mornari i kapetani. Na toj istoj krstarici „Svetlani" mi smo, pred kraj moje službe, pošli u Grčku, u goste prekrasnoj i velikoj kraljici Jeleni, a na brodu su se nalazili članovi carske porodice i najveći dostojanstvenici.

Svima je bilo poznato da je kraljica Jelena poreklom velika ruska kneginja.

U Atini je cela naša posada bila predstavljena kraljici i na njen ljubazan pozdrav gromko smo odgovorili:

– Živelo vaše kraljevsko veličanstvo!

Zatim su priredili za nas, mornare, raskošan ručak, za vreme koga je vladarka Grčke obilazila trpezu i milostivo razgovarala sa nama. Tako nas je upitala, ima li na „Svetlani" mnogo ruskih Grka? Odgovorili su joj da nas ima pet i svi su iz Balaklave.

Pred odlazak „Svetlane" svoj petorici nam je uručen po jedan divan srebrn sat u plišanoj kutiji, s imenom i monogramom kraljice Jelene, a ona sama nazvala nas je grčko-ruskim zemljacima. Taj sat mi i danas visi na zidu pored kreveta i ne radi otkako se okupao u moru kod rta Fiolent. Ja i moja žena ga mnogo cenimo zato što je imao veliki značaj u našoj sudbini. Već odavno bio sam zaljubljen u našu susetku, Stefanidu Steljanudi, a i ona je mene umilno gledala. Ali stari Steljanudi bio je bogat, a mi, Konstandi, ljudi na dobrom glasu i pošteni, ali siromašni, i zato nikako nisam mogao da se rešim da je zaprosim. Ali kada sam završio službu u floti i došao kući sa dve značke na grudima, s nešto para stečenih za vreme službovanja i

odricanjem od sledovanja votke, pa još i sa satom – poklonom same grčke kraljice – Steljanudi je počeo da biva mekši. Naročito ga je raznežio sat, lični poklon grčke kraljice. Mi smo Grci takvi ljudi da uspeh i nagradu svakog Grka primamo kao svoju. Blagoslovio nas je stari Steljanudi i u miraz nam dao novu barkasu naručenu po njegovim ličnim uputstvima kod poznatog sevastopoljskog majstora. Istog dana bilo je naše venčanje i krštenje barkase, kojoj smo nas troje jednoglasno dali ime „Svetlana“. Što je to divan brodić! Iako mi je rod, da ga pohvalim! – Pri tom je Kolja dugo i slatko zacoktao jezikom – način Grka da izraze najveće zadovoljstvo.

Posle tog iskrenog razgovora između mene i Kolje nije ostalo ni trunke, ni senke uzajamnog nezadovoljstva. Mažući belom bojom „Svetlanu“ pitao me je mogu li da nacrtam ili izvadim iz neke knjige slova od kojih se može sastaviti reč „Svetlana“ potrebne veličine.

Pristao sam da mu u tome pomognem i zaista sam prionuo na traženje. Ali kroz tri dana, rano izjutra, dok sam još obučen u kućni ogrtač pio jutarnju kafu, neko je energično zalupao na moja vrata.

– Uđite.

Ušao je meni odavno poznat upravnik kvarta Cemko, s aktima pod miškom i kamenim izrazom lica.

– Izvolite pročitati i potpisati da ste primili.

To je bio akt upućen meni od strane visokog sevastopoljskog administratora koji je kratko glasio: „Poručniku u ostavci tom i tom, koji sebe naziva književnikom, nalaže se da u toku dvadeset i četiri sata napusti Balaklavu, uz strogu zabranu da se ubuduće pojavljuje u rejonu radijusa Sevastopolj-Balaklava. Po prijemu ovoga potpisati se“.

Ja sam se mirno, bez suvišnih pitanja i protesta, potčinio volji nadležne vlasti: za pola sata spakovao sam sve svoje stvari u dva putna kofera i rekao:

– Ja sam gotov.

Upravnik kvarta Cemko ljubazno je iznajmio za mene fijaker sa dva konja do sevastopoljske stanice i – zbogom, zbogom zauvek, draga Balaklava. Zbogom, „Kefalovrisi“, deliću zemlje koji sam kupio i sa ljubavlju obradio, zbogom, dragi prijatelji, balaklavski ribari, svi vi – Konstandi, Paratino, Kapitanaki, Steljanudi, Vatikioti, Muruzi i drugi hrabri grekondosi s kojima sam delio čar opasnosti i te-

gobe pomorskog života. Zbogom, vitki čamcu „Svetlana“. Više nikada nisam imao prilike da vidim taj mirni kraj. Eto, do kakve nevolje dovodi čoveka viteško pravilo: „Uvek budi uz manjinu“.

(1934.)

MEDVEDI

(prevela Svjetlana Cinoti)

Mlada osmogodišnja medvedica-majka cele je jeseni razmišljala o tome kako će joj biti zgodnije da se zavuče u jazbinu. Iskustva nije imala mnogo: svega dve-tri godine, i deca su joj smetala. Prošlogodišnje medveče počelo je da joj otkazuje poslušnost, uobražavajući da je odrastao samac, i da bi ga vratila u stvarnost bila je primorana da se služi ćuškama. A dvoje malih – mečkice – te uopšte ništa nisu razumevale, lovile su po navici majčine sise, grizle ih mladim oštrim sekutićima, svega se plašile, svaki čas joj se motale među šapama ili se tako predavale igri da ih je trebalo dugo tražiti u opalom lišću divlje maline, kupine, zmijine trave.

„Neko će sigurno krenuti našim tragovima“, mislila je medvedica. „Da neće čovek – ta strašna, neshvatljiva, svemoguća životinja?“

Nastojala je da sakrije duboke tragove svojih šapa. Ali na mladom snegu koji se topio, na njegovoj belini, tragovi su se ocrtavali kao pravilne crne mrlje. Počela je da očajava.

Vreme je bilo varljivo: čas bi padao sneg, čas prestajao, a onda bi odjednom izjutra počela da sipi kiša.

Napokon, koncem oktobra, ona oseti da se bliže mećave i veliki snegovi. Tada naredi deci:

– Hajdete za mnom.

Krenuše učetvoro s juga na sever, onim putem koji je u jesen medvedica namerno izbegavala. Ona je išla na čelu, za njom mečkice, a sasvim pozadi prošlogodišnje medveče. I svi su oni, pokoravajući se praiskonskom instinktu, nastojali da koračaju stopu u stopu.

Medvedica-majka odavno je, još letos, odabrala dobro skriveno mestašce. Tamo se srušio veliki bor, izvrnuo zajedno s korenjem, a svuda unaokolo nakupilo se mnogo šumskog krša, granja, grančica i otpadaka.

„Vreme sa severa ide“, pomisli ona. „Sneg će sve zavejati, prekri-

ti, poravnati.“ I krenuvši prema jazbini brižljiva majka grebala je kandžama po deblima, ostavljajući za sebe znakove. „Kao što idemo, tako ćemo i izaći.“

Bilo im je teško da se smeste. Jazbina je, kanda, bila pretesna. Mečkice, koje se još nisu bile odvikle od topline majčinog tela, namestiše se udobno među njenim nogama, uz debeli, tokom jeseni nagojeni trbuh. Nisu se mnogo ljutile ako bi ih ona malo pritisnula prevrćući se s boka na bok. I već prvog dana otpočeše otegnutu, uobičajenu medveđu pesmu-brzalicu:

„Mnju-mnju-mnju... mnju-mnju-mnju... mnju-mnju-mnju...“

Medvedić dugo nije mogao da se smiri, brundao je, ujedao, gnječio sestre šapama, izvirivao napolje, režao na majku i ništa mu se nije činilo kako valja.

Napokon i on, pokoravajući se opštem medveđem zakonu, utonu u čvrst san. I poodrasli tikvan mljackao je i groktao u snu kao mladunče i isto tako gurao svoju njušku u majčin trbuh.

Majka nije spavala. Ona nije spavala, već bi samo ponekad utonula u laku dremež. Od njenog daha dizala se nad jazbinom lagana para.

I sve šumske životinje – veverice, kune, hermelini, lisice, vukovi – s poštovanjem su nadaleko zaobilazile zimsko legalo medveda.

Nad njom su graktale pronicljive vrane i spletkarile brbljive svrake, ali su letele dalje... Ponekad bi medvedica-mati pomolila napolje nos, liznula sneg glatkim jezikom, pogledala kako se nestašno igraju zečevi, kako tetrebovi iz zaleta gnjuraju u smetove, oslušnula bi ravnodušno, strižući ušima, daleke udarce drvoseča i opet utonula u san.

U januaru se iznenada probudi. Šuma je brujala od šumova, od psećeg laveža, od lovačkih rogova. „Nešto se desilo“, pomisli mati. „To ne liči ni na šta što sam dosad čula.“ Nezgrapno razdrma mlade, šapom lupi usnulog sina i prva izvuče glavu i telo u susret neprijatelju.

Da. Sve se bliže čula pomamna pseća cika i lavež.

„Natrag“, pomisli medvedica i svojim krikom natera decu da se vrate i uvuku dublje u jazbinu.

Ali su se iz grmlja, iz smetova već pomolile kukavičke, bezočne pseće njuške. Psi su hteli, ali su se i bojali da ujedu. Nisu lajali, cvileli

su. Disali su ubrzano, jako isplazivši crvene jezike.

„To nije ozbiljno“, pomisli mati, teško dišući i ližući sneg jezikom. „Oni to neće smeti.“

Ali istog trena ugleda i nanjuši ljude. Iz njihovih užurbanih koraka, iz iskidanih pokreta, iz njihovih ljudskih očiju ona jasno pročita:

„Nema milosti“.

Htede da jurne na ljude i već se napregnu te grbinom podiže snežni smet i borove grane ali je odmah nešto zaslepi i zagluši.

I u padu, gubeći svest, ipak stiže da pomisli:

„Medveče je budala... On ni put iz jazbine neće pronaći... A kako će malecke?...“

***

– Evo i novogodišnjeg dara – reče stasiti gardist u neobičnom lovačkom odelu. – Kako sam je vešto presekao.

Lovac htede taman da se lukavo nasmejulji, ali najednom povika:

– Pazi! Ima ih još!...

Pojavi se medveče. I seljak hajkač mu sekirom preseče hrptenjaču.

(1913.)[175]

[175] Objavljena u nedeljnom časopisu „Sever“, 1913., br. 1.

ODVAŽNI BEGUNCI

(prevela Svjetlana Cinoti)

Neljgin, Amirov i Jurjev spavali su na susednim krevetima u spavaonici državnog internata za siromašnu decu. Svaki od njih mogao je imati deset-jedanaest godina.

Jurjev je mlitav i slabašan dečak. Lice mu je obično, pegavo kao u kakve tverske seljanke – zato ga u razredu i zovu „snaša" – svetlih trepavica oko mutnoplavih očiju, otvorenih vlažnih usta i sa večitom kapljicom ispod nosa. Nevešt je u tuči, osećajan, često plače i boji se mraka.

Amirov je albiničar bele kose na velikoj i od čela do brade izduženoj glavi, ružičastih očnih jabučica i blede, hrapave kože lica. Nedeljom mu dolazi otac – sed, velike glave i kao u sina crvenih očiju, sitan i glatko izbrijan čovek. U raskošnoj sali za prijem (internat se nalazi u nekadašnjem dvorcu grofa Razumovskog) pojavljuje se u svojoj urednoj, bivšoj vojničkoj uniformi ukrašenoj sa dva reda srebrne dugmadi, sa večitom crvenom maramom u kojoj su uvezane jabuke i ukusne mrke seljačke pogače na čijoj je kori nožićem urezana rešetkasta šara.

Amirov-sin, iako je skroman, poslušan i marljiv, nije ni ulizica, ni mlakonja, ni bubalica; sve što radi odlikuje se nekakvim neuhvatljivim obeležjima dobrog ukusa, uspešnošću, strpljenjem i nekom, pomalo staračkom, solidnošću. Uredno nosi školsku uniformu: pantalone od debelog prtenog platna i košulju od iste tkanine, koja ima okovratnik i rukave opšivene crvenom pamučnom trakom, kako zahteva uniforma. Njegove lične stvari: perorez, perca, kutija za pisaljke, guma i olovke – uvek blistaju kao da su tek kupljene. Nije vešt da smisli neku novu igru ali u bilo koju igru uvek ume da unese mnogo ozbiljnog zanosa i dopadljivog reda.

Kada se o praznicima za pitomce otvara biblioteka, Amirov obavezno, na opštu zavist, izabere najzanimljiviju avanturističku knjigu sa šarenim slikama, a ne kao drugi što odjednom zatraže Homera a

zatim u nedoumici žalosno bulje u kilometarske rečenice sastavljene od predugih fraza u kojima još ima i duplih reči od po tridesetak slova svaka. I zevaju, ali zbog dečačkog samoljublja ne priznaju grešku. Amirov lako pamti ono što pročita pa to prepričava drugovima razborito, precizno ali unekoliko suvoparno.

Neljgin je sanjar. Njegova je mašta neiscrpna i zapanjujuće bujna. Još pre no što je počeo da pohađa redovnu nastavu, dok je bio u predškolskoj grupi, uveče, pred večeru, kada bi najmarljiviji dečaci na frebelovski način pravili od raznobojnih papirića ponjave, vunom vezli papige sa kartonskih šema, ili lepili kućice, ili, bez ikakve ideje, izbrljavši pisaljkom tablu šarali po njoj balavim prstom oblake i rezance – Neljgin bi pričao zanesenim slušaocima šarene čarobne priče iz svog nekadašnjeg „domaćeg" života od kojih bi i njega samoga istovremeno podilazila jeza i obuzimalo nadahnuto ushićenje. I ništa nije značilo to da je grad Narovčat, gde se uvek odvijala radnja i odakle su Neljgina odveli kao trogodišnje dete, zaboravljen od boga i od ljudi, da ga iz godine u godinu, usred glatke sušne i prašnjave ravnice uništavaju požari, i da su starija braća – glavni junaci njegovih veličanstvenih priča – poumirali ne napunivši ni dve godine, mnogo pre no što se pripovedač rodio, i da je njegov otac bio skroman delovođa kod mirovnog posrednika, i da su od bakinih divnih imanja – sela Ščerbakovke i sela Zubova, koja su prokockali i proćerdali plahoviti preci, ostale svega tri sporne desetine koje je neko bespravno uzorao. Neljgin je bio svestan toga, ali je sve to bilo tako dosadno, za odrasle, nestvarno i nevažno da on u to nije verovao, već je verovao u ono svoje, sjajno, zanosno i ko u bajci lepo, kao što je verovao u dan i noć, u veknu i jabuku, kao što je verovao u svoje ruke i noge. Narovčat je za njega bio bogat prometan grad, kao Moskva, samo nešto lepši, a unaokolo su bujale guste šume, prostirale se neprohodne močvare, tekle široke i brze reke. U bakinim selima živele su hiljade odanih kmetova, koji ne poželeše slobodu.[176] Otac mu je bio moćan čovek, strog sudija, velikodušan spahija. Brat Sergej posedovao je natprirodnu snagu: jednom rukom zaustavljao bi podivljalu trojku i udarcem pesnice probijao zid. Brat Inokentije izumio je i sagradio neobičnu napravu koja je išla po zemlji, plivala po vodi i pod vodom i letela u vazduhu. Brat Boris jedini je znao tajnu pravljenja odeće boje vazduha: čim je navučeš odmah postaneš nevidljiv. A on, Miša

[176] Godine 1861. u Rusiji je proglašen Manifest kojim su se seljaci oslobađali lične kmetske zavisnosti od spahija. Bilo je pojedinaca koji nisu hteli da izađu iz kmetstva.

Neljgin, umeo je divno da jaše belog arapskog konja ravanača i precizno da gađa iz puške, iako male, ali nikako dečje, već prave pravcate puške koja gađa na celu vrstu.

Glavno zanimanje četvoro braće bile su krvave i neustrašive borbe protiv mesnih razbojnika koji su živeli u mračnim čestarima narovčatskih šuma. Gospode bože, kakvi su to samo junački podvizi bili, kakva ratnička lukavstva, noćne zasede, puškaranja, noćenja u šumskim čestarima uz vatru. Kako su samo često njih četvorica satima, nečujno, potrbuške puzali prema neprijateljskom logoru, kako su se samo pravili mrtvi da bi saznali razbojničke tajne, kako su, spasavajući se od potere, ronili i plivali pod vodom po stotinu koraka, kako su samo poslušno na poznati zvižduk dotrčavali njihovi odani konji! A Miša, da bi od razbojnika sakrio svoj mali rast, a donekle i radi veće ubedljivosti priče, uvek bi ispod pantalona nosio štule, a na lice stavljao brkove i bradu, razgovarao s razbojnicima dubokim, zastrašujućim, zverskim glasom. Razbojnike bi hvatali, zatvarali u tamnice, proganjali u Sibir, ali, ako bi sa njima nestajao i materijal za jezive i slatke priče, oni bi već sledeće večeri bežali iz zatvora ili tamnice i ponovo se pojavljivali u okolini čuvenog grada, izgarajući od želje za osvetom i uterujući strah u kosti mirnim stanovnicima. Njihova razbojnička imena bila su: Gavrjuška, Orješka, Foma Krivi i Stjepan Klevetnik. I dečak bi neobično živo video njihove crvene dlakave njuške, bele zube, zdepasta, kvrgava tela, crvene košulje i zataknute za pojas dugačke kuhinjske noževe.

Vaspitačica Neljginove grupe bila je Olga Aleksejevna, mala rumena debeljuša garavih nausnica. Od svih ostalih čudovišta u suknjama, od svih tih starih, suvih, žutih usedelica zamotanih ušiju, grla i obraza, zlih, kreštavih i nervoznih, od svih ostalih vaspitačica kojih je kod dečaka i devojčica u pojedinim razredima bilo i do dvadeset – jedino je ona ostavila na Neljgina za ceo život relativno prijatan utisak, premda ni ona nije bila bez mana. Jednom bi bila mila, ljubazna i nežna, dok bi drugi put izlazila ujutro iz svoje sobe bleda, glave umotane u peškir, osećajući se na kozmetičku esenciju; tada bi bivala netrpeljiva, čangrizava, vikala bi, udarala malenom pesnicom o sto i plakala od besa. Volela je i podsticala opanjkavanje do te mere da se dešavalo da bi jedan dečak, kako bi njoj ugodio, uvlačio drugog u neku nevinu ali nedozvoljenu pakost i zatim bi glavačke trčao kod vaspitačice i gušeći se od ushićenja zapenušano tužakao.

I desi se tako, baš kada je Neljgin bio u nemilosti, da neko od nje-

govih drugova obavesti Olgu Aleksejevnu o njegovim neobičnim herojskim pustolovinama i ona tada učini veliku nepravdu: pozva pripovedača i dokaza mu surovo, ali sa neospornom istinitošću koliko su besmislene njegove priče i, zanoseći se sve više i crveneći od gneva, ona ga naposletku nazva sitnim lažovom i brbljivcem. Udvorički smeh drugih dečaka još više ju je podbadao. Napokon, ona napravi od bele hartije visoku šiljatu kapu, napisa na njoj mastilom debelim slovima „lažov" i naredi Neljginu da tu sramnu kapu nosi cela tri dana s tim da je može skidati samo za vreme nastave, obroka, na molitvi i u spavaonici. Dečak se onda skupi i umiri, ali polet njegove mašte bio je jači od snage njegove volje: cepao je četvrtine lista na pravilne kvadratiće i na njima sasvim sitno crtao čuvenu istoriju borbe razbojnika sa zaštitnicima pravde.

Sa prelazom iz grupe u razred dolaze drugi običaji i nove ćudi. Vaspitačice su ovde samo nadzirale, dok su predavali pravi učitelji sa naočarima i u tamnoplavim frakovima sa zlatnom dugmadi. Krevete dečaka nisu spremale kao ranije, i u parno kupatilo ih nisu vodile sobarice, već dva brkata poslužitelja, Matvej i Grigorije. Oni su, u slučaju potrebe, po naredbi upravnice internata i šibali decu. Upravnica je bila visoka gojazna žena sa kneževskom titulom, siva lica, sivih očiju; na ušima je nosila velike zlatne zvončiće s jezičcima od nekakvih plavih kamenčića, i kada bi se izdaleka začuo u hodniku bat njenih kamenih koraka i lagano naizmenično zveckanje naušnica – dečaci bi se kočili od užasa.

I unutarnji svet dečaka sasvim se izmenio. Oni su sebe već smatrali budućim pitomcima vojnih gimnazija te se zato opanjkavanje ili klevetanje druga smatralo kod njih prestupom, poštovala se snaga, grub odnos prema starijima i omalovažavanje nauke.

Nule i jedinice
To su moje ocene.
Dvojke, trojke ponekad,
A četvorke – baš nikad.

Neljginov pripovedački dar te godine se razvio s novom, jarkom snagom. No, on se više nije mogao zadovoljiti samo lutanjima u sferu mašte: vuklo ga je nešto da deluje. Najpre je, prirodno, izmislio svoj sopstveni mangupski jezik, zatim je formirao bezbrižnu družinu dečaka koji su, zavisno od ćefa, bili čas kozaci, čas divljaci, čas osvetnici-kovači koji su se na tajanstvenom Neljginovom jeziku zvali

„sacaro-dajari“. U družinu se primao samo onaj ko je mogao da izdrži dvadeset do trideset udaraca koprivom po rukama. Za vreme šetnji po ogromnom, zapuštenom Katarininskom parku ovi bi hrabri junaci, na čelu sa harambašom Neljginom, zaletali, vitlajući štapovima, u čestar šipka, zove i kozje krvi i nakostrešeni sekli bi levo i desno zamirući od ushićenja.

Zatim Neljgin zapade u pobožnost, poče da se moli i da teži čudotvorstvu. Tek što mu je bila umrla baka, tako da je još uvek bio pod utiskom mrtvačkog sanduka i voštanog staračkog lica u njemu, tužnog pogrebnog pevanja, tamjana i otvorene rake na Vaganjkovskom groblju. Uveče u spavaonici stao bi golim kolenima na pod, počeo da se usrdno krsti, utiskujući redom u čelo, stomak i ramena tri prsta, i da čita dirljivim glasom vlastite molitve. I kao što uvek biva kod dece, kod divljaka i kod mirnih ludaka, on je odmah stekao gomilu sledbenika. Neljgin izmoli od majke flašicu svete vode i pomoću nje poče da stvara čudesa. Škrofuloznog Dobroserdova uvek je bolelo uvo. Trebalo ga je izlečiti. I eto, ma koliko da se jadnik branio, ma kako da se otimao, njega metnuše na stranu i Neljgin mu, čitajući glasno molitve, saspe u uši jedno dve kašičice vode. Lečio je on i glavobolje i zubobolje a davao bi i ovlaženi komadić vate u usta da se dobro odgovara na času.

Nečija priča ili neka pročitana knjiga učini, zatim, da on svim srcem poželi da bude bogat. Pokuša da izda svoj vlastiti, dosta loše urađeni novac od raznobojne hartije u vrednosti od jedne, tri, pet i deset rubalja. Taj novac se rado upotrebljavao u igri, kao zabava, ali niko za sto rubalja nije hteo ni perce da dâ, te je zamisao s novcima pukla.

Tada Neljgin odluči da pravi zlato. Već je bio čuo kako je monah Švarc sasvim slučajno otkrio barut kada je mešajući u stupi nekakvu smesu spalio lice u neočekivanoj eksploziji. Zašto da i on, Neljgin, ne bi na isti način nabasao na recept kako se pravi zlato? Prepun vere, on je sa tajanstvenim izrazom lica dugo žvakao, natapajući obilno pljuvačkom velike grumene hartije, mešao ovu masu sa pepelom iz dimnjaka, sa malterom sa zidova, sa kredom, kitom, sa peskom iz pljuvanice i sa svakojakim smećem koje bi mu se našlo pri ruci. Krijući se od radoznalih pogleda on bi stavljao ovu čarobnu smesu ispod kakve prese: ispod natkasne, ispod table u učionici, ispod školske klupe. Kroz dva dana vadio bi drhtava srca ovu bezobličnu suvu lepinju i mrmljao značajno sebi u bradu:

– Sastav nije kako valja. Nešto fali...

Uostalom, njegovo oduševljenje alhemijom nije potrajalo duže od dve nedelje. Zamenio ga je period zaljubljenosti.

Jednom nedeljno dolazio bi u internat učitelj plesa Petar Aleksejevič – okrugao, sed, gibak, pokretan, veseo i dobrodušan čovek, uvek obučen u prekrasan frak. Pratio ga je večito čupav i sumoran violinista. Tada bi se u sali za prijem, na čijem su se sjajnom parketu čarobno ocrtavali lusteri, lampe, mramorni zidovi i bronzane biste, sa različitih krila zgrade okupljali dečaci i devojčice viših razreda. Čas plesa bio je jedina prilika da se sretnu relativno blizu, jer su u crkvi pa i za ručkom bili veoma daleko jedni od drugih. Naravno, dečaci su uvek smatrali devojčice nižim bićima nedostojnim pažnje, jadnicama, tužibabama, plačljivicama i mazama. I zato je bilo osobito na ceni da se devojčica povuče za kiku, da se uštine za ruku ili da joj se bolno stegnu prsti dok se stoji s njom u paru i uz monotonu pratnju violine izvodi „pa-de-bask" i „pa-de-glise". I eto, Neljgin, koji se uvek bez straha suprotstavljao javnom mnjenju, jednog divnog zimskog popodneva uze pa se zaljubi u lepuškastu Muhinu, uvek malo pospanu, tamnoputu, crnooku devojčicu malo ovećih jagodica, sa divnim mladežima na obrazima i bradi. I dobro bi bilo da se samo zaljubio, ali on je to i glasno izjavio pred celim razredom napomenuvši da će svakome ko stane u par s Muhinom ili kaže o njoj nešto ružno, odmah razbiti njušku. Neljgin u internatu nije bio među prvim snagatorima ali je odavno bio raširio tajanstvene i značajne glasine da on „snagu taji u sebi". Da bi prijatelje zadržao u tom ubeđenju on bi ponekad ujutro jako sapunao ruke iznad umivaonika i tako bi ih dugo trljao da bi se pena potpuno utrljala u kožu. A kada bi ga pitali čemu sve to, on bi, isturivši ramena, mračno odgovarao:

– Treba tako... Da pesnice budu snažnije...

I tada celi razred zahvati moda zaljubljivanja. Svi se samovoljno zaljubiše, podelivši između sebe devojčice, kao srednjovekovni osvajači robinje. Najjači i najdovitljiviji izabrali su sebi najveće, najdeblje i najrumenije devojčice. Slabe su bile prepuštene slabašnim, bledunjavim i kržljavim. Neljgin se na tome nije zaustavio. Jednom, uveče, dugo je nešto pisao nagnut nad listom poštanske hartije, podupirao od revnosti iznutra jezikom obraz i šmikao. Zatim je ukrasio hartiju prevađušom, gurnuo je u ružičasti koverat a na koverat metnuo nalepnicu. Na sledećem času plesa, znojeći se od stida i straha, on tutnu Muhinoj u ruku svoju poslanicu. U njoj su bile pesme i proza.

Devojčica se mnogo manje zbuni no što se to moglo očekivati: hitro negde pod kecelju sakri pismo i uopšte ne pocrvene. A sledećeg dana na času veronauke začu se u hodniku težak bat koraka i zveckanje zvončića od čega se Neljginovo osetljivo srce stegnu i zaječa. Vrata se odškrinu i proviri ogromno sivo lice sa mesnatim nosem, a zatim i ruka sa kažiprstom koji je zvao:

– Neljgine! Dođi de, dragoviću, ovamo!

I jadnog zaljubljenika odvedoše gore, u spavaonicu, polegoše ga na prvu postelju i skidoše mu pantalonice. Grigorije mu je držao ruke i glavu, dok je Matvej odbrojao šibom dobrih dvadeset i pet udaraca. Tako je nekako sama od sebe neprimetno pukla, a uskoro i sasvim pala u zaborav njegova prva ljubav. Samo se lik lepuškaste tamnopute Muhine sa njenim pospanim očima i napućenim usnama zauvek urezao u njegovo sećanje.

Teško bi bilo nabrojiti sve Neljginove zanose. Pretposlednji je bio slobodan let u vazduhu. Osnovu za ovo umeće, koje danas nikoga ne čudi, uzeo je iz jednog od svojih veoma čestih snova. Obično je sanjao kako sa obe ruke drži široku traku, okreće je oko sebe i preskače kao što to čine devojčice preskačući konopac. Činilo mu se da bi ubrzavajući obrtanje postajao sve lakši i lakši dok se napokon ne bi odvojio od zemlje i počeo da lebdi u vazduhu ispod plafona. Ali on je već bio u onom uzrastu kada se neodoljivo želi da se fantazija pretvori u akciju, san u stvarnost. Zato se kao Indijanac iz plemena Apača ili Crnonogih ušunjao za vreme jedne prolećne šetnje u zabranjeni ženski logor, ukrao tamo gajtan sa dve ručice, doneo ga u muški deo parka i duboko ubeđen da će se desiti čudo on se, kao mitološki Dedal, legendarni Apolonije Tijanski[177] i Simon Volhv,[178] ili kao gotovo naš savremenik, krilati Lilijental,[179] pope na najgornju prečku gimnastičke sprave i viknu:

– Gledajte! Sad ću da poletim!

Ali se u istom trenutku zapetlja u konopcu i sramno pade, razbivši nos i povredivši desno koleno.

Koliko se može zaključiti onda su prijemni ispiti u vojnu gimnaziju bili njegov poslednji dečji zanos. Bilo je veoma teško upisati se u

[177] Apolonije Tijanski (I v.), rimski filozof.

[178] Simon Volhv, propovednik jeretik koji je, prema predanju, živeo u Palestini u III veku.

[179] Oto Lilijental (1848–1896), nemački avijatičar i inženjer, jedan od pionira avijacije.

gimnaziju i završiti je jer su, pre svega, „razumovske školarce“ uopšte nerado primali, drugo, jer oni su bili loše pripremljeni i kao treće, proboravivši najbolje godine pod uticajem kapricioznih usedelica, oni su od samog početka postali moralno nagrđeni.

Od pedeset dečaka ispit bi položilo njih deset-petnaest; od toga bi posle zdravstvenog pregleda ostala petorica-šestorica najpouzdanijih u tom izboru dečaka; ali bi se i taj broj srećnika, prošavši kroz sva iskušenja nauke i prijateljstva smanjio na tri-četiri čoveka. Najgore, a ko zna, možda i najtalentovanije dečake slali su zbog lošeg učenja u Jaroslavsku, a zbog rđavog ponašanja u Voljsku gimnaziju, gde su ih sve, kako pričaju savremenici, svake subote šibali: ako si kriv – za krivicu, a ako nisi kriv – da ti bude upozorenje; za posebne krivice dobijali su dvaput više; tu je malo ko mogao da izdrži, ali oni kojima je to pošlo za rukom postali su pravi ljudi i među njima se sreće nekolicina čuvenih ali skromnih vojnih imena s kraja devetnaestog i s početka dvadesetog veka.

Ali Neljgin nije mislio na drugorazredna imena istorije. U svojim vatrenim sanjarenjima on je naizmenično bio čas Skobelev čas Gurko,[180] čas Radecki (a tek što se bio završno rat 1877–1879), ponekad bi bio čak i – o, dokle samo seže dečačka drskost! – Napoleon. Unapred je osećao da mu je suđena nekakva sasvim osobita sudbina. Ali, da bi dospeo u gimnaziju čovek je morao da veruje u čudo...

Pokušavao je da se pomogne molitvom. Stajao bi noću na kolenima u postelji, iz sve snage pritiskivao ruke na grudi, pokušavao da istisne iz sebe makar malo suza i čak je davao (treba primetiti da on nikada nije bio lažov, već samo strastveni sanjar) u vidu nevinog mita gotovo neostvarljive zavete: „Mili bože! Dobri bože!“ – govorio bi naprežući sve mišiće svog malog tela – „pa ti sve možeš. Šta te košta? Učini tako da položim ispite, a zatim... zatim ću u Zubovu ili Ščerbakovki da izgradim veliku crkvicu... ili ne, malu crkvu ili još bolje lepu kapelu. Samo ti udesi“.

U to vreme gotovo je prestao da jede, smršao je, prebledeo, hranio se hlebom i solju, a za vreme šetnji jeo bi svakojako travnato đubre: guščju travu, sverbigu i mlečiku. Što se nauke tiče tu je pošteno zapeo te je znao da mu sada preostaje samo da pobedi svoju sa-

[180] Josif Vladimirovič Gurko (1828–1901), ruski general, heroj Rusko-turskog rata 1877–1878. godine.

moljubivu stidljivost i istovremeno da pripazi na grubu slobodu svog jezika.

Ali nepravedna sudbina pred kojom je, verovatno, veoma mnogo zgrešio taj nevini i veseli vragolan, spremala je za njega ozbiljno iskušenje. Smenila se ili je možda otputovala na godišnji odmor vaspitačica Olga Petrovna. Bila je to veoma sitna i suvonjava žena, neobično stroga i uzdržana, ali pravedna. Prve dve osobine ulivale su dečacima strah, a treća – poštovanje. Jedne nedelje dovede ona svog sina – dugajliju gimnazijalca u pripremnom razredu – da se poigra s dečacima. Gimnazijalac se malo pravio važan, pokazivao je mišiće, švedsku gimnastiku, preskočio je sto (navodno bez zaleta, a zalet bio cela tri koraka) i naposletku bacio izazov onima koji vole da se tuku. Prvi se, naravno, javio Neljgin i tek je posle njega izišao lenji Surkov da bi sačuvao slavu prvog snagatora, ali mu Neljgin nije ustupio svoje mesto. Kroz pet minuta oba boksera behu crvena od krvi. Olga Petrovna, zatekavši ovaj prizor, pravedno razmesti obojicu po ćoškovima, dok su druga deca sa licemerno smernim licima pila čokoladu koju je vaspitačica pripremila u čast prvog poznanstva gimnazijalca i pitomaca.

Ali Olga Petrovna ode i umesto nje privremeno dođe Vera Ivanovna Teplouhova. Neljgin ju je poznavao još iz grupe. Bila je to visoka i u isto vreme kratkonoga devojka ogromne konjske blede njuške. Uvek je nosila kratke suknje ispod kojih su virile neverovatno velike noge u laganim vunenim cipelama sa ušicama. Uvek se osećala na nekakav smrdljivi puder a između obrva rasla joj je bradavica koja je bojom podsećala na zrelu malinu, a oblikom na nosorogov rog. Ostaje tajna gde sudbina fabrikuje ljude ovakve spoljašnjosti i ovakvog karaktera.

A najužasnije u njoj beše to što je čvrsto verovala u trajnost i ispravnost poučnih anegdota i nedeljnih propisa, te je svaku svoju reč uzetu iz knjige smatrala svetom.

Naravno, ona je odmah instinktivno zamrzila Neljgina u kome se već tada, u tim ranim godinama osećao pravi buntovnik – zamrzila ga je kao što samo mogu mrziti stare, sitničave, dosadi prepuštene vaspitačice usedelice. Bilo joj je mučno i od Neljginovih pokreta, i od njegovog glasa, i od nehotičnih uobičajenih grimasa, i od njegove bujne mašte i još od mnogo koječega što nije mogla sebi da objasni i što je posle zaboravila kao što je zaboravila i samog Neljgina.

To što su Neljgina svakog dana ostavljali bez doručka i ručka još i nije bilo tako strašno – ionako gotovo ništa nije jeo – i što su ga lišavali sastanaka – i tako mu niko nije dolazio – ali je Vera Ivanovna sa strpljenjem i pronicljivošću osvetnice pronašla najbolnije, najosetljivije mesto: ona mu je naređivala da za vreme šetnji stoji na jednom mestu nepomično kao stub. Za to vreme ostala bi se deca zabavljala na vrtešci, podizala bi od zemlje i peska divne pećine ili bi od granja pravila vrtove i povrtnjake. A Neljgin je stajao nepomično, stajao je, kao nekome u inat, savesno i strpljivo. Igre njegovih drugova više ga nisu zanimale, ali se odmah tu, nadohvat ruke, prostirala ogromna livada opasana gustom šumom. Tek kasnije, kada se već gotovo kao starac vratio ovamo, uverio se da livada nije imala više od sto kvadratnih hvati a šuma je bila žbunje kozje krvi, zove i jorgovana. Ali u ono vreme to su za njega bile prerije, pampasi i ljanosi. Stajao bi tako Neljgin nepomično kao stub i mislio: „Eh, da mi je sada da jurim galopom po ovoj zelenoj stepi, vilicu izbacivši na stranu, kao da sam đem zagrizao, glavu da oborim; da mi je da jurim po ovoj nepreglednoj stepi posutoj belim radama, maslačkom i nekakvim plavim nepoznatim cvećem i mirišljavim travama“. I, naravno, da su Neljginu rekli: „Eto, oprostiće ti se sva ona mnogobrojna stajanja koja ćeš još biti dužan da izdržiš za svoja nedela, samo obećaj da nećeš sad, čim izdržiš ovu kaznu, pojuriti opet po travi“ – on bi, naravno, iskreno obećao, pa ipak bi pojurio... Kraće rečeno, po mišljenju vaspitačica: on je zauvek ostao dečak-lažov.

***

– Ona mi stalno nešto zakera i ja to više ne mogu da izdržim. Nikako ne mogu – govorio je Neljgin sedeći noću u dnu Amirovljevog kreveta, dok je pored njega, pridigavši se na lakat, ležao Jurjev. – Ona mi zakera i došao je kraj mom strpljenju. Sutra ću da pobegnem, a vi kako hoćete. Uostalom, to bi, naravno, bila svinjarija i vi ne biste bili nikakvi drugari. Jeste li čitali „Decu kapetana Granta“? Dečak imao petnaest godina a zapovedao na brodu sa tri katarke: pramčano jedro, krmeni jarbol, oputa, glavno jedro i tamo još neke druge stvari i škote... Dobro, nama je jedanaest godina, ali svejedno. Uzmemo hleba, posolimo ga, sakrijemo u džep i odemo u stan gde je živela baka. Ona je umrla ali su ostale gazde: Sergej Firsovič i Aglaida

Semjonovna – oni me znaju. Mama je sada u Penzi i oni ništa neće posumnjati. Tamo ćemo da prespavamo. Mada, naravno, ima i takvih koji su kukavice i ulizice...

To je s njegove strane bio diplomatski potez. U mraku Neljgin nije video ali kao da je osetio kako je Jurjev zinuo, a Amirov podigao glavu da bi mu bilo zgodnije da sluša.

– Dakle, šta je? – produži Neljgin. – Dakle, šta je? Ovde nas muče, tlače, zbog svakojakih gluposti nas grde, teraju nas da stojimo kao stubovi. Baš je šteta što se rat završio! Ali i u Ameriku veoma je jednostavno pobeći!

– U Ameriku: to je brodom – poslovno primeti Amirov.

– Jeste, brodom. Ali se može i plivajući, zapravo ne plivajući... već čamcem. A najvažnije je nabaviti provijant i novac. Mi ćemo (sada već nije govorio „ja" nego „mi" – divan metod svih zaverenika) da prenoćimo kod Sergeja Firsiča. On će nam dati nešto novaca, sešćemo na železnicu i otići ćemo pravo u Narovčat. Iz Narovčata (tamo me svi poznaju) idemo na naše imanje Ščerbakovku i Zubovo (sada se njegova mašta po običaju razigrala), dočekuju nas seljaci... Mleko, seljačke pogače, sve što ti duša poželi... Ja im prodajem sto desetina šume, oblačimo odela za odrasle, opet sedamo na železnicu, pa na brod, i idemo u Ameriku. Uostalom, sve ja to mogu i sam, a vi kako hoćete.

– To je siguran put – reče Jurjev.

Amirov se zamisli, pa reče šapatom, ali značajno:

– Jeste, a kako da pobegneš kad te ona stalno drži na oku? A šta ako nas neko otkuca? Zatim, mi ne znamo kako se ide vozom. Tako vam je to!

– Voz: to nije ništa. Ja sve znam. Sutra za vreme šetnje ona će sa svojim ljubimčićima da hoda gore-dole. Čim okrene leđa – mi *frrr* u grmlje, a posle kroz park. Jauzu ćemo preplivati. Do večeri ćemo da stignemo do Kudrinskog trga a posle će, verujte mi, sve biti u redu. Časnu vam svoju poštenu reč dajem.

Nije mu bilo teško da povuče za sobom dečake: Jurjeva koji je uvek išao za odvažnim, preduzimljivim Neljginom i Amirova, koga je iz obaveznog junačenja bilo stid da ne podrži društvo. Treba još jednom napomenuti da Neljgin nije hteo da ih prevari: on je dušom pesnika i srcem putnika verovao da će se sve desiti baš onako kako je

pretpostavljao.

Sutradan za vreme šetnje sve se malo iskomplikovalo i to je odlučilo sudbinu bekstva. Vera Ivanovna pričala je dečacima o tome kako je letelo jato gusaka i kako ga je presrela jedna guska. Bila je zla i svadljiva. Verovatno ju je boleo stomak ili već dugo nije dobila pismo na poste restante. Neljgina veoma zainteresova zadatak sa guskama i isturi svoju veliku ošišanu glavu napred, zaboravivši u tom trenutku na svoje bekstvo, premda je u džepu već imao spremljen hleb i so. Ona primeti odvratno joj lice, onjuši vazduh, gadljivo se namršti i reče:

– Uvek zaudaraš na vrapca.

Glave svih dečaka, kada im kosa izbledi leti od sunca, mirišu na pticu, ali se Neljgin zbog nečeg uvredi i odgovori:

– A ti, ludo, na miševe zaudaraš. Sem toga, stara si, i lice ti je prljavo.

Gotovo. Neljgin je opet stajao kao stub. Vera Ivanovna Teplouhova uhvatila se za glavu i vrisnula:

– Ne, ne mogu više! Sklonite ga odavde, odvedite tog podlog dečaka jer ja u protivnom ne odgovaram za svoje postupke! Poslužitelju! Gde je poslužitelj? Deco moja! Nikada nemojte uzimati za primer tako glupe i gadne dečake! Neljgine! Stajaćeš tako kad god budem dežurna, zauvek, do same smrti.

Neljgin je stajao, gledao u sunce, žmirkao očima i mislio: „Eto, pričaju da samo orlovi gledaju suncu pravo u lice, a evo ja – nisam orao a gledam, premda mi suze teku kao kiša“. Ostali dečaci nasuli su gomilicu peska, prekrili je vlažnom zemljom, zatim su napravili odozdo mala vratašca, prstima izvukli oprezno pesak i dobili divan viteški zamak ili nekakvu razbojničku pećinu. „Kakve li su samo budale“, misli Neljgin. – „Tu treba da se utakne prutić sa zelenim listom – i eto ti zastave, okolo da se metne razno cveće i odmah dobiješ krasan vrt oko zamka.“ Ali, ipak, delićkom svoje svesti znao je da će mu prići Amirov i Jurjev. I stvarno, izabravši trenutak oni mu priđu oprezno, kao zaverenici.

– Dakle – reče nemarno Neljgin – dogovor je pao! Bežimo, zar ne?

Obojica se počnu ustezati.

– Ta meni je svejedno. Sam ću pobeći. Kada postanem milioner

još ćete o meni da čujete. Naravno, i za vas ću naći neko mesto, nešto kao generali. Samo molim da ne tužakate. Ja vas ne poznajem i vi mene ne poznajete.

Ali dečaci su već bili poneseni novom igrom. Jurjev se javi prvi:

– Ta, šta da se radi? Kad smo već dali jedan drugome časnu reč i zakletvu, treba da se ide!

Amirov se malo ustezao:

– Pa eto, ne znam... tata će da dođe u nedelju...

Ali je Neljgin već ovladao situacijom:

– Tata, tata... Možeš misliti, tata! Kada dođemo u Narovčat ja ću da mu pošaljem puna kola zaklanih ćurki, kokoški, guski, bundu od samurovine, trojku konja i sanduk novca. Posle ćemo tatu da uzmemo kod nas i zajedno s njim ćemo da obrađujemo Kordiljere.

Vera Ivanovna šetala je gore-dole okružena gomilom marljivih učenika. Ostavljam njenoj savesti sve ono što je, neobrazovana i zla, govorila u tom trenutku deci! Ali, čim se poravnala sa trojicom zaverenika, od kojih je jedan stajao sa idiotskim izrazom lica, ukosivši oči, drugi brao i njuškao nekakve travke, a treći se sav predao plesnoj veštini – čim se poravnala sa njima, okrenula im leđa i zaplovila nazad – sva trojica jurnuše u grmlje.

Bio je to sasvim nepoznat put. Svuda unaokolo rasla je vučja lika, kozja krv, zova, mrtva kopriva, lopušac, divlji tmin, trubaljke, guščja trava i jako se osećalo na gljive. U početku su se teško probijali. Činilo im se da se kotrljaju po nekakvom beskrajnom šumskom obronku, zatim se čestar malo proredio i oni su ugledali stazu. Krenuli su njome i dugo lutali. Jedno vreme kao su čuli dečje glasove. Neljgin shvati da se približavaju onom delu parka koji je pripadao devojčicama. Prema tome, trebalo je bežati od glasova. Obreli su se na potpuno nepoznatom mestu. Tu je tekla crna, smrdljiva, brza reka Jauza a možda i njena pritoka. I tu uzdrhta pošteno Amirovljevo srce. Reče:

– Nije li bolje da ostavimo sve to za drugi put? Pre svega, u nedelju će da mi dođe otac, a osim toga, zaboravio sam da napišem zadatak iz lepog pisanja.

Kakav je samo odlučan karakter imao Neljgin! Četiri zaboravljene daske, verovatno ostaci nekakvog praljišta ili improvizovanog mosta, gnjijale su u vodi pored obale. Neljgin veličanstveno, što je

smešno kod dece, ali zauvek ostaje u istoriji odraslih, reče:

– Šta možemo, Amirove? To je tvoja stvar. A Jurjev i ja prebacićemo se sada preko reke pa onda dalje. Jurjeve! Skidaj manžetne! Brzo!

Jurjev strgnu crvenu pamučnu traku sa kragne i sa rukava uniforme. Neljgin učini isto. Amirov kao da se za trenutak pokoleba ali razboritost pobedi.

– Zbogom!

– Nećeš da nas otkucaš? – upita za svaki slučaj Neljgin.

– Na časnu reč! Bogami!

Amirov ode. Deca sedoše na nestabilan splav i kojekako, bućkajući rukama po vodi i pokretima tela primoravajući dasku da se kreće, stigoše na suprotnu stranu. Verovatno je neko neznan ali dobronameran rukovodio pokretima njihovih tela, jer da su se prevrnuli, potonuli bi kao dva kamena, pošto su obale bile strme, reka duboka, a nijedan od njih nije umeo da pliva. Popeli su se puzeći na suprotnu obalu i tek su tada jasno shvatili da je sa prošlošću svršeno.

Istog trenutka začuje se pseći lavež sličan grmljavini. Dva ogromna odnegovana bernardinca jurila su pravo na njih.

Treba kazati da su dečaci, ako su i videli pse, videli su ih samo na slikama, ali su ove razjapljene čeljusti, crveni jezici, ubrzani dah, prodoran lavež – bili već stvarnost. Stara, čvornovata, šuplja vrba nadvila se nad rekom. Prvo Jurjev a zatim i Neljgin uzveru se hitro kao majmuni na grane i sedeli su tako, skupivši mokre noge i dršćući od užasa.

Dođe nekakav čovek, prljav, crna lica, naredi psima da ućute i upita dečake:

– Odakle ste? Ko ste? Gde stanujete? Kuda idete?

Neljgin nadahnuto poče da laže. Pade mu na pamet „Crvenkapa“:

– Idemo u Kudrino, kod bake. I eto, zalutali smo. Kad bi nam mogli pokazati put.

Ispostavi se da je crni čovek ipak manje strašan nego psi. Pod njegovim pokroviteljstvom oni krenu u kancelariju upravnika železare „Danhauze i K°“. Debeli, nadut od piva i veoma mirni Nemac pitao ih je gotovo isto što i crni čovek ali veoma lenjo i ravnodušno. Međutim, konci od ne baš vešto otkinutih manžetni umalo da ga ne

navedu na pravi trag:

– A da vi ipak niste od onih, kako se ono zvaše? Iz Jelnsavetinske škole?

Jelisavetinski institut bio je pored internata i da je upravnik spomenuo „Razumovski“ dečaci bi se, verovatno, bili predali u ruke pobednika. Ali je ovaj promašaj išao Neljginu na ruku:

– Bože sačuvaj! Jelisavetinski institut – to je ženski institut, a mi samo molimo da nam pokažete put.

Nemac ih pusti ali crnom čoveku ipak napomenu:

– Pazi da nešto ne ukradu.

Crni čovek ih isprati po dvorištu do vanjske kapije gde su u sutonu letnjeg dana svim duginim bojama svetlucale lokve, gde su se valjali komadi gvožđa i jako osećalo na klor.

Dečaci nisu znali gde se nalaze, i čim su izišli na ulicu, obreli su se kod Andronijevskog manastira. I ma kako to bilo čudno, kad bi pitali prolaznike za put do Kudrina većinom bi dobijali ili podrugljive ili očigledno neistinite odgovore: „Skreni desno, zatim opet desno, tamo ćeš videti dimnjak, nad dimnjakom šuster, nad šusterom slastičar, a u brice nakudrano, e, tu ti je Kudrino“, ili: „Vi, dečaci, samo pravo idite, nikud nemojte da skrećete. A gde su vam tata i mama? *Ajaj*! Tako mali, a idu sami! Kako se prezivate?“

Ali je instinkt došapnuo Neljginu da ne veruje posprdnim savetima i da ne odgovara na pitanja. Već se bilo spustilo veče... Jurjev se oneraspoloži i poče da priča kako bi on, naravno, pošao za Neljginom na kraj sveta, ali ga jedno muči – što je ostavio u internatu novčanik sa sedam kopejki i ikonicu – blagoslov pokojne majke (ona nije ni mislila da umre). Neljgin je shvatio da će, ako popusti, ako se pokoleba i preda – izgubiti sve i da će zauvek ostati smešan. I on je u tom trenutku bio na svoj način velik.

– Hajde – reče Jurjevu – da se napravimo kao da smo Italijani skitnice.

– *Molakala sela malam! Lam pa la to nalam kalam*.

Prolaznici su im se sklanjali s puta. Ko zna šta su o njima mislili. Verovatno su mislili da su, eto, pustili odnekud dvojicu blesavih idiota. Skitnički instinkt dovodio ih je ponekada do vodoskoka koji su bacali svoju vodu u široke bazene. Dečaci su pili vodu, lokali je kao psi i – o, podla, bezdušna Moskvo! – jednom, dok je Neljgin gasio

žeđ, nekakav odrasli tikvan, dugajlija raznosač skine s vrata torbarsko sandučе, stavi ga pažljivo na kaldrmu i ravnodušno, ali sračunato udari dečaka u potiljak. Neljgin se zagrcnu i jedva dođe do daha. Drugi užasni trenutak bio je kad su se našli u centru grada, išli su nekakvom prometnom, uskom, bogatom ulicom i upitali nekog prolaznika kako se može doći do Kudrina. Ljubazni, ovog puta dobrodušni i, po svoj prilici, pošteni čovek odgovori:

– Treba da se vratite natrag i da skrenete u sledeću ulicu levo. Onda ćete stići kako treba.

Ali dečaci su već bili toliko umorni da im se i sama reč „natrag“ učinila strašna i zato su više voleli da uporno i besmisleno idu napred. Od Lefortova do Kudrina beše po karti oko osam vrsta. Dečaci su, verovatno, sa svim svojim glupim krivudanjem propešačili više od dvadeset vrsta, ali su naposletku ipak došli do Kudrina i našli preko puta Doma za udovice kuću i stan gde je nekada, pre jedno dve godine, živela baka.

Sergeja Firsoviča i njegovu ženu začudi malo ova kasna poseta ali, sećajući se divne pokojnice i osvojeni Neljginovom krasnorečivošću oni ipak ukažu dečacima gostoljublje. To im je bilo utoliko lakše što je soba gde je nekada živela baka (jedan prozor gledao je u hodnik) slučajno bila prazna. Neljgin, umoran, pocepan, lagao je poslednjom snagom:

– Mama je sada u Petrovskom parku. Mi smo tamo krenuli i izgubili novac. Zalutali smo. Bojimo se vraćati kasno noću.

Predložiše im da popiju čaj sa zemičkom. Jurjev nije imao ništa protiv da pojede i popije ali je Neljgin bio oprezan: „A šta ako se dosete da nismo ništa jeli?“

– Hvala, upravo smo ručali.

O, kako je bilo teško s Jurjevom, sa tim slabovoljnim polučovekom koji je svakog trenutka bio spreman da se rasplače. Prostreše im ćebe na pod i staviše jastuk. Jurjev je drhtao. Sergej Firsovič strugao je papučama u susednoj sobi. On je radio u gradskoj dumi kao pisar i ranije, dok je baka bila još živa, znao je dosta oštroumno da govori o sebi: „Kod nas u dumi postoje glasni i bezglasni. E, pa ja sam bezglasni“. On i žena nisu imali dece ali su zato imali šest ili sedam pasa, maleckih, crnih, kratkodlakih, sa riđim pegama ispod očiju. Ujutro bi Sergej Firsovič čitao novine a uveče hranio pse kuvanom džigericom, strugao papučama o pod i nešto mumlao sebi u bradu.

Ali je Neljgin odlično znao da psi ne pojedu svu džigericu; zato reče Jurjevu:

– A sada da se nisi pomakao! Idem da nabavim „jelo“.

I stvarno, pipajući po mraku on nabasa na tanjir sa džigericom (siti psi zarežaše ali se, onjušivši ga, smiriše) i donese je Jurjevu. Tu mora da je bilo oko pola funte džigerice ali njima beše dovoljno, a zatim… blaženi san umornih trudbenika, bez snova, bez buđenja…

Osvanu jutro. Dečaci se probudiše osveženi. Neljgina nije napustila preduzimljivost ali se zato u Jurjevu ugasio jučerašnji plamen i iscrpla energija. Kao prava tverska snaša on, iskrivivši usta i šmrcajući nosom, upita:

– Šta ćemo dalje da radimo?

Neljgin na ovo nije mogao iskreno da odgovori jer sada, kada se malo otreznio, nije imao predstave ni o sopstvenoj sudbini. Proceni, međutim, da Sergej Firsovič danas još nije gledao novine, mada ih je poštar već bio gurnuo kroz donji prorez na vratima, i da u novinama obično pišu o odbeglim dečacima – prema tome trebalo bi da nestanu do onog momenta kada će Sergej Firsovič otvoriti novine. Dragi, dobri Sergeju Firsoviču! Nek ti je laka zemlja: mora da si se dosećao nešto, ali nijednim neskromnim pitanjem nisi zbunio begunce. Predložio si im čaj. Oni su odgovorili: „Hvala, jako se žurimo“ (što ti je poslovan svet!)… I pustio si ih da odu u miru.

Sve su se Neljginove pretpostavke do sada obistinile. Ostalo je samo da se ukrcaju u voz i da krenu svojim vernim kmetovima u divan grad Narovčat. Svi znamo da ljudska volja ponekad stvara čudesa, ali je za to ipak neophodno nekakvo znanje, samouverenost, visoki rast, snažan glas, brkovi i mnogo drugih, možda i suvišnih stvari. Čim su se našli na ulici Jurjev zakuka:

– Hoću kući-i-i, u in-ter-nat!

– To je podlo – reče Neljgin, mada je u dubini duše znao da će se sve završiti predajom. – To je svinjarija! To nije drugarski! Pa, dao si časnu reč.

– Bo-jim se!

– Dobro – reče Neljgin – samo ćemo najpre da odemo u zoološki vrt.

– Jeste-e. A novaca ne-ma-mo-o.

– Ništa zato. Radi što i ja. Ja znam kako ćemo.

Njegovo znanje nije bilo bogzna kakvo. Trebalo je da se prođe sledećih trista koraka. Desno vatrogasna kula, levo crkva Svete Bogorodice, zatim – levo nekakva jezerca, desno – zoološki vrt, a među njima – most. Trebalo je uraditi sledeće: preći preko mosta, zatim se prebaciti preko ograde i smoći hrabrosti da se skoči pravo u baru, čak do pojasa: i tada si zaobišao kontrolu. Neljgin je za sve ovo čuo ranije od dečaka, ali je sam preskakao prvi put. Sav se umazao kao crni đavo. Jurjev nije imao kud: činilo mu se još strašnije da ostane sam, te i on furnu preko ograde. Samouvereni, prljavi, neispavani, sa ostacima iskidanih revera oni su obišli i kakadua i noja, uz put mu je Neljgin dao da jede veliki kamen i ključ od džepnog sata koji je našao na putu, posetili su slonove i tigrove, i mnogobrojne ptice, i smrdljive tvorove, i lisice, i nilskog konja koji je virio iz guste lokve razjapivši njušku koja je ličila na kofer sa ružičastom postavom; zadirkivali su majmune i pipali bodljikavo prase! Zašto ih niko nije zaustavio, to je i dan-danas ostalo tajna. Verovatno je ljudska volja ipak još nedovoljno ispitana oblast.

Došlo je vreme da se vrate. Jurjev prestade da plače ali nastavi da nagovara Neljgina:

– Kaži da si ti sve to smislio, a ja da sam tek onako.

– Dobro.

Sada put više nije bio tako dugačak. Pomoglo im je instinktivno životinjsko sećanje kraja i dnevna svetlost. Oko tri sata dođoše u internat. Pored kapije stajali su nekakvi poslužitelji, pralje, parketari, kuvarice. Čudno, ali na dečake niko od njih nije obratio pažnju, tako da u početku nisu znali u čije pravosudne ruke da predaju svoju sudbinu. Ipak su ih dosta brzo ščepali, odveli u školsku bolnicu i strogo zabranili da se sastaju, razmestivši ih u različite sobe. Neljgin ispuni obećanje – preuze svu krivicu na sebe.

Teška beše samoća: bez knjiga, bez razgovora, a povrh toga još se ispostavi da je Jurjev prava budala: jedanaestogodišnji Neljgin doseti se da razgovara lupkajući o zid, a ovaj mali starac, buduća odrasla kukavica, ne odgovori makar jednim udarcem. Od dosade Neljgin se priseti i reši gotovo sve zadatke iz aritmetike i ponovi reči na „jat“. Kad negde oko podneva začu se u hodniku bat kamenih koraka i zveckanje zvončića.

„E, svejedno će da me išibaju“, pomisli on. „A šta ako sada iznenada umrem? Posle će im svima biti žao...“ Kraće rečeno, javile su mu se misli koje malo kome od dečaka nisu padale na pamet... On nije znao da je u tom trenutku kneginja G. ustupala svoje počasno mesto kneginjici L. i zato je u bolničku sobu ušla ne samo njegova stroga upravnica, već i nova gospodarica njegove duše i tela, a s njima i pet-šest živahnih velikosvetskih dama i gotovo sve trošne vaspitačice.

– Eto, pogledajte, kneginjice, ako želite – reče kneginja. – Dragulj! Takvog bi trebalo, naravno, u robijaške čete poslati. Pogledajte to užasno lice! Eto s čim ćete se imati boriti, draga kneginjice. Da bog sačuva kakvu nam decu šalju.

Ali joj gojazna dama veoma mila, puna, obična i dobra lica učtivo ospori:

– Nije to ništa: ima visoko čelo, bistre oči. Po svemu sudeći – snažna volja. Lako može biti da će propasti, a možda...

– Vi gledate kroz ružičaste naočari.

– Ne, ja jednostavno ne bih htela da otpočnem strogom kaznom.

– Dakle, kneginjice, vi smatrate da ga možemo pustiti na ispit?

– Naravno, unapred se slažem s vašim mišljenjem, kneginjo, ali jedan mali eksperiment, ako dozvolite...

– O, naravno. Molim vas.

– Zahvaljujem. Veoma ste ljubazni.

I odoše istim redom kojim su i došle. Govorilo se na francuskom te Neljgin apsolutno ništa nije razumeo, ali kako je znao i umeo, ipak je preveo čitav taj razgovor na svoj jezik. Činilo mu se da je bivša upravnica rekla:

– Da išibam ovo derište?

A ona druga je odgovorila:

– Ne, zašto bi, on je tako mali i mršav...

A posle se odjednom, kao u svim pričama, dogodi čudo. Čim su se stišali mnogobrojni ženski glasovi, Neljginraču lake korake. Ko bi mogao pomisliti da ta velika, gojazna kneginjica može tako nečujno da hoda. On je čuo samo dve njene reči upućene nekome u hodniku:

– *Pardon, princesse...*[181]

Kneginjica uđe u dosadnu bolničku sobu, obuhvati dlanovima čvornovatu dečakovu glavu, podiže je gore, dugo se i pažljivo zagleda u njegove oči kao da je čitala iz njih njegovu budućnost, zatim pomiluje rukom od čela prema potiljku njegovu bodljikavu grivu i reče:

– Ti se, dečače, nemoj bojati. Sad ću narediti da ti se donese pileći buljon i crno vino. Izgleda da odavno nisi ništa jeo i bled si. Samo nemoj nikom ništa da kažeš. A da ćeš sjajno položiti ispite, u to ne sumnjam.

Već se spremala da ode kad se ponovo zaustavi.

– Je li istina da si sam planirao bekstvo i da si nagovorio druga?

– Istina je – odlučno reče dečak.

I prezrivo doda:

– On je takav šonja!

Milo, krupno kneginjičino lice sine u divnom osmehu.

– O, drski derane! – reče nežno i pomiluje ga po potamnelom od sunca, izgrebanom obrazu. – Pa, dobro, nemirko, živi kako hoćeš. Samo nemoj ništa nepošteno da radiš. Zbogom, buntovniče!

Ona se nagnu prema njemu. Zatvorenih očiju Neljgin za trenutak uhvati čisti i slatki miris parfema, oseti na čelu dodir nežnih usana i zapahnu ga slabi dašak haljine koja se udaljavala.

Prva nežnost od tuđeg čoveka. On otvori oči. U sobi nikoga nije bilo. U hodniku su zamirali laki žurni koraci. Neljgin pritisne obe ruke na grudi i ushićeno, suznih očiju, prošapta:

– Za tebe!... Sve!

(1917.)[182]

. . . .

[181] Izvinite, kneginjo... (fr.).

[182] Časopis „Probuždenije“, januar 1917, br. 1 pod naslovom „Begunci“.

Pod naslovom „Odvažni begunci“, bitno prerađena, pripovetka ulazi u zbornik „Odvažni begunci“, Pariz, 1928.

NAPOLEONOVA SEN

(prevela Svjetlana Cinoti)

– Kako da vam kažem, delimično ste u pravu a delimično i niste. Vidite, čini mi se da se istina nikad ne nalazi u krajnostima javnog mnjenja već da je negde bliže sredini.

Naravno, istina je da su postojali gubernatori – slika i prilika ščedrinovskih „pompadura“.[183] Ja to ne poričem. Međutim, malo pravičnosti nikada nije na odmet. Mogu navesti imena i takvih gubernatora, koji su u svojim takozvanim „satrapijama“ iskreno pokušavali da razviju energičnu stvaralačku delatnost. Ta nije sve katarininska kartonska dekoracija[184] i butaforijska idila. I opet moram da kažem da ponekad najiskreniji i najpošteniji gubernator nikako ne može da zaobiđe butaforiju.

Eto, da ispričam o sebi samom.

Godine 1906. bio sam naimenovan za načelnika jedne od zapadnih gubernija.

Treba reći da u to vreme novopečeni gubernatori, odlazeći na mesto svog službovanja, nisu sa sobom nosili ništa sem lakog prtljaga: čačkalice, tabakere i jedne preobuke. Svejedno će već kroz dva-tri

U pripovetki su iskorišćene mnoge stvarne činjenice iz Kuprinove biografije: on je, kao i njegov junak, rođen u „zaboravljenom od boga i od ljudi“ gradu Narovčatu odakle su ga odveli kada je bio još dete; „bakina divna imanja“ Ščerbakovka i Zubovo stvarno su pripadala Kulunčakovim, Kuprinovim precima; autentična su i imena piščeve braće Inokentija i Borisa (koji su umrli kao deca). U opisu „državnog internata za siromašnu decu“ odražavaju se Kuprinovi utisci iz moskovskog Aleksandrovskog internata za siromašnu decu gde je proveo oko tri godine, do 1880. godine, kada se upisao u kadetski korpus.

Stvarni događaj postao je siže pripovetke. Kao što je, po rečima samog autora pisao književnik F. D. Batjuškov, Kuprin je, kada mu je bilo devet godina, zajedno s drugom pobegao iz škole i „dva dana lutao po Moskvi“.

[183] Misli se na likove iz dela velikog ruskog pisca M. J. Saltikova-Ščedrina (1826–1889) „Pompaduri i pompadurke“ koji su postali oličenje svojeglavih administratora.

[184] – laž, opsena; potiče od takozvanih Potemkinovih sela – lažnih postrojenja koja je ovaj ljubimac Katarine II na brzinu podigao u Ukrajini duž puta kojim je ruska carica trebalo da prođe kada je išla na Krim.

dana da te prebace na drugo mesto, ili će da te opozovu s predlogom da radiš u ministarstvu, ili će ti narediti da daš ostavku zbog bolesti. Tu je, naravno, trebalo računati i na mogućnost da te raznese bomba terorista... Ali svi smo već bili navikli na bombe kao na svakodnevnu pojavu.

Zamislite samo, meni je pošlo za rukom da ostanem na gubernatorskoj stolici od 1906. do 1913. godine. Sada, sa odstojanja, gledam na tu pojavu kao na neko nepojmljivo čudo, koje je trajalo čitavih sedam godina.

Imao sam gotovo neograničenu vlast. Bio sam i satrap, i diktator, i konkvistador, i strah i trepet pravosuđa... Pa ipak, nije bilo dana da nisam, ščepavši se za kosu, bio spreman da urlam kako je moj položaj gori od gubernatorova.[185] I samo zato nisam vikao što sam bio gubernator.

Pod mojim budnim nadzorom i očinskom brigom bile su mnogobrojne nacionalnosti: velikoruska, poljska, litvanska i jevrejska; veroispovesti: pravoslavna, katolička, luteranska, unijatska i staroverska. Teoretski, trebao sam biti potpuno upućen u sledeće oblasti: vojnu, medicinsku, crkvenu, komercijalnu, veterinarsku, poljoprivrednu, ne računajući tu šumarstvo, konjarstvo, vatrogastvo i još hiljadu drugih stvari.

A otuda, ozgo, iz Petrograda, sa svakom pošiljkom dolazila su nova uputstva, projekti, administrativni pronalasci, manilovske himere i nozdrjovski planovi.[186] I svo to činovničko buncanje bilo je strogo stavljeno pod moju odgovornost.

Ni sam ne razumem kako mi je sve to bez neprilika polazilo za rukom. Za sedam godina nije bilo ni pogroma, ni kaznenih ekspedicija, ni atentata. Uistinu, čudo božje!

Ja u svemu tome nisam imao nikakvog udela. Samo sam se trudio da budem strpljiv. Po prirodi sam hladnokrvan čovek, dobrog zdravlja, a nisam lišen ni smisla za šalu.

No, a sada o butaforiji.

Dođe i 1912. godina i znači na dvadeset šesti avgust pade stogodišnjica slavne Borodinske bitke.

[185] Aluzija na situaciju u kojoj se našao gubernator iz Gogoljeva „Revizora“.

[186] Manilov i Nozdrjov su lica iz Gogoljeve poeme „Mrtve duše“.

Mi, gubernatori, unapred smo znali za odluku viših krugova da se ovaj veliki dan proslavi što je moguće svečanije na bivšem bojištu.

To i ne bi bilo loše, štaviše – to je uzvišeno i patriotski. Ali znao sam da oni tamo gore uvek preteruju. Tako je i bilo.

Nekakav žustar državnički mozak dođe neočekivano na ideju da se na borodinskim položajima sakupi što veći broj veterana, koji su učestvovali u toj nezaboravnoj bitki i da se dovedu starosedeoci koji su imali priliku da vide Napoleona.

Ovaj projekat nije bio ni gori ni bolji od onog, na primer, projekta da se u kostromskoj guberniji zasadi plantaža ananasa. Poznato je da hartija trpi sve. Ta borodinski veteran trebao je tada da ima najmanje sto dvadeset godina. Međutim, ova glupost je u Petrogradu bila prihvaćena sa najvećim zadovoljstvom.

Dođe mi jednom, upravo ovim povodom, general Renenkampf, onaj čuveni kurlandski vođa istorijskog pohoda u Japanskom ratu. Vatreni pogled, zvečeće mamuze, brz, lakonski govor, plahovitost i – eto vam viteza.

– Vaše prevashodstvo, – reče mi on – obišao sam celu kovensku guberniju, video sve te Metusaleme,[187] i – đavo da ih nosi! – nijedan nije nizašta! Ili lažu kao psi ili se, đavoli, ničeg ne sećaju! Ali kako ću bez njih, đavo da ih nosi. Ta za njih se – do đavola! – i medalje već u kovnicama iskivaju! Učinite uslugu, vaše prevashodstvo, pomozite! Samo u vas i mogu da se uzdam. Pa u vašoj je Smorgoni Napoleon boravio nekoliko dana. Možda će se kod vas, na vašu sreću, naći dvoje-troje drevnih staraca – do đavola! – koji se, đavo da ih nosi, još uvek nečeg sećaju. Doveka vam tu uslugu neću zaboraviti!

Kao administrator nisam mogao a da ne saosećam s njim. Rekoh:

– Vaše prevashodstvo, Pavle Karloviču, iz dna duše saosećam s vama. Dajem reč: učiniću sve što budem mogao. Uzgred budi rečeno, imam jednog načelnika policije za koga, čini mi se, ne postoji ništa nemoguće.

General se obradova. Poče da mi steže ruke i da me zasipa izrazima zahvalnosti.

– Sada sam iza vaših leđa ko iza kamenog zida. A načelniku poli-

. . . .

[187] Metusalem – čovek koji je po Bibliji živeo 964 godine.

cije kažite da ga neću zaboraviti.

Ispratívši Renenkampfa pozvao sam načelnika sreske policije sa prezimenom Karakaci. On uopšte nije bio Grk kao što bi se moglo očekivati po prezimenu. Voleo je sa ponosom da priča kako po ocu vodi poreklo od albanskih knezova a po majci kako je rod Grimaldijevima od Monaka. I uistinu, beše u njemu nečeg razbojničkog.

Životopis mu je bio sasvim običan. Gardijska konjica. Dugovi. Armijska konjica. Karte. Carinska služba. Skandal. Žandarmski korpus. Pao na ispitu. Poslednja etapa – načelnik sreske policije.

A bio je brz kao šesto konja. I isto tako dovitljiv.

Ispričah mu svoj razgovor s generalom. On se sav pretvori u borbenog konja.

– Vaše prevashodstvo, za vas ću iz zemlje da iskopam. Ne brinite. Najbolje starkelje ću da vam nabavim. Setiće se oni meni ne samo Napoleona već i Petra Velikog!

– Ipak – rekoh mu – bolje bi bilo da vi to nekako bez suvišne revnosti. Biće nam dosta i Napoleona.

– Razumem, vaše prevashodstvo!

I odlete.

Čovek je uvek imao utisak da on ne hoda već leti. Tako je bio brzonog.

A kroz pola meseca dobih od Renenkampfa telegram lakonskog, u njegovom stilu, sadržaja samo bez uobičajenih „đavola“:

„Hvala. Starkelja je bombona. Dođite. Stiskam“.

Poslednja reč trebala je, verovatno, da bude „čekam“,[188] ali je telegrafista pogrešio.

Otputovah, uzevši sa sobom Karakacija da mi se za svaki slučaj nađe pri ruci.

Oh! Samo to putovanje u pratnji svemogućeg načelnika policije dalo bi dovoljno materijala za debelu humorističku zbirku.

Na primer. Stigosmo do nekakve rečice na mesto gde je trebalo da bude skela. Ali rečica nadošla, skela se otrgla i otišla niz reku. I

. . . .

[188] Ruski: stiskam: *žmu*, čekam: *ždu*.

naš put beše prekinut na neodređeno vreme.

Ali se Karakaci snašao. On bi se snašao, čini mi se, i u pampasima, i u ljanosima, i u severnoj tajgi. Ko zna, možda ga priroda samo greškom nije učinila čuvenim putnikom ili kaubojem.

Idemo kolima duž obale jedno dve-tri vrste. Nalazimo ribarski čamac, vraćamo konje i kola i prelazimo reku.

Kad eto ti nove nesreće: nema nikakvih kola. Ribari kažu da je najbliže naselje gde bi se mogla dobiti udaljeno deset vrsta. A već se počinje smrkavati.

Odjedared oštar pogled izviđača Karakacija ispod priobalskih kosmatih vrba primeti prepotopsku jevrejsku balagulu – onaj drevni dugački furgon sa okruglim krovom u kome su Jevreji putovali po seoskim vašarima u gomili od po deset-petnaest ljudi.

Uskoro začuh dosta žučan razgovor u kome su se mešali jevrejski tenori sa brujanjem Karakacijevog baritona. Svakog časa rasprava postaje sve glasnija. Jevreji neće da ustupe balagulu. Oni idu svojim putem i imaju svoje hitne trgovinske poslove.

U pravi sam se čas setio svog položaja i obaveza koje imam: nisam li ja taj koji treba da ispita razloge svakog narodnog komešanja i da preduzme sve mere za njihovo otklanjanje.

Prilazim i u hodu sa ljubaznošću koja uliva poštovanje pitam:

– U čemu je stvar, dragi moji, šta se desilo?

Ali mi Karakaci žurno polazi u susret:

– Vaše prevashodstvo, nemojte da brinete. Ovo je blagodarno stanovništvo koje se okupilo ovde da vam izrazi svoju zahvalnost.

I šta sam mogao: morao sam da prekorim načelnika policije a s putnicima balagule da se prijateljski nagodim. Naravno, oni su zatražili ogromnu, po njihovim merilima, svotu – rublju i po, i mi smo se najljubaznije rastali.

Veličanstven beše i naš svečani ulazak u sreski grad Smorgon. Do kraja života ga neću zaboraviti!...

Ceremonija gubernatorovog dolaska beše već stolećima utvrđena. I nikada se tu ništa nije menjalo. Obično bi načelnik sreske policije dočekao načelnika gubernije na granici grada, raportirao mu da je sve mirno, smestio ga u kočije ili u neka druga počasna kola a zatim bi jurio ispred svih stojeći u lakim otvorenim kolima u herojskoj

pozi, lica okrenuta visokom gostu.

Ali, kad smo se izvukli iz našeg praistorijskog furgona na pijačnom trgu, pokazalo se da je trg sasvim prazan. I ne samo da nije bilo nikakvih kočija, karuca ili landauera, ili makar fijakera, nego nije bilo nijednih taljiga. Šta da se radi?

Međutim, Karakaci je kao i uvek bio na visini.

– Molim da mi velikodušno oprostite, vaše prevashodstvo. Sve je to zbog one proklete skele! Izvolite pričekati jedan trenutak! Sad ću ja!

Tačno kroz pet minuta stvori se preda mnom divan krupan pegav konj upregnut u lakirani jednosed („egoistkinju" – kako su ranije zvali te kočije). Napred je sedeo nakinđureni kočijaš utegnut crvenim pojasom. Sa sedišta lako skoči Karakaci.

– Izvolite, vaše prevashodstvo. Izvinite za ovako skromna kola. Okolnosti su često – *avaj*! – jače od čoveka! Ej, kočijašu! U hotel „London"! Brzo!

Ja kao čovekoljubac kažem:

– Ta sedite, ići ćemo zajedno.

Ali prekasno. Pegavko me je već nosio dobrim kasom.

Tek što smo izbili na dugačku Sanktpeterburšku ulicu duž koje su išle uske šine, ugledasmo pravu pravcatu apokaliptičnu scenu. U punom trku juri konjski tramvaj. Napred jahač, dečak kočijaš, urla prodornim diskantom. Vozač besno udara dve rage. Rage jure, prostirući po zemlji trbuhe; to već ni galop nije već nekakav divlji karijer. Vagon se klati kao pijan čas na jednu čas na drugu stranu a u njemu se tamo-amo, kao balvani, kotrljaju putnici. Na zadnjoj platformi – gle čuda! – u klasičnoj oberpolicijskoj pozi, leđima okrenut prometu, stoji i salutira načelnik policije Karakaci. I čitavo to stravično priviđenje obilazi nas i nestaje u oblaku prašine...

Tek što sam stao ispred hotela „London" kad mi u susret sjuri po stepeništu jedinstveni Karakaci.

– Vaše prevashodstvo, imam čast izvestiti vas da je u srezu koji mi je poveren sve u redu!

Drugog dana, posle doručka kod Renenkampfa, krenusmo da porazgovaramo s onim izvanrednim starcem kojeg je general s tolikim zadovoljstvom nazivao „bombona". Pratilo nas je poveće društvo:

učitelji, članovi gradske uprave, oficiri mesnog garnizona itd.

Starac je sedeo na banku ispred kuće.

Kad nas je ugledao, lagano je ustao i naslonio se bradom na štaku. Ni sed već nije bio nego nekako zelen. Glava mu se lako podrhtavala, a glas mu je bio piskav. Kasnije smo doznali da je staroverac.

Poče ispit.

– Hajde, dedice, pričaj – glasno i energično naredi Renenkampf.

– Ta šta de da pričam – kao da sriče stade šaputati starac. – Star sam, vala, već sve sam zaboravio.

– A ti se, dedice, seti, potrudi se! – još glasnije reče Renenkampf. – Eto, pričaju da se sećaš otadžbinskog rata? Vide li Napoleona?

– Napoleona? Dakako, mili, da sam ga video. Evo kao što tebe sada gledam, sasvim izbliza.

– Pa eto, o njemu nam i pričaj. Ne boj se, vlast će ti se odužiti. Pa kako si ga video, tog Napoleona?

– Kako sam ga video? A eto ovde sam ga video, ovde gde je gumno. Tu je tada kuća bila nova. S balkonom kuća. A na balkonu stajao Napoleon. A ja sam stajao odmah tu ispod doksata. Naravno, bio sam sasvim mali, dečak još, malo sam tada razumevao. Šest sam godina tada imao. I tako, stajao Napoleon a mimo njega sve armije prolazile. Sve vojska, vojska, vojska. Strašno mnogo vojski! A posle on siđe niz stepenice dole, pogladi me rukom po glavi i reče mi nešto na francuskom, sasvim nerazumljivo: „Hoćeš li, mali, u vojnike?"

Starac je govorio s velikim naporom i kao da je stenjao posle svake reči. Ponekad ga se uopšte nije čulo.

– No, dedice, a kako je bio obučen taj Napoleon?

Starac se najpre obazre po gomili kao da traži nekoga mutnim očima, a zatim, ne baš naročito sigurno, reče:

– Obučen kako je bio? Pa bio je obično obučen: sivi redengotić i, kako da kažem, šešir sa tri roga. I više nikako nije bio obučen.

– Divno! Krasno! – uzviknu Renenkampf raširivši ruke. – Hvala najlepše, vaše prevashodstvo. Sila ste, sila, gospodine načelniče policije! Neću vas zaboraviti! Pored takvog divnog starca ne možemo da se obrukamo. Nisam li u pravu, vaše prevashodstvo?

Ali najedared đavo natera upravnika gradskog učilišta da se i on umeša. Beše taj suvonjav, nekako iskrivljen na stranu, sa jarećom bradicom.

– Vaše prevashodstvo, – obrati se on Renenkampfu. – Ja, kao pedagog, istorijski momenat… retka prilika… dozvolite mi da postavim jedno pitanje.

– Izvolite, izvolite – velikodušno dozvoli Renenkampf.

– Dedice, – viknu pedagog na uvo starcu. – Da li bi nam mogao ispričati kako je izgledao imperator Napoleon?

– Čega? – upita starac.

Tu priskoči u pomoć i sam Renenkampf. Reče oštrim, zapovedničkim glasom:

– Kaži nam, kakve je spoljašnosti bio Napoleon? Da li je bio visok ili nizak rastom, da li je bio debeo ili mršav? I uopšte, kako je izgledao?

I tada se desi nešto čudno. Starac za trenutak kao da je živnuo, i čak kao da se malo ispravio. Iskašljao se, glas mu je postao sigurniji i razgovetniji.

– Kako je izgledao de? – izusti on. – Onaj Napoleon? A eto kakav je bio: rastom je bio kao ova breza, a ramenima širok preko jednog hvata, a bradetina – do kolena i strašno gusta, a u ruci sekira ogromna. Kako zamahne onom sekirom, braćo moja, tako desetorici i ode glava s ramena! Eto kakav je bio! Jednom rečju – ampiratir!

Što se posle ovoga desilo teško je opisati.

– To je bezobrazluk! – riknu Renenkampf tako divlje da su svim prisutnim zadrhtala kolena, a hrabri potomak Grimaldijevih preblede i zaljulja se.

I dugo je još trebalo ljutitom generalu da iskali svoj gnev. Napokon se ipak smiri:

– Ništa – reče – još ćemo ga nekako priučiti. Imamo dosta vremena. A bez starog nikako nećemo moći. Gospodine načelniče policije, vi ste mu učitelj – vi ćete i da odgovarate!…

Tu strašni general stade i samo ošinu Karakacija vatrenim zrakom svog pogleda, probode ga naskroz, a zatim se okrenu meni i brišući maramicom čelo odlučno uzviknu:

– E na, ako ova petrogradska gospoda odluče da iskopavaju savremenike i povodom tristagodišnjice dinastije Romanovih ja ću, sluga pokorni, da odbijem! Daću ostavku! Eto tako!

(1928.)[189]

. . . .

[189] List „Vozroždenije“, Pariz, 1928, 2. septembra, br 1188, pod naslovom „Imperatorova sen“. Pod tim istim naslovom pripovetka je ušla u zbornik „Jelanj“, Beograd, 1929. Prepravljena i sa novim naslovom, izašla je u časopisu „Aganjok“, Moskva, 1937, br. 34.

„Bivši gubernator Lj.“ koga je autor navodio kao prototip pripovedačeva lika je D. N. Ljubimov (1906–1913. godine vilenski gubernator) koji je bio rođak Kuprinove žene i koji je Kuprinu poslužio kao prototip za kneza Šejina u pripovetki „Narukvica od granata“.

Po uspomenama D. N. Ljubimova, „starac je ipak učestvovao u borodinskoj svečanosti“. List „Ruskoje slovo“ od 25. avgusta 1912. godine saopštava da je ministar unutrašnjih poslova primio nekoliko veterana između 112 i 122 godine, učesnike i očevice rata 1812. godine.

Kuprin je veliki značaj pridavao tome da se pripovetka objavi u sovjetskoj štampi govoreći da će tek tada moći da smatra sebe „pravim sovjetskim piscem“.

A. Kuprin
DVOBOJ

Urednik
dr Aleksandar Petrov

Stručno mišljenje
Andrej Tarasjev

Redaktor
Galina Arenkova

Korektura
Ljudmila Nehaj

Zajedničko izdanje
„VUK KARADŽIĆ“, *Beograd*
„PROGRES“, Moskva

Priprema
Marija Dobrić

Štampa
Moskovska štamparija „Iskra revolucije“, 1978.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

UDK 821.161.1-32

Kuprin, Aleksandr Ivanovič, 1870-1938

Dvoboj / A. Kuprin; [preveli s ruskog Nikola Nikolajević... [i dr.]; predgovor V. Solouhin; ilustracije G. Filipovski]

Beograd: "Vuk Karadžić"; Moskva: Progres, 1978 (Moskva: Iskra revolucije)

Prevod dela: Poedinok; Povesti i rasskazы.

Biblioteka ruske i sovjetske književnosti / ["Vuk Karadžić", Beograd; Progres, Moskva]

COBISS.SR-ID - 22237959

